

2. LABINSKI

KULTURNO- POVIJESNI SUSRETI

Grad Labin

OPĆINA
KRŠAN

OPĆINA
PIČAN

OPĆINA
SVETA NEDELJA

2. LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI

Grad Labin

LABIN, 2020.

Izdavač: **Grad Labin**

Suizdavači: **Općina Kršan, Općina Pićan, Općina Sv. Nedelja**

Za izdavača: **Valter Glavičić**

Glavni urednik: **prof. dr. sc. Slaven Bertoša**

Urednički odbor:

Valter Glavičić, gradonačelnik Grada Labina - predsjednik

Loredana Ružić Modrušan

prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Vedran Kos

Tullio Vorano

Daniel Mohorović

Mladen Bastijanić

Recenzenti: **Tullio Vorano; Josip Šiklič; doc. dr. sc. Iva Milovan Delić i doc. dr. sc. Mihovil Dabo**

Lektura i korektura: **dr. sc. Samanta Paronić**

Prijevod: **Tullio Vorano i autori**

Dizajn i prijelom: **Vetva Dizajn Studio, Leo Knapić**

Fotografije: **autorske**

Tisak: **Vetva Graph, Raša**

Realizacija: **Vetva d.o.o. Labin**

Naklada: **200 primjeraka**

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Puli, pod brojem 150608072.

L'annotazione CIP e reperibile nel catalogo informatico della Biblioteca Universitaria di Pola al numero 150608072.

ISBN 978-953-7294-42-7

2. LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI

ZBORNİK RADOVA S MEĐUNARODNOGA
ZNA NSTV ENO-STRU ČNOG SKUPA

GRADSKA KNJIŽNICA LABIN
Labin, 28. ožujka 2019.

LABIN, 2020.

SADRŽAJ

Valter GLAVIČIĆ: UVODNA RIJEČ GRADONAČELNIKA GRADA LABINA	7
Slaven BERTOŠA: PREDGOVOR GLAVNOGA UREDNIKA	8
PROGRAM II. MEĐUNARODNOG ZNANSTVENO-STRUČNOG SKUPA „LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI“, LABIN, 28. OŽUJKA 2019.	11
PRVI DIO: GIUSEPPINA MARTINUZZI I NJEZINO DOBA – U POVODU 175. OBLJETNICE ROĐENJA	17
Daniel MOHOROVIĆ – Iva PERŠIĆ: GIUSEPPINA MARTINUZZI: UMIJEĆE POUČAVANJA JUČER, DANAS, SUTRA	19
Majda MILEVOJ KLAPČIĆ: ZNAČENJE (KNJIŽNE) OSTAVŠTINE GIUSEPPINE MARTINUZZI ZA GRAD LABIN	38
Deni VLAČIĆ: NAPISI I TISKOVINE O GIUSEPPINI MARTINUZZI I NJEZINU ČASOPISU <i>PRO PATRIA</i>	45
Martina DAMIANI: GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL CONTESTO DEL GIORNALISMO ISTRIANO	67
Martina DAMIANI: GIUSEPPINA MARTINUZZI U KONTEKSTU ISTARSKOG NOVINARSTVA	88
Tullio VORANO: OSTAVŠTINA GIUSEPPINE MARTINUZZI U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI U RIJECI	108
Olja VIŠKOVIĆ: KNJIŽNICA <i>GIOVANNI ANTONIA MARTINUZZI</i>	142

Francesca Maria LACAITA: GIUSEPPINA MARTINUZZI E LA REVISIONE DELL'IDEA DI PATRIA NEL PASSAGGIO AL SOCIALISMO	168
Francesca Maria LACAITA: GIUSEPPINA MARTINUZZI I REVIZIJA IDEJE O DOMOVINI PRILIKOM PRELASKA NA SOCIJALIZAM	189
Silva BON: PASSIONE POLITICA E LETTERATURA IN GIUSEPPINA MARTINUZZI	208
Silva BON: POLITIČKA STRAST I KNJIŽEVNOST U GIUSEPPINE MARTINUZZI	219
Ester PACOR: L'IMPEGNO DI GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL MOVIMENTO FEMMINISTA A TRIESTE	230
Ester PACOR: ZALAGANJE GIUSEPPINE MARTINUZZI U FEMINISTIČKOM POKRETU U TRSTU	239
DRUGI DIO: PROŠLOST I SADAŠNJOST LABINA I LABINŠTINE	249
Slaven BERTOŠA: IZVJEŠĆE GROFA MARCANTONIJA POIANE O LABINU I PLOMINU (1629.)	251
Dean ŠKOPAC: KRŠTENI U ŠUMBERU (1673. – 1771.)	261
Samanta PARONIĆ: UZROCI SMRTI U ŽUPI LABIN OD 1861. DO 1880.	298
Dijana MUŠKARDIN: JOSIP BELUŠIĆ, UČITELJ UČITELJSKE ŠKOLE U KOPRU	329
Alan ŽIC-TEKLIN: MATTEO GIULIO BARTOLI – LABINSKI LINGVIST SVJETSKOGA GLASA	350

Eva MELEGI MATKOVIĆ: KRAPAN, AUSTROUGARSKI BISER LABINŠTINE	372
Vanesa BEGIĆ: PJESNIČKO STVARALAŠTVO MALVINE MILETA	406
Kristijan ŽGALJARDIĆ: FRESKE PIĆANSKE BISKUPIJE (PRVI DIO)	418
Mladen BASTIJANIĆ: ZABORAVLJENE CRKVE I KAPELE NA LABINŠTINI	471
Anja ŠUMBERAC: TRGOVI KAO SREDIŠTA DRUŠTVENE INTERAKCIJE STANOVNIKA LABINŠTINE	492
Tatjana BRADARA: O NEKOLIKO STARIH ZVONA NA LABINŠTINI	515
Ondina KRNJAK: HODOČASNIČKE MEDALJICE IZ NARODNOG MUZEJA U LABINU	533
Elis BAĆAC – Mladen RAJKO: BAJOSLOVLJE SREDIŠNJE ISTRE U FUNKCIJI KREIRANJA NOVIH KULTURNO-TURISTIČKIH PROIZVODA	557

UVODNA RIJEČ

Radujem se što u rukama držimo zbornik radova 2. znanstveno-stručnog skupa „Labinski kulturno-povijesni susreti“, za koji sam uvjeren da će biti rado traženo i čitano štivo među našim sugrađanima. Naime, 1. zbornik, izdan 2017., bio je *must have* knjiga koja je čitatelju ponudila velik broj zanimljivih stručnih radova iz naše zavičajne povijesti i kulture.

Znanstvenim skupovima i zbornikom kao slijedom želja nam je ukazati na raznolikost, bogatstvo i osebnost labinske prošlosti koja u mnogim svojim aspektima još uvijek nije sustavno proučena, a postoje i mnogobrojne slabije, ali javnosti vrlo zanimljive teme.

Budući da većina sudionika na labinskim kulturno-povijesnim susretima dolazi upravo s Labinsćine, koji su samim time i najzainteresiraniji za sustavno proučavanje, a potom i bilježenje, Grad Labina će i ubuduće podržavati redovito, bijenalno održavanje „Labinskih kulturno-povijesnih susreta“. Izdavanje Zbornika također je jedan od naših prioriteta jer predstavlja pisani trag koji ostavljamo sljedećim generacijama.

Svakako pozdravljam to što u ovom Zborniku posebno mjesto dobiva učiteljica, humanistica i pjesnikinja Giuseppina Martinuzzi, a povodom 175. obljetnice njezina rođenja. O Giuseppini Martinuzzi govorili su izlagači iz Italije pa je ovaj Zbornik dijelom i dvojezičan, odnosno ima međunarodni karakter.

Labinsćina je sredina vrlo bogatog kulturno-povijesnog nasljeđa, stoga postoji velik neistražen prostor u kojem znanstvenici i stručnjaci svih profila imaju puno razloga da na to područje usmjere svoj istraživački zanos. U tome imat će podršku Grada Labina, a na njima je da istraže i javnosti prikažu lepezu naše bogate povijesti, kulture i običaja, da naše korijene istraže kako se nikad ne bi zaboravili. Svim dosadašnjim, kao i budućim sudionicima „Labinskih kulturno-povijesnih susreta“ želim puno motivacije u otvaranju novih polja i novih tema našeg prelijepog zavičaja.

Gradonačelnik Grada Labina:
Valter Glavičić

PREDGOVOR

Nakon uspješno održanog prvog znanstveno-stručnog skupa „Labinski kulturno-povijesni susreti“ i tiskanja pripadajućeg prvog sveska istoimenog zbornika radova, 28. ožujka 2019., na istome mjestu, u Gradskoj knjižnici Labin, održali smo i naš drugi susret. Posvetili smo ga istaknutoj pedagoginji, pjesnikinji i političarki Giuseppini Martinuzzi (Labin, 1844. – Labin, 1925.), u povodu 175. obljetnice njezina rođenja. S obzirom na sudjelovanje triju talijanskih istraživačica, simpozij je imao međunarodni karakter, a posebice nam je drago da su u zborniku radova, koji je sada pred čitateljima, zastupljene čak 22 teme. Od tog broja, 9 ih je o Giuseppini Martinuzzi (u prvome dijelu zbornika), a preostalih 13 (u drugome dijelu) odnosi se na ostale teme iz prošlosti i sadašnjosti Labina i Labinštine. Četiri priloga objavljena su u talijanskom izvorniku i u prijevodu na hrvatski jezik.

O poznatoj Labinjanki pisali su Daniel Mohorović i Iva Peršić, detaljno obradivši njezin mnemotehnički priručnik, dok se Majda Milevoj Klapčić osvrnula na značenje knjižne ostavštine za Grad Labin. Deni Vlačić analizirao je napise i tiskovine o Giuseppini Martinuzzi i njezinu časopisu *Pro Patria*, Martina Damiani opisala je njezin rad u kontekstu istarskog novinarstva, a Tullio Vorano istaknuo je veliku važnost učiteljčine ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci. O knjižnici *Giovanni Antonia Martinuzzi* pisala je Olja Višković. Slijede radovi triju talijanskih proučavateljica i poznavateljica rada G. Martinuzzi: Francesca Maria Lacaita obradila je reviziju njezine ideje o domovini prilikom prelaska na socijalizam, Silva Bon njezinu političku strast i književnost, a Ester Pacor Martinuzzino zalaganje u feminističkom pokretu u Trstu.

Drugi dio zbornika započinje radom Slavena Bertoše o mletačkom grofu Marcantoniju Poiani i njegovu izvješću o Labinu i Plominu iz 1629., a slijedi potom članak Deana Škopca o krštenima u Šumberu od 1673. do 1771. Samanta Paronić čitatelje upoznaje s uzrocima smrti u Župi Labin od 1861. do 1880., a Dijana Muškardin s učiteljem Učiteljske škole u Koprju, Josipom Belušićem. Alan Žic-Teklin piše o labinskom jezikoslovcu Matteu Giuliju Bartoliju, a Eva Melegi Matković donosi niz podataka iz prošlosti Krapna. Vanesa Begić istaknula je pjesničko stvaralaštvo Malvine Mileta, a

Kristijan Žgaljardić freske na prostoru Pićanske biskupije. O zaboravljenim crkvama i kapelama na Labinštini piše Mladen Bastijanić, dok je Anja Šumberac naglasila važnost trgova kao središta društvene interakcije tamošnjeg stanovništva. Nekoliko starih zvona s ovog područja detaljnije je opisala Tatjana Bradara, dok se Ondina Krnjak posvetila hodočasničkim medaljicama iz labinskog Narodnog muzeja. Posljednji prilog, čiji su autori Elis Baćac i Mladen Rajko, odnosi se na bajoslovlje središnje Istre u funkciji stvaranja novih kulturno-turističkih proizvoda.

Autori svih priloga u ovome zborniku pokušali su na interdisciplinarnan način obraditi različite aspekte prošlosti i sadašnjosti ovoga osebujnoga kraja, pri čemu su sasvim sigurno čitatelje upoznali s nizom novih podataka i detalja. Istraživači različitih struka s velikim su se trudom posvetili izučavanju novih i zanimljivih tema, čime su dodatno obogatili naše spoznaje o ovom lijepom dijelu Istre.

Kao i na prvome, i na ovom drugom skupu svoja su izlaganja predstavili, a sada u zborniku i objavili, stariji poznavatelji i ljubitelji ovoga područja, ali i mnogi mladi istraživači pa se valja nadati da će tako ostati i u budućnosti.

Ponovno treba istaknuti da znanstveni skup koji smo organizirali i čije radove sada u obliku zbornika drugi put predstavljamo javnosti, u razmatranje uzima prostor Labinštine u cjelini, dakle od rijeke Raše do Plomina i Čepića (odnosno administrativna područja Grada Labina te općinâ Raše, Kršana, Sv. Nedelje i Pićna).

Na višestrukoj podršci i pomoći koju nam je pružio srdačno zahvaljujem gradonačelniku Grada Labina Valteru Glavičiću, a posebno poštovanje upućujem i Loredani Ružić Modrušan, višoj savjetnici Grada Labina za kulturu, informiranje i odnose s javnošću, bez čije bi brze i profesionalne komunikacije rad na pripremanju ovoga zbornika nedvojbeno bio mnogo teži i zahtjevniji. Korisne upute tijekom rada davali su i svi članovi Uredničkog odbora, a posebnu zahvalnost za kontakte s talijanskim autoricama te za prijevod njihovih tekstova upućujem profesoru Tulliju Voranu.

Vrsni poznavatelji istarske i labinske prošlosti i sadašnjosti, profesori Josip Šikličić i Tullio Vorano, kao i docenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta

Jurja Dobrile u Puli, dr. sc. Iva Milovan Delić i dr. sc. Mihovil Dabo, ljubazno su se odazvali zamolbi za sastavljanje stručnih recenzija, a dr. sc. Samanta Paronić obavila je i kvalitetnu lekturu i korekturu, čime su prilozi u zborniku značajno povećali svoju kvalitetu. Na koncu valja istaknuti da su za mišljenja i stajališta iznesena u vlastitim radovima odgovorni sami autori.

Glavni urednik:
prof. dr. sc. Slaven Bertoša

PROGRAM ZNANSTVENO-STRUČNOG SKUPA "LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI"

četvrtak, 28. ožujka 2019.

Gradska knjižnica, Labin

Daniel Mohorović, dipl. oec.

(Srednja škola Mate Blažine, Labin)

Iva Peršić, mag. philol. ital.

(Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku)

„GIUSEPPINA MARTINUZZI – UMJETNOST UČENJA I POUČAVANJA:
JUČER, DANAS I SUTRA“

Majda Milevoj Klapčić, prof. i dipl. knjiž. mentorica

(Srednja škola Mate Blažine, Labin)

„ZNAČAJ (KNJIŽNE) OSTAVŠTINE GIUSEPPINE MARTINUZZI ZA
GRAD LABIN“

Deni Vlačić, mag. hist.

(Nakladnička kuća Despot Infinitus, Zagreb)

„NAPISI I TISKOVINE O GIUSEPPINI MARTINUZZI I NJEZINOM
ČASOPISU *PRO PATRIA*“

doc. dr. sc. Teodora Fonović Cvijanović

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku)

doc. dr. sc. Iva Milovan Delić

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest)

„SOCIJALNI ELEMENTI U POEMI *INGIUSTIZIA* GIUSEPPINE
MARTINUZZI“

doc. dr. sc. Martina Damiani

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku)

“GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL CONTESTO DEL GIORNALISMO ISTRIANO”/

„GIUSEPPINA MARTINUZZI U KONTEKSTU ISTARSKOG NOVINARSTVA“

Tullio Vorano, prof.

(Labin)

„OSTAVŠTINA GIUSEPPINE MARTINUZZI U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI U RIJECI“

Olja Višković, prof. povijesti i dipl. arhiv.

(Narodni muzej, Labin)

„KNJIŽNICA *GIOVANNI ANTONIA MARTINUZZI*“

Francesca Maria Lacaita, prof.

(Liceo Statale “Carlo Tenca”, Milano)

“GIUSEPPINA MARTINUZZI E LA REVISIONE DELL’IDEA DI PATRIA NEL PASSAGGIO AL SOCIALISMO”/

„GIUSEPPINA MARTINUZZI I MIJENA IDEJE O DOMOVINI U PRIJELAZU PREMA SOCIJALIZMU“

dr. sc. Silva Bon

(Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale “Leopoldo Gasparini”, Gorizia/Gorica)

“PASSIONE POLITICA E LETTERATURA IN GIUSEPPINA MARTINUZZI”/

„POLITIČKA STRAST I KNJIŽEVNOST KOD GIUSEPPINE MARTINUZZI“

Ester Pacor, prof.

(Trieste/Trst)

“L’IMPEGNO DI GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL MOVIMENTO
FEMMINISTA A TRIESTE”/
„ZALAGANJE GIUSEPPINE MARTINUZZI U FEMINISTIČKOM
POKRETU U TRSTU“

prof. dr. sc. Slaven Bertoša

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest)

„IZVJEŠĆE GROFA MARCANTONIA POIANE
O LABINU I PLOMINU (1629.)“

Dean Škopac

(Rabac)

„KRŠTENI U ŠUMBERU (1673.-1771.)“

dr. sc. Samanta Paronić

(Prodol, Marčana)

„UZROCI SMRTI U ŽUPI LABIN OD 1861. DO 1880.“

Dijana Muškardin, prof.

(Srednja škola Mate Blažine, Labin)

„JOSIP BELUŠIĆ, UČITELJ UČITELJSKE ŠKOLE U KOPRU“

Alan Žic-Teklin, novinar i publicist

(Pandora Gong j.d.o.o., Rijeka)

„LABINSKI LINGVIST MATTEO GIULIO BARTOLI“

Vedrana Hrelja Zupan, prof.

(Osnovna škola Ivana Batelića, Raša

i Osnovna škola "Vitomir Širola Pajo", Nedešćina)

„NASTANAK I RAZVOJ RAŠE“

Eva Melegi Matković, mag. hist.

(Osnovna škola Vladimira Nazora, Pazin)

„KRAPAN, AUSTROUGARSKI BISER LABINŠTINE“

mr. sc. Vanesa Begić

(Glas Istre, Pula)

„STVARALAČKI RAD PJESNIKINJE MALVINE MILETA“

Kristijan Žgaljardić, univ. bacc. hist.

(Floričići, Pićan)

„FRESKE PIĆANSKE BISKUPIJE“

Mladen Bastijanić

(Vodovod Labin)

„ZABORAVLJENE CRKVE I KAPELE NA LABINŠTINI“

Anja Šumberac, mag. kult. bašt. i turiz.

(Udruga Alfa Albona, Labin)

„TRGOVI KAO SREDIŠTA SOCIJALNE INTERAKCIJE
STANOVNIKA LABINŠTINE“

dr. sc. Tatjana Bradara, muz. savj.

(Arheološki muzej Istre, Pula)

„STARA ZVONA NA LABINŠTINI“

Ondina Krnjak, prof.

(Pula)

„SVETAČKE MEDALJICE IZ NARODNOG MUZEJA U LABINU“

Elis Baćac, mag. educ. philol. croat. i mag. turism. cult.

(Pićan)

doc. dr. sc. Mladen Rajko

(Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju)

„BAJOSLOVLJE SREDIŠNJE ISTRE U FUNKCIJI KREIRANJA NOVIH
KULTURNO-UMJETNIČKIH PROIZVODA“

Organizatori:

Grad Labin

Narodni muzej Labin

Pokrovitelji:

Grad Labin

Općina Kršan

Općina Pićan

Općina Sveta Nedelja

PRVI DIO:

**GIUSEPPINA MARTINUZZI
I NJEZINO DOBA**

u povodu 175. obljetnice rođenja

GIUSEPPINA MARTINUZZI: UMIJEĆE POUČAVANJA JUČER, DANAS, SUTRA

Daniel Mohorović, prof. mentor

Srednja škola Mate Blažine, 52220 Labin

e-mail: mohorovicdaniel@yahoo.com

Iva Peršić, mag. philol. ital.

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku

Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka

e-mail: iva.persic@uniri.hr

Pregledni rad

Giuseppina Martinuzzi, vrsna metodičarka u teoriji i praksi, cijeli je svoj život posvetila poučavanju „slabijih“: u sve je svoje aktivnosti utkala želju za poboljšanjem stanja potlačenih i obespravljenih. U svojem je radu nesebično nudila stečeno znanje i spoznaje mladim naraštajima kojima je nastojala prenijeti vrline koje su joj bile najvažnije: dobrotu, poštenje i marljivost. Kako bi se sama lakše nosila s gradivom koje predaje, poslužila se tehnikom izrade onoga što danas nazivamo mentalnim mapama. Tako je nastao i njezin Mnemonički priručnik koji svjedoči o autoričinoj težnji za preglednim i strukturiranim prikazom svijeta. U njemu se na jednostavan način prikazuju sadržaji različitih znanstvenih područja, od kojih su neki još uvijek aktualni. U ovome će se radu analizirati gore navedeni priručnik, a uz kratak osvrt i na spomenar koji su voljenoj učiteljici ostavili njezini učenici, ukazat će se na revolucionarnost pedagoškoga rada ove Labinjanke te suvremenost njezina učenja.

Ključne riječi: *Giuseppina Martinuzzi, Mnemonički priručnik, poučavanje, metodika*

Parole chiave: *Giuseppina Martinuzzi, Manuale mnemonico, insegnamento, didattica*

I. Uvodna razmatranja

Giuseppina Martinuzzi (1844. – 1925.), koja se danas smatra vrsnom učiteljicom i pedagoginjom svojega vremena, kako lijepo kaže D. Cernecca¹, najprije je poučavala samu sebe i nije upoznala škole dok u njih nije kročila kao učiteljica. Njezin pedagoški put i rad sažeto je, ali iscrpno opisao T. Vorano²: prvo radno mjesto dobiva s 29 godina u ženskoj osnovnoj školi u Labinu, u kojoj počinje predavati 20. lipnja 1873. Od tada do umirovljenja 31. kolovoza 1905. radi u školama u Galižani, Miljama (Muggi) i Trstu. Giuseppina Martinuzzi bila je izvrsna pedagoginja, teoretičarka i praktičarka, što želimo dokazati u ovom radu analizom *Mnemoničkoga priručnika*³ i spomenara koji su joj učenici poklonili prilikom umirovljenja⁴. S obzirom na godinu izdanja *Mnemoničkoga priručnika*, gotovo stoljeće prije izuma mentalnih (umnih) mapa, mišljenja smo da je Martinuzzi i pedagoška revolucionarka.

II. Analiza *Mnemoničkoga priručnika*

Prvo izdanje *Mnemoničkoga priručnika*, savršenoga primjera preglednosti i učinkovitoga prikaza znanstvenih sadržaja, naša je autorica napisala 1881., a proširila i objavila 1886. u litografskoj, odnosno najstarijoj tehnici plošnog tiska. Djelo je svojevrsan praktični prikaz jedne od tehnika za lakše pamćenje gradiva. Pojam *mnemonika*, danas

---

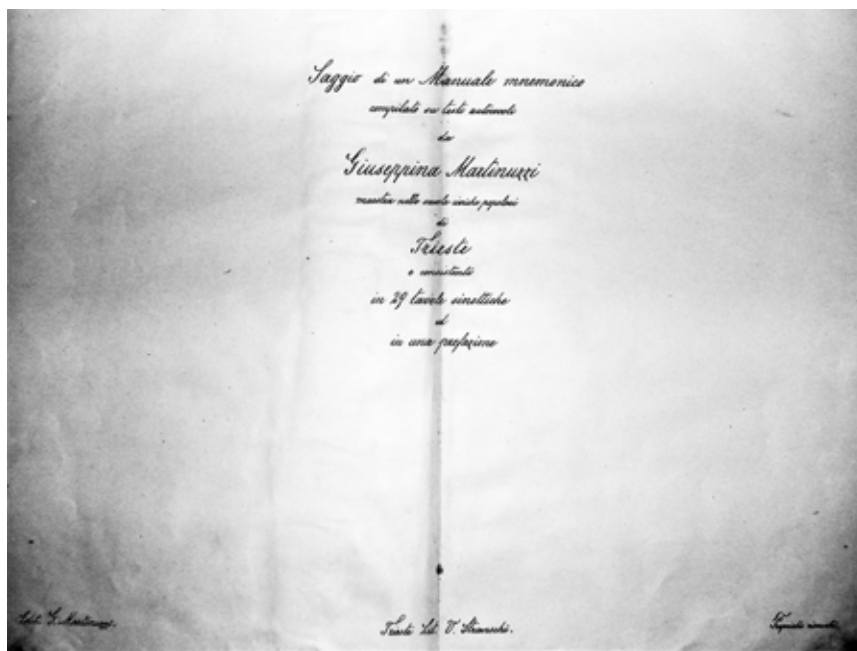
¹ Domenico CERNECCA, „Giuseppina Martinuzzi: educatrice rivoluzionaria, poetessa“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 326.

² Tullio VORANO, „Il lavoro pedagogico di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 353.-339.

³ *Saggio di un manuale mnemonico compilato su testi autorevoli da Giuseppina Martinuzzi maestra nelle scuole civiche popolari di Trieste e consistente in 29 tavole sinottiche ed in una prefazione.*

⁴ Oba su djela pohranjena u Narodnome muzeju Labin i autori su ih izravno konzultirali za potrebe pisanja ovoga rada. Svi slikovni prikazi u nastavku, koji se odnose na Priručnik i Spomenar, kao i prijevodi tekstova s talijanskoga jezika, djelo su autorâ ovoga teksta.

mnemotehnika, dobio je naziv prema Zeusovoj ženi Mnemozini, majci devet grčkih muza. Autorica se u svojem radu koristi izrazom sinoptičke tablice (*tavole sinottiche*) jer one daju pregled cjeline, iako u *Priručniku* postoji samo jedna prava tablica u smislu skupa metodički razvrstanih obavijesti po stupcima i redovima. Smatramo kako bi danas bilo bolje koristiti se izrazom sinoptičke mape (ili karte) pa ćemo u ovome radu ta dva pojma – tablice i mape – upotrebljavati kao sinonime. Mnemonika osmišljava besmisleno i povezuje nepovezano. Ne postoji jedna, jedina i jedinstvena mnemotehnika. Izbor je na poučavatelju koji mora poznavati široku paletu mogućnosti: verbalnih, vizualnih, mješovitih, čak i bizarnih mnemotehnika. Mnemotehnika je igra mašte i asocijacije. Ona nije i ne smije postati čarobni štapić poučavanja, ne smije se koristiti umjesto, već zajedno s klasičnim metodama poučavanja. *Priručnik* Giuseppine Martinuzzi mogao bi biti koristan posebice nastavniciima koji žele jednim pogledom obuhvatiti gradivo koje predaju, kako bi ga učinkovitije i bolje mogli približiti učenicima, što ćemo podrobnije prikazati u nastavku. *Priručnik* se sastoji od Predgovora, uvodnoga Kazala i 29 sinoptičkih tablica ili mapa, označenih brojevima i slovima.

Sl. 1. Unutarnja naslovnica *Mnemoničkoga priručnika*

II. 1. Predgovor s napomenom (Prefazione con osservazioni)

Predgovor iz lipnja 1886. izuzetno je jezično i sadržajno zanimljiv. Martinuzzi upozorava na problem sjećanja (memorije) i na činjenicu da samo malobrojni mogu zapamtiti sve gradivo koje su tijekom raznih faza učenja pročitali i naučili. Priručnik je, prema riječima same autorice, iako nastao iz njezinih privatnih potreba (kako bi si olakšala učenje za ispite na studiju), potencijalno koristan svima onima koji žele intuitivno i sustavno sagledati sadržaj koji je u njemu predstavljen. Cilj mu je da osoba, kada pogleda neku mapu, intuitivno sagleda cijelu gradu (materiju) koja je u njoj prikazana. Autorica stavlja poseban naglasak na pojam reda (*Ordine*), tj. zakona koji regulira svemir, misli, riječi i pojmove, reda koji je vrlo važan pomoćnik memorije (pamćenja).

Sl. 2. Predgovor *Mnemoničkoga priručnika*

Iz autoričinih riječi razabire se i njezina skromnost. Ne želi se hvaliti, isticati da je izrada mapa nekakav posebno važan posao ili da predstavlja osobit napor. Samo je htjela strukturirano prikazati ljudsko znanje. Smatra da ne postoji ni jedna grana ljudskoga znanja koja se ne bi mogla prezentirati sličnim mapama. Izrada mapa bila je korisna za nju pa se nada da će biti i za druge te smatra kako mape mogu koristiti i učenicima i učiteljima. Učenicima kao sažetak, učiteljima kao smjernice; kao putniku turistički vodič, a arhitektu nacrt (crtež). Autorica napominje da se *Mnemonički priručnik* nije mogao tiskati klasično zbog njegova obujma, već se u tu svrhu koristio litografski tisak, no smatra da vanjski oblik ne može ni uvećati ni umanjiti vrijednost samoga rada. Martinuzzi se, nadalje, ograđuje od eventualnih grešaka koje bi u njemu mogle biti prisutne, uvijek navodeći bibliografski izvor iz kojega je preuzela podatke. S današnje točke gledišta, mnogi su podaci koji se odnose na prirodne znanosti zastarjeli, ali oni iz područja jezika, odnosno gramatike te književnosti još bi i danas mogli poslužiti nastavnicima i učenicima u školama.

II. 2. Kazalo (*Indice*)

Topic	Page Number
1. Logica elementaris	1
2. Philosophia / part. de li principia, ratio, et de organo, organica /	2
3. idem / de organo, ratio, et de organo /	3
4. idem / de organo, ratio, et de organo /	4
5. Logica elementaris	5
6. Logica elementaris	6
7. Logica elementaris	7
8. Logica elementaris	8
9. Logica elementaris	9
10. Logica elementaris	10
11. Logica elementaris	11
12. Logica elementaris	12
13. Logica elementaris	13
14. Logica elementaris	14
15. Logica elementaris	15
16. Logica elementaris	16
17. Logica elementaris	17
18. Logica elementaris	18
19. Logica elementaris	19
20. Logica elementaris	20
21. Logica elementaris	21
22. Logica elementaris	22
23. Logica elementaris	23
24. Logica elementaris	24
25. Logica elementaris	25
26. Logica elementaris	26
27. Logica elementaris	27
28. Logica elementaris	28
29. Logica elementaris	29
30. Logica elementaris	30

Sl. 3. Kazalo *Mnemoničkoga priručnika*

Pregledno kazalo jedina je prava sinoptička tablica u *Mnemoničkome priručniku*, a strukturirana je prema:

a) brojevima stranica: stranice su numerirane arapskim brojevima, od 1. do 29.

b) nazivima tablica: Logika znanosti, Gramatika, Pisani oblici komunikacije, Ljudski jezici, Opća podjela naroda, Podjela europskih naroda prema narodnosti i religiji, Europa, Geološke formacije, Zoologija, Fitologija, Minerali, Stijene, Božanstvena komedija. Kao što je već spomenuto, *Priručnik* se sastoji od 29 mapa, a za svaku je naveden bibliografski izvor.

c) brojevima tablica, odnosno mapa: mape su označene rimskim brojevima, od I. do XXIX.

d) slovima: istim su slovima (A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N) označene tablice koje se odnose na istu cjelinu, npr. slovo B označava tri mape koje se odnose na Gramatiku.

Mape su razvrstane na sljedeći način:

A – Logika znanosti (jedna mapa), B – Gramatika (tri mape), C – Pisani oblici komunikacije (jedna mapa), D – Ljudski jezici (jedna mapa), E – Opća podjela naroda (jedna mapa), F – Podjela europskih naroda prema narodnosti i religiji (jedna mapa), G – Europa (četiri mape), H – Geološke formacije (dvije mape), I – Zoologija (sedam mapa), K – Fitologija (četiri mape), L – Minerali (jedna mapa), M – Stijene (jedna mapa), N – *Božanstvena komedija* (dvije mape).

II. 3. Analiza sinoptičkih mapa

A (jedna mapa): Logika znanosti (*Logica dottrinale*)

Martinuzzi logiku znanosti razvrstava na četiri grane: oblik logike (*forma logica*), sadržaj logike (*materia logica*), izvori znanja (*fonti del sapere*) i znanost (*scienza*). Posebno izdvaja: a) realnu znanost (*scienza reale*), koju dalje dijeli na fiziku (u koju ubraja psihologiju i antropologiju te

kozmiologiju), matematiku i metafiziku; b) idealnu znanost (*scienza ideale*), odnosno logiku i etiku. Etika je *morale*, koja predstavlja već spomenuti red, koji djela volje (*atti della volontà*) čini poštenima kada se na njih primijeni.

B (tri mape): Gramatika (*Grammatica*)

Ove su mape još uvijek aktualne jer se prema istome principu i danas talijanska gramatika, odnosno općenito jezik, predaje u školama. U prvoj mapi autorica obrađuje općenito dijelove gramatike: etimologiju, sintaksu, ortoepiju i ortografiju. Njezin najveći dio čini sâm sadržaj tih jezičnih disciplina: slova (ovim se sadržajem danas bave fonetika i fonologija), slogovi, riječi, interpunkcijski znakovi, naglasci i diskurs. Mnogi jezikoslovci još uvijek pokušavaju pronaći idealnu definiciju *riječi*, a Martinuzzi ih je sažeto i jednostavno opisala kao artikulirane glasove koji služe označavanju pojmova. Aktualan je i opis diskursa, koji autorica dijeli na logičke i gramatičke dijelove, a kojima se u određenoj formi izražava misao.

U drugim dvjema mapama ove skupine autorica razlaže gramatičke dijelove: imenica, član, glagol i prilog nalaze se u drugoj, dok se prijedlozi, pridjevi, zamjenice, uzvici i gramatičke figure (kojima se danas najviše bavi stilistika) nalaze u trećoj mapi.

C (jedna mapa): Pisani oblici komunikacije (*Forma degli scritti*)

U ovoj, petoj po redu mapi, autorica razlikuje, prije svega:

a) poeziju, koja se dijeli na: epiku, liriku, dramu i poučnu poeziju (u koju se ubrajaju poeme, pisma/epistole, basne, parabole, propovijedi, apologije, satire)

b) prozu, koja se dijeli na: novele, epistole, priče (*storia* – kojima se prenose iskustveni događaji s ciljem njihova prenošenja budućim generacijama), govore, poučnu prozu (u koju se ubrajaju traktati, književne i umjetničke priče, disertacije, rasprave, parabole, basne, apologije, dijalози, kritike, poslovice, (mudre) izreke) i romane.

D (jedna mapa): Ljudski jezici (*Lingue umane*)

U šestoj mapi Martinuzzi jezike razvrstava u sljedeće skupine:

- 1) azijski jezici (7 porodica)
- 2) europski jezici (6 porodica)
- 3) afrički jezici (4 porodice)
- 4) američki jezici (pet grupa sjevernoameričkih i šest grupa južno-američkih jezika)
- 5) oceanski jezici (dviije porodice: malezijska i zapadnih crnaca (*negri occidentali*)).

Kada je Martinuzzi pisala svoje sinoptičke mape, bilo je poznato oko dvije tisuće jezika, od kojih je autorica izdvojila one najpoznatije. Procjenjuje se da se danas na svijetu koristi više od sedam tisuća jezika⁵.

E (jedna mapa): Opća podjela naroda prema nekim osnovnim elementima (*Ripartizione generale dei popoli della terra, considerati sotto alcuni principali riguardi*)

U sedmoj mapi Martinuzzi razvrstava narode prema sljedećim obilježjima:

- 1) vrsti jezika (flektivni, aglutinativni, jednosložni)
- 2) fizičkim osobinama, odnosno boji kože (bijeli, žuti, crni, crveni i modri, odnosno malezijski narodi)
- 3) religiji (monoteistički, politeistički, panteistički narodi)
- 4) društvenome statusu (divljaci, barbari ili polucivilizirani, učeni ili civilizirani narodi)
- 5) običajima (posjednici i neposjednici)

---

⁵ „How many languages are there in the world?“, Ethnologue (<https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages>, pristup 9. listopada 2019.).

6) topografiji (planinski, dolinski, trogloditski narodi)

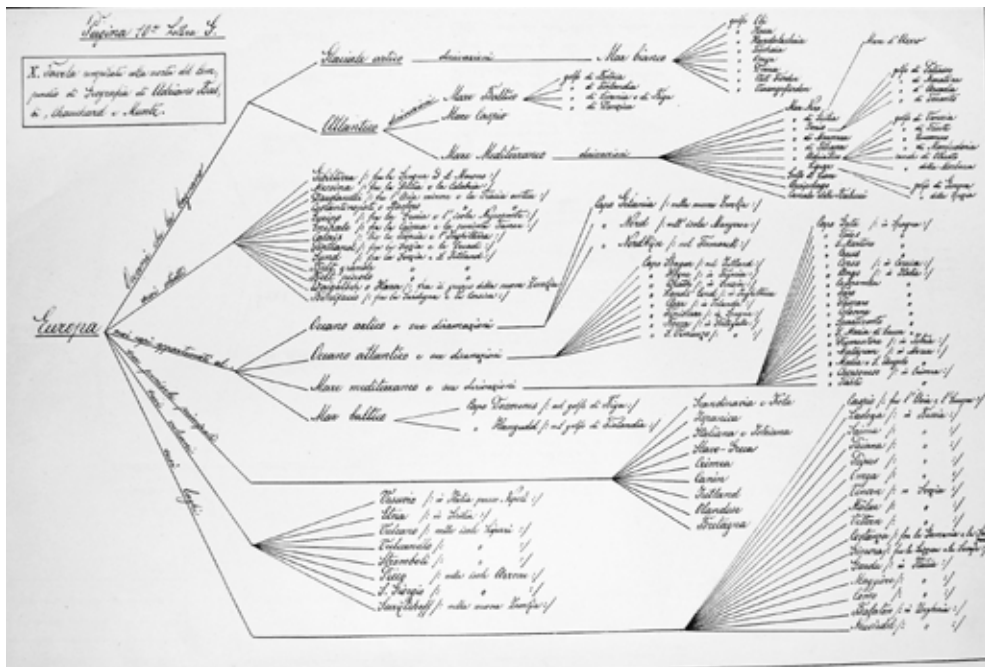
7) prehrani (antropofazi, odnosno kanibali, ribojedi, blatojedi).

F (jedna mapa): Europski narodi (Popoli europei)

U osmoj mapi navode se europski narodi prema jeziku (Iberi, Avari, Kelti, Germani...) i prema religiji (židovi, lamisti, odnosno budisti, muslimani, kršćani, fetišisti). Unutar slavenskih naroda razlikuje 14 skupina: Vende, Boeme, Ilire, Ruse, Hrvate, *Schiavone*, Slovake, Poljake, Kašube, Sorabe, Litavce, Letonce, Hanake i Kure. Nadalje, u ilirске narode ubraja: Serviane, Bugare, Bosance, Crnogorce i Dalmate.

G (četiri mape): Europa

U devetoj mapi razrađuju se europske planine, podijeljene na kontinentalne, kojih ima sedam, i otočne, kojih ima četiri.

Sl. 4. Deseta mapa Mnemoničkoga priručnika

U desetoj mapi obrađuje oceane koji okružuju Europu, njezine tjesnace, rtove, poluotoke, vulkane i jezera. Zanimljivo je da Martinuzzi među europskim rtovima, vjerojatno iz lokalpatriotskih pobuda, spominje i *Promontore*, dakle Premanturu, odnosno Kamenjak, najjužniji rt Istarskoga poluotoka. Iz istih zavičajnih razloga među velike europske poluotoke (Skandinavski, hispanski, slavensko-grčki, Krimski, Kanin, Jylland, nizozemski, Bretanja) ubraja, kao jednu cjelinu, talijanski i Istarski.

U jedanaestoj mapi navodi glavne europske rijeke prema slivu, sjevernom i zapadnom te južnom i istočnom.

U dvanaestoj mapi spominje uzvisine, nizine, pustopoljine, granice te otoke. Između ostalih, navodi Apsirtide – Lošinj, Cres i Krk, kao i Korčulu, Brač, Vis i Hvar.

H (dvije mape): Geološke formacije (*Formazioni geologiche*)

U trinaestoj mapi autorica popisuje geološke formacije, podijeljene na vodene, koje dodatno razgranjuje prema vrstama tla u ovoj mapi i magmatske, koje predstavlja u sljedećoj.

I (sedam mapa): Zoologija (*Zoologia*)

Prve četiri mape bave se kralješnjacima, a ostale tri beskralješnjacima.

U petnaestoj mapi prikazana je skupina kralješnjaka iz razreda sisavaca (*Gruppo degli animali vertebrati classe dei Mammiferi*), kojih je tada bilo poznato oko 2.077 vrsta.

U šesnaestoj mapi razlaže se skupina kralješnjaka iz razreda ptica (*Gruppo degli animali vertebrati, classe degli Uccelli*), kojih je tada bilo poznato 7.000 vrsta.

Sedamnaesta mapa donosi pregled skupina kralješnjaka iz razreda gmazova i vodozemaca (*Gruppo degli animali vertebrati, classe dei Rettili ed Anfibi*), koji se danas obrađuju odvojeno, a tada ih je bilo poznato oko 1.500 vrsta.

U osamnaestoj mapi prikazana je skupina kralješnjaka iz razreda riba (*Gruppo degli animali vertebrati classe dei Pesci*), kojih je bilo poznato 8.000 vrsta.

U devetnaestoj mapi razlaže se prva skupina beskralješnjaka – člankonošci (*Gruppo I degli animali invertebrati/Artrozoï*), kojih je bilo poznato više od 70.770 vrsta.

U dvadesetj mapi nalazi se razred kukaca (*Classe degli Insetti*), kojih je bilo poznato 65.000 vrsta.

Posljednja mapa ovoga skupa donosi pregled druge skupine beskralješnjaka – gastrozoïda (*Gruppo II degli animali invertebrati/Gastrozoï*), kojih je bilo poznato 17.260 vrsta.

K (četiri mape): Fitologija (*Fitologia*)

U dvadesetdrugoj mapi navode se biljke (*Piante*): besupnice, jednosupnice i dvosupnice.

U dvadesettrećoj mapi nastavlja se razrada sjemenjača dvosupnica (*Sezione delle fanerogame, piante dicotiledoni*), čija se skupina „jednolatičnica“ dodatno obrađuje u dvadesetčetvrtoj mapi (*Sezione delle dicotiledoni, classe delle monopetale*), a „višelatičnica“ u dvadesetpetoj mapi (*Sezione delle dicotiledoni, classe delle polipetale*).

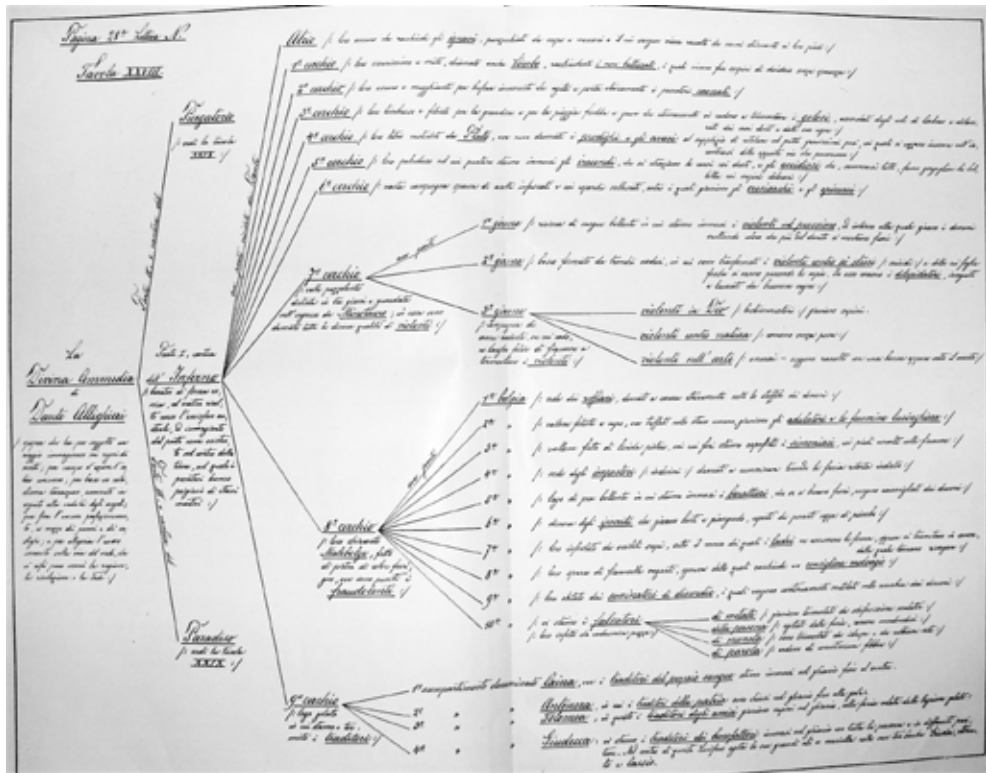
L (jedna mapa): Minerali

U dvadesetšestoj mapi Martinuzzi, prema njihovim fizikalnim i kemijskim svojstvima, dijeli minerale na šest razreda.

M (jedna mapa): Stijene (*Roccie*)

U dvadesetsedmoj mapi autorica donosi pregled vrsta stijena prema njihovu kemijskom sastavu.

N (dvije mape): *Božanstvena komedija* Dantea Alighierija (*La Divina Commedia* di Dante Alighieri)

Sl. 5. Dvadesetosma mapa *Mnemoničkoga priručnika*

Posljednje dvije mape, dvadesetosma te dvadesetdeveta, posvećene su klasičnom remek-djelu talijanske i svjetske književnosti. Prva od njih prikazuje opću podjelu Danteova spjeva na njegova tri sastavna dijela: Pakao, Čistilište i Raj, te detaljniji prikaz prvoga od njih, dok su ostala dva predstavljena u posljednjoj mapi. Složena građa ovoga epskoga prikaza autorova putovanja kroz zagrobni život vrlo je jasno i pregledno predočena u mapama koje bi još uvijek mogle poslužiti kao dobar predložak za izradu postera, kojim bi se učenicima u školama na vizualno učinkovit način predstavilo ovo izuzetno književno djelo.

III. Osvrti na *Mnemonički priručnik*

Giuseppina Martinuzzi svojem je primjerku *Mnemoničkoga priručnika* priložila izvatke iz tiska s kritikama. Posebno izdvajamo članak iz dnevnika *L'Indipendente* iz Trsta, koji je izlazio od 1877. do 1923. U broju od 11. srpnja 1886. autor članka, neki ing. Comelli, pohvalno se izrazio o *Priručniku*, čije su mape vrijedne divljenja zbog strpljenja i preciznosti kojima su slagane te optičkoga efekta. Djelo je vrlo racionalno koncipirano pa je u svakoj mapi očima odmah vidljiv početak i kraj podjele, čime se građa lakše pamti. Autor članka želi također da autorica, osim moralnoga zadovoljstva, uspije dobiti i materijalne koristi od *Priručnika* zbog napornoga rada koji je uložila u njegovo sastavljanje.

U br. 211 tršćanskoga mjesečnika *L'Alabarda* od 1. kolovoza 1886. izašao je, pak, kritičniji tekst, čiji autor tvrdi kako je *Mnemonički priručnik* koristan samo ljudima koji su učili i ništa više. Nadalje, pita se misli li zaista Martinuzzi, kao vrsna učiteljica, da bi neki znanstvenik mogao imati kakvu korist od mapa koje nije sâm sastavio, a osporava i izvore kojima se autorica koristila jer nisu ni najnoviji ni najvjerodostojniji.

IV. Učenički spomenar (1873. — 1905.) — Trst, 11. srpnja 1905.

Giuseppina Martinuzzi sačuvala je u svojoj arhivi i spomenar koji su joj učenici poklonili povodom njezina odlaska u mirovinu. Potonji je vrlo koristan dokumentaristički izvor koji svjedoči o liku i djelu jedne učiteljice s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, a potkrepljuje i opise koje su o Giuseppini Martinuzzi dali različiti znanstvenici⁶ na temelju uvida u

---

⁶ Vidjeti npr. Matteo ERMACORA (ur.), *Neutralità e guerra. Friuli e Litorale austriaco nella crisi del 1914-1915*, Trieste 2015.; Giacomo SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 213.-304.; Domenico CERNECCA, „Giuseppina Martinuzzi: educatrice rivoluzionaria, poetessa“, nav. dj., str. 325.-337.; Tullio VORANO, „Il lavoro pedagogico di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 339.-353.

Saggio di un manuale mnemonico. Chi a lungo ha studiato può comprendere quel esultamento del Tommaso: "I sono sarebbe felice se potesse ricordarsi tutto ciò che apprese negli anni giovanili."

Ma allora la memoria, come è prodiga nell'arricchirsi di utili cognizioni, altrettanto è inesorabile nel farle cedere disgregare e smorza per tutti l'età in cui non soltanto dimentichiamo tante cose, tentate ormai da noi, ma pensano di riuscire a ricordare quelle a noi più vicine.

Si prova a ricorrere ad espedienti per trattenerle nel rapido suo corso la gestione delle cose, ed il tentativo riesce almeno nella cerchia delle cognizioni apprese se anche dimostrasi poco efficace in altre relazioni umane, onde la mnemonica qualche vantaggio par offre alle menti studiose.

Specialmente poi le tavole sistematiche possono atterzare quanto faticoso, quanti sudori risparmiarono a chi lavorò a telema per diletto o per business in pace.

Le tavole sistematiche che ci presenta la signorina Giuseppina Martignoni, una distinta maestra delle nostre scuole popolari, riempiono, non s'ha dubbio, una lacuna sentita non soltanto da quelli che s'apparechiano all'esame di maestro, ma dagli studiosi in generale. Queste tavole tutte, e sono ben ventisei, in quadri ordinati, ammirabili per la pazienza ed accuratezza di disposizione e per effetto ottico, offrono rappresentata intieramente la sistemazione delle cognizioni più utili perchè vi si tratta in forma essenziale la logica, la grammatica, la forma degli scritti, le lingue, i popoli, la geografia dell'Europa, le formazioni geologiche, la zoologia, la filologia, i minerali, le rocce, la divina commedia.

Al candidato all'insegnamento, disadattato, questo manuale mnemonico che l'egregia autrice si compiacque nella sua modestia di chiararlo saggiamente, perchè vi troveranno in caso un potente ausiliario ed una guida sicura nel vasto campo delle loro applicazioni.

Il lavoro è eseguito con rarissimo che in ogni tavola l'ideale abbianza subito il punto di partenza e va sino all'ultima suddivisione e nella mente il tutto s'imprime tenacemente e vi resta fissamente scolpito.

E tutti gli intellettuali approvano l'arduo lavoro della egregia maestra e la approvano a proseguire nel cammino intrapreso, perchè questa pubblicazione non verrebbe essere che un saggio d'una opera vasta, a cui lo auguriamo possa attendere con lea ed alacrità, fidando nell'appoggio di coloro che ne sapranno apprezzare l'utilità fin da questo primo risentimento tentativo.

L'edizione di questo lavoro è accuratissima, e benchè non uscita da torchi tipografici, è tuttavia perfetta.

Come, avverte l'autrice, riusciva impossibile valersi dell'opera dei tipografi per la difficoltà della forma esterna del lavoro, eppur fu litografata e, come notiamo, a perfezione nello stabilimento di V. Stranacci.

Non auguriamo alla brava maestra che oltre al vantaggio morale possa estrarre anche un materiale profitto, motivo compenso all'arduo e grave fatica da lei sostenuta nell'edizione del suo manuale.

Vale la pena dall'ing. Comelli.

Ape Letteraria

Giuseppina Martignoni. Saggio di Manuale mnemonico. — Trieste, Litografia Stranacci, 1886.

L'opera fatta col libro proficuo per gli scolari che l'hanno ritenuto un libro buono per gli insegnanti, ma se i primi ed i secondi hanno visto nel saggio il manuale della Martignoni è un libro per chi lo studia, e nella vita.

Essa divide il suo manuale che appartiene a quella scienza non più che si apprende.

Alabara
Trst. 21. 11. 86

gio in 24 tavole sistematiche ed una prefazione. Questa, e Appiano la generale condotta ed il vino ordinato dell'autrice, quelle di sotto come con un bel alto che dipinge dei diversi modi dello scritto, l'una tabella comprende la logica, la grammatica, la forma degli scritti, i le lingue usate, 2 la ripartizione dei popoli della terra, 3 la Geografia fisica dell'Europa, 4 la Zoologia, 5 la Filologia e Mineralogia, e 6 la Divina Commedia. L'ingegnosa maestra, nel disegnare queste tavole, si batteva che non potesse valere per richiamare alla memoria non tanto del più, le cose apprese con lungo e faticoso studio, che altrettanti farei andrebbero in più pure perduto. Non potendo però da quel per l'esperienza che abbiamo fatto, riteniamo che le apparenze della signorina Martignoni sono troppo cose. Gli è noto che a lei, dopo dipinti i diversi suoi stili di forma e di natura, le tabella da lei sono compilate, nella mente degli scolari tutti che le hanno compari di lavoro, gli è certo, d'istinto, che quelle tabella rendono della massima utilità perchè s'è a richiamare ed a forte ricordo della memoria le cose apprese nelle scuole pagane. Credo però la Martignoni, da quella mente maestra, di cui si, che dalle tavole sistematiche in genere, le sue esperienze, esse studiose non ricavano altrettanto profitto, senza che si se le abbia state narco come gli scolari, senza che se le abbia fatte da se. La risposta non può essere dubbia. Fregio poi, qualora il tutto su cui si ha studiato, sia differente in quanto a disposizione della materia, da quello su cui sono state compilate le tabella, ed che in molti casi delle scuole usate, come nella Grammatica, nella Storia naturale non può avvenire facilmente, il che il tutto si è stato alto e diverso, può avvenire tanto più facilmente, più nitida che quelli su cui periscono le presenti tabella non sono più i più usati, se i più sconsigliati come a ogni d'esempio la Geografia moderna del Baldo e la Grammatica del Vietroni e Pasco, che rinchioda come tali da pigliarsi con la scuola.

Tuttavia però non senza punto il valore del tentativo fatto dalla signorina Martignoni, la quale s'è appiata i suoi stili di tempo in titoli ed i lavori proposti, e siamo d'accordo con lei che se ad ogni cosa degli stili proposti, se quelli che di recente si perdono gli scolari, il tempo e la pazienza per rivedere un anno, forse impiegato sui tavole di studio sistematiche, il campo della scienza rimarrebbe più aperto, più dilettante l'applicazione di lei, poi nella l'impugnata della memoria, s'impugnasse pure che il profitto sarebbe più grande ancora, qualora lo studioso fosse arrivato a farsi da se la desiderata tavola sistematica, a ripetizione del proprio studio.

Esprima noi l'augurio a l'innocenza la nostra speranza, mettiamo punto e fine a questa compiacenza nel compiere come fra le muraie della nostra scuola popolare se ne siano di noi colto, come la Martignoni.

Patec.

Sl. 6. Članak iz dnevnika *L'Indipendente* iz Trsta od 11. srpnja 1886. (autor članka, ing. Comelli, pohvalno se izrazio o *Priručniku*)

njezine spise te književna i ostala djela. Riječi učenikâ svjedoče da je naša autorica primjenjivala danas moderan pristup u kojemu se ponajprije vodi računa o potrebama, mišljenjima i stavovima učenika, koji uvijek moraju biti u prvome planu.

Učenici pišu o ljubavi, učiteljicu Martinuzzi uspoređuju s majkom, koja ih je svemu naučila. Izdvajamo mišljenja nekolicine učenika, u slobodnome prijevodu autorâ ovoga teksta:

- Mario Grisancich:

„Hvala onoj koja nam je dala oružje znanja kako bismo pobijedili bijedu.“⁷

- Enrico Malk:

„Onu koja od škole nije napravila zgradu nego hram ne bih stavio na prijestolje, nego na oltar.“⁸

- Mario Cocever:

„Poštenje! Evo njezinoga simbola. Milosrđe! Evo njezina djela i stoga beskrajna joj hvala.“⁹

- Pietro Fabris:

„Na koji ćemo Vam se način odužiti za sve dobro koje ste nam dali? ‘Tako da budete dobri i vrijedni’,odgovora ona.“¹⁰

- Maria Fabris:

„Kad bi neki slikar znao nacrtati nešto lijepoga na platnu koje nikada ne miruje, svi bi mu se divili kao da je čudo. A ipak, nešto slično, odnosno

---

⁷ Cit. „Grazie a Colei che ci fornì l’arma del sapere per vincere la miseria.“

⁸ Cit. „Metterei non già sul trono ma sull’altare Colei che della scuola non fece un palazzo, ma un tempio.“

⁹ Cit. „Onestà! ecco il suo simbolo; carità! ecco l’opera sua, e perciò sia lode infinita a Lei.“

¹⁰ Cit. „In qual modo la ricompenseremo del bene che ci à fatto? ‘Coll’essere buoni e bravi’ ci risponde Lei.“

još i teže, rade oni koji podučavaju djecu, ali bez da im se netko zato divi. Oh! kako je nepošten ovaj svijet.“¹¹

V. Zaključna razmatranja

Giuseppina Martinuzzi bila je pedagoška revolucionarka. U svojim je pedagoškim spisima desetljećima prije danas poznatih i priznatih didaktičara, na temelju svojega vlastitoga iskustva, shvatila koje je principe potrebno primjenjivati u nastavi te kako pristupiti učenicima. Gotovo stoljeće prije Tonyja Buzana, jedna skromna i hrabra učiteljica napravila je *Mnemonički priručnik* kako bi sebi olakšala učenje, a uvidjevši njegovu korist, odlučila ga je podijeliti s ostalima.

Mnemonički priručnik koristan je kako učiteljima/nastavnicima tako i učenicima. Izradom vlastitih sinoptičkih mapa učenje za njih može postati zabava, igra, put u brže i lakše pamćenje te bolje razumijevanje relevantnih pojmova. Radi se o izrazito ekonomičnoj metodi koja iziskuje manje fizičkoga prostora u odnosu na izradu klasičnih bilježaka. Sinoptičke mape mogu se koristiti u pripremi prezentacija, eseja i projekata, kao i u pripremanju za ispit.

Mnemonički priručnik nudi višestruke koristi za učitelje/nastavnike: omogućava da se usredotoče na bitno, ne samo na činjenice već i na njihove uzročno-posljedične odnose. Ovakav strukturiran i ekonomičan prikaz gradiva nudi široke mogućnosti primjene u planiranju nastavnoga procesa, vođenju bilježaka, prezentiranju novoga gradiva, pa čak i u vrednovanju.

Što možemo naučiti od Giuseppine Martinuzzi?

1. Nastavnici mogu svakodnevno reformirati odgojno-obrazovni sustav.

---

¹¹ Cit. „Se un pittore sapesse dipingere alcunchè di bello sopra una tela che non mai sta ferma, verrebbe ammirato come un prodigio; oppure qualche cosa di consimile, anzi di più difficile ancora lo fa chi istruisce i bambini senza che perciò nessuno lo ammiri. Oh! quanto è ingiusto questo mondo!“

2. Nastavnik je pomoćnik u učenju i pamćenju.

3. U pristupu učenicima primjenjuje načela postupnosti pa gradivo predstavlja od pojedinačnoga prema općemu, od lakšega prema težemu, od bližega (npr. korištenjem zavičajnim pojmovima) prema daljemu.

4. Nastavnik je prenositelj znanja, vještina i vrijednosti (moralnih načela, vrlina): za učenike je „majka“, ona koja im daje oružje znanja protiv bijede, koja ih uči da budu dobri, vrijedni, pošteni, milosrdni.

VI. Izvori i literatura

VI. 1. Izvori

MARTINUZZI, Giuseppina, *Saggio di un manuale mnemonico compilato su testi autorevoli da Giuseppina Martinuzzi maestra nelle scuole civiche popolari di Trieste e consistente in 29 tavole sinottiche ed in una prefazione*, Trieste 1886.

Učenički spomenar (1873. – 1905.).

VI. 2. Bibliografija

CERNECCA, Domenico, „Giuseppina Martinuzzi: educatrice rivoluzionaria, poetessa“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 325.-337.

ERMACORA, Matteo (ur.), *Neutralità e guerra. Friuli e Litorale austriaco nella crisi del 1914-1915*, Trieste 2015.

SCOTTI, Giacomo, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 213.-304.

VORANO, Tullio, „Il lavoro pedagogico di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, vol. V, Pola 1981., str. 353.-339.

VI. 3. Mrežna stranica

„How many languages are there in the world?“, *Ethnologue* (<https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages>, pristup 9. listopada 2019.)

Giuseppina Martinuzzi: l'arte dell'insegnamento ieri, oggi, domani

Riassunto

Giuseppina Martinuzzi, quale didatta esemplare, sia dal punto di vista teorico che pratico, ha dedicato tutta la sua vita all'insegnamento dei più deboli. Tutte le sue attività erano intrise del desiderio di miglioramento delle condizioni degli oppressi ed emarginati. Nel suo lavoro ha continuato a offrire il sapere e le conoscenze apprese alle giovani generazioni, alle quali cercava di trasmettere le virtù che per lei erano più importanti: la bontà, l'onestà e la diligenza. Per fare fronte alla complessità delle materie insegnate ha adoperato, invece, la tecnica di creazione di quelle che oggi chiamiamo mappe mentali. È nato così il suo *Manuale mnemonico* che testimonia l'aspirazione della sua autrice a rappresentare il mondo in maniera ordinata e strutturata. Nell'opera vengono presentati in maniera semplice i contenuti di diverse discipline scientifiche, alcuni dei quali sono tuttora attuali. Nel presente articolo verrà analizzata l'opera in questione, con un breve riferimento pure all'album che raccoglie le dediche degli alunni all'amata maestra, per mettere in luce la rivoluzionarietà del lavoro pedagogico di questa grande albanese e l'attualità del suo insegnamento.

ZNAČENJE (KNJIŽNE) OSTAVŠTINE GIUSEPPINE MARTINUZZI ZA GRAD LABIN

Majda Milevoj Klapčić, prof. i dipl. knjiž. mentorica

Srednja škola Mate Blažine Labin

Rudarska 4, 52220 Labin

e-mail: mmilevoj6@gmail.com

Stručni rad

U cijelome se svijetu memorijalne zbirke najčešće osnivaju pri gradskim knjižnicama ili gradskim muzejima, pa tako i u Republici Hrvatskoj, što je i logično s obzirom na njihovu obrazovnu, kulturnu i informacijsku ulogu. U prvom dijelu rada osvrnut ćemo se na zakonske propise koji definiraju pojam memorijalne zbirke te će se govoriti o građi koja čini memorijalnu zbirku, dok će se u drugom dijelu rada pozornost usmjeriti na ulogu memorijalne zbirke u promociji kulture i turizma lokalne zajednice.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, ostavština, memorijalna zbirka, knjižnica, kultura, turizam, marketing

Keywords: Giuseppina Martinuzzi, legacy, memorial collection, library, culture, tourism, marketing

I. Uvod

Memorijalne zbirke predstavljaju obavijesni izvor na temelju kojeg se uči o tradiciji i jedinstvenosti hrvatskog naroda. Ujedno su to i komunikacijska mjesta, bez obzira na to nalazimo li se u fizičkom prostoru knjižnice i/ili muzeja ili u virtualnom prostoru dostupne građe. Mogu se nalaziti i u sklopu narodnih knjižnica, koje su i same interdisciplinarni

prostor u kojem se razmjenjuju informacije i znanja, multimedijски centri kulture i umjetnosti koja se temelji na kreativnosti i dostupnosti. Bavljenje problematikom memorijalnih zbirki, kao i onom knjižne ostavštine, važan je i nezamjenjiv segment suvremenog knjižničarstva upravo stoga što su memorijalne zbirke i knjižne ostavštine ključna mjesta čuvanja i korištenja kulturnom baštinom lokalne zajednice.

Knjižne ostavštine mogu se predstaviti u svim baštinskim ustanovama – knjižnicama, arhivima i muzejima, no poželjno je da se osnuju kao samostalna mjesta radi poticanja različitih oblika komunikacije koja bi u svojim aktivnostima trajno izašla iz zidova navedenih ustanova.

II. Memorijalna zbirka

„Od 97 značajnijih spomeničkih knjižnica/zbirki u Hrvatskoj, postoje katalogi u 47 knjižnica, i to u 34 abecedni, u 22 stručni, u 10 predmetni, u 5 mjesni iako u svima nisu potpuni. Otprilike u 70% slučajeva potrebna je izrada novih kataloga, jer su postojeći uglavnom nepotpuni ili ih nema.“¹

Memorijalne zbirke predstavljaju zasebne knjižnice u malom te stoga zahtijevaju i sve uobičajene poslove: nabavu, obradu, održavanje, zaštitu fondova, izložbu, izradu kataloga. U ovakvim odjelima ne postoje planovi nabave za iduću godinu, građa je smještena u relativno manje prohodne prostorije, namjerno zapečaćena i zaštićena od prekomjernih ruku. Pristup do takvih knjiga sve je teži, a za njihovo proučavanje potrebno je posebno dopuštenje. Građa se koristi isključivo u prostorijama gdje je zbirka smještena. U slučaju memorijalne zbirke – knjižne ostavštine Giuseppine Martinuzzi – radi se o Narodnome muzeju grada Labina. S pomoću modernih sredstava moguće je dobiti niz reprodukcija koje omogućuju pristup informacijama, a originale čuvaju od prekomjerne upotrebe.

Memorijalne zbirke i u ovom slučaju knjižna ostavština zanimljivi su i izazovni za knjižničare muzealce i arhiviste, a rukopisnu baštinu

---

¹ *Standardiziranje kataložne obrade stare i rijetke tiskane građe*, Zagreb 1993., str. 11.

književnika prikupljaju i pojedine znanstveno-istraživačke institucije. Tako kad su književnici i njihovo gradivo u pitanju, raspoznamo:

1. spomen-muzeje koji njeguju uspomenu na osobu o kojoj je riječ, prikupljaju i prezentiraju muzejske predmete koji osobu živo prikazuju u nekom izvornom kontekstu; arhivsko je gradivo prisutno u kontekstu drugih predmeta kao cjeline čuvanja spomena, kao i općenito drugi muzejski predmeti
2. književne arhive u širem smislu riječi, bilo da je riječ o osobnim arhivskim fondovima književnika u arhivima ili rukopisnim zbirkama, najčešće u knjižnicama
3. znanstveno-istraživačke institucije u kojima se istražuje rukopisna baština književnika.

Danas postoje i međunarodna tijela kojima je cilj briga za baštinu književnika. To su prije svega Međunarodni odbor za književne muzeje, koji ima cilj istraživati, objavljivati, izlagati i odgajati u sferi književnih muzeja, te Sekcija Međunarodnog arhivskog vijeća za književne i arhive umjetnosti, koja potiče proučavanje i istraživanje o upravljanju književnim arhivima te promiče razmjenu mišljenja i iskustava na tom području.

U tijeku je postupak restitucije, tj. vraćanja dijela ostavštine Giuseppine Martinuzzi koja je 1974. izdvojena i pohranjena u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci, kojoj je, uz Ministarstvo kulture, upućen zahtjev. Radi se o svescima 27., 28., i 29., u kojima je pohranjena dokumentacija o djelovanju Giuseppine Martinuzzi kao učiteljice, spisateljice, pjesnikinje i politički angažirane djelatnice. Knjižnica treba postati ona cjelina kakvom ju je zamislila Martinuzzi. Uz detaljan popis građe, potrebno ju je digitalizirati te primjereno smjestiti.

III. Promocija lokalne zajednice na temelju zbirke

Muzeji su doživjeli niz promjena, od kojih su najznačajnije veća otvorenost i vidljivost. Zbirka Giuseppine Martinuzzi zatvorena je i

nedostupna, a informacije o njoj rijetko dopiru izvan uže društvene zajednice. Svijest o važnosti očuvanja vlastite kulturne posebnosti reflektira se i kroz ovu zbirku kao čuvara zavičajne baštine. Treba pronaći način te prezentirati njezinu građu i tako popularizirati njezin fond. Potrebno je organizirati izložbu, prezentaciju djela, napisati članak i izdati brošuru te time obogatiti ostavštinu i eventualno privući potencijalne donatore.

Sređivanje fonda povezano je s potrebom za identificiranjem starih i rijetkih knjiga. Sustavnim uređenjem fonda omogućava se razmjena podataka između same knjižne, tj. memorijalne zbirke te knjižnica unutar i izvan nacionalnih granica, kao i pristup informacijama. Standardi (jedinstveni bibliografski opis knjige i sredstva pristupa) nadilaze jezične barijere, a njihovo postojanje i univerzalnost omogućuju razmjenu podataka na međunarodnoj razini. Kombinacijom računalnih mogućnosti i standarda omogućit će se pristup podacima te potaknuti istraživanja vezana za nacionalni identitet.

U svrhu promocije i popularizacije zbirke bilo bi potrebno i imenovati voditelja zbirke, svestranu osobu, komunikativnu, s razvijenim organizacijskim sposobnostima jer o takvoj osobi ovisi, između ostalog, promidžba zbirke u zajednici i njezina korisnost za znanstvena i stručna istraživanja te za promociju lokalne zajednice. U tu svrhu voditelj zbirke trebao bi organizirati izložbe, kontaktirati s medijima, surađivati s drugim organizacijama u zavičaju, organizirati izradu biltena, prnova i vodiča.

Tradicionalni načini prezentiranja građe preobrazili su se prijenosom u virtualnu sferu. Digitalizirane knjižnice i zbirke tako prezentiraju ono što je najvrednije u svojim fondovima. Digitalizacijom i prezentacijom ostavštine njezina građa širi lokalne granice i sadržaj zbirke postaje zanimljiv široj javnosti; ona nudi mogućnost zajedničkog stvaranja opsežnog arhiva iskoristivog u različite svrhe.

Prednosti digitalizacije zbirke Giuseppine Martinuzzi jesu:

- očuvanje intelektualnog sadržaja
- veća i brža dostupnost korisnicima
- mogućnost izrade visokokvalitetnih kopija jer se pri umnažanju ne gubi na kvaliteti.

Digitalizirana građa važan je izvor podataka o životu u lokalnoj zajednici u određenim povijesnim razdobljima, neophodan za obrazovne, znanstvene, stručne i informacijske potrebe ne samo korisnika u lokalnoj zajednici već i šire. Njihovu dostupnost ograničava i činjenica da se ne mogu posuđivati izvan knjižnice.

Projekt digitalizacije zbirke Giuseppine Martinuzzi predstavio bi promociju zavičajne i kulturne baštine korištenjem najsuvremenijom tehnologijom i postupcima digitalizacije. Ova digitalna zbirka može predstavljati korak u stvaranju digitalnog repozitorija zavičaja i povezati se sa zavičajnim zbirkama u knjižnicama cijele Istarske županije, posebice s knjižnicama na teritoriju bivše Općine Labin te sa Zavičajnom zbirkom „Histrica“ Sveučilišne knjižnice u Puli.

U stvaranju repozitorija s otvorenim pristupom mogle bi sudjelovati sve institucije kulture, zajedno s turističkom zajednicom. Tako bi se promovirao zavičaj u svim svojim segmentima – kulturnim, turističkim, obrazovnim, informacijskim itd. – ovisno o tome koje bi se sve institucije uključile u njegovu izgradnju. Tako uređena zbirka imala bi veliko značenje u promociji našega kraja.

IV. Zaključak

Ovim se radom nastojalo ukazati na to da se zbirka može jednakopravno uključiti u razvoj kulturnog turizma i kulturne industrije, stoga je neophodno zalaganje svih institucija lokalne zajednice da se zbirka dopuni te da se što više građe digitalizira i postane javno dostupno.

I na ovoj se razini jasno razabiru mogućnosti te u tom smislu ovaj rad može poslužiti kao polazište za daljnja razmišljanja, ali i olakšati razumijevanje onima koji tek ulaze u ovo područje.

V. Literatura

BALOG, Antal, „Poslovanje knjižnica u zadaći prikupljanja sredstava“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, god. 53, br. 3-4, Zagreb 2010., str. 42.-65.

BOŠNJAKOVIĆ, Renata, „Muzejska knjižnica i zavičajna zajednica: primjeri iz prakse“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 52, br. 3-4, Zagreb 2010., str. 87.-98.

LAZZARICH, Lea, „Koliko mrežne stranice mogu pomoći ili odmoći u promidžbi?“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 46, br. 3-4, Zagreb 2003., str. 119.-124.

Standardiziranje katalogne obrade stare i rijetke tiskane građe, Zagreb 1993.

VORANO, Tullio, „Redizajn Narodnog muzeja Labin“, *Informatica museologica*, god. 34, br. 3-4, Zagreb 2003. [i. e. 2003.], str. 81.-83.

VUKOVIĆ-MOTL, Srna, „Zavičajna zbirka“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 31, br. 1-4, Zagreb 1975., str. 17.-25.

V. 1. Mrežna stranica

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (<http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>, pristup 25. svibnja 2020.)

The Importance of Library Legacy of Giuseppina Martinuzzi for the City of Labin

Summary

All over the world, memorial collections are most often established at city libraries or city museums, as well as in the Republic of Croatia, which is logical given their educational, cultural and informational role. The paper will define the concept of the memorial collection and will present the possibilities of its role in the promotion of culture and tourism of the local community about which the material of the collection speaks. In the first part of the paper we will look at the legal regulations that define the term memorial collection, we will talk about the material that makes up the memorial collection, while in the second part we will focus on the role of the memorial collection in promoting culture and tourism.

Traditional ways of presenting material have been transformed by transfer into the virtual sphere. Digitized libraries and collections thus present what is most valuable in their holdings. By digitizing and presenting the legacy, its material expands local borders and the content of the collection becomes interesting to the general public, it offers the possibility of joint creation and creation of an extensive archive usable for various purposes.

NAPISI I TISKOVINE O GIUSEPPINI MARTINUZZI I NJEZINU ČASOPISU *PRO PATRIA*

Deni Vlačić, mag. hist.

Despot Infinitus d. o. o. za nakladništvo i usluge

Aldo Negri 22, 52220 Labin

e-mail: denivlacic@gmail.com

Pregledni rad

U radu se govori o ostavštini Giuseppine Martinuzzi, labinske pjesnikinje, spisateljice i učiteljice. Kao rezultat njezina višegodišnja istraživanja, ostala nam je rukopisna ostavština i članci dnevnog tiska pohranjeni u Narodnom muzeju Labin i Sveučilišnoj knjižnici Rijeka. Ovaj rad pokušat će prikazati i opisati rukopisno numerirane i nalijepljene članke tiska u bilježnicu, pohranjene u kutiji br. 2 u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, spisateljica, pjesnikinja, novinarka, političarka, *Pro Patria, Pro Patria Nostra*

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, scrittrice, poetessa, giornalista, politica, *Pro Patria, Pro Patria Nostra*

I. Uvod

Na Valentinovo 1844. rodila se u Labinu Giuseppina Martinuzzi. Bez obzira na to što se rodila u uglednoj obitelji, nitko nije mogao ni naslutiti da će upravo ona biti jedna od prvih pedagoginja, pjesnikinja i jedna od prvih svjetskih socijalistica rođena na teritoriju Istre. Oporučno je 1897. Općini Labin ostavila bogatu privatnu biblioteku u dvama masivnim ormarima, izrađenima za tu priliku (415 svezaka sa 773 djela, kojima je naknadno dodala

i neka pisma, rukopise, privatne dokumente te časopise).¹ Martinuzzi je svu građu katalogizirala, uvezla u mape, označila i numerirala, ostavivši i upute o načinu njezina čuvanja i korištenja. U listopadu 1921. unijela je izmjenu u akt donacije te brigu nad bibliotekom i dokumentima povjerila Kružoku za socijalne studije i Talijanskoj federaciji rudarskih radnika – sekcija Labin.² Dio ostavštine se od 1947. čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci, no očekuje se vraćanje u Narodni muzej u Labinu.

Martinuzzi je posebno voljela svoju rodnu Labinšćinu, o kojoj je često pisala. U tršćanskom *L'Indipendente* 1886. piše pod pseudonimom *Camilla* o Labinu, „malom patriotskom mjestu“, o njegovoj prirodi te rimskom i venecijanskom utjecaju na grad, ali i o Labinjanima koji su, bez obzira na strane utjecaje, zadržali svoj karakter i svoju nacionalnost, svoje „slavenstvo“. Kada je 1888. odlučila pokrenuti časopis *Pro Patria* (od 1889. *Pro Patria Nostra*), učinila je to s namjerom činjenja odmaka od talijanskih liberalno-nacionalnih krugova, istih onih krugova koji će, zajedno s austrijskim vlastima, tijekom dvogodišnjeg perioda izlaženja časopisa, ometati njezin rad. Zahvaljujući svojoj upornosti i profesionalnosti, Martinuzzi je postala poznata kao prva žena osnivačica i urednica književnog časopisa.³ S obzirom na zanemarenost lika i djela Giuseppine Martinuzzi te relativnu nepoznatost njezina rada široj javnosti, u ovom ćemo se radu osvrnuti na njezinu novinarsku aktivnost i ostavštinu vezanu za časopis *Pro Patria (Nostra)*.

Stvaralačkim opusom i političkim angažmanom Giuseppine Martinuzzi do sada se najviše bavio talijanski i hrvatski književnik i novinar Giacomo Scotti, koji ističe da je Martinuzzi tijekom svojeg ranog razdoblja života zagovarala stavove republikanske struje talijanskog nacionalnog liberalizma⁴, no tijekom 1890-ih godina „postaje borbena socijalistkinja i

---

¹ Giacomo SCOTTI, *La prima donna rossa istriana. Vita, opera politica e letteraria di Giuseppina Martinuzzi*, Trieste 2017., str. 36.

² Isti, *Giuseppina Martinuzzi. Asceta del socialismo*, Labin 2014., str. 19.

³ Isti, *La prima donna rossa istriana*, nav. dj., str. 20.

⁴ Isti, *Sjeme revolucionarne Istre: život i djelo Giuseppine Martinuzzi „crvene učiteljice“*, Rijeka 1978., str. 6.

zalaže se za bratstvo slavenskog i talijanskog proletarijata u klasnoj borbi protiv kapitalizma i imperijalizma. I prije nego se politički angažirala u socijalističkim organizacijama, Martinuzzi je bila aktivna u različitim radničkim društvima⁵. Scotti nas također upućuje i na bogatu suradnju koju je Martinuzzi imala s nizom časopisa, poput koparskog *La Provincia*, porečkog tjednika *L'Istria*, pulskog tjednika *L'Eco di Pola*, rovinjskog dvomjesečnika *La Scolta*, časopisa iz Udina *Pagine Friulane*, tršćanskog književno-pedagoškog časopisa *La Rassegna Scolastica* i dr. Martinuzzi nije bila zadovoljna samim pisanjem za druge tiskovine, već je htjela pokrenuti svoj časopis u kojem bi svoja stajališta mogla nesmetano iznositi javnosti. Iz tog razloga 1888. pokreće časopis *Pro Patria*, koji je u Trstu, u Ulici Rapicio 3, tiskao Eugenio Tomasich.

Izdavanje takvog časopisa zahtijevalo je mnogo truda i žrtve, kao i suprotstavljanja ne samo austrijskim vlastima već i talijanskim „iredentistima“. Čak ju je i njezin mentor, moralni i duhovni savjetnik Tomaso Luciani⁶, pokušao odgovoriti od namjere, no ni veliko poštovanje koje je gajila prema njemu nije imalo utjecaja na njezin naum. Bez obzira na kratak period izlaženja, Martinuzzin časopis postao je jedan od najtraženijih i najelegantnijih časopisa onoga doba. Karakter časopisa bio je književno-popularan i u odnosu na Talijansku liberalnu stranku politički usmjeren ulijevo. Treba naglasiti kako je Martinuzzi dvije godine obnašala funkciju tajnice Radničkog društva u Trstu, gdje je, podupirući nacionalnu ideju, počela davati veliku potporu sudjelovanju radničke klase u političkom životu te time produbljivala unutarne političke razlike talijanskog nacionalnog pokreta u Trstu i Istri. Bila je bliska republikancima i „garibaldincima“, tj. grupama koje su se devedesetih godina XIX. stoljeća udaljavale od marksističke ideologije. To dokazuje njezino prijateljstvo s Amilcareom Ciprianijem i Filippom Zambonijem, koji su bili gorljive pristaje Garibaldijeve⁷ politike. Martinuzzi oko svojeg časopisa uspijeva

---

⁵ Isti, *Giuseppina Martinuzzi. Socijalizam i domovina: izbor iz djela*, priredio Giacomo Scotti, Pula – Rijeka 1979., str. 10.

⁶ Tomaso Luciani (1818. – 1894.) – proučavatelj starina, publicist i političar.

⁷ Giuseppe Garibaldi (1807. – 1882.) – talijanski revolucionar i borac za ujedinjenje i slobodu Italije. Autor je više od 180 djela, povijesnih i pripovjedačkih romana, zbirki

okupiti spisateljice koje upravo njezinom zaslugom postaju jedne od najboljih spisateljicâ Trsta i Istre. Nekoliko mjeseci prije gašenja časopisa, u zadnjem pokušaju njegova spašavanja, Martinuzzi 12. listopada 1889. piše zastupnicima ljevice talijanskog Parlamenta, obavještavajući ih o preprekama i nedaćama koje joj u „njezinoj Italiji“ čini desnica. Prikupila je članke desno orijentiranih časopisa *Il Piccolo* i *L'Indipendente*, koji su vodili otvoreni rat protiv nje, te ih predala zastupnicima.⁸

II. Napisi novina prije izlaska *Pro Patrije*

Materijali sačuvani u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci predstavljaju članke o Martinuzzinim novinama iz raznih dnevnih tiskovina koje je ona prikupljala i lijepila u bilježnicu. Radi se o svescima 27., 28. i 29., u kojima je pohranjena dokumentacija o djelovanju Martinuzzi kao učiteljice, spisateljice, pjesnikinje i politički angažirane djelatnice.

Martinuzzi je u svibnju 1888. utemeljila novine *Pro Patria*, koje su se odmah nakon izlaska našle pod udarom cenzure austrijskih vlasti i desnih talijanskih liberalno-nacionalnih krugova. U prosincu 1887. osnivačka skupina novinara, na čelu s Giuseppinom Martinuzzi, u Trstu objavljuje uvjete i obavijesti oko pokretanja *Pro Patrije* u časopisu *L'Istria*⁹. Iz prvih vijesti o novom listu doznajemo:

- Novine će se početi objavljivati tek onda kada broj pretplatnika dosegne 1.000 članova.
- Dio članarine odlazit će na administrativne troškove (tiskanje i poštarinu), dok će se drugi dio uplaćivati u fond časopisa.
- Proračun će biti semestralni (šestomjesečni) i objavljen u novinama.

---

pjesama, eseja.

⁸ Giacomo SCOTTI, *La prima donna rossa istriana*, nav. dj., str. 47.-49.

⁹ Časopis *L'Istria* je od 3. siječnja 1846. do 25. prosinca 1852. u Trstu objavljivao i uređivao P. Kandler.

- Plaćanje će se vršiti krajem semestra, a prihodi evidentirati.
- Iznos godišnje članarine unutar zemlje iznositi će 4,60 florina¹⁰, dok će pretplatnici u inozemstvu plaćati 5 florina, a račun se slao poštom.
- Zadani knjižni format naslovnice bio je osmina arka i sadržavati će 80 stranica. Na naslovnici u boji nalaziti će se grbovi Istre, Trsta, Trentina, Gorice i Dalmacije. Naziv časopisa bit će *Pro Patria*.
- Karakter časopisa bit će književno-popularan i težiti će pobuđivanju kulturnih osjećaja. Obrađivati će se političko-ekonomska problematika te teme općenite prirode. Prednost u pisanju imati će novinari s priobalnog područja, Trentina i Dalmacije.¹¹

Budući pretplatnici svoje su ispunjene pretplatničke kupone slali u Trst, u Via della Salute 11. Vodio se računa i o zaštiti identiteta pretplatnika, čija su se imena objavljivala jedino na njihovu izričitu želju. Izlazak *Pro Patrie* bio je popraćen raznim vijestima o njezinu pokretanju mjesecima prije no što je prvi broj ugledao svjetlost dana. Martinuzzi je prikupljala sve vijesti koje su se odnosile na pokretanje njezina časopisa, a najviše je prikupljenih vijesti iz dnevnih novina: *Il Mattino*, *Il Piccolo*, *L'Indipendente*, *Il Raccoglitore*. Prva takva vijest sadržana je u članku *Slobodne riječi*, objavljenom 25. studenoga 1887. u tršćanskom listu *Il Piccolo*. U članku se navodi da će u Trstu uskoro izaći dva časopisa, s time da bi jedan trebao biti mjesečnik, koji bi se na 80 stranica bavio općim temama, dok bi drugi izlazio dvomjesečno i bavio se isključivo politikom. Navodno bi se oba časopisa nazivala *Pro Patria*. Kasnije ćemo vidjeti da se ipak radilo samo o jednim novinama. U članku se navodi kako će *Pro Patria* u svojem radu imati punu podršku novinara *Il Piccola*. Uz pohvale autorima, *Il Piccolo* piše kako će *Pro Patrijini* članci biti objektivni te nastavlja: „Kritički će se, ali pravedno, obrađivati svaka pojedina tema.“

Il Piccolo obavještava da će nove novine izlaziti jednom mjesečno,

¹⁰ Florin (forint ili forinta) naziv je za stari krupan srebrni novac, nazvan po zlatniku koji se od 1252. kovao u Firenci.

¹¹ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U RIJECI [dalje: SKRI], Ostavština Giuseppine Martinuzzi [dalje: OGM], kut. 2, sv. 3., 24.

ali samo pod uvjetom da uspiju prikupiti najmanje 1.000 pretplatnika. Obavještava se i da će pretplata iznositi 4,60 florina te daje pozitivna predviđanja, naglašavajući ulogu žena u pokretanju i davanju doprinosa radu budućih novina: „Pored moralne propagande, žene, čak i bez novina, mogle bi donijeti vrlo moćnu i vrlo profitabilnu financijsku pomoć.“ Može se zamijetiti da je *Il Piccolo* već sutradan, 26. studenoga 1877., izražavao zabrinutost jer je Martinuzzi odlučila ne ulaziti u izdavački rizik, već je prije pokretanja novina željela osigurati sredstva od pretplate. Pritom je *Il Piccolo* izrazio svoju bojazan starom tršćanskom izrekom: *Chi guarda cartelo non magna vedelo* („Tko gleda cijenu, ne jede teletinu“). U istom se članku izražava i zabrinutost zbog vijesti o pokretanju još jednog časopisa istog naziva, za što *Il Piccolo* izražava uvjerenje da iza te vijesti stoje „neprijatelji *Pro Patrije*“.¹²

Il Mattino 2. prosinca 1887. donosi obavijest Odbora za osnutak *Pro Patrije* da se broj pretplatnika već popeo na stotinu pa „Odbor, potaknut pozitivnim rezultatima, energično nastavlja u novom pothvatu“ i donosi prognozu da će novine izaći do kraja 1887. Objavljuje se i vijest da će se na naslovnoj stranici grbovima Istre, Gorice i Trenta dodati grb Dalmacije.¹³ Usporedno s *Il Mattinom* istu vijest objavljuje i *L'Indipendente*.¹⁴ *Il Raccoglitore* 3. prosinca 1887. dodaje kako će karakter novih novina biti književno-popularan i težit će pobuđivanju kulturnih osjećaja čitatelja te obavještava kako će prednost u pisanju imati novinari s priobalnog područja, Trentina i Dalmacije. Na kraju se donose podaci o formatu novina, broju stranica i visini pretplate te se obavještava čitatelje kako je tog jutra redakcija primila pismo u kojem stoji da je projekt pokretanja novih novina u regiji Julijska Venecija (*Venezia Giulia*) primljen s oduševljenjem. U članku se izražava uvjerenje da će i ostali dijelovi države dati veliku podršku u osnivanju *Pro Patrije*.¹⁵

Dana 6. prosinca 1887. *Il Mattino* objavljuje članak u kojem nam

---

¹² Na istome mjestu.

¹³ Isto, 25.

¹⁴ Na istome mjestu.

¹⁵ Na istome mjestu.

otkriva da *Pro Patria* ima veliku potporu iz Trentina. Spominje se kako *Il Raccoglitore* iz Rovereta daje veliku potporu *Pro Patriji*¹⁶, kojoj je veliku podršku dao i zadarski list *Il Dalmata*. Sutradan *Il Mattino* predstavlja Zadar kao vodeći grad Dalmacije u kojem se brane talijanski jezik i društvo¹⁷, a 9. prosinca 1887., u članku pod naslovom „Književni časopis *Pro Patria*“ navodi podatak o povećanju pretplatnika, zaključujući da „plemeniti“ Odbor nailazi na suosjećanje svojih pristalica.¹⁸ *Il Mattino* ponovno izvješćuje o *Pro Patriji* 17. prosinca, kada ističe da najmanje 1.000 pretplatnika predstavlja jedan od glavnih uvjeta za pokretanje časopisa. Navodi kako bi godišnja neto dobit Društva *Pro Patrije* iznosila 2.000 florina.¹⁹ *Il Mattino* 20. prosinca objavljuje kratak članak u kojem navodi kako će uskoro biti objavljena imena i prezimena onih pretplatnika koji su dali pristanak da im se objave imena. Osim toga, moli sve pretplatnike da točno napišu svoje vlastito ime, prezime i adresu stanovanja.²⁰

Il Raccoglitore 20. prosinca 1887. izražava svoju punu potporu *Pro Patriji* i svim Talijanima koji žive u Austriji²¹, ali i upozorava čitatelje da *Pro Patria* neće objaviti svoj prvi broj ako ne okupi barem 1.000 pretplatnika pa stoga poziva buduće pretplatnike da svoje pretplatničke kartice mogu preuzeti u Trstu. *Il Raccoglitore* izražava nadu da će sugrađani biti spremni prihvatiti nove novine.²² Isti članak tri dana kasnije prenosi *Il Mattino*, izražavajući veliku pohvalu uredništvu *Pro Patrije* i pozivajući čitatelje da postanu pretplatnici Martinuzzina lista.²³

Pozive na pretplatu, osim *Il Mattina* i *Il Raccoglitore*, prenosile su i

---

¹⁶ Isto, 27.

¹⁷ Na istome mjestu.

¹⁸ Na istome mjestu.

¹⁹ Isto, 29.

²⁰ Na istome mjestu.

²¹ Na istome mjestu.

²² Na istome mjestu.

²³ Isto, 30.

novine *Il Piccolo*, *L'Indipendente* i *L'Eco di Pola*.²⁴ „Domovina, smrtnost, neovisnost, suglasnost“ riječi su koje će oblikovati prirodu novih novina, piše *Il Mattino* 2. siječnja 1888., naglašavajući kako će svi autori *Pro Patrije* svoje misli usmjeriti na profesionalan rad i male ljude.²⁵

L'Eco di Pola 14. siječnja 1888. izražava nadu da će *Pro Patria* što prije ugledati svjetlost dana i poziva sve sugrađane da ispune pretplatničke kupone.²⁶ *Il Mattino* 18. siječnja 1888. spominje da će se dobit od prodaje *Pro Patrije* prenijeti u korist Društva *Pro Patria*.²⁷ *L'Indipendente* u članku od 18. siječnja 1888. pod naslovom „Poricanje“ prenosi lažnu vijest objavljenu u neimenovanom listu, a prema kojoj se istovremeno prikupljaju potpisi za objavljivanje „drugog lista pod istim nazivom *Pro Patria*“. U članku se opovrgava navod prema kojem će se za „nekoliko dana u Trstu pojaviti politički dvomjesečnik *Pro Patria*“. *L'Indipendente* izražava bojazan da netko želi iskoristiti patriotski osjećaj sugrađana i lažno ih navodi na uplaćivanje novca u korist neke druge udruge. Stoga upozorava da književni list *Pro Patria* nema nikakvog financijskog interesa, već se njegov interes bazira na zaštiti talijanskog jezika.²⁸ *Il Mattino* prenosi rečenicu lista *Il Raccoglitore*, u kojem naglašava kako upravne grupe, imućne obitelji, čitaonice i razne javne institucije daju potporu osnutku *Pro Patrije* i ponosni su na sve one koji su se pretplatili.²⁹

U članku naslova „Konkurencija *Pro Patriji*“ *L'Eco di Pola* 28. siječnja 1888. prenosi vijesti nekih tršćanskih novina, prema kojima je grupa mladih novinara spremna, prije osnutka književnog časopisa, izdati časopis pod nazivom *Pro Patria*, koji bi se bavio isključivo političkom tematikom. Naglašavajući svoje žaljenje zbog te vijesti, *L'Eco di Pola* navodi kako jedni prikupljaju novac za osnivanje časopisa u patriotskom duhu, dok se drugi

---

²⁴ Isto, 26.

²⁵ Isto, 30.

²⁶ Isto, 48.

²⁷ Na istome mjestu.

²⁸ Na istome mjestu.

²⁹ Isto, 49.

žele okoristiti situacijom i obogatiti na račun patriotizma. Na kraju članka navode kako *L'Eco di Pola* ne može učiniti ništa u vezi s time, osim ne dati potporu „antipatriotski nastrojenim mladim ljudima iz Trsta“.³⁰ *Il Piccolo* 1. veljače donosi članak u kojem smatra da *L'Eco di Pola* nije dovoljno dobro informiran i napominje da mlada grupica iz Trsta ne razmišlja o bogaćenju, već želi stvoriti konkurenciju *Pro Patriji*. Navodi kako *Il Piccolo* vjeruje da se rad pulskih novina zasniva na dobroj vjeri te napominje kako treba uzeti u obzir činjenicu da se radi o dvama različitim časopisima pod istim nazivom, koji su si međusobno konkurencija, te da se još ne zna koji će prvi ugledati svjetlost dana. Iz iznesene usporedbe dvaju časopisa vidimo razliku u opsegu i cijeni časopisa, kao i u periodu izlaza. Dok bi, obimom stranica veći, književni list imao cijenu godišnje pretplate od 4,60 florina, a novac bi išao u korist Udruge *Pro Patria*, politički dvomjesečnik zamišljen je kao list manjeg obima stranica s cijenom pojedinog izdanja od dva florina.³¹

Il Raccoglitore 24. siječnja 1888. objavljuje izjavu Nanija Moceniga³², koji javno daje pristanak svim autorima koji pišu za njegov časopis *La Penna*³³ da mogu pisati i za novi časopis *Pro Patria*.³⁴ Sutradan *Il Raccoglitore* daje svoje viđenje karaktera *Pro Patrije*, pišući da mora biti snažan, takav da „donese svjetlo i blagotvorno djeluje na talijansko stanovništvo“.³⁵

Časopis *La Donna* u članku od 29. veljače 1888. obavještava čitateljstvo o pismu Odbora *Pro Patrije*, u kojem se navodi osnutak novog časopisa: „U austrijskim zemljama gdje žive Talijani početak će izlaziti književni časopis *Pro Patria*, čija će novčana sredstva u cijelosti biti donirana Udruzi *Pro*

---

³⁰ Isto, 50.

³¹ Na istome mjestu.

³² Filippo Nani Mocenigo (1847. – 1921.) – venecijanski političar i povjesničar, urednik časopisa *La Penna*.

³³ Časopis *La Penna* osnovan je u rujnu 1886. u Rovinju. Iskazivao je interes za književnost, kritički je pristupao esejima i pjesmama lokalnih intelektualaca, među kojima se pojavljuju spisi Giuseppine Martinuzzi.

³⁴ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3, 50.

³⁵ Isto, 52.

Patria sa sjedištem u Roveretu.“ Odbor u svojem pismu navodi da je na stranicama časopisa *La Donna* uočio tekstove „inspirirane slobodom, patriotizmom i vrlinama te takve slične tekstove želi imati u novom časopisu i traži njihovu potporu u svojem radu“.³⁶

Prvu vijest o izlasku prvog broja *Pro Patrije* donosi *Il Mattino*, koji 16. ožujka 1888. objavljuje pismo Organizacijskog odbora, u kojem navodi da će časopis započeti s radom u svibnju 1888. te da buduće novine neće biti njihovo glasilo, već će časopis odgovarati Udruzi *Pro Patria*, kojoj će i predavati ostvarenu novčanu dobit.³⁷ Istu vijest 24. ožujka prenose časopisi *L'Istria*³⁸ i *L'Indipendente* 28. ožujka 1888.³⁹ *Il Raccoglitore* 29. ožujka 1888. objavljuje već spomenuto pismo Udruge *Pro Patria*, u kojem zahvaljuje svima koji su dali potporu osnivanju časopisa, a posebice pretplatnicima iz područja Trenta. U pismu se otkriva da će za *Pro Patriju* pisati četrdesetak osoba i izražava se ponos postignutim uspjehom.⁴⁰

Obavještavajući svoje čitateljstvo o skorašnjem kraju priprema oko objavljivanja *Pro Patrije*, *L'Eco di Pola* 4. travnja 1888. ističe da je „cilj ostvaren žrtvovanjem svih onih koji su razmišljali samo o tome. Uh, koliko se trebalo boriti da bi se izvršio ovaj plemeniti cilj. Koliko je trebalo trpjeti da bi se prevladala apatija provincijalnih ljudi.“ U istom članku *L'Eco di Pola* otkriva da je ideja o osnivanju časopisa u Trentinu i Dalmaciji primljena s oduševljenjem, dok se u Istri nešto manje zagovarala. Potvrđuje se da će časopis započeti s radom tijekom svibnja 1888. te se opisuje njegov izgled, naglašavajući kako će se na naslovnici nalaziti grbovi Istre, Trsta, Trentina, Gorice i Dalmacije, koje je izradio poznati slikar iz Trenta. Nažalost, ne otkriva se njegovo ime. *L'Eco di Pola* podsjeća da će godišnja pretplata iznositi 4,60 florina te poziva pulske čitatelje zainteresirane za pretplatu da se jave u knjižaru *Schrinner* te Alfonsu Pozzatiiju i Vittoriju Matteiju. Na

---

³⁶ Isto, 79.

³⁷ Isto, 80.

³⁸ Isto, 82.

³⁹ Na istome mjestu.

⁴⁰ Isto, 83.

kraju članka *L'Eco di Pola* nabraja imena i prezimena budućih suradnika *Pro Patrije*⁴¹ – primjećuje se da na tom popisu nema nijednog ženskog imena.⁴²

Il Mattino 20. travnja 1888. donosi strukturu *Pro Patrije*, iz koje vidimo da će se list sastojati od pet cjelina. U prvom dijelu pisat će se o vijestima i zanimljivostima talijanskih pokrajina u Austriji, drugi dio bit će posvećen povijesnim događajima i biografijama, treći dio bit će rezerviran za književnost, obrazovanje i moralnost, u četvrtom dijelu pisat će se o poeziji, dok će se u zadnjem objavljivati filološki tekstovi i kritike.⁴³

III. Napisi novina nakon izlaska *Pro Patrije*

Prvi broj *Pro Patrije* stigao je u redakciju *L'Indipendente* tijekom noći 26./27. svibnja 1888. O prvom broju časopisa *L'Indipendente* čitamo: „Simpatična naslovna stranica. Nalijevo se nalazi medaljon: Dante Alighieri – i njegov poznati citat: *Tu duca, tu signore e tu maestro*.”⁴⁴ „Između hrastovih i lovorovih listova ističu se grbovi Trsta, Istre, Gorice, Trentina i Dalmacije. Na dnu, s desne strane, nalaze se stihovi XVI. pjevanja Danteova Pakla: *Poichè la carità del natio loco – Mi strinse, raunai le fronde sparte*.”⁴⁵ U članku se navodi da je popis suradnika dug te da se među njima izdvajaju imena koja su književnoj publici poznata, posebice na području Trsta. Na

---

⁴¹ Tomaso cav. Luciani, Paolo prof. Tedeschi, Adriano della Rocca, Carlo Lonzar, Matteo Gianelli, Giordano Rozzari, Alfredo Areuno, B. di S. Mira, Francesco Segalla, Nicolò Mismas, Angelo Mengazzi, Riccardo Pitteri, Alfonso Pozzatti, Augusto Dr. Panizza, Ermanno Dr. Lovisoni, G. B. Dr. Debiasi, Arturo Dr. Simoni, Antonio prof. Zernitz, Don Alfonso Toss, Cesare Rossi, Vincenzo cav. de. Lutti, Domenico Dr. Lovisato, Giuseppe Canella, Francesco Ambrosi, Ant. Luigi Dr. Baruffaldi, Celestino Glauchi, Vittorio Mattei.

⁴² SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 84.

⁴³ Isto, 86.

⁴⁴ *Tu duca, tu signore e tu maestro* – stih iz Danteove *Božanstvene komedije* (Pakao).

⁴⁵ Stih iz XVI. pjevanja Danteove *Božanstvene komedije* u kojem Vergilije ostaje pred ulazom Pakla, a Dante sâm istražuje Pakao, u kojem se nalaze grešnici protiv prirode i lihvari, prisiljeni sjediti pod vatrenom kišom i nostiti obiteljski grb.

početku prvog broja *Pro Patrije* redakcija časopisa obraća se čitateljima člankom „Našoj braći“, u kojem objašnjava koji im je bio cilj pri pokretanju novina. Od zapaženijih uradaka izdvaja se *Timava*, oda koju je napisao Riccardo Pitteri⁴⁶, novela *Priča nad pričama* nekadašnjeg opata Paola Tedeschi⁴⁷, *Zbirka poslovice koje se nikada nisu koristile u Labinu* autora Tomasa Lucianija, dok je tršćanska spisateljica Elda Gianelli⁴⁸ objavila prikaz *Tibulovih*⁴⁹ soneta. Dugačak popis pretplaćenih čitatelja objavljen na kraju lista svjedoči o želji pretplatnika da se javno pohvale svojim doprinosom objavljivanju Martinuzzinih novina.⁵⁰

Il Raccoglitore 28. svibnja 1888. objavljuje članak sličnog sadržaja, u kojem nam otkriva autora naslovne stranice *Pro Patrije*, budućega gradonačelnika Trenta, iredentista i političara Vittorija Zippela⁵¹. Pored toga, *Il Raccoglitore* navodi zanimljiv članak o Carlu Gianelliju, 21-godišnjem poginulom inženjeru iz Rovinja, čiju je biografiju napisala Giuseppina Martinuzzi. Pored Gianellijeve, prvi broj *Pro Patrije* donosi i biografiju filozofa Jacopa Acconcija⁵², koju je napisao Francesco Ambrosio⁵³, te stihove *Salve latino nume* prof. Mariana Vittorija^{54 55}. Autor Giordano Bozzari piše o svrsi *Pro Patrije* te zaključuje da će novi časopis „intelektualne snage promijeniti zajednicu u svih pet provincija“. U kratkom članku autor Francesco Segalla piše o „ideji svete domovine svim narodima“. E.

⁴⁶ Riccardo Pitteri (1853. – 1915.) – talijanski pjesnik.

⁴⁷ Paolo Tedeschi (1826. – 1911.) – talijanski svećenik, profesor i političar.

⁴⁸ Elda Gianelli (1856. – 1921.) – talijanska spisateljica.

⁴⁹ Albije Tibul (oko 54. pr. Kr. – 19. pr. Kr.) – rimski pjesnik.

⁵⁰ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 92.

⁵¹ Vittorio Zippel (1860. – 1937.) – talijanski političar.

⁵² Jacopo Aconcio (Giacomo Contio) (1492. – 1566.) – talijanski vjerski reformator i filozof.

⁵³ Francesco Ambrosio (?) – talijanski pjesnik.

⁵⁴ Mariano Vittori (1485. – 1572.) – talijanski svećenik, teolog i humanist.

⁵⁵ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 93.

Nacinovich pisao je o mislima talijanskog pjesnika Pieriea Zoruta⁵⁶, a *Il Raccoglitore* na kraju članka o prvom broju *Pro Patrije* čestita redakciji na objavljivanju novog časopisa.⁵⁷

Pulski list *L'Eco di Pola* 2. lipnja 1888. obavještava svoje čitatelje da su u „nedjelju, 27. svibnja“ primili prvi broj *Pro Patrije* te navodi da je „atraktivna, ozbiljna i inspirativna“ naslovnica oslikana u sepiji, tj. crno-smeđom bojom. *L'Eco di Pola* otkriva da novi časopis sveukupno broji 54 suradnika, spominje članak Ignazija Passavallija⁵⁸ pod naslovom „Dante i Trentino“, u kojem autor obavještava čitatelje da je „za vrijeme boravka u Veroni, božanski učitelj kao gost grofova Castebarco posjetio ruševine Castelpietra“.⁵⁹ Tršćanski *L'Indipendente* 27. svibnja spominje Martinuzzin članak o smrti rovinjskog mladića, a *L'Eco di Pola* otkriva nam da je mladić bio otet i ubijen u siječnju 1843.⁶⁰

Članak objavljen u novinama *L'Alto Adige* 1. lipnja 1888. navodi kako je redakcija tek „nedavno“ primila prvi broj časopisa te ga nisu uspjeli dovoljno dobro analizirati. Spominju kako je „popis pretplatnika podugačak“ te im je „žao što se na popisu nalazi samo osmero iz Trenta“. U članku navodi se da se određen broj čitatelja još uvijek nije pretplatio jer su čekali prvi broj časopisa pa će se nakon analize prvog broja odlučiti na pretplatu.⁶¹ Tršćanski *L'Operaio* 2. lipnja 1888. piše da je „jedan od dvaju novih časopisa pod istim imenom napokon ugledao svjetlo dana“.⁶² Navodno je pet osoba iz Trsta platilo pretplatu, no nisu primili prve primjerke časopisa. Zato *Il Raccoglitore* 8. lipnja 1888. donosi obavijest da pretplatnici mogu preuzeti

---

⁵⁶ Pierie Zorut (1792. – 1867.) – talijanski satirični pjesnik i političar.

⁵⁷ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 95.

⁵⁸ Ignazio Puecher Passavalli (?) – talijanski lirski pjesnik.

⁵⁹ Dvorac Castel Pietra nalazi se u Callianu (Trento). Dvorac je obnovljen zahvaljujući financijskom doprinosu talijanske pokrajine Trento. Danas je u privatnom vlasništvu.

⁶⁰ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 93.

⁶¹ Isto, 94.

⁶² Na istome mjestu.

svoje primjerke u Trstu, u Ulici Rapicio 3.⁶³

Novine *La Provincia di Vicenza* 20. lipnja 1888. otkrivaju da se delegacija Talijana iz Trenta, Trsta, Gorice, Istre i Dalmacije sastala u Roveretu, „gradu gdje je rođen poznati talijanski filozof“⁶⁴, kako bi, s ciljem zaštite talijanskog jezika i nacionalnosti, osnovali Udrugu *Pro Patria*. U znak sjećanja na taj događaj na zidu zgrade gdje je osnovana Udruga podignuta je spomen-ploča. „Doživotni članovi jednom uplaćuju 20 florina Udruzi, dok privremeni članovi uplaćuju 50 florina godišnje.“ *La Provincia di Vicenza* bile su prve novine koje su otkrile Giuseppinu Martinuzzi kao osnivačicu novog časopisa. Opisali su je kao „ženu s izuzetnim osjećajima, dubokih misli, snažnom željom i širokim pogledom“.⁶⁵ Giuseppinu Martinuzzi kao osnivačicu novih novina spominje i članak objavljen 28. lipnja 1888. u *Il Raccoglitore*.⁶⁶

No, nisu svi blagonaklono dočekali prvo izdanje Martinuzzina lista. Tako *Pro Patria* nije bila lijepo dočekan od strane hrvatske inteligencije okupljene oko *Naše sloge*, prvih hrvatskih novina u Istri. *Naša sloga* je izlaženje *Pro Patrije* doživjela kao čin još jače talijanizacije hrvatskog seljaka i prostora te izravnu prijetnju nacionalno-integracijskim nastojanjima hrvatskog klera u Istri. U tom smislu *Naša sloga* piše: „Evo što rade Talijani u Trstu sa svojim društvom ‘Pro-Patria’, kojemu je zadaća širiti i držati talijanski jezik i talijansku civilizaciju u Trstu, Istri, Gorici, Trentinu i Dalmaciji. Osnivaju pučke novine i poplavljuju neprestanom agitacijom spomenute krajeve, gdje, osim Trsta i Trentina, živi ogromna većina našega naroda.“⁶⁷

Od kraja lipnja do prosinca 1888. u ostavštini Giuseppine Martinuzzi nema prikupljenih članaka. Sljedeći prvi članak u kojem se spominje Giuseppina Martinuzzi bio je onaj objavljen u prosincu 1888. u novinama

---

⁶³ Isto, 95.

⁶⁴ Antonio Rosmini (1797. – 1855.).

⁶⁵ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 96.

⁶⁶ Na istome mjestu.

⁶⁷ „Različite viesti“, *Naša sloga*, god. XIX, br. 22, Trst, 31. svibnja 1888., str. 4.

La Patria del Friuli. U članku pozdravljaju profesora Giuseppea Occionija-Bonaffonsa, koji je u broju iz rujna objavio pismo teologa i povjesničara fra Paola Sarpija.⁶⁸ Autor članka izražava nadu da će *Pro Patria* uskoro imati suradnike i s područja Udina.⁶⁹ Iste novine, ponovno u prosincu, ukratko su obavijestile čitatelje da se Martinuzzina ideja širi.⁷⁰

IV. *Pro Patria Nostra*

Časopis *Pro Patria* nalazio se pod stalnim udarom cenzure austrijskih vlasti i desnih talijanskih liberalno-nacionalističkih krugova.⁷¹ Martinuzzina teška borba u travnju 1889. rezultirala je zabranom novina pa one mijenjaju naziv u *Pro Patria Nostra*. Točni razlozi promjene imena nigdje nisu navedeni, a o njima možemo zaključivati tek iz poprilično oskudne Martinuzzine izjave od 23. ožujka 1890., u kojoj navodi da je razlog promjene imena „tipografske prirode“.⁷² Tijekom travnja ponovno se u dnevnim tiskovima moglo pročitati o uvjetima za pretplatnike, naglašavajući kako će svakog 15. dana u mjesecu izaći novi broj časopisa. Godišnja pretplata za Talijane koji ne žive u austrijskim zemljama iznosila je 10 lira.⁷³ Časopis *Il Raccoglitore* 20. travnja 1889. piše da neće analizirati časopis br. XII zbog manjka prostora, ali navodi da je Martinuzzi primila pohvale prof. Scaramuzze⁷⁴, koji je naziva „neustrašivom Labinjankom“.⁷⁵

⁶⁸ Fra Paolo Sarpi (1552. – 1623.) – talijanski učitelj i teolog, aktivan za vrijeme mletačke borbe s papom Pavlom V. oko miješanja u lokalne državne i sudske ovlasti. Napisao je važno djelo o povijesti koncila u Trentu, koje otkriva papinski apsolutizam.

⁶⁹ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 124.

⁷⁰ Na istome mjestu.

⁷¹ <http://slobodnifilozofski.com/2018/09/klasna-borba-ne-klasna-suradnja.html> (pristup 8. ožujka 2019.).

⁷² SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 182.

⁷³ Isto, 139.

⁷⁴ Sebastiano Scaramuzza (1829. – 1913.) – furlanski pjesnik, pisac i učitelj.

⁷⁵ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 140, 143.

Regno d'Italia objavio je 1889.⁷⁶ članak pod naslovom „Prijateljski tisak“, u kojem obavještava čitatelje da su u Trstu objavljene „elegantne patriotsko-književne“ novine pod nazivom *Pro Patria Nostra*. Nove novine opisuju se kao „dobrotvorne, u korist zajednice pod kontrolom hvalevrijedne institucije, Društva *Pro Patria*“.⁷⁷ *Regno d'Italia* daje veliku potporu novom časopisu. *Il Raccoglitore* 8. listopada 1889. o VII. broju *Pro Patrije* navodi da je časopis „i dalje inspiriran Danteom“. Pored toga, donosi i naslove svih tema koji se obrađuju u spomenutom broju te se nadaju kako će obešteti čitatelje s obzirom na „gubitak“ prethodnog broja.⁷⁸ Članak spominje pojam „sequestro di giornale“, što bi moglo značiti da je prethodni broj časopisa cenzuriran, tj. da je možda zaplijenjen od strane vlasti.

Među prikupljenim člancima nalazi se Martinuzzino pismo, koje je javno objavila 31. ožujka 1890. u Trstu. U prvom dijelu pisma spominje razloge osnutka *Pro Patrije* te si postavlja pitanje je li cilj zadovoljen. Izjavila je da o njoj „govore mnogobrojni članci objavljeni tijekom dvije godine“. U drugom dijelu pisma piše da „borba postaje nemoguća“ i zaključuje kako će časopis prestati s radom.⁷⁹

Obavijest o gašenju *Pro Patrije Nostre* prenijeli su svi mediji. *Il Mattino* je 3. travnja 1890. obavijestio čitatelje da zaključno s br. XII časopis *Pro Patria Nostra* prestaje s radom te nastavlja: „izvrstan književni časopis koji je vodila inteligentna G. Martinuzzi gasi se nakon dvije godine izlaženja“. *Il Mattino* prenosi gore navedeno pismo, a na kraju članka nabraja naslove članaka zadnjeg broja časopisa.⁸⁰ Istog dana pismo je prenio i tršćanski časopis *Il Cittadino. Il Piccolo* o ukidanju novina piše da je „nastupila smrt jednog književnog časopisa“. Prvi je to časopis koji je javno izjavio da *Pro Patria* nije imala njihovu podršku u radu, iako su u početku djelovanja svi hvalili djelatnost novina. Razlog nedavanju potpore novom časopisu

---

⁷⁶ Navodi se samo godina izdanja.

⁷⁷ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 143.

⁷⁸ Isto, 168.

⁷⁹ Isto, 179.

⁸⁰ Isto, 186.

Il Piccolo nalazi u „sumnjičavosti“ prema književnom časopisu jer, prema njihovim riječima, „nijedan književni časopis s tršćanskog područja nije bio uspješan“. Također se navodi kako su svoje „snage nepotrebno rasipali“ te naglašavaju kako je, prema njima, glavni razlog osnivanja časopisa bio „financijske prirode, a ne patriotske“, ali i da ih se „zbog iskrenosti i napadalo“.⁸¹ Pri kraju članka *Il Piccolo* iznosi podatak da je *Pro Patria Nostra* brojila 526 pretplatnika. Ipak, u konačnici pišu kako se nadaju da ovaj neuspjeh neće zaustaviti Martinuzzi u njezinu daljnjem radu.⁸² Isti je članak objavio *L'Eco di Pola*.⁸³

Istog dana *L'Indipendente* piše da je časopis uprihodio 30.022 florina u korist Društva *Pro Patria*. Prenose Martinuzzinu izjavu u kojoj govori da je „iznos mogao biti i veći“.⁸⁴ Suprotno od *Il Piccolo*, *Il Raccoglitore* je 4. travnja donio članak u kojem navode da su davali veliku potporu *Pro Patriji*⁸⁵ i žele joj sve najbolje u daljnjem radu.⁸⁶ Martinuzzino je pismo u članku pod naslovom „Bolno razočarenje“ bez ikakvog komentara prenio *Il Giovine Pensiero* 5. travnja.⁸⁷ „Nastavak objavljivanja bio bi nerazborit u odnosu na ideal koji neokaljan mora sve preživjeti u dostojanstvu i sjaju“, citirao je Martinuzzi *L'Istria* u članku objavljenom 5. travnja te napominje da je „koncept *Pro Patrije* [kasnije *Pro Patrie Nostre* – op. D. V.] bio previše velik, ali praktičan. Može se izbrojiti jednom rukom koliko književnih časopisa postoji u Italiji. Stvarno dobrih ima tek nekoliko. Izvrsnih, u smislu velikih književnih časopisa, na engleskom, njemačkom i francuskom, treba se priznati, nema nijednog, ili možda samo jedan, i to djelomično. Kao što svi znaju, književne časopise trebali bi pisati književnici. Ne podrazumijeva se da su književnici svi oni koji s malim poteškoćama ili originalnošću znaju

---

⁸¹ Isto, 187.

⁸² Isto, 188.

⁸³ Isto, 195.

⁸⁴ Isto, 187.

⁸⁵ Isto, 188.

⁸⁶ Isto, 189.

⁸⁷ Isto, 189.-190.

i mogu napisati novelicu, sonet i arhaičnu pjesmicu. Pravi se književnici trebaju truditi i trebaju imati široki kut gledanja te im književnost treba biti glavna profesija u životu. Carducci⁸⁸ kaže da za onoga tko želi biti književnik nije dovoljno izvrsno poznavati antičke klasične jezike, nego bi književnik trebao poznavati barem nekoliko modernih jezika.“ U članku se dalje spominje da Italija ima jako malo profesionalnih književnika koji će svoj autoritet nametnuti i u inozemstvu, a dotiče se i pitanja financija, napominjući da je ostvaren prihod od oko 6.000 florina, s time da oko 5.700 ide za potrebe troškova tiskanja. Preostali dio predaje se Udruzi *Pro Patria*. U članku se navodi kako je broj od 526 pretplatnika iznad očekivanja te ako se promatra s tog kuta, bez obzira na manjak profesionalnih književnika, može se reći da je časopis bio uspješan u svojem radu. „U svakom slučaju, gospodici G. Martinuzzi može služiti u čast sve što je napravila“, zaključuje *L'Istria*.⁸⁹

*Il Corriere di Gorizia*⁹⁰ nabraja sve autore koji su pisali za *Pro Patriju*.⁹¹ „Nemoguće je savladati poteškoće“, prenosi u članku *La Patria del Friuli*.⁹² *La Provincia di Vicenza* u članku objavljenom 7. travnja opisuje „ženu iz Labina, muževniju od mnogih muškaraca“. Autor članka⁹³ navodi da je nakon „dvije olujne godine Martinuzzi doživjela brodolom“. Nadalje ističe, dok „*Pro Patria Nostra* odlazi sa scene, ljubazna i kreposna žena koja je doživjela brodolom ostaje zauvijek u našim sjećanjima“. ⁹⁴ Istog dana *Il Dalmata* piše kako za svoj neuspjeh, u „ovom nepovoljnom vremenu za izražavanje patriotskih osjećaja“, Martinuzzi nije optužila „dominantne“

---

⁸⁸ Giosuè Carducci (1835. – 1907.) – talijanski pjesnik i književni kritičar, prvi talijanski dobitnik Nobelove nagrade za književnost.

⁸⁹ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 190.

⁹⁰ 5. travnja 1890.

⁹¹ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 192.

⁹² Isto, 193.

⁹³ Sebastiano Scaramuzza.

⁹⁴ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 194.

muškarce u sektoru novinarstva.⁹⁵ *L'Adriatico* 11. travnja donosi kratak članak u kojem piše kako je *Pro Patria Nostra* prestala s radom zbog nedovoljne „patriotske“ potpore Martinuzzi.⁹⁶ *Il Giovine Pensiero* 8. travnja piše da je *Pro Patria Nostra* imala potporu na području Trentina, nešto manju imala je na području Trsta, dok nikakvu potporu nije imala u Istri. Nadalje spominje da „časopis nije nastavio s radom jer nije bio pretjerano uspješan. Previše se pisalo o politici. Pisali su se članci o filozofskim mislima. Čitatelji su više skloni ljubavnim romanima, nemoralnim člancima, tračevima, aferama i kraćim kronikama.“ U članku se zaključuje da „nije ni čudo što časopis nije opstao s obzirom na teme koje su se obrađivale“. Bez obzira na negativan stav, autor članka⁹⁷ smatra kako „Martinuzzi može biti ponosna na svoj doprinos društvu“.⁹⁸

Autor članka objavljenog u *L'Eco di Pola*, potpisan inicijalima T. P., 12. travnja piše kako su „ideali G. Martinuzzi previše zdravi da bi se mogli suprotstaviti dr. Tamaru“, autoru članka „*L'Istria*“⁹⁹ koji je optužio Italiju da nema književnih novinara. Očigledno je da je autor zadovoljan prestankom izlazenja *Pro Patrie Nostre*“.

*Il Giovine Pensiero*¹⁰⁰ grozi se činjenicom da „jedan Talijan izlazi s takvim lažnim činjenicama u javnost“. Članak naglašava kako je izjava novinara potvrda nedostatka dostojanstva i manjka patriotizma, „ne misleći na čast zemlje“. Autor zamišlja koliko je „plemenita G. Martinuzzi morala patiti nakon čitanja članka *L'Istrie*“. Nadalje, navodi kako je „još jedna optužba upućena ovoj našoj pokrajini i svim suradnicima *Pro Patrie Nostre*“ nakon što je autor dr. Tamaro spomenuo kako autori „*Pro Patrie Nostre* znaju napisati samo novelicu, sonet i arhaičnu pjesmicu“.

---

⁹⁵ Na istome mjestu.

⁹⁶ Na istome mjestu.

⁹⁷ Giustino della Valle.

⁹⁸ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 196.

⁹⁹ Objavljen 5. travnja 1890. u časopisu *L'Istria*.

¹⁰⁰ Objavljen 8. travnja 1890.

*L'Eco di Pola*¹⁰¹ primjećuje da bi nakon takvih optužaba „G. Martinuzzi mogla optužiti časopis *L'Istria* i doktora filologije, autora Tamara“, no bit će toliko velikodušna i neće „zadaviti tog jadnog sina“. No, bez obzira na sve, trebalo bi poštovati žrtvu „one žene“, njezin „velikodušni ideal“ i ne napadati je u „njezinu najcjenjenijem poslu“. Autor članka spominje kako bi se dr. Tamaro mogao ugledati na autora Sebastiana Scaramuzzu, koji je u članku¹⁰² pohvalio dosadašnji rad G. Martinuzzi.¹⁰³ Kao odgovor na komentare *L'Eco di Pola*, *L'Istria* 19. travnja piše kako je autor „T. P. izobličio, izmijenio i izvrnuo riječi te time želi dr. Tamara prikazati kao negativca“. Članak završava rečenicom u kojoj autora pod inicijalima T. P. nazivaju „vulgarnom svinjom“.¹⁰⁴ *L'Eco di Pola* piše 26. travnja kako nitko nije očekivao da će „*L'Istria* pasti tako nisko“.¹⁰⁵

Časopis *Ateneo Italiano* piše 20. travnja kako se gasi Martinuzzin časopis, no bez obzira na to navodi da „Italija nije zaboravila braću koja se nalaze na krovovima ubojica svojih očeva“.¹⁰⁶ Časopisi *La Cronaca Siciliana* i *Pagine Friulane* tijekom svibnja 1890. objavili su su kratak članak u kojem obavještavaju čitatelje o gašenju *Pro Patrie Nostre*.¹⁰⁷

---

¹⁰¹ Objavljen 12. travnja 1890.

¹⁰² Objavljen 7. travnja 1890. u časopisu *La Provincia di Vicenza*.

¹⁰³ SKRI, OGM, kut. 2, sv. 3., 197.

¹⁰⁴ Isto, 198.

¹⁰⁵ Isto, 199.

¹⁰⁶ Na istome mjestu.

¹⁰⁷ Isto, 199.-200.

V. Zaključak

Giuseppina Martinuzzi umire 1925. u Labinu, u svojoj 81. godini. Pokopana je na labinskom gradskom groblju u skladu s političkom oporukom, koju je 1920. s bolesničke postelje uputila Upravnom odboru Socijalističke partije u Trstu – bez vjerskih ceremonija, tek u lijesu umotanom u „svetu internacionalnu zastavu“.¹⁰⁸ Pogrebu je nazočilo mnoštvo rudara i seljaka Labinštine koji su nosili fenjere i crvene zastave, a događaj je prerastao u jedan od najvećih iskaza otpora istarskog proletarijata fašizmu.¹⁰⁹ Na grobu Giuseppine Martinuzzi, osim njezina imena te godine rođenja i smrti, nalazi se samo velika baklja od istarskog kamena koju su o vlastitom trošku podignuli labinski rudari.¹¹⁰ Bila je herojska borkinja proletarijata, bratstva i talijansko-slavenskog jedinstva. Djelovala je u teškim prilikama kao učiteljica, odgajateljica i književnica, kao žena od pera koja piše u časopisima i novinama.

---

¹⁰⁸ Marija KOPITAR-CETINA, „Giuseppina Martinuzzi labinska revolucionarka“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, Rijeka 1972., str. 103.

¹⁰⁹ Giacomo SCOTTI, *Sjeme revolucionarne Istre*, nav. dj, str. 6.

¹¹⁰ Isto, str. 36.

Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale “Pro Patria”

Riassunto

L'opera affronta l'eredità di Giuseppina Martinuzzi, poetessa, scrittrice e insegnante di Albona. Come risultato dei suoi molti anni di ricerca, ci rimane un'eredità di manoscritti e articoli di stampa quotidiana conservati presso il Museo Nazionale di Albona e la Biblioteca Universitaria di Fiume. Questo lavoro di ricerca tenterà di descrivere gli articoli di stampa numerati e incollati manoscritti, salvati nella casella n. 2 e conservati nella Biblioteca Universitaria di Fiume.

GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL CONTESTO DEL GIORNALISMO ISTRIANO

doc. dr. sc. Martina Damiani

Università Juraj Dobrila di Pola, Facoltà di Lettere e Filosofia,

Dipartimento di Italianistica

Via Ivan Matetić Ronjgov 1, 52100 Pola

e-mail: mdamiani@unipu.hr

Saggio scientifico originale

Durante il dominio asburgico, si avvia in Istria un'intensa attività giornalistica volta a difendere l'italianità della regione. La letterata albanese Giuseppina Martinuzzi dà un notevole contributo in questo senso, pubblicando poesie e articoli nei giornali istriani, tra cui La Scolta (1885 – 1888), L'Eco di Pola (1886 – 1897) e L'Istria (1882 – 1903). Nell'elevare la cultura italiana, la Martinuzzi non scredita mai gli slavi (croati e sloveni), come solevano fare, invece, diversi intellettuali che collaboravano con i periodici in Istria. La letterata biasima gli attacchi che si scambiavano le due nazionalità e tenta di rendere coscienti gli istriani dell'importanza di unire le forze per favorire il progresso sociale e culturale. Grazie alla sua esperienza come educatrice, si sofferma sulla necessità di aprire nuove scuole e di garantire l'istruzione nella lingua materna a tutta la popolazione istriana.

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, giornalismo istriano, italiani, slavi, scuole

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, istarsko novinarstvo, Talijani, Slaveni, škole

I. Il giornalismo istriano e i primi contributi della Martinuzzi

La letterata albanese Giuseppina Martinuzzi scrive molti articoli di carattere sociale, pedagogico e letterario per i giornali in Istria¹. Il suo esordio risale al 1886, quando pubblica le sue prime poesie sulle pagine del periodico *La Scolta* (1885 – 1888) di Rovigno². Tra queste è degna di nota in particolare la poesia *La rondinella istriana* che troviamo nel numero dell'11 dicembre 1886, firmata dall'autrice con lo pseudonimo di Quirina. I versi in questione testimoniano l'odio tra la componente italiana e quella slava, che viene simbolicamente narrato da una rondine giunta *da quel paese che il Quarnar confina / e che dall'Alpe al Promontor s'inchina* fino al balcone dell'autrice (che in quel momento si trovava probabilmente a Trieste). La rondine le riporta ciò che aveva visto dal "tetto dell'istriano lido", confessando di non voler più ritornare in quella "terra" dove si percepiva aria di "guerra". La poetessa, nella terza delle cinque strofe che compongono la poesia, cosciente della situazione, risponde con rammarico:

---

¹ Scotti definirà l'attività giornalistica della Martinuzzi "febbrile", specificando che tra quotidiani e riviste ai quali inviava i propri contributi (in Istria e in Italia) se ne possono elencare in totale ben quarant'uno. Cfr. Giacomo SCOTTI, "La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi", *Quaderni*, vol. V, Rovigno 1978 – 1981, p. 263. Scotti però non ci ha fornito un elenco di questi giornali, e per quanto riguarda quelli istriani è difficile determinare con certezza il numero esatto di testate con le quali la Martinuzzi collaborava (a questo punto della ricerca, sono stati consultati soltanto i periodici usciti fino 1900). Dalla nostra analisi è emerso che in meno di quindici anni (dal 1886 al 1900), la scrittrice albanese ha inviato poesie e saggi sicuramente a una decina di testate, tra cui: *L'Istria* (1882 – 1903), *La Scolta* (1885 – 1888), *L'Eco di Pola* (1886 – 1897), *La Penna* (1886 – 1887), *Il Giovine Pensiero* (1887 – 1897), *La Settimana* (1887), *Le Alpi Giulie* (1891 – 1894), *Il Popolo Istriano* (1898 – 1906) e *Il Proletario* (1900 – 1904).

² Ricorderemo a tale proposito la poesia *Amor!*, in: *La Scolta*, anno II, n. 20, Rovigno, 1° gennaio 1886. Dopo l'esperienza della *Scolta* inizia a collaborare, nel dicembre del 1886, con un'altra rivista di Rovigno, *La Penna* (1886 – 1887), alla quale invia diversi saggi, poesie e lettere. Per i contributi della Martinuzzi sulla *Scolta* e sulla *Penna*, vedi rispettivamente Martina DAMIANI – Fabrizio FIORETTI, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell'Istria (1846-1918)*, vol. I, Pola 2017, pp. 71-72, 331-333; IDEM, "La rivista *La Penna* come punto d'incontro fra i letterati italiani delle due sponde dell'Adriatico", *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre*, vol. IV, a cura di Nedjeljka Balić Nižić, Luciana Borsetto e Andrijana Jusup Magazin, Zara 2016, pp. 337-339.

*O rondinella dalla penna audace,
Ciò che mi narri turba la mia pace.
Poco parlasti, ma dicesti tutto:
Sento negli occhi il pianto e l'anima in lutto.
Dopo mille anni ancor non son fratelli,
E sotto il manto portano i coltelli³*

La poesia ricorda gli antagonismi tra gli italiani e gli slavi, questione che la Martinuzzi proporrà spesso nel corso degli anni. Per tale motivo, anche se sono veramente tante le poesie, gli articoli, le recensioni e le lettere che lei spedisce alla redazione di vari giornali, ci soffermeremo sui contributi incentrati sulle due componenti nazionali presenti in Istria, per vedere, a tale proposito, qual era concretamente la sua posizione e quella degli altri collaboratori che scrivevano sui periodici istriani.

Sotto il dominio asburgico, e in particolare nella seconda metà del XIX secolo, si avvia in Istria una ricca attività giornalistica volta a difendere l'italianità della regione. Questa difesa si percepiva come necessaria soprattutto in seguito al risveglio nazionalistico degli slavi (croati e sloveni) che costituivano una minaccia per la parte italiana della popolazione (fino ad allora dominante). Sentendosi minacciati, gli intellettuali italiani attaccavano spesso e volentieri i pochi giornali croati attivi in quel periodo. Si seguivano quindi con attenzione le pubblicazioni del giornale *Naša sloga* (uscito prima a Trieste, a partire dal 1870, e poi a Pola dal 1899 al 1915), e del *Diritto Croato* che, fondato a Pola nel 1888, passa a Trieste nel 1894 diventando *Il Pensiero Slavo*⁴. A questi si contrappone nello specifico il

---

³ *La Scolta*, anno II, n. 52, Rovigno, 11 dicembre 1886. Ricordiamo che il poeta Sebastiano Scaramuzza (Gradensis) ha scritto una versione della poesia *La rondinella istriana* nel dialetto di Grado. Si ritrova la poesia in questione pubblicata, accanto all'originale, sul periodico *Pro Patria* di Trieste, giornale letterario diretto e fondato dalla Martinuzzi. Cfr. *Pro Patria*, anno I, fasc. VIII, Trieste 1888, p. 20.

⁴ Cfr. Sergio CELLA, "Giornalismo e stampa periodica in Istria", *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. IV, Venezia 1956, pp. 131-132. Per un approfondimento del contesto storico in cui sorgono i due giornali, vedi Marino MANIN

giornale di Parenzo, *L'Istria* (1882 – 1903), che sarebbe sorto con il proposito di difendere gli italo-istriani dagli attacchi inferti dalla stampa croata. Questa chiave di lettura viene confermata dal direttore stesso, Marco Tamaro, in un'autobiografia pubblicata sul periodico di Capodistria, *Pagine Istriane*, nella quale dichiara espressamente che il suo giornale doveva rispondere “alle insidie ed alle calunnie che un giovane periodico slavo scagliava contro il partito italiano”⁵. Non mancavano certo provocazioni nella stampa croata, dove si cercava di negare l'italianità dell'Istria. In un articolo pubblicato nel 1889 sul *Diritto Croato*, si voleva dimostrare che se molte personalità di spicco, come Matthias Flacius Illyricus, “si appellavano ed erano appellate *illire*, vuol dire che nel mondo istruito l'Istria veniva considerata quale terra piuttosto slava o croata che italiana”⁶. Tali insinuazioni sono riportate dai giornali filo-italiani attivi in quegli anni, che le commentano manifestando una profonda indignazione. Il settimanale istriano non perde l'occasione per deridere simili teorie come accade con un articolo, intitolato *Il Litorale è terra croata!*, tratto dal *Pensiero Slavo*, dove si riteneva che “l'Istria – fu pure parte del regno croato”. L'anonimo autore italiano invita ironicamente la controparte a fornire “quanto prima, anche i documenti comprovanti codesta famosa annessione”, concludendo con la constatazione: “Si vede proprio che la caldana d'agosto ha fatto voltare il cervello a quella brava gente del *Pensiero Slavo*”⁷. Questo è solo un esempio delle ingiurie che si scambiavano italiani e slavi nei loro giornali, come non manca di notare Giuseppina Martinuzzi.

Nonostante la letterata albonese pubblicasse articoli e diverse recensioni sull'*Istria* di Parenzo, si era tenuta ben lontana dall'appoggiare quanto scritto da alcuni (anonimi) collaboratori del giornale. Lei, infatti,

---

– Nevio ŠETIĆ, “Prilike u Istri uoči i tijekom objavlivanja Naše Sloge”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 39, n. 3, Zagreb 2007, pp. 705-730.

⁵ *Pagine Istriane*, anno III, n. 1, Capodistria 1905, p. 3. La posizione di Marco Tamaro appare evidente in diversi articoli, come quello intitolato “Non basta scrivere, bisogna reclamare”, in cui ritiene che i periodici non potevano limitarsi a riportare le ingiustizie subite ma era necessario reagire. Cfr. *L'Istria*, anno VIII, n. 404, Parenzo, 7 settembre 1889.

⁶ *Il Diritto Croato*, anno II, n. 41, Pola, 14 agosto 1889.

⁷ *L'Istria*, anno XIII, n. 658, Parenzo, 25 agosto 1894.

era una grande “sostenitrice della causa nazionale italiana e della cultura degli italiani”, vantava contatti con diversi celebri autori italiani (tra cui Edmondo De Amicis⁸), ma non approvava le posizioni assunte “dagli irredentisti antislavi”, come lo dichiara sempre apertamente nei suoi scritti⁹. In un periodo in cui il fattore nazionale assume un’importanza primaria, le sue argomentazioni risultano alquanto spinose, motivo che la porta a pubblicare sotto diversi pseudonimi, come lo segnala lei stessa in un’*Annotazione* (che svela pure il suo coraggio): “I nazionalisti mi han detta traditrice della patria, mi hanno perseguitata, io continuai nell’azione, facendo conferenze, scrivendo sui giornali sotto vari nomi”¹⁰.

II. La rivalità tra i giornali italiani e slavi

Giuseppina Martinuzzi porta in rilievo la situazione presente in campo giornalistico in un articolo intitolato *Due parole alla stampa istriana*, uscito su *L’Istria* il 13 novembre 1886. Per l’autrice è ammirevole “il risveglio della vita intellettuale” manifestatosi nella regione con la nascita di nuovi periodici, ma sono da biasimare gli attacchi che si scambiavano le due componenti nazionali nei rispettivi giornali. A tale proposito, ammonisce i suoi conterranei e li invita a non intralciarsi (“lavoriamo e lasciamo lavorare”): “la nostra stampa deve essere la voce fraterna”, “non dica dunque d’esser buon figlio dell’Istria chi vorrebbe soffocare la voce del proprio fratello, chi canzona le sue forze o maligna le sue intenzioni”¹¹. Secondo lei, gli articoli pieni di rancore che si trovavano sparsi nella stampa periodica,

---

⁸ Per i riferimenti al De Amicis e alla stima manifestata nei confronti della scrittrice istriana, vedi Martina DAMIANI, “La rilevanza di Edmondo De Amicis per gli intellettuali istriani”, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, a cura di Martina Damiani e Fabrizio Fioretti, Pola 2019, pp. 92-94, 101-102.

⁹ Giacomo SCOTTI, “La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi”, cit., pp. 236-237.

¹⁰ Marija CETINA, “Cenni biografici”, in: IDEM, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970, p. 22. L’annotazione risale al settembre del 1900.

¹¹ *L’Istria*, anno V, n. 257, Parenzo, 13 novembre 1886.

incrinavano i rapporti, già tesi, tra italiani e slavi. In un suo discorso (del 12 agosto 1900) afferma esattamente: “Oh quale abisso scavato nel seno della patria dai molti così detti patrioti, e sempre più approfondito da una certa stampa che trova il suo tornaconto nell’eccitare all’odio, ed infiltra veleno quotidiano nelle semplici menti del popolino”¹². A suo avviso, sempre più periodici italiani che uscivano in Istria cercavano di screditare e offendere il popolo slavo e viceversa. In un saggio dal titolo *Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista* (1911), fa notare che “tanto gli Italiani, quanto gli Slavi, a forza di scagliarsi contumelie nei loro giornali, di reciprocamente calunniarsi e vilipendersi s’insozzano a vicenda”. Riassumendo quello che si poteva dedurre dalle rubriche di cronaca locale, la Martinuzzi ritiene che, nei giornali italiani, gli slavi dell’Istria erano considerati dei “barbari, ululanti per i boschi, calati qui non si sa da qual paese selvaggio” mentre, nei periodici croati, gli italiani venivano rappresentati come dei “tiranni”. Quello che ottenevano con i loro articoli ingiuriosi risultava avere un contro effetto in quanto rischiavano di dare un’immagine sbagliata agli altri Paesi, visto che chi leggeva gli articoli degli uni o degli altri poteva solamente concludere che l’Istria fosse un “covo di malfattori, d’ignoranti e peggio”¹³. Non mancano certo riferimenti a questi scontri all’estero e in particolare nei giornali che uscivano in Italia. Le diatribe tra i giornali in Istria vengono, in effetti, riprodotte in un periodico di Torino, *L’Opinione*, nel quale si considera giusto che *L’Istria* si difenda rispondendo alle offese ricevute. Il settimanale istriano riporta, con orgoglio, il passo tratto dal periodico torinese per dimostrare che l’Italia appoggiava la loro “lotta”¹⁴. Per la Martinuzzi, questa non rappresentava una vittoria, visto che l’attenzione dell’Italia si soffermava su un’incivile battaglia tra gli abitanti della stessa regione invece di notare ed elogiare la qualità dei contributi

---

¹² Giuseppina MARTINUZZI, “La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo”, in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, cit., p. 95.

¹³ IDEM, “Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista”, in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, cit., p. 219.

¹⁴ Si riporta nel giornale di Parenzo quanto scritto nell’*Opinione* di Torino: “Tutti gl’italiani che vivono a Trieste e lungo la costa istriana e dalmatica non conoscono che un avversario loro accanito, insistente, intrattabile, molesto, l’elemento slavo” che non risparmia questi dalle “persecuzioni”. *L’Istria*, anno VIII, n. 409, Parenzo, 12 ottobre 1889.

culturali prodotti in Istria. In quest'ottica, la cultura cadeva in secondo piano lasciando spazio a controproducenti dimostrazioni d'intolleranza.

La nostra scrittrice tenta di rendere consapevoli i lettori della necessità di favorire il progresso di tutti gli istriani, indipendentemente dalla lingua parlata, anche nei contributi inviati a un altro giornale, l'*Eco di Pola* (1886 – 1897). In un articolo del maggio 1886 intitolato *Risvegli del cuore* (firmato con lo pseudonimo di Cornelia), l'autrice si augurava esplicitamente una serena convivenza tra i due popoli, "il *gentil sangue* latino e la forte progenie slava", che coabitavano da secoli e proprio perché "diversi di provenienza, di lingua, di costumi", potevano imparare gli uni dagli altri¹⁵. Dai suoi scritti, emerge il tentativo di alimentare la comprensione fra gli italiani e slavi, mettendo in luce la multiculturalità della penisola come un pregio e non come un difetto che andava a tutti i costi estirpato imponendo l'uso di una sola lingua.

Nemmeno l'*Eco di Pola* era favorevole alla diffusione di messaggi di apertura e collaborazione tra le due nazionalità, motivo per cui la Martinuzzi viene gentilmente (e indirettamente) invitata a limitare i suoi interventi (soprattutto su certi temi). Interessante, a tale proposito, è in particolare un articolo incentrato sulla nostra letterata, scritto nel marzo 1888 dal direttore del giornale, Alfonso Pozzati. Dopo un'introduzione alquanto positiva dove la definisce "una delle più belle intelligenze che onorano l'Istria nostra", il Pozzati fa vertere il discorso sulla sua intensa e instancabile attività giornalistica, dichiarando "la Martinuzzi scrive sempre". La invita, di seguito, a ridurre il ritmo frenetico con cui "sfornava" nuove poesie e articoli, ritenendo addirittura: "Essa sarebbe forse meglio apprezzata se manco scrivesse, o se rado il suo nome comparisse alle stampe"¹⁶. Questo riferimento era probabilmente dovuto ai contributi inviati dalla Martinuzzi all'*Eco di Pola* che si mostravano, per la posizione assunta dal giornale, fin troppo favorevoli nei confronti del popolo slavo. Articoli che la redazione non aveva rifiutato di pubblicare pur, a quanto sembra, non approvandone del tutto il contenuto.

---

¹⁵ *L'Eco di Pola*, anno I, n. 18, Pola, 15 maggio 1886.

¹⁶ *L'Eco di Pola*, anno III, n. 112, Pola, 11 marzo 1888.

L'osservazione del Pozzati (precedentemente citata) deve aver colpito la Martinuzzi che fino a quel momento aveva inviato, per due anni di seguito, tantissime poesie e diversi articoli all'*Eco di Pola*. Improvvisamente però, poco dopo questo commento, smette di spedire al giornale i suoi contributi¹⁷. Si potrebbe pensare che in quel periodo la Martinuzzi, alla direzione a Trieste del proprio giornale, *Pro Patria* (1888 – 1889), si fosse dedicata a quest'ultimo non riuscendo a inviare i suoi contributi anche all'*Eco*, ma in realtà la sua risulta una scelta consapevole, come lo conferma lei stessa. La conferma di quanto asserito la ritroviamo nel suo lascito, e precisamente nel volume intitolato *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale Pro Patria*. Questo volume è stato compilato dalla nostra letterata che nel corso degli anni aveva ritagliato gli articoli di giornale che la riguardavano. Su una pagina, accanto a un passo tratto dell'*Eco di Pola*, la Martinuzzi fa un appunto a penna, dove motiva la decisione di non pubblicare più su questo periodico per dei cambiamenti apportati dalla redazione ("L'*Eco di Pola* nel 1886 era un organo del partito liberale ed io vi collaboravo: in seguito mutò indirizzo, ed io non ci scrissi più")¹⁸. Il giornale però continua a far riferimento alla scrittrice pure dopo tale scelta e cerca di ingraziarsela nuovamente, anche se invano, quando questa diventa direttrice, a Trieste, dei periodici letterari *Pro Patria* (1888 – 1889) e *Pro Patria Nostra* (1889 – 1890)¹⁹. In particolare, nell'aprile del 1889, il giornale di Pola loda la lotta intrapresa dalla Martinuzzi in difesa degli italiani. Nella rubrica *Letteraria*, i due periodici diventano un modello di "giornalismo vero, dignitoso, capace d'imporsi all'ammirazione universale". L'articolo si sofferma sull'uscita del nuovo giornale letterario *Pro Patria Nostra*, sorto subito dopo *Pro Patria* (costretto a chiudere a causa dei conflitti col tipografo e per i sequestri da parte delle autorità asburgiche). Il nuovo foglio periodico viene interpretato come un "faro

---

¹⁷ L'ultima poesia della Martinuzzi pubblicata sull'*Eco di Pola* risale al 7 aprile 1888.

¹⁸ Foglio numero 8 presente nella raccolta *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale Pro Patria*, consultata presso la Biblioteca universitaria di Fiume.

¹⁹ Con la fondazione dei due periodici, la Martinuzzi diventa la prima donna istriana a ricoprire una carica così importante nell'ambito del giornalismo italiano. Cfr. Giacomo SCOTTI, "La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi", cit., p. 240.

luminoso della nostra nazionalità” e ci si augura che, questa volta, un porto sicuro lo difenda da un mare di “tempeste straniere”²⁰. Dal precedente passo si nota che l’*Eco di Pola* cercava di dimostrare che la Martinuzzi era dalla loro stessa parte nella lotta contro le minacce straniere. Quest’ultima, invece, aveva definitivamente smesso di inviare i suoi contributi all’*Eco di Pola* proprio nel 1888, quando aumentano nel suddetto giornale le invettive antislave.

Un maggiore accanimento nei confronti della stampa croata si nota in particolare a partire dall’ottobre 1888 quando viene fondato *Il Diritto Croato*. Il fatto che quest’ultimo giornale fosse scritto interamente in italiano e non in croato come ci si aspetterebbe, porta l’*Eco di Pola* a guardarlo con maggiore sospetto. In un articolo comparso in prima pagina, la redazione dell’*Eco* invita i collaboratori a reagire, dichiarando espressamente: “non dobbiamo essere indifferenti verso chi intende insultarci colla nostra lingua”. Si ritiene, inoltre, che il fondatore del *Diritto Croato*, Ante Jakić, non fosse la persona più adatta ad avanzare diritti per il popolo croato in Istria visto che non apparteneva a queste zone, ma era originario della Dalmazia²¹. Non poteva quindi avere, secondo la redazione dell’*Eco*, una chiara consapevolezza dell’italianità storica della regione: “gl’istri-italiani sono per lui semplici invasori o gente importata”²². Dal programma, apparso nel primo numero, si nota, in effetti, che l’intento del neoformato giornale era quello di lottare per i “diritti croati nell’Istria” difendendoli dagli avversari, gli italiani, che nei confronti del popolo slavo si comportavano, ingiustamente, da padroni²³. Dopo quasi un anno di attività e rivalità, l’*Eco di Pola* sceglie di adottare una nuova strategia e cioè ignorare quello che pubblicava il giornale croato, asserendo (in tono di superiorità): “Noi abbiamo la ferma convinzione che questo pretendente *Diritto Croato*, non

---

²⁰ *L’Eco di Pola*, anno IV, n. 171, Pola, 27 aprile 1889.

²¹ Per altri riferimenti a questo periodico e al suo fondatore, vedi Fabrizio FIORETTI, “Ante Jakić e il settimanale ‘Il Diritto Croato’ (Pola, 1888-1894)”, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, a cura di Martina Damiani e Fabrizio Fioretti, Pola 2019, pp. 113-119.

²² *L’Eco di Pola*, anno III, n. 144, Pola, 20 ottobre 1888.

²³ *Il Diritto Croato*, anno I, n. 1, Pola, 3 ottobre 1888.

abbia ragione di esistere; e quindi il trattare di lui e della questione slava è un darci una importanza che non ha e che non merita d'averne"²⁴. I discorsi presenti in questi e in altri periodici sono orientati sul tentativo di dimostrare che solo una delle due culture fosse autoctona e quindi meritevole di avere più diritti rispetto all'altra, insediatasi in seguito.

L'assurdità di tali pretese viene spesso portata in rilievo dalla Martinuzzi che scrive, sul delicato tema, addirittura un bozzetto in versi intitolato *Azione scenica* (1912) che ha per protagoniste un'interlocutrice italiana e una slava le quali si scontrano e avanzano pretese sull'altra "etnia", ciascuna considerandosi autoctona. La prima donna del dialogo esordisce con disprezzo *Brutta s'ciava, via di qua. / Io son qui da quando Iddio / fabbricò l'umanità*, mentre la slava risponde: *Non è vero! Prima assai / di latini e d'italiani / eran qui gli slavi, e ormai / il paese è in nostre mani*²⁵. Con questi concreti esempi di intolleranza, si cerca di dimostrare che il tentativo delle due nazionalità di dichiararsi autoctone per avere la supremazia, non portava da nessuna parte in quanto bisognava orientarsi sul presente e non sul passato, tentare di collaborare e non di comandare. Secondo la testimonianza della Martinuzzi, le provocazioni tra italiani e slavi non rimanevano soltanto sul piano verbale ma queste cercavano concretamente di ostacolarsi a vicenda e, quando ci riuscivano, lo sbandieravano sulla stampa periodica: "l'un popolo e l'altro, come due ragazzoni riottosi (...) gridarono nei loro giornali d'aver vinto, d'aver umiliato il nemico e d'esser usciti dalla crisi con dei vantaggi". L'autrice segnala che quelli che sono percepiti come dei vantaggi, conducono in realtà a una "snazionalizzazione reciproca"²⁶.

²⁴ *L'Eco di Pola*, anno IV, n. 188, Pola, 24 agosto 1889.

²⁵ Nell'ultima parte del dialogo, un socialista accorso alla scena tenta di far ragionare le due donne: *No, sorelle, no! Chetate / l'ire vostre: sulla terra / c'è per tutti posto: amate / la città ch'entrambe serra // Italiani e slavi, insieme / nella grande umanità, / fecondar dobbiamo il seme / d'una nuova civiltà*. Giuseppina MARTINUZZI, "Azione scenica", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, cit., pp. 304-305.

²⁶ IDEM, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit., pp. 219-220.

III. Le diverse prospettive sulle scuole in Istria

Giuseppina Martinuzzi nei suoi interventi, non manca di soffermarsi su delle vicende concrete che dimostravano quanto italiani e slavi si stessero danneggiando a vicenda. Per lei, da educatrice, era immorale ostacolarsi su questioni talmente importanti come i finanziamenti per le scuole e denuncia tale tendenza: “Ultimamente gli Italiani negarono di mantenere nella città di Pola una scuola slava a spese della provincia, e gli Slavi si vendicarono, impedendo la sanzione dietale dei prestiti necessari al mantenimento del ginnasio italiano in quella città”²⁷.

Non erano certo questi gli unici tentativi di boicottaggio, come emerge dall'accanimento della stampa periodica italiana di fronte alla proposta di aprire un ginnasio croato a Pisino²⁸. La notizia scatena delle forti reazioni che si possono seguire sul giornale *L'Istria*; se prendiamo in considerazione gli articoli comparsi durante il mese di dicembre del 1898 notiamo che si temeva l'apertura del ginnasio croato considerando l'unico suo “scopo” quello di “formare della città di Pisino un covo di congiurati croati contro la vita civile e l'esistenza stessa della nazionalità italiana dell'Istria”. Vengono inoltre riportate le proteste di diversi comuni istriani ma anche i comizi, seguiti da un vasto pubblico, a Trieste, Capodistria e Parenzo, dove alcuni rappresentanti intervenuti dichiaravano di provare una forte “indignazione” per quella che veniva percepita concretamente come una “nuova offesa” al popolo italiano²⁹.

La proposta comunque non era nuova, in quanto già diverso tempo prima si era dibattuto sulla questione del ginnasio di Pisino, come si può leggere nel giornale *Il Popolano dell'Istria* (1850 – 1851). Nei numeri del 4 e 7 gennaio 1851, un autore anonimo si oppone fermamente all'idea di aprire a Pisino un “ginnasio slavo con cattedra italiana”. Nello specifico, questo

---

²⁷ Gli italiani per vendetta fanno, a loro volta, chiudere delle scuole slave provocando il licenziamento di diversi maestri. *Ibid.*, p. 220.

²⁸ *L'Istria*, anno XVI, n. 811, Parenzo, 31 luglio 1897.

²⁹ *L'Istria*, anno XVII, n. 874, Parenzo, 24 dicembre 1898; anno XVII, n. 875, Parenzo, 31 dicembre 1898.

“non sarebbe attuabile, perché non avrebbe frequentatori” in quanto i figli dei contadini aiutavano i genitori nei campi, ma anche perché erano ben poche sul territorio le scuole elementari croate. L'assenza di scuole croate non viene qui percepita come un problema visto che “in ogni angolo dell'Istria risuonava la lingua italiana” ed era perciò comprensibile a tutti i suoi abitanti³⁰.

Nella seconda metà del XIX secolo, in effetti, la maggior parte delle scuole in Istria è di lingua d'istruzione italiana. Se prendiamo in considerazione il 1869 (anno in cui entra in vigore una nuova legge di riforma) e se valutiamo il numero delle scuole in quattro città dell'Istria, e precisamente a Parenzo, Pisino, Rovigno e Pola, troviamo 26 scuole in lingua italiana e solamente 5 in lingua croata, in seguito si assiste a un aumento del numero delle scuole croate (seppure continuano a rimanere in minoranza)³¹. Concentrando l'attenzione sul distretto di Pisino e verificando i dati a nostra disposizione, notiamo che nel 1869 sono quattro le scuole italiane con settecento iscritti, mentre solamente due quelle croate che contavano circa trecento iscritti, ma con un pronunciato assenteismo (unicamente una settantina di alunni frequentava le lezioni)³². Una differenza considerevole,

---

³⁰ Cfr. *Il Popolano dell'Istria*, anno II, n. 28, Trieste, 4 gennaio 1851, pp. 111-112; anno II, n. 29, Trieste, 7 gennaio 1851, pp. 114-115.

³¹ Senza prendere in considerazione le scuole tedesche, nel 1869 troviamo, in alcune città dell'Istria, la seguente situazione: Parenzo (15 scuole italiane, 1 croata), Pisino (4 scuole italiane, 2 croate), Rovigno – Pola (7 scuole italiane, 2 croate). Nell'anno scolastico 1880/1881 il numero delle scuole (italiane e croate) appare aumentato: Parenzo (26 scuole italiane, 9 miste italiane-croate), Pisino (16 scuole italiane, 3 croate, 1 italiana-croata), Rovigno (2 scuole italiane), Pola (9 scuole italiane, 12 croate). Dati tratti da Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001, pp. 93, 97. Per i problemi riguardanti l'apertura delle scuole croate vedi Luka TIDIĆ, “Problematika hrvatskoga školstva u Istri na stranicama Naše sloge (1870. – 1880.)”, *Histria*, vol. 2, Pula 2012, pp. 151-156.

³² Cfr. Diana DE ROSA, “La scuola popolare generale pubblica in Istria (1867-1884)”, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XCVI, Trieste 1996, p. 235. Ricordiamo che in Istria vigeva, dal maggio 1869, l'obbligo scolastico fino ai quattordici anni, ma erano pochi i bambini che frequentavano le scuole nonostante i genitori venissero multati. Cfr. Paola DELTON, “I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume con un approfondimento documentato su alcuni aspetti della vita degli scolari istriani nel secondo Ottocento”, *Quaderni*, vol. XXVI, Rovigno 2015, pp. 114, 165-168.

che si attenerà con gli anni ma che aveva comunque portato molti filo-italiani a negare una reale necessità di un ginnasio per la popolazione slava, come si denota chiaramente nella *Naša sloga*. Il 16 maggio 1874, il giornale croato riporta in prima pagina l'ingiusto trattamento riservato agli slavi in Istria per quanto riguardava la scolarizzazione. A Pisino c'era unicamente il ginnasio superiore tedesco con l'italiano come lingua obbligatoria, per cui i croati si sentivano doppiamente penalizzati ed erano sdegnati per il modo in cui si voleva impedire ciò che spettava loro di diritto³³.

Nonostante le numerose disapprovazioni, il ginnasio di Pisino sarà ugualmente inaugurato nel 1899 e diventerà il primo istituto di scuola superiore dei croati dell'Istria. Non riuscendo a impedire l'apertura del ginnasio croato, si pretese, subito dopo, che parallelamente a questo fosse istituito a Pisino anche il ginnasio italiano (sostenuto economicamente dalla Giunta provinciale)³⁴. Fino a quel momento l'unico ginnasio completo (inferiore e superiore) italiano era quello di Capodistria, ma dopo tale apertura gli italofoeni erano di nuovo in vantaggio, con due ginnasi superiori nella regione³⁵. Per la Martinuzzi l'apertura dei due ginnasi a Pisino non era dettata dalle giuste motivazioni, ma si trattava di un "dispetto reciproco" e come tale lo commenta con toni particolarmente polemici: "Anche presentemente, oltre a 17 mila fanciulli slavi sono privi delle scuole popolari; ed intanto, per dispetto reciproco, si fondano due ginnasi, semenza di futuri preti e spostati, l'uno a spese dello Stato, l'altro gravante con tutto il suo dispendio sulla provincia, che ormai si sente accasciata sotto il grave

---

³³ Nella seconda metà del XIX secolo esisteva a Pisino solamente il ginnasio inferiore (che corrisponderebbe alla scuola secondaria di primo grado), e solo nel 1874 era stato elevato a superiore, con lingua d'istruzione tedesca. Cfr. Diana DE ROSA, "La scuola popolare generale pubblica in Istria", cit., p. 260. Oltre ad argomentare la necessità di un ginnasio croato a Pisino, nell'articolo uscito su *Naša sloga* ci si sofferma anche sugli ingiusti vantaggi che avevano in Istria gli italiani, mentre gli slavi venivano trattati come degli schiavi. *Naša sloga*, anno V, n. 10, Trieste, 10 maggio 1874.

³⁴ Vanni D'ALESSIO, "Italiani e croati a Pisino tra fine Ottocento e inizio Novecento: la costruzione di identità conflittuali", *Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale. 1850-1950*, a cura di Marina Cattaruzza, Soveria Mannelli 2003, p. 103.

³⁵ A proposito del ginnasio di Capodistria, cfr. Diana DE ROSA, "La scuola popolare generale pubblica in Istria", cit., pp. 238-239.

fondo, e chiede l'elemosina nazionale per sostenerlo"³⁶.

Il ginnasio era un traguardo al quale arrivavano pochi in Istria, mentre per lei erano più importanti le scuole elementari, che dovevano diventare accessibili a tutti in modo da ridurre l'analfabetismo. Troppo denaro era stato speso per i due ginnasi sorti nella stessa città, quando la condizione generale delle scuole popolari (soprattutto slave) in tutta l'Istria era ancora pessima. Nonostante non la ritenesse una priorità assoluta, la Martinuzzi non si oppose, come tanti altri intellettuali italiani, all'apertura del ginnasio croato perché riteneva che tutti dovevano avere lo stesso diritto all'istruzione, come lo espone concretamente nel periodico *L'Istria*. In una lettera indirizzata a Marco Tamaro e pubblicata nella rubrica *Cose scolastiche*³⁷, l'autrice (che qui si firma con lo pseudonimo di Gavilia) si sofferma sull'importanza dell'"insegnamento della lingua materna" in tutte le scuole, visto che risultava, secondo lei, alquanto carente³⁸. In tale contesto, la scrittrice si dimostrò intenzionata a far capire al popolo istriano che ognuno aveva "il diritto e il dovere di coltivare la lingua materna". Questo diritto doveva necessariamente essere esteso anche agli slavi che, rispetto agli italiani, in passato, vivevano in una condizione maggiormente disagiata: "abitatori delle campagne in casolari isolati e dispersi, dimenticati, senza strade di comunicazione, fino ieri affatto senza scuole"³⁹. Se fino a qualche decennio prima gli slavi erano praticamente senza scuole, per la Martinuzzi era arrivato il momento di favorire la loro istruzione e non di frenarla, come invece stava accadendo.

---

³⁶ Giuseppina MARTINUZZI, "La lotta nazionale in Istria", cit., p. 95.

³⁷ La rubrica *Cose scolastiche* è scritta sottoforma di epistole nelle quali la Martinuzzi espone diversi problemi presenti nelle scuole. In tutto si contano più di quindici lettere, la prima è del 22 gennaio 1887, l'ultima dell'11 giugno 1887.

³⁸ *L'Istria*, anno VI, n. 275, Parenzo, 19 marzo 1887. Qui si riferisce probabilmente alle scuole slave visto che erano nettamente in minoranza nonostante una legge del 21 dicembre 1867 proclamasse la necessità che l'istruzione popolare fosse impartita nella lingua materna. Cfr. Paola DELTON, "I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume", cit., p. 114.

³⁹ Giuseppina MARTINUZZI, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit., pp. 217-218.

Senza distinzione, ogni apertura di una scuola in Istria rappresentava per Giuseppina, che aveva iniziato la sua carriera di maestra elementare nel 1873 insegnando nelle scuole istriane di Albona e Gallesano (per passare poi a Muggia e infine a Trieste), un motivo di gioia e orgoglio, come traspare dai versi pubblicati sul giornale *L'Eco di Pola* nel 1886. In un Inno intitolato *Per l'apertura della nuova scuola popolare di borgo S. Martino nella città di Pola*, la maestra istriana si rallegra del fatto che qui potranno istruirsi anche i figli delle classi più disagiate⁴⁰.

La Martinuzzi riflette spesso sul problema e pubblica diversi scritti volti a spiegare i motivi per cui si preferiva negare agli slavi l'apertura di nuove scuole, lasciandoli analfabeti. Emblematico in questo senso è il racconto *Fra italiani e slavi* (1914), dove il diritto d'istruirsi, che dovrebbe essere alla portata di tutti, è messo in dubbio per la paura di non poter più frenare le pretese degli slavi. Questa convinzione emerge dalle parole di uno dei protagonisti del racconto, il quale afferma: "mentre erano analfabeti non avevano in capo grilli nazionali; ora che hanno fra loro perfino dei dottori, dei giudici, dei professori, chi frena la loro albagia?". In un altro passo, emerge il disprezzo nei confronti di alcuni bambini slavi che andavano a scuola "scalzi, in vesti lacere, senza berretto"⁴¹ e, invece di provare pietà, un italiano commenta la scena in modo discriminatorio, dicendo "farebbero meglio attendere alle pecore: nella nostra scuola, c'è posto appena per i fanciulli italiani". Un popolano slavo, invece, lamenta l'ingiusta carenza di scuole in lingua croata (spesso troppo lontane e quindi

---

⁴⁰ La maestra istriana invita tutti i bambini a lasciare "i silenzi dei tristi recessi" per avviarsi con i propri coetanei nelle aule della loro nuova scuola, dove impareranno a leggere e a scrivere. Nei versi finali di quest'inno, identifica proprio nell'istruzione l'opportunità per i giovani di andare incontro a un futuro migliore: *Oh! Figli di Pola, levate le ciglia / Al sol che v'annunzia gloriosi destin. L'Eco di Pola*, anno I, n. 40, Pola, 16 ottobre 1886.

⁴¹ Descrizioni simili si trovano in altri scritti della Martinuzzi che si scontrava giornalmente con la povertà, nelle sue classi, come emerge anche da un articolo intitolato *Amor di patria* (tratto dal settimanale *L'Evo Nuovo* di Udine, del 7 dicembre 1902). In questo, la scrittrice albanese, con la sua particolare sensibilità, porta in rilievo le drammatiche condizioni di molti bambini che a scuola "tremano dal freddo nelle scarse vesti, e dalle lacere calzature mostrano i piedini lividi escoriati". Giuseppina MARTINUZZI, "Amor di patria", *Istria e dintorni. Terre amare*, a cura di Giacomo Scotti, Albona 2008, p. 15.

difficilmente accessibili), tanto che, in molti casi, si poteva “imparare a leggere” solamente nella sacrestia del parroco di paese⁴². Dai dialoghi che inscena, l'autrice ricostruisce abilmente le paure e le difficoltà di entrambe le parti, facendo sì che italiani e slavi si comprendessero meglio. I concetti che propone, li poteva desumere da qualche dialogo sull'argomento che avrà certamente sentito tornando, nel corso degli anni, più volte in Istria, ma anche dagli articoli che vedeva pubblicati sui vari giornali.

La scrittrice si mostra convinta che la borghesia fosse l'unica a trarre benefici dall'antagonismo tra le due identità nazionali, visto che questa non aveva alcun interesse a “innalzare la cultura delle masse operaie”. In effetti, coloro che non possedevano neppure un livello di istruzione minimo erano considerati maggiormente controllabili (“quanto più queste masse sono ignoranti, tanto meno sanno ragionare di diritti, tanto sono umili e rispettose”⁴³), motivo per cui proprio nella “stampa” si diffonderebbero messaggi di paura volti a ostacolare *in primis* l'istruzione degli slavi⁴⁴. A tale proposito basti ricordare un paio di articoli usciti sull'*Istria* nel gennaio del 1886. In prima pagina troviamo un articolo intitolato *Scolastica*, dove si percepisce come una minaccia il fatto che “intransigenti croatofili” “vorrebbero soltanto per sé l'istruzione, cacciando in bando del tutto ogni altra che non sia la croata”⁴⁵. In seguito si tenta di dimostrare che il problema di fondo delle scuole croate risiedeva nella convinzione che proprio attraverso queste si inculcasse nelle menti dei giovani una sorta di fanatismo nazionalistico. Mentre nelle scuole italiane i maestri si attenevano ai programmi, altrettanto non avveniva “nelle scuole slave, convertite da certi petulanti fanatici in fucine di passioni politiche” che le rendevano pericolose⁴⁶. Questi e altri timori della stampa periodica italiana nei confronti dell'apertura di nuove scuole croate viene smentita invece

---

⁴² IDEM, “Fra italiani e slavi”, in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, cit., p. 328.

⁴³ IDEM, “La leva di Archimede”, in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, cit., p. 206. Abbozzo di una conferenza tenutasi a Trieste nel 1909.

⁴⁴ IDEM, “Fra italiani e slavi”, cit., p. 328.

⁴⁵ *L'Istria*, anno V, n. 214, Parenzo, 16 gennaio 1886.

⁴⁶ *L'Istria*, anno V, n. 215, Parenzo, 23 gennaio 1886.

dal giornale *Il Diritto Croato*. Qui si ritiene che quella portata avanti dagli italiani in Istria non era una battaglia in difesa della loro lingua, ma un tentativo di “*imporla* per mezzo delle scuole alla gioventù degli Slavi stessi, o, per meglio dire, per snazionalizzare i ragazzi slavi e così accrescere artificialmente l’elemento italiano e allargare i confini dell’italianità in Austria a danno dei Croati e Sloveni”⁴⁷.

Sfogliando i giornali italiani e croati del periodo, si apprende che il problema principale era posto sulla lingua d’insegnamento nelle scuole vista come base per ottenere più diritti e far valere la propria autorità. Dalle parole della letterata albanese, invece, era chiaro che bisognava favorire l’istruzione di tutta la popolazione istriana (indipendentemente dalla lingua usata) al fine di ottenere delle concrete miglie e anche a livello sociale.

Giuseppina Martinuzzi aveva colto il carattere di diffusione che offriva la stampa periodica e, mediante questa, cerca di opporsi con fermezza agli articoli discriminatori, trasmettendo, nel giornalismo istriano, cultura e tolleranza.

---

⁴⁷ *Il Diritto Croato*, anno V, n. 42, Pola, 26 luglio 1893.

IV. Bibliografia

IV. 1. Manoscritti

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA DI FIUME, *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale Pro Patria*, vol. 27, scat. 2.

IV. 2. Periodici

Il Diritto Croato, anno I, n. 1, Pola, 3 ottobre 1888; anno II, n. 41, 14 agosto 1889; anno V, n. 42, 26 luglio 1893.

Il Popolano dell'Istria, anno II, n. 28, Trieste, 4 gennaio 1851; anno II, n. 29, 7 gennaio 1851.

L'Eco di Pola, anno I, n. 18, Pola, 15 maggio 1886; anno I, n. 40, 16 ottobre 1886; anno III, n. 112, 11 marzo 1888; anno III, n. 144, 20 ottobre 1888; anno IV, n. 171, 27 aprile 1889; anno IV, n. 188, 24 agosto 1889.

L'Istria, anno V, n. 214, Parenzo, 16 gennaio 1886; anno V, n. 215, 23 gennaio 1886; anno V, n. 257, 13 novembre 1886; anno VI, n. 275, 19 marzo 1887; anno VIII, n. 404, 7 settembre 1889; anno VIII, n. 409, 12 ottobre 1889; anno XIII, n. 658, 25 agosto 1894; anno XVI, n. 811, 31 luglio 1897; anno XVII, n. 874, 24 dicembre 1898; anno XVII, n. 875, 31 dicembre 1898.

La Scolta, anno II, n. 20, Rovigno, 1° gennaio 1886; anno II, n. 52, 11 dicembre 1886.

Naša sloga, anno V, n. 10, Trieste, 10 maggio 1874.

Pagine Istriane, anno III, n. 1, Capodistria 1905.

Pro Patria, anno I, fasc. VIII, Trieste 1888.

IV. 3. Studi

CELLA, Sergio, "Giornalismo e stampa periodica in Istria", *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. IV, Venezia 1956, pp. 120-164.

CETINA, Marija, "Cenni biografici", *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 11-34.

CUKROV, Ante, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001.

D'ALESSIO, Vanni, "Italiani e croati a Pisino tra fine Ottocento e inizio Novecento: la costruzione di identità conflittuali", *Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale. 1850-1950*, a cura di Marina Cattaruzza, Soveria Mannelli 2003, pp. 73-121.

DAMIANI, Martina, "La rilevanza di Edmondo De Amicis per gli intellettuali istriani", *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, a cura di Martina Damiani e Fabrizio Fioretti, Pola 2019, pp. 91-104.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell'Istria (1846-1918)*, vol. I, Pola 2017.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, "La rivista *La Penna* come punto d'incontro fra i letterati italiani delle due sponde dell'Adriatico", *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre*, vol. IV, a cura di Nedjeljka Balić Nižić, Luciana Borsetto e Andrijana Jusup Magazin, Zara 2016, pp. 335-347.

DE ROSA, Diana, "La scuola popolare generale pubblica in Istria (1867-1884)", *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XCVI, Trieste 1996, pp. 227-268.

DELTON, Paola, "I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume con un approfondimento documentato su alcuni aspetti della vita degli scolari istriani nel secondo Ottocento", *Quaderni*, vol. XXVI, Rovigno 2015, pp. 113-180.

FIORETTI, Fabrizio, "Ante Jakić e il settimanale 'Il Diritto Croato' (Pola, 1888-1894)", *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, a cura di Martina Damiani e Fabrizio Fioretti, Pola 2019, pp. 113-126.

MANIN, Marino – ŠETIĆ, Nevio, "Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja *Naše Sloge*", *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 39, n. 3, Zagreb 2007, pp. 705-730.

MARTINUZZI, Giuseppina, "Amor di patria", *Istria e dintorni. Terre amare*, a cura di Giacomo Scotti, Albona 2008.

MARTINUZZI, Giuseppina, "Azione scenica", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 304-305.

MARTINUZZI, Giuseppina, "Fra italiani e slavi", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 325-330.

MARTINUZZI, Giuseppina, "La leva di Archimede", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 199-211.

MARTINUZZI, Giuseppina, "La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 85-101.

MARTINUZZI, Giuseppina, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", in: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1898-1925)*, Pola 1970, pp. 213-230.

SCOTTI, Giacomo, "La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi", *Quaderni*, vol. V, Rovigno 1978 – 1981, pp. 213-304.

TIDIĆ, Luka, "Problematika hrvatskoga školstva u Istri na stranicama *Naše sloge* (1870. – 1880.)", *Histria*, n. 2, Pula 2012, pp. 147-171.

Giuseppina Martinuzzi u kontekstu istarskog novinarstva

Sažetak

U Istri se, pod habsburškom dominacijom, posebice u drugoj polovini XIX. stoljeća, odvija plodna novinarska aktivnost, koja ima cilj obranu talijanstva. Labinska pjesnikinja Giuseppina Martinuzzi pridonosi mnogo toj svrsi, objavljujući članke i pjesme u istarskim novinama. U svojem uzdizanju talijanske kulture u Istri, Martinuzzi nikad ne ozloglašava slavenski narod kao što su to činili ostali intelektualci. Naprotiv, osuđuje suparništvo dvaju naroda i njihove međusobne nasrtaje u talijanskim i hrvatskim novinama. U toj nakani dostavlja svoje pjesme i članke periodičnim publikacijama *La Scolta* (1885. – 1888.), *L'Eco di Pola* (1886. – 1897.) i *L'Istria* (1882. – 1903.), kako bi senzibilizirala javnost o tom problemu. Ove će se novine uzeti u obzir prilikom analize Martinuzzinih tekstova u odnosu na rasprave koje su nastale u njima nakon osnivanja hrvatskog lista *Il Diritto Croato* (1888. – 1894.). Mnogo publikacija nije odobravalo Martinuzzin prijedlog o suradnji dvaju naroda, među kojima i uredništvo novina *L'Eco di Pola*, koje poziva labinsku pjesnikinju da ublaži svoje stavove i naklonost prema Slavenima. Ona ne odustaje od svojih stavova te, pišući pod raznim pseudonimima, nastavlja dokazivati da međusobni sukobi Talijana i Slavena imaju samo štetne posljedice, pogotovo kada je u pitanju borba oko otvaranja novih škola. Reprezentativan je primjer toga protivljenje talijanskog tiska odluci o osnivanju hrvatske gimnazije u Pazinu. Labinska učiteljica komentira razvoj tih sukoba oko školstva, ali se ne opire toj inicijativi jer u njezinoj viziji svatko ima pravo školovati se na materinskom jeziku.

Giuseppina Martinuzzi, svjesna ogromnog utjecaja istarskog novinarstva, odlučuje upravo ovim putem osvijestiti čitatelje, prenoseći u svojim člancima važnost širenja obrazovanja, ali i potrebe uzajamnog poštovanja te razumijevanja.

GIUSEPPINA MARTINUZZI U KONTEKSTU ISTARSKOG NOVINARSTVA

doc. dr. sc. Martina Damiani

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet,

Odsjek za talijanistiku

Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula

e-mail: mdamiani@unipu.hr

Izvorni znanstveni rad

U Istri se, pod habsburškom dominacijom, posebice u drugoj polovini XIX. stoljeća, odvija plodna novinarska aktivnost, koja ima cilj obranu talijanstva. Labinska pjesnikinja Giuseppina Martinuzzi pridonosi mnogo toj svrsi, objavljujući članke i pjesme u istarskim novinama. U svojem uzdizanju talijanske kulture u Istri, Martinuzzi nikad ne ozloglašava slavenski narod kao što su to činili ostali intelektualci. Naprotiv, osuđuje suparništvo dvaju naroda i njihove međusobne nasrtaje u talijanskim i hrvatskim novinama. U toj nakani dostavlja svoje pjesme i članke periodičnim publikacijama La Scolta (1885. – 1888.), L'Eco di Pola (1886. – 1897.) i L'Istria (1882. – 1903.), dokazujući da međusobni sukobi Talijana i Slavena imaju samo štetne posljedice, pogotovo kada je u pitanju borba oko otvaranja novih škola.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, istarsko novinarstvo, Talijani, Slaveni, škole

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, giornalismo istriano, italiani, slavi, scuole

I. Istarsko novinarstvo i prvi doprinosi Giuseppine Martinuzzi

Labinska autorica Giuseppina Martinuzzi napisala je brojne napise socijalnog, pedagoškog i književnog karaktera za istarske novine¹. Započinje s radom 1886., kada objavljuje svoje prve pjesme na stranicama rovinjskog časopisa *La Scolta* (1885. – 1888.)². Među njima je osobito vrijedna pozornosti pjesma *La rondinella istriana (Istarska lastavica)* koju nalazimo u izdanju od 11. prosinca 1886. i koju je autorica potpisala pseudonimom Quirina. Predmetni stihovi svjedoče o mržnji između talijanske i slavenske komponente o kojoj simbolično priča lastavica pristigla „iz one zemlje koja graniči s Kvarnerom / koja se klanja od Alpa do Premanture“ (*da quel paese che il Quarnar confina / e che dall’Alpe al Promontor s’inchina*), sve do balkona autorice (koja se u tom trenutku vjerojatno nalazila u Trstu). Lastavica joj prenosi ono što je vidjela s „krova istarskog kraja“, priznajući joj da se više ne želi vratiti u onu „zemlju“ u kojoj se osjeća miris „rata“. Pjesnikinja, u trećoj od pet strofa koje čine pjesmu, svjesna situacije,

---

¹ Scotti je Martinuzzinu novinarsku aktivnost definirao kao „grozničavu“, navodeći da se među dnevnim novinama i časopisima kojima je slala svoje uratke (u Istri i Italiji) može nabrojiti njih ukupno četrdeset i jedan. Usp. Giacomo SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, sv. V., Rovigno 1978. – 1981., str. 263. Scotti nam, međutim, nije dostavio popis tih novina, a što se tiče onih istarskih, teško je utvrditi sa sigurnošću točan broj periodičnih publikacija s kojima je Martinuzzi surađivala (u dosadašnjem istraživanju proučili su se časopisi i novine koji su izašli do 1900.). Iz naše analize može se zaključiti da je, u manje od petnaest godina (od 1886. do 1900.), labinska književnica poslala pjesme i eseje sigurno u desetak novina, među kojima: *L’Istria* (1882. – 1903.), *La Scolta* (1885. – 1888.), *L’Eco di Pola* (1886. – 1897.), *La Penna* (1886. – 1887.), *Il Giovine Pensiero* (1887. – 1897.), *La Settimana* (1887.), *Le Alpi Giulie* (1891. – 1894.), *Il Popolo Istriano* (1898. – 1906.) i *Il Proletario* (1900. – 1904.).

² U tom pogledu spomenut ćemo pjesmu *Amo!*, u: *La Scolta*, god. II., br. 20, Rovigno, 1. siječnja 1886. Nakon iskustva s *La Scoltom*, u prosincu 1886. počinje surađivati s drugim rovinjskim časopisom, *La Penna* (1886. – 1887.), kojem šalje razne eseje, poezije i pisma. Za Martinuzzine doprinose u časopisima *La Scolta* i *La Penna* vidi Martina DAMIANI – Fabrizio FIORETTI, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell’Istria (1846-1918)*, sv. I., Pola 2017., str. 71.-72., 331.-333.; ISTI, „La rivista *La Penna* come punto d’incontro fra i letterati italiani delle due sponde dell’Adriatico“, *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell’Adriatico ed oltre*, sv. IV., urednice Nedjeljka Balić Nižić, Luciana Borsetto i Andrijana Jusup Magazin, Zara 2016., str. 337.-339.

odgovara sa žaljenjem:

*O rondinella dalla penna audace,
 Ciò che mi narri turba la mia pace.
 Poco parlasti, ma dicesti tutto:
 Sento negli occhi il pianto e l'alma in lutto.
 Dopo mille anni ancor non son fratelli,
 E sotto il manto portano i coltelli!*³

(„O lastavice hrabrog pera, / Ovo što mi govoriš remeti moj mir. / Malo si pričala, ali sve rekla: / Osjećam u očima plač i dušu žalosti. / Nakon tisuću godina i dalje nisu braća, / I pod plaštem nose noževe!“)

Pjesma podsjeća na neprijateljstvo Talijana i Slavena, temu koju će Martinuzzi često obrađivati tijekom godina. Zbog toga ćemo se – iako su zaista mnogobrojne pjesme, članci, recenzije i pisma koje je poslala redakcijama raznih novina – zadržati na doprinosima usmjerenima na dvije nacionalne komponente prisutne u Istri, da bismo s tim u vezi vidjeli koje je konkretno bilo njezino i stajalište ostalih suradnika koji su pisali za istarske publikacije.

Pod habsburškom vlašću, a posebice u drugoj polovini XIX. stoljeća, u Istri se pokreće bogata novinarska aktivnost usmjerena prema zaštiti talijanskog karaktera regije. Ta se obrana doživljavala kao potrebna, posebno nakon nacionalnog buđenja Slavena (Hrvata i Slovenaca) koji su predstavljali prijetnju za talijanski dio stanovništva (koji je do tada

---

³ *La Scolta*, god. II., br. 52, Rovigno, 11. prosinca 1886. Književnik Sebastiano Scaramuzza (Gradensis) napisao je verziju pjesme *La rondinella istriana* na gradeškom dijalektu. Navedena se pjesma nalazi objavljena, uz izvornu, u književnom časopisu *Pro Patria* koji je Martinuzzi utemeljila i vodila u Trstu. Usp. *Pro Patria*, god. I., omot VIII., Trieste 1888., str. 20.

dominirao). Osjećajući se ugroženima, talijanski su intelektualci često i rado napadali malobrojne hrvatske novine koje su bile aktivne u tom periodu. Pažljivo su se pratila izdanja novina *Naša sloga* (Trst, Pula, 1870. – 1915.) te *Il Diritto Croato* koji, utemeljen u Puli 1888., prelazi u Trst 1894. i postaje *Il Pensiero Slavo*⁴. Ovima se posebno suprotstavljaju novine iz Poreča, *L'Istria* (1882. – 1903.), koje su nastale s ciljem obrane istarskih Talijana od napada hrvatskog tiska. Ovakvo tumačenje potvrđuje sâm urednik Marco Tamaro u autobiografiji objavljenj u koparskom časopisu *Pagine Istriane*, u kojoj izričito izjavljuje da su njegove novine morale odgovarati „na varke i klevete koje je jedan mladi slavenski časopis bacao na talijansku stranku“⁵. U hrvatskom tisku zasigurno nisu nedostajale provokacije te se pokušavao negirati talijanski karakter Istre. U članku koji je 1889. objavljen u tjedniku *Il Diritto Croato*, željelo se dokazati da su se mnoge značajne ličnosti, kao što je Matija Vlačić Ilirik, „nazivale i nazivali su ih Ilirimima, što znači da je u obrazovanom svijetu Istra smatrana više slavenskom ili hrvatskom nego talijanskom“⁶. Takve insinacije prenosile su protalijanske novine koje su tih godina bile aktivne te su ih komentirale iznoseći svoje duboko ogorčenje. Tjednik *L'Istria* ne gubi priliku za ismijavanje takvih teorija. Jedan je takav slučaj članak pod naslovom *Il Litorale è terra croata!* („Primorje je hrvatska zemlja!“), objavljen u listu *Il Pensiero Slavo*, u kojem se tvrdilo da je „Istra – čak bila dio Hrvatskog Kraljevstva“. Anonimni talijanski autor ironično poziva drugu stranu da preda „čim prije i dokumente koji dokazuju to poznato pripajanje“ te zaključuje izjavom: „Vidi se da je toplina kolovoza pomutila mozak dobrih ljudi iz *Pensiero Slavo*“⁷. Ovo je samo jedan primjer

---

⁴ Usp. Sergio CELLA, „Giornalismo e stampa periodica in Istria“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, sv. IV., Venezia 1956., str. 131.-132. Radi dodatnog uvida u povijesni kontekst u kojem nastaju te dvije periodične publikacije, vidi Marino MANIN – Nevio ŠETIĆ, „Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja *Naše Sloge*“, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 39., br. 3, Zagreb 2007., str. 705.-730.

⁵ *Pagine Istriane*, god. III., br. 1, Capodistria 1905., str. 3. Pozicija Marca Tamara postaje jasna u raznim člancima, kao onom pod naslovom *Non basta scrivere, bisogna reclamare* („Nije dovoljno pisati, potrebno je zahtijevati“), u kojem zaključuje da novine ne bi trebale samo iznositi doživljene nepravde, nego je bilo potrebno reagirati. Usp. *L'Istria*, god. VIII., br. 404, Parenzo, 7. rujna 1889.

⁶ *Il Diritto Croato*, god. II., br. 41, Pola, 14. kolovoza 1889.

⁷ *L'Istria*, god. XIII., br. 658, Parenzo, 25. kolovoza 1894.

uvreda koje su si izmjenjivali Talijani i Slaveni u svojim novinama, kao što primjećuje Giuseppina Martinuzzi.

Iako je labinska književnica objavljivala brojne članke i recenzije u porečkom tjedniku *L'Istria*, držala se podalje od napisa pojedinih (anonimnih) suradnika novina. Ona je, naime, bila velika „zastupnica talijanskog nacionalnog identiteta i talijanske kulture“, mogla se pohvaliti poznanstvima s mnogim poznatim talijanskim autorima (poput Edmonda De Amicisa⁸), ali nije podržavala stavove koji su zauzeli „protoslavenski iredentisti“, što je otvoreno izjavljivala u svojim spisima⁹. U periodu u kojem je faktor nacionalnosti poprimio primarnu važnost, njezini argumenti postaju prilično trnoviti, zbog čega je morala objavljivati pod različitim pseudonimima, što i sama priznaje u tekstu *Annotazione* (čime otkriva i svoju hrabrost): „Nacionalisti su me prozvali izdajicom domovine, progonili su me, ja sam nastavila djelovanje održavajući konferencije, pišući u novinama pod raznim imenima“¹⁰.

II. Suparništvo između talijanskih i slavenskih novina

Giuseppina Martinuzzi donosi na vidjelo prisutno stanje na polju novinarstva u članku pod naslovom *Due parole alla stampa istriana* („Dvije riječi istarskom tisku“), objavljenom u *L'Istria* 13. studenoga 1886. Za autoricu vrijedno je divljenja „buđenje intelektualnog života“ koje je došlo do izražaja u regiji nastankom novih časopisa, ali zaslužuju prijekor napadi koji su si razmjenjivale dvije nacionalne sastavnice u pripadnim im novinama. U toj nakani opominje svoje zemljake i poziva ih da si ne smetaju („radimo i pustimo raditi“): „naš tisak mora biti bratski glas“, „stoga, neka

⁸ U vezi s De Amicisom i iskazanim poštovanjem prema istarskoj spisateljici vidi: Martina DAMIANI, „La rilevanza di Edmondo De Amicis per gli intellettuali istriani“, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, urednici Martina Damiani i Fabrizio Fioretti, Pola 2019., str. 92.-94., 101.-102.

⁹ Giacomo SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 236.-237.

¹⁰ Marija CETINA, „Cenni biografici“, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario*, Pola 1970., str. 22. *Annotazione* (Bilježka) datira iz rujna 1900.

ne kaže da je dobar istarski sin onaj tko bi htio ugušiti glas svog brata, onaj tko ismijava njegovu snagu ili zlobno tumači njegove namjere¹¹. Prema njoj, članci puni mržnje koji su razasuti u novinama i časopisima stvarali su pukotine u ionako napetim odnosima između Talijana i Slavena. U jednom svojem govoru (od 12. kolovoza 1900.) izjavila je doslovno: „Oh, koji je bezdan iskopan u njedrima domovine od strane mnogih takozvanih rodoljuba, a sve više se produbljavao od strane nekog tiska koji nalazi svoj interes u poticanju mržnje, i dnevno ulijeva otrov u jednostavnom umu puka“¹². Prema njezinu sudu, sve više talijanskih novina koje su izlazile u Istri nastojalo je ozloglasiti i uvrijediti slavenski narod i obratno. U raspravi pod naslovom *Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista* („Bolesni nacionalizam i spekulantski internacionalizam“, 1911.) primjećuje „kako Talijani, tako i Slaveni, šaljući si pogrde u svojim novinama, međusobno se klevećući i omalovažavajući, uzajamno se blate“. Sažimajući ono što se moglo zaključiti iz rubrika lokalne kronike, Martinuzzi drži da se u talijanskim novinama istarske Slavene smatralo „barbarima, koji zavijaju šumama, i koji su se tu spustili iz ne zna se koje divlje postojbine“, dok su se u hrvatskim novinama Talijani prikazivali kao „tirani“. Ono što su uspijevali postići svojim uvredljivim člancima moglo je imati i suprotan učinak — postojala je opasnost da daju krivu sliku drugim zemljama jer tkogod je čitao članke jednih ili drugih, mogao je samo doći do zaključka da je Istra „leglo zločinaca, neznalica i još gorega“¹³. Naravno, ne nedostaju osvrtni na te sukobe u inozemstvu, posebice u novinama koje su izlazile u Italiji. I doista, prepirke među novinama u Istri prenosile su se u torinskom listu *L'Opinione* u kojem se smatralo opravdanim da se *L'Istria* brani odgovarajući na dobivene uvrede. Istarski je tjednik s ponosom objavio odlomak izvučen iz torinskog, da bi dokazao kako Italija podržava njegovu „borbu“¹⁴. Za Martinuzzi to nije bila pobjeda s obzirom na to da

---

¹¹ *L'Istria*, god. V., br. 257, Parenzo, 13. studenoga 1886.

¹² Giuseppina MARTINUZZI, „La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 95.

¹³ ISTA, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 219.

¹⁴ U porečkom časopisu izvješćuje se o tekstu iz torinskog *L'Opinione*: „Svi Talijani koji žive u Trstu i duž istarske i dalmatinske obale poznaju samo jednog žestokog,

se pozornost Italije zaustavljala na neuljudnoj bitki između stanovnika iste regije, umjesto da se primjećuje i hvali kvaliteta kulturnih doprinosa proizvedenih u Istri. U tom je pogledu kultura padala u drugi plan i davala prostor kontraproduktivnim iskazima netolerancije.

Naša spisateljica nastoji osvijestiti čitatelje o potrebi promicanja napretka svih Istrana, bez obzira na jezik kojim govore, pa i u priložima upućenima drugim novinama – primjerice, u *L'Eco di Pola* (1886. – 1897.). U članku od svibnja 1886. s naslovom *Risvegli del cuore* („Ponovna ožvljenja srca“, potpisana pod pseudonimom Cornelia) autorica je izričito zaželjela miran suživot između dvaju naroda, „latinske plemenite krvi i snažnog slavenskog naraštaja“, koji stoljećima žive jedan pored drugoga i upravo zato što su „različiti po podrijetlu, jeziku, običajima“, mogli su učiti jedan od drugoga¹⁵. Iz njezinih napisa proizlazi pokušaj poticanja razumijevanja između Talijana i Slavena isticanjem multikulturalnosti poluotoka kao prednosti, a ne kao mane, koju je trebalo na svaki način iskorijeniti nametanjem uporabe samo jednog jezika.

Niti *L'Eco di Pola* nije bio sklon širenju poruka otvaranja i suradnje između dviju nacija pa je iz tog razloga Martinuzzi ljubazno (i neizravno) pozvana da ograniči svoje sudjelovanje (pogotovo o nekim temama). Zanimljiv je, posebice s tom namjerom, članak usredotočen na našu književnicu, koji je u ožujku 1888. napisao urednik lista Alfonso Pozzati. Nakon podosta pozitivnog uvoda u kojem je određuje „jednom od najljepših inteligencija koje krase našu Istru“, Pozzati skreće svoje obraćanje na njezinu učestalu i neumornu novinarsku aktivnost, izjavljujući: „Martinuzzi piše uvijek“. Poziva je zatim da smanji mahniti ritam kojim je „izbacivala“ nove pjesme i članke, smatrajući čak: „Ona bi možda bila više cijenjena kada ne bi uopće pisala ili kada bi se njezino ime rijetko pojavljivalo u tisku“¹⁶. Ovo se vjerojatno odnosilo na priloge koje je Martinuzzi uputila listu *L'Eco di Pola*, a koji su iskazivali, zbog stajališta koje su zauzele novine, da su previše skloni slavenskom narodu. Bili su to njezini članci koje uredništvo

---

upornog, nemogućeg i neugodnog protivnika, slavenskog pripadnika“, koji ih ne štedi od „proganjanja“. *L'Istria*, god. VIII., br. 409, Parenzo, 12. listopada 1889.

¹⁵ *L'Eco di Pola*, god. I., br. 18, Pola, 15. svibnja 1886.

¹⁶ *L'Eco di Pola*, god. III., br. 112, Pola, 11. ožujka 1888.

nije odbilo objaviti, premda, kako se čini, nije posve odobravalo njihov sadržaj.

Pozzatiјеva netom citirana primjedba mora da je pogodila G. Martinuzzi koja je do tog trenutka bila poslala, dvije godine uzastopce, vrlo mnogo pjesama i različite članke listu. No, odjednom, kratko nakon ovog komentara, prestala je slati listu svoje priloge¹⁷. Moglo bi se pomisliti da se u onom razdoblju, kada je Martinuzzi u Trstu uređivala vlastiti list *Pro Patria* (1888. – 1889.), potpuno posvetila potonjem i da nije uspijevala slati svoje priloge i *L'Ecu*, ali se u stvarnosti radilo o svjesnom izboru, kao što je ona sama potvrdila. Naime, potvrdu tog nauma nalazimo u njezinoj ostavštini, i to u svesku *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale Pro Patria* („Napisi i objavljeni članci koji se odnose na Giuseppinu Martinuzzi i njezin list *Pro Patria*“). Ovaj je svezak sastavila naša književnica tako što je tijekom godina izrezivala novinske članke koji su je se ticali. Na jednoj stranici, pored odlomka izvučenog iz *L'Eco di Pola*, Martinuzzi je perom dopisala bilješku kojom obrazlaže odluku o neobjavljivanju u tom tjedniku zbog promjena koje je izvršilo uredništvo („*L'Eco di Pola* je 1886. bio organ Liberalne stranke i ja sam surađivala u njemu: kasnije je promijenio usmjerenje pa više nisam pisala za njega“)¹⁸. No, novine su nastavile pisati o njoj i nakon tog izbora, nastojeći iznova dobiti njezinu naklonost, upravo u razdoblju kada je u Trstu postala urednicom književnih časopisa *Pro Patria* (1888. – 1889.) i *Pro Patria Nostra* (1889. – 1890.)¹⁹, ali uzalud. U travnju 1889. novine iz Pule posebice hvale borbu koju je poduzela Martinuzzi u obrani Talijana. U rubrici *Letteraria* („Književna rubrika“) njezina dva časopisa postaju uzorom „pravog novinarstva, dostojanstvenog, sposobnog da se nametne općem divljenju“. Članak se osvrće na izlazak novog književnog časopisa *Pro Patria Nostra*, nastalog odmah nakon *Pro Patriae* (koji se morao ugasiti uslijed sukoba

¹⁷ Zadnja Martinuzzina pjesma objavljena u *L'Eco di Pola* datira od 7. travnja 1888.

¹⁸ List br. 8 iz zbirke *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale „Pro Patria“* konzultiran je u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci.

¹⁹ Osnivanjem dvaju časopisa Martinuzzi postaje prva istarska žena koja zauzima tako važan položaj u talijanskom novinarstvu. Usp. Giacomo SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 240.

s tipografijom i zapljena izvršenih od strane habsburške vlasti). Novi časopis pozdravljen je kao „sjajan svjetionik naše nacije“, sa željom da ga ovaj put sigurna luka zaštiti od mora uzburkanog „stranim olujama“²⁰. Iz prethodnog odlomka primjećuje se da je *L'Eco di Pola* nastojao dokazati da je Martinuzzi bila na njegovoj strani u borbi protiv stranih opasnosti. No, potonja je konačno prestala slati svoje priloge novinama upravo 1888., kada se u spomenutom listu povećavaju protuslavenski napadi.

Još veća žestina protiv hrvatskog tiska primjećuje se posebice od listopada 1888., kada se osniva list *Il Diritto Croato*. Činjenica da su ove novine pisane u potpunosti na talijanskom jeziku, a ne na hrvatskom, kako bi se očekivalo, imala je za posljedicu to da ga je *L'Eco di Pola* gledao s većim podozrenjem. U članku objavljenom na prvoj stranici uredništvo *L'Eca* poziva suradnike da reagiraju, izjavivši izričito: „ne smijemo biti ravnodušni prema onome tko nas namjerava vrijeđati na našem jeziku“. Osim toga, smatralo se da Ante Jakić, osnivač lista *Il Diritto Croato*, nije bio najpogodnija osoba za traženje prava za hrvatski narod u Istri s obzirom na to da nije pripadao tom području, već je podrijetlom bio iz Dalmacije²¹. Stoga nije mogao imati, prema uredništvu *L'Eca*, jasnu predodžbu o povijesnom talijanstvu regije: „Histri-Talijani su za njega obični upadači ili uvezeni ljudi“²². Iz programa, koji je objavljen u prvom broju, primjećuje se da je namjera novoosnovanih novina boriti se za „prava Hrvata u Istri“, braneći ih od protivnika, Talijana, koji se prema slavenskom narodu neopravdano odnose kao gospodari²³. Nakon godinu dana aktivnosti i suparništva, *L'Eco di Pola* bira novu strategiju, tj. ignorira ono što objavljuje hrvatski list, tvrdeći (u nadmoćnom tonu): „Naše je čvrsto uvjerenje da ovaj pretendent *Diritto Croato* nema razloga postojati; stoga pretresati o njemu ili o slavenskom pitanju znači pridati mu važnost koju nema, niti zaslužuje

²⁰ *L'Eco di Pola*, god. IV., br. 171, Pola, 27. travnja 1889.

²¹ Više o tom tjedniku i osnivaču u: Fabrizio FIORETTI, „Ante Jakić e il settimanale 'Il Diritto Croato' (Pola, 1888-1894)“, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, urednici Martina Damiani i Fabrizio Fioretti, Pola 2019., str. 113.-119.

²² *L'Eco di Pola*, god. III., br. 144, Pola, 20. listopada 1888.

²³ *Il Diritto Croato*, god. I., br. 1, Pola, 3. listopada 1888.

imati“²⁴. Razglabanja prisutna u ovim i drugim novinama usmjerena su na pokušaj dokazivanja da je samo jedna od dviju kultura starosjediteljska i time zaslužna imati više prava u odnosu na drugu, koja se naknadno doselila.

Martinuzzi je često isticala besmislenost takvih prohtjeva, a na tu osjetljivu temu napisala je čak crticu u stihovima pod naslovom *Azione scenica (Uprizorena akcija, 1912.)*, koja kao glavne likove ima talijansku i slavensku sugovornicu, koje se sukobljavaju i polažu prava na drugu „narodnost“, osjećajući se svaka starosjediteljskom. Prva žena započinje dijalog riječima prezira *Brutta s'ciava, via di qua. / Io son qui da quando Iddio / fabbricò l'umanità* („Ružna šćava odlazi / ja sam tu otkad je Bog / stvorio čovječanstvo“), dok Slavenka odgovara: *Non è vero! Prima assai / di latini e d'italiani / eran qui gli slavi, e ormai / il paese è in nostre mani* („Nije istina / mnogo prije / Latina i Talijana / bili su tu Slaveni, a sada / zemlja je u našim rukama“)²⁵. Ovim konkretnim primjerima netolerancije nastojala je dokazati da pokušaj dviju narodnosti da se proglase starosjediteljskima, kako bi imale nadmoć, nije vodilo ni na jednu stranu jer je bilo potrebno usmjeriti se k sadašnjosti, a ne prošlosti, i pokušati surađivati, a ne zapovijedati. Prema svjedočenju G. Martinuzzi, izazivanja između Talijana i Slavena nisu ostajala samo na riječima, već su si oni nastojali međusobno stvarati smetnje te, kada su u tome uspijevali, hvalili su se u novinama: „jedan narod ili drugi, poput dvojice neposlušnih momaka (...) izvikivali su u svojim novinama da su pobijedili, ponizili neprijatelja i iz neprilike izašli s prednostima“. Autorica ukazuje na to kako ono što je shvaćeno kao prednost ustvari vodi „međusobnom odnarođivanju“²⁶.

²⁴ *L'Eco di Pola*, god. IV., br. 188, Pola, 24. kolovoza 1889.

²⁵ U završnom dijelu dijaloga jedan socijalist koji je pristupio prizoru pokušava razuvjeriti dvije žene: *No, sorelle, no! Chetate / l'ire vostre: sulla terra / c'è per tutti posto: amate / la città ch'entrambe serra // Italiani e slavi, insieme / nella grande umanità, / fecondar dobbiamo il seme / d'una nuova civiltà* („Ne, sestre, ne! Smirite / vaš bijes: na zemlji / ima mjesta za sve: ljubite / grad koje obje obuhvaća // Talijani i Slaveni, zajedno / u prostranom čovječanstvu / moramo oploditi sjeme / nove civilizacije“). Giuseppina MARTINUZZI, „Azione scenica“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 304.-305.

²⁶ ISTA, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, nav. dj., str. 219.-220.

III. Različiti pogledi o školama u Istri

Giuseppina Martinuzzi svojim nastupima ne propušta a da se ne zadrži na konkretnim zbivanjima koja pokazuju koliko si Talijani i Slaveni međusobno štete. Za nju, odgajateljicu, bilo je nemoralno stvarati si smetnje u pitanjima toliko značajnima kao što je financiranje za škole pa prijavljuje takvu tendenciju: „U posljednje su vrijeme Talijani odbili u gradu Puli da se u gradu drži slavenska škola na teret Pokrajine, a Slaveni su se osvetili, spriječivši odredbu Istarskog sabora o potrebnim zajmovima za uzdržavanje talijanske gimnazije u onom gradu“²⁷.

Naravno, nisu to bili jedini pokušaji bojkota, kao što proizlazi iz žestine talijanskih časopisa, prema prijedlogu otvaranja hrvatske gimnazije u Pazinu²⁸. Ta je vijest proizvela snažne reakcije koje se mogu pratiti u listu *L'Istria*. Uzmemo li u razmatranje članke koji su objavljeni tijekom prosinca 1898., zapažamo da je postojala bojazan od otvaranja hrvatske gimnazije, smatrajući njezinim jedinim ciljem: „ustrojiti u gradu Pazinu leglo hrvatskih zavjerenika protiv uljudnog života, pa i samog postojanja talijanske narodnosti u Istri“. Osim toga, donose se prosvjedi raznih istarskih općina, ali i skupova, popraćenih mnoštvom naroda, u Trstu, Kopru i Poreču, gdje su neki od predstavnika koji su nastupili izjavljivali da osjećaju snažnu „ogorčenost“ prema onome što se stvarno poimalo kao „nova uvreda“ talijanskom narodu²⁹.

U svakom slučaju, prijedlog nije bio nov jer se mnogo ranije raspravljalo o pitanju gimnazije u Pazinu, što se može pročitati u novinama *Il Popolano dell'Istria* (1850. – 1851.). U brojevima od 4. i 7. siječnja 1851. nepoznati autor odlučno se suprotstavlja ideji o otvaranju „slavenske gimnazije s talijanskom katedrom“ u Pazinu. U ovom slučaju to „ne bi bilo izvedivo jer ne bi imala polaznika“ s obzirom na to da su djeca seljaka

---

²⁷ Talijani za osvetu zauzvrat zatvaraju neke slavenske škole, što dovodi razne učitelje do gubitka posla. Isto, str. 220.

²⁸ *L'Istria*, god. XVI., br. 811, Parenzo, 31. srpnja 1897.

²⁹ *L'Istria*, god. XVII., br. 874, Parenzo, 24. prosinca 1898.; god. XVII, br. 875, 31. prosinca 1898.

pomagala roditeljima na poljima, ali i zato što je na tom području bilo vrlo malo hrvatskih osnovnih škola. Pomanjkanje hrvatskih škola u ovom slučaju nije se smatralo problemom jer „u svakom kutku u Istri odzvanjao je talijanski jezik“ pa je stoga bio razumljiv svim njezinim stanovnicima³⁰.

I doista, u drugoj polovini XIX. stoljeća, u većem dijelu škola u Istri obrazovni jezik bio je talijanski. Uzmemo li u razmatranje 1869. (godinu u kojoj je stupio na snagu novi zakon o reformi) i prebrojimo broj škola u četirima istarskim gradovima (Poreču, Pazinu, Rovinju i Puli), nalazimo 26 škola na talijanskom jeziku i samo pet na hrvatskom; kasnije dolazi do povećanja broja hrvatskih škola, iako one i dalje ostaju u manjini³¹. Usredotočivši pozornost na kotar Pazin i provjerom podataka kojima raspolažemo, primjećujemo da 1869. postoje četiri talijanske škole sa 700 upisanih i samo dvije hrvatske s oko 300 upisanih, ali s naglašenim izbivanjem (jedino je sedamdesetak učenika pohađalo nastavu)³². Velika je to razlika, koja će se protjecanjem godina ublažiti, ali je svejedno bila dovela do toga da mnogi talijanofili poriču stvarnu potrebu gimnazije za slavensko stanovništvo, što se jasno primjećuje u listu *Naša sloga*. Nadnevka 16. svibnja 1874. hrvatske novine na prvoj stranici pišu o nepravednom postupanju rezerviranom za

---

³⁰ Usp. *Il Popolano dell'Istria*, god. II., br. 28, Trieste, 4. siječnja 1851., str. 111.-112.; god. II., br. 29, 7. siječnja 1851., str. 114.-115.

³¹ Ne uzimajući u obzir njemačke škole, 1869. nalazimo u nekim istarskim gradovima sljedeću situaciju: Poreč (15 talijanskih škola, 1 hrvatska), Pazin (4 talijanske škole, 2 hrvatske), Rovinj – Pula (7 talijanskih škola, 2 hrvatske). U šk. g. 1880./1881. broj škola (talijanskih i hrvatskih) pokazuje se većim: Poreč (26 talijanskih škola, 9 mješovitih talijansko-hrvatskih), Pazin (16 talijanskih škola, 3 hrvatske, 1 talijansko-hrvatska), Rovinj (2 talijanske škole), Pula (9 talijanskih škola, 12 hrvatskih). Izvor podataka: Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001., str. 93., 97. Za problematiku oko osnivanja hrvatskih škola vidi Luka TIDIĆ, „Problematika hrvatskoga školstva u Istri na stranicama *Naše sloge* (1870. – 1880.)“, *Histria*, br. 2, Pula 2012., str. 151.-156.

³² Usp. Diana DE ROSA, „La scuola popolare generale pubblica in Istria (1867-1884)“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, sv. XCVI., Trieste 1996., str. 235. Podsjećamo da je u Istri od svibnja 1869. bila na snazi obveza školovanja do četrnaeste godine, međutim, bilo je malo djece koja su pohađala škole, bez obzira na to što se roditelje novčano kažnjavalo. Usp. Paola DELTON, „I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume con un approfondimento documentato su alcuni aspetti della vita degli scolari istriani nel secondo Ottocento“, *Quaderni*, sv. XXVI., Rovigno 2015., str. 114., 165.-168.

Slavene u Istri u pogledu školovanja. U Pazinu postojala je jedino njemačka viša gimnazija s talijanskim kao obvezatnim jezikom pa su se stoga Hrvati osjećali dvostruko kažnjeni i bili ogorčeni zbog načina na koji se htjelo spriječiti ono što im je prema pravu pripadalo³³.

Bez obzira na brojna neodobravanja, gimnazija u Pazinu bit će svejedno svečano otvorena 1899. i postati prva ustanova više škole za Hrvate u Istri. Ne uspjevši spriječiti otvaranje hrvatske gimnazije, postavljen je odmah zahtjev da se usporedno s njome ustanovi u Pazinu i talijanska gimnazija (s financijskom podrškom pokrajinskog Poglavarstva)³⁴. Dotad jedina potpuna talijanska gimnazija (niža i viša) bila je ona u Kopru, ali nakon ovog novog otvorenja, govornici talijanskog jezika bili su iznova u prednosti s dvjema višim gimnazijama u regiji³⁵. Za Martinuzzi otvaranje dviju gimnazija u Pazinu nije bilo istinski opravdano, već se radilo o „međusobnom inatu“ i kao takvoga komentira ga u posebno polemičkom tonu: „I danas, više od 17.000 slavenske djece nema pučku školu, a u međuvremenu, zbog obostranog inata, osnovane su dvije gimnazije, sjeme budućih popova i promašenih, jedna na teret Države, a druga na potpuni teret Pokrajine, koja se već osjeća iznemoglom pod teškim pritiskom zaklade i pita nacionalnu milostinju da bi je mogla održavati“³⁶.

Gimnazija je bila cilj do kojega je malo njih dolazilo u Istri, dok su za Giuseppinu bile mnogo važnije osnovne škole, koje su trebale postati

---

³³ U drugoj polovini XIX. stoljeća postojala je u Pazinu samo niža gimnazija (koja bi odgovarala srednjoj školi prvog stupnja), koja je tek 1874. podignuta na višu razinu, s njemačkim nastavnim jezikom. Usp. Diana DE ROSA, „La scuola popolare generale pubblica in Istria“, nav. dj., str. 260. Osim što dokazuje potrebu otvaranja hrvatske gimnazije u Pazinu, u članku objavljenom u listu *Naša sloga* ukazuje se i na nepravedne prednosti koje su imali Talijani u Istri, dok se Slavene tretiralo poput robova. *Naša sloga*, god. V., br. 10, Trieste, 10. svibnja 1874.

³⁴ Vanni D'ALESSIO, „Italiani e croati a Pisino tra fine Ottocento e inizio Novecento: la costruzione di identità conflittuali“, *Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale. 1850-1950*, urednica Marina Cattaruzza, Soveria Mannelli 2003., str. 103.

³⁵ U vezi s gimnazijom u Kopru usp. Diana DE ROSA, „La scuola popolare generale pubblica in Istria“, nav. dj., str. 238.-239.

³⁶ Giuseppina MARTINUZZI, „La lotta nazionale in Istria“, nav. dj., str. 95.

dostupne svima i tako umanjiti nepismenost. Previše je novca bilo utrošeno za dvije gimnazije nastale u istom gradu, dok je opće stanje pučkih škola, a ponajviše slavenskih, u čitavoj Istri bilo još uvijek vrlo loše. Premda to nije smatrala apsolutnim prioritetom, Martinuzzi se nije suprotstavila — kao mnogi drugi talijanski intelektualci — otvaranju hrvatske gimnazije jer je smatrala da svi imaju isto pravo na obrazovanje, što je konkretno izložila u tjedniku *L'Istria*. U pismu upućenom Marcu Tamaru i objavljenom u rubrici *Cose scolastiche* („Školske stvari“)³⁷, autorica, koja se ovdje potpisala pseudonimom Gavilia, zadržava se na važnosti „poučavanja materinskog jezika“ u svim školama jer je, prema njoj, proizlazilo da je podosta manjkav³⁸. U tom je kontekstu spisateljica pokazala namjeru da istarski narod shvati kako svatko ima „pravo i dužnost njegovanja materinskog jezika“. Ovo pravo trebalo se neophodno primijeniti i na Slavene koji su, u odnosu na Talijane, u prošlosti živjeli u težim uvjetima: „žitelji sela koji su stanovali u skromnim osamljenim i razasutim kućama, zaboravljeni, bez cesta poveznica, do jučer potpuno bez škola“³⁹. Ako su već Slaveni do prije koje desetljeće bili u osnovi bez škola, prema G. Martinuzzi, bio je došao trenutak da se potiče njihovo obrazovanje, a ne da ga se koči, što se, naprotiv, događalo.

Bez razlike, svako otvaranje škole u Istri predstavljalo je za Giuseppinu — koja je započela svoju karijeru kao učiteljica osnovnih škola 1873. poučavajući u istarskim školama Labina i Galižane, da bi potom prešla u Milje i napokon u Trst — razlog za radost i ponos, što je vidljivo iz stihova objavljenih u listu *L'Eco di Pola* 1886. U svečanoj pjesmi nazvanoj *Per l'apertura della nuova scuola popolare di borgo S. Martino nella città di Pola* („U povodu otvaranja nove pučke škole u četvrti Sv. Martin u gradu

---

³⁷ Rubrika *Cose scolastiche* strukturirana je u obliku pisama u kojima Martinuzzi iznosi razne probleme prisutne u školama. Ukupno brojimo više od 15 pisama — prvo od 22. siječnja 1887., a zadnje od 11. lipnja 1887.

³⁸ *L'Istria*, god. VI., br. 275, Parenzo, 19. ožujka 1887. Ovdje se vjerojatno odnosi na slavenske škole koje su bile u razvidnoj manjini usprkos zakonu od 21. prosinca 1867., koji je proglašavao potrebu pučkog obrazovanja na materinskom jeziku. Usp. Paola DELTON, „I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume“, nav. dj., str. 114.

³⁹ Giuseppina MARTINUZZI, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, nav. dj., str. 217.-218.

Puli“), istarska učiteljica veseli se činjenici da će se u njoj moći obrazovati i djeca najsiromašnijih slojeva⁴⁰.

Martinuzzi često razmišlja o tom problemu i objavljuje različite napise s ciljem objašnjavanja razloga zbog kojih se preferiralo uskratiti Slavenima otvaranje novih škola, držeći ih nepismenima. Znakovita je u tom smislu pripovijetka *Fra italiani e slavi* („Među Talijanima i Slavenima“, 1914.), u kojoj je pravo na obrazovanje, koje bi trebalo biti nadohvat svima, dovedeno u pitanje zbog straha da se više neće moći obuzdati zahtjeve Slavena. To uvjerenje proizlazi iz riječi jednog od glavnih likova pripovijetke koji tvrdi: „dok su bili nepismeni nisu im se motale po glavi nacionalne mušice; sada kad među sobom imaju čak liječnike, suce, profesore, tko će zaustaviti njihovu taštinu?“. U jednom drugom odlomku dolazi do izražaja prezir prema nekim slavenskim dječacima koji su išli u školu „bosi, u poderanoj odjeći, bez kape“⁴¹ i umjesto da osjeti samilost, jedan Talijan komentira prizor na diskriminirajući način, rekavši: „bilo bi bolje da čuvaju ovce: u našoj školi jedva da ima mjesta za talijansku djecu“. Slavenski pučanin, naprotiv, tuži se na nepravedno pomanjkanje škola na hrvatskom jeziku, često vrlo udaljenih i stoga teško dostupnih, tako da se u mnogim slučajevima moglo „naučiti čitati“ samo u sakristiji kod seoskog župnika⁴². Dijalozima koje je upriličila, autorica vješto predočava strahove i teškoće obiju strana kako bi se Talijani i Slaveni mogli bolje razumjeti. Zamisli koje predlaže mogla je izvući iz nekog dijaloga o toj temi koji je zacijelo čula

⁴⁰ Istarska učiteljica poziva svu djecu da napuste „šutnju žalosne zabiti“, kako bi se uputila sa svojim vršnjacima u učionice njihove nove škole, gdje će naučiti čitati i pisati. U završnim stihovima ovog spjeva poistovjećuje upravo obrazovanje s prilikom za mlade da kroče prema boljoj budućnosti: *Oh! Figli di Pola, levate le ciglia / Al sol che v'annunzia glorioso destin* („Oh! Sinovi Pule, podignite obrve / prema suncu koji vam navješćuje časnu sudbinu“). *L'Eco di Pola*, god. I., br. 40, Pola, 16. listopada 1886.

⁴¹ Slični opisi mogu se naći u drugim napisima G. Martinuzzi, koja se dnevno suočavala sa siromaštvom u svojim razredima, kao što proizlazi i iz članka s naslovom *Amor di patria* („Domoljublje“, izvučen iz tjednika *L'Evo Nuovo*, Udine, 17. prosinca 1902.). U njemu labinska spisateljica, svojom posebnom osjetljivošću, ističe dramatične uvjete mnoge djece koja u školama „dršću od hladnoće u oskudnoj odjeći, i u poderanoj obući pokazuju modrikaste oguljene nožice“. Giuseppina MARTINUZZI, „Amor di patria“, *Istria e dintorni. Terre amare*, urednik Giacomo Scotti, Albona 2008., str. 15.

⁴² ISTA, „Fra italiani e slavi“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 328.

vraćajući se tijekom godina u više navrata u Istru, ali i iz članaka koje je vidjela objavljene u raznim novinama.

Spisateljica je uvjerena da jedino buržoazija izvlači korist iz suparništva između dvaju nacionalnih identiteta jer nije imala nikakav interes u „podizanju kulture radnih masa“. I doista, držalo se da se one koji nisu imali ni najmanji stupanj obrazovanja lakše može kontrolirati („koliko su više ove mase neznalice, toliko manje znaju razmišljati o pravima, toliko su više ponizne i pune poštovanja“⁴³), razlog zbog kojeg su se upravo u „tisku“ širile poruke straha s ciljem otežavanja prvenstveno obrazovanja Slavena⁴⁴. U tom smislu dovoljno je prisjetiti se nekoliko članaka objavljenih u listu *L'Istria* u siječnju 1886.

Na prvoj stranici nalazimo članak naslovljen *Scolastica* („Školske stvari“), u kojem se shvaća kao prijetnja činjenica da bi „nepomirljivi kroatofili“ „htjeli samo za sebe obrazovanje, stavljajući sasvim postrance svako drugo koje ne bi bilo hrvatsko“⁴⁵. U nastavku nastoji se dokazati da je temeljni problem hrvatskih škola ležao u uvjerenju da se upravo njima usađuje u mislima mladih neka vrsta nacionalnog fanatizma. Dok su se u talijanskim školama učitelji pridržavali programa, to se nije događalo „u slavenskim školama, koje su neki bezočni fanatici pretvorili u leglo političkih strasti“ što su ih činile opasnima⁴⁶. Ove i druge bojazni talijanskih novina i časopisa u odnosu na otvaranje novih hrvatskih škola jesu, naprotiv, opovrgnute u listu *Il Diritto Croato*. U njemu se smatralo da ovaj uznapredovali domašaj Talijana u Istri nije bila borba u obrani njihova jezika, već pokušaj da ga „*nametnu* mladeži samih Slavena posredstvom škola ili, bolje rečeno, da se odnarođe slavenski mladići te se tako umjetno poveća talijanski element i prošire granice talijanstva u Austriji na štetu Hrvata i Slovenaca“⁴⁷.

---

⁴³ ISTA, „La leva di Archimede“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 206. Nacrt predavanja održanog u Trstu 1909.

⁴⁴ ISTA, „Fra italiani e slavi“, nav. dj., str. 328.

⁴⁵ *L'Istria*, god. V., br. 214, Parenzo, 16. siječnja 1886.

⁴⁶ *L'Istria*, god. V., br. 215, Parenzo, 23. siječnja 1886.

⁴⁷ *Il Diritto Croato*, god. V., br. 42, Pola, 26. srpnja 1893.

Listajući talijanske i hrvatske novine onog razdoblja, doznaje se da je osnovni problem bio jezik poučavanja u školama, sagledan kao temelj za dobivanje više prava i za veće vrednovanje vlastitog autoriteta. Naprotiv, prema riječima labinske književnice, bilo je jasno da je trebalo poticati obrazovanje cjelokupnog istarskog stanovništva (neovisno o korištenom jeziku) s ciljem postizanja konkretnih boljitaka, pa i na društvenom planu.

Giuseppina Martinuzzi shvatila je značajke razglašivanja koje su nudile periodične publikacije te se s pomoću njih nastojala odlučno oduprijeti diskriminirajućim člancima, prenoseći istarskom novinarstvu kulturu i toleranciju.

IV. Bibliografija

IV. 1. Rukopisi

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U RIJECI, *Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale Pro Patria*, sv. 27., k. 2.

IV. 2. Novine i periodične publikacije

Il Diritto Croato, god. I., br. 1, Pola, 3. listopada 1888.; god. II., br. 41, 14. kolovoza 1889.; god. V., br. 42, 26. srpnja 1893.

Il Popolano dell'Istria, god. II., br. 28, Trieste, 4. siječnja 1851.; god. II., br. 29, 7. siječnja 1851.

L'Eco di Pola, god. I., br. 18, Pola, 15. svibnja 1886.; god. I., br. 40, 16. listopada 1886.; god. III., br. 112, 11. ožujka 1888.; god. III., br. 144, 20. listopada 1888.; god. IV., br. 171, 27. travnja 1889.; god. IV., br. 188, 24. kolovoza 1889.

L'Istria, god. V., br. 214, Parenzo, 16. siječnja 1886.; god. V., br. 215, 23. siječnja 1886.; god. V., br. 257, 13. studenoga 1886.; god. VI., br. 275, 19. ožujka 1887.; god. VIII., br. 404, 7. rujna 1889.; god. VIII., br. 409, 12. listopada 1889.; god. XIII., br. 658, 25. kolovoza 1894.; god. XVI., br. 811, 31. srpnja 1897.; god. XVII., br. 874, 24. prosinca 1898.; god. XVII., br. 875, 31.

prosinca 1898.

La Scolta, god. II., br. 20, Rovigno, 1. siječnja 1886.; god. II., br. 52, 11. prosinca 1886.

Naša sloga, god. V., br. 10, Trieste, 10. svibnja 1874.

Pagine Istriane, god. III., br. 1, Capodistria 1905.

Pro Patria, god. I., fasc. VIII, Trieste 1888.

IV. 3. Studije

CELLA, Sergio, „Giornalismo e stampa periodica in Istria“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, sv. IV., Venezia 1956., str. 120.-164.

CETINA, Marija, „Cenni biografici“, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 11.-34.

CUKROV, Ante, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001.

D'ALESSIO, Vanni, „Italiani e croati a Pisino tra fine Ottocento e inizio Novecento: la costruzione di identità conflittuali“, *Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale. 1850-1950*, urednica Marina Cattaruzza, Soveria Mannelli 2003., str. 73.-121.

DAMIANI, Martina, „La rilevanza di Edmondo De Amicis per gli intellettuali istriani“, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, urednici Martina Damiani i Fabrizio Fioretti, Pola 2019., str. 91.-104.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell'Istria (1846-1918)*, sv. I., Pola 2017.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, „La rivista *La Penna* come punto d'incontro fra i letterati italiani delle due sponde dell'Adriatico“, *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre*, sv. IV., urednice Nedjeljka Balić Nižić, Luciana Borsetto i Andrijana Jusup Magazin, Zara 2016., str. 335.-347.

DE ROSA, Diana, „La scuola popolare generale pubblica in Istria (1867-1884)“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, sv. XCVI., Trieste 1996., str. 227.-268.

DELTON, Paola, „I manuali della scuola popolare asburgica in Istria e a Fiume con un approfondimento documentato su alcuni aspetti della vita degli scolari istriani nel secondo Ottocento“, *Quaderni*, sv. XXVI., Rovigno 2015., str. 113.-180.

FIORETTI, Fabrizio, „Ante Jakić e il settimanale ‘Il Diritto Croato’ (Pola, 1888-1894)“, *Studi sugli intellettuali europei tra Ottocento e Novecento*, urednici Martina Damiani i Fabrizio Fioretti, Pola 2019., str. 113.-126.

MANIN, Marino – ŠETIĆ, Nevio, „Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja *Naše Sloge*“, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 39., br. 3, Zagreb 2007., str. 705.-730.

MARTINUZZI, Giuseppina, „Amor di patria“, *Istria e dintorni. Terre amare*, urednik Giacomo Scotti, Albona 2008.

MARTINUZZI, Giuseppina, „Azione scenica“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 304.-305.

MARTINUZZI, Giuseppina, „Fra italiani e slavi“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 325.-330.

MARTINUZZI, Giuseppina, „La leva di Archimede“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 199.-211.

MARTINUZZI, Giuseppina, „La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 85.-101.

MARTINUZZI, Giuseppina, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, u: Marija CETINA, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1898-1925*, Pola 1970., str. 213.-230.

SCOTTI, Giacomo, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, sv. V., Rovigno 1978. – 1981., str. 213.-304.

TIDIĆ, Luka, „Problematika hrvatskoga školstva u Istri na stranicama *Naše sloge* (1870. – 1880.)“, *Histria*, br. 2, Pula 2012., str. 147.-171.

Giuseppina Martinuzzi nel contesto del giornalismo istriano

Riassunto

Durante il dominio asburgico, si avvia in Istria un'intensa attività giornalistica volta a difendere l'italianità della regione. La letterata albanese Giuseppina Martinuzzi dà un notevole contributo in questo senso, pubblicando poesie e articoli nei giornali istriani, tra cui *La Scolta* (1885 – 1888), *L'Eco di Pola* (1886 – 1897) e *L'Istria* (1882 – 1903). Nell'elevare la cultura italiana, la Martinuzzi non scredita mai gli slavi (croati e sloveni), come solevano fare, invece, diversi intellettuali che collaboravano con i periodici in Istria. La letterata biasima gli attacchi che si scambiavano le due nazionalità e tenta di rendere coscienti gli istriani dell'importanza di unire le forze per favorire il progresso sociale e culturale. Grazie alla sua esperienza come educatrice, si sofferma sulla necessità di aprire nuove scuole e di garantire l'istruzione nella lingua materna a tutta la popolazione istriana. Ritene quindi dannoso e controproducente il tentativo di frenare il processo di scolarizzazione, prendendo in considerazione l'ingiusto accanimento della stampa periodica italiana di fronte alla proposta di aprire un ginnasio croato a Pisino.

Giuseppina Martinuzzi cosciente dell'enorme influenza del giornalismo istriano decide di servirsi di questo mezzo per diffondere nei suoi scritti messaggi di tolleranza e comprensione.

OSTAVŠTINA GIUSEPPINE MARTINUZZI U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI U RIJECI

Tullio Vorano,

prof. povijesti i povijesti umjetnosti

Ul. Giuseppine Martinuzzi 7, 52220 Labin

e-mail: tullio.vorano@pu.t-com.hr

Pregledni rad

Autor članka daje pregled gradiva iz ostavštine Giuseppine Martinuzzi koje je donedavno bilo pohranjeno u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci. Rješenjem Ministarstva kulture to je gradivo vraćeno u sastav Knjižnice Giovanni Antonia Martinuzzi, koja se čuva u Narodnom muzeju Labin.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, knjižnica, Sveučilišna knjižnica Rijeka

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, biblioteca, Biblioteca universitaria di Fiume

Gradivo ostavštine Giuseppine Martinuzzi, pohranjeno u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci, smješteno je u trima kutijama. U prvoj kutiji nalaze se mape A, B, D, E, I, K, L i N, koje se uglavnom nalaze u onom obliku u kojem ih je ostavila Giuseppina. Valja napomenuti da je Giuseppina gotovo na svakoj mapi napisala da je treba sačuvati među njezinim knjigama i pored toga označila je položaj mape na policama dvaju ormara njezine knjižnice. Naravno, nazivi su mapa na talijanskom jeziku.

U mapi A smještene su tablice za pretvaranje starih austrijskih mjera u metričke, diploma Vodnjanskog radničkog društva i diploma Znanstveno-humanitarne akademije *Giovanni Pico della Mirandola* (obje su posvećene Giuseppini) te nekoliko njezinih uglazbljenih pjesama.

Mapa B sadrži statute ili pravilnike određenih, u većini slučajeva tršćanskih, društava, škola, klubova, federacija, zadruga i sličnih organizacija. Među njima nalazi se i Statut radničkog potpornog društva za labinske radnike iz 1879., premda je to Društvo osnovano 1871.

U mapi D smješteni su vodiči nekih gradova, poput Trsta, Rijeke i Levica, zatim vodič glasovitog crkvenog zdanja Certose u Paviji, vodič Škocjanske jame te plan grada Venecije.

U mapi E Giuseppina je sačuvala nekoliko novinskih napisa o smrti svojeg nećaka dr. Giovannija Martinuzzija, koji je umro 1910. u svojoj 33. godini.

Mapa I zanimljiva je jer sadrži nekoliko bilježnica njezine učenice Giuseppine Asmann, a Martinuzzi je naznačila: „Bajka koju je napisala jedna moja šestogodišnja učenica, tri mjeseca nakon što je pohađala nastavu.“ Giuseppina ukazuje na činjenicu da ova iznimno darovita učenica nema nikakvu perspektivu razviti svoj talent jer živi u siromašnoj radničkoj sredini.

U mapi K pohranjeni su dvostruki primjerci petnaest brošura koje je napisala Giuseppina. Među njima nalaze se dvije koje je posvetila svojim ljubljenim roditeljima, prvu u prigodi 50. godišnjice njihova braka, a drugu u povodu njihove smrti.

U mapi L pohranjeno je nekoliko primjeraka njezinih književnih časopisa *Pro Patria* i *Pro Patria Nostra*.

Mapa N posvećena je generalu Oresteju Baratieriju pa u njoj možemo naći nekoliko tiskovina o njegovim povijesnim i vojnim djelima.

Druga kutija sadrži četiri uvezana djela i mapu U. Prvi uvez sadrži tri Giuseppinina predavanja, objavljena u raznim novinama. U Trstu, u Klubu društvenih studija, održala je dva predavanja (1899. i 1900.) pod nazivom „Rad dječaka u tvornicama i rudnicima“ i „Što je nacionalizam?“,

a Pedagoškom društvu iste je godine održala predavanje „Prijevarena u Danteovoj Komediji“. Uz ovo predavanje, Giuseppina je zapisala 16. siječnja 1911.: „Nastavak ovog predavanja bio je sadržaj drugog predavanja, koje sam održala u istom Društvu, ali, nažalost, mojom nepažnjom uništeno je prije nego što je objavljeno.“

Drugi uvez sadrži četiri brošure, i to: 1. Giuseppina Martinuzzi: *Borba za nacionalnost u Istri razmatrana kao prepreka socijalizmu*; 2. Italo Montemuliano: *Spjev o Rimu*; 3. Antonietta Giacomelli: *Rasute stranice*; 4. Lajos Domokos: *Politika i stranke u Austriji*.

U njezinoj ostavštini posebno je vrijedan i značajan uvez pod nazivom *Napisi i tiskovine koji se odnose na Giuseppinu Martinuzzi i na njezin časopis „Pro Patria“*. To je velika knjiga s jednom fotografijom Giuseppine i čitavim nizom rukopisa nalijepljenih na 413 rukopisno numeriranih stranica te s Kazalom na 11 listova. U tom djelu sustavno je dokumentirano sve bitno što je okarakteriziralo Giuseppininu iznimno bogatu raznovrsnu djelatnost.

Dakako, i četvrti uvez vrlo je značajan jer sadrži u rukopisu prvi primjerak Popisa Knjižnice *Giovanni Antonia Martinuzzi*, koji je Giuseppina sastavila u Trstu 1910. Uz njega nalazi se i Dodatak popisu, koji je izrađen iste godine. Ova dva popisa omogućuju nam uvid u izvorno stanje knjižnice, s napomenom da je Giuseppina potom naručila njihovo tiskanje u nekoliko stotina primjeraka.

Mapa U također je vrlo važna jer sadrži dokumente koji se odnose na Giuseppininu djelatnost u pučkim školama, od 1873. do 1905., a na temelju njih možemo sustavno pratiti njezinu cjelokupnu vrlo uspješnu pedagošku karijeru.

U kutiji 3 pohranjene su mape H, M, P, Q, R, S, V i Z.

Mapa H nosi naziv *Pjesme i proza koje sam prepisala za razonodu između 1856. i 1862., s dodatkom Sačuvati kao odraz sklonosti u mojim mladenačkim godinama*. To je zapravo uvezana bilježnica u obliku knjige s 451 stranicom, koja nam otkriva Giuseppinin mladenački književni interes i njezino kulturno formiranje, uz očevu pomoć, ali većinom kao samouka.

Mapa M posvećena je pjesniku Filippu Zamboniju pa u njoj nalazimo nekoliko njegovih rukopisa i novinske članke raznih autora koji su o njemu pisali.

U mapi P Giuseppina je sačuvala nekoliko tiskovina i rukopisa koji su odražavali nacionalno i političko stanje, koje su Talijani proživjeli od 1859. do 1878. u razdoblju stvaranja talijanske države kao kraljevine, na čelu koje je stajala obitelj Savoia.

Kao što je već spomenuto, mapa Q posvećena je generalu Oresteu Baratieriju jer su u njoj pohranjena 33 njegova pisma koja je on poslao Giuseppini u razdoblju od travnja 1896. do listopada 1899. General Baratieri, koji je bio na čelu talijanske vojne ekspedicije u Africi, doživio je 1. ožujka 1896. težak poraz kod Aduē. Sav talijanski tisak i javno mnijenje optužili su odmah generala za kukavništvo i veleizdaju. Giuseppina je bila možda jedina, ali svakako prva koja je stala u njegovu obranu pa je zbog toga i nastala ta zanimljiva prepiska.

I mapa R čuva zanimljivu prepisku. U njoj se nalazi 20 pisama koje je Tomaso Luciani napisao svojem prijatelju Giovanniju Martinuzziu, Giuseppininu ocu, u vrlo dugom vremenskom razdoblju od 1847. do 1890. Također, u mapi se nalazi 121 pismo koje je Tomaso Luciani poslao Giuseppini u periodu od 1877. do 1893. Osim pisama, u ovoj je mapi pohranjena i osmrtnica Tomasa Lucianija, napisana u Veneciji 10. ožujka 1894., zatim prijepis njegove oporuke, popis njegovih spisa — pritom se Giuseppina zapitala gdje su oni završili — te popis njegovih tiskanih radova.

Mapa S sadrži raznovrsne tiskane materijale i rukopise objavljene u pojedinačnim listovima, svescima ili brošurama, koji pokrivaju vrlo širok raspon njezina interesa na književnom, glazbenom, ali i političkom polju.

Mapa V pohranjuje dokumentaciju o vrlo zanimljivom izdavačko-pedagoškom pothvatu Giuseppine Martinuzzi. Naime, ona je s grupom autora 1905. napisala *Prvih pet udžbenika za pučke škole*. Austrijske vlasti nisu odobrile ovaj projekt jer je, kako tvrdi Giuseppina, bilo premalo austrijskog i premalo religioznog sadržaja. No, uz neznatne izmjene i izostanak imena autora, udžbenici su ipak uskoro našli primjenu u pučkim školama pa su se, čini se, koristili sve do 1917.

Posljednja mapa koja je pohranjena u Rijeci jest mapa Z koja nosi složen naslov: *Ženska komunistička grupa – Dokumenti. Tiskani materijal u vezi s raskolom Talijanske socijalističke stranke. Giuseppe Tuntar: Martirij proletarijata u Julijskoj Veneciji. Prijenos Lucianijevih posmrtnih ostataka. Crismanove pjesme*. U mapi nalazimo Statut i Pravilnik Ženske komunističke grupe u Trstu iz 1921., nekoliko zapisnika i izvješća vezanih za tu grupu iz te i iz sljedeće, 1922., kada se Giuseppina povlači iz grupe. Tuntarov je *Martirij* brošura malog formata s 32 stranice, a u prigodi prijenosa posmrtnih ostataka Tomasa Lucianija u njegov rodni kraj 1923. objavljena je u Kopru manja knjiga u kojoj se niz autora osvrnuo na Lucianijevo djelo. *Pjesme Giuseppea Crismana* rukom su napisane u plavoj bilježnici na osam listova.

Prilikom prošlogodišnje izrade popisa Giuseppinine ostavštine u Rijeci, kustosica labinskog muzeja Olja Višković i ja mogli smo ustanoviti da ona, nažalost, nije sačuvana u cjelini. Tako u nekim mapama nedostaju određene brošure, tiskana predavanja, statuti i sličan materijal. Predlažem Gradu Labinu i Narodnom muzeju Labin da zajednički pokrenu inicijativu pribavljanja nedostatne dokumentacije, što je barem dijelom moguće izvesti posjetom tršćanskim antikvarijatima i knjižnicama te izradom fotokopija i faksimila.

Nažalost, čini se da je zauvijek izgubljena mapa O koja je sadržavala:

1. 26 pisama i 21 razglednicu koje je Giuseppini napisao Amilcare Cipriani u razdoblju od 1904. do 1914.

2. Amilcare Cipriani, članak u časopisu *Les hommes du jour*, od 15. svibnja 1909.

3. Razgovor Alcestea de Ambrisa s Amilcareom Ciprianijem o ratu Italije na području Tripolija, iz 1911.

4. Pismo A. Ciprijanija u *Istria socialista*, iz 1911., koje je objavljeno pod naslovom *Talijanski socijalisti i monarhija. Pogreška ili izdaja?*

5. Članak A. Ciprijanija „Što mi je donio rat“ u Giuseppininu prijevodu, objavljenom u glasilu *Avvenire* iz Pistoie. Iz prethodne bilješke zaključujemo da je Giuseppina dobro poznavala francuski te da je bila

sposobna izraditi i prijevode s tog jezika na talijanski.

Na kraju ovog izlaganja htio bih napomenuti da su Narodni muzej Labin i Grad Labin 2018. zatražili od Ministarstva kulture RH privolu za vraćanje te ostavštine Labinu, što je inače Sveučilišna knjižnica u Rijeci voljna učiniti. U trenutku održavanja ovog skupa, od Ministarstva još nije bilo odgovora. Prijeloman trenutak dogodio se 15. srpnja 2019., kada je ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek potpisala Rješenje kojim se „odobrava predaja 23 sveska iz ostavštine Giuseppine Martinuzzi koja se nalaze u Sveučilišnoj knjižnici Rijeka Narodnom muzeju Labin“. Do fizičkog prijenosa gradiva došlo je 14. studenoga 2019. Za Grad Labin jako je značajno da je vraćanje realizirano upravo ove godine, u prigodi 175. obljetnice Giuseppinina rođenja. Tako je napokon njezina knjižnica, kao prije više od sto godina, postala – s navedenim izuzecima – opet ona cjelina koju je s ljubavlju ostavila svojem rodnom gradu.

Gradivo o kojem je riječ u članku od izuzetne je važnosti za proučavanje i praćenje cjelokupnog života Giuseppine Martinuzzi, kao vrlo napredne ličnosti, od njezinih mladenačkih godina pa gotovo do smrti. Ono izvrsno dokumentira njezinu svekoliku aktivnost kao nadarene spisateljice i pjesnikinje, predane pedagoške djelatnice i teoretičarke, politički angažirane osobe dugi niz godina unutar socijalističkog pokreta i kratko vrijeme kao političke tajnice Ženske komunističke grupe u Trstu. To nam gradivo daje uvid u način razmišljanja i djelovanja Giuseppine Martinuzzi, koje je po mnogočemu avangardno i prethodi njezinu vremenu pa je stoga zadržalo svoju vrijednost do današnjih dana. Također, to gradivo zorno svjedoči o njezinoj privrženosti i ljubavi prema svojem zavičaju.

Popis gradiva

Napomena: podebljanim i precrtanim slovima naznačeno je gradivo koje nedostaje u odnosu na izvorni popis koji je Giuseppina izradila 1910.

Mapa A

1. Riduzione di pesi e misure/*Pretvaranje utega i mjera*, 16 listova + omot, 22,5 x 27 cm

2. La società operaja Dignanese/*Vodnjansko radničko društvo*, presavijena povelja, 1 list, 52 x 41 cm

3. La scuola di Gio. Pico Accademia Scientifico — Umanitaria/*Nauk Giovannija Pico della Mirandole. Znanstveno-humanitarne akademije*, presavijena povelja, 1 list, 46 x 31 cm

4. L'Aurora/*Zora*, note, 2 presavijena lista + 1 (ukupno 5 str.), 25,5 x 32,5 cm

5. Inno — Coro/*Himna* — zbor, note, sašiveno 7 listova, 32 x 25,5 cm.

Mapa B

1. Statuto organico della Società pedagogica di Trieste/*Statut Pedagoškog društva u Trstu*, Trieste/*Trst*, 1894. (knjižica), 15 str., 14,5 x 22,5 cm

2. Statuto della lega degli Insegnanti di Trieste/*Statut Saveza nastavnika u Trstu*, Trieste/*Trst*, 1906. (knjižica), 15 str., 14,5 x 22 cm

3. Statuto della Società di Mutuo soccorso degli operai Albonesi/*Statut radničkog potpornog društva za labinske radnike*, Parenzo/*Poreč*, 1879. (knjižica), 11 str., 12,5 x 19 cm

4. Statuti della Società per la lotta contro la tubercolosi/*Statut Društva za borbu protiv tuberkuloze*, Trieste/*Trst*, 1899., 5 + 1 str., umetnuto: Società per la lotta contro la tubercolosi — Egregio Signore/*Društvo za borbu protiv*

tuberkuloze – Poštovani Gospodine (popratni dopis u kojem se objašnjavaju ciljevi Društva i pozivaju zainteresirani na ućlanjenje), Trieste/*Trst*, 1899., 9 str., 14,5 x 23 cm

5. Statuto della Societá „Pro Patria“/*Statut Društva „Pro Patria“*, Trento, 1885., Tip. Roveretana/*Tiskara Roveretana* (knjižica), 10 str., 16,5 x 22,5 cm

6. Statuto del Gruppo di ... della Societá „Pro Patria“/*Statut podružnice ... Društva „Pro Patria“*, s. l., s. a, Tip. Roveretana/*Tiskara Roveretana* (knjižica), 7 str. (2 kom.), 12,5 x 18,5 cm

7. Statuto organico del Conservatorio musicale di Trieste/*Statut glazbenog konzervatorija u Trstu*, Trieste/*Trst*, 1904. (knjižica), 10 + 6 str. + 1 umetnuti list, 14,5 x 22,5 cm

8. Statuto scolastico del Primo Liceo musicale di Trieste/*Školski Statut prve glazbene gimnazije u Trstu*, 1903. – 1904., Trieste/*Trst*, 1903. (knjižica), 24 str., 13,5 x 21 cm

9. Statuto per il Giardino d'Infanzia di Riva/*Statut za dječji vrtić u Rivi*, Riva, 1886. (knjižica), 20 str., 13 x 20 cm

10. Statuto della Società Cooperativa fra Privati/*Statut zadružnog društva među privatnicima*, Trieste/*Trst*, 1901. (knjižica), 10 str., 14,5 x 22,5 cm

11. Statuti della Societá Agraria Istriana/*Statut istarskog poljo-privrednog društva*, Rovigno/*Rovinj*, 1868. (knjižica), 22 str., 14 x 21 cm

12. Statuto della Unione cooperativa per la costruzione di case a quartieri minimi/*Statut zadružnog saveza za izgradnju kuća s malim stanovima*, Trieste/*Trst*, 1902. (knjižica), 10 str., 14 x 21,5 cm

13. Statuto Societá „Dante Alighieri“/*Statut društva „Dante Alighieri“*, Roma/*Rim*, 1897., 1 presavijen list, 17 x 24,5 cm

14. Progetto di Statuto della Federazione di Maestri Italiani/Supplemento della „Rassegna Scolastica“ d. d. 6 Novembre 1897/*Nacrt Statuta federacije talijanskih učitelja/Dodatak časopisa „Rassegna scolastica“ od 6. studenoga*

1897., Trieste/*Trst*, 1897., 11 presavijenih listova, 17 x 25 cm

15. Lodevoli Dirigenze delle Scuole popolari generali dell'Istria, Gorizia e Gradisca/*Hvalevrijedne uprave općih pučkih škola Istre, Gorice i Gradeža*, La Società editrice/*Izdavač Društvo*, Tipografia Giovanni Balestra/*Tiskara Giovanni Balestra*, Trieste/*Trst*, 1 list (popratni dopis uz dostavu Statuta buduće Federacije učitelja), 14,5 x 23 cm

16. Statuto della Società dei funzionari comunali/*Statut društva općinskih namještenika*, Trieste/*Trst*, 1903. (knjižica), 9 str., 10 x 14,5 cm

17. Nedostaje: ~~Statuto dell'Unione dei minatori in Austria, Trieste/Statut Saveza rudara Austrije, Trst~~

18. Statuto della Federazione dei lavoratori e lavoratrici/*Statut federacije radnika i radnica*, Trieste/*Trst*, 1897. (knjižica), 15 str., 11 x 16 cm

19. Nedostaje: ~~Statuto del Circolo di studi sociali, Trieste/Statut kluba za društvene nauke, Trst~~

20. Nedostaje: ~~Statuto del Circolo giovanile socialista, Trieste/Statut kluba mladih socialista, Trst~~

21. Statuto delle Cooperative Operaie/*Statut radničkih zadruga*, Trieste/*Trst*, 1909. (knjižica), 14 str., 11 x 14 cm

22. Regolamento interno della Società Pedagogica/*Unutarnji pravilnik Pedagoškog društva*, Trieste/*Trst*, 1895. (knjižica), 16 str., 11 x 15,5 cm

Mapa D

1. Nuova Guida di Trieste/*Novi vodič Trsta*, Trieste/*Trst*, s. a. (knjižica), 60 str., 12,5 x 18,5 cm

2. Guida di Fiume (Guide/*Vodiči Woerl*)/*Vodič Rijeke*, Würzburgo/*Würzburg*, s. a. (knjižica), 60 str., 10 x 15 cm

3. Levico Vetriolo e/i Lavarone, Bassano, 1891., Guide/*Vodiči Brentari*, N. 10. (knjižica), 87 str. + 3 str. + karte, Quarta edizione/*četvrto izdanje*, 11 x 16 cm

4. Visita alla Certosa di Pavia/*Posjet opatiji u Paviji*, Milano, s. a., 45 + 2 str., 14 x 20 cm

5. Nuova Guida per i visitatori delle Caverne di San Canziano/*Novi vodič za posjetitelje Škocjanske jame*, Trieste/*Trst*, 1896. (knjižica), 15 str., 16 x 23 cm

6. Pianta di Venezia/*Plan Venecije*, Venezia, s. a., presavijena karta Venecije u boji, 73 x 54 cm

Mapa E

1. Il Giornaletto di Pola, Pola/*Pula*, 1910., Anno/*godište* 11, Ottobre/*listopad* 27, N./br. 3761 (1 presavijen list), 42 x 56 cm

2. Il Giornaletto di Pola, Pola/*Pula*, 1910., Anno/*godište* 11, Novembre/*studen* 22, N./br. 378 (1 presavijen list), 42 x 56 cm

3. L'Indipendente, Trieste/*Trst*, 1910., Anno/*godište* 34, Ottobre/*listopad* 24, N./br. 250 (2 presavijena lista), 40 x 56 cm

4. Il Piccolo, Trieste/*Trst*, 1910., Anno/*godište* 29, Ottobre/*listopad* 25, N./br. 10511 (2 presavijena lista), 43 x 59 cm

5. Il Piccolo, Trieste/*Trst*, 1910., Anno/*godište* 29, Ottobre/*listopad* 24, N./br. 10510 (2 presavijena lista), 43 x 59 cm

6. Il Piccolo, Trieste/*Trst*, 1910., Anno/*godište* 29, Ottobre/*listopad* 23, N./br. 10509 (2 presavijena lista), 43 x 59 cm

Mapa I

1. LIBRO DA SCRIVERE di Asmann Giuseppina/*Pisanka Asmann Giuseppine*, Scolaro della I. Classe/*učenice I. razreda*, 1899., no./br. 1 (6 listova + omot), 20 x 16,5 cm

2. LIBRO DA SCRIVERE di Asmann Giuseppina/*Pisanka Asmann Giuseppine*, Scolaro della I. Classe/*učenice I. razreda*, 1899., no./br. 2 (6

listova + omot), 20,5 x 16,5 cm

3. LIBRO DA SCRIVERE di Asmann Giuseppina/*Pisanka Asmann Giuseppine*, Scolaro della I. Classe/*učenice I. razreda*, 1899., no./br. 3 (6 listova + omot), 20,5 x 16,5 cm

4. LIBRO DA SCRIVERE di Asmann Giuseppina/*Pisanka Asmann Giuseppine*, Scolaro della I. Classe/*učenice I. razreda*, 1899., no./br. 4 (6 listova + omot), 20,5 x 16,5 cm

5. Obrazloženje: Perchè sia leggibile, ricomposi le parole male combinate/*Kako bi tekst bio shvatljiv, promijenila sam riječi koje su bile loše izabrane*, slijedi tekst bajke, Trieste/*Trst*, novembre/*studeni* 1914., rukopis (2 presavijena lista = 4 str.), potpis: Giuseppina Martinuzzi

Mapa K

1.1842. — 1892. A Giovanni ed Antonia Martinuzzi dopo 50 anni di matrimonio. I Figli/*Giovanniju i Antoniji Martinuzzi nakon 50 godina braka. Djeca*, Albona/*Labin*, 1892., conservare/*sačuvati* (knjižica 8 str. + omot), 11,5 x 16,5 cm

2. IN MEMORIA di Tomaso Luciani/*SJEĆANJE na Tomasa Lucianija*, conservare/*sačuvati*, Albona/*Labin*, 1894., 16 str., 16 x 23,5 cm

3. SEMPREVIVI, In memoria dei miei cari ed amati genitori Giovanni Antonia Martinuzzi/*UVIJEK ŽIVI, sjećanje na moje drage i voljene roditelje Giovannija i Antoniju Martinuzzi*, Trieste/*Trst*, 1895., 49 str.

4. ~~Nedostaje: Albona, 20 gennaio 1599-1899/Labin, 20. siječnja 1599. — 1899., ali postoji u kutiji 3 u mapi S~~

5. ~~Nedostaje: Relazione sul movimento femminile nella regione Giulia al Congresso socialista, Pola 1900/Izvjestje o ženskom pokretu u Julijskoj regiji na Kongresu socijalista, Pula 1900., ali postoji u kutiji 3 u mapi S~~

6. ~~Nedostaje: La lotta nazionale in Istria/Nacionalna borba u Istri~~

7. Nedostaje: ~~Patria e socialismo/Domovina i socijalizam~~

8. A QUIRINA/*Quirini* MALABOTI, Luglio/*srpanj* 1901. (1 presavijen list), 16 x 24 cm

9. Nedostaje: ~~Le due patrie/Dvije domovine~~**10. Nedostaje: ~~Maternità dolorosa/Bolno majčinstvo~~****11. Nedostaje: ~~Nazionalismo morboso/Bolesni nacionalizam~~****12. Nedostaje: ~~Ai giovani socialisti/Mladim socijalistima~~****13. Nedostaje: ~~Amilcare Cipriani~~****14. Nedostaje: ~~La patria/Domovina~~****15. Nedostaje: ~~Fra Italiani e Slavi/Medu Talijanima i Slavenima~~****16. Nedostaje: ~~Ingiustizia/Npravda~~****17. Nedostaje: ~~Ricordando Carla Morpurgo/Prisjećajući se Carle Morpurgo~~**

NAPOMENA: Dva primjerka iz broja 4 i jedan iz broja 5 nalaze se u mapi S, brojevi 6 – 7 i 9 – 16 objavljeni su u knjizi Marije Cetina: *Giuseppina Martinuzzi, Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925*, Pula 1970.

Mapa L

1. PRO PATRIA, *Giornale Letterario/Knjževni časopis*, Trieste/*Trst*, ottobre – novembre/*listopad – studeni*, 1888., Anno/*godište* 1, fasc. VI – VII, 16,5 x 24 cm

2. PRO PATRIA, *Giornale Letterario/Knjževni časopis*, Trieste/*Trst*, gennaio/*siječanj* 1889., Anno/*godište* 1, fasc./*svez.* X, 16,5 x 24 cm

3. PRO PATRIA, *Giornale Letterario/Knjževni časopis*, Trieste/*Trst*, marzo/*ožujak* 1889., Anno/*godište* 1, fasc./*svez.* XI, 16,5 x 24,5 cm

4. PRO PATRIA NOSTRA, *Giornale Letterario/Knjževni časopis*,

Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* II, 17 x 24 cm

5. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* III, 16,5 x 24,5 cm

6. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* IV, 16,5 x 24,5 cm

7. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* V, 16,5 x 24,5 cm

8. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* VII, 16,5 x 24,5 cm

9. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1889., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* IX, 16,5 x 24,5 cm

10. PRO PATRIA NOSTRA, Giornale Letterario/*Književni časopis*, Trieste/*Trst*, 1890., Anno/*godišće* 1, fasc./*svez.* XII, 16,5 x 24,5 cm

Mapa N

1. Članak: „Lo sbarco di G. Garibaldi a Marsala: impressioni personali di O. Baratieri“/*Iskrčavanje G. Garibaldija u Marsali: osobni dojmovi O. Baratierija*. Novine: *La Settimana*, Firenze, 5. Febbraio/*veljače* 1899., Anno/*godišće* IV, N./*br.* 6 (1 presavijen list), 36,5 x 54 cm

2. Članak: „A proposito del generale Baratieri“/*U vezi s generalom Baratierijem*. Novine: *Il Baldo*, Riva, 25. – 26. Marzo/*ožujka* 1899., Anno/*godišće* II, N./*br.* 12 (2 presavijena lista), 33 x 51 cm

3. Članak: „Il generale Baratieri“/*General Baratieri*. Novine: *Il Baldo*, Riva, 12. Marzo/*ožujka* 1899., Anno/*godišće* II, N./*br.* 10 (1 presavijen list), 33 x 51 cm, f: K1 N3

4. Članak koji je Giuseppina definirala: „Uno studio coscienzioso sulle armi italiane in Africa. Baratieri e Aba Garima“/*Savjesno urađena studija o talijanskoj vojsci u Africi. Baratieri i Aba Garima*. Novine: *L'Alto Adige*, Trento, 28. – 29. Marzo/*ožujka* 1899., Anno/*godišće* XIV, N./*br.* 71

(2 presavijena lista), 40 x 53,5 cm

5. Članak: „Quattordici anni di politica italiana in Africa (Abissinia)“/*Četrnaest godina talijanske politike u Africi (Abesiniji)*. Novine: *L'Alto Adige*, Trento, 6. – 7. Maggio/*svibnja* 1899., Anno/*godište* XIV, N./*br.* 104 (2 presavijena lista), 40 x 53,5 cm

6. Članak: „Le memorie di un generale italiano“/*Sjećanja jednog talijanskog generala*. Novine: *L'Alto Adige*, Trento, 9. – 10. Maggio/*svibnja* 1899., Anno/*godište* XIV., N./*br.* 106 (2 presavijena lista), 40 x 53,5 cm

7. Članak: E. Bujac, „Sulle armi italiane in Africa. Baratieri e Aba Garima“/*O talijanskoj vojsci u Africi. Baratieri i Aba Garima*. Novine: *Gazzetta di Venezia*, Venezia, 26. Marzo ?/*ožujka* ? 1899., Anno/*godište* 157, N./*br.* 84 (2 presavijena lista), 41,5 x 57 cm

8. Članak: „La campagna d’Africa e il Corpo di Stato maggiore“/*Kampanja u Africi i generalštab*. Novine: *Gazzetta di Venezia*, Venezia, 9. Aprile/*travnja* 1899., Anno/*godište* 157, N./*br.* 97 (2 presavijena lista), 41,5 x 57 cm

9. Članak: „Un documento storico — gli italiani in Africa“/*Povijesni dokument — Talijani u Africi*. Novine: *L’Epoque*, Paris/*Pariz*, 4. Juin/*lipnja* 1899., No. ?/ *br.* ? (2 presavijena lista), 46 x 62 cm

10. Članak: „L’Italia e l’Inghilterra a Cassala“/*Italija i Engleska u Cassali*. Novine: *L'Alto Adige*, Trento, 2. – 3. Marzo/*ožujka* 1900., Anno/*godište* XV, N./*br.* 50 (2 presavijena lista), 40 x 53,5 cm

11. Članak: „Un libro, una lettera, una conferenza sull’Eritrea“/*Jedna knjiga, jedno pismo, jedno predavanje o Eritreji*. Novine: *Il Raccoglitore*, Rovereto, 18. Marzo/*ožujka* 1901., Anno/*godište* XXXIV, N./*br.* 33 (2 presavijena lista), 38,5 x 51,5 cm

12. Članak: „Baratieri e la stampa del Regno“/*Baratieri i tisak u Kraljevini*. Novine: *Il Raccoglitore*, Rovereto, 16. Aprile/*travnja* 1901., Anno/*godište* XXXIV, N./*br.* 45 (2 presavijena lista), 38,5 x 51,5 cm

Uvez II/I

Giuseppina Martinuzzi TRE CONFERENZE, collezionato nel 1915, Conferenza tenuta al Circolo di studi sociali 1899/*Giuseppina Martinuzzi TRI PREDAVANJA, prikupljeno 1915., predavanje održano u Klubu društvenih studija 1899.*, novinski članci nalijepljeni u bilježnicu, 14 + 10 + 11 listova (duguljasta), 11,5 x 24,2 cm

Uvez II/II

OPUSCOLI 4/*BROŠURE kom. 4*, knjižica, naknadni uvez s 4 djela:

II. 1. Giuseppina Martinuzzi: La Lotta nazionale in Istria considerata quale ostacolo al Socialismo/*Borba za nacionalnost u Istri, razmatrana kao prepreka socijalizmu*, Pola/*Pula*, 1900. (43 str.)

II. 2. Italo Montemuliano: Carme di Roma/*Spjev o Rimu*, Roma/*Rim*, 1901. (31 str. + *Indice/Kazalo*)

II. 3. Antonietta Giacomelli: Pagine sparse/*Rasute stranice*, Venezia/*Venecija*, 1902. (208 str. + *Indice/Kazalo*)

II.4. Lajos Domokos: La politica e i partiti in Austria/*Politika i stranke u Austriji*, Trento, 1900. (45 + 1 str.), 11,5 x 16,2 cm

Knjiga II/III

Scritti e stampati che si riferiscono a Giuseppina Martinuzzi e al suo giornale „Pro Patria“/*Napisi i tiskovine koji se odnose na Giuseppinu Martinuzzi i na njezin časopis „Pro Patria“*, velika knjiga s fotografijom autorice, rukopisi nalijepljeni u bilježnicu, rukopisno numeriranu s 413 str., 24 praznih listova + *Indice/Kazalo*: 11 listova popis, 20 x 26,5 x 7,2 cm

Katalog II/IV

Catalogo con Appendice, Copia I, Catalogo della biblioteca Giovanni

Antonia Martinuzzi/*Katalog s dodatkom, Prvi primjerak, Popis Knjižnice Giovanni Antonia Martinuzzi, Trieste/Trst, 1910.*, bilježnica, rukopis, rukom numerirano 60 str.; Appendice al Catalogo della biblioteca Giovanni Antonia Martinuzzi/*Dodatak popisu Knjižnice Giovanni Antonia Martinuzzi, Trieste/Trst, 1910.*, Copia I/*Primjerak I.*, bilježnica, rukopis, rukom numerirano 27 str., 16 x 23,7 cm

Mapa U

Documenti relativi alla mia attività nella scuola popolare, dal 1873 al 1905/*Dokumenti koji se odnose na moju djelatnost u pučkim školama, od 1873. do 1905.* Da conservare fra i miei libri/*Sačuvati među mojim knjigama.* Giuseppina Martinuzzi 1914. Dimenzije 25 x 40 cm.

Armadio B, Palchetto 344-383/*Ormar B, Polica 344 – 383*

Unutarnji naslov: Documenti che riguardano il servizio della maestra Giuseppina Martinuzzi nelle scuole popolari dal 20 giugno 1873 al 31 agosto 2005/*Dokumenti koji se odnose na službu učiteljice Giuseppine Martinuzzi u pučkim školama od 20. lipnja 1873. do 31. kolovoza 1905.*, uvezano kao bilježnica, dokumenti numerirani rukopisno plavom olovkom, 30 + 1 uvezani dokument, neki zalijepljeni

Mapa H

Poesie e prose da me copiate, per diletto, fra il 1856 e il 1862/*Pjesme i proza koje sam prepisala za razonodu između 1856. i 1862.* Da conservarsi quale riflesso dei primi anni giovanili. Giuseppina Martinuzzi nel 1914/*Sačuvati kao odraz sklonosti u mojim mladenačkim godinama. Giuseppina Martinuzzi 1914.* Uvezana bilježnica u obliku knjige, ručno numerirane stranice 1. – 451. str., 18,5 x 22,5 x 3 cm, rukopisna grada.

Mapa M

Alcuni stampati e manoscritti di Filippo Zamboni ed altri che di

lui dicono. Vedi Catalogo Appendice. Da conservarsi fra i miei libri. Giuseppina Martinuzzi nel 1914/*Nekoliko tiskanih stvari i rukopisa Filippa Zambonija, kao i drugih koji mu se pripisuju. Vidi Popis dodatak. Sačuvati među mojim knjigama. Prikupila Giuseppina Martinuzzi 1914.* Dokumenti ručno numerirani, plavom olovkom od br. 1 do 17, 19,5 x 26 x 2 cm.

1. Alcuni fra i documenti militari posseduti da Filippo Zamboni/*Neki od vojnih dokumenata koje je posjedovao Filippo Zamboni* (1 presavijen list)

2. Ai superstiti del battaglione universitario Romano mobilitato, detto dei Tiragliori del 1848-1849/*Preživjelim borcima rimskog sveučilišnog bataljuna, zvanog bataljun Tiragliori iz 1848. – 1849.* (1 presavijen list)

3. Annotazione: La vedova di Filippo Zamboni/*Opaska: udovica Filippa Zambonija* (5,5 rukom pisanih listova, presavijeni napola)

4. *Gazzetta di Torino*, 8. Novembre/studenoga 1871., rukopis (1 presavijen list)

5. Cenni biografici Zamboni/*Biografske crtice o Zamboniju*, rukopis (1 presavijen list, nazad zalijepljeno + 0,5 lista)

6. *L'Indipendente*, Trieste/*Trst*, 25. IV. 1906., No./br. 9844 (1 presavijen list)

7. *Osmrtnica Dr. Filippa Zambonija*, Vienna/*Beč*, 30. V. 1910. (1 presavijen list)

8. Ultime righe di Zamboni/*Posljednji Zambonijevi reci* (malo pismo-kuverta, unutra 1 presavijen list rukopisa)

9. *Il Piccolo*, Trieste/*Trst*, 31. V. 1910., N./br. 10364; 1. VI. 1910., N./br. 10365; 2. VI. 1910., N./br. 10366; 3. VI. 1910., N./br. 10367 (4 presavijena lista)

10. *Il Piccolo*, Trieste/*Trst*, pag./str. 3, 16. VII. 1912., N./br. 11140 (1 presavijen list)

11. *Il Piccolo*, Trieste/*Trst*, Anno/godište 31, 20. VIII. 1912., N./br. 11175 (1 presavijen list)

12. *Il Lavoratore*, giornale dei socialisti italiani in Austria/*Novine talijanskih socijalista u Austriji*, Anno/*godište* 18, Trieste/*Trst*, 20. VII. 1912., N./*br.* 2330 (1 presavijen list)

13. Pagine colpite da sequestro nel poema *Universo/Stranice koje su cenzurirane u spjevu Universo* (uvezano u karton s užetom (razna paginacija, ima i još nerazrezanih str. knjiga (64 listova)

14. Campagne Venete 1848, Ordine del Ministro/*Kampanje na području Veneta 1848., Naredba ministra* (rukopis, 1 presavijen list)

15. Nascide — La giustizia veglia!/*Nascide — Pravda je budna*, Vienna/*Beč*, VI. 1904. (rukopis, 1 list)

16. Pel battesimo del principe di Piemonte/*U povodu krštenja pijemontskog princa*, Vienna/*Beč*, potpis Filippo Zamboni (rukopis, 1 presavijen list)

17. I versi citati erano tradotti in tedesco/*Citirani stihovi prevedeni su na njemački jezik* (rukopis, 1 presavijen list)

Mapa P

Stampati e manoscritti che rispecchiano il momento politico nazionale vissuto dagli italiani fra il 1859 e il 1878. Vedi Catalogo Appendice. Da conservarsi fra i miei libri. Giuseppina Martinuzzi nel 1914/*Tiskani materijal i rukopisi koji odražavaju nacionalno političko stanje koje su Talijani proživljavali od 1859. do 1878. Vidi Popis dodatak. Prikupila G. M. 1914., 21 x 16 x 1,5 cm.*

1. Ai Miei Popoli! Proclama dell'imperatore Francesco Giuseppe I, Nel 1906 un mercante di.../*Mojim narodima! Proglas cara Franje Josipa I., 1906. prodavač...* (novinski oglas nalijepljen na papir), Tipografia di Governo/*Državna tiskara*, Vienna/*Beč*, 1859.

2. Atti del comitato Triestino-Istrianiano/*Odluke Tršćansko-istarskog odbora*, Milano, 1866. (knjižica 40 str.)

3. Nedostaje: Memoriale e lettera al generale La Marmora, 4 e 6

~~luglio 1866/Memorijal i pismo generalu La Marmorì, 4. i 6. srpnja 1866.~~

4. Nedostaje: ~~Indirizzo a Vittorio Emanuele II, 18 giugno 1866/
Naputak Vittoriju Emanueleu II., 18. lipnja 1866.~~

5. Nedostaje: ~~Altro indirizzo al re stesso con 76 firme d'istriani,
triestini, veneti, romani, Firenze 9 luglio 1866/Drugi naputak samom
kralju sa 76 potpisa Istrana, Tršćana, Venecijanaca, Rimljana, Firenca 9.
srpnja 1866.~~

6. Nedostaje: ~~Lettera a Bettino Ricasoli, Presidente dei ministri, 11
luglio 1866/Pismo Bettinu Ricasoliju, predsjedniku ministara, 11. srpnja
1866.~~

7. Nedostaje: ~~Lettera a Visconti Venosta, ministro degli Esteri,
14 luglio 1866/Pismo Viscontiju Venosti, ministru vanjskih poslova, 14.
srpnja 1866.~~

8. Indirizzo di Trieste e dell'Istria al generale G. Garibaldi/*Poruka
Trsta i Istre generalu G. Garibaldiju*, (Estratto dal *Tempo/Izvadak iz
Tempa*), Trieste/Trst, 26. II. 1867. (u maloj plavoj kuverti l presavijen list,
tiskani materijal)

9. Stornello-poesia di Francesco Dall'Ongaro su G. Garibaldi/*Pučki
spjev-pjesma Francesca Dall'Ongara o G. Garibaldiju*, Vienna/Beč (l
presavijen list, rukopis)

10. Due Nomi/*Dva imena*, Copiò/*Prepisao* Carlo Martinuzzi (3
presavijena lista rukopisa, koncem sašiveno zajedno)

11. Nedostaje: ~~Stornelli di Francesco Dall'Ongaro per la
comemorazione di Dante/Napjevi Francesca Dall'Ongara za Danteovu
komemoraciju~~

12. El Carneval de Venezia nel 1867/*Poklade u Veneciji 1867.*, u potpisu:
N. N. Copiò/*prepisala* Marietta Martinuzzi (l presavijen list, rukopis)

13. El Saludo de Pantalon/*Pantalonov pozdrav*, u potpisu: G. P. (l
presavijen list, rukopis)

14. Soror Tual/*Sestra tvoja!*, sonet Giuseppine Martinuzzi, Vienna/*Beč*, V. 1887. (tiskana pjesma, rukopisna marginalija, 1 savijen list)

15. La bandiera della Venezia Giulia, A Garibaldi/*Zastava Julijske Venecije, Garibaldi u čast*, sonet Giuseppine Martinuzzi (u kuverti)

16. Studi storici etnografici. Istria. Di Tomaso Luciani, copiatu da Beppina/*Povijesne i etnografske studije. Istra. Autora Tomasa Lucianija, prepisala Giuseppina*, rukopis, 60 str.

17. Poesie/*Pjesme*. Rukopis. Prvih 8 stranica nalazi se na kraju sveska, tako da numeracija počinje od 9 do 56.

18. Proclama del Circolo Garibaldi/*Proglas Kluba Garibaldi*, tiskani letak, 20. IX. 1890. (u kuverti)

19. Soror tua/*Sestra tvoja!*, Venezia/*Venecija*, V. 1887. (u kuverti, 1 presavijen karton, tiskana pjesma sa slikom)

20. Proclama del Circolo Garibaldi: Cittadini/*Proglas Kluba Garibaldi: Građani*, tiskani letak, Trieste/*Trst*, kolovoz 1895. (u kuverti)

Mapa Q

Lettere del generale Oreste Baratieri. Da conservare fra i miei libri. Gius. Martinuzzi, Trieste 1914/*Pisma generala Orestea Baratierija. Sačuvati među mojim knjigama. Giuseppina Martinuzzi, Trst 1914.*, 20,5 x 25 x 1 cm.

1. Nota bene! Gli originali di queste quattro lettere.../*Izvornici ovih četiriju pisama...*, copia/*prijepis*, rukopis, 5 presavijenih listova, obuhvaćeno papirnatom vrpcom, s rukopisnom bilješkom

2. Obuhvaća više rukopisa, zaštićeno papirnatom trakom, numerirano: 2, koji sadrži 27 pisama:

2. 1. Br. 5, Cara Amica!/*Draga prijateljice!* (i tako sva pisma redom), pismo, 1 presavijen list, datirano 17. VII. '97. (1897.)

2. 2. Br. 6, pismo, 1 list, datirano 26. X. '97.

2. 3. Br. 7, pismo, 1 presavijen list, datirano 23. XII. '97.
2. 4. Br. 8, pismo, 1 presavijen list, datirano 25. II. '98.
2. 5. Br. 9, pismo, 1 presavijen list s crnim obrubom, datirano 6. V. '98.
2. 6. Br. 10, pismo, 1 presavijen list s crnim obrubom, datirano 16. V. '98.
2. 7. Br. 11, pismo, 1 presavijen list, datirano 23. V. '98.
2. 8. Br. 12, pismo, 1 presavijen list, datirano Nizza, 3. IV. '98.
2. 9. Br. 13, pismo, 1 presavijen list + 0,5 lista s memorandumom: Hotel Kaiserhof Augusta Victoria Bad, Weisbaden, datirano 26. V. '98.
2. 10. Br. 14, pismo, 1 presavijen list, datirano X. '99.
2. 11. Br. 15, pismo, 1 presavijen list, datirano 29. X. '98.
2. 12. Br. 16, pismo, 1 presavijen list, datirano 27. XII. '98.
2. 13. Br. 17, pismo, 1 presavijen list, datirano 25. I. '99.
2. 14. Br. 18, pismo, 1 presavijen list, datirano 19. II. '98.
2. 15. Br. 19, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 25. II. '99.
2. 16. Br. 20, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 5. V. '99.
2. 17. Br. 21, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 6. III. '99.
2. 18. Br. 22, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 7. V. '99.
2. 19. Br. 23, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 9. V. '99.
2. 20. Br. 24, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 17.

V. '99.

2. 21. Br. 25, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 19.

V. '99.

2. 22. Br. 26, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 30.

V. '99.

2. 23. Br. 27, pismo, 1 presavijen list, datirano Venezia/*Venecija*, 12.

IV. '99.

2. 24. Br. 28, pismo, 1 presavijen list, datirano Milano, 11. V. '99.

2. 25. Br. 29, pismo, 1 presavijen list, datirano Parigi/*Pariz*, 25. V. '99.

2. 26. Br. 30, pismo, 1 presavijen list, datirano Wiesbaden, 12. VI. '98.

2. 27. Br. 31, pismo, 1 presavijen list, datirano Carlsbad, 8. VII. '99.

2. 28. Br. 32, pismo, 1 presavijen list, datirano Vigo di Fassa, 24. VIII. '99.

2. 29. Br. 33, pismo, 1 list, datirano 29. X. '99.

Nedostaje, kako navodi Martinuzzi, obavijest o njegovoj smrti, koja se dogodila u Sterzingu 7. kolovoza 1901.

NAPOMENA: na *Wikipediji* pronalazi se podatak da je Baratieri umro u Vipitenu 8. travnja 1901.

Mapa R

Omot: Alcune /19/ lettere di Tomaso Luciani che trovai fra le carte di mio padre. Le sottrassi alla distruzione in omaggio alla memoria dell'uno e dell'altro (1847-1890).

1. da casa 6 agosto 1847

2. da casa 6 novembre 1847

3. da casa 8/5/51

4. Dignano, 9 gennaio 1858
5. Milano 24 giugno 1863
6. Milano 22 maggio 1863
7. Milano 28 maggio 1863
8. Milano 28 dicembre 1863
- senza numero: Crema 22 luglio 1865
9. Venezia 31 luglio 1877
10. Venezia 15 agosto 1877
11. Venezia 30 dicembre 1881
12. Venezia 4 agosto 1881
13. Venezia 9 maggio 1881
14. Venezia 22 dicembre 1882
15. Venezia 24 dicembre 1883
16. Venezia 31 dicembre 1884
17. Venezia 22 dicembre 1885
18. Venezia 22 dicembre 1886
19. Venezia 22 settembre 1890

2/ Anno 1877 Lettere di Tomaso Luciani

1. (21) Venezia 20 febbraio 1877
2. (22) Venezia 28 febbraio 1877

2/ Anno 1884 Lettere e frammenti di lettere di Tomaso Luciani a Giuseppina

Martinuzzi

1. Venezia 30 ottobre 1884
- 2/ Anno 1885 Lettere di Tomaso Luciani
2. Venezia 4 febbraio 1885
3. Venezia 13 febbraio 1885
4. Venezia 24 marzo 1885
5. Venezia 10 giugno 1885
6. Venezia 21 giugno 1885
7. Venezia 22 dicembre 1885

La Parola (Poesia popolare), estratta dal Preludio — Strenna istriana per l'anno 1848, pp. 67-69

2/ Anno 1886 Lettere di Tomaso Luciani

8. Venezia 24 marzo 1886
9. Venezia 20 maggio 1886
10. Venezia 6 giugno 1886
11. Venezia 1 luglio 1886
12. Venezia 5 luglio 1886
13. Venezia 17 luglio 1886
14. Venezia 10 agosto 1886
15. Venezia 14 settembre 1886
16. Venezia 13 novembre 1886

17. Venezia 17 dicembre 1886

18. Venezia 18 dicembre 1886

2/ Anno 1887 Lettere di Tomaso Luciani

19. Venezia 31 gennaio 1887

20. Venezia 16 gennaio 1887

21. nedostaje

22. nedostaje

23. Venezia 18 marzo 1887

24. 13/4/87

25. Venezia 12 maggio 1887

26. Venezia 7 agosto 1887

27. Venezia 18 agosto 1887

28. Venezia 30 settembre 1887

29. Venezia 22 ottobre 1887

30. Venezia 25 novembre 1887

31. Venezia 21 dicembre 1887

2/ Anno 1888 Lettere di Tomaso Luciani

32. Venezia 21 gennaio 1888

33. Venezia 22 febbraio 1888

34. Venezia 6 aprile 1888

35. Venezia 7 aprile 1888

36. Venezia 11 aprile 1888

37. Venezia 25 aprile 1888
38. Venezia 6 maggio 1888
39. Venezia 29 maggio 1888
40. Venezia 31 maggio 1888
41. Venezia 2 giugno 1888
42. Venezia 7 giugno 1888
43. Venezia 5 luglio 1888
44. Venezia 15 luglio 1888
45. Venezia 27 luglio 1888
- senza numero: Milano 30 luglio 1888
46. Venezia 4 settembre 1888
47. Venezia 25 ottobre 1888
48. Venezia 5 ottobre 1888
49. Domenica 18 novembre 1888
50. Venezia 23 novembre 1888
51. Venezia 18 dicembre 1888

2/ Anno 1889 Lettere di Tomaso Luciani

52. Venezia 4 febbraio 1889
53. Venezia 5 febbraio 1889
54. Venezia 20 febbraio 1889
55. Venezia 1 marzo 1889
56. Venezia 5 marzo 1889

- 57. Venezia 19 aprile 1889
- 58. Venezia 18 maggio 1889
- 59. Venezia 16 giugno 1889
- 60. Venezia 21 giugno 1889
- 61. Venezia 24 giugno 1889
- 62. Venezia 15 agosto 1889
- 63. Venezia 1 novembre 1889
- 64. Venezia 19 dicembre 1889
- 65. Venezia 21 dicembre 1889
- 66. Venezia 26 dicembre 1889
- 67. Venezia 30 dicembre 1889

2/ Anno 1890 Lettere di Tomaso Luciani

- 68. Venezia 11 gennaio 1890
- 69. Venezia 15 gennaio 1890
- 70. Venezia 23 gennaio 1890
- 71. Venezia 28 gennaio 1890
- 72. Venezia 5 febbraio 1890
- 73. Venezia 9 marzo 1890
- 74. Venezia 16 marzo 1890
- 75. Venezia 1 aprile 1890
- 76. Venezia 11 aprile 1890
- 77. Venezia 19 aprile 1890

78. Venezia 24 aprile 1890
79. Venezia 18 maggio 1890
80. Venezia 30 giugno 1890
81. Venezia 11 luglio 1890
82. Venezia 22 settembre 1890
83. Venezia 18 dicembre 1890
84. Venezia 22 dicembre 1890

2/ Anno 1891 Lettere di Tomaso Luciani

85. Venezia 13 gennaio 1891
86. Venezia 27 marzo 1891
87. Venezia 13 maggio 1891
88. Venezia 9 giugno 1891
89. Venezia 25 giugno 1891
90. Venezia 22 agosto 1891
91. Venezia 22 novembre 1891
92. Venezia 23 dicembre 1891

2/ Anno 1892 Lettere di Tomaso Luciani

93. Venezia 15 marzo 1892
94. Venezia 15 luglio 1892
95. Venezia 28 dicembre 1892

2/ Anno 1893 Lettere di Tomaso Luciani

- 96. Venezia 18 gennaio 1893
- 97. Venezia 27 gennaio 1893
- 98. Venezia 11 luglio 1893
- 99. Venezia 8 agosto 1893
- 100. Venezia 9 settembre 1893
- 101. Venezia 13 ottobre 1893
- 102. Venezia 23 dicembre 1893

3-6/ Anno 1894 Annunzio di morte di Tomaso Luciani: elenco delle sue carte: altro elenco de suoi scritti pubblicati: copia del suo testamento

Mapa S

Omot 1

...a nuova canzone di Gabriele d'Annunzio

- 1. Corriere della sera, 8 ottobre 1911
- 2. Corriere della sera, 22 ottobre 1911
- 3. Corriere della sera, 3 novembre 1911 + Nota alla Canzone del Sacramento
- 4. Corriere della sera, 12 novembre 1911 + Nota alla Canzone dei Trofei
- 5. Corriere della sera, 23 novembre 1911
- 6. Corriere della sera, 3 dicembre 1911 + Nota alla Canzone di Elena

di Francia

7. Corriere della sera, 24 dicembre 1911

8. Corriere della sera, 7 gennaio 1912 + Note alla Canzone di Mario Bianco

9. Corriere della sera, 14 gennaio 1912

Omot 3

Avanti della Domenica, 22 marzo 1903 (La risposta di Bakounine a Mazzini)

Br. 4 – brošura Albona 20 gennaio 1599 – 20 gennaio 1899

Br. 5 – Giuseppina Martinuzzi: Relazione sul movimento femminile nella Regione Giulia per il II Congresso regionale dei socialisti italiani del Litorale tenutosi a Pola li 25-26 dicembre 1889, 15 str.

Br. 6 – brošura Albona 20 gennaio 1599 – 20 gennaio 1899

B. B (9) – Članak: „La guerra e le nazionalità dell’Austria. Come furono mobilitati slavi ed italiani“. Opaska G. Martinuzzi: Con tali bugie si scrive la storia.

Br. 7 – Pjesma: A Trieste, Giacomo Braun, 1900, professore a Trieste

Br. 8 – Novine: La sentinella Bresciana, 26 giugno 1892; pjesma Pratile, Demetrio Ondel

Br. 9 – Pjesma: Dopo il plico, Olindo Guerrini, rukopis G. M. s opaskom: Lanciato da Felice Cavallotti in parlamento non ricordo in quale anno

Br. 10 – Pensieri di Matteo Gianelli na 8 listova

Br. 11 – Nota storica alla poesia qui trascritta, rukopis G. M.

Br. 12 – Novine: La Patria del Friuli, članak „Le bellezze ignorate del Friuli“ i članak „La funzione sociale degli Asili infantili“

Br. 13 – Antico ricordo – Propositi moderni, estratto dal giornale: *Il primo maggio e gli impiegati*

Br. 14 – Pjesma Giuseppine Benvenuti, rukopis

Br. 15 – Circolo femminile socialista – Lezioni popolari di socialismo, oglas Giuseppea Crismana

Br. 16 – Onoranze in morte del dr. Antonio Bajamonti, Spalato 1891

Br. 18 – A Giuseppe Verdi, rukopis, G. M., Trieste febbraio 1890

Br. 19 – Članak na francuskom: „L'ame est plus qu'immortelle“

Br. 20 – Giuseppinin prijepis pjesme Giovannija Pascolija „La cavalla storna“

Br. 21 – Il XVIII agosto 1915, numero unico, 1830-1915, Nell'ottantesimoquinto Genetliaco di S. M. l'Imperatore Francesco Giuseppe I

Br. 22 – E. S. Memorie sulla battaglia di Lissa ed il processo Persano, Trieste 1907, 198 str.

Br. 24 – „In corpo di guardia“, pjesma Adolfa Leghisse, 1915., strojopis

Mapa V

I – Istanze presentate al Magistrato civico

II – Istanze presentate alla Luogotenenza

III – Alcuni atti della Luogotenenza e del Magistrato civico

IV – Contratto esistente con la ditta Schimpf; Convenzione

V – Resoconti dal 1906 in poi

Mapa Z

Omot 1 i 2 s nazivom Gruppo femminile comunista, copie di documenti, 1921, 1922

1. Giuseppe Tuntar: Il martirio del proletariato nella Venezia Giulia (discorso alla Camera dei Deputati), brošura malog formata, 32 str.

2. Nella traslazione in patria delle ossa di Tomaso Luciani, Kopar, 1923., 116 str.

3. Poesie di Giuseppe Crisman (Il professor Mummia, Ad un Agrippa, Il parafulmine di Porporato, Donna nuova, Invito alla campagna, Sopra un ventaglio, Sopra una tomba, Ad una morta, Bizzarria), rukopis

Il lascito di Giuseppina Martinuzzi presso la Biblioteca Universitaria di Fiume

Riassunto

L'articolo offre una panoramica sulla parte del lascito di Giuseppina Martinuzzi custodito per molti anni a Fiume nell'ambito della Biblioteca scientifica, diventata in seguito Biblioteca universitaria. Questa parte del lascito Martinuzziano fu prelevata dai due armadi della Biblioteca Giovanni Antonia Martinuzzi di Albona nel primo dopoguerra, probabilmente negli anni 1946 – 1947, perché, in mancanza di una istituzione garante (del tipo biblioteca, museo, archivio), fu ritenuto poco sicuro mantenerla nella città.

Su iniziativa del Museo Popolare di Albona e della Città di Albona, verso la fine del 2018, fu inviata al Ministero alla cultura croato una richiesta di restituzione di detto lascito ed il 15 luglio 2019 il Ministero rispose favorevolmente. Il 14 novembre del 2019 fu effettuato il trasporto di detta parte del lascito da Fiume ad Albona e quindi nella ricorrenza del 175° anniversario della nascita di Giuseppina, la Biblioteca che lei donò al Comune appare nuovamente integra. Purtroppo però non nella sua totalità, perché alcuni opuscoli sono andati perduti. A dire il vero una parte di questi potrebbe essere recuperata mediante acquisti negli antiquariati triestini o tramite fotocopie realizzate nelle biblioteche del capoluogo giuliano. Sembra invece sia andata irrimediabilmente perduta la cartella "O" che conteneva delle lettere inviate a Giuseppina da Amilcare Cipriani come pure alcuni altri documenti riguardanti questo personaggio.

Questa parte del lascito martinuzziano è di estrema importanza per approfondire la conoscenza della personalità di Giuseppina, dal periodo giovanile fino alla sua morte, perché documenta ottimamente la variegata e poliedrica attività della Martinuzzi, sia in veste di dotata scrittrice e poetessa, che in quella di infaticabile operatrice didattica e teoretica dell'istruzione, sia ancora in quella di impegnata lottatrice politica, dapprima per lunghi anni nelle file del Partito socialista e quindi, per due o tre anni, in quello comunista. Questa documentazione ci permette di

capire il modo di pensare e di agire di Giuseppina che l'ha resa famosa in vita e fino ai giorni nostri. Naturalmente, la documentazione rivela pure il costante e profondo amore e il legame di Giuseppina per il luogo natio. Tra i documenti si trovano anche degli interessanti carteggi, quali per es. le lettere di Tomaso Luciani inviate a Giovanni Martinuzzi (il padre di Giuseppina) e quelle inviate a lei, ed infine quelle del generale Oreste Baratieri spedite appunto a Giuseppina.

KNJIŽNICA *GIOVANNI ANTONIA MARTINUZZI*

Olja Višković, prof.

Narodni muzej Labin

Ulica 1. maja 6, 52220 Labin

e-mail: olja_viskovic@yahoo.com

Pregledni rad

U radu se govori o Knjižnici „Giovanni Antonia Martinuzzi“, točnije, o dijelu Knjižnice koji je pohranjen u Narodnome muzeju Labin. Knjižnicu, imenovanu imenima njezinih roditelja, Giovannija i Antonije Martinuzzi, formirala je Giuseppina Martinuzzi (Labin, 1844. – Labin, 1925.), labinska pedagoginja, učiteljica, pjesnikinja, društvena i politička djelatnica, koja je tijekom svojeg života prikupila pozamašan broj knjiga, novina, novinskih isječaka te svojih rukopisa, radova i bilježnica. Giuseppina Martinuzzi je u svojoj oporuci iz 1897. naznačila da Knjižnicu ostavlja u nasljeđe svojem rodnom gradu Labinu.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi*, XIX. stoljeće, ostavština

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, Biblioteca *Giovanni Antonia Martinuzzi*, XIX secolo, lascito

I. Uvod

Giuseppina Martinuzzi (Labin, 14. veljače 1844. – Labin, 25. studenoga 1925.), labinska pedagoginja, učiteljica, pjesnikinja, društvena i politička djelatnica, tijekom svojeg dugog života nabavila je i prikupila velik broj knjiga, novina, novinskih članaka i priličan broj svojih rukopisa i bilježnica te je uspjela formirati bogatu biblioteku. Nakon smrti Giuseppina je oporučno svojem rodnom gradu Labinu ostavila, kako je napisala u pismu Općini Labin, kojim nudi donaciju svoje knjižnice, „najbolje od onoga što imam“ („Poco però è quello che offro alla nostra Albona, ma è il meglio di quanto possiedo – La mia piccola Biblioteca...“¹), te je istaknula da je taj skroman dar rezultat isključivo njezine štednje i rada („...ed è risultato esclusivo de miei risparmi e del mio lavoro“²). Njezina ponuda da rodnom gradu ostavlja svoju biblioteku u Labinu je prihvaćena s oduševljenjem svih građana, što se vidi iz brojnih pisama i poruka koje je razmijenila s općinskom upravom, gradonačelnikom i drugim građanima Labina.³

Prema njezinim željama i uputama, koje je također zapisala u svojoj oporuci iz 1897., u znak zahvalnosti, Knjižnica je imenovana imenima njezinih roditelja, Giovannija i Antonije Martinuzzi, a vlasništvo nad Knjižnicom odmah nakon Giuseppinine smrti prešlo je na Općinu Labin te se ona, očuvana, morala pohraniti u prostorijama Gradske vijećnice kao neotuđivo dobro Općine. Knjižnica je od njezine smrti do dolaska u Narodni muzej Labin bila smještena u Zajednici Talijana, odnosno tadašnjem Talijanskom kulturnom klubu u Labinu. U Narodni muzej Labin dolazi 1961., otprilike godinu i pol nakon osnivanja Muzeja, na temelju Primopredajnog zapisnika, sastavljenog i potpisanog 26. listopada 1961. između Talijanskog kulturnog kluba Labin (potpisnik Rino Rivoli) i Narodnog muzeja Labin (potpisnik prof. Drago Heim), kojim se Knjižnica Giuseppine Martinuzzi „posudjuje na

---

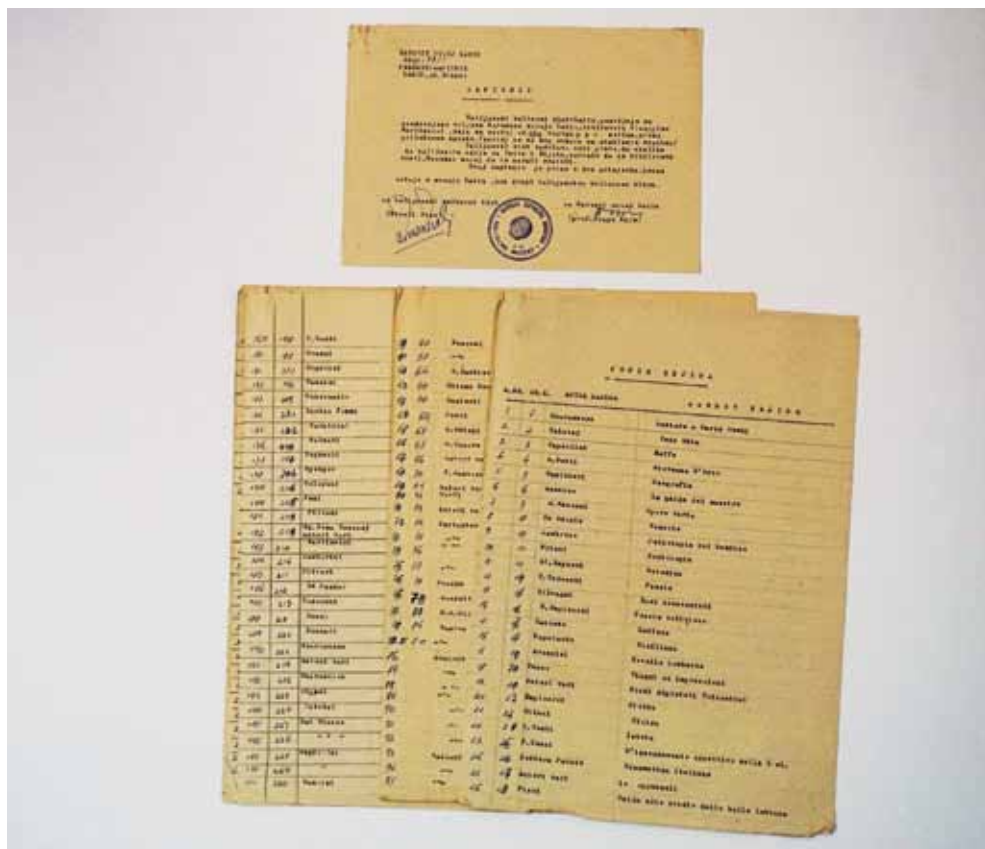
¹ Marija CETINA, „La Biblioteca di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, vol. V, Rovigno 1978. – 1981., str. 311.

² Isto, str. 312.

³ Ista, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925*, Pola 1970., str. 21.

neodređeno vrijeme Narodnom muzeju Labin⁴. Uz kratak Primopredajni zapisnik priložen je popis, natipkan na 13 stranica, knjiga i novina koje se predaju na čuvanje Muzeju.

Sl. 1. Primopredajni zapisnik između Talijanskog kulturnog kluba i Narodnog muzeja Labin, 1961.

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva* (Dokumentacija NML))

⁴ NARODNI MUZEJ LABIN [dalje: NML], *Zbirka arhivskog gradiva* (Dokumentacija NML), Primopredajni zapisnik između Talijanskog kulturnog kluba i Narodnog muzeja Labin.

Knjižnica je smještena u dvama ormarima, načinjenima od orahova drva, sa staklenim vratima i dvostrukim zaključavanjem, koje je dala izraditi sama Giuseppina. Ormari su s unutarnje strane označeni slovima, ormar A i ormar B, a na prednjoj strani ormara jasno su istaknuta imena Giuseppininih roditelja, Giovannija i Antonije Martinuzzi. Police su učvršćene i numerirane, što znači da je raspored knjiga na policama nepromjenjiv.

Sl. 2. Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi*

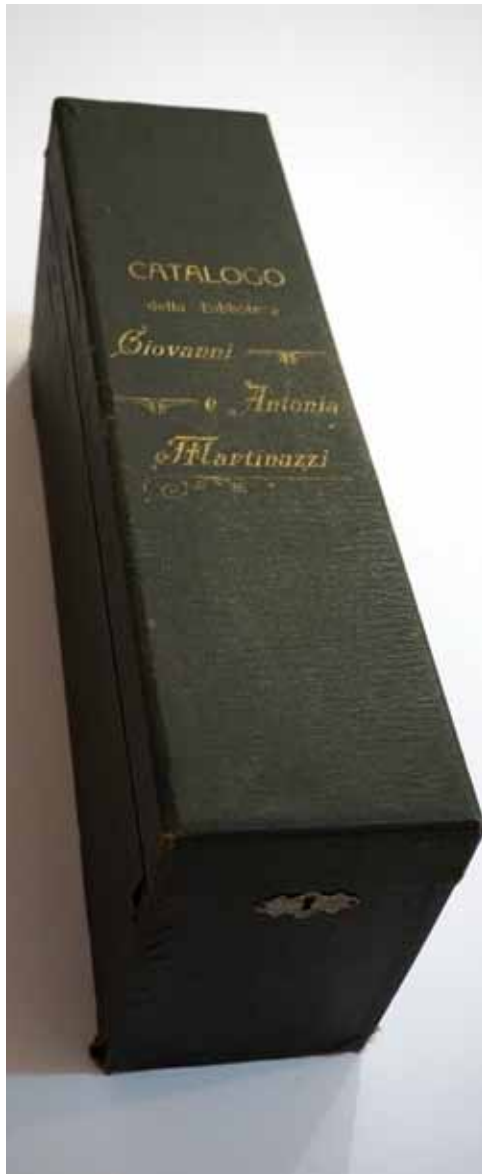
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Giuseppina je za svoju biblioteku izradila detaljan katalog, koji je također pravo malo remek-djelo. Na karticama su ručno ispisani ime autora, naslov knjige, kratak sadržaj i broj, a kartice su abecednim redom smještene u drvenu kutiju s bravom, na kojoj stoji naslov *Catalogo della*

Biblioteca Giovanni e Antonia Martinuzzi. Knjižni fond Knjižnice *Giovanni Antonia Martinuzzi* obuhvaća 341 svezak i 731 naslov, 54 paketa novina te nekoliko rukopisa i bilježnica.

Sl. 2. Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi*
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Sl. 4. i 5. Katalog Knjižnice *Giovanni Antonia Martinuzzi*
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

II. Knjige

Spomenuta građa, kao što je već rečeno, smještena je u ormarima A i B, a poredak na policama nije im se mijenjao. Giuseppinina zamisao bila je da se iza redova knjiga spremaju svežnjevi novina i neki od njezinih rukopisa, kao svežnjevi 27, 28 i 29.

Dva su elementa na temelju kojih je birala svoje knjige: jedan je geografski, a to su knjige koje se odnose na Istru te njezin povijesni i politički položaj, a drugi su element knjige s naprednim idejama koje su bile inspirativne za Giuseppininu djelatnost.⁵ U Knjižnici se nalaze knjige različitih sadržaja, od književnih, pedagoških, umjetničkih i povijesnih do političkih, od kojih se ističe devet djela Karla Marxa (neka su od njih: *Il Capitale* iz 1867.; *Contributo alla critica della filosofia di Hegel* iz 1844.; *Rivelazioni sul processo dei Comunisti di Colonia* iz 1852.), četiri djela Friedricha Engelsa (*Potenza ed economia nella creazione della Germania*; *La posizione della classe operaia in Inghilterra* iz 1845.), brojni radovi svjetskih pisaca kao što su Lav Nikolajevič Tolstoj, Fjodor Mihajlovič Dostojevski, Voltaire, Maksim Gorki, zatim oko 150 djela u stihovima, nekoliko djela o svjetskoj povijesti, 26 svezaka *Nuove Enciclopedie italiane* Gerolama Boccarda, 12 rječnika, kao, na primjer, *Nuovo vocabolario storico-poetico* iz 1767. i *Vocabolario universale dell'arte e della scienza* iz 1728., potom nekoliko vodiča kroz gradove, razni statuti, nekrolozi, godišnjaci, kao npr. *Almanacco istriano* iz 1851., te razni časopisi poput *Il socialismo*, *Pro Patria*, *Pro Patria Nostra*, *La rassegna scolastica*.

Velik dio knjižnog fonda odnosi se na knjige koje su tematski vezane uz Istru. Među njima nalazimo: *Manuale di geografia dell'Istria* Bernarda Benussija, *Note sui castellieri istriani* Richarda Francisa Burtona iz 1877., *Note storiche – L'Istria – Parenzo* Carla De Franceschija iz 1879., nekoliko izdanja Istarskog arheološkog društva, zatim knjigu Giuseppea Lazzarinija *Lotta di classe e lotta di razza in Istria*, Albona Tomasa Lucianija iz 1879., Nachinovichevu *Matteo Flacio* iz 1886., kao i djela: *Histria* Giovannija Quarantotta iz 1903., *Biografie degli uomini illustri dell'Istria* iz 1828. Pietra

---

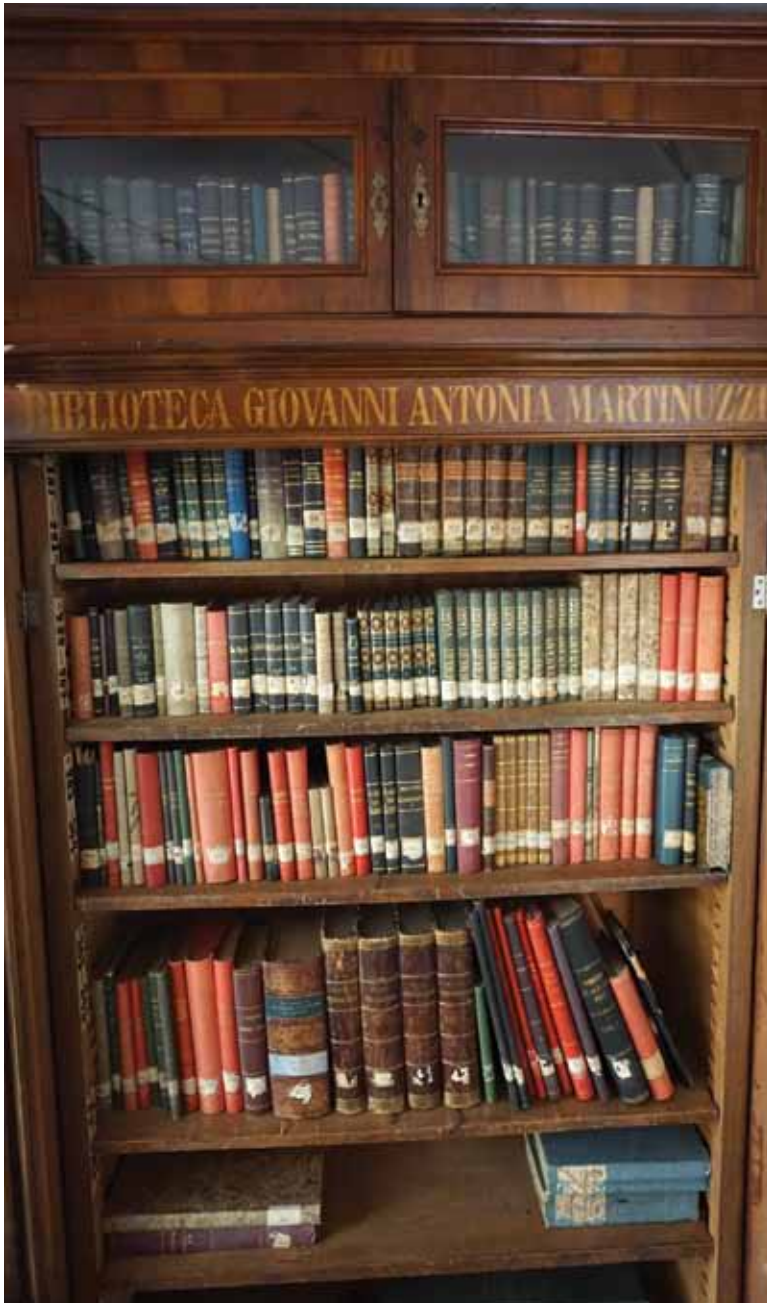
⁵ Marija CETINA, „La Biblioteca di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 305.

Stancovicha, *Irredentismo adriatico* iz 1912. Angela Vivantea, *Dal Carso a Trieste. Restauro della basilica di S. Giusto* Filippa Zambona te brojne druge.

Sl. 6. Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi*, ormar A
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

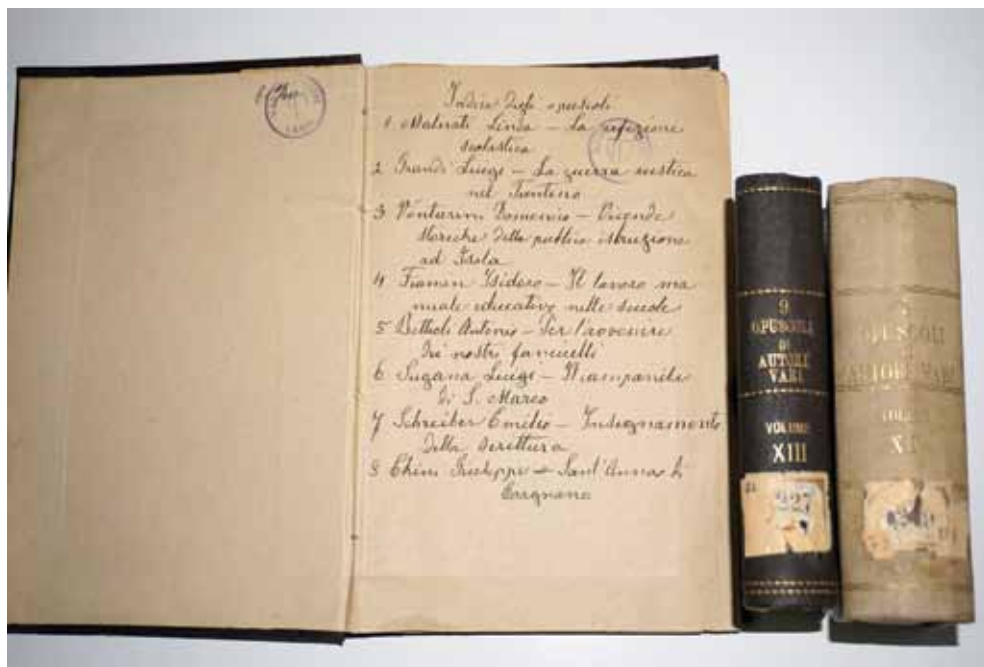

Sl. 7. Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi*, ormar B
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Većina knjiga pisana je na talijanskom jeziku, a manji je dio na hrvatskom i slovenskom, kao, primjerice, knjiga Girolama Dorbića na hrvatskom jeziku.

Neke od knjiga imaju posvete posvećene Giuseppini Martinuzzi, a jedna je od njih posveta na knjizi Filippa Zambona *Pandemonio*, u kojoj njegova udovica posvećuje knjigu „Giuseppini Martinuzzi, dragoj prijateljici njezina muža i njezinoj“.

Zanimljive su knjige pod nazivom *Opuscoli*, a to su zapravo knjižice koje je Giuseppina uvezivala u korice jednog sveska. U jedan svezak uvezivala je po deset ili više knjižica, bez obzira na autore ili sadržaj, a na početku svakog sveska rukom je napisala naslove knjižica koje svezak sadrži.

Sl. 8. *Opuscoli*, Knjižnica Giovanni Antonia Martinuzzi

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Sl. 9. Opuscoli, Knjižnica Giovanni Antonia Martinuzzi
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

III. Novine

Dio Knjižnice *Giovanni Antonia Martinuzzi* obuhvaćaju novine koje je Giuseppina prikupila tijekom jednog razdoblja svojeg života, točnije, između 1907. i 1918., te koje, kako navodi, „želi sačuvati za povijest“ („...i giornali che desidero siano conservati per la storia“⁶). Novine su složene u 54 paketa, omotana papirom i povezana konopcem, a na svakom je omotu rukom ispisan sadržaj i tema paketa, odnosno naslov novina koje su povezane, datum i tema te je naznačeno mjesto pohrane: na primjer, *Armadio B, Palchetto 222 – 262*. Uz to stoji i napomena „Da conservare per la storia fra i miei libri. Giuseppina Martinuzzi“.⁷ Sve su novine u jako dobrom stanju i očuvane, a prema njezinoj zamisli, trebale su biti smještene iza redova knjiga u ormarima. U tih 54 paketa nalazimo 16 naslova novina:

- na francuskom jeziku: *La Petite République, L'Humanité* i *La vie sociale*
- na njemačkom jeziku: *Triester Zeitung*
- na talijanskom jeziku: *L'Eco del Litorale, La Gazzetta di Trieste, L'Avanguardia, Il Lavoratore, A Tribuna, Tergeste, L'Unione, L'Osservatore Triestino, Il Giornale di Trieste, Balcanica, Il Piccolo* i *Il Piccolo della sera*.

Gotovo svi su naslovi izlazili u Trstu, a sačuvani primjerci obuhvaćaju razdoblje između 1907. i 1918. Što se tiče tema članaka u novinama koji su privukli Giuseppininu pozornost i za koje je smatrala da ih je potrebno sačuvati, većinom se radi o člancima vezanima uz Prvi svjetski rat u Europi, a u starijim izdanjima, kao, na primjer, u novinama *La Petite République* iz 1907. i *L'Humanité* iz 1908., nalaze se članci Amilcare Ciprianija, talijanskog socijalista, anarhista i patriota s kojim je Giuseppina razvila intenzivnu korespondenciju.

⁶ Ista, *Giuseppina Martinuzzi*, nav. dj., str. 20.

⁷ NML, *Knjižnica Giovanni Antonia Martinuzzi*.

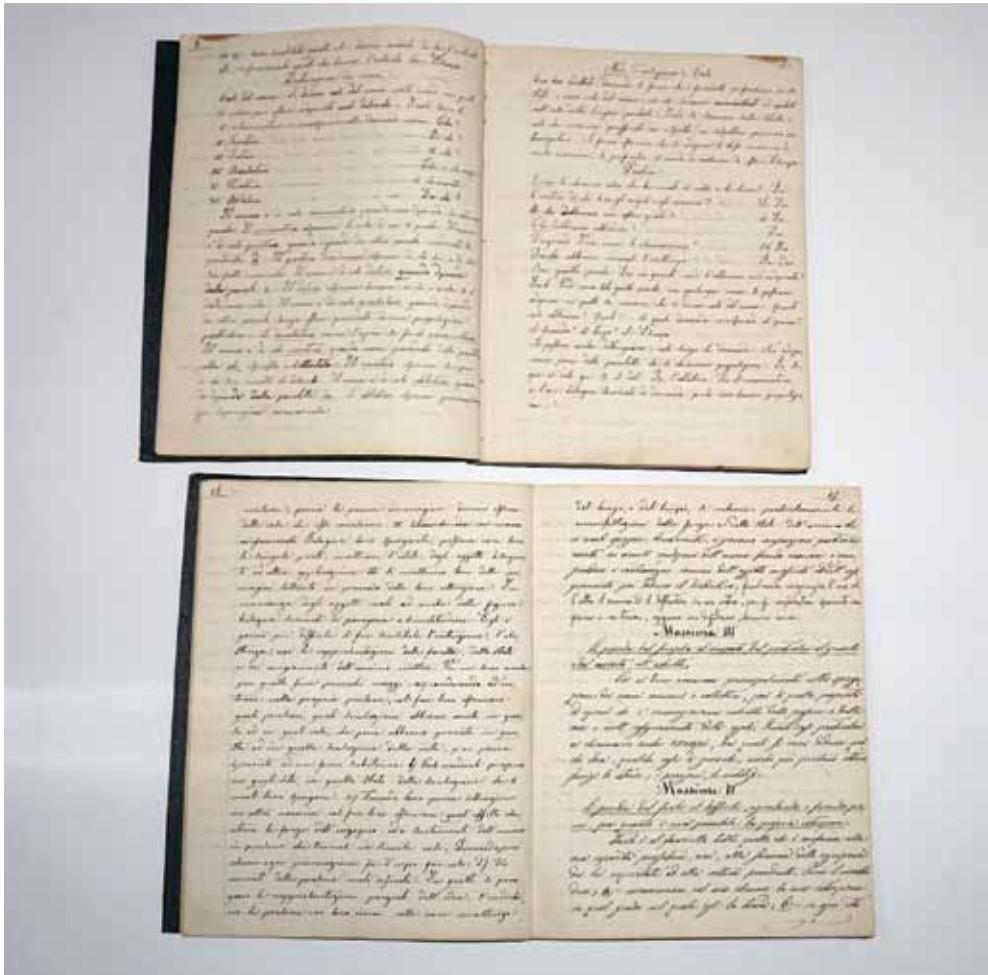
Sl. 10. i 11. Novine *La Petite République*, *L'Humanité*, *La vie sociale*, *Triester Zeitung*, *L'Eco del Litorale*, *La Gazzetta di Trieste*, *L'Avanguardia*, *Il Lavoratore*, *A Tribuna*, *Tergeste*, *L'Unione*, *L'Osservatore Triestino*, *Il Giornale di Trieste*, *Balcanica*, *Il Piccolo* i *Il Piccolo della sera*

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

IV. Bilježnice i rukopisi

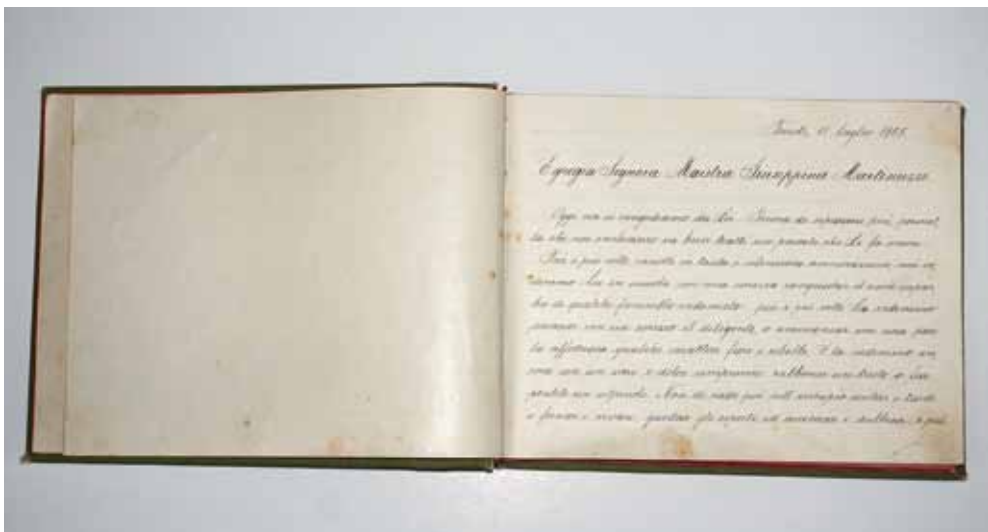
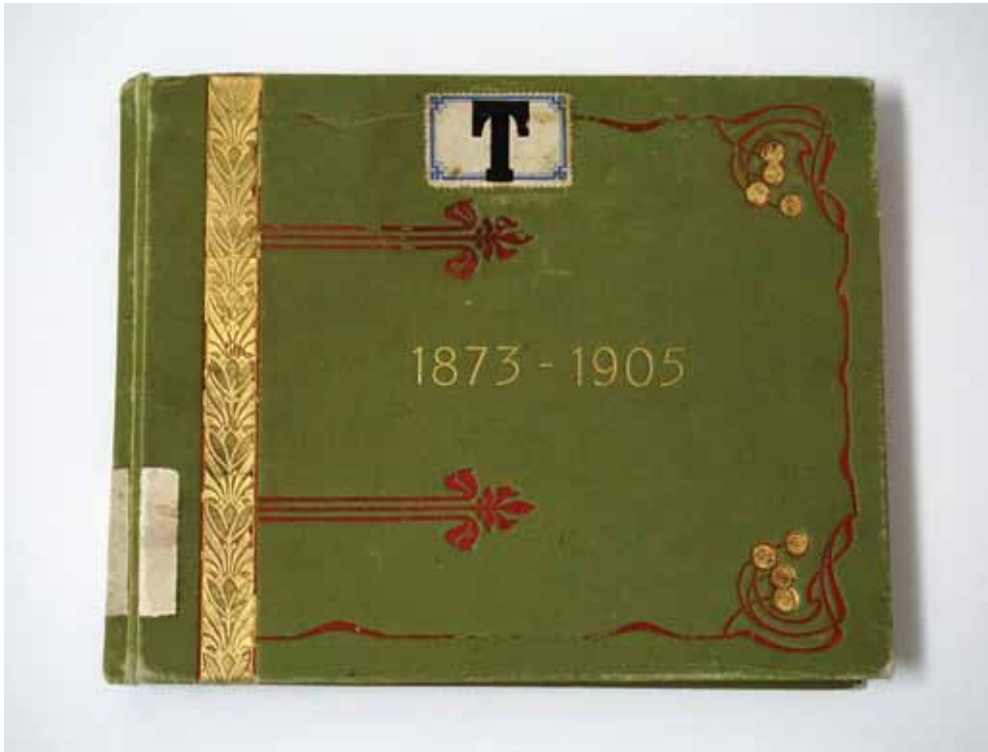
Giuseppinine bilježnice i rukopisi koje je pohranila u svojoj biblioteci također su, kao i novine, trebali biti smješteni u ormarima iza redova knjiga na policama, točnije, u ormaru B, na policama 263 – 264 i 344 – 383. U Narodnome muzeju Labin čuva se manji broj njezinih bilježnica, točnije, čuvaju se tri manje bilježnice: bilježnica F s naslovom *Studi di grammatica e di aritmetica preparatori al mio esame al magistero* iz 1873., s uputom za smještaj u ormar B, na polici numeriranoj brojevima 263 – 304, bilježnica G s naslovom *Studi di pedagogia e di storia, preparatori al mio esame di magistero*, također iz 1873. i s uputom za smještaj u ormaru B, na polici 263 – 304, te bilježnica T, na kojoj se umjesto naslova navode samo godine 1873 – 1905. U ovoj maloj bilježnici zelenih korica nalazimo posvete i poruke s potpisima Giuseppininih učenika, polaznika od prvog do šestog razreda, posvećene omiljenoj učiteljici. Na bilježnicama F i G ponovno stoji napomena „Da conservare per la storia fra i miei libri“, potpis „Giuseppina Martinuzzi“ i godina 1914.

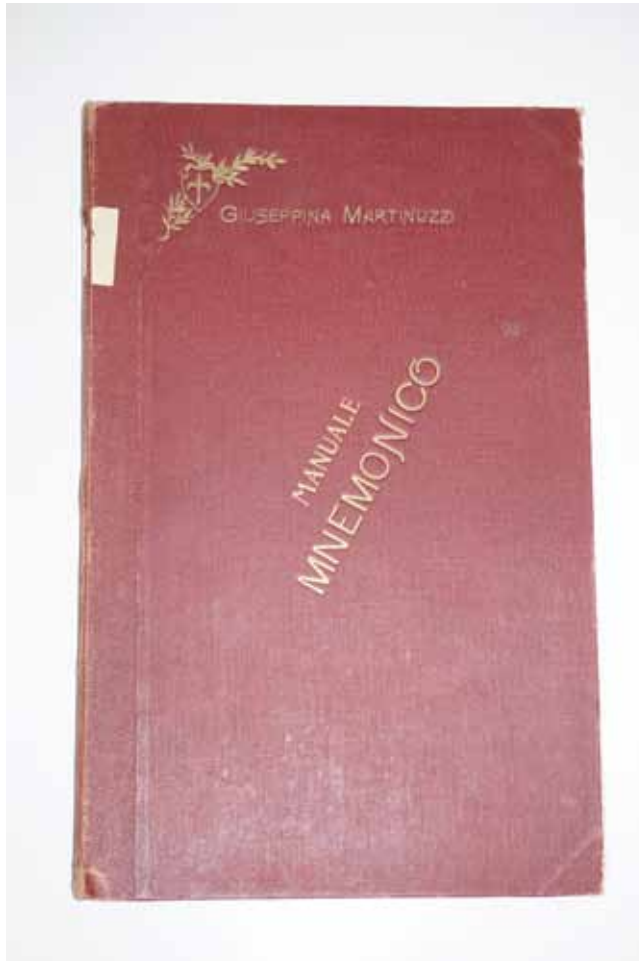
Sl. 12. i 13. Bilježnice F, *Studi di grammatica e di aritmetica preparatori al mio esame al magistero* i bilježnica G, *Studi di pedagogia e di storia, preparatori al mio esame di magistero*, 1873.

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

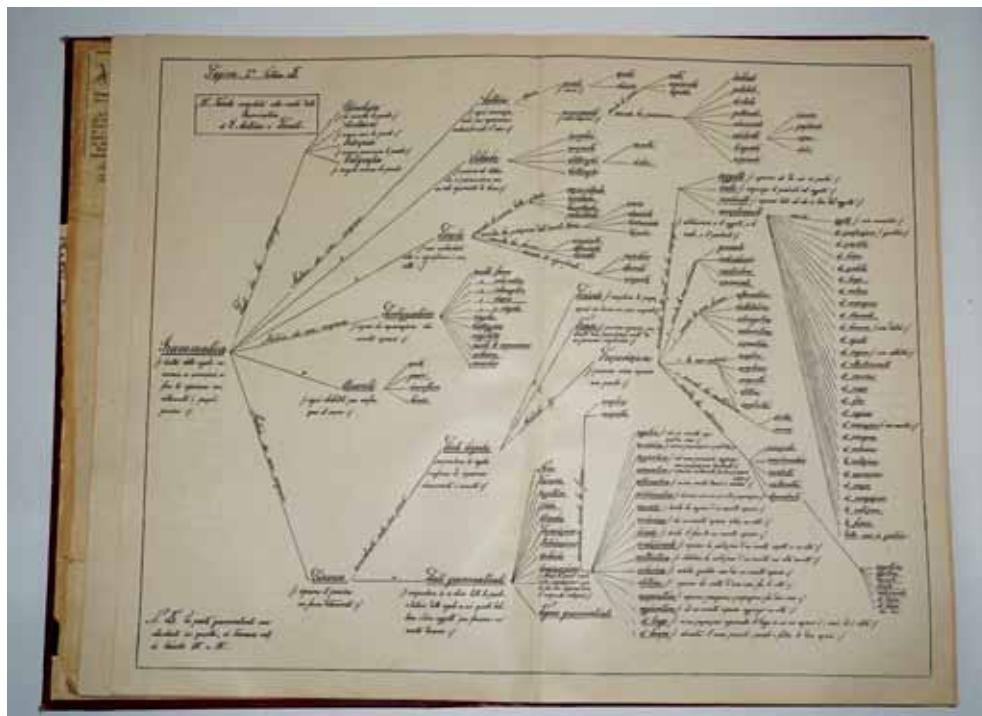

Sl. 14. i 15. Bilježnica T, 1873 – 1905
(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Četvrta bilježnica, ujedno i najzanimljivija, jest *Manuale mnemonico* ili *Mnemonički priručnik*, tiskani rukopis iz 1886. (prvo izdanje objavljeno je 1881.), koji se sastoji od predgovora i 29 sinoptičkih tablica, na kojima su prikazane osnove didaktike, filozofije, zemljopisa Europe, gramatike, raznih jezika, Danteove *Božanstvene komedije* i drugih tema, a služio je za lakše učenje i svladavanje gradiva. S unutarnje strane korica Priručnika Giuseppina je zalijepila članke izrezane iz raznih tiskovina, koji su donosili osvrt na *Manuale mnemonico*. Ove četiri bilježnice izložene su u stalnom postavu Narodnog muzeja Labin, u dijelu posvećenom Giuseppini Martinuzzi, uz njezinu bistu i namještaj iz njezina labinskog stana.

Sl. 16. i 17. *Manuale mnemonico*, 1886.

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Osim ovih bilježnica, u Narodnome muzeju Labin čuva se 25 Giuseppininih rukopisa. Svi rukopisi pisani su rukom, tintom, na papiru koji je tijekom godina prilično požutio te je oštećen. Naslovi su njezinih rukopisa:

- *I due proletariati*, 1913., 46 kartica teksta
- *Il capitale ed i salario*, 1909., 48 kartica
- *La concorrenza del lavoro femminile*, 1909., 50 kartica
- *Esperanto e proletariato*, bez datacije, 6 kartica
- *Doveri dei socialisti*, 1909., 42 kartice

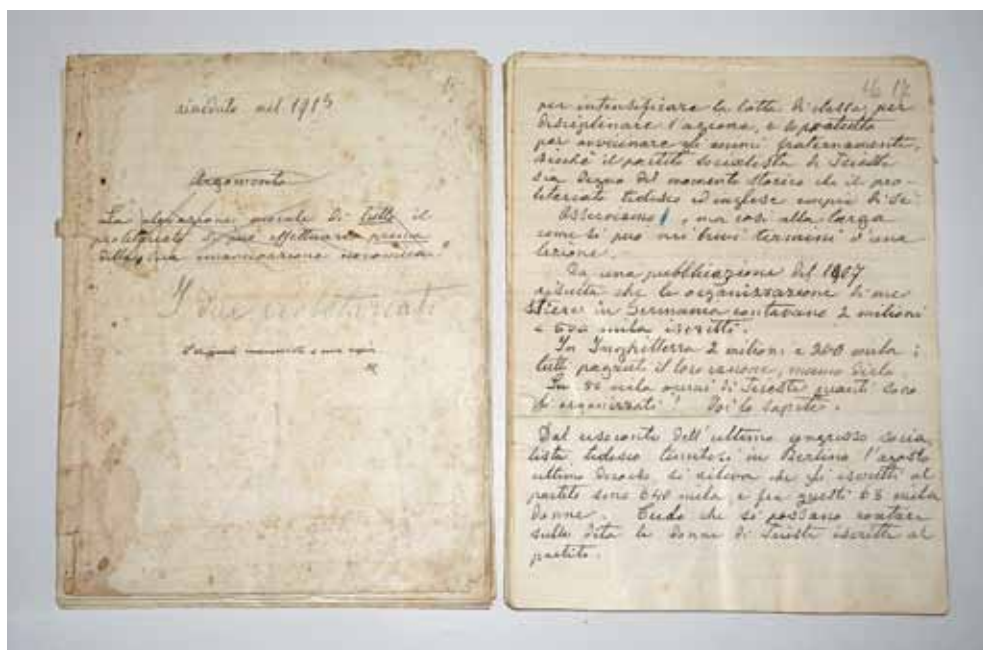

- *Eguaglianza, fratellanza, libertà dove siete?*, 1909., 43 kartice
- *La leva di Archimede*, 1909., 43 kartice
- *Gli giovani socialisti*, 1911., 2 kartice
- *Amilcare Cipriani e il popolo romagnolo*, 1908., 64 kartice
- *Ciò che mi ha portato la guerra* (prijevod članka Amilcare Ciprianija), bez datacije, 9 kartica
- *Prefazione ad un'appello del Circolo Giovanile Socialista ai giovani lavoratori*, 1913., 3 kartice
- *Azione scenica, italiana e slava*, 1912., 2 kartice
- *Al maglio*, 1909., 2 kartice
- *Scritto al Congresso dei Circoli Giovanili Socialisti della Regione Adriatica*, 1912., 11 kartica
- *Scritto inviato dalla compagna Giuseppina Martinuzzi al comizio per il voto alle donne*, 1913., 11 kartica
- *Discorso pronunciato da Giuseppina Martinuzzi alla festa per l'inaugurazione del vessillo sociale del Circolo Giovanile Socialista in Trieste nelle nuove Sedi Riunite di noi Madennino*, 1912., 11 kartica
- *Azione scenica per una festa operaia*, 1910., 2 kartice
- *Discorso di una fanciulla ad una festa operaia*, bez datacije, 2 kartice
- *Filippo Zamboni*, 1910., 63 kartice, rad kojim je Giuseppina Martinuzzi sudjelovala na konferenciji održanoj u *Circolo di Studi Sociali* u Trstu
- *Perché la produzione agricola e industriale dovrebbe essere regolata da leggi*, 1909., 45 kartica.

Među rukopisima nalazimo i nekoliko primjeraka Giuseppinine poezije:

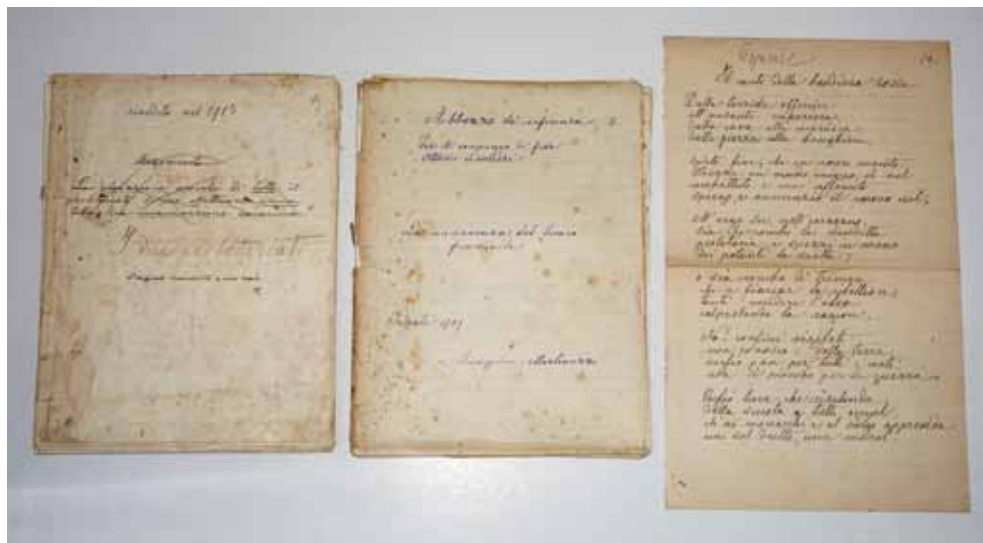
- *Idillio*, 1907., 1 kartica

- *Il canto della bandiera rossa*, 1912., 1 kartica
- *Poesia a Giuseppe Crisman*, 1911., 1 kartica
- *La vita e il lavoro*, bez datacije, 1 kartica
- *Poesia (versi letti dall'artista Maurer durante una festa dal Circolo Giovanile Socialista)*, 1913., 1 kartica

Sl. 18. Rukopisi Giuseppine Martinuzzi

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

Sl. 19. Rukopisi Giuseppine Martinuzzi

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN)

V. Knjižnica *Giovanni Antonia Martinuzzi* danas

Nakon odluke da poslije smrti svoju knjižnicu ostavlja rodnom gradu Labinu, Giuseppina Martinuzzi je u svojoj oporuci od 15. kolovoza 1897. navela i nekoliko uvjeta i pravila kojih se nasljednici Knjižnice trebaju pridržavati. Tako navodi da Knjižnica odmah nakon njezine smrti mora prijeći u vlasništvo Općine Labin i da se mora čuvati u jednoj od općinskih soba grada Labina kao neotuđivo dobro Općine, pod nazivom *Biblioteca Giovanni Antonia Martinuzzi*. Dalje naglašava kako je potrebno da svake tri godine u sjedištu općinskog predstavništva bude izabrano povjerenstvo od barem dvojice članova, koje će imati zadatak nadgledati očuvanje Knjižnice. Giuseppina također ističe želju da potomci u muškoj liniji njezina brata Carla ili, u slučaju njihova nedostatka, potomci njezina ujaka Giacoma Liusa imaju pravo, ako to smatraju potrebnim, utvrditi poštuju li se uvjeti koje je Giuseppina propisala u oporuci te da imaju pravo zakonski riješiti moguće prijestupe njezine oporuke. Vjerojatno najvažniji uvjet koji je Giuseppina postavila glasi da svi građani Labina, žene i muškarci,

imaju pravo čitati knjige ove Knjižnice, prema uvjetima koje općinsko predstavništvo smatra prikladnim utvrditi. Na kraju pisma dodaje da ne postavlja nikakve druge uvjete, nego ostaje u nadi da će njezin dragi Labin prepoznati vrijednost dara koji mu poklanja iz ljubavi i želje da njegova književna kultura napreduje.⁸

Danas se najveći dio Knjižnice *Giovanni Antonia Martinuzzi* čuva u čuvaonici Narodnog muzeja Labin, u dobrom je i očuvanom stanju. Knjige su smještene u ormarima po istom rasporedu kako je zamislila Giuseppina Martinuzzi te na njima još stoje inventarni brojevi koje im je ona dodijelila, napisani crvenom olovkom, većinom na prvoj stranici, a na koricama je mala naljepnica s istim brojem pa su se i djelatnici Muzeja pri obradi knjižnog fonda pridržavali ove Giuseppinine numeracije.

Godine 1993., na zahtjev ondašnjeg Narodnog sveučilišta Labin, tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci donio je Rješenje kojim se *Biblioteca Giovanni Antonia Martinuzzi* s cijelim knjižnim fondom, novinama i časopisima upisuje u Registar pokretnih spomenika kulture te time dobiva svojstvo spomenika kulture.

---

⁸ Marija CETINA, „La Biblioteca di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 312.

REPUBLIKA HRVATSKA
 REGIONALNI ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE U RIJECI
 Užarska 12
 Dana, 12. 05. 1993.
 Klasa : 612-08/93-05/02
 Ur. br. 2170-60-93-02

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci na temelju čl. 30, Zakona o zaštiti spomenika (NN 7/67) i članka 202 Zakona o općem upravnom postupku i članka 1 Zakona o preuzimanju Zakona o općem upravnom postupku u RH (NN 53/91), a u predmetu proglašenja spomenikom kulture fonda Biblioteke Giuseppine Martinuzzi u Narodnom muzeju u Labinu donosi

RJEŠENJE

Fond pod nazivom "BIBLIOTECA GIOVANNI ANTONIA MARTINUZZI" sa ukupnim fondom od 347 svezaka knjiga i 16 naslova časopisa i novina ima svojstvo spomenika kulture, te se određuje upis tog spomenika u Registar pokretnih spomenika kulture ovog Zavoda pod registarskim brojem 162 . . .

OBRAZLOŽENJE

Komisija za registraciju spomenika kulture Regionalnog Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, imenovana rješenjem br. Kl 612-08/92-05/01 nakon pregleda dokumentacije ustvrdila je:

Giuseppina Martinuzzi (1844 - 1925) poklonila je svoju biblioteku gradu Labinu, što je Općina sa zahvalnošću primila.

Knjižni fond obuhvaća većim dijelom istriaku, a pored toga tu se nalaze knjige iz pedagoške struke i socijalističkog usmjerenja. (347 svezaka) i 16 naslova časopisa i novina.

O biblioteci napisala je članak Marija Cetina pod nazivom "La Biblioteca di Giuseppina Martinuzzi", Guaderni del Centro di ricerche storiche, Rovinj 1978. - 1981. sv. V. str. 305 - 323.

Sastavni dio registracije čini fotokopija inventarne knjige i popis novina navedene Biblioteke.

Narodno sveučilište Labin zatražilo je upis fonda Biblioteke u Registar pokretnih spomenika kulture ovog Zavoda.

Na osnovu navedenog riješeno je kao u dispozitivu.

Protiv ovog rješenja dozvoljena je žalba Ministarstvu prosvjete i kulture u Zagrebu u roku od 15 dana od prijema rješenja. Žalba se podnosi neposredno ili preporučeno poštom ovom Zavodu ili drugostepenom organu bez takse.

Na znanje:

1. Narodno sveučilište Labin
2. Općina Labin
3. Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb
4. Ministarstvo prosvjete i kulture, Zagreb

Sl. 20. Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, 1993.

(Izvor: NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva*
 (Dokumentacija NML)

VI. Popis izvora i literature

VI. 1. Izvori

NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva* (Dokumentacija NML), Primopredajni zapisnik između Talijanskog kulturnog kluba i Narodnog muzeja Labin, 26. listopada 1961.

NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva* (Dokumentacija NML), Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, Rijeka, 12. svibnja 1993.

NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva*, Pismo Carla Martinuzzija Općini Labin, Pula, 16. kolovoza 1927.

VI. 2. Periodika

BIOČIĆ, Branko, „Učiteljica, pjesnikinja i revolucionarka“, *Glas Istre*, god. LXXIV., br. 70, Pula, 12. ožujka 2018., str. 2.-3. (prilog)

VI. 3. Literatura

BLAŽEKOVIĆ, Tatjana, „Giuseppina Martinuzzi (Građa za biografiju)“, *Riječka revija*, god. VI., br. 5 – 6, Rijeka 1957., str. 192.-198.

CETINA, Marija, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925*, Pola 1970.

CETINA, Marija, „La Biblioteca di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, vol. V, Rovigno 1978. – 1981., str. 305.-323.

KOPITAR, Marija – CETINA, Marija, „Giuseppina Martinuzzi“, *Žena. Časopis za znanstvena i društvena pitanja o položaju žene i porodice u društvu*, god. 34., br. 4, Zagreb 1975., str. 12.-20.

HRVATIN, Dianora, „Knjižnica Giovanni Antonia Martinuzzi“, *Informatica museologica*, god. 29., br. 1 – 2, Zagreb 1998., str. 72.-73.

SCOTTI, Giacomo, *Sjeme revolucionarne Istre: život i djelo Giuseppine Martinuzzi „crvene učiteljice“*, Rijeka 1978.

VI. 4. Mrežne stranice

GREGORINA, Andreja, „Klasna borba, a ne klasna suradnja“ (<http://slobodnifilozofski.com/2018/09/klasna-borba-ne-klasna-suradnja.html>)

<http://www.istrapedia.hr/hrv/1981/knjiznica-narodnog-muzeja-labin/istra-a-2/>

La Biblioteca *Giovanni Antonia Martinuzzi*

Riassunto

Giuseppina Martinuzzi (nata il 14 febbraio 1844 e deceduta il 25 novembre 1925 ad Albona), la pedagoga albonese, maestra, poetessa, attivista sociale e politica, durante la vita ha raccolto un numero invidiabile di libri, giornali, manoscritti e quaderni formando in tal modo la propria biblioteca denominandola con i nomi dei propri genitori, Giovanni e Antonia Martinuzzi. Nel testamento dal 1897 ha espresso la volontà che dopo il suo decesso la Biblioteca *Giovanni Antonia Martinuzzi* lascia in eredità alla sua città nativa, Albona, sotto la condizione che tutti i cittadini, sia donne che uomini, hanno diritto di leggere i libri di questa Biblioteca e di rimanere in fede che la sua cara città di Albona riconoscerà il valore del dono che lo regala con il grande amore e con la fede che la cultura letteraria si diffonda.

La maggior parte della Biblioteca *Giovanni Antonia Martinuzzi* si conserva presso il Museo civico di Albona ed è composta di due armadi, ordinati dalla stessa Giuseppina Martinuzzi, nei quali è situato il fondo letterario di 341 volumi e 731 titolo, 54 pacchi di giornali ed alcuni

manoscritti e quaderni. I libri che Giuseppina Martinuzzi aveva scelto per la propria biblioteca sono stati scelti in base a due elementi: geografico, vale a dire, i libri relativi all'Istria ed ad una posizione storico politica, come i libri con idee progressive che sono state ispirate per la sua attività. Nei 54 pacchi di giornali avvolti in carta e legati con una corda, Giuseppina Martinuzzi ha conservato quelli che riteneva giusti per la conservazione storica e per la maggior parte si tratta degli articoli relativi alla Prima guerra mondiale in Europa e quelli relativi a Amilcare Cipriani, un socialista italiano, anarchico e patriota con cui Giuseppina ha sviluppato un'intensa corrispondenza. Dai propri quaderni ha conservato tre piccoli, due con le preparazioni per gli esami di grammatica, aritmetica, pedagogia e storia dal 1873 e l'altro con i pensieri di suoi alunni e il quarto quaderno denominato *Manuale mnemonico* dal 1886 che è composto di introduzione preliminare e 29 tabelle sinottiche in cui sono riportate le basi di didattica, filosofia, geografia europea, grammatica, varie lingue destinate per la facilitazione e l'apprendimento di studio. Presso il Museo civico di Albona sono conservati pure 25 manoscritti di Giuseppina Martinuzzi.

Nel 1993, su richiesta dell'Università nazionale di Albona, l'Istituto regionale per la tutela dei monumenti culturali di Fiume ha decretato con la Delibera che la Biblioteca *Giovanni Antonia Martinuzzi* si iscrive nel Registro dei monumenti culturali mobili con l'intero fondo librario, come pure con i giornali e riviste ed in seguito si ottiene la qualità del monumento culturale.

GIUSEPPINA MARTINUZZI E LA REVISIONE DELL'IDEA DI PATRIA NEL PASSAGGIO AL SOCIALISMO

Francesca Lacaïta, dottore di ricerca

docente presso il Liceo Statale "Carlo Tenca", Milano

Via Eustachi 20, I-20129 Milano

e-mail: francesca.lacaïta@gmx.net

Saggio scientifico originale

Questo contributo si sofferma sulla revisione dell'idea di patria da parte di Giuseppina Martinuzzi nel passaggio dall'irredentismo democratico al socialismo. Già prima di aderire al socialismo aveva rifiutato il trionfalismo oppressivo del nazionalismo del suo tempo e concepito la sua "piccola patria" istriana come spazio plurale nel rispetto di tutte le identità nazionali. Da socialista la Martinuzzi sviluppò un approccio internazionalista e una visione femminista che puntavano ad assicurare l'uguaglianza e i diritti di tutte le nazionalità all'interno dello stato cambiando radicalmente l'idea stessa di patria.

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, patria, socialismo, femminismo

Keywords: Giuseppina Martinuzzi, homeland, socialism, feminism

Tra i motivi che rendono Giuseppina Martinuzzi una figura meritevole di attenzione più di quanta le sia stata accordata finora, spicca certamente la sua idea di “patria”, che vale la pena riconsiderare anche alla luce dei problemi di oggi. Le sue attività e i suoi scritti, pur prevalentemente riferiti a una situazione specifica, anticipano per certi versi le riflessioni contemporanee sulla “terra di confine”. Non più inteso come linea che separa nettamente le diversità, il confine definisce piuttosto una “zona di transizione” che include discontinuità e differenza, ovvero, inversamente, fa sfumare le discontinuità e combinare in maniera nuova o peculiare elementi dal di qua e dal di là del confine stesso¹. È in questa prospettiva che Giuseppina ha molto da dirci ancora oggi.

La Martinuzzi non era stata certo la prima a riflettere su temi come diversità e convivenza, pluralità delle culture e universalità della condizione umana. Invero, proprio nel Litorale austriaco la “Primavera dei popoli” del 1848 aveva accentuato la dimensione autonomista e regionalista, espressa in maniera più compiuta nel pensiero federalista di Carlo Cattaneo, in cui pluralità e diversità erano visti come essenziali a una società libera e progressiva. A livello intellettuale erano già stati avanzati tentativi originali di conciliare idea nazionale e pluralismo etnoculturale e di immaginare modelli positivi di convivenza tra le nazionalità dell’Adriatico orientale a beneficio dell’Europa intera². Il contesto in cui operava Giuseppina era ormai però ben diverso: si stava ora imponendo, non solo nel giovane stato italiano al di là del confine, l’ideale della piena corrispondenza tra *stato* e *nazione*, assieme a quello di una nazione organicamente coesa che derivava

---

¹ Su questi punti v. Bjørn THOMASSEN, “Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives”, *Europæa. Journal des Européanistes. Journal of the Europeanists*, vol. II, n. 1, Cagliari 1996, pp. 37-48; Ulf HANNERZ, “Borders”, *International Social Science Journal*, vol. XLIX, n. 154, Oxford 1997, pp. 537-548 (537-538); Gerald LAMPRECHT – Ursula MINDLER – Heidrun ZETTELBAUER, “Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne”, in: *Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne*, a cura di Gerald Lamprecht, Ursula Mindler e Heidrun Zettelbauer, Bielefeld 2012, pp. 9-15.

² Dominique Kirchner REILL, *Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Stanford, CA 2012, in particolare la discussione delle idee di Niccolò Tommaseo, Pacifico Valussi e Stipan Ivčević nel capitolo 6.

la sua forza proprio dalla soppressione delle diversità al suo interno, e al tempo stesso si acuivano le contrapposizioni tra i progetti politici delle varie nazionalità dell'Impero asburgico. Le dinamiche tra queste erano caratterizzate dal dominio di alcune *Kulturnationen* sui "popoli senza storia" e dalla competizione etnica per imporre il proprio peso nella compagine statale, occupando le istituzioni pubbliche e assoggettando le altre nazionalità, senza interventi efficaci da parte dell'amministrazione centrale per garantire condizioni di parità a livello locale. Nel Litorale austriaco, un elemento fondamentale della competizione tra le due nazionalità antagoniste presenti sul territorio, l'italiana socialmente dominante, e la "slava" (slovena o croata)³ in ascesa culturale e politica, era il contrasto fra città e campagna – un contrasto certamente antico in Europa, ma che in quel contesto sarebbe stato particolarmente esplosivo, in quanto gli italiani erano maggioranza in tutte le realtà urbane, pur essendo complessivamente minoranza nelle unità amministrative dello stesso Litorale, con l'eccezione di Trieste e il suo circondario. In particolare, come ha sottolineato Marta Verginella, tale contrasto finì per ridurre il plurilinguismo e la multietnicità della regione alla rappresentazione dualistica di italiani e "slavi", portando alla "rivendicazione del primato politico della nazione cittadina su quella contadina, delle città italiane sulla campagna slava"⁴. Tali tematiche furono sempre ben presenti nella visione e nell'attività politica di Giuseppina Martinuzzi, che le affrontò dapprima in maniera divergente dai nazionalismi del suo tempo, e successivamente in aperta opposizione ad essi.

La consapevolezza del *valore* della pluralità etnica e culturale della propria terra "di confine" è costante nella coscienza della Martinuzzi, prima e dopo l'adesione al socialismo. Lo testimonia ad esempio l'articolo che, con il consueto pseudonimo di Camilla, lei scrisse nel 1886 per il

---

³ "Slavo" è il termine con cui gli italiani hanno sussunto sloveni e croati del Litorale in un'unica categoria, spesso con connotazioni spregiative. In quanto termine dai pesanti sottintesi ideologici, storicamente adoperato come strumento di costruzione di rapporti sociali asimmetrici, verrà qui usato al di fuori delle citazioni solo tra virgolette, in senso relazionale (in rapporto cioè agli italiani) e in sostituzione all'obiettivamente pesante "sloveno e/o croato".

⁴ Marta VERGINELLA, "Il paradigma città/campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multietnico", *Contemporanea*, vol. XI, n. 4, Bologna 2008, p. 779.

quotidiano irredentista di Trieste *L'Indipendente*, a proposito proprio della sua “piccola patria” Albona. Gli albonesi, scriveva, “sanno conservare puro e intatto il loro carattere nazionale, fra mezzo un distretto interamente slavo”, e convivere “di buon accordo cogli slavi del distretto”. E questo aveva precise implicazioni di natura politica, voleva dire “che Albona sa rispettare i diritti umani e sociali, e conosce l'importanza della popolazione agricola, e sente che cittadini e campagnuoli, italiani e slavi, colti ed idioti si restringono tutti sotto un solo concetto; quello di uomo”⁵.

Spiccano qui diversi elementi in contrasto con il discorso nazionale che si andava allora formando tra gli italiani del Litorale. Nelle parole della Martinuzzi la “piccola patria” albonese rispetta la dignità umana e i diritti di tutti, senza calpestare quelli degli altri per affermare i propri, non entra in conflitto con il proprio retroterra rurale, e quindi riesce a vivere in pace con i suoi vicini, mantenendo comunque salda la sua identità italiana. Soprattutto, viene qui *riconosciuta* la realtà della presenza “slava”, che era generalmente sminuita. Fu probabilmente questo articolo a provocare poco dopo una lettera a Giuseppina da parte del suo mentore Tomaso Luciani, ora esule nel Regno, in cui lui le ricordava che “noi siamo per necessità in istato di guerra”, e quindi le consigliava di “non far mai concessioni al nemico, ma di valervi nel combatterlo di tutti i diritti, di tutti gli stratagemmi che concede lo stato di guerra”⁶.

Si può vedere anche una dimensione di genere in questo confronto di idee, ossia il *topos* ricorrente, specie nel XIX e XX secolo, dell'uomo realista che richiama la donna benintenzionata ma ingenua a uno stato di pericolo, all'inevitabilità del conflitto e alla necessità di conformarsi ai pensieri e ai comportamenti consueti. Per la Martinuzzi invece il sostegno all'italianità, quale legittima espressione della propria nazionalità, non escludeva ma implicava il riconoscimento della realtà etnica plurale del territorio, e quindi delle altre nazionalità. La prospettiva della “piccola patria”, anch'essa declinata in una dimensione di genere, priva di ambizioni

---

⁵ CAMILLA [Giuseppina MARTINUZZI], *L'Indipendente*, Potenza, 22 maggio 1886.

⁶ ISTITUTO REGIONALE PER LA STORIA DEL MOVIMENTO DI LIBERAZIONE NEL FRIULI VENEZIA GIULIA [IRSML], Trieste, *Fondo Martinuzzi*, busta XLI, fasc. IV, a-d, Corrispondenza.

egemoniche, legata appunto al territorio e alle sue peculiarità, consentiva di sottrarsi alla logica del conflitto e rendeva possibile tale riconoscimento.

Tale approccio fu proprio della Martinuzzi durante tutto il suo periodo “irredentista”. È significativo che lei si fosse sempre rifiutata di aderire alla Società politica istriana, fondata nel 1884 con lo scopo di propugnare l’italianità nella provincia, in quanto la riteneva sciovinista e contraria al diritto degli “slavi” di esprimere la loro nazionalità⁷. Un altro esempio è dato dalla rivista letteraria *Pro Patria*, che, vincendo l’opposizione maschile all’interno del movimento nazionale, lei fondò e diresse dal 1888 al 1890. Certamente essa era stata concepita come “braccio culturale” dell’omonima associazione irredentista, fondata nel 1885, rinata nel 1890 sotto il nome di Lega Nazionale, e attiva soprattutto nella nazionalizzazione delle giovani generazioni, in contrapposizione ai pangermanici *Deutsche Schulvereine* (associazioni per le scuole tedesche) e alla “slava” Società Cirillo e Metodio⁸. Se rientrava quindi pienamente negli intenti del movimento nazionale, la rivista diretta dalla Martinuzzi si caratterizzava sia per l’attenzione alla dimensione locale, sia per l’esigenza di estendere lo sguardo, di allargare l’orizzonte, presentando un quadro composito e articolato dell’esperienza culturale italiana, anche nelle sue forme popolari o periferiche, e riuscendo ad “attirare (...) una viva attenzione per la letteratura triestino-istriana in tutta la letteratura italiana di quel tempo” e ad assicurarsi l’adesione anche di intellettuali croati e sloveni⁹.

Conclusa l’esperienza di *Pro Patria*, nella prima metà degli anni Novanta maturò il distacco della Martinuzzi dal patriottismo mazziniano della sua giovinezza, in un processo che sboccò nell’iscrizione al Partito Socialista nel 1896. Certamente anche lei aveva condiviso le ragioni di un percorso comune ad altre personalità della galassia liberale e democratica italiana,

⁷ Giacomo SCOTTI, “La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi”, *Quaderni*, vol. V, Rovigno 1978 – 1981, pp. 244.

⁸ Sul ruolo delle associazioni scolastiche (non solo tedesche) nella nazionalizzazione dei territori dell’Impero e nella formazione di frontiere linguistiche cfr. Pieter M. JUDSON, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, MA 2006, specialmente le pp. 1-65.

⁹ G. SCOTTI, “La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi”, cit., p. 240.

quali Angelo Vivante, Carlo Ucekar, Giovanni Oliva e Valentino Pittoni, che a fine Ottocento abbandonarono l'ottica *nazionale* del post-Risorgimento e aderirono al moto emancipatorio del socialismo, conferendogli, in ambito triestino, quell'impronta spiccatamente internazionalista che lo differenziava da quello trentino. Come Giuseppina, molti di loro provenivano dalla Società Operaia Triestina, fondata nel 1869 da esponenti democratici, mazziniani e garibaldini, che con il tempo aveva accentuato i toni antisilavi e antisocialisti. Ironicamente, la Società Operaia Triestina doveva rivelarsi un semenzaio proprio di quel socialismo classista e internazionalista che sin dall'inizio essa aveva considerato con apprensione e diffidenza¹⁰. Con il socialismo si sceglieva di privilegiare la modernizzazione delle istituzioni e l'ampliamento dei diritti di cittadinanza per tutti all'interno dello stato (l'Impero), anziché l'affermazione della propria comunità etnica sulle altre, e ciò comportava il riconoscimento e la legittimità della pluralità nazionale sul territorio dello stato.

I socialisti triestini di lingua italiana accolsero quindi con piena convinzione quella revisione del discorso nazionale e della teoria marxista che va sotto il nome di austromarxismo (inteso in termini sintetici come un approccio che andava oltre il semplice decentramento territoriale e tentava di dare "autonomia culturale" alle singole nazionalità indipendentemente dalla loro posizione di maggioranza o di minoranza in una determinata area), favoriti in questo anche da una costellazione di rapporti di forza e di condizioni politico-sociali che li contrapponevano ai connazionali liberali, anziché spingerli alla collaborazione con loro come in Istria o in Trentino¹¹. Questi socialisti inoltre svolsero un importante ruolo di mediazione tra l'austromarxismo stesso e le tradizioni democratiche e risorgimentali italiane che avevano formato parecchi di loro, a cominciare dal federalismo

---

¹⁰ Elio APIH, "L'esperienza liberale di Giuseppina Martinuzzi", in: IDEM, *Il socialismo italiano in Austria. Saggi*, Udine 1991, p. 29.

¹¹ Cfr. Marina CATTARUZZA, "Die sozialistische Bewegung in den italienischsprachigen Teilen Österreich-Ungarns", in: *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Italien 1848-1998: Forschungen und Forschungsberichte*, a cura di Rolf Wörsdörfer, *Mitteilungsblatt des Instituts zur Erforschung der europäischen Arbeiterbewegung (IGA)*, 21, Bochum 1998, pp. 218-220.

democratico di marca cattaneana¹². Parallelamente, in Italia, democratici come Gabriele Rosa, Alberto Mario, Jessie White o Arcangelo Ghisleri si erano venuti ribellando alle pieghe ambigue o nazionaliste che stava assumendo il mazzinianesimo “ufficiale”, con la sua insistenza sull’unità e sull’omogeneità della nazione, per rimarcare, anch’essi in nome della visione di Carlo Cattaneo, il valore della diversità e della pluralità. I socialisti triestini, tuttavia, con la loro adesione convinta e coerente al socialismo classista e internazionalista, si sarebbero infine pienamente distaccati dalla tradizione risorgimentale italiana¹³.

Nel caso di Giuseppina Martinuzzi si aggiungeva anche l’accentuazione di una critica “femminile” alle concezioni nazionali dominanti. La donna che dieci anni prima Tomaso Luciani aveva richiamato all’“istato di guerra”, avrebbe finito per rivendicare la sua distanza da tali logiche nazionaliste improntate all’antagonismo e alla sopraffazione, per trasformare il senso stesso dell’idea di patria, facendone una comunità territoriale basata sulla giustizia e sull’empatia, e capace di accogliere e di valorizzare la diversità interna.

Possiamo comunque seguire le tappe di questo percorso partendo dal processo di revisione critica dei miti e delle pratiche del nazionalismo contemporaneo che Giuseppina compì nell’ultima decade del XIX secolo, rigettando gli aspetti più trionfalistici e autoritari, e valorizzando invece il filone emancipatorio e rivoluzionario dell’eredità risorgimentale, il patriottismo che trascolora nel cosmopolitismo e nella lotta per tutta l’umanità oppressa. Le ambizioni e le sconfitte coloniali dello stato italiano le dovevano dare non pochi spunti al riguardo, a cominciare da due poesie, *Alle madri italiane dopo Amba Alagi* e *Dopo Macallè*, quest’ultima andata perduta. L’ode *Alle madri italiane*, pubblicata sul *Raccoglitore* alla fine del

---

¹² Arduino AGNELLI, “Socialismo triestino, Austria e Italia”, in: *Il movimento operaio e socialista in Italia e in Germania dal 1870 al 1920*, a cura di Leo Valiani e Adam Wandruszka, Bologna 1978, pp. 221-280.

¹³ Tali differenze sono evidenziate in particolare da Cattaruzza, che sottolinea, rispetto ad Agnelli, la “rottura radicale con la tradizione e lo spirito del Risorgimento” da parte dei socialisti triestini: Marina CATTARUZZA, “Die sozialistische Bewegung”, cit., p. 223.

1895¹⁴, mostra ancora l'ampia influenza di *topoi* e figure centrali nel discorso nazionale ottocentesco, quali la "maternità dolorosa" e il valore dell'onore e del sacrificio per la patria. Nella terza strofa appare invero un interrogativo, un dubbio, circa la legittimità dell'impresa coloniale (*Oh, perché mai desio / Delle altrui patrie, spinge / Lunge dal suol natio?*), a cui si contrappone da un lato la trasfigurazione eroica delle ragioni dell'impresa (*Misteriosa sfinge / L'ignoto tenta, affascina*), dall'altro l'esortazione a sottomettersi ai destini patri, ad annullare il lutto individuale nel legame sacrale con la collettività nazionale. La strofa conclusiva evoca un'utopia coloniale che purifica la violenza della guerra e riscatta il sacrificio dei soldati: *Quando sull'afra terra / Avrà l'Italia impero, / Non più in virtù di guerra / Ma di civil pensiero, / Ricorderanno i popoli / Da fiere bande or cinti, / Con riverenti pagine / Dell'Amba Alagi i vinti*. Secondo Elio Apih, questa ode "è forse l'ultimo suo scritto ispirato a un sentimento nazionale inteso alla maniera liberale, cioè distinto dalla valutazione storica e sociale"¹⁵. Essa in effetti può ben considerarsi un congedo da certi toni o convenzioni, in quanto l'idea di patria per Giuseppina Martinuzzi sarebbe presto mutata.

Altrettanto significativa in questo periodo è la corrispondenza che lei intrattenne con una vittima illustre delle imprese coloniali italiane, il generale Oreste Baratieri, ex governatore della colonia Eritrea, che, sconfitto alla battaglia di Adua nel 1896, venne ritenuto responsabile di tutte le disfatte militari in Etiopia, arrestato, sottoposto a processo, infine prosciolto dalle accuse e messo a riposo. Giuseppina aveva scritto in sua difesa sul *Raccoglitore* e sul giornale socialista triestino *Il Lavoratore*, diventando poi amica dell'ormai ex generale. Lui le manda una copia del suo libro *Memorie d'Africa*, in cui, com'è noto, accusa i metodi del colonialismo italiano ed europeo; si dichiara vittima delle autorità politiche e militari italiane, che ne hanno fatto un capro espiatorio¹⁶; riconsidera criticamente

¹⁴ Giuseppina MARTINUZZI, *Alle madri italiane dopo Amba Alagi*, estratto dal *Raccoglitore* (Rovereto, 17 dicembre 1895), posseduto dalla Biblioteca civica "Attilio Hortis", Trieste.

¹⁵ Elio APIH, "L'esperienza liberale di Giuseppina Martinuzzi", cit. p. 29.

¹⁶ IRSML, Trieste, *Fondo Martinuzzi*, busta XLI, fasc. IV, b, Corrispondenza, Lettere ricevute dal gen. O. Baratieri 1897 – 1899 e altri appunti concernenti lo stesso, lettera del 25 febbraio 1898.

le scelte della classe dirigente italiana, che ha preferito inseguire velleità di potenza anziché la coesione sociale¹⁷; si dimostra invece più esitante o ambivalente su altre sollecitazioni della Martinuzzi, dal socialismo ai “torbidi di Milano”¹⁸, fino all’insegnamento nella lingua materna per le popolazioni alloglotte (“Io non conosco abbastanza la quistione; ma se il fatto è quale Ella lo dice, nessun dubbio che giustizia, progresso, umanità, bisogno di luce impongano di lasciare agli Slavi il campo libero dell’istruzione nella propria lingua”¹⁹). Si comprende l’interesse della Martinuzzi nei confronti dell’ex garibaldino ed ex “irredento” Baratieri (che proveniva dal Tirolo e aveva italianizzato il cognome originario Baratter), in quanto riflette un percorso analogo al suo medesimo, l’identificazione con l’Italia da oltre confine, il trauma vissuto a proposito di un aspetto basilare dell’ideologia e dell’esperienza nazionale di tardo Ottocento quale il valore militare e l’espansione coloniale, e infine il ripensamento proprio su tale motivo centrale.

Nel frattempo, Giuseppina si andava affermando come la figura femminile di maggior rilievo tra i socialisti del Litorale. Era amica e collaboratrice di Lajos Domokos, nonché del conterraneo albonese Giuseppe Lazzarini²⁰. Come gli altri esponenti del socialismo adriatico, anche lei si trovava a mediare tra esperienze e impostazioni culturali diverse, fra retaggio risorgimentale italiano e socialismo marxista, fra Istria e Trieste. Del retaggio risorgimentale mantenne specialmente l’ethos romantico-volontaristico, che conviveva assieme al materialismo di marca positivista e marxista acquisito negli anni successivi alla giovinezza. Del socialismo triestino fece proprio l’approccio austromarxista, di quello istriano l’attenzione alla realtà rurale. Da “irredentista” lei aveva naturalmente guardato all’Italia; ora appare chiaro che, pur continuando a seguire le

---

¹⁷ Ibid., lettera da Wiesbaden del 26 maggio 1898, n. 13.

¹⁸ Si riferisce ai moti popolari contro il governo avvenuti a Milano tra il 6 e il 9 maggio 1898, e repressi nel sangue dal generale Bava Beccaris.

¹⁹ Ibid., lettera senza data, n. 14.

²⁰ Ezio GIURICIN, “Socialismo istriano e questione nazionale. Le idee e le concezioni sulla questione nazionale degli esponenti istriani della Sezione Italiana Adriatica del Partito Operaio Socialdemocratico d’Austria”, *Quaderni*, vol. XXI, Rovigno 2010, p. 91, n. 113.

vicende d'oltreconfine, riteneva cruciale per il socialismo il contesto multinazionale asburgico e, in ambito locale, il superamento di un altro "confine", l'antagonismo tra italiani e "slavi", rispetto al quale l'impostazione "nazionale" di certo socialismo italiano, specie di stampo riformista, le appariva quanto meno regressiva. In questi passaggi diventava cruciale la dimensione di genere, poiché Giuseppina, come si vedrà fra poco, non intendeva subordinare l'esperienza o la natura "femminile" (intesa secondo la concezione ottocentesca) ai modelli "maschili" dominanti. Da qui, per un verso, la peculiarità o l'originalità delle sue posizioni, e per l'altro, il loro relativo isolamento o la loro apparente assenza di seguito sul piano politico, di contro al riconoscimento sul piano etico o morale.

Si è visto come già da "irredentista" Giuseppina Martinuzzi prediligesse la dimensione locale della "piccola patria", e come successivamente esprimesse disagio, se pure contenuto, di fronte alle ambizioni di potenza espansionistica delle imprese coloniali italiane. Da socialista la sua critica "femminile" alle concezioni nazionali dominanti divenne ancora più radicale. Assumendo la "naturalità" della patria e del sentimento nazionale (come era scontato per una persona della sua formazione), lei li riconduce a una sfera intima, familiare, empatica, affettiva, che va difesa dalla violenza e dall'oppressione causate dagli assetti politici e sociali esistenti. La pluralità etnica e culturale viene così presentata come un dato storico da preservare e valorizzare, non come un'anomalia da rimuovere o cancellare. Poiché la patria "s'impone (...) al cuore dell'uomo come un istinto naturale, come un dovere sociale", è fatto obbligo di "rispettare le patrie altrui" e le lingue altrui, "perché tutte le favelle sono espressioni del pensiero umano; perché tutte hanno un compito di civiltà da disimpegnare; perché è un delitto contro natura l'impedire il libero e pieno esercizio della cara lingua materna, che si ama perché nostra, non perché illustre"²¹.

Viene qui quasi parafrasato Herder²², i cui echi si avvertono anche

---

²¹ G. MARTINUZZI, "Patria e socialismo" [Discorso letto pubblicamente li 30 luglio 1899 auspice la "Lega sociale-democratica" di Trieste], *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1896-1925)*, a cura di Marija Cetina, Pola 1970, pp. 54 e 56, enfasi nel testo.

²² Nelle parole di Herder: "Ciascuno ama il suo paese, i suoi costumi, la sua lingua,

nei brani seguenti²³: “Lingua materna e nazione concorrono a formare un concetto unico, inscindibile. (...) Dal sentimento nazionale deriva anche il diritto e il dovere di coltivare la lingua materna, perché in essa si rispecchia il nostro pensiero, perché essa è vincolata ai ricordi della nostra infanzia, perché nessun'altra lingua potrà rispondere così bene ai sentimenti dell'animo nostro. (...) Dirò di più: la conservazione del carattere nazionale è anche un bisogno innato della nostra individualità, qualcuno lo direbbe un istinto (...)”²⁴.

In particolare: “Visto che ogni nazione ha dei pregi speciali, che ognuna lavora col proprio genio nell'armonia del progresso universale, cade la laboriosa [probabilmente refuso per *boriosa* – F. L.] presunzione di considerare la nostra nazione come il luminare delle genti, e di pretendere per essa privilegi che soffocano l'altra ed egemonie che per legge di evoluzione non si reggono più. (...)”

Il socialismo nulla vuol distruggere di ciò che la natura ha fatto; quindi neppure potrebbe occuparsi a far sparire taluna delle lingue la cui verità è bellezza, è ricchezza multiforme del pensiero: vuole anzi che ognuna si svolga liberamente secondo il genio dei popoli, e sia ad essi strumento di progredente civiltà e mezzo naturale di care soddisfazioni: vuole che tutte siano rispettate come da tutti gli onesti si rispettano gl'intimi vincoli della famiglia.

Il nazionalismo all'incontro “mira a deprimere la meravigliosa plasticità del pensiero umano col tentativo di assimilare i popoli uniformando le favelle che ne sono l'espressione: il nazionalismo disprezza la sublime fecondità della natura quando disprezza una qualsiasi favella: commette

---

sua moglie, i suoi figli, non perché siano i migliori del mondo, ma perché sono quelli concretamente suoi, e ama in loro sé stesso e i suoi sforzi”, Johann Gottfried von HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, vol. 1, Karlsruhe 1788, p. 27, traduzione mia.

²³ Il richiamo a Herder è stato già osservato da Marina ROSSI, “Appunti su Lajos Domokos e Giuseppina Martinuzzi, pionieri del socialismo adriatico”, *Qualestoria*, vol. XXXIX, n. 2, Trieste 2011, pp. 97-98.

²⁴ G. MARTINUZZI, “Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista”, *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 217.

delitti contro natura coll'arma della prepotenza, che si chiama potere costituito, od è egemonia economica e per conseguenza anche morale, strappa dalle labbra dei popoli soggetti la cara lingua materna, che è luce riflessa del pensiero ed impone un'altra che è freddo suono degli organi vocali"²⁵.

Naturalmente tali accenti sono presenti anche in Mazzini, senz'altro più prossimo al percorso biografico e intellettuale della Martinuzzi. Tuttavia, in questo caso, il richiamo a Herder sottolinea semmai il distacco da Mazzini. Per quest'ultimo le espressioni dell'identità nazionale, come la lingua, trovavano la loro più compiuta realizzazione nella dimensione politica dello stato nazionale, il quale doveva essere il più possibile omogeneo al suo interno. Per la Martinuzzi, come per Herder prima di lei, il sentimento nazionale, o i fattori che lo determinano quali la lingua o la cultura, hanno un carattere prepolitico, pre-statuale, rispondono all'idea di una giustizia naturale che impone la difesa di ogni popolo e delle sue caratteristiche culturali, di contro all'oppressione coloniale o alle politiche di assimilazione forzata. Proprio per proteggere e per legittimare l'eterogeneità etnica e culturale, Giuseppina Martinuzzi abbandona la dimensione politica della "Patria" per volgersi invece alla natura e alla giustizia della "Madre/Matria".

Riprendendo e rielaborando la consueta metafora della patria come madre, in un contesto etico e retorico, come si è detto, prepolitico e pre-statuale, in cui "la patria, come la madre, deve essere buona egualmente con ognuno dei figli"²⁶, Giuseppina Martinuzzi sviluppa in diversi scritti il tema delle "due patrie": da un lato la patria borghese, oppressiva, ingiusta e tirannica per la maggior parte dei suoi figli, basata su rapporti di gerarchia, di sfruttamento e di dominio, portata alla violenza e alla guerra, fomentatrice di nazionalismi contrapposti che "tendono a isolare le popolazioni fra loro"²⁷ e che sono particolarmente perniciosi "in queste nostre provincie di

---

²⁵ IDEM, "Che cosa è il nazionalismo?" [Conferenza tenuta al Circolo di studi sociali, Trieste 1900], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 79.

²⁶ IDEM, *Le due patrie*, Trieste 1909, p. 8.

²⁷ IDEM, "La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo" [Discorso tenuto a Pola 12 agosto 1900], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 87.

nazionalità mista”²⁸, ma ad un tempo distruttrice di tutti i valori e legami “naturali”, compresi quelli nazionali²⁹; e dall’altro la patria socialista, che nei suoi tratti senz’altro utopici è marcatamente femminilizzata, che, “non altrimenti di amorevole madre, tende le sue braccia a tutti i figli, e tutti li vuole eguali, e per tutti nella stessa misura pensa, gioisce e patisce”³⁰, e che quindi appare come la realizzazione nella società di quei rapporti di “giustizia naturale” quali sussistono nella famiglia: “Nella famiglia dunque immagine piccina, microscopica di quella società che noi intravediamo nel futuro, si riflettono i concetti che il socialismo propugna”³¹. In quanto fondata sul “principio internazionale”, la patria socialista si apre naturalmente in una “patria immensa” che abbraccia l’intera umanità – e non in astratto, ma diventando, come afferma la nostra autrice con lo sguardo al Litorale Adriatico, “una patria giusta e imparziale con le diverse stirpi coabitrici; rispettosa delle minoranze linguistiche, e protettrice di quelle, che uscite or ora dalle distrette [*sic!*] economiche e dalle condizioni servili, non hanno dietro di loro una storia di fatti illustri, e perciò vengono dette barbare dai preinciviliti dominatori conterranei”³².

Il punto di osservazione privilegiato di Giuseppina Martinuzzi per quanto riguarda la questione nazionale e i rapporti tra italiani e “slavi” è l’Istria; Trieste vi rientra solo marginalmente. Il contesto istriano era certamente significativo sia per il carattere rurale dell’entroterra, che rendeva viepiù complessa la competizione etnica, sia per la contestazione

---

²⁸ IDEM, “Le due patrie”, cit., p. 19.

²⁹ “La borghesia ha distrutto la famiglia, obbligando la donna al lavoro della fabbrica: ha cancellato il carattere nazionale, sottoponendo il lavoro al giogo del capitale straniero: ha cancellato la patria obbligando i lavoratori all’emigrazione: ha cancellato l’amore, colle unioni d’interesse, di convenienza: ha calpestato ogni moralità con la seduzione delle fanciulle del proletariato”, IDEM, “Il Manifesto dei Comunisti e L’associazione internazionale” [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri, Trieste 1909], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 111.

³⁰ IDEM, “Patria e socialismo”, cit., p. 55.

³¹ IDEM, “Eguaglianza, fratellanza, libertà dove siete?” [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri, Trieste 1909], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 190.

³² IDEM, “Le due patrie”, cit., p. 33.

dell'approccio austromarxista da parte degli stessi socialisti locali, i quali sostenevano il carattere progressivo del sostegno alla nazionalità italiana, ritenuta più avanzata socialmente e culturalmente rispetto a quella slovena o croata, che erano percepite a loro volta come condizionate da retaggi feudali o clericali e per lo più refrattarie al messaggio progressista del socialismo³³. Si comprende la preoccupazione della Martinuzzi di ribadire il suo messaggio in una terra a cui rimaneva profondamente legata e di cui comprendeva il carattere e i problemi: "In questa terra di così brevi confini vivono, da oltre undici secoli, due popoli d'origine diversa, cui distingue tuttora la lingua, il grado d'incivilimento e le condizioni economiche. Non si tratta né di indigenato per gli uni, né di ospitalità per gli altri; ambi sono istriani. Ragione dunque vorrebbe, ed anche giustizia, che si considerassero eguali nei diritti e nei doveri; che le due lingue fossero per l'uno e per l'altro, libero e rispettato mezzo di progressivo incivilimento; e che si aiutassero vicendevolmente nella dura lotta quotidiana per l'esistenza"³⁴.

Quella "piccola patria", che già nel periodo "irredentista" si riconosceva condivisa con altri, diventa ora, in una prospettiva socialista, "comune patria istriana"³⁵, intesa come "un complesso di genti varie, un cumulo di fatti e di memorie prossime e remote, collegate in un'unità storica e geografica"³⁶, e quindi "spezzare il legame dei reciproci doveri o diritti" significa ferire "il cuore della patria, in cui ambe le schiatte devono trovarsi riunite, coinvolte dallo stesso palpito"³⁷. La patria istriana è per sua natura plurale. Quindi le lotte nazionali della Venezia Giulia altro non sono che "uno sforzo anticivile e inumano di snazionalizzazione reciproca", che può avere come sbocco solo la violenza o la sopraffazione: "Ma sovranità, o egemonia di un popolo significa inferiorità e dipendenza dell'altro. È

---

³³ E. GIURICIN, "Socialismo istriano e questione nazionale", cit., pp. 67-81.

³⁴ G. MARTINUZZI, "La lotta nazionale in Istria", cit., p. 88.

³⁵ IDEM, "Che cosa è il nazionalismo?", cit., p. 80.

³⁶ IDEM, "Relazione sul movimento femminile nella Regione Giulia" [Per il congresso regionale dei socialisti italiani del Litorale tenutosi a Pola li 25-26 dicembre 1899], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 74.

³⁷ Ibid.

l'antico concetto di padronanza e di servitù"³⁸. È dunque illusorio, oltre che ingiusto, pensare di privilegiare una nazionalità sulle altre credendo così di promuovere il progresso. La preoccupazione di Giuseppina Martinuzzi è allora quella di demistificare e decostruire le strutture ideologiche del nazionalismo italiano e "slavo", il mito della supremazia per civiltà superiore e diritto storico da una parte, l'illusione dall'altra di migliorare le proprie condizioni socioeconomiche confidando nella supremazia numerica della propria nazionalità. I due nazionalismi che si contendono la regione sono visti come espressione di interessi classisti o comunque reazionari che dividono e asserviscono i "due proletariati"³⁹ aizzandoli l'uno contro l'altro, quando invece gli stessi ceti dominanti, la vita moderna, e invero tutti gli elementi di progresso sono in realtà "internazionali"⁴⁰.

Per Giuseppina Martinuzzi comunque i due nazionalismi non sono simmetrici, ma espressione di condizioni sociali diverse: "se i socialisti potessero sostenere cause nazionali, essi in Istria dovrebbero prender la parte degli slavi, perché proletari, perché deboli, perché tuttora in stato di civile schiavitù"⁴¹. La situazione di oppressione legittima cioè l'affermazione della propria soggettività nazionale in una prospettiva di emancipazione che non può non coinvolgere anche la nazionalità egemone: "Nessuna distinzione dunque per noi socialisti può esistere fra le due nazionalità del paese. Tutto ciò che si riferisce alla cultura di queste nazionalità deve egualmente interessarci"⁴². Non c'è soltanto quell'empatia che caratterizza tutto l'"umanesimo internazionalista"⁴³ della Martinuzzi. Una volta superata e negata l'idea che alcune nazionalità siano più "civili", "avanzate", "progressive", e per questo più degne di essere valorizzate di altre, può emergere un pluralismo culturale non indifferente verso le

---

³⁸ IDEM, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit., p. 219.

³⁹ IDEM, "La lotta nazionale in Istria", cit., p. 89.

⁴⁰ Cfr. IDEM, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit. È questo il senso della seconda parte del titolo.

⁴¹ IDEM, "La lotta nazionale in Istria", cit., p. 94.

⁴² IDEM, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit., p. 222.

⁴³ E. GIURICIN, "Socialismo istriano e questione nazionale", cit., p. 100.

varie entità (come accade spesso ad esempio nelle “insalatiere etniche” contemporanee), bensì dialogico, partecipe e solidale nella patria comune.

Questo processo di revisione dell’idea di patria compiuto da Giuseppina Martinuzzi nei due decenni che vanno dalla sua adesione al socialismo fino allo scoppio della Prima Guerra Mondiale appare chiaramente illustrato in due articoli da lei scritti per *Il Lavoratore Friulano* in occasione della guerra di Libia, che fanno da stridente contrappunto all’ode *Alle madri italiane dopo Amba Alagi* composta oltre quindici anni prima. Allora si consolavano le madri attraverso il topos della “maternità dolorosa”, il valore del sacrificio per la patria che riscatta il lutto materno. Adesso le si apostrofa rudemente per la loro apparente acquiescenza alla spedizione militare: “Madri d’Italia, avete voi un cuore che ama, un’intelligenza che pensa, una volontà che agisce? (...) Parlo con voi, mentre i reggitori della vostra patria vi portano via i figli per farne dei briganti. Parlo con voi e vi domando: - Avete rinnegato il sublime affetto materno, o siete diventate sì vili e codarde da non azzardare un’azione collettiva di protesta?”. Lì si bilancia il dubbio sul “desio delle altrui patrie” con la visione dell’“Italia unanime” che *Madri d’eroi vi acclama, / E a vendicarvi suscita / Di nuove gesta brama*, qui si sottolinea l’immoralità dell’impresa e l’inutilità del sacrificio: “Pei vostri figli resi invalidi sono le promesse: - saranno mantenuti a spese della patria. Menzogna! I compagni di Garibaldi furono lasciati languire a migliaia nella miseria. Ed avevano dato una patria agli italiani! Quale ricompensa avranno i figli vostri, mandati a violentare la patria degli altri?”. Lì patria e maternità erano concordi, se pure con qualche tensione; qui sono fundamentalmente contrapposte, come nella sarcastica conclusione: “Viva la patria, madri italiane, e abbasso la maternità”⁴⁴. Lì si evocava in prospettiva il riscatto di un’utopia coloniale improntata al “civil pensiero” e fatta propria dagli stessi *popoli / Da fiere bande or cinti*. Qui tutti i popoli sono sullo stesso piano, e a fondamento di questa essenziale

---

⁴⁴ G. MARTINUZZI, “Alle madri d’Italia. Viva la patria e abbasso la maternità!”, *Il Lavoratore Friulano*, n. 366, Trieste, 7 ottobre 1911, pp. 1-2, in: Gian Luigi BETTOLI, *La costruzione del Partito Socialista nel Friuli occidentale dalla fine del diciannovesimo secolo alla dittatura fascista. La pianura. La pedemontana fra Livenza e Cellina*, vol. II: *Nel vortice della guerra mondiale*, p. 300, accessibile sul sito: <http://www.storiastoriepn.it/wp-content/uploads/LIBRO2.pdf> (accesso 15 settembre 2019).

uguaglianza sta proprio la maternità, come si vede nell'appello alle "Madri italiane, arabe e turche" in nome di quella "nota acuta, disperata" che è "uguale in tutte le lingue. (...) Italiana, araba o turca chi distingue la madre?"⁴⁵. Il momento coloniale si riconferma centrale sia nella formazione del discorso nazionale, sia nella sua critica e decostruzione. La maternità comunque gli si pone ora in termini irriducibilmente alternativi e oppositivi, in quanto essa annulla di per sé le gerarchie etniche e coloniali e afferma l'uguaglianza tra i popoli.

Da parte sua Giuseppina Martinuzzi aveva compiuto un percorso inverso a quello del movimento femminile italiano. Ad esso lei aveva guardato con simpatia quando leggeva il periodico emancipazionista *La donna* diretto da Gualberta Beccari, a cui collaboravano le sue amiche Adele e Argelia Butti, attive come lei nella Sezione femminile della Società Operaia Triestina. Se nella fase post-risorgimentale il movimento delle donne "borghese", dalla fisionomia radicale e democratica, si caratterizzava ancora come generalmente irredentista in nome dell'autodeterminazione dei popoli, e anticoloniale in nome di un'"etica femminile", nel nuovo secolo si veniva affermando un indirizzo moderato e filogovernativo, in cui l'approccio "maternalista" si univa al sostegno di una politica di potenza in nome della grandezza nazionale, come si vide nella crisi bosniaca del 1908, nella stessa guerra di Libia e, in seguito, dopo l'inizio della Prima guerra mondiale⁴⁶. La nettezza del distacco da parte della Martinuzzi è certamente illustrata dalla differenza di toni tra l'ode e i due articoli, ma non era solo in rapporto al movimento femminile italiano che le sue idee apparivano ormai irriducibili. Negli anni antecedenti la Prima guerra mondiale si andava sfaldando anche l'impostazione austromarxista sulla questione delle nazionalità in Austria così come si era configurata negli scritti di Karl Renner e di Otto Bauer, e del programma del congresso socialista di Brno nel 1899, e che lei aveva espresso convintamente, declinandola "al femminile".

---

⁴⁵ IDEM, "Ascoltando. Alle madri italiane arabe e turche", *Il Lavoratore Friulano*, n. 395, Trieste, 28 aprile 1912, p. 1, in: Gian Luigi BETTOLI, *La costruzione del Partito Socialista*, cit., pp. 301-302.

⁴⁶ Liviana GAZZETTA, *Orizzonti nuovi. Storia del primo femminismo in Italia (1865-1925)*, Roma 2018, pp. 173-179.

L'oblio in cui cadde dopo la morte era anch'esso un segno dei tempi. Ad esso tuttavia hanno contribuito pure la sua posizione di "donna di confine", di un'area periferica in rapporto sia alla sua cultura nazionale di riferimento, sia all'Impero di cui era suddita, e il suo rifiuto, specialmente con l'adesione al socialismo, di fare la propria parte "da donna" nella dinamica delle lotte nazionali – l'unica parte, in fondo, che ci si aspettava che svolgesse. La sua revisione dell'idea di patria, inoltre, era stata compiuta con i condizionamenti inevitabili delle sue circostanze personali, della sua generazione e della sua formazione. Ciò voleva dire che per lei la patria, anche la patria socialista, si basava sull'ardore degli affetti, sulla nobiltà dei sentimenti, sulla disponibilità al sacrificio, così come predicati dal patriottismo ottocentesco, nonché ovviamente sulla consapevolezza delle condizioni sociali e sulla conoscenza. La sua realizzazione poteva essere accelerata dalla preparazione, dall'impegno militante, dalla lotta di classe, dalla stessa rivoluzione, oppure al contrario ritardata da neghittosità e opportunismi. In tal modo però la ricomposizione del conflitto fra italiani e sloveni o croati veniva affidata unicamente alla maturazione politica degli individui o all'avvenire. Sono pochi nei suoi scritti i riferimenti a possibili misure o modelli da considerare per la sua epoca, a parte la ricorrente richiesta di diffusione dell'istruzione nella lingua materna, o di "una scuola internazionale che rispetti la lingua materna di ogni fanciullo e li educi tutti indistintamente, non soltanto per la patria, ma più assai per l'umanità"⁴⁷. Qui si saluta l'esperanto⁴⁸, lì c'è un accenno alla Svizzera quale esempio di "quattro nazionalità, unite dal rispetto reciproco [che] vivono in perfetto accordo, in piena libertà", mostrando che "la pluralità delle lingue non rompe il vincolo delle patrie"⁴⁹, ma non vengono menzionate le istituzioni federali elvetiche che permettevano tale convivenza. Né si prospettano lotte concertate a livello internazionale, data la sua convinzione che la "lotta del proletariato è anzitutto nazionale, perché esso in ogni paese è costretto a sbarazzarsi della propria borghesia", e in ogni caso

---

⁴⁷ G. MARTINUZZI, "I due proletariati", *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 126.

⁴⁸ IDEM, "Esperanto e proletariato", *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., pp. 169-170.

⁴⁹ IDEM, "La lotta nazionale in Istria", cit., p. 98.

con lo “sparire dei contrasti delle classi all’interno spariscono del pari le ostilità internazionali”⁵⁰. Della cultura ottocentesca fece propria l’idea della funzione naturale e sociale della maternità, con cui, come si è visto, contestò le concezioni nazionali e imperiali del suo tempo, giungendo a posizioni opposte a quelle di altre attiviste femminili “maternaliste”. Sarebbe tuttavia toccato alle donne di un’altra generazione, quelle che parteciparono al Congresso Internazionale delle Donne per la Pace nel 1915 all’Aja e che fondarono successivamente la Lega Internazionale delle Donne per la Pace e la Libertà (in inglese *WILPF*) nel 1919, costituire una soggettività politica collettiva in opposizione alla costituzione e alle politiche dello “stato maschile”.

La sua revisione dell’idea di patria spicca tuttavia per l’anticipazione di molte intuizioni che sarebbero maturate solo diversi decenni dopo. Resta straordinariamente moderna la sua concezione della *patria* plurinazionale⁵¹, un luogo cioè dove la cognizione di esperienze, di interazioni, di memorie comuni, il senso di appartenenza e i legami di solidarietà e di obblighi reciproci hanno luogo tra soggetti deliberatamente diversi e prescindono del tutto dalla visione di un’unità particolaristica costruita o istituzionalizzata, dall’“etnicità fittizia”, nelle parole di Étienne Balibar, che è stata alla base dello stato nazionale e o della “nazione ideale” dell’immaginario patriottico⁵². Altrettanto si può dire della consapevolezza che una patria comune non si può dare senza un reciproco riconoscimento paritario, scevro da ogni senso di superiorità o da ogni volontà di assimilazione, e al tempo stesso consapevole del carattere strutturalmente oppressivo del *proprio* gruppo in quanto egemone. Pure molto moderno è il suo astenersi dal determinismo sia di tipo biologico sia di tipo “culturalista” quale era corrente nei discorsi

---

⁵⁰ IDEM, “Il Manifesto dei Comunisti e L’associazione internazionale” [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri], *Documenti del periodo rivoluzionario*, cit., p. 111.

⁵¹ In epoca contemporanea si preferisce invero parlare di *stato* plurinazionale prescindendo cioè dalla dimensione affettiva dell’appartenenza. L’originalità della Martinuzzi consiste nel fatto che fosse possibile condividere questa dimensione con nazionalità differenti.

⁵² Étienne BALIBAR, “The Nation Form: History and Ideology”, in: *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, a cura di Étienne Balibar e Immanuel Wallerstein, London 1991, p. 96 (ediz. orig. Paris 1988).

del tempo, e il suo sottolineare invece i rapporti di egemonia e subalternità, in termini che per certi versi anticipano Gramsci o gli approcci postcoloniali contemporanei. In particolare, Giuseppina Martinuzzi decostruisce radicate gerarchie culturali rivendicando il valore e il contributo di tutte le civiltà⁵³ e preoccupandosi in primo luogo della parola di chi non ha voce o non trova ascolto, in un'epoca, non va dimenticato, in cui gran parte del movimento socialista in Europa non solo era quantomeno ambivalente nei confronti delle imprese coloniali d'oltremare, ma, come in Istria, tendeva a privilegiare determinati gruppi, ritenuti più progrediti, a scapito di altri, contribuendo così ad inasprire conflitti etnici o nazionali. Ed è infine modernissima l'affermazione dell'inviolabilità dei diritti di gruppo, come si direbbe oggi, *assieme* alla propensione a concepire cambiamenti, scambi, o quelle che oggi chiamiamo "ibridazioni". Giuseppina Martinuzzi ci lascia così, quasi a sorpresa, un'eredità preziosa che ci parla ancora oggi.

---

⁵³ Ad esempio: "Noi del secolo ventesimo siamo gli eredi, non di una civiltà, ma di tutte quelle che esistettero in precedenza, perché tutte hanno contribuito a dirozzare l'animale umano primitivo; ognuna gli ha dato una spinta, perché esso proceda e si elevi. Roma antica (...) ha combattuto contro popoli già progrediti, e, per dominare su tutti, ha distrutto la pace, il benessere di popolazioni agricole e industriali; ha raso al suolo fiorenti città, ha sterminato colle sue invasioni militari milioni di uomini; s'è impossessata della loro cultura e vi sovrappose, con la forza del vincitore, il carattere latino e la sapienza delle sue leggi. (...) Essa non fu né più, né meno umana dei popoli da lei soggiogati", G. MARTINUZZI, "Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista", cit., p. 221.

Giuseppina Martinuzzi and the revision of the idea of homeland in passage to socialism

Summary

This paper focuses on the revision of the idea of homeland effected by Giuseppina Martinuzzi in her passage from democratic irredentism to socialism. Even before becoming a Socialist she had rejected the oppressive triumphalism of contemporary nationalism and conceived her Istrian “little homeland” as a plural space where all national identities were to be respected. As a Socialist Martinuzzi developed an internationalist approach and a feminist outlook which aimed to guarantee the equality and the rights of all nationalities within the state and radically changed the very idea of homeland.

GIUSEPPINA MARTINUZZI I REVIZIJA IDEJE O DOMOVINI PRILIKOM PRELASKA NA SOCIJALIZAM

dr. sc. Francesca Lacaïta, istraživačica

profesorica u Državnoj gimnaziji „Carlo Tenca“, Milano

Ul. Eustachi 20, I-20129 Milano

e-mail: francesca.lacaïta@gmx.net

Izvorni znanstveni rad

Ovaj se prilog zadržava na reviziji ideje o domovini Giuseppine Martinuzzi na prijelazu s demokratskog iredentizma na socijalizam. Već je prije pristupanja socijalizmu bila odbacila ugnjetavajući trijumfalizam onodobnog nacionalizma i pojmla svoju istarsku „malu domovinu“ kao pluralistički prostor u odnosu na sve nacionalne osobnosti. Kao socijalistkinja Martinuzzi je razvila internacionalistički pristup i žensku viziju, koji su imali za cilj osigurati jednakost i prava svih nacionalnosti unutar države, promijenivši time radikalno samu ideju o domovini.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, domovina, socijalizam, feminizam

This paper focuses on the revision of the idea of homeland effected by Giuseppina Martinuzzi in her passage from democratic irredentism to socialism. Even before becoming a Socialist she had rejected the oppressive triumphalism of contemporary nationalism and conceived her Istrian “little homeland” as a plural space where all national identities were to be respected. As a Socialist Martinuzzi developed an internationalist approach and a feminist outlook which aimed to guarantee the equality and the rights of all nationalities within the state and radically changed the very idea of homeland.

Keywords: Giuseppina Martinuzzi, homeland, socialism, feminism

Među razlozima koji nas navode da razmotrimo ličnost Giuseppine Martinuzzi, koja je inače zanimljiva sama po sebi i zaslužuje daleku veću pozornost od one koja joj se pridavala do danas, ističe se svakako njezino poimanje „domovine“, koje valja razmotriti i u svjetlu problema današnjice. Njezino djelovanje i njezini napisi, iako se odnose na specifičnu situaciju, na neki način anticipiraju današnja razmatranja o „graničnom području“. Ono više nije shvaćeno kao crta koja jasno razdvaja različitosti, već kao granica koja određuje „zonu tranzicije“, koja uključuje diskontinuitete i različitosti, ili, obratno, ona čini da diskontinuiteti iščezavaju te da se na nov ili poseban način slažu elementi s ove i one strane granice¹. U tom nam pogledu Giuseppina i danas može mnogo toga reći.

Dakako, Martinuzzi nije bila prva koja je razmišljala o temama kao što su različitost i suživot, pluralizam kultura i univerzalnost ljudskog stanja. I doista, upravo na austrijskom priobalju „Proljeće naroda“ je 1848. naglasilo dimenziju autonomista i regionalista, koja je najjači izričaj našla u federalističkoj misli Carla Cattanea, u kojega su se pluralizam i različitost smatrali osnovama za slobodno i napredno društvo. Na intelektualnom planu već su bili izvršeni originalni pokušaji pomirbe nacionalne ideje i etnokulturnog pluralizma te smišljanja pozitivnih modela suživota među narodima istočnog Jadrana za dobrobit čitave Europe². No, prilike u kojima je djelovala Giuseppina bile su sasvim drugačije: postupno se stvarao – i to ne samo u mladoj talijanskoj državi preko granice – ideal o potpunom podudaranju *države* i *nacije*, pored onoga o organski homogenoj naciji, koja je crpila svoju snagu u gušenju različitosti, dok su se istovremeno zaoštravala suprotna stajališta između različitih političkih projekata u

---

¹ O tome vidi: Bjørn THOMASSEN, „Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives“, *Europæa. Journal des Européanistes. Journal of the Europeanists*, vol. II, br. 1, Cagliari 1996., str. 37.-48.; Ulf HANNERZ, „Borders“, *International Social Science Journal*, vol. XLIX, br. 154, Oxford 1997., str. 537.-548. (537.-538.); Gerald LAMPRECHT – Ursula MINDLER – Heidrun ZETTELBAUER, „Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne“, u: *Zonen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne*, Hg. Gerald Lamprecht, Ursula Mindler i Heidrun Zettelbauer, Bielefeld 2012., str. 9.-15.

² Dominique Kirchner REILL, *Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Stanford, CA 2012., posebice rasprava Pacifica Valussija i Stipana Ivičevića o idejama Niccolò Tommasea u 6. poglavlju.

raznih naroda Habsburškog Carstva. Energične aktivnosti među njima bile su obilježene prevlašću nekoliko „kulturnih nacija“ nad „narodima bez povijesti“ i etničkim rivalstvom radi nametanja vlastite premoći u sklopu države, okupirajući javne institucije i podčinjavajući druge nacionalnosti, bez djelotvorne intervencije središnje vlasti s ciljem osiguravanja uvjeta jednakosti na lokalnom planu. U Austrijskom primorju bitan čimbenik u nadmetanju dviju suprotstavljenih nacionalnosti nazočnih na teritoriju – talijanske s društvenom prevagom i „slavenske“ (slovenske ili hrvatske)³ u kulturnom i političkom usponu – bila je suprotnost između grada i sela. Ta je opreka zacijelo bila jako stara u Europi, ali ona će u onom kontekstu postati posebno eksplozivna s obzirom na to da su Talijani činili većinu u svim urbanim svjetovima, iako su, ukupno gledajući, bili manjina u upravnim jedinicama istog Primorja, s izuzetkom Trsta i njegove okolice. Kao što je istaknula Marta Verginella, taj je kontrast nestao smanjenjem višejezičnosti i multietničnosti regije na dvojno predstavništvo Talijana i „Slavena“, dovodeći do „zahtjeva političkog prvenstva građanstva nad seljaštvom i talijanskih gradova nad slavenskim selom“⁴. Takve su teme bile stalno prisutne u viziji i političkoj aktivnosti Giuseppine Martinuzzi, kojima je ponajprije pristupila različito od onovremenih nacionalizama, a potom i u otvorenom suprotstavljanju njima.

Spoznaja o *vrijednosti* etničkog i kulturnog pluralizma svoje „granične“ zemlje stalno je prisutna u svijesti G. Martinuzzi, prije i poslije pristupanja socijalizmu. O tome, primjerice, svjedoči članak koji je pod uobičajenim pseudonimom „Camilla“ napisala 1886. i objavila u iredentističkom tršćanskom dnevniku *L'Indipendente*, upravo u vezi sa svojom „malom domovinom“ – Labinom. Labinjani (mislila je na stanovnike starogradske jezgre – op. prev.), pisala je, „znaju sačuvati svoje nacionalno obilježje čisto i neokrnjeno, u potpuno slavenskom kotaru“, te živjeti „u slozi sa

---

³ „Slaven“ je termin kojim su Talijani saželi Slovence i Hrvate s Primorja u jednu kategoriju, često s oznakama prezira. Kao termin teških ideoloških predmnijevanja, povijesno iskorišten kao sredstvo stvaranja asimetričnih društvenih odnosa, ovdje će se upotrijebiti, osim u citatima, samo pod navodnicima, u relacijskom smislu (tj. u odnosu na Talijane) i umjesto objektivno teškog „slovenskog i/ili hrvatskog“.

⁴ Marta VERGINELLA, „Il paradigma città/campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multietnico“, *Contemporanea*, vol. XI, br. 4, Bologna 2008., str. 779.

Slavenima u kotaru“. To je imalo precizne implikacije političke naravi jer je značilo „da Labin poštuje ljudska i društvena prava, svjestan je značenja poljoprivredne populacije te osjeća da se građani i seljaci, Talijani i Slaveni, obrazovani i neuki, sažimaju pod jednim nazivnikom: onim bivanja čovjekom“⁵.

Ovdje se susreću razni elementi koji su u suprotnosti s nacionalnim stavom koji se u ono doba razvijao među Talijanima Primorja. U Martinuzzinim riječima labinska „mala domovina“ poštuje ljudsko dostojanstvo i prava svih, bez gaženja prava drugih da bi se potvrdila vlastita, ne ulazi u sukob s vlastitim ruralnim okruženjem i stoga uspijeva živjeti u miru sa svojim susjedima, premda čvrsto zadržava svoj talijanski identitet. Prije svega, ovdje je *priznata* stvarnost „slavenskog“ postojanja, koja se uglavnom umanjivala. Vjerojatno je ovaj članak nedugo zatim potaknuo Tomasa Lucianija, njezina mentora, tada ezula u Kraljevini Italiji, da joj napiše pismo u kojem ju je podsjećao: „mi smo zbog nužnosti u ratnom stanju“, stoga joj je savjetovao da „nikad ne pravi ustupke neprijatelju, već da se svim sredstvima i svim smicalicama, koje dopušta ratno stanje, bori protiv njega“.⁶

U ovom sukobu ideja može se uočiti i dimenzija općenitoga, tj. učestalo sredstvo dokazivanja (*topos*), posebice u XIX. i XX. stoljeću, realističnog čovjeka koji upozorava dobronamjernu, ali naivnu ženu na stanje opasnosti, neizbježnost sukoba i potrebu njezina usklađivanja s uobičajenim mišljenjem i vladanjem. Nasuprot tome, za Martinuzzi podrška talijanstvu – kao legitiman izražaj vlastite nacionalnosti – nije isključivala, već je uključivala priznanje pluralističke etničke zbilje teritorija, pa tako i drugih nacionalnosti. Perspektiva „male domovine“, također svedene na dimenziju općenitoga, lišena hegemonskih ambicija, a vezana upravo za teritorij i njegove osobitosti, omogućavala je izvlačenje iz logike sukoba i pružala mogućnost takvog priznanja. Takav pristup bio je svojstven G. Martinuzzi tijekom čitave njezine „iredentističke“ faze. Znakovito je to što je

---

⁵ CAMILLA [Giuseppina MARTINUZZI], *L'Indipendente*, Potenza, 22. svibnja 1886.

⁶ ISTITUTO REGIONALE PER LA STORIA DEL MOVIMENTO DI LIBERAZIONE NEL FRIULI VENEZIA GIULIA [IRSML], Trst, *Fondo Martinuzzi*, kut. XLI, fasc. IV, a-d, Corrispondenza.

ona uvijek odbijala pristupiti Istarskom političkom društvu (*Società politica istriana*), koje je osnovano 1884. s ciljem zastupanja talijanstva Istre, jer ga je držala šovinističkim i protivnim davanju prava „Slavenima“ kako bi izrazili svoju nacionalnost⁷. Drugi nam primjer pruža književni časopis *Pro Patria*, koji je osnovala i uređivala od 1888. do 1890., pobijedivši protivljenje muškaraca unutar nacionalnog pokreta. Zacijelo je časopis zamišljen kao „kulturna ruka“ istoimenog iredentističkog društva, osnovanog 1885. i obnovljenog 1890. pod nazivom *Lega Nazionale*, koje je posebno bilo aktivno na nacionalnom osvješćivanju mladih generacija s ciljem suprotstavljanja svenjemačkom Društvu za njemačke škole (*Deutsche Schulvereine*) i „slavenskom“ Društvu sv. Ćirila i Metoda⁸. Dakle, iako je bio potpuno u skladu s ciljevima nacionalnog pokreta, časopis koji je uređivala Martinuzzi isticao se kako po pozornosti koju je pridavao dimenziji lokalnog tako i po potrebi širenja pogleda i otvaranja obzorja, prikazujući složen i artikuliran okvir talijanskoga kulturnog iskustva, čak i u njegovim pučkim ili perifernim oblicima, uspijevajući „privući (...) znatnu pozornost za tršćansku-istarsku književnost u ukupnoj onovremenoj talijanskoj književnosti“ te osigurati podršku hrvatskih i slovenskih intelektualaca⁹.

Nakon iskustva s *Pro Patriom*, u prvoj polovini devedesetih godina XIX. stoljeća Martinuzzino odvajanje od macinijevskog patriotizma iz doba njezine mladosti sazrelo je u jednom procesu koji je završio učlanjenjem u Socijalističku stranku 1896. Zacijelo je i ona, poput ostalih, dijelila razloge zajedničkog puta s drugim ličnostima talijanske liberalne i demokratske galaksije, kao što su bili Angelo Vivante, Carlo Ucekar, Giovanni Oliva i Valentino Pittoni, koji su koncem XIX. stoljeća napustili *nacionalni* svjetonazor postpreporodnog razdoblja i pristupili oslobađajućem pokretu socijalizma, dajući mu, u tršćanskim okvirima, izrazito internacionalističko obilježje koje ga je razlikovalo od onoga na području Trenta. Poput Giuseppine,

---

⁷ Giacomo SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni*, vol. V, Rovigno 1978. – 1981., str. 244.

⁸ O ulozi školskih društava (ne samo njemačkih) u nacionalizaciji područja Carstva i o stvaranju jezičnih barijera usp. Pieter M. JUDSON, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, MA 2006., posebice str. 1.-65.

⁹ G. SCOTTI, „La poesia militante di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 240.

mnogi od njih dolazili su iz Tršćanskog radničkog društva (*Società Operaia Triestina*), osnovanog 1869. od strane demokratskih, macinijevskih i garibaldijevskih predstavnika, koji su s vremenom usvojili protuslavenske i protusocijalističke tonove. Ironično je da je upravo Tršćansko radničko društvo postalo rasadnikom klasnog i internacionalističkog socijalizma, na koji se u početku gledalo s podozrenjem i nepovjerenjem¹⁰. Socijalizmom se birao put davanja prednosti modernizaciji institucija i proširivanju prava građanstva na svakoga unutar države (Carstva), umjesto premoći vlastite etničke zajednice nad drugima, a to je uključivalo priznavanje postojanja i zakonitost nacionalnog pluralizma na državnom teritoriju.

Tršćanski socijalisti talijanskog izričaja prihvatili su stoga s potpunim uvjerenjem reviziju nacionalnog razgovora i marksističke teorije poznate pod imenom austromarksizma (shvaćenog, sažeto rečeno, kao pristup koji je nadilazio jednostavnu teritorijalnu decentralizaciju i koji je pokušavao dati „kulturnu autonomiju“ pojedinim narodnostima bez obzira na njihov status većine ili manjine na određenom području). U tome pogodovali su im konstelacija odnosa snaga i društveno-politički uvjeti koji su ih suprotstavljali liberalnim sunarodnjacima, umjesto da ih potiču na suradnju s njima kao u Istri ili na području Trenta¹¹. Osim toga, ti su socijalisti izvršili značajnu ulogu posredovanja između samog austromarksizma te demokratskih i preporodnih talijanskih tradicija koje su oblikovale mnoge od njih, počevši od demokratskog federalizma kataneovskog tipa¹². Istovremeno, u Italiji su se demokrati – kao što su bili Gabriele Rosa, Alberto Mario, Jessie White ili Arcangelo Ghisleri – bili pobunili protiv dvosmislenih ili nacionalističkih prizvuka koje je poprimao „službeni“ macinijanizam svojim navaljivanjem

---

¹⁰ Elio APIH, „L'esperienza liberale di Giuseppina Martinuzzi“, u: ISTI, *Il socialismo italiano in Austria. Saggi*, Udine 1991., str. 29.

¹¹ Usp. Marina CATTARUZZA, „Die sozialistische Bewegung in den italienischsprachigen Teilen Österreich-Ungarns“, u: *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Italien 1848-1998: Forschungen und Forschungsberichte*, ur. Rolf Wörsdörfer, Mitteilungsblatt des Instituts zur Erforschung der europäischen Arbeiterbewegung (IGA), 21, Bochum 1998., str. 218.-220.

¹² Arduino AGNELLI, „Socialismo triestino, Austria e Italia“, u: *Il movimento operaio e socialista in Italia e in Germania dal 1870 al 1920*, a cura di Leo Valiani e Adam Wandruszka, Bologna 1978., str. 221.-280.

na jedinstvo i homogenost nacije, da bi i oni istaknuli, u ime vizije Carla Cattanea, vrijednost različitog i pluralizma. Ipak, tršćanski su se socijalisti svojim uvjerenim i dosljednim pristupanjem klasnom i internacionalnom socijalizmu na kraju odvojili od talijanske preporodne tradicije¹³.

U slučaju Giuseppine Martinuzzi tome se dodavala i naglašena „ženska“ kritika vladajućih nacionalnih poimanja. Žena koju je prije deset godina Tomaso Luciani pozvao na „ratno stanje“ iskazala je svoj odmak od takve nacionalističke logike, obilježene suprotstavljanjem i prevlašću, kako bi promijenila sâm smisao ideje o domovini, pretvarajući je u teritorijalnu zajednicu temeljenu na pravdi i empatiji, sposobnu prihvatiti i vrednovati unutarnju različitost.

Ipak, možemo slijediti pojedine faze ovog „putovanja“, polazeći od procesa kritičke revizije mitova i prakse suvremenog nacionalizma koji je Giuseppina izvršila u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća, odbacujući trijumfalne i autoritarne aspekte te, nasuprot tome, vrednujući oslobađajuće i revolucionarno usmjerenje preporodnog nasljeđa, domoljublje koje se pretače u kozmopolitizam i borbu za čitavo potlačeno čovječanstvo. Kolonijalne ambicije i porazi talijanske države zacijelo su joj pružili mnogo materijala za osudu, počevši od dviju pjesama, *Alle madri italiane dopo Amba Alagi* (‘Talijanskim majkama nakon Amba Alagi’) i *Dopo Macallè* (‘Nakon Macallèa’), koja je, nažalost, izgubljena. Oda *Alle madri italiane*, koja je objavljena koncem 1895. u novinama *Raccoglitore*¹⁴, još uvijek pokazuje širok utjecaj toposa i središnjih tema u nacionalnom razglabanju XIX. stoljeća, kao što su „ožalošćeno majčinstvo“ te vrijednost časti i žrtve za domovinu. U trećoj se strofi zapravo pojavljuje upit, dvojba o legitimnosti kolonijalnog pothvata (*Oh, perché mai desio / Delle altrui patrie, spinge / Lunge dal suol natio?*), kojemu se suprotstavlja, s jedne strane, herojska preobrazba o razlozima pothvata (*Misteriosa sfinge / L'ignoto tenta, affascina*), a s druge poticaj pokoravanja sudbini domovine,

---

¹³ Te je razlike posebno naglasila Cattaruzza, koja naglašava, za razliku od Agnellija, „radikalan prekid s tradicijom i duhom Preporoda (Risorgimento)“ od strane tršćanskih socijalista: M. CATTARUZZA, „Die sozialistische Bewegung“, nav. dj., str. 223.

¹⁴ Giuseppina MARTINUZZI, *Alle madri italiane dopo Amba Alagi*, izvadak iz *Raccoglitore* (Rovereto, 17. prosinca 1895.), u posjedu Gradske knjižnice „Attilio Hortis“, Trst.

koje je vodilo poništenju pojedinačnog žalovanja u sakralnoj vezi s nacionalnom zajednicom. Završna strofa priziva kolonijalnu utopiju koja pročišćava nasilje rata i iskupljuje žrtve vojnika: *Quando sull'afra terra / Avrà l'Italia impero, / Non più in virtù di guerra / Ma di civil pensiero, / Ricorderanno i popoli / Da fiere bande or cinti, / Con riverenti pagine / Dell'Amba Alagi i vinti*. Prema Eliju Apihu, ova je oda „možda njezin posljednji spjev inspiriran nacionalnim osjećajem shvaćen na liberalni način, tj. različit od povijesne i društvene procjene“¹⁵. I doista, ona se može smatrati svojevrsnim oprostajem od određenih tonova ili konvencija jer će se ubrzo ideja o domovini za Giuseppinu Martinuzzi promijeniti.

Jednako je tako značajna onodobna prepiska koju je održavala s generalom Oresteom Baratierijem, slavnom žrtvom talijanskih kolonijalnih pothvata, bivšim guvernerom eritrejske kolonije, koji je poražen u bitki kod Adué 1896. i time smatran odgovornim za sve vojne neuspjehe u Etiopiji, stoga je uhićen, podvrgnut sudenju te napokon oslobođen optužbi i umirovljen. Giuseppina je pisala u njegovu obranu u listu *Raccoglitore* i u tršćanskom socijalističkom glasilu *Il Lavoratore*, postavši tako prijateljicom bivšega generala. On joj je poslao primjerak svoje knjige *Memorie d'Africa*, u kojoj, kao što je poznato, optužuje talijanske i europske kolonijalističke metode; proglašava se žrtvom talijanskih političkih i vojnih vlasti koje su ga učinile žrtvenim jarcem¹⁶; kritički preispituje izbor talijanskog upravljačkog sloja, koji je radije slijedio prekomjerne prohtjeve moći nego društvenu koheziju¹⁷. Međutim, Baratieri je kolebljiv ili neodlučan na poticaje G. Martinuzzi prema socijalizmu, „mutnima iz Milana“¹⁸, pa i poučavanju na materinskom jeziku za inojezično stanovništvo („Ne poznajem dovoljno ovo pitanje, no ako je stvar takva kako Vi kažete, nema sumnje da pravda, napredak, čovječnost, potreba za svjetlošću nalažu da se Slavenima ostavi prostora

¹⁵ E. APIH, „L'esperienza liberale di Giuseppina Martinuzzi“, nav. dj., str. 29.

¹⁶ IRSML, Trst, *Fond Martinuzzi*, kut. XLI, fasc. IV, b, Corrispondenza, Pisma dobivena od gen. O. Baratierija 1897. – 1899. i druge bilješke u vezi s njim, pismo od 25. veljače 1898.

¹⁷ Isto, pismo iz Wiesbadena od 26. svibnja 1898., br. 13.

¹⁸ Odnosi se na pobunu pučana prema Vladi, koja se zbila u Milanu između 6. i 9. svibnja 1898., a koja je krvlju ugušena rukom generala Bave Beccarisa.

za obrazovanje na vlastitom jeziku¹⁹). Razumljiv je Martinuzzin interes prema bivšem garibaldincu i „iredentistu“ Baratieriju (koji je potjecao iz Tirola i potalijančio svoje izvorno prezime Baratter) jer je odražavao put sličan njezinu: poistovjećivanje s Italijom preko granice, doživljene traume u vezi s temeljnim aspektima ideologije i nacionalnog iskustva kasnog XIX. stoljeća, kao što su vojna vrijednost i kolonijalno širenje, te, konačno, njegovo odustajanje upravo od središnjeg polazišta.

U međuvremenu, Giuseppina se sve više isticala kao najznačajnija žena među socijalistima Primorja. Bila je prijateljica i suradnica Lajosa Domokosa, kao i labinskog sumještana Giuseppea Lazzarinija²⁰. Poput drugih istaknutih ličnosti socijalizma na Jadranu, i ona je bila u situaciji da posreduje između iskustava i različitih kulturnih postavki, između talijanske preporodne baštine i marksističkog socijalizma, između Istre i Trsta. Od preporodne baštine zadržala je posebice romantičarsko-dobrovoljačke osobine, u zajedničkom suživotu s materijalizmom pozitivističkog i marksističkog tipa, koji je usvojila u godinama nakon svoje mladosti. Od tršćanskog socijalizma preuzela je austromarksistički pristup, usmjerivši pozornost od onog istarskog prema seoskoj zbilji. Kao „iredentistkinja“, gledala je, naravno, na Italiju; sada postaje jasno da iako je nastavljala pratiti događaje preko granice, smatrala je presudnim za socijalizam habsburški višenacionalni kontekst i, u lokalnoj sredini, prevladavanje druge „granice“, suparništvo između Talijana i „Slavena“ u odnosu na koje su joj se „nacionalne“ postavke talijanskog socijalizma određene vrste, posebice reformističkog tipa, činile manje nazadnima. U ovim prijelazima postajala je presudnom razina općenitog s obzirom na to da Giuseppina, kako će se uskoro vidjeti, nije namjeravala podrediti „žensku“ prirodu ili iskustvo (shvaćenu kao poimanje XIX. stoljeća) „muškim“ prevladavajućim modelima. Odatle, s jedne strane, posebnost ili originalnost njezinih stajališta, a s druge njihova relativna izoliranost i, slijedom toga, prividna odsutnost na političkom planu, nasuprot priznanju na onom etičkom ili

---

¹⁹ Isto, pismo bez datuma, br. 14.

²⁰ Ezio GIURICIN, „Socialismo istriano e questione nazionale. Le idee e le concezioni sulla questione nazionale degli esponenti istriani della Sezione Italiana Adriatica del Partito Operaio Socialdemocratico d’Austria“, *Quaderni*, vol. XXI, Rovigno 2010., str. 91., br. 113.

moralnom.

Vidjelo se da je Giuseppina Martinuzzi još kao „iredentistkinja“ davala prednost lokalnoj razini „male domovine“ te kako je naknadno iskazivala nelagodu, iako suzdržanu, prema ambicijama ekspanzionističke moći talijanskih kolonijalnih pothvata. Kao socijalistkinja, njezina „ženska“ kritika vladajućih nacionalnih koncepcija postala je još radikalnijom. Preuzevši „prirodnost“ domovine i nacionalni osjećaj (što je bilo neizbježno za osobu njezine izobrazbe), ona ih svodi na intimniju sferu, obiteljsku, empatijsku, čuvstvenu, koju valja braniti od nasilja i tlačenja prouzročenih postojećim političkim i društvenim ustrojstvima. Etnički i kulturni pluralizam tako je prikazan kao povijesna činjenica koju valja sačuvati i vrednovati, a ne kao nepravilnost koju treba ukloniti ili izbrisati. Budući da se domovina „nameće (...) ljudskom srcu kao prirodni instinkt, kao društvena dužnost“, iz toga proizlazi obveza da se „poštuju domovine drugih“ i jezici drugih „jer su svi govori izrazi ljudskog uma; jer svi imaju civilnu zadaću koju moraju obaviti; jer je zločin protiv prirode spriječiti slobodnu i potpunu uporabu dragog materinskog jezika koji se ljubi zato što je naš, a ne zato što je slavan“²¹. Ovdje se gotovo prepričava Herder²², čiji se odjeci naziru i u sljedećim odlomcima²³: „Materinski jezik i nacija pridonose stvaranju jedinstvenog, nedjeljivog poimanja (...). Od nacionalnog osjećaja proizlazi pravo i dužnost njegovanja materinskog jezika jer se u njemu odražava naša misao, jer je on povezan sa sjećanjima iz našeg djetinjstva, jer niti jedan drugi jezik ne bi mogao tako dobro odgovarati osjećajima naše duše (...). Kazat ću i više: očuvanje nacionalnog bića jest i urođena potreba naše

²¹ G. MARTINUZZI, „Patria e socialismo“ [Discorso letto pubblicamente li 30 luglio 1899 auspice la „Lega sociale-democratica“ di Trieste], u: *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario (1896-1925)*, a cura di Marija Cetina, Pola 1970., str. 54. i 56., naglašavanje kao u tekstu.

²² Prema Herderovim riječima: „Svatko voli svoju zemlju, njezine običaje, svoj jezik, svoju supругu, svoju djecu ne zato što bi bili najbolji na svijetu, nego zato što su oni konkretno njegovi te u njima ljubi dio samoga sebe i svojih napora“, Johann Gottfried von HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, vol. 1, Karlsruhe 1788., str. 27, prijevod autorice.

²³ Poveznicu s Herderom već je primijetila Marina ROSSI, „Appunti su Lajos Domokos e Giuseppina Martinuzzi, pionieri del socialismo adriatico“, *Qualestoria*, vol. XXXIX, n. 2, Trieste 2011., str. 97.-98.

osobnosti, netko bi rekao instinkt (...)“²⁴. Posebice: „Budući da svaka nacija ima posebne odlike, da svaka radi prema vlastitim sposobnostima u skladu s općim napretkom, pada radna [vjerojatno greška umjesto *bahata* – F. L.] pretpostavka smatrati našu naciju kao naciju lumena te zahtijevati za nju povlastice koje guše druge i prevlasti koje više ne vladaju prema zakonu evolucije (...)“.

Socijalizam ne želi uništiti ništa što je priroda učinila, stoga se ne bi ni mogao baviti uništenjem nekih od jezika čija je istina ljepota, bogatstvo mnogolikosti misli: dapače, želi da se svaki slobodno razvija prema sposobnosti naroda te da im bude sredstvo napretka civilizacije i prirodno sredstvo dragih zadovoljština: želi da se svi poštuju, kao što svi poštenu poštuju intimne veze u obitelji.

Nasuprot tome, nacionalizam „teži potiskivanju divne raznolikosti ljudske misli pokušavajući asimilirati narode izjednačavanjem govora koji čine njihov izraz: nacionalizam prezire izvanrednu plodnost prirode kada prezire bilo koji govor: vrši zločine protiv prirode oružjem bahatosti, koje se naziva uspostavljenom moći, ili gospodarskom, a posljedično i moralnom hegemonijom, te otima s usana podređenih naroda dragi im materinski jezik, koji je reflektirajuća svjetlost misli, i nameće drugi, koji je hladan zvuk glasnica“²⁵.

Naravno, takvi naglasci prisutni su i u Mazzinija, koji je svakako bliži Martinuzzinu životopisnom i intelektualnom putu. Ipak, u ovom slučaju, pozivanje na Herdera zapravo naglašava odvajanje od Mazzinija. Za potonjeg iskazi nacionalne osobnosti, kao što je jezik, nalazili su svoje najpotpunije ostvarenje u političkoj dimenziji nacionalne države, koja je unutar sebe trebala biti što homogenija. Za Martinuzzi, kao i za Herdera prije nje, nacionalni osjećaj, ili čimbenici koji ga određuju poput jezika ili kulture, imaju prepolitičko, predržavno svojstvo i odgovaraju ideji prirodne pravde koja nameće obranu svakog naroda i njegovih kulturnih

---

²⁴ G. MARTINUZZI, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 217.

²⁵ ISTA, „Che cosa è il nazionalismo?“ [Conferenza tenuta al Circolo di studi sociali, Trieste 1900], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 79.

obilježja, suprotno kolonijalnom tlačenju ili politici prisilne asimilacije. Upravo da bi zaštitila i ozakonila etničku i kulturnu raznolikost, Giuseppina Martinuzzi napušta političku dimenziju „Domovine“ kako bi se okrenula prirodi i pravdi „Majčinstva/Matrije“.

Preuzimajući i prerađujući uobičajenu metaforu domovine poput majke, u etičkom i retoričkom kontekstu – kao što je rečeno, u pretpolitičkom i predrđavnom – u kojem „domovina, poput majke, mora biti podjednako dobra sa svakim djetetom“²⁶, Giuseppina Martinuzzi razvija u raznim tekstovima temu „dviiju domovina“. S jedne strane, građanska domovina, ugnjetavajuća, nepravedna i tiranska za većinu svoje djece, koja se temelji na odnosima hijerarhije, iskorištavanja i prevlasti, sklona nasilju i ratu, izazivačica sukobljenih nacionalizama „koji teže međusobnoj izolaciji naroda“²⁷ i koji su posebno opasni „u ovim našim pokrajinama s mješovitim narodnostima“²⁸, no istovremeno rušiteljica svih vrijednosti i „prirodnih“ veza, uključujući i one nacionalne²⁹. S druge strane, socijalistička domovina, koja je u svojim nesumnjivo utopističkim crtama naglašeno ženstvena, koja „poput majke pune ljubavi, pruža svoje ruke svakom djetetu i želi da svi budu jednaki te za svako na jednak način misli, raduje se i pati“³⁰ pa se stoga pojavljuje kao ostvarenje u društvenim odnosima „prirodne pravde“ koji postoje u obitelji: „Dakle, u obitelji je malena, mikroskopska slika onog društva koje naziremo u budućnosti, gdje se odražavaju oni pojmovi koje socijalizam zastupa“³¹. Budući da se temelji na „međunarodnom principu“,

²⁶ ISTA, *Le due patrie*, Trieste 1909., str. 8.

²⁷ ISTA, „La lotta nazionale in Istria, considerata quale ostacolo al socialismo“ [Discorso tenuto a Pola 12 agosto 1900], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 87.

²⁸ ISTA, *Le due patrie*, nav. dj., str. 19.

²⁹ „Građanstvo je uništilo obitelj, prisilivši žene na rad u tvornicama; izbrisalo je nacionalno obilježje, podvrgavajući rad jarmu stranog kapitala; izbrisalo je domovinu prisilivši radnike na iseljavanje; izbrisalo je ljubav vezama zbog interesa i koristi; pogazilo je svaku moralnost zavodenjem djevojaka proletarijata“, ISTA, „Il Manifesto dei Comunisti e L'associazione internazionale“ [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri, Trieste 1909], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 111.

³⁰ ISTA, *Patria e socialismo*, nav. dj., str. 55.

³¹ ISTA, „Eguaglianza, fratellanza, libertà dove siete?“ [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri, Trieste 1909], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 190.

socijalistička se domovina prirodno otvara u „beskrajnu domovinu“ koja obuhvaća čovječanstvo, i to ne apstraktno, nego postaje — kako tvrdi Giuseppina s pogledom na Jadransko primorje — „pravedna i nepristrana domovina različitih plemena koja zajedno žive; poštovateljica jezičnih manjina i zaštitnica onih koje su tek nedavno izašle iz gospodarske bijede i uvjeta sužanjstva, koje nemaju iza sebe povijest slavних događaja, stoga su ih ranije civilizirani vladajući zemljaci nazivali barbarskima“³².

Povlašteno motrište Giuseppine Martinuzzi u pogledu nacionalnog pitanja i odnosa između Talijana i „Slavena“ jest Istra; Trst u to ulazi samo marginalno. Istarski kontekst bio je zacijelo značajan kako za ruralno obilježje unutrašnjosti, koje je etničko nadmetanje činilo još složenijim, tako i za osporavanje austromarksističkog pristupa od strane samih lokalnih socijalista, koji su davali potporu progresivnom obilježju talijanske nacionalnosti, koja se smatrala društveno i kulturno naprednijom u odnosu na slovensku ili hrvatsku, za koje se držalo da su uvjetovane feudalnim i klerikalnim nasljeđem te da obično pružaju otpor progresivnoj poruci socijalizma³³. Razumljiva je Martinuzzina briga da potkrijepi svoju poruku u kraju za koji je bila duboko vezana te čije je osobitosti i probleme razumijevala: „U ovoj zemlji, čije su granice tako blizu, duže od jedanaest stoljeća žive dva naroda različitog podrijetla, koji se i sada razlikuju po jeziku, stupnju civiliziranosti i gospodarskim uvjetima. Ne radi se o zavičajnosti za jedne, ni o gostoprimstvu za druge; i jedni i drugi su Istrani. Razum bi stoga htio, a i pravda, da se smatraju jednakima u pravima i obvezama; da dva jezika budu i za jedne i za druge, slobodno i poštovano sredstvo progresivnog civiliziranja, i da si međusobno pomažu u teškoj svakodnevnoj borbi za opstanak“³⁴.

Ona „mala domovina“, koja se već u „iredentističkom“ razdoblju prepoznatljivo dijelila s drugima, postaje sada, u socijalističkoj perspektivi, „zajednička istarska domovina“³⁵, shvaćena kao „splet različitih ljudi,

---

³² ISTA, *Le due patrie*, nav. dj., str. 33.

³³ E. GIURICIN, *Socialismo istriano e questione nazionale*, nav. dj., str. 67.-81.

³⁴ G. MARTINUZZI, „La lotta nazionale in Istria“, nav. dj., str. 88.

³⁵ ISTA, „Che cosa è il nazionalismo?“, nav. dj., str. 80.

gomila činjenica i sjećanja, bližih i dalekih, povezanih u jednu povijesnu i zemljopisnu cjelinu³⁶, stoga „slomiti vezu uzajamnih obveza i prava“ znači raniti „srce domovine, u kojoj oba roda moraju biti ujedinjena, zahvaćena istim otkucajem srca“³⁷. Istarska je domovina po svojoj prirodi množinska. Stoga nacionalne borbe u Julijskoj Veneciji nisu ništa drugo doli „necivilizirani i nehumani napor međusobnog odnarođivanja“, koji kao izlaz može naći samo nasilje ili prevlast: „No, gospodarenje ili prevlast jednog naroda znači podređenost i ovisnost drugog. To je stari koncept gospodstva i podčinjenosti“³⁸. Dakle, neostvarivo je, ali i nepravedno razmišljati o privilegiranju jedne nacije nad ostalima, misleći da se tako promiče napredak. Glavna briga Giuseppine Martinuzzi postaje tada razotkrivanje i rušenje ideološkog ustrojstva talijanskog i „slavenskog“ nacionalizma, mita o prvenstvu zbog više civilizacije i povijesnog prava s jedne strane te iluzija o poboljšanju vlastitih društvenih i gospodarskih prilika s druge, računajući na brojčanu prevlast vlastite nacije. Dva nacionalizma koji osporavaju regiju promatraju se kao izraz klasnih interesa ili, u svakom slučaju, reakcionarnih, koji dijele i podjarmljuju „dva proletarijata“³⁹, huškajući ih jednog protiv drugog, dok su isti vladajući slojevi, moderan život i svi čimbenici napretka ustvari „internacionalni“⁴⁰.

Za Giuseppinu Martinuzzi oba nacionalizma ipak nisu simetrična, nego su izraz različitih društvenih uvjeta: „ako bi socijalisti mogli podržati nacionalne sporove, onda bi oni u Istri trebali stajati na slavenskoj strani jer su oni proleter, slabi i još uvijek u stanju građanskog sužanjstva“⁴¹. Riječ je o situaciji legitimnog tlačenja, tj. o afirmaciji vlastitog nacionalnog bića

---

³⁶ ISTA, „Relazione sul movimento femminile nella Regione Giulia“ [Per il congresso regionale dei socialisti italiani del Litorale tenutosi a Pola li 25-26 dicembre 1899], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 74.

³⁷ Na istome mjestu.

³⁸ ISTA, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, nav. dj., str. 219.

³⁹ ISTA, *La lotta nazionale in Istria considerata quale ostacolo al socialismo*, nav. dj., str. 89.

⁴⁰ Usp. ISTA, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, nav. dj. To je smisao drugog dijela naslova.

⁴¹ ISTA, „La lotta nazionale in Istria“, nav. dj., str. 94.

u perspektivi emancipacije koja ne može a da ne uvuče i prevladavajući narod: „Dakle, za nas socijaliste ne može postojati nikakva razlika između dvaju naroda u zemlji. Sve ono što se odnosi na kulturu ovih naroda mora nas jednako zanimati“⁴². Kod Martinuzzi nema samo one empatije koja obilježava čitavo „internacionalističko čovječanstvo“⁴³. Kad je jednom prevladana i zanijekana ideja da su neki narodi „civiliziraniji“, „napredniji“, „progresivniji“ i zbog toga zaslužniji da ih se više vrednuje od drugih, onda se može pojaviti nezanimariv kulturni pluralizam koji nije ravnodušan prema raznim entitetima (kao što se često događa, primjerice, u suvremenim „etničkim miješanim situacijama“), već je dijaloški, sudjelujući i solidaran u zajedničkoj domovini.

Ovaj proces revizije ideje o domovini koji je provela Giuseppina Martinuzzi u dvama desetljećima, polazeći od njezina pristupanja socijalizmu do izbijanja Prvoga svjetskog rata, jasno je objašnjen u dvama člancima koje je napisala za list *Il Lavoratore Friulano* prigodom libijskog rata. Oni se oštro suprotstavljaju odi *Alle madri italiane dopo Amba Alagi*, koju je sastavila petnaest godina ranije. Tada se majke tješilo toposom „bolnog majčinstva“, vrijednošću žrtve za domovinu koja iskupljuje majčinsko žalovanje. Sada im se grubo obraća zbog njihova tobožnjeg pristanka na vojnu ekspediciju: „Majke Italije, imate li vi srce koje ljubi, pamet koja misli, htijenje koje djeluje (...)? Govorim s vama, dok vam upravitelji vaše domovine odnose sinove da bi ih pretvorili u zlikovce. Govorim s vama i pitam vas: - Jeste li se odrekle uzvišene majčinske ljubavi ili ste postale toliko plašljive i kukavice da se ne usudite provesti zajedničku prosvjednu akciju“? Ondje se važe sumnja o „sudbini domovine drugih“ s vizijom „jedinstvene Italije“ koja *kliče majkama heroja / i poziva na osvetu / i teži novim akcijama*; ovdje se podcrtava nemoralnost pothvata i beskorisnost žrtve: „Za vaše sinove koji su pretvoreni u invalide stoji obećanje: uzdržavat će se na teret domovine. Laž! Na tisuće Garibaldijevih suboraca ostavljeno je čamiti u bijedi. A ipak, bili su dali domovinu Talijanima! Koju će naknadu dobiti vaši sinovi koji su poslani da bi obeščastili tuđu domovinu“? Ondje su domovina i majčinstvo bili složni, premda uz neke trzavice; ovdje su

---

⁴² ISTA, „Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista“, nav. dj., str. 222.

⁴³ E. GIURICIN, *Socialismo istriano e questione nazionale*, nav. dj., str. 100.

u osnovi suprotstavljene strane, kao i u sarkastičnom zaključku: „Majke Italije, živjela domovina, dolje majčinstvo“⁴⁴. Ondje se zazivala perspektiva iskupljenja kolonijalne sanjarije koja se temelji na „civilizacijskoj misli“ koju su prihvatili sami *narodi / okruženi ponosnim drušinama*. Ovdje su svi narodi na istom planu, a u temeljima ove istinske jednakosti stoji upravo majčinstvo, kao što se vidi u pozivu „talijanskim, arapskim i turskim majkama“ uime onog „bolnog, očajnog krika“ koji je „jednak u svim jezicima (...), talijanskom, arapskom ili turskom, tko bi razlikovao majku“⁴⁵? Kolonijalno pitanje potvrđuje se kao središnja tema, kako u stvaranju nacionalnoga govora tako i u njegovoj kritici i poništavanju. Dakle, majčinstvo mu se suprotstavlja kao neizostavno drugo i protivno rješenje jer ono samo po sebi poništava etničku i kolonijalnu hijerarhiju te afirmira jednakost među narodima.

Sama, pak, Giuseppina Martinuzzi izvršila je obratni proces od onoga talijanskoga ženskog pokreta. Na njega je gledala sa simpatijom kada je čitala povremeni list za emancipaciju žena *La donna*, koji je uređivala Gualberta Beccari, a u njemu su surađivale Giuseppinine prijateljice Adele i Argelia Butti, koje su poput nje bile aktivne u Ženskoj sekciji Tršćanskoga radničkog društva. Dok se u postpreporodnoj fazi ženski „građanski“ pokret, radikalnog i demokratskog oblika, još uvijek općenito obilježavao kao iredentistički uime samoodređenja naroda i antikolonijalni uime „ženske etike“, u novom se stoljeću postupno potvrđivalo umjereno, provladino usmjerenje, u kojemu se „materinski“ pristup spajao s podrškom politici snage uime veličine nacije, kao što se vidjelo u bošnjačkoj krizi 1908., tijekom samog rata u Libiji, pa i kasnije, nakon početka Prvoga

---

⁴⁴ G. MARTINUZZI, „Alle madri d'Italia. Viva la patria e abbasso la maternità!“, *Il Lavoratore Friulano*, br. 366, Trieste, 7. listopada 1911., str. 1.-2., u: Gian Luigi BETTOLI, *La costruzione del Partito Socialista nel Friuli occidentale dalla fine del diciannovesimo secolo alla dittatura fascista. La pianura. La pedemontana fra Livenza e Cellina*, vol. II: *Nel vortice della guerra mondiale*, str. 300., dostupno na: <http://www.storiastoriepn.it/wp-content/uploads/LIBRO2.pdf> (pristup 15. rujna 2019.).

⁴⁵ ISTA, „Ascoltando. Alle madri italiane arabe e turche“, *Il Lavoratore Friulano*, br. 395, Trieste, 28. travnja 1912., str. 1., u: G. L. BETTOLI, *La costruzione del Partito Socialista*, nav. dj., str. 301.-302.

svjetskog rata⁴⁶. Jasnoća Martinuzzina odmaka zasigurno je prikazana razlikom u tonovima između spomenute ode i dvaju članaka, no njezine se ideje nisu doimale nepopustljivima samo u odnosu na talijanski ženski pokret. U godinama koje su prethodile Prvom svjetskom ratu došlo je i do rascjepa austromarksističkih postavki u vezi s pitanjem narodnosti u Austriji – kako je opisano u tekstovima Karla Rennera i Otta Bauera – te programom Kongresa socijalista u Brnu 1899., koji je ona iskazala s uvjerenjem, proglašavajući ga „ženskim“.

Zaborav u koji je pala nakon smrti bila je također znakom vremena. Ipak, zaboravu je pridonio njezin položaj „pogranične žene“, s područja koje je bilo na periferiji u odnosu kako na nacionalnu kulturu na koju se oslanjala tako i na Carstvo čijom je podanicom bila. Također, tu je i njezino odbijanje, posebice pristupanjem socijalizmu, da igra ulogu „žene“ u sklopu nacionalnih borbi – naposljetku, to je bila jedina uloga koju se od nje očekivalo da je odigra. Pored toga, njezina revizija ideje o domovini izvršena je uz neizbježna ograničenja koja su diktirana njezinim osobnim okolnostima, njezinom generacijom i obrazovanjem. To je značilo da se za nju domovina, pa i ona socijalistička, temeljila na strasti čuvstava, plemenitosti osjećaja, prihvaćanju žrtve u onom smislu kako ih je propovijedalo domoljublje XIX. stoljeća, kao i, očigledno, na svijesti o društvenim prilikama te spoznaji. Njezino ostvarenje moglo se ubrzati pripremom, angažiranim djelovanjem, klasnom borbom, samom revolucijom ili, suprotno tome, usporiti nemarnošću i oportunistom. No, tako je izgladivanje sukoba između Talijana i Slovenaca ili Hrvata bilo povjereno isključivo političkom sazrijevanju pojedinaca ili budućnosti. U njezinim napisima malo je natuknica o mogućim mjerama ili modelima za razmatranje u njezinu vremenu, osim učestalog zahtjeva širenja obrazovanja na materinskom jeziku ili „međunarodne škole koja će poštovati materinski jezik svakog djeteta i odgojiti sve bez razlike, ne samo za potrebe domovine, već više

---

⁴⁶ Liviana GAZZETTA, *Orizzonti nuovi. Storia del primo femminismo in Italia (1865-1925)*, Roma 2018., str. 173.-179.

za čovječanstvo⁴⁷. Ovdje se pozdravlja esperanto⁴⁸, a ondje je naznaka na Švicarsku kao primjer „četiriju narodnosti, ujedinjenih međusobnim poštovanjem [koje] žive u savršenom skladu, u punoj slobodi“, pokazujući da „višejezičnost ne razbija vezu domovine“⁴⁹, ali se ne spominju švicarske federalne institucije koje su omogućavale takav suživot. Niti se predviđaju dogovorene borbe na međunarodnom planu s obzirom na njezino uvjerenje da je „borba proletarijata prije svega nacionalna jer je on u svakoj zemlji prisiljen osloboditi se vlastite buržoazije“ te, u svakom slučaju, „nestajanjem unutarnjih klasnih sukoba nestaju i međunarodna neprijateljstva“⁵⁰. Iz kulture XIX. stoljeća usvojila je ideju prirodne i društvene funkcije materinstva, kojom je, kako se vidjelo, osporila nacionalne i carske koncepcije svojega vremena, dospjevši do suprotnih stajališta u odnosu na ona drugih ženskih aktivistica „majčinstva“. Ipak, ženama druge generacije – onima koje su sudjelovale na Međunarodnom kongresu žena za mir 1915. u Hagu, koje su potom 1919. osnovale Međunarodnu ligu žena za mir i slobodu (na engleskom *WILPF*) – pripalo je izgraditi kolektivan politički subjektivitet suprotan Ustavu i politikama „države muškaraca“.

Bez obzira na to, ideja o domovini ističe se kao preteča mnogih shvaćanja koja će sazrijeti tek nakon nekoliko desetljeća. Izuzetno modernom ostala je njezina koncepcija međunarodne *domovine*⁵¹, tj. o mjestu u kojem se spoznaja iskustava, interakcija i zajedničkih sjećanja, osjećaj pripadnosti te veze solidarnosti i međusobnih obveza događaju među svjesno različitim subjektima koji potpuno zanemaruju viziju

⁴⁷ G. MARTINUZZI, „I due proletariati“, *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 126.

⁴⁸ ISTA, „Esperanto e proletariato“, *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 169.-170.

⁴⁹ ISTA, „La lotta nazionale in Istria“, nav. dj., str. 98.

⁵⁰ ISTA, „Il Manifesto dei Comunisti e L'associazione internazionale“ [Abbozzo di conferenza per il compagno di fede Ottone Lantieri], *Documenti del periodo rivoluzionario*, nav. dj., str. 111.

⁵¹ U današnje se vrijeme zapravo preferira govoriti o višenacionalnoj *državi*, bez obzira na osjećaj pripadnosti. Martinuzzina originalnost sastoji se u tome što bi bilo moguće zajednički podijeliti ovu razinu s različitim narodnostima.

posebnog jedinstva, stvorenu ili institucionalno oblikovanu „prividnom etničkom pripadnošću“, prema riječima Étiennea Balibara, koja je bila osnovom nacionalne države ili „idealne nacije“ domoljubnog imaginarija⁵². Isto se može reći o svijesti da se zajednička domovina ne može dati bez međusobnog jednakog priznanja, lišenog svakog osjećaja superiornosti i želje za asimilacijom, te istodobno uz svijest o strukturalno ugnjetavajućem obilježju *vlastite* skupine kao prevladavajuće. Također, vrlo je moderno njezino suzdržavanje od određivanja, kako biološkog tako i „kulturološkog“ tipa, što je bilo uobičajeno u onovremenim razgovorima, dok je naglašavala odnose prevlasti i podčinjenosti, i to terminima koji po nečemu prethode Gramsciju ili suvremenim postkolonijalnim pristupima.

Giuseppina Martinuzzi posebice dekonstruira ukorijenjene kulturne hijerarhije, ističući vrijednost i doprinos svih civilizacija⁵³ te brinući se prije svega o riječi onoga koji nema glasa ili kojega se ne sluša, i to u doba — ne smije se zaboraviti — u kojem velik dio socijalističkog pokreta u Europi nije imao samo dvojak odnos prema prekomorskim kolonijalnim pothvatima, već je, kao i u Istri, nastojao privilegirati, na štetu drugih, određene skupine koje se smatralo naprednijima, pridonoseći tako zaoštavanju etničkih ili nacionalnih sukoba. Naposljetku, iznimno je moderna potvrda o nepovredivosti prava skupine — kako bi se danas reklo — *zajedno* sa sklonošću poimanja promjena, razmjena ili onoga što danas nazivamo „hibridnošću“. Giuseppina Martinuzzi tako nam ostavlja, što je gotovo iznenađujuće, dragocjeno nasljeđe koje nam i danas govori.

S talijanskog preveo Tullio Vorano

---

⁵² Étienne BALIBAR, „The Nation Form: History and Ideology“, u: *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, ed. Étienne Balibar i Immanuel Wallerstein, London 1991., str. 96. (izvorno izd. Paris 1988.).

⁵³ Primjerice: „Mi u dvadesetom stoljeću nasljednici smo ne jedne civilizacije, već svih onih koje su prethodno postojale jer su sve pridonijele ugladivanju primitivne čovjekolike životinje; svaka mu je dala poticaj, kako bi ona napredovala i uzdignula se. Antički Rim (...) borio se protiv naroda koji su već bili napredni, i, da bi ovladao svima, uništio je mir, dobrobit poljoprivrednih i gospodarski razvijenih naroda; srušio je do temelja gradove koji su cvjetali, svojim vojnim pohodima uništio je milijune ljudi; prisvojio je njihovu kulturu i stavio se iznad njih snagom pobjednika, latinskim karakterom i mudrošću svojih zakona (...). On nije bio ni više ni manje čovječan od naroda koje je podjarmio“, G. MARTINUZZI, „Nazionalismo morbosos e internazionalismo affarista“, nav. dj., str. 221.

PASSIONE POLITICA E LETTERATURA IN GIUSEPPINA MARTINUZZI

Silva Bon,

Laurea in Storia, Presidente del Centro Isontino di Ricerca e
Documentazione Storica e Sociale – Gradisca/Gorizia
Via Fabio Severo 19, Trieste
e-mail: silva.bon@alice.it

Saggio professionale

Ritratto introspettivo della personalità di Giuseppina Martinuzzi, conseguente all'analisi della sua produzione poetica e politica edita.

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, personalità, passione politica, passione letteraria, passione didattica

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, osobnost, politička strast, književna strast, didaktička strast

I Un'intellettuale appassionata, Giuseppina Martinuzzi

La passione politica e l'amore per la cultura: queste sono, a mio avviso, le cifre preminenti di una donna complessa, diversa, e forse fundamentalmente sola, non sufficientemente capita e valorizzata neppure dai compagni di strada coevi, tra fine Ottocento e inizi del Novecento.

Lo sguardo consapevole e realistico alla condizione umana, maschile e specialmente femminile, intorno a lei; il credere certo e forte nel potere liberatorio, affrancatore ed emancipatore della conoscenza e

dell'acculturazione; l'impegno nella prassi attiva, quotidiana, indefessa, volta al cambiamento; l'ispirazione poetica lirica che si traduce debordante anche nei testi in prosa; l'enfasi del vissuto personale riverso nella lotta sociale e di classe – tutte queste accezioni fanno di Giuseppina Martinuzzi una donna che anticipa, che precorre i tempi, e diventa emblema di modernità.

La generosità del suo animo; il darsi, lo spendersi continuo in nome di una causa politica combattuta dai poteri forti costituiti e dai borghesi benpensanti; si traducono nella concretezza fattuale dell'amore. Quell'amore che lei riversa sui più deboli, i più fragili, i subalterni, e in particolare sulle donne, ancora tenute in stato di soggezione dagli usi e costumi imperanti; dalla legislazione in vigore; in un rapporto, una relazione di squilibrio e sudditanza generalizzati.

Giuseppina Martinuzzi non cerca nel matrimonio, e nella procreazione di figli, sicurezza, equilibrio, rispettabilità, come è nelle convenzioni del suo tempo, nell'opinione pubblica condivisa. Lei sfida da sola, forte, autonoma, indomita, ogni pregiudizio e attacco personale, mossa da una fede nel progresso, nella necessità di cambiamento, che le danno sicurezza, slancio, energie di fare e di impegnarsi per la causa sociale, di indirizzo politico socialista e poi comunista, in cui crede.

C'è coerenza in tutta la sua vita di donna matura, quando usa l'arma della cultura come suo proprio mezzo di lotta, messo a disposizione di chi non ha voce, di chi non può fare sentire le proprie ragioni, di chi è emarginato nei ghetti proletari e sottoproletari delle sacche più povere delle campagne, delle città.

Conosce la vita al limite della gente delle miniere, là ad Albona, nella vicina Carpano; conosce, visita e tocca con mano la realtà dei quartieri più degradati economicamente e moralmente a Trieste, dove lavora nel mondo della scuola primaria. Così dedica il suo impegno professionale di maestra, la sua sensibilità di donna, alle bambine meno fortunate, più povere di affetti e di gratificazioni materiali: le bambine che non possiedono neppure un cappotto, per coprirsi d'inverno, e che non possono dunque frequentare, a volte, le scuole pubbliche per la miseria totale, in cui sono costrette a sopravvivere.

La letteratura è usata da Giuseppina Martinuzzi come un'arma: la sua arma personale, ben affilata e capace di colpire e ferire, che le è consona. Lei è un'intellettuale integrale.

II

Giuseppina Martinuzzi esalta con nobiltà d'animo la fortuna di nascere da una famiglia borghese di Albona, città arroccata su uno sperone montuoso nel cuore dell'Istria, ma che si apre, con una balconata improvvisa e sorprendente, alla vista del mare, del Quarnero, di Cherso e Lussino, luminose nel blu totale intorno del cielo e delle acque. La lotteria della nascita favorisce, dunque, la giovane Giuseppina, che cresce in un ambiente colto, aperto alle sue esigenze culturali, ai suoi interessi e propensioni didattici.

Nella giovinezza lei assorbe le idee politiche del suo ceto, italofono e irredentista: le è mentore e maestro lo storico e cultore di storia patria Tomaso Luciani, che la spinge a esprimersi in favore di un possibile ricongiungimento all'Italia, con rivendicazioni nazionali e opzioni politiche che si ricollegano al Risorgimento italiano e alle lotte di Redenzione dell'area giuliana, triestina e istriana.

L'originalità e l'intraprendenza propositiva di Giuseppina si manifestano presto. Lei insegna e contemporaneamente svolge una intensa attività come operatrice culturale: infatti, tra l'altro, pubblica sotto la sua direzione la rivista *Pro Patria*, in anni in cui le nuove testate giornalistiche venivano lanciate con notevole frequenza, anche se la loro durata sul mercato editoriale correva il rischio di essere breve, estemporaneo, perseguito anche dalla occhiuta censura austroungarica, oltre che dalle difficoltà dettate dalla piazza e dalla libera concorrenza. Ma certamente una intrapresa giornalistica, politico-letteraria, espressione singolare di una giovane donna, responsabile in prima persona, costituisce una novità eccezionale, una primizia assoluta.

Negli anni della maturità, la conversione ideale alle idee socialiste risponde a esigenze insite nel suo carattere, fortemente sensibile alle

istanze dei più poveri, dei più bisognosi. La lotta di classe viene fatta propria da Giuseppina Martinuzzi, attraverso la sua formazione autodidatta e la lettura critica dei testi classici di Marx, di Engels. Per questo suo attraversamento di campo politico viene fortemente redarguita dagli ex compagni di strada, che le imputano come un tradimento del proprio ceto e delle opzioni nazionali, il passaggio alla parte socialista e dopo il 1921 la radicalizzazione alla parte comunista.

Giuseppina Martinuzzi scrive testi poetici, racconti, prose d'arte come se fossero tutti interventi impegnati, finalizzati ad uno scopo non squisitamente letterario, bensì molto pratico, pragmatico, immediato. Alla stessa stregua i suoi discorsi politici sono pagine letterarie, vibranti di passione, di umanità, di amore per gli oppressi, di solidarietà per i bisogni dei più poveri, in una visione totalmente internazionalista, che supera le barriere dei confini, i pregiudizi nazionalistici, le rivendicazioni territoriali, gli odi conflittuali tra popoli diversi.

Giuseppina ha anche una visione lucida della condizione femminile, proprio perché lei stessa ha pagato un prezzo altissimo per le proprie scelte personali controcorrente. Le donne devono compiere un percorso di emancipazione, di liberazione, per conquistare autonomia e indipendenza, così materiali, come intellettuali. Il suo pensiero si volge alle possibilità offerte dall'acculturazione, soprattutto, e dalla nascita di nuovi rapporti tra uomini e donne, rapporti basati sulla sostanziale parità, sul rispetto reciproco. In nome della visione di un auspicato futuro rivoluzionario lei si rivolge spesso non solo alle donne, ma anche agli uomini, soprattutto ai giovani, per educarli alle nuove idee politiche, alle prospettive di nuove relazioni più equilibrate tra i sessi.

Leggere oggi Giuseppina Martinuzzi non è un'operazione culturale semplice, o facile e piana. I suoi versi risentono dell'utilità politica che li riconduce ad essere un mezzo, un medium di comunicazione simile ad un'arma. I suoi componimenti poetici sono legati alla retorica dei tempi, alla necessità di cadere, di essere contenuti in strutture metriche, in generi letterari, che suonano obsoleti alle nostre orecchie.

Pertanto i suoi testi, anche prosastici, vanno contestualizzati, vanno letti come un documento storico e letterario. È necessario capire quello

che sta dietro l'enfasi dell'ispirazione: tutto un mondo in cammino verso una progressiva visione della vita... La storia stessa, a partire dagli eroi della storia romana, viene strumentalizzata per diventare esempio alto di ideali da perseguire in nome della liberazione dell'uomo e della donna dal marchio sociale del ceto di nascita, dalle necessità contingenti, che legano a terra, spingono gli istinti verso il basso, impediscono scelte di emancipazione e di mobilità sociale.

Ma in Giuseppina Martinuzzi va premiata la sincerità dell'afflato poetico, l'originalità che la muove in prose che colpiscono la nostra fantasia e la nostra sensibilità di lettori moderni per la forte descrizione realistica: sono dei *J'Accuse* deliberati e strazianti, che ci fanno leggere la tensione della contrapposizione di classe negli anni dei fasti dell'età del positivismo e della spensieratezza della *Belle Epoque*. I suoi racconti sono delle denunce volute dell'arretratezza e della miseria in cui sono condannati a vivere, là, dietro l'angolo della prossima via, nei ghetti di periferia, nelle strade abbandonate, tanti bambini invisibili, tante donne denutrite, tanti uomini senza speranza.

Giuseppina coglie nell'amore dell'uomo per l'uomo la possibilità di superare l'istinto dell'odio che spinge alle guerre tra i popoli. Guerre inutili, che rispondono agli interessi di profitti illeciti e innominabili, che costruiscono catene di miseria, catoste di morti, di giovani morti... e allora il pianto delle loro madri risuona come un lamento alto e desolato. L'inno alla pace, alla necessità della pace per il genere umano, è ispirato non solo dall'ideale politico, ma anche dal suo essere donna: una donna fervida e sensibile, eppure dura e forte combattente, che mette la sua intelligenza, la sua cultura, le sue relazioni in campo letterario, al servizio di una causa umanitaria salvifica.

La poesia, la narrativa, i discorsi politici di Giuseppina Martinuzzi sono percepiti come un grosso pericolo dalle autorità fasciste al potere, ancora quando, lei ultraottantenne, si ritira nella natia Albona, per concludere serenamente ma coerentemente la propria vita.

III

Per entrare *in medias res*, può risultare importante accostarsi alla produzione poetica e prosastica accennando in termini specifici ai suoi scritti, almeno quelli che risultano più significativi e interessanti: si tratta, va dichiarato subito, di quello che Giuseppina Martinuzzi ha creato dopo la “conversione” politica e la partecipazione attiva al movimento socialista.

Lei è diventata ormai una autrice più matura, una vera “passionaria”, una *leader*. Le sue idee sono assolutamente innovative, originali, addirittura scandalose, se rapportate al suo tempo; sono espressioni pubbliche, accalorate di una donna che parla di antinazionalismo, di fratellanza tra i popoli, di parità tra i sessi, di emancipazione femminile negli anni a cavallo tra Ottocento e Novecento; una donna, che gli stessi compagni di partito tendono a sottovalutare e che invece oggi ancora ci stupisce per la modernità, perfino per la attualità delle sue affermazioni.

Una anticipatrice, una visionaria, potremmo definirla, eppur ben calata nella realtà contingente dei suoi anni. Proprio negli ultimi decenni dell'Ottocento nascono e si sviluppano i nazionalismi; perfino si coagulano forme di razzismo contro i popoli “senza storia”, contro tutti i “diversi”; sono anni di difficile transizione ideologica e di dura presa di coscienza di nuovi diritti da parte delle classi subalterne, che vedono nella differenziazione di ceto già segnati profili futuri ben divaricati e disparati di possibili percorsi di vite umane: gli anni in cui si prodiga Giuseppina Martinuzzi, gli anni in cui le è toccato di vivere, sono quelli che portano e preparano alla nascita del fascismo in Italia e delle aberranti tesi totalitarie in Europa.

Inspirata dai suoi ideali, Giuseppina Martinuzzi scrive molta poesia, ma i suoi versi sono asserviti appunto all'Idea, come ho già detto, sono strumentalizzati, sono utilitaristici ai fini di propagandare contenuti e tesi politiche; ma sono anche “lirici”, nel senso che riflettono per intero l'anima più intima dell'Autrice: l'afflato poetico, lo slancio sono totalmente sinceri, autentici. Ma sono difficilmente proponibili, per un godimento reale, al lettore moderno.

Fin dai titoli: *Ingiustizia. Canto storico politico*, ad esempio. Oppure:

Alle madri italiane dopo Amba Alagi. E ancora: Il lavoratore alla spada. Azione scenica; La spada degli oppressori; Invito alla luce; Presente e avvenire; Inno del XXV Anniversario della Società Operaia Albonese...

Mi sembra che giustamente si discosti da questa prassi consolidata di poesia d'occasione, il carme conosciuto come *La rondinella istriana*, almeno per le prime strofe, là dove Giuseppina Martinuzzi esprime una nostalgia sincera per il caro borgo natio; un amore viscerale che la lega alla semplicità della vita giovanile pregressa; ai primi passi dell'iniziazione e delle esperienze intellettuali ad Albona. Scopriamo tutta la sua gentilezza d'animo, la dolcezza, l'affettività, l'ingenuità perfino, in un *incipit*, che presto si volge, ancora una volta, a strumento portatore di concetti politici; nello specifico parla delle tensioni, delle incomprensioni, addirittura dell'odio, che scorre nei rapporti tra Italiani e Slavi in Istria. Ma la prima strofa è fortemente godibile, scorrevole e senza forzature nelle rime baciate:

*O rondinella dalla penna nera / che voli al mio balcone innanzi sera,
/ io ti ravviso al caro pigolio // che sei venuta dal paese mio; / da quel
paese che al Quarner confina / e che dall'Alpe al Promontor s'inchina. /
O rondinella dalle ardite imprese / narrami ciò che sai del mio paese. / ...*

Certamente bisogna riconoscere che anche nella parte "politicizzata" Giuseppina Martinuzzi corrisponde a tutta sé stessa, visceralmente e violentemente, appassionatamente: qui combatte per le sue idee di internazionalismo, di superamento delle barriere confinarie, in nome di una futura unione delle classi del proletariato di tutti i paesi in vista di un sommovimento sociale... ma la foga rende il testo "poco poetico", nel senso che "la poesia" ha oggi per noi: allora il componimento risulta, ai nostri occhi, appunto un documento retorico, di valenza storica.

Invece, a mio avviso, sono le pagine in prosa, gli scritti, i discorsi, le prose d'arte di indirizzo politico, a salvarsi dall'usura del tempo, delle mode e dei modi.

E anche i racconti, pochi a dir il vero, solamente quattro, quelli ritrovati, che possono essere proposti al lettore moderno, nonostante l'uso "esotico" della lingua, del lessico che rispecchia gli stili dell'italiano del tempo: essi descrivono con puntuale onestà la crudezza dei vissuti popolari:

Vigilia di Pasqua; Tombola!; Cercando un letto; Italiani e Slavi. In *Tombola!* ci sono perfino degli accenti dialettali triestini umorali e scorre una certa ironia che muove al sorriso, nonostante la drammaticità della situazione e della *location*: ancora una volta il quartiere degradato di Città vecchia, con le sue donne vocianti, gli uomini disoccupati, i fanciulli deprivati...

L'attenzione al mondo femminile è costante, così nelle tante odi dedicate alle madri, di cui interpreta le emozioni e le sofferenze, anche di quelle orbe dei loro giovani figli caduti in guerra. Come nelle prose e nei discorsi politici dal fine dichiaratamente educativo: lei si esprime con calda enfasi in nome della parità di salario, di orari di lavoro meno logoranti, di attenzioni rispettose, di dovute distanze...: sono tutte tematiche che risuonano estremamente attuali, per la loro non completa attuazione ancor oggi!

Quando Giuseppina Martinuzzi parla di "Amore" emancipatore, così per i ceti subalterni, come nello specifico per le donne, usa una espressione rivoluzionaria, totalmente rivoluzionaria, e innovativa. E la sua vita invera questo Amore, che si traduce in un sentito, genuino trasporto per i più umili, in una constatazione dolorosa per le differenze, le barriere e le ingiustizie che minano i rapporti tra le classi sociali. Da un sostrato "vero" nasce la sua accesa perorazione. Che non fa mai ricorso alla violenza: la violenza è aborrita. Così come odia la guerra.

Infatti lei richiama sempre alla necessità di un'azione politica legale, consapevole, portatrice di profondo cambiamento, ma pacata. Forte e concreta nei risultati, ma mai cadente negli eccessi. Una rivoluzione pacifica, potremmo definirla, anche se totalizzante, che parla di rivolgimento nei rapporti tra uomini e donne, tra classi sociali, tra Paesi confinanti, tra popoli vicini e lontani. In fondo si potrebbe parlare di una "religione sociale", perché la sua fede nella possibilità trasformatrice degli ideali del socialismo è totale.

Esemplificando, Giuseppina Martinuzzi non perde mai la sua *allure* di maestra, il suo tono didattico e fervido al tempo stesso: così, quando si rivolge ai giovani socialisti per indirizzarli verso la scelta della donna giusta da amare, per farne la compagna della propria vita; oppure quando parla alle donne della possibile crescita di un movimento femminile, che

nell'area giuliana, istriana soprattutto, sembra debole e asfittico; o ancora stila, nella pienezza della sua funzione e del suo ruolo educativo delle tavole sinottiche, chiare, sintetiche, pragmatiche che raccolgono in schemi paragrafati da parentesi tutto lo scibile umano...

IV Bibliografia

IV 1. Fonti

MARTINUZZI, Giuseppina, *Ai Giovani Socialisti*, Trieste 1912. Discorso letto da Mario Todeschini al Congresso dei "Circoli Giovanili Socialisti della regione adriatica" il dì 8 dicembre 1912, nella Sede del Circolo di Studi Sociali in Trieste (Discorso di emancipazione femminile citato in Giuseppe Piemontese).

MARTINUZZI, Giuseppina, *Alle Madri italiane dopo Amba Alagi*. Estratto dal *Raccoglitore*, 17 dicembre 1895. Ode scritta il Trieste 14 dicembre 1895.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Fra gli irredenti*, Trieste 1899. "Il netto ricavato dalla vendita di questo opuscolo sarà devoluto al fondo del giornale *Il Lavoratore* di Trieste". Contiene tre racconti: *Vigilia di Pasqua*, *Tombola*, *Cercando un letto*.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Ingiustizia. Canto storico – sociale*, Trieste 1907.

MARTINUZZI, Giuseppina, *La lotta nazionale in Istria considerata quale ostacolo al Socialismo*. Discorso tenuto a Pola il 12 agosto 1905. 4° di copertina: "Il netto ricavato sarà devoluto al giornale *Il Proletario* Pola".

MARTINUZZI, Giuseppina, *Relazione sul Movimento Femminile nella Regione Giulia. Per il II Congresso regionale dei socialisti italiani del Litorale tenutosi a Pola li 25 – 26 dicembre 1899*, Trieste 1900.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Saggio di un Manuale mnemonico compilato su testi autorevoli da Giuseppina Martinuzzi maestra nelle scuole civiche popolari di Trieste e consistente in 29 tavole sinottiche ed in una prefazione*, Trieste s. d.

IV 2. Bibliografia

AA. VV., *Giuseppina Martinuzzi. Socijalizam i domovina. Izbor iz djela*, Pula – Rijeka 1979. Testi a fronte italiano/croato. Contiene tra l'altro: *Letteratura al servizio dell'idea* (p. 281 e segg.); Giacomo Scotti, *Giuseppina Martinuzzi. Nota* (pp. 543-547).

BON, Silva, "Recensione di Giacomo Scotti, *La prima donna rossa istriana*", *La Battana*, Pola 2018, pp. 122-126.

CERNECCA, Antonio, "Rapporti tra Tomaso Luciani e Giuseppina Martinuzzi", *Quaderni Giuliani di Storia*, a. XXXII, n. 1, Trieste 2011, pp. 97-119.

CETINA, Marija, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925*, Pola 1970. Per il cinquantenario della Repubblica Albonese 1921 – 1971.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell'Istria (1846 – 1918)*, vol. I, Pola 2017.

DELBELLO, Piero (a cura di), *...al femminile. Non solo libri dalla biblioteca e dalle raccolte dell'IRCI. Con la collaborazione della Deputazione di Storia Patria della Venezia Giulia, della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria e di alcuni archivi privati*, Istituto Regionale per la Cultura Istriano-Fiumano-Dalmata, Edizioni Masetti 2018. Il presente volume accompagna l'omonima mostra realizzata dall'IRCI presso il Civico Museo della civiltà istriana fiumana dalmata Trieste 28 novembre 2018 – 6 gennaio 2019.

PIEMONTESE, Giuseppe, *Il movimento operaio a Trieste*, Udine 1961.

PIEMONTESE, Giuseppe, *Il movimento operaio a Trieste: dalle origini all'avvento del fascismo*, Roma 1974. Prefazione di Vittorio Vidali. Collana "Biblioteca del movimento operaio italiano" 32. Studi memorie documenti. Collana diretta da Ernesto Ragionieri.

ROSSI, Marina, "Appunti su Lajos Domokos e Giuseppina Martinuzzi, pionieri del socialismo adriatico", *Qualestoria*, a. XXXIX, n. 2, Trieste 2011, pp. 91-101.

SCOTTI, Giacomo, *La prima donna rossa istriana. Vita, opera politica e letteraria di Giuseppina Martinuzzi*, Trieste 2017.

Tomaso Luciani (1818-1894). L'Istria, il Risorgimento, la politica, gli studi eruditi, Convegno internazionale di studi, Albona, Biblioteca cittadina, 30 novembre 2018.

VORANO, Tullio, *Frammenti di storia albonese nelle annotazioni di Tomaso Luciani / Fragmenti povijesti Labina u bilješkama Tomasa Lucianija*, Albona / Labin 2018.

POLITIČKA STRAST I KNJIŽEVNOST U GIUSEPPINE MARTINUZZI

Silva Bon,

diplomirana povjesničarka, predsjednica Sočanskog centra za istraživanje
te povijesnu i društvenu dokumentaciju – Gradež/Gorica

Ul. Fabija Severa 19, Trst

e-mail: silva.bon@alice.it

Stručni rad

Donosi se introspektivni portret osobnosti Giuseppine Martinuzzi, koji se temelji na analizi njezine objavljene poetske i političke produkcije.

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, personalità, passione politica, passione letteraria, passione didattica

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, osobnost, politička strast, književna strast, didaktička strast

I. Giuseppina Martinuzzi, strastvena intelektualka

Politička strast i ljubav prema kulturi bile su, prema mojem sudu, osnovne značajke ove složene žene, različite i možda u osnovi same, koja koncem XIX. i početkom XX. stoljeća nije u dovoljnoj mjeri shvaćena i vrednovana, pa čak ni od strane njezinih onovremenih suboraca.

Obaviješten i realistički pogled na stanje ljudi, kako muških tako i osobito ženskih oko nje; čvrsto i snažno uvjerenje o moći spoznaje i akulturacije u oslobađanju, rasterećenju i emancipaciji; aktivna, svakodnevna,

neumorna angažiranost usmjerena prema promjenama; pjesnička lirska inspiracija koja se prelijeva i prenosi na prozne tekstove; zanos osobnog doživljaja pretočen u socijalnu i klasnu borbu — sve ove činjenice čine od Giuseppine Martinuzzi ženu koja anticipira, koja je preteča vremena i koja postaje simbol modernoga.

Velikodušnost njezine duše; davanje sebe, neprestano izgaranje u ime političkog motiva koji su snažno osporavali moćnici i konformistički građani, pretače se u stvarnost koja se odnosi na ljubav. To je ona ljubav koju ona usmjerava prema najslabijima, najkrhijima, podčinjenima, a osobito prema ženama, koje se tada još uvijek držalo u podložništvu na temelju nametnutih običaja, tradicije i vrijedećeg zakonodavstva; u odnosu i sprezi neravnoteže i općeg podaništva.

Giuseppina Martinuzzi ne traži u braku i rađanju djece onu sigurnost, ravnotežu i uvažavanje koji su bili uobičajeni u njezinu vremenu i u općeprihvaćenom javnome mnijenju.

Ona prkosi sama, snažna, neovisna, nepokolebljiva pri svakoj predrasudi i osobnom napadu, potaknuta vjerom u razvoj i potrebom mijenjanja, koji joj daju sigurnost, polet, snagu djelovanja i zalaganja za društvenu stvar socijalističkog, a potom komunističkog političkog usmjerenja u koje vjeruje.

Postoji dosljednost u čitavom njezinu životu zrele žene, kada rabi oružje kulture kao svoje osobno sredstvo borbe, koju ona stavlja na raspolaganje onoga čiji se glas ne čuje, onoga koji ne može izraziti svoje razloge, onoga koji je marginaliziran u proleterskim ili u nižim od proleterskih geta najsiromašnijih slojeva na selu ili u gradu.

Poznaje život rudara na rubu egzistencije u Labinu i obližnjem Krapnu; poznaje, posjećuje i osobno doživljava stvarnost gospodarski i moralno degradiranih četvrti u Trstu, gdje radi u krugu osnovne škole. Tako posvećuje svoju profesionalnu aktivnost učiteljice, svoju senzibilnost žene djevojčicama s manje sreće, onima koje su zakinite osjećajima i materijalnim blagodatima: djevojčicama koje nemaju ni kaput da bi se zimi zaogrnule pa stoga katkad ne mogu pohađati ni propisanu nastavu zbog sveopćeg siromaštva u kojem su osuđene preživljavati.

Giuseppina Martinuzzi koristi se književnošću kao oružjem: to je njezino osobno oružje, dobro naoštreno, koje može zadati udarac i raniti onako kako joj odgovara. Ona je cjelovita intelektualka.

II.

Giuseppina Martinuzzi s ponosom ističe svoju sreću što je rođena u građanskoj obitelji u Labinu, u gradu smještenom na brdovitom humku u središnjem dijelu Istre, koji se otvara iznenadnim i začuđujućim balkonom s pogledom na more, Kvarner, Cres i Lošinj koji svijetle u okruženju potpunog plavetnila neba i mora. Dakle, kolo sreće bilo je naklonjeno mladoj Giuseppini, koja je odrasla u obrazovanoj sredini, otvorenoj prema njezinim kulturnim prohtjevima, pedagoškim interesima i sklonostima.

U mladosti ona upija političke ideje svojeg staleža, protalijanskog i iredentističkog: u tome joj je mentor i učitelj povjesničar i njegovatelj lokalne povijesti Tomaso Luciani, koji je potiče da se izjasni u korist mogućeg pripajanja Italiji, s nacionalnim zahtjevima i političkim opcijama koje se vežu na talijanski Preporod i borbu za oslobođenje julijskog, tršćanskog i istarskog područja.

Giuseppinina originalnost i napredni poduzetnički duh vrlo brzo došli su do izražaja. Ona poučava, ali istovremeno vrlo intenzivno radi kao kulturna djelatnica: naime, između ostaloga, objavljuje i uređuje časopis *Pro Patria* u godinama kada su se često pojavljivala nova novinska glasila, iako pod rizikom da će njihov vijek trajanja na izdavačkom planu biti kratak, improviziran i proganjan od strane mnogooke austrougarske cenzure, uz teškoće nametnute zakonom tržišta i slobodne konkurencije. No, zasigurno ovaj jedinstveni novinski, političko-književni pothvat mlade žene, odgovorne u prvom licu, predstavlja izvanrednu, istinsku novinu.

U zrelim godinama idejno preobraćanje na ideje socijalizma odgovara unutarnjim potrebama njezina karaktera, iznimno senzibilnog za zahtjeve najsiromašnijih i najpotrebnijih. Giuseppina Martinuzzi usvaja klasnu borbu slijedom vlastitog osobnog obrazovanja i kritičkog čitanja klasičnih tekstova Marxa i Engelsa. Zbog tog njezina prelaska u drugi politički tabor,

snažno su je prekoravali njezini bivši sudrugovi, koji su je optuživali za izdaju vlastitog staleža i nacionalnih ideala te za prijelaz na socijalizam, a nakon 1921., radikalizacijom, na komunizam.

Giuseppina Martinuzzi piše pjesme, pripovijetke i umjetničku prozu na način kao da su sva ta djela angažirana i s ne isključivo književnom svrhom, već sasvim praktičnom, pragmatičnom, neposrednom. Na jednak su način oblikovani njezini politički govori u vidu književnih stranica, punih vibrirajućih strasti, ljudskosti, ljubavi prema potlačenima, solidarnosti prema potrebama najsiromašnijih, u jednoj potpunoj internacionalističkoj viziji, koja prevladava prepreke poput granica, nacionalističkih predrasuda, teritorijalnih pretenzija, sukobljenih mržnji između različitih naroda.

Giuseppina ima i jasnu viziju položaja žena, upravo stoga što je sama platila vrlo visoku cijenu zbog vlastitih izbora koji su bili u suprotnosti s duhom vremena. Žene moraju poći putem emancipacije i oslobođanja da bi izborile autonomiju i neovisnost, kako materijalnu tako i intelektualnu. Njezina misao usmjerena je na mogućnosti koje ponajviše pruža akulturacija i na stvaranje novih odnosa između muškaraca i žena, odnosa koji će se temeljiti na suštinskoj jednakosti i međusobnom poštovanju. U ime vizije priželjkivane revolucionarne budućnosti, često se obraća i muškarcima, osobito mladima, kako bi ih odgojno pripremila na nove političke ideje, na perspektivu novih, uravnoteženijih odnosa između spolova.

Iščitavati danas Giuseppinu Martinuzzi nije jednostavna, laka, ni glatka kulturna radnja. Njezini stihovi nose posljedice političke svrshodnosti pa su oni sredstvo, medij komunikacije sličan oružju. Njezini pjesnički sastavi povezani su s onovremenom retorikom, potrebom rimoovanja te sadržavanja u metričkim strukturama i književnim rodovima koji nam zvuče zastarjelo.

Stoga njezine tekstove, pa čak i prozne, valja staviti u vremenski okvir te ih čitati kao povijesne i književne dokumente. Potrebno je shvatiti ono što se nalazi iza zanosa inspiracije: čitav jedan svijet u hodu prema naprednoj viziji života... I sama povijest, polazeći od rimskih heroja, ima svrhu postati primjerom visokih ideala kojima valja težiti za oslobođanje muškarca i žene od društvenog pečata rodnog staleža i nasušnih potreba koje ih prizemljuju i guraju njihove instinkte prema dnu, sprečavajući oda-

bir emancipacije i društvene pokretljivosti.

No, u Giuseppine Martinuzzi valja nagraditi iskrenost pjesničkog nadahnuća i originalnost što je pokreće u djelima koja pogađaju našu maštu i osjećajnost suvremenih čitatelja zbog snažnog realističkog opisa: to su svojevrsni smišljeni i bolni *J'Accuse* koji nam tumače napetost suprotstavljenih staleža u godinama znamenitog doba pozitivizma i bezbrižnosti *Belle Epoque*. Njezine su pripovijesti svjesne optužbe zaostalosti i bijede na koje su ondje, iza sljedeće ulice, u getima na periferiji, u napuštenim ulicama osuđena živjeti mnoga nevidljiva djeca, mnoge pothranjene žene, mnogi muškarci bez nade.

Giuseppina nalazi u ljubavi čovjeka prema čovjeku mogućnost prevladavanja instinkta mržnje, koji pokreće ratove među narodima. Nepotrebne ratove, koji odgovaraju interesima za nedopuštenim i neizrečenim profitima koji prouzročuju lanac bijede, gomile umrlih, mahom mladih... i tada plač njihovih majki odzvanja kao jaka i neutješna jadikovka. Himna miru, potrebi za mirom za čovječanstvo nadahnuta je ne samo političkim idealom već i time što je žena vatrena i osjećajna, ali istovremeno čvrsta i snažna borkinja, koja stavlja svoju inteligenciju, kulturu i odnose na književnom polju u spasonosne, humanitarne svrhe.

Pjesme, prozu i političke govore Giuseppine Martinuzzi fašistička je vlast smatrala velikom opasnošću, čak i onda kada se ona s više od osamdeset godina povukla u rodni Labin da bi u njemu spokojno, ali dosljedno okončala svoj život.

III.

Ulazeći u suštinu stvari, čini se važnim približavanje pjesničkoj i proznoj produkciji navodeći njezine napise, barem one koji su najznačajniji i najzanimljiviji, a radi se — treba to odmah razjasniti — o onome što je Giuseppina Martinuzzi stvorila nakon političkog „preobraćenja“ i aktivnog sudjelovanja u socijalističkom pokretu.

Tada je već postala zrelijom autoricom, pravom *passionariom*, vođom.

Njezine su ideje potpuno inovativne, originalne, čak skandalozne, ako se smještaju u ono vrijeme. To su javne, žestoke izjave žene koja govori o antinacionalizmu, bratstvu među narodima, ravnopravnosti među spolovima, emancipaciji žena na prijelazu XIX. u XX. stoljeće. Ona je žena koju njezini stranački kolege nastoje podcijeniti, ali nas i danas iznenađuje zbog modernosti, pa čak i suvremenosti svojih izjava.

Možemo je smatrati prethodnicom, vizionarkom, no ipak čvrsto sraslom u stvarnost njezina doba. Upravo u posljednjim desetljećima XIX. stoljeća nastaju i razvijaju se nacionalizmi; čak se zgušnjavaju oblici rasizma usmjereni prema narodima „bez povijesti“, prema svima „različitima“. To su teške godine ideološke tranzicije i snažne svijesti o novim pravima podčinjenih slojeva, koji u staleškom razlikovanju vide već naznačene buduće profile, široko rasprostranjene, a koji razdvajaju moguće puteve ljudskog života. Godine u kojima se Giuseppina Martinuzzi žrtvuje, u kojima je bila prisiljena živjeti, jesu one koje pripremaju i dovode do rođenja fašizma u Italiji te do pogrešnih totalitarnih teza u Europi.

Inspirirana svojim idealima, Giuseppina Martinuzzi piše mnogo poezije, ali njezini su stihovi upravo u službi Ideje, kao što sam već spomenula. Oni su instrumentalizirani, utilitaristički, u svrhu propagiranja političkih sadržaja i teza, ali istovremeno i „lirski“ zato što u potpunosti odražavaju najintimniju dušu Autorice. Pjesničko nadahnuće i zanos potpuno su iskreni i autentični. No, teško ih je predložiti suvremenom čitatelju s ciljem stvarnog uživanja.

Navodim, primjerice, neke naslove: *Ingiustizia. Canto storico politico*, ili: *Alle madri italiane dopo Amba Alagi*. Ili, pak: *Il lavoratore alla spada. Azione scenica; La spada degli oppressori; Invito alla luce; Presente e avvenire; Inno del XXV Anniversario della Società Operaia Albonese...*

Čini mi se da od ove ustaljene prakse prigodne poezije s pravom odstupa pjesma poznata pod naslovom *La rondinella istriana (Istarska lastavica)*, barem prema prvim strofama, kojima Giuseppina Martinuzzi izražava iskrenu čežnju prema dragom rodnome mjestu. Duboka je to unutarnja ljubav koja je veže za jednostavnost proživljenog mladenačkog života, za prve korake inicijacije i intelektualna iskustva u Labinu. Otkrivamo svu njezinu ljubaznost duše, blagost, čuvstvenost, pa čak i naivnost u početnom dijelu,

koji brzo prerasta, još jednom, u sredstvo, odnosno u nositelja političkih poruka. Posebice govori o napetostima i nerazumijevanjima, pa čak i o mržnji koja proizlazi iz odnosa između Talijana i Slavena u Istri. No, prva je strofa vrlo ugodna, tečna i bez usiljenosti u uzastopnoj rimi:

O rondinella dalla penna nera / che voli al mio balcone innanzi sera, / io ti ravviso al caro pigolio // che sei venuta dal paese mio; / da quel paese che al Quarner confina / e che dall'Alpe al Promontor s'inchina. / O rondinella dalle ardite imprese/ narrami ciò che sai del mio paese. / ...

Naravno, treba priznati da i u svojem „politiziranom“ dijelu Giuseppina Martinuzzi u potpunosti odražava svoje biće i to iz unutrašnjosti svoje duše, žestoko i strastveno. U njemu se bori za svoje ideje internacionalizma, za prevladavanje graničnih barijera u ime budućeg jedinstva proleterskih slojeva u svim zemljama uoči nadolazećeg društvenog prevrata... No, zanos oduzima njezinu tekstu „lirsku notu“, barem u onom smislu koji danas za nas ima „pjesništvo“, stoga je njezina pjesma u našim očima upravo retorički dokument od povijesne važnosti.

Nasuprot tome, prema mojemu mišljenju, prozne stranice, napisi, govori i umjetnička proza političkog usmjerenja odolijevaju prolasku vremena, modama i načinima.

Također, pripovijetke, kojih je, nažalost, malo – pronađene su samo četiri – mogu se ponuditi suvremenom čitatelju, unatoč „egzotičnoj“ uporabi jezika i leksika koji odražava stil onovremenog talijanskog. One s preciznom iskrenošću opisuju surovost pučkih iskustava: *Vigilia di Pasqua; Tombola; Cercando un letto; Italiani e Slavi*. U *Tomboli!* nalaze se čak humoristički prizvuci tršćanskog narječja i nazire se određena ironija koja izaziva smijeh, usprkos dramatičnosti situacije i sredine u kojoj se ona zbiva: još jednom radi se o degradiranoj starogradske četvrti Trsta, s njezinim bučnim ženama, nezaposlenim muškarcima, obespravljenoj djeci...

Pozornost usmjerena prema ženama stalna je u mnogim spjevovima posvećenima majkama, čije emocije i patnje interpretira, pa i onih lišenih svojih mladih sinova poginulih u ratu. Kako u prozi tako i u političkim govorima svrha je očigledno edukativna: ona se izražava u toplom zanosu za jednakost nagrađivanja, radnu satnicu koja je manje naporna, odnose

uvažavanja, dužan odmak...: sve su to vrlo aktualne teme, zato što se ni danas ne ostvaruju u potpunosti!

Kada Giuseppina Martinuzzi govori o oslobađajućoj „Ljubavi“, kako za podčinjene slojeve tako i posebice za žene, koristi se revolucionarnim izričajem, potpuno revolucionarnim i novim. Njezin život ostvaruje tu Ljubav koja se prenosi u srdačan, istinski zanos prema najponiznijima, uz bolan zaključak o razlikama, preprekama i nepravdama koje ugrožavaju odnose između društvenih slojeva. Iz jedne „prave“ podloge rađa se njezino vatreno zagovaranje, koje nikada ne pribjegava nasilju. Nasilje je s gnušanjem odbačeno, a na jednak način mrzi i rat.

Naime, ona uvijek poziva na potrebu za zakonitim, svjesnim političkim djelovanjem, nositeljem dubokih, ali mirnih promjena; snažnim i konkretnim u rezultatima, ali nikad podložnim ekscesima. Mogli bismo ga definirati mirnom revolucijom, premda sveobuhvatnom, koja govori o preobrazbi u odnosima između muškaraca i žena, društvenih slojeva, zemalja koje međusobno graniče, bližih i udaljenih naroda. U konačnici, moglo bi se govoriti o „društvenoj religiji“ jer je njezino vjerovanje u mogućnost preobrazbe ideala socijalizma potpuno.

Jednostavno rečeno, Giuseppina Martinuzzi nikad ne gubi svoje držanje učiteljice; njezin je ton istovremeno didaktički i plamteći: takav je kada se obraća mladim socijalistima kako bi ih uputila na izbor prave žene koju će ljubiti, kako bi postala njihovom životnom družicom, ili kada ženama govori o mogućem rastu ženskog pokreta, koji se u julijskom području, a osobito u istarskom, doima slabim i prigušenim; ili kada sastavlja — ispunjavajući u potpunosti svoju obrazovnu svrhu i ulogu — sinoptičke tablice, jasne, sažete i pragmatične, koje u shemama podijeljenima zagrađama obuhvaćaju cjelokupno ljudsko znanje...

IV. Bibliografija

IV. 1. Izvori

MARTINUZZI, Giuseppina, *Ai Giovani Socialisti*, Trieste 1912. Govor je pročitao Mario Todeschini na Kongresu „Circoli Giovanili Socialisti della regione adriatica“, 8. prosinca 1912., u sjedištu Circolo di Studi Sociali u Trstu (Govor o emancipaciji žena citirao je Giuseppe Piemontese).

MARTINUZZI, Giuseppina, *Alle Madri italiane dopo Amba Alagi*. Izvadak iz *Raccogliatore*, 17. prosinca 1895. Oda napisana u Trstu 14. prosinca 1895.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Fra gli irredenti*, Trieste 1899. „Čista dobit od prodaje ove brošure ide u fond lista *Il Lavoratore* u Trstu.“ Sadrži tri pri-povijetke: *Vigilia di Pasqua*, *Tombola!*, *Cercando un letto*.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Ingiustizia. Canto storico – sociale*, Trieste 1907.

MARTINUZZI, Giuseppina, *La lotta nazionale in Istria considerata quale ostacolo al Socialismo*. Govor održan u Puli 12. kolovoza 1905. Na četvrtini korice: „Dobit od prodaje ide listu *Il Proletario* u Puli.“

MARTINUZZI, Giuseppina, *Relazione sul Movimento Femminile nella Regione Giulia. Per il II Congresso regionale dei socialisti italiani del Litorale tenutosi a Pola li 25 – 26 dicembre 1899*, Trieste 1900.

MARTINUZZI, Giuseppina, *Saggio di un Manuale mnemonico compilato su testi autorevoli da Giuseppina Martinuzzi maestra nelle scuole civiche popolari di Trieste e consistente in 29 tavole sinottiche ed in una prefazione*, Trieste s. a.

IV. 2. Literatura

AA. VV., *Giuseppina Martinuzzi. Socijalizam i domovina. Izbor iz djela*, Pula – Rijeka 1979. Usporedni tekstovi na talijanskom i hrvatskom. Sadrži, između ostalog: *Letteratura al servizio dell'idea* (str. 281. i d.); Giacomo

Scotti, *Giuseppina Martinuzzi. Nota* (str. 543.-547.).

BON, Silva, „Recensione di Giacomo Scotti, *La prima donna rossa istriana*“, *La Battana*, Pola 2018., str. 122.-126.

CERNECCA, Antonio, „Rapporti tra Tomaso Luciani e Giuseppina Martinuzzi“, *Quaderni Giuliani di Storia*, god. XXXII, br. 1, Trieste 2011., str. 97.-119.

CETINA, Marija, *Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925*, Pola 1970. U povodu 50. obljetnice Labinske republike 1921. – 1971.

DAMIANI, Martina – FIORETTI, Fabrizio, *I contenuti letterari nei periodici italiani dell'Istria (1846 – 1918)*, vol. I, Pola 2017.

DELBELLO, Piero (a cura di), *...al femminile. Non solo libri dalla biblioteca e dalle raccolte dell'IRCI. Con la collaborazione della Deputazione di Storia Patria della Venezia Giulia, della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria e di alcuni archivi privati*, Istituto Regionale per la Cultura Istriano-Fiumano-Dalmata, Edizioni Mosetti 2018. Ovaj svezak prati istoimenu izložbu koju je organizirao IRCI pri Civico Museo della civiltà istriana fiumana dalmata, Trst, 28. studenoga 2018. – 6. siječnja 2019.

PIEMONTESE, Giuseppe, *Il movimento operaio a Trieste*, Udine 1961.

PIEMONTESE, Giuseppe, *Il movimento operaio a Trieste: dalle origini all'avvento del fascismo*, Roma 1974. Uvod Vittorija Vidalija. Serija „Biblioteca del movimento operaio italiano“ br. 32. Studi memorie documenti. Pod uredništvom Ernesta Ragonierija.

ROSSI, Marina, „Appunti su Lajos Domokos e Giuseppina Martinuzzi, pionieri del socialismo adriatico“, *Qualestoria*, god. XXXIX, br. 2, Trieste 2011., str. 91.-101.

SCOTTI, Giacomo, *La prima donna rossa istriana. Vita, opera politica e letteraria di Giuseppina Martinuzzi*, Trieste 2017.

Tomaso Luciani (1818-1894). L'Istria, il Risorgimento, la politica, gli studi eruditi, Međunarodni znanstveni skup, Labin, Gradska knjižnica, 30. studenoga 2018.

VORANO, Tullio, *Frammenti di storia albonese nelle annotazioni di Tomaso Luciani / Fragmenti povijesti Labina u bilješkama Tomasa Lucianija*, Albona / Labin 2018.

S talijanskog preveo Tullio Vorano

L'IMPEGNO DI GIUSEPPINA MARTINUZZI NEL MOVIMENTO FEMMINISTA A TRIESTE

Ester Pacor, storica in quiescenza

Trieste

e-mail: espansionicomunica@gmail.com

Saggio scientifico originale

Sul finire del XIX e agli inizi del XX secolo l'impegno di Giuseppina Martinuzzi nel movimento femminista a Trieste e in Istria fu molto notevole. L'autrice del saggio riporta alcune significative citazioni che in modo molto palese illustrano le posizioni di Giuseppina inerenti alla situazione delle donne e della loro lotta per la realizzazione dei loro diritti, ma anche a riguardo di alcuni allora incombenti problemi sociali.

Parole chiave: Giuseppina Martinuzzi, movimento femminista, Trieste

Raccontare Giuseppina dopo i vostri contributi e leggerla nel suo "femminismo" è complesso ma provo ad evidenziare alcuni tratti del suo pensiero raccolti in tanti articoli di giornali, in lettere e "considerazioni".

Arriva a Trieste a 29 anni nel 1873 e vive quotidianamente le profonde trasformazioni di una città in rapidissima crescita. La quarta realtà urbana dell'Impero (dopo Vienna, Budapest e Praga), cosmopolita, plurilingue e multireligiosa.

Lei scriverà più tardi: "Conobbi una civiltà che accarezza, che attrae nei caffè e nei teatri mentre più in là a un passo di distanza, oltre quella fila di case, una folla di straccioni – che rappresenta i 2/3 della popolazione

se non più, stenta a guadagnare di che sfamarsi, ignora le carezze dei sentimenti gentili, spira sull'infanzia; alito infetto della bestialità, versa sulla vecchiaia la feccia della coppa che aveva contenuto miseria, miseria, miseria".¹

E ancora: "Ero abituata a frequentare i circoli intellettuali, le persone più in voga, le famiglie altolocate, la migliore società e mi chiusero tutte le porte in faccia".² La borghesia triestina l'espelle dal suo seno, non le perdona il tradimento e la insulta e calunnia. Ma lei rinuncia per sempre alla "migliore società" e si crea una nuova esistenza tra gli umili e i diseredati. Questo avviene dopo la sua uscita dalla SOT (Società Operaia Triestina) dov'era segretaria e la sua iscrizione al PSI (nella sezione italiana del Partito Socialdemocratico Austriaco) nel 1895.

Non posso non riferirmi ad alcuni dati sulla città che cresce enormemente di abitanti: 104.000 nel censimento del 1859; 200.000 agli inizi del '900; 230.000 nel 1912. 1/3 dei nati non raggiunge i 10 anni d'età. Tubercolosi, tifo, colera sono malattie "normali". L'abbandono scolastico è un fenomeno di massa. Le abitazioni sono sovraffollate, senz'acqua, le condizioni igieniche sono disastrose. Nel 1912 si contano 107 suicidi. Nei testi di Giuseppe Piemontese³, di Marina Cattaruzza⁴ ed in quelli di Diana De Rosa⁵ sono ben descritte situazioni di miseria e povertà estreme. È fondamentale anche citare il "Rapporto sul Pauperismo" del 1864 e alcune riflessioni: "Una folla composta da anziani impotenti al lavoro, fanciulli lasciati a sè stessi, da forestieri, vagabondi, braccianti stagionali, artigiani degli squeri, pescatori sul lastrico, mondatrici di caffè e, per ultimo, da

---

¹ Domenico CERNECCA, "Giuseppina Martinuzzi: educatrice, rivoluzionaria, poetessa", *Quaderni*, vol. I, Rovigno 1971, pp. 181-190.

² Ibid.

³ Giuseppe PIEMONTESE, *Il movimento operaio a Trieste*, Roma 1974.

⁴ Marina CATTARUZZA, *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima Guerra mondiale*, Torino 1979.

⁵ Diana DE ROSA, *Pane, brodo e minestre. Cibo di poveri, ammalati, bambini, soldati, marinai e carcerati nella Trieste asburgica 1762-1918*, Trieste 2013; IDEM, *Il baule di Giovanna. Storie di abbandoni e infanticidi*, Palermo 1995.

donne non maritate madri di quella miseranda caterva di bastardi, i quali, se esposti, vanno a carico del Comune, se cresciuti nella casa natia, restano abbandonati o negletti”⁶.

Le donne lavorano come possono, sono lavandaie, sessolote, stiratrici, sarte, portapranzi, cuoche, ma anche prostitute in numero impressionante. Nel ricostruire le loro storie – nella ricerca compiuta nel 2018 per la mostra *Immagini di lavoratrici triestine tra '800 e '900* organizzata dalla Rete Espansioni insieme al Museo Postale e Telegrafico della Mitteleuropa e da Poste Italiane a Trieste – ho potuto trovare l’articolo sullo sciopero delle stiratrici della Ditta Hartmann di corso Italia che scrivono a *Il Piccolo* e il giornale pubblica le loro richieste (citato anche dal Piemontese) nel gennaio 1891 e la foto delle donne della “passeggiata operai” del primo maggio 1902 quando il corteo era vietato dopo lo sciopero dei Fuochisti del Lloyd Triestino (1 febbraio 1902).

Cito ancora ad esempio la Pia Casa dei Poveri nata nel 1862 che si occupava di dare assistenza ai poveri, bambini e anziani, con il sostegno anche medico ai ricoverati e l’incremento della beneficenza esterna. Provvedeva a dare alloggio a chi non l’aveva e distribuire gratuitamente pane e zuppa.

Nel 1902 nasce il primo spaccio delle Cooperative Operaie. Alcuni attimi di riferimento per dire che Giuseppina non poteva non impegnarsi e non solo nell’insegnamento: “bisogna aprire prospettive, insegnare, fornire strumenti adatti di lavoro, mutare le strutture (classi affollatissime di 40/50 bambini con un’unica maestra/o)”⁷; pubblica articoli sulla didattica e sull’educazione (*La Penna, Mente e Cuore, Rassegna scolastica...*) è socia dell’Accademia Scientifica Umanistica di Modena “Pico della Mirandola” e, dopo il 1905, componente permanente della Giunta cittadina per il culto e l’istruzione e scrive e collabora con molti giornali. Cito solamente *La Donna*

---

⁶ Andrea SCARTABELLATI, “Un’altra Trieste asburgica. Tra consapevolezza dei poveri e coscienza operaia”, *Storia rivista online di storia & informazione*, n. 19, luglio 2009 (http://www.instoria.it/home/trieste_movimento_operaio.htm).

⁷ Biblioteca dei Civici Musei di Storia e Arte Trieste, Archivio Filippo Zamboni, Corrispondenza Martinuzzi a Filippo ed Emilia Zamboni (1888 – 1925).

di Bologna, rivista diretta da Gualberta Adelaide Beccari, la prima testata italiana impegnata nella battaglia per l'istruzione e l'elevazione femminile. Era una rivista quindicinale illustrata edita fra il 1868 e il 1890.

Nel 1895 diventa socialista militante e scrive e fa conferenze e lascia l'insegnamento a 61 anni nell'agosto 1905. Aderisce alle tesi socialiste e al programma di Bruna del 1899 che chiede nei suoi 13 punti oltre al diritto di voto universale, anche, al punto 12, l'abolizione di tutte le leggi che pospongono la donna all'uomo sia nel diritto pubblico che in quello privato. Inoltre le richieste per il lavoro erano naturalmente la giornata di otto ore, la proibizione del lavoro notturno, l'esclusione delle donne dal lavoro nelle industrie dannose specialmente all'organismo femminile. Nel 1908 partecipa a Roma al primo Congresso Nazionale delle Donne Italiane organizzato dal CNDI (Consiglio nazionale delle donne d'Italia) in cui, per la prima volta si confrontano militanti diverse per credo e passione politica, al di là delle divisioni ideali e di classe. Al centro delle richieste il voto, la riduzione dell'orario di lavoro, la parità retributiva, la libertà di accesso a tutte le carriere, la riforma del codice con l'abolizione dell'autorizzazione maritale, una formazione per le donne che le prepari alla futura partecipazione pubblica, la salute. Ho voluto citare questi obiettivi per dire quanto ancora oggi siamo lontane dal raggiungerli.

Tra i tantissimi suoi scritti voglio citare il comizio del 1913 — quando lei aveva già 69 anni — anche per apprezzare la forma e le parole del suo ragionamento che mi sembrano molto attuali. “Sì, tutte le donne lavoratrici, vengano esse dalla borghesia o dal proletariato, purché abbiano aperto l'animo al verbo di una nuova civiltà, purché abbiano a sdegno il servile adattamento alle condizioni umilianti entro le quali si svolge la loro esistenza tanto privata che sociale; poiché siansi emancipate dal pregiudizio religioso e sappiano non curarsi dal pregiudizio convenzionale sentono il bisogno, la necessità, il dovere di assurgere, di ribellarsi di lottare; sentono il diritto di conquistare l'arma di combattimento, che nelle presenti circostanze è una delle più valide: quell'anima che il proletariato maschile in Austria ha saputo conquistarsi e che ad esse fu sempre negata, quasi ché l'esser donne costituisse una inferiorità animalesca, un titolo di condanna alla soggezione, un carattere d'irresponsabilità implicante il bisogno di tutela.

Noi domandiamo che ci si ammetta ove si fanno le leggi, ove si amministra la giustizia e alle cattedre di tutte le scienze e domandiamo tutto ciò perché non è umano, perché non corrisponde al progresso civile che la donna, soltanto perché è donna, sia considerata incapace, inetta o indegna di cooperare con l'uomo – in ogni ramo della vita pubblica – al miglioramento delle condizioni sociali.

So: a scusare, a giustificare il divieto delle mansioni giuridico legali alla donna si tirano fuori gli argomenti del delicato riguardo dovuto alla pudicizia, alla dignità femminile che nelle aule dei tribunali potrebbero venir compromessi; ma so anche che tali argomenti sono mandati all'aria da non pochi di quegli stessi gelosi tutori del decoro femminile ogni qualvolta insidiano le giovinette popolane e le insozzano: ogniqualvolta, a dispetto delle leggi d'onore, oltraggiano l'amico corrompendogli la moglie"⁸.

E poi, in un altro passo, l'appello rivolto al futuro: "Verrà tempo, compagne mie, in cui non parrà nemmeno vero che a giudicare delle reità femminili fossero stati gli uomini. Quando la Camera dei deputati si sarà aperta in base al voto veramente universale, allora ad una ad una dovranno cadere le leggi che oggi sono contro di noi: prima fra tutte quella che ci esclude dai consessi giudicanti. Le colpe delle madri e delle mogli, saremo noi a discernere e a giudicare"⁹.

Un altro passaggio fondamentale riguarda la dote e la parità nel lavoro. E conclude ricordando loro che già al Congresso di Vienna del 1901 il loro partito si era impegnato per il diritto al voto per tutti e che il ritardo nell'applicare questa decisione lede la società tutta e usa, per l'appello finale, la frase: "Giù i privilegi di sesso, o compagne, in alto il diritto uguale per tutti"¹⁰.

Lucida, precisa, chiara... così interpreto io la Martinuzzi. E mi piace ricordare un altro passo fondamentale del comizio del 1913 che rappresenta

---

⁸ Istituto Regionale per la Storia della Resistenza e dell'Età Contemporanea del FVG (IRSML FVG), Fondo Giuseppina Martinuzzi.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

al meglio il suo pensiero: “Oggi, come in tutto il Medioevo, come all’epoca romana, se portiamo una dote al marito, questi è in diritto di appropriarsela, se non abbiamo avuto la previdenza di farcela garantire sulle sostanze da lui possedute e prima che avvenga l’atto matrimoniale. Ma se l’uomo che sposiamo nulla possiede, è logico che nulla può garantire. In tal caso il matrimonio diventa per la donna una tacita espropriazione. La legge considera l’uomo capo di famiglia e quindi riconosce in lui il diritto di vendere, di consumare e distruggere la dote della moglie. Il matrimonio, sia religioso o civile, impegna l’uomo a mantenere la donna secondo il suo stato e a trattarla amorevolmente; obbliga la donna all’obbedienza, entrambi alla fedeltà. Non è qui il momento di esaminare la questione della fedeltà e del buon trattamento, rilevo soltanto che dall’obbligo espresso del mantenimento risulta che la moglie nel concetto del codice civile è una mantenuta legale. L’espressione può sembrare alquanto dura, ciò nondimeno è la più esatta”¹¹. E si chiede e lo chiede alle presenti: “Davvero possiamo essere orgogliose della situazione che il codice ci assicura nella casa maritale? E che diremo poi se all’atto di porre la nostra firma testimoniale su qualche documento notarile, sia questo un atto di compravendita, una donazione, un testamento, un vitalizio o d’altro, il notaio ci dicesse: Altolà! La testimonianza della donna non è riconosciuta dal codice, se anche altissima dottrina, quella dell’uomo è valida anche se è uno sciocco”¹². E continua: “E sia la vostra una protesta calma, ragionata e precisa: si diretta al tronco, donde si diramano tutte quelle leggi che raffermano le istituzioni a noi avverse. Lì nella spina dorsale dello Stato ci dev’essere posto anche per la donna; lì bisogna incunearsi, adoprando all’uopo la forza della ragione e la ragione del diritto. Soltanto quando saremo lì, forze attive e pensanti, potremo contribuire coi nostri compagni di fede e di azione ad atterrare, a livellare, a riedificare. E perciò oggi, mentre tutte le donne socialiste dell’Austria dimostrano di ricordarsi che nel Congresso di Vienna del 1901 si domandava l’abolizione di tutte le leggi che pospongono la donna all’uomo, sia nel diritto pubblico che privato, io voglio credere che tutte voi, mie buone compagne, vi affermerete con entusiasmo sull’ordine del giorno che vi verrà presentato per la conquista di quel voto politico che,

---

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

diserrandovi le precluse porte della carriera legislativa, vi darà il mezzo di demolire tutte quelle leggi che posponendoci all'uomo ci costringono alla dipendenza"¹³.

Riforma del codice, parità nella società, tra i coniugi, diritto a tutti i lavori, voto alle donne, presenza nei luoghi delle decisioni, diritto di famiglia. Proposte argomentate con un linguaggio semplice e molto avanzato. Ci vorranno anni per vedere raggiunti ancora solo in parte questi obiettivi.

Ricordavo prima la nascita delle Cooperative Operaie. E fu Giuseppina a coniare questa frase: "Poiché la cooperazione tra ricchi e poveri non è possibile, perché non creare la cooperazione tra i poveri?"¹⁴ Con questa premessa, il 12 agosto 1900, a Pola illustrava la sua proposta che si basava sull'esempio dell'"Unione Cooperativa di Milano" e dell'"Alleanza Cooperativa Torinese" sorte rispettivamente nel 1896 e nel 1899. E proseguiva: "Immaginiamoci tutti i 6.000 operai di Pola economicamente organizzati, aventi forni, negozi, cantine, cooperative; immaginiamoci che i 50.000 di Trieste e gli altri delle città e borgate dell'Istria abbiano fatto altrettanto e poi mi sapete dire la potenza enorme della gran leva che ha nome 'denaro'"¹⁵. Ed è con questi presupposti che, nell'ambito delle organizzazioni socialiste, sorgono in Istria due cooperative di consumo, ad Albona e a Pola. Quest'ultima, in un anno (1901) fa "progressi inaspettati" con un utile netto di 14.000 corone. Sul giornale di Trieste *Il Lavoratore* inizia da quel momento una campagna di propaganda a favore delle cooperative di consumo che illustra in particolare la funzione che esse hanno di calmierare i prezzi, di sgravare i poveri dai pesi, spesso parassitari, del piccolo commercio, di combattere la piaga (allora molto diffusa) dell'adulterazione delle derrate. Detta campagna porta, il 26 ottobre 1903, al Congresso costitutivo delle "Cooperative Operaie di Trieste" che destinano per statuto il 50% dei futuri utili al dividendo da distribuire ai soci. Il 3 dicembre le "Cooperative Operaie di Trieste" iniziano la loro

---

¹³ Ibid.

¹⁴ "Breve storia delle Cooperative Operaie di Trieste-Istria-Friuli", *Panorama Numismatico*, 18 luglio 2011 (<https://www.panorama-numismatico.com/breve-storia-della-cooperative-operaie-di-trieste-istria-friuli/>).

¹⁵ Ibid.

attività con l'apertura del primo spaccio nel popolare rione di S. Giacomo.

Ancora un cenno al suo impegno giornalistico e ricordo l'articolo: "Amor di patria?" pubblicato nel 1902 su *Il Lavoratore friulano* di Udine in cui descrive le condizioni di miseria: "Fino a tanto che per le vie della città, vergognando delle vesti a brandelli, passano uomini e donne, curvi sotto il peso degli anni, macerati dalla spietata miseria, e di soppiatto allungano la mano, invocando l'obolo di chi si degna di osservarli pietosamente; finchè negli abituri privi d'aria, di luce, immondi, fetenti intisicherà l'infanzia, ed avrà in alimento il latte povero e stanco che fra le rudi fatiche della fabbrica e del magazzino si elabora nel seno materno; finchè tra i banchi della scuola popolare si vedranno facce sparute di fanciulletti, cui manca il pane quotidiano, che tremano dal freddo nelle scarse vesti e dalle lacere calzature mostrano i piedini lividi escoriati; fino a tanto che il Comune non si sarà assunto l'obbligo di offrire insieme all'istruzione della mente una più amorevole e razionale educazione dei sentimenti, e non elargirà la refezione scolastica con la quale venga supplito, almeno in parte, alla mancanza del nutrimento familiare; fino a tanto, ripeto, che ci saranno bimbi e vecchi disprezzati o negletti, condannati all'abbruttimento fisico e morale dalle condizioni sociali in cui ebbero la sfortuna di nascere; fino a che tutta questa vergogna civile non sparisca dalle nostre città che nessuno di chi amministra il Comune abbia l'impudenza di proclamarsi figlio devoto della patria; che nessuno ardisca parlar d'ideali patriottici, che nessuno speri di richiamare a coscienza di vita civile, a dignità di cittadino questa corrotta e infelice massa di analfabeti proletari"¹⁶. E conclude: "Scrivo queste righe col cuore straziato dalla vista d'una miseria che sempre più assidua domanda soccorso, che dagli antri in cui si nasconde getta il grido di protesta..."¹⁷.

E concludo con alcune parole pronunciate nel 1913 al Circolo giovanile socialista di Trieste. Giuseppina è certa che il loro futuro sarà

---

¹⁶ Gianluigi BETTOLI, "La costruzione del Partito socialista nel Friuli occidentale dalla fine del diciannovesimo secolo alla dittatura fascista", Appendice documentaria: "Una maestra albanese per il proletariato friulano. Gli articoli di Giuseppina Martinuzzi. 1. Amor di patria?", 7 dicembre 1902, p. 290.

¹⁷ Ibid.

pieno di brutalità e di violenza come se presagisse la guerra. Così parla: “Dinanzi a voi sta il mondo borghese cinto di ferro e di piombo (...) un mondo che non ha scrupoli di onestà e che assume il privilegio a diritto. Ancor poco, e questo mondo imperante vi chiamerà ai suoi ordini, vi misurerà a centimetri statura e torace e vi metterà in mano un fucile, vi insegnerà ad uccidere per consolidare, per aumentare gli interessi suoi...”¹⁸

---

¹⁸ Giuseppina MARTINUZZI, *Maternità dolorosa*, Trieste 1911.

ZALAGANJE GIUSEPPINE MARTINUZZI U FEMINISTIČKOM POKRETU U TRSTU

Ester Pacor, umirovljena povjesničarka

Trst

e-mail: espansionicomunica@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Koncem XIX. i početkom XX. stoljeća angažman Giuseppine Martinuzzi u feminističkom pokretu u Trstu, a i u Istri, bio je vrlo zapažen. Autorica članka donosi nekoliko značajnih citata koji vrlo zorno osvjetljavaju Giuseppinine stavove o položaju žena i borbi za ostvarenje njihovih prava, ali i o nekim drugim tada gorućim društvenim problemima.

Ključne riječi: Giuseppina Martinuzzi, feministički pokret, Trst

Govoriti o Giuseppini nakon vaših izlaganja i iščitavati njezin „feminizam“ svakako je složena zadaća, no pokušat ću istaknuti nekoliko njezinih misli koje sam prikupila u mnogobrojnim novinskim napisima, u pismima i „razmatranjima“. Došla je u Trst s 29 godine, 1873., i dnevno doživljavala velike promjene grada, koji se vrlo brzo razvijao. Po značenju bio je četvrto gradsko središte Carstva (nakon Beča, Budimpešte i Praga), i to kozmopolitsko, višejezično i višereligijsko.

Giuseppina će kasnije napisati: „Upoznala sam društvo koje mami, koje privlači kavanama i kazalištima, dok malo dalje, iza onog niza kuća, mnoštvo je odrpanaca – koji predstavljaju dvije trećine stanovništva, ako ne i više, koji jedva preživljavaju, ne poznaju milovanja ljubaznih osjećaja,

izdišu nad djetinjstvom; zaraženi dah životinjskog, prospite nad starošću talog iz šalice koja je sadržavala bijedu, bijedu, bijedu¹.

Potom: „Bila sam naviknuta posjećivati intelektualne klubove, znamenite ličnosti, visoko pozicionirane obitelji, elitno društvo, ali su mi svi oni zatvorili vrata“². Tršćanski građanski sloj isključio ju je (Giuseppinu Martinuzzi – op. a.) iz svojih redova, nije joj oprostio „izdaju“ te ju je vrijeđao i klevetao. Ona je zauvijek odustala od „boljeg društva“ i stvorila novu egzistenciju među poniznima i razbaštinjenima. To se dogodilo nakon njezina izlaska iz Tršćanskog radničkog društva (*SOT – Società Operaia Triestina*), u kojem je bila tajnica, i pristupanjem talijanskoj sekciji Socijaldemokratske stranke Austrije (*PSI – sezione italiana del Partito Socialdemocratico Austriaco*) 1895.

Ne mogu ne osvrnuti se na nekoliko podataka o gradu koji bilježi golem porast stanovnika: 104.000 prema popisu iz 1859.; 200.000 početkom XX. stoljeća, a 230.000 godine 1912. Trećina novorođenih ne doživljava desetu godinu života. Tuberkuloza, tifus i kolera „normalne“ su bolesti. Napuštanje školovanja masovan je fenomen. Stanovi su prenapučeni, bez vode, a higijenski su uvjeti katastrofalni. Godine 1912. zabilježeno je 107 samoubojstava. U tekstovima Giuseppea Piemontesea³, Marine Cattaruzze⁴ i Diane De Rosa⁵ dobro su opisane situacije bijede i krajnjeg siromaštva. Od bitnog je značenja spomenuti i „Izvješće o siromaštvu“ iz 1864. te neke opaske: „Mnoštvo sastavljeno od starijih nesposobnih za rad, djece prepuštene same sebi, stranaca, skitnica, sezonskih nadničara, zanatlija u škerovima, osiromašenih ribara, ljuštiteljica zrna kave i, naposljetku,

---

¹ Domenico CERNECCA, „Giuseppina Martinuzzi: educatrice, rivoluzionaria, poetessa“, *Quaderni*, vol. I, Rovigno 1971., str. 181.-190.

² Na istome mjestu.

³ Giuseppe PIEMONTESE, *Il movimento operaio a Trieste*, Roma 1974.

⁴ Marina CATTARUZZA, *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima Guerra mondiale*, Torino 1979.

⁵ Diana DE ROSA, *Pane, brodo e minestre. Cibo di poveri, ammalati, bambini, soldati, marinai e carcerati nella Trieste asburgica 1762-1918*, Trieste 2013.; ISTA, *Il baule di Giovanna. Storie di abbandoni e infanticidi*, Palermo 1995.

neudanih žena – majki onog jasnog niza kopiladi koja, ako su napuštena, idu na teret Općine, a ako su odgojena kod kuće, ostaju odbačena ili zapostavljena⁶.

Žene rade što god mogu, obavljaju poslove pralja, čistačica, peglačica, krojačica, konobarica, kuharica, ali i prostitutki, i to u zapanjujućem broju. Prilikom rekonstrukcije njihovih priča – u istraživanju obavljenom 2018. za izložbu *Slike tršćanskih radnica na prijelazu XIX. i XX. stoljeća (Immagine di lavoratrici triestine tra '800 e '900)*, u organizaciji *Rete Espansioni* zajedno s Poštanskim i telegrafskim muzejom Srednje Europe te Talijanske pošte u Trstu – našla sam članak o štrajku peglačica tvrtke *Hartmann* u Italiji koje su pisale listu *Il Piccolo*, a on je objavio njihove zahtjeve (Piemontese je također citirao taj članak) u siječnju 1891., kao i fotografiju žena u „radničkoj šetnji“ 1. svibnja 1902., kada je povorka zabranjena nakon štrajka ložača tršćanskog *Lloyda* (1. veljače 1902.).

Navodim i primjer ubožnice, osnovane 1862., koja je pružala utočište siromašnima, djeci i odraslima, uz liječničku skrb za štíćenike i povećanje vanjskog pružanja pomoći. Brinula se za smještaj onih koji njime nisu raspolagali te besplatno dijelila kruh i juhu.

Godine 1902. otvorena je prva trgovina radničkih zadruga (*Cooperative Operaie*). Nekoliko referentnih trenutaka govori o tome da se Giuseppina posvetila mnogočemu, a ne samo podučavanju: „treba otvoriti perspektive, podučavati, pružiti prikladna radna sredstva, mijenjati strukture (prepuni razredi s 40 – 50 djece sa samo jednim učiteljem/učiteljicom...)“⁷; objavljuje didaktičke tekstove i napise o obrazovanju (*La Penna, Mente e Cuore, Rassegna scolastica...*); članica je Znanstveno-humanističke akademije „Pico della Mirandola“ u Modeni (*Accademia Scientifica Umanistica „Pico della Mirandola“*) i, nakon 1905., stalna je članica Gradskog poglavarstva za religiju i obrazovanje; piše i surađuje s mnogo listova. Spomenut ću

---

⁶ Andrea SCARTABELLATI, „Un'altra Trieste asburgica. Tra consapevolezza dei poveri e coscienza operaia“, *Storia rivista online di storia & informazione*, br. 19, srpanj 2009. (http://www.instoria.it/home/trieste_movimento_operaio.htm).

⁷ Knjižnica Civici Musei di Storia e Arte Trieste, arhiv Filippo Zamboni, korespondencija Martinuzzi s Filippom i Emiliom Zamboni (1888. – 1925.).

samo *La Donna* iz Bologne – časopis koji je uređivala Gualberta Adelaide Beccari – prvi talijanski list koji se uključio u borbu za obrazovanje i uzdizanje žena. Radilo se o ilustriranom dvotjednom listu koji je izlazio između 1868. i 1890. Godine 1895. Giuseppina postaje aktivna socijalistkinja, piše i drži predavanja, dok podučavanje napušta u kolovozu 1905., u dobi od 61 godine. Prihvaća socijalističke teze i Brunin program iz 1899. koji u svojim trinaest točaka traži, osim općeg prava glasa, i (točkom 12) ukidanje svih zakona koji podređuju žene muškarcu, kako u javnom tako i u privatnom pravu. Pored toga, zahtijevalo se osmosatni radni dan, zabranu noćnog rada, izuzimanje žena od rada u štetnoj industriji, osobito misleći na nježniji ženski organizam. Godine 1908. Giuseppina sudjeluje u Rimu na prvom državnom kongresu talijanskih žena (*Congresso Nazionale delle Donne Italiane*) u organizaciji Državnog vijeća za žene Italije (*CNDI – Consiglio nazionale delle donne d'Italia*), na kojem se prvi put sučeljavaju pripadnice različitih stranaka, osim po idejnim i klasnim podjelama, i po vjerovanju i političkim strastima. U središtu su njihovih zahtjeva: pravo glasa, smanjenje radnog vremena, jednakost pri nagrađivanju, sloboda pristupa svim karijerama, reforma građanskog zakonika i ukidanje dopuštenja za ženidbu, obrazovanje za žene, koje će se moći pripremati za buduće sudjelovanje u javnom životu, kao i u zdravstvenom sustavu. Htjela sam naglasiti ove ciljeve kako bih ukazala na to koliko smo i danas daleko od njihova dostizanja.

Među vrlo brojnim njezinim napisima želim spomenuti skup iz 1913. – kada je već imala 69 godina – kako bismo cijenili oblik i način njezina razmišljanja, koji mi se čine vrlo aktualnima. „Da, sve žene radnice, bez obzira na to dolaze li iz građanskih ili proleterskih redova, pod uvjetom da imaju otvorenu dušu prema riječima nove civilizacije, pod uvjetom da preziru služinsku prilagodbu ponižavajućim uvjetima u kojima se odvija njihov život, kako privatni tako i društveni; nakon što su se oslobodile predrasuda religije i znaju se nositi s uobičajenim predrasudama, osjećaju potrebu, nužnost, obvezu da se uzdignu, da se pobune, da se bore; osjećaju pravo na osvajanje onog oružja za borbu koje je u sadašnjim prilikama najkorisnije: to je ono svojstvo koje je proletarijat Austrije muškog roda znao steći, dok se ženama uvijek uskraćivalo, kao da biti ženom označava stanje životinjske podređenosti, stanje osuđeno na pokoravanje, na osobinu neodgovornosti koja podrazumijeva potrebu za zaštitom.

Zahtijevamo od onih koji kroje zakone, od onih koji dijele pravdu, a katedre svih znanosti pitamo sve ovo, zato što nije ljudsko, zato što ne odgovara civilnom napretku žene, samo zato što je žena pa se smatra nesposobnom, nepodobnom, nedostojnom surađivanja s muškarcem za poboljšanje društvenih uvjeta, na svakom polju javnog života.

Znam, radi ispričavanja i opravdavanja zabrane ženama vršiti sudske i pravne poslove, izvlače se argumenti tobožnjeg obzira prema njihovoj stidljivosti i dostojanstvu, koji bi u sudskim vijećnicama mogli biti kompromitirani; no, isto tako znam da je takve argumente poništavao nemalen broj ljubomornih zaštitnika ženskog dostojanstva svaki put kada su uznemiravali ili okaljali mlade djevojke iz puka; svaki put kada su, usprkos kodeksu časti, povrijedili prijatelja zavodenjem njegove supruge⁸.

Zatim, još jedan odlomak, njezin apel okrenut prema budućnosti: „Doći će vrijeme, drugarice moje, kada će nam se činiti nestvarnim da su o krivnjama žena odlučivali muškarci. Kada se Zastupničko vijeće otvori, na temelju općeg prava glasa, tada će jedan za drugim pasti zakoni koji su danas protiv nas: prvi među njima, zakon koji nas isključuje iz mogućnosti suđenja. Mi ćemo biti te koje ćemo vagati i prosuđivati krivnju majki i supruge“⁹.

Drugi važan odlomak odnosi se na vrlinu i jednakost rada. Ona ga zaključuje podsjećajući da se njezina stranka već na Bečkom kongresu 1901. zauzela za opće pravo glasa i da zakašnjela primjena takve odluke šteti čitavom društvu pa na kraju u svojem apelu rabi ovu rečenicu: „Dolje seksualne povlastice drugarice, a gore pravo jednakosti za sve!“¹⁰ Lucidna, precizna, jasna... takvom doživljavam G. Martinuzzi!

Drago mi je prisjetiti se temeljnog odlomka sa skupa iz 1913. koji ponajbolje predstavlja njezinu misao: „Danas, kao i tijekom cijeloga srednjeg vijeka, kao i u rimsko doba, ako donosimo miraz supruhu, on ima pravo

---

⁸ Istituto Regionale per la Storia della Resistenza e dell'Età Contemporanea del FVG (IRSML FVG), fond Giuseppina Martinuzzi.

⁹ Na istome mjestu.

¹⁰ Na istome mjestu.

prisvojiti ga ako nismo prije sklapanja braka iz predostrožnosti zatražile da nam ga zajamči svojom imovinom. No, ako se udamo za muškarca koji ne posjeduje ništa, logično je da nam ništa ne može zajamčiti. Tako brak za ženu postaje prešutna eksproprijacija. Zakon smatra muškarca glavom obitelji i time mu priznaje pravo da proda, potroši i uništi ženin miraz. Brak, bilo crkveni bilo građanski, obvezuje muškarca da uzdržava suprugu prema njegovu stanju i da postupa s njom s ljubavlju; obvezuje ženu na poslušnost, a oboje na vjernost. Nije sada prilika da se zadržimo na pitanju vjernosti i dobrog postupanja; naglašavam samo da iz izričite obveze uzdržavanja proizlazi da je supruga pravno, u poimanju građanskog zakonika, milosnica. Izraz može izgledati preoštar, ali je u biti najbliži istini¹¹. Giuseppina se zapitala i upitala nazočne žene: „Zar zaista možemo biti ponosne na status koji građanski zakonik osigurava bračnoj zajednici? Što bismo poslije rekle, kada bi nam u trenutku stavljanja svojeg potpisa na neku ispravu javnog bilježnika, bilo da se radi o kupoprodajnom ugovoru, donaciji, oporuci, doživotnoj renti ili nečemu drugom, javni bilježnik rekao: Stoj! Svjedočenje žene ne priznaje se zakonikom, bez obzira na to radi li se o visoko obrazovanoj osobi, dok je ono za muškarca vrijedno i u slučaju da se radi o glupanu“¹². Nastavlja: „Neka vaš prosvjed bude miran, smišljen i precizan: usmjeren na deblo, odakle se račvaju svi oni zakoni koji potvrđuju sve one institucije koje su nam protivne. Tamo, u temelju Države mora biti mjesta i za ženu; tamo trebate zabiti svoj klin koristeći se snagom razuma i razumom prava. Samo kada budemo tamo, aktivne i misleće snage, moći ćemo pridonijeti zajedno s našim drugovima, koji isto misle i rade u svrhu prizemljivanja, savrnjivanja i obnavljanja. Stoga danas, dok sve socijalistkinje Austrije pokazuju da se prisjećaju kako se na Kongresu u Beču 1901. zahtijevalo ukidanje svih zakona koji podređuju ženu muškarcu, kako u javnom tako i u privatnom pravu, želim vjerovati da ćete sve vi, moje dobre drugarice, s entuzijazmom potvrditi dnevni red koji će vam se predstaviti u svrhu usvajanja onoga političkoga glasa koji će vam otvoriti zapriječena vrata zakonodavne karijere i dati potrebno sredstvo za rušenje svih onih zakona koji nas podređuju muškarcu i prisiljavaju na

---

¹¹ Na istome mjestu.

¹² Na istome mjestu.

ovisnost¹³.

Reforma zakonika, jednakost u društvu između supružnika, pravo na svaki rad, pravo glasa ženama, nazočnost u mjestima na kojima se odlučuje, pravo na obitelj. Argumentirani prijedlozi u jednostavnom i vrlo naprednom izričaju. Trebat će godine da se barem dijelom ostvare ovi ciljevi.

Spominjala sam prije rađanje radničkih zadruga. Giuseppina je u vezi s time izrekla ovu rečenicu: „Budući da suradnja između bogatih i siromašnih nije moguća, zašto se ne bi uspostavila suradnja među siromašnima?“¹⁴ Slijedom te je pretpostavke 12. kolovoza 1900. u Puli obrazložila svoj prijedlog koji se temeljio na primjeru Zadružne unije (*Unione Cooperativa*) iz Milana i Zadružnog saveza iz Torina (*Alleanza Cooperativa Torinese*) iz 1896. i 1899. Zatim je nastavila: „Zamislimo svih 6.000 radnika u Puli, organiziranih gospodarski, koji imaju pekarnice, trgovine, podrume, zadruga; zamislimo onih 50.000 u Trstu te drugim istarskim gradovima i naseljima koji bi isto učinili, nakon čega ćete mi moći reći kolika je ogromna snaga one poluge koja se zove ‘novac’“¹⁵. Upravo na takvim pretpostavkama, unutar socijalističkih organizacija, rađaju se dvije potrošačke zadruga u Labinu i Puli. Potonja je u jednoj godini (1901.) postigla „neočekivan napredak“ s čistim prihodom od 14.000 kruna. U tršćanskim novinama *Il Lavoratore* počinje od tog trenutka propagandna kampanja u korist potrošačkih zadruga, koja posebice objašnjava ulogu koju one imaju u određivanju cijena, oslobađanju siromašnih od nameta, često parazitskih, trgovini na malo, borbi protiv (tada vrlo raširenog) zla krivotvorenja živežnih namirnica. Ova je kampanja dovela 26. listopada 1903. do osnivačkog kongresa radničkih zadruga (*Cooperative Operaie*) u Trstu koje su svojim Statutom odredile da 50% buduće dobiti bude dividenda koju valja podijeliti članovima. Dana 3. prosinca radničke zadruga u Trstu započele su svoju djelatnost otvaranjem prve prodavaonice u pučkoj četvrti

---

¹³ Na istome mjestu.

¹⁴ „Breve storia delle Cooperative Operaie di Trieste-Istria-Friuli“, *Panorama Numismatico*, 18. srpnja 2011. (<https://www.panorama-numismatico.com/breve-storia-della-cooperative-operaie-di-trieste-istria-friuli/>).

¹⁵ Na istome mjestu.

San Giacomo.

Još jedna naznaka o njezinu angažmanu u novinama: navodim članak „Domoljublje?“ („Amor di patria?“), koji je objavljen 1902. u *Il Lavoratore friulano* u Udinama, u kojem je opisano stanje bijede: „Sve dok ulicama grada, stideći se svoje poderane odjeće, prolaze muškarci i žene, pogrbljeni pod teretom godina, satrti nemilosrdnom bijedom, kriomice pruže ruku moleći milost onih koji se milosrdno udostoje pogledati ih; sve dok žive u kolibama bez zraka i svjetlosti, nečistima i smrdljivima, novorođenčad će se zaraziti te će se prehranjivati siromašnim mlijekom koje nastaje u majčinim grudima zbog iznimnog napora u tvornicama i skladištima; sve dok se u klupama pučke škole budu vidjela suhonjava lica djece kojoj nedostaje svagdašnji kruh, koja dršću od hladnoće u oskudnoj odjeći i poderanoj obući, pokazujući ogrebene, pomodrjele nožice; sve dok Općina ne preuzme obvezu da zajedno s obrazovanjem duha pruži ljubazniji i racionalniji odgoj osjećaja i ne udijeli skroman školski obrok, kojim će barem dijelom nadomjestiti nedostatak obiteljske prehrane; sve dok, ponavljam, bude prezrene ili zapuštene djece i staraca, osuđenih na fizičko i moralno ponižavanje uslijed društvenih prilika u kojima su imali nesreću roditi se; sve dok ta građanska sramota ne nestane iz naših gradova, neka nitko od onih koji upravljaju Općinom nema obraza proglasiti se odanim sinom domovine; neka se nitko ne usudi govoriti o idealu domoljublja, neka se nitko ne nada pozivanju ove iskvarene i nesretne mase nepismenih proletera na savjestan građanski život, na dostojanstvo građanina“¹⁶. Završava: „Pišem ove rečenice slomljena srca zbog gledanja bijednika koji sve češće traže pomoć, koji iz jazbina u kojima se skrivaju upućuju svoj prosvjedni krik...“¹⁷.

Zaključujem s nekoliko riječi izrečenih 1913. u Klubu mladih socijalista u Trstu (*Circolo giovanile socialista*). Giuseppina je uvjeren da će njihova budućnost biti ispunjena brutalnošću i nasiljem, kao da je naslućivala rat.

¹⁶ Gianluigi BETTOLI, „La costruzione del Partito socialista nel Friuli occidentale dalla fine del diciannovesimo secolo alla dittatura fascista“, dokumentarni dodatak: „Una maestra albanese per il proletariato friulano. Gli articoli di Giuseppina Martinuzzi. 1. Amor di patria?“, 7. prosinca 1902., str. 290.

¹⁷ Na istome mjestu.

Tako je zborila: „Pred vama stoji buržoaski svijet okovan željezom i olovom (...), svijet koji nema skrupula i poštenja i koji povlasticu postavlja kao pravo. Još malo i ovaj će vas vladajući svijet pozvati pod svoje zapovjedništvo, izmjerit će vam visinu i prsni koš te vam staviti pušku u ruke; naučit će vas ubijati kako bi osnažio i povećao svoju dobit...“¹⁸

---

¹⁸ Giuseppina MARTINUZZI, *Maternità dolorosa*, Trieste 1911.

DRUGI DIO:

**PROŠLOST I SADAŠNJOST
LABINA I LABINŠTINE**

IZVJEŠĆE GROFA MARCANTONIJA POIANE O LABINU I PLOMINU (1629.)

prof. dr. sc. Slaven Bertosa

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest

Ul. Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula

e-mail: slaven.bertosa@unipu.hr

Izvorni znanstveni rad

Prilog opisuje detalje iz izvješća mletačkog nadglednika grofa Marcantonija Poiane, kojeg je Senat koncem 20-ih godina XVII. stoljeća bio angažirao radi obilaska pojedinih područja u mletačkoj i austrijskoj Istri, kako bi doznao važne pojedinosti o stanju na određenom području. Budući da je u istarskoj historiografiji Poiana do sada bio poznat prije svega kao sudionik gradnje puljskog kaštela, objavljivanje izvješća o drugim zadaćama koje je dobivao i poslovima kojima se bavio značajno upotpunjuje dosadašnja saznanja o ovom cijenjenom mletačkom dužnosniku.

Ključne riječi: Marcantonio Poiana, Labin, Plomin, XVII. stoljeće

Parole chiave: Marcantonio Poiana, Albona, Fianona, Seicento

I. Kratke uvodne napomene

Unatoč činjenici da je mletačko-austrijski Uskočki rat završio 1618., mirovnim ugovorom sva postojeća pitanja nisu bila riješena pa je još neko vrijeme postojala opasnost od ponovnog rasplamsavanja sukoba. Zato su i Mletačka Republika i Habsburška Monarhija više puta poslale svoje

pouzdana ljude u obilaske teritorija, kako bi ispitali postojeće stanje te procijenili postoji li neka realna ili pretpostavljena opasnost.

Navedenu je zapovijed od Senata dobio i tada vrlo ugledni mletački dužnosnik, vojni inženjer i nadglednik Marcantonio Poiana. Pretpostavlja se da je obišao više mjesta, no do sada su pronađena njegova dva izvješća: ono o Boljunu i Lupoglavu (koje je već predstavljeno i objavljeno)¹ te ono o Labinu i Plominu (koje se ovdje predstavlja prvi put).

Grof Marcantonio Poiana (zabilježen i kao Pugliana) iz Vicenze bio je vojni inženjer koji je krajem 20-ih i početkom 30-ih godina XVII. stoljeća boravio u Puli kao bliski suradnik cijenjenog francuskog inženjera i specijalista za vojne utvrde, tada u službi Mletačke Republike, Antoina De Villea (1592. – 1674.), graditelja tvrđave na Kaštelu. S obzirom na to da su poslove oko njezine izgradnje ometale mnogobrojne prepreke, među kojima je neugodna bila i nestašica novca jer je smanjila broj tvrđavnih obrtnika i manualnih radnika², Poiana je predlagao da se onamo dovedene vojne čete ukinu te da u Puli ostane samo 50 bolje plaćenih vojnika – „guastadora“³.

Kao spomen na Poianin boravak u Puli te važnu ulogu u vođenju i nadgledanju poslova gradnje, njegovo ime – uz De Villeovo – i danas stoji uklesano na bastionu starog kaštela na vrhu brežuljka koji predstavlja zanimljivu panoramsku točku iznad Puljskog zaljeva („BASTIONE DE VILLE“ i „BASTIONE PVGLIANA“).⁴

---

¹ Slaven BERTOŠA, „Marcantonio Poiana i njegov opis lupoglavskog i boljunskog područja (1629.)“, *Zbornik Općine Lupoglav*, knj. 9., Lupoglav 2017., str. 71.-77.

² O toj epizodi vidjeti: Miroslav BERTOŠA, „Tutamen civitatis & provinciae“ (‘Štit gradu i provinciji’). Vojni inženjer Antoine De Ville i njegova tvrđava u Puli u spletu povijesnih okolnosti XVII. i XVIII. stoljeća“, *Istra: časopis za kulturu*, god. XXIX, n. s., br. 1-2, Pula 1991., str. 26.-45.; Isti, „Pula: tri tisućljeća mita, tri tisućljeća stvarnosti. Kako spasiti grad: De Villeova utvrda“, *Glas Istre*, god. L, br. 189, Pula, 16. srpnja 1993., str. 15.; Isti, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995., str. 414.-455.

³ Guastador je naziv za vojnika koji se brinuo o cestama kojima su prolazile postrojbe, a bavio se i sječom šuma te gradnjom utvrda (Giuseppe BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856., str. 780.).

⁴ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*, nav. dj., str. 433.

Imena i titule zabilježeni su i na dijelu žlijeba izvan bastiona, gdje također stoji zapisano: „ANTONIUS DE VILLE EQVES GALLVS“ i „MARCANTONIUS PVGLIANA COMES VICENTINUS“.⁵

Kako je i zabilježeno u izvješću rašporskog kapetana Giacomina Contarinija, natpisi su 1630. uklesani tiskanim slovima na zidine kaštela.⁶

Poianino izvješće o Labinu i Plominu nije datirano, ali može se pretpostaviti da je riječ o 1629. Pohranjeno je u fondu Providura za kopnene i prekomorske posjede Državnog arhiva u Veneciji. Zapis je prilično dobro čitljiv. Sastavljen je talijanskim jezikom, onodobnom kurzivnom humanistikom, s uobičajenim kraticama.⁷

II. Detaljan sadržaj spisa

Iako je riječ o cjelovitom tekstu, izvješće koje se ovdje predstavlja sastoji se zapravo od dvaju dijelova – prvi je o Labinu, a drugi o Plominu.

Poiana na početku navodi da Labin ima lijep položaj jer se nalazi na izgrađenom brežuljku, na putu prema Plominu. Smješten je iznad živog kamena te okružen vrlo dobrim zidinama.

Kod ulaznih vrata ima dobar revelin⁸ koji ga uspješno brani.

Mjesto na kojem se Labin nalazi ima mnogobrojne prednosti jer je brdo sa svih strana okruženo s više zidina koje čuvaju bogatstva pojedinih gospodara grada. Ima i mnogo stabala, kao i vrtova sa zatvorenim zidovima, zbog čega je također gotovo nemoguće popeti se na spomenuto brdo, osim po općinskim i ostalim cestama.

---

⁵ Na istome mjestu.

⁶ Na istome mjestu.

⁷ Spis sam pronašao tijekom rada u Državnom arhivu u Veneciji, 18. prosinca 2017.

⁸ Revelin (tal. *rivelino*) utvrda je u obliku polumjeseca (Bratoljub KLAJČIĆ, *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb 1958., str. 1088.).

Grad Labin vrlo je siguran jer je dobro zaštićen od bilo kakvih napada.

U napadu može ga se iznenaditi na sljedeće načine.

S pomoću petardi, odnosno postaviti u rupe u zidinama određenu vrstu materijala te izazvati eksploziju i s te strane zauzeti grad.

Tih rupa ima mnogo pa se o tome obavijestilo podestata i neke od mjesnih plemića.

Upozoreni su i da odmah trebaju ispred glavnog ulaza napraviti više željeznih vratâ na zaključavanje, koja bi i u zdravstvenom smislu mogla imati važnu ulogu, a bilo bi poželjno da na prvi pokret neprijatelja zaključaju mala vrata, kojima se koriste mještani za odlazak u svoje vrtove jer im je tako lakše.

Budući da je Labin smješten blizu mora, valja jako paziti da ne padne u neprijateljske ruke jer bi u tom slučaju neprijatelj dobio ne samo grad nego i luku, koju sada nema.

Mjesto je dobro opskrbljeno oružjem: ima falkona⁹, topova za bacanje kamenja (tzv. *petriera*)¹⁰, bačava baruta, konopaca, mušketa i topovskih olovnih kugli.

Poiana je posebno istaknuo velik doprinos kavaljera Negrija¹¹, uglednoga labinskoga žitelja koji ima dvije kćeri udane za mletačke plemiće, a i supruga njegova sina također je Venecijanka. Negri je najbogatiji

---

⁹ Falkon (tzv. *falcone*) top je za rušenje zidina (Carlo BATTISTI — Giovanni ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, volume secondo: *Ca — Fa*, Firenze 1975., str. 1586.), odnosno vrsta starinskih teških topova (Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, nav. dj., str. 379.).

¹⁰ Poznati srednjovjekovni ratni stroj koji se koristio i kasnije (Carlo BATTISTI — Giovanni ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, volume quarto: *Me-Ra*, Firenze 1975., str. 2881.).

¹¹ Ime mu ovdje nije navedeno, no bio je to Orazio Negri, kavaljer Sv. Marka, koji je od 1628. obnašao dužnost nadglednika za granicu na labinskom i plominskom području (Francesco SEMI, *Istria e Dalmazia: uomini e tempi*, vol. I: *Istria e Fiume: le figure più rappresentative della civiltà istriana e fiumana nei diversi momenti della storia — con ampia bibliografia generale e particolare*, Udine 1991., str. 537.; *Istarska enciklopedija*, urednici Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 530.).

stanovnik Labina, cijenjen, omiljen, a među narodom ima i velik autoritet jer ga žitelji slušaju i uvijek su mu na raspolaganju. Posjeduje određeno vojno znanje jer je tome jako sklon pa će Labin biti dobro zaštićen i moći će ga se uspješno braniti prema potrebi.

Bit će dovoljno 150 domaćih i stranih pješaka, kao i družina od 50 vojnika i 60 konja, da se Labin i Plomin dobro zaštite. U slučaju potrebe, 100 pješaka može poslužiti na vanjskom području, a 50 za zaštitu samoga mjesta.

Plomin je također jako važan gradić, a nalazi se među četirima „dobrim“ carskim mjestima, od kojih su mu najbliža dva – Kršan i Kožljak u Pazinskoj knežiji. Ostala dva nalaze se iznad Kvarnerskog zaljeva, a to su Brseč i Mošćenice. Plomin ima dugu luku, a kada bi ga osvojili carevci¹², Senj, Bakar, Rijeka i Mošćenice mogli bi biti u izravnoj vezi s Pazinskom knežijom, bez potrebe za prelaskom Učke.

I Plomin ima izvrstan smještaj, dobre zidine, a s unutarnje se strane po njemu može hodati gotovo oko cijelog naselja.

Žitelji su spremni obraniti se, ali im u slučaju sukoba treba pristupiti pažljivo.

Budući da radnim danom svi imaju običaj otići izvan naselja da bi obavili potrebne poslove, neprijatelj bi, ako bi to želio, bez napora i opasnosti mogao zagospodariti gradićem.

Iz sigurnosnih razloga preporučeno im je zatvoriti mnogobrojne rupe u zidinama ispod kuća.

U Plominu ima puno trulog oružja koje valja popraviti. Imaju faklonete¹³, ali neispravne jer im nedostaje postolje. Imaju topove za bacanje kamenja, ali im treba i drugo oružje, kako bi u slučaju rata mogli skloniti svoju stoku ako neprijatelj vrši upade sve do ispod kaštela, blizu luke.

---

¹² Podanici u austrijskom dijelu Istre.

¹³ Faklonet je također vrsta starinskih teških topova, ali s manjim dometom i lakšim kuglama (Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, nav. dj., str. 379.).

Baruta imaju samo jednu bačvu i to je malo. Imaju konopaca, olova, mušketa. U slučaju prilike, sa 100 pješaka, 20 konja i spomenutog oružja, Plomin bi se uspio obraniti od neprijatelja.

Budući da se Plomin nalazi pod jurisdikcijom Labina, spomenuti kavaljer Negri i ovdje bi mogao učiniti isto kao i u Labinu. On i u Plominu ima mnogobrojne prihode, a uživa i istu naklonjenost, autoritet i ljubav žitelja.

Oba naselja, Labin i Plomin, predstavljaju neku vrstu poluotoka u Istri jer su s istoka okruženi Kvarnerom, s juga Zaljevom (tzv. *Golfo*)¹⁴, sa zapada Raškom dolinom koja ide sve do Jezera¹⁵ ispod Učke, a sa sjevera je upravo Učka. Raška dolina dijeli područje Labina od Pazinske knežije.

Izvješće nije potpisano, a da je Poianino, doznajemo iz njegova naslova.

Cjelovit prijepis izvornika donosi se u prilogu ovoga rada.

III. Završna riječ

Ovaj izvorni znanstveni članak donosi detalje iz izvješća mletačkog nadglednika Marcantonija Poiane, kojeg je koncem 20-ih godina XVII. stoljeća Senat poslao u obilazak Labina i Plomina te njihove okolice, želeći iz prve ruke dobiti detaljnije pojedinosti o stanju u navedenom kraju. Nakon povratka s puta, grof Poiana sastavio je zatraženo izvješće i uputio ga visokom državnom tijelu.

Izvješće je važan dokument vremena u kojem je nastalo, a predstavlja i zanimljivo svjedočanstvo o angažmanu cijenjenog mletačkog dužnosnika koji je do sada bio najviše poznat kao sudionik gradnje puljskog kaštela.

---

¹⁴ Misli se na *Golfo di Venezia*.

¹⁵ Riječ je o Čepićkom jezeru koje se u to vrijeme nazivalo Kožljačkim jezerom (*Lago di Cosliaco*).

Prilog 1:

Osservationi fatte dall' Ill[ustrissi]mo s[igno]r Conte M. Antonio Pogiana soprintendente nell'Istria sopra li luochi di Albona, et Fianona, con li suoi raccordi¹⁶

Albona terra ben situata posta sopra un eminente Colina fabricata dalla parte verso Fianona sopra sasso vivo con assai buona muraglia d'intorno.

All'ingresso della porta ha un' buon revelino, che la diffende.

Il sito dove è posta è molto vantaggioso per esser tutto il Monte all'intorno circondato con più muri de recinti, che servono per conservare le facultà de particolari patroni, oltre molti albori, et Giardini con muri serati, che rende quasi impossibile à tutti il scalare sopra esso monte ecetto, che per le strade comuni et particolari.

Questa Piazza adonque è sicurissima per batterla (?) da mano.

Considerate le maniere con che si possino sorprendarla vi sono.

La via del Petardo, overo il poner nelli busi della muraglia qualche sorte di materiali et quelle far volar all'aria et da quella parte guadagnar la Piazza.

Di questi busi vene sono molti, et si è avisato l' Ill[ustrissi]mo s[igno]r Pod[es]tà et qualcheduno di quelli gentilhuomeni del luoco.

Si sono avisati anco di far li restelli davanti la porta massima hora, che hanno il pretesto di sanità, se bene non ne sapevano cosa alcuna, et di usar grad[itissi]ma diligenza fino ch' il Prencipe si rissolve metter pressidio, che facino ad' ogni prima mossa de nemici serrare una porta piccola, per quale si servono per comodità de paesani ad' andar nelli suoi orti.

Per esser questa Piazza situata vicino al Mare, è necessario star molto occlusi perché Dio guardi cadette in mano de gli inimici haveriano non

---

¹⁶ ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA, *Senato. Dispacci. Provveditori da Terra e da Mar e altre cariche*, busta 229.

solo la Piazza ma il porto del Mare nel Istria, che hora non l'hanno.

Si attrova la Piazza provista di ..... , d'Artiglieria, tra periere, falconi da sei, et da tre, et da uno, Polvere Barili nove, corda fassi quatro, Moschetti da forcina n[umer]o 80 da cavaletto a bastanza, balle a piombo L. 300.

Sia buon raccordo l'avisare q[uest]o s[igno]r Podestà che dovesse usar qualche diligenza con termine più occulto che fosse possibile nel guardar quella terra, massim[ament]e hora che hanno l'occasione della sanità, et che per giusto haverano fatto far li rastelli raccordateli, et saria bene perché il s[igno]r Pod[est]à non può cossi esser in ogni luoco, et per non dar sospetto et timore a quelle genti, et per levare il pericolo di passar facilmente parola ai nemici il dare ad esso s[igno]r Pod[est]à che chiamato il s[igno]r Cav[alie]r Negri le desse tal carica, qual s[igno]r s[igno]re interessato li suoi beni in quella terra, et è fidelissimo ha due figliole maritate con gentilhuomeni Venetiani, ha per nuora una cittadina pur di Venetia, et è ricco più d'ogn'altro, stimato, ben voluto da tutti, et tiene grande autorità con quel Popolo, che l'obbediscono, et saranno sempre pronti a suoi cenni, oltre che egli ha qualche cognitione dell'arte militare alla quale è molto inclinato, che cossi la terra sarà molto bene custodita sino che da V[ostra] Ser[eni]tà le sia posto dentro pressidio acio al presente sia guardata nel qual tempo si darà quelli ordeni, che basterano per guardare la piazza, et diffendere al difuori il paese secondo il bisogno.

Basterano 150 fanti forestieri oltre quelli della terra et una Compag[ni]a de 50 over 60 Cavalli divisi tra Albona, et Fianona li quali fanti nell'occorenze potriano cento di essi sortire fuori, et li 50 restare alla guardia del luoco.

Fianona è posto di grandissima consideratione situato nel mezo di quatro buoni luochi Imperiali, li doi più vicini, et che le sono in vista sono Chersano, et Cosliaco del Contado di Pisino, li doi altri sono posti sopra il Golfo del Quarner, che sono Bersechio, et Moschinizza, et ha un longissimo porto che se fosse questo Castello in mano de Imperiali comunicarebbono li suoi paesi di Segna, Buccari, Fiume et Moschenizza con il Contado di Pisino senza passare sopra il Monte Maggiore.

Questo sito è buonissimo, et ben accomodato di muraglia, et di dentro se puo caminar in ronda quasi tutto d'intorno.

Li paesani sono prontissimi per la difesa, ma hanno bisogno di accuratezza in questi tempi qualli non sono scoperti alla Guerra.

Sono soliti li paesani il giorno feriale andar tutti fuori della terra per attendere à suoi lavori in modo che inimico volendo non haverebbe fatica alc[un]a ne pericolo all'impatronirsi.

Si sono avisati quatro di essi principali che governano il luoco a star avvertiti tanto più, che hanno l'occasione di far li restelli per la sanità, che pur ne anco lo sapevano.

Se le è ricordato di far serar li busi che sono nella muraglia quali sono molti sotto case d'habitanti, et pericolosamente.

In questo luoco si atrova falconeti da tre numero tre, ma desforniti, che le manca un letto, et tre ruode, che sono tutte marze; il letto lo farano fare à un suo marangone le ruote bisognarebbe mandarle de questi, hanno doi periere in una torre, et hanno necessità d'un falcone da sei non ne havendo alcuno da potersi servir per tirar (?) nella Valle dove ricovrano li loro animali in tempo di Guerra perché l'inimico scorre fin sotto il Castello vicino al porto, et con questo falcone se lo ferebono (?) più lontano.

Polvere ne hanno solo un barillo che è pocca; corda doi fassi che sono L. 100 piombo L. 50 hanno moschetti labarde et spiedi, con qualche moschetto da Cavaletto, onde venendo l'occasione con cento fanti et venti cavalli, corda, polvere, piombo a conveniente portione questo posto si diffenderà da nemici.

È questo posto sotto il Pod[es]tà d'Albona per il che il s[igno]r Cava[lie]r Negri soprad[et]to potria usar la dilligenza stessa di Albona, perché egli anco qui possiede molte entrate, et è nella stessa stima, autorità, et amore con questi habitanti.

Questi doi luochi di Albona, et Fianona sono quasi una penisola dell'Istria essendo questo paese circondato dal Quarner nella parte di levante, di mezo giorno dal Colfo, da ponente dalla Valle dell'Arsa, che camina sino al lago sotto Monte Mag[gio]re, et da tramontana dal stesso Monte Mag[gio]re et divide la Valle dell'Arsa il territorio d'Albona dal Contado di Pisino.

La relazione del conte Marcantonio Poiana su Albona e Fianona (1629)

Riassunto

Questo saggio scientifico originale, che riguarda l'analisi di un documento conservato nell'Archivio di Stato di Venezia, esamina la relazione del soprintendente veneto Marcantonio Poiana, che alla fine degli anni venti del Seicento fu mandato dal Senato a visitare luoghi veneti di Albona e Fianona e i loro dintorni. Lo scopo era di ottenere informazioni sulla situazione esistente in quel territorio. Dopo il suo ritorno dal viaggio, Poiana ha steso una relazione, mandata al Senato, dove ha analizzato la situazione d'allora.

La relazione rappresenta un importante documento del suo tempo, ma anche una testimonianza interessante sull'attività del famoso funzionario veneto, che fino ad oggi era noto principalmente come partecipante della costruzione della Fortezza di Pola.

traduzione di Slaven Bertoša

KRŠTENI U ŠUMBERU (1673. – 1771.)

Dean Škopac

Idrijska 17, 52221 Rabac

e-mail: deanskopac1@optinet.hr

Izvorni znanstveni rad

Na osnovi Matične knjige krštenih Župe Šumber donose se podaci o broju krštenika, njihovu spolu, imenima i prezimenima, blizancima, izvanbračnoj djeci, krstiteljima, kumovima i njihovoj provenijenciji.

Ključne riječi: Šumber, krštenje, imena, prezimena, kumovi

Parole chiave: Šumber, battesimo, nomi, cognomi, padrini

I. Uvod¹

Katolička crkva nalazila se u krizi vjerskog i moralnog života. Kao odgovor na protestantizam, koji je pod geslom *sola scriptura* htio promijeniti i time oslabiti nauk Crkve, sazvala je koncil u talijanskom gradu Trentu, prema kojem je i dobio ime Tridentinski koncil, a održavao se između 1545. i 1563. Na njemu je donesen dekret o izvornom grijehu (stoga je trebalo krstiti djecu da ne bi umrla nekrštena), opravdanju, sakramentima, čistilištu, štovanju svetaca, svetim slikama i prostima. Godine 1563. donesena je

---

¹ Najprije dva ispravka: u radu „Krštenja u Sv. Nedelji (1714. – 1815.)“, objavljenom u zborniku *I. labinski kulturno-povijesni susreti*, pogriješio sam navodeći podatak da se 1632. podijelio Labinski arhidakonat. Ispravno je da se podijelila labinska župa i da se matične knjige nisu vodile od početka osnivanja župa te se, nažalost, nisu sačuvale.

odluka o obvezi vođenja matičnih knjiga krštenih i vjenčanih po župama radi evidencije svojih članova, a bilježili su se i podaci ima li kakvih zapreka za sklapanje braka (kao, primjerice, bliže krvno srodstvo), je li osoba već u braku ili ga je prisiljena sklopiti. Rimskim obrednikom iz 1614. propisana je obveza vođenja matica umrlih i knjiga stanja duša. Stoga su matične knjige dobar izvor osnovnih podataka o stanovništvu nekog područja; pisane su u narativnom obliku, a tablično su se na ovome području počele voditi od patenta austrijskog cara Josipa II. od 20. veljače 1784. te na području Istre koje je prije bilo pod mletačkom vlašću od 1815. Krštenje je sakrament inicijacije u Katoličkoj crkvi. Njime se prima Duha Svetoga, opraštaju se iskonski grijeh i svi grijesi te se postaje dijete Božje, sinovi i kćeri Neizmjernog Boga, braća Kristova. Jer, Isus je Spasitelj i Otkupitelj, jači je od svakoga zla i daje vječni život ili vječnu osudu. Krštenja je najčešće dijelio župnik ili neki drugi svećenik uz njegovo dopuštenje. Kad je pri porodu bio ugrožen život djeteta, krstila bi ga babica. Ona je morala znati krstiti, a svećenik bi kasnije samo nadopunio obred. Na krštenju veliku važnost imaju i kumovi. Oni moraju biti svjesni svoje uloge i odgovornosti kao podupiratelji za rast u vjeri, a uobičajeno je da za uspomenu daruju svoje kumče. U ranije doba, ako je dijete ostalo bez roditelja, kumovi su ga odgajali i skrbili se za njega. Nije bilo neobično da su neki bili kumovi više puta, pogotovo ako je sredina bila mala, ili da su izvanbračna djeca imala uglednije kumove.

Područje Šumbera, Kršana, Pićna i Kožljaka u tom je razdoblju bilo pod austrijskom vlašću, dok su Labin i Plomin bili pod Venecijom. Crkva sv. Ivana i Pavla u Šumberu samo se na početku matice spominje kao mjesto krštenja. Krštenici su najčešće bili s područja Šumberščine, ali se rijetko navodi mjesto stanovanja, npr. iz zaselaka Branjevca ili Katuna.

U Državnom arhivu u Pazinu čuva se najstarija sačuvana Matična knjiga krštenih i umrlih Župe Šumber. Zapravo je riječ o matici krštenih jer svećenici nisu upisivali datum rođenja krštenika dok to nije propisao vizitator 1742., a i od tada rijetko. Uvezana je u tvrdi uvez, koji je pohaban od uporabe i loših uvjeta u kojima se čuvala. Najprije slijedi popis svećenika od 1623. do 1865., potom 184 olovkom numerirana lista — na 121 listu nalaze se upisi krštenja, slijede dva prazna lista te potom upisi smrti od 1676. do 1784. Rukopis je na nekim mjestima teško čitljiv, a i dosta je izbljedio od vlage.

Na početku su upisi na talijanskom jeziku, a od 1679. gotovo isključivo na latinskom. Od 16. travnja 1673. do 22. prosinca 1771. kršteno je 1366 djece, od 23. siječnja 1713. do 18. listopada 1717. nedostaju upisi, a još troje krštenih upisano je greškom u upise umrlih. To je prosječno 14,5 djece godišnje. Zabilježene su 662 djevojčice (48,5%) i 703 dječaka. Za jedan upis ne znamo spol djeteta, jednoj djevojčici nije upisano ime, a u pet upisa djevojčica i jednog dječaka ime se zbog oštećenja ne može odgonetnuti. U to doba bilo je uobičajeno da se novorođenče krsti odmah ili u roku od nekoliko dana. U upisima se navodi ime i prezime oca ako je dijete rođeno u bračnoj zajednici ili ako se zna očevo ime. Najčešće se navodi samo majčino ime za djecu rođenu u braku, a njezino prezime za izvanbračnu djecu, inače rijetko, npr. *Die 10 Decembris 1683 Ego Presbyter Martinus Lizzul Parocus Baptizauit Thomas legitimus filius Simonis Glauich et Mariae ipsius vxoris Patrini fuerunt Thomas Lizzul q[uondam] Ioannis, et Ioanna fuit vxor q[uondam] Ioannis Lizzul.*² Za zakonitu djecu koristili su se talijanski izrazi: *legitima filiola, legitimo filiolo*. Na latinskom: *legitima(m) et naturales, legitimus et naturalem*, a za nezakonitu djecu: *non legitimus filius, non legitimam filiam, ilegitimus filius/filia, natural filius, filium naturalem, filia naturale, spuriam*. Ako je očevo ime bilo nepoznato, koristili su se izrazi: *N. N., pater ignoratur*. Na talijanskom se za izvanbračnu djecu, rođenu prije sklapanja braka, upisivalo: *avanti il legitimo matrimonio*.

II. Imena i prezimena krštenika

Krštenici su dobivali kršćanska imena, obično jedno, a samo je jedna djevojčica na krštenju dobila dva imena: *Iacoba Margarita*/Jakomina Margarita. Od ženskih imena najpopularnije je Marija, po Majci Božjoj, jako štovanoj i u Šumberu, gdje se bila ukazala jednoj pastirici. Za ovo područje, s obzirom na blizinu Župe sv. Nedelja, drugo je po broju *Domica/Dominika*, dok je muško ime *Domac/Dominik* rijetko. Broj umrle novorođenčadi nije

---

² Dana 10. prosinca 1683. ja, svećenik Martin Licul, župnik, krstih Tomu, zakonitog sina Šimuna Glavića i Marije, njegove supruge; kumovi su bili Toma Licul, pok. Ive i Ivana, udovica Ivana Licula.

poznat. Godine 1691. krstio se dječak Proto, no umro je ubrzo jer je obilježen križićem. Od 1730. redovito su označena djeca koja su umrla ubrzo nakon krštenja – bilo ih je 62, od toga 33 dječaka i 29 djevojčica. To znači da je u tom razdoblju ubrzo umrlo 9,5% djece.

Tablica 1. Krštenice u Župi Šumber (1673. – 1771.)

Ime	Abecedni popis imena krštenica u izvorniku	Umrle	Ukupno	
Ana	Anna		2	0,30%
Tonina, Antonija	Antonia	3	52	7,85%
Bortula, Bartula	Bortula, Burtula		5	0,75%
Domica, Dome, Meniga	Domenica, Domeniga, Dominica, Dominicha	3	89	13,44%
Katarina, Kote, Kate	Cattarina, Catarina, Catharina, Chatarina, Chtarina	2	18	2,71%
Jelena, Helena	Elena, Helena, Hellena		14	2,11%
Foška	Fosca, Foscha, Fusca, Fuscha		13	1,96%
Franica	Francesca, Franceschina, Francisca		5	0,75%
Gašparina	Gasparina, Caspara		6	0,90%
Jakomina, Jakova	Giacoba, Giacomina, Iacoba, Iacoba Margarita	2	39 1	5,89% 0,15%
Ivana, Ivona, Zvana	Gioanna, Ioanna, Ioana	1	75	11,33%
Julia	Iulia		6	0,90%
Lovorka, Lorenca	Laurentia		2	0,30%
Lucija, Luce	Lucia, Luzia		26	3,93%

Magdalena	Magdalena, Mandalena		3	0,45%
Mare	Mare		3	0,45%
Margarita	Margarita		32	4,83%
Marija	Maria, Mar(i)a	3	124	18,73%
Marina	Marina		1	0,15%
Martina	Martina,	2	13	1,96%
Matija	Mathea, Mathia, Matia, Mattea, Matthea, Matthia, Mattia	6	65	9,82%
Mihaela	Micaela, Michaela		9	1,36%
Pava, Paula	Paolam, Paula		2	0,30/
Pjerina	Perina		1	0,15%
Šimuna	Simona	1	1	0,15%
Stana, Stanislava	Stana, Stanislaa		10	1,50%
Svetka	Suetcha		1	0,15%
Uliana	Uliana		1	0,15%
Ulika	Ulica, Uliua, Ulliua	4	37	5,56%
Uršula, Oršula	Ursula		1	0,15%

Smo su trojica dječaka na krštenju dobila dva imena: *Gian Federico Jurich/Ivan Fridrik Jurić*, *Franciscum de Paula/Franjo Paulski Licul i Iacobum Filipum/Jakov File Blašković*.

Tablica 2. Krštenici u Župi Šumber (1673. – 1771.)

Ime	Abecedni popis imena krštenika u izvorniku	Umrli	Ukupno	
Jodre, Jadre, Andrej, Andrija	Andrea, Andreas		12	1,71%
Anton, Tone, Tonic	Antonio, Antonius	10	98	13,94%

Barnaba	Barnaba		1	0,14%
Bartolomej, Bortul	Bartholomeo, Bartolomeo, Bartolomeus		4	0,57%
Bastijan	Bastian	1	1	0,14%
Bastijan, Sebastijan	Sebastianus	1	13	1,85%
Blož, Blaž	Blasius		1	0,14%
Domac, Menigo	Domenigo, Dominicum		10	1,42%
Frane, Franić	Francesco, Franciscus		4	0,57%
Franjo Paulski	Franciscum de Paula		1	0,14%
Gašpar	Gasparo, Gasparus, Casparus		11	1,56%
Jure, Juraj	Georgius, Giorgio, Giorgius, Giorgo, Iorgius, Zorzi	2	54	7,68%
Grgo	Gergorius, Gregorio, Gregorius	1	27	3,84%
Jakov, Joče, Jakometo	Giacobus, Giacomo, Iacobus, Iacobus Filipus		43 1	6,12% 0,14%
Ivan Fridrik	Gian Federico		1	0,14%
Ive, Ivan, Ivon, Zvone Ivan Pavao	Gioannes, Gioanni, Giouani, Ioannes, Ioanes, Ioannes [?], Zuane, Ioannes Paulus	3	86 1	12,23% 0,14%
Josip, Sipe, Usip	Giuseppe, Iosephus		12	1,71%
Lovre	Laurentius	1	2	0,27%
Luka	Luca, Lucas		2	0,28%
Marko, Morko	Marco, Marcus	3	14	1,99%
Marin	Marin, Marino	1	52	7,37%
Martin	Martin, Martino, Martinus		58	8,25%

Mate, Mote, Matić, Matija	Mateus, Matheus, Mathiam, Mathias, Mathium, Matteus, Mattheus, Matthia, Mattio	3	68	9,67%
Miho	Michael, Michaele, Michaeles, Michaelles, Michiel	2	43	6,12%
Mikula	Nicolao, Nicolaus		5	0,71%
Pave, Pavao, Pove	Paulus		2	0,28%
Petar, Pere	Petrus, Pietro		7	0,99%
Proto	Proto	1	1	0,14%
Kvirin	Quirinus		1	0,14%
Šimun	Simonus	1	7	0,99%
Staniša, Stanislav	Stanisa, Stanislaus		18	2,56%
Stjepan	Stephanus		1	0,14%
Toma, Tomaš, Tomažo	Thoma, Thomas, Toma, Tomas, Tomaso	3 1?	36	5,12%
Valentin	Valentinus	1	1	0,14%
Vice	Vicenzo, Vincentius		3	0,42%
Vitorio, Viktor	Victor		1	0,14%

U upisima krštenih bilo je 65 različitih prezimena očeva i majki. Najviše je djece s prezimenima: Licul (540 ili 39,5%), Blašković (180 ili 13,2%), Nosković (79 ili 5,78%), Radović (58 ili 4,25%), Pamić (57 ili 4,17%), Adamić (48 ili 3,51%), Dubrović (47 ili 3,34%), Polčić (30 ili 2,20%), Voić (27 ili 1,98%), Slivar (24 ili 1,76%), Barbić - „Borbić“ (24 ili 1,76%), Miščinić/Mišinić (8 i 15, ukupno 23 ili 1,68%), Glavić (23 ili 1,68%), Lazarić (21 ili 1,53%), Šterbić (20), Kiršić (16), Čalović „Čolović“ (15), Lukačić (14), Celić (9), Bučić (8), Pačić (8), Velac (7), Zrinčić/Zdrinski/Zgrinčić (5). Neka su prezimena zapravo bili obiteljski nadimci, pogotovo prezime Licul, koje

ima najviše nadimaka, a razlog je taj da novi svećenik nije dobro poznao župljane. Tako se 17. listopada 1724. krstila Ivana, kći Jure i Ivane Sopčić, a 14. ožujka 1733. krstile su se blizanke Domica i Margarita, kćeri suca Jure Licula Sopčića i supruge Ivane. Radi se o istom bračnom paru. Nadimak Sopčić najvjerojatnije je povezan s Marinom, pok. Mihe (*Michiel*) Sopčića iz Lovrana, koji je sastavio oporuku 13. rujna 1692. pri labinskom javnom bilježniku Domenicu Zatonu.³ U Labinu 31. siječnja 1538. krštena je Marija (*Maria*), kći Marka (*Marci Sopcicha*)⁴; slično prezime ima i doseljenik iz Lovrana Petar Sopić (*Sopich*), a primljen je u broj labinskih podanika 22. studenoga 1573.⁵

Tablica 3. Upisi krštenja u Župi Šumber (1673. – 1771.)

Datum krštenja	Ime krštenika	Ime i prezime oca i majke	
16. IV. 1673.	Jakov (<i>Giacomo</i>)	Jakov Licul (<i>Lizul</i>) ∞ Zvana	172
26. VI. 1678.	Petar (<i>Pietro</i>)	Zvane Licul (<i>Lizzul</i>) ∞ Zvana	363
17. X. 1724.	Ivona (<i>Ioanna</i>)	Jure Sopčić (<i>Sopich</i>) ∞ Ivona	5
17. IV. 1673.	Ivona (<i>Zuana</i>)	Anton Pamić (<i>Pamich</i>) ∞	57
6. I. 1677.	Gašpar (<i>Gasparo</i>)	Tonina	
10. XI. 1680.	Martin (<i>Martino</i>)	Tomažo Pamić ∞ Marija Staniša Pamić ∞ Jelena	
5. VI. 1673.	Anton (<i>Antonio</i>)	Mate Glo[...]ich ∞ Katarina	1

³ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: DAPA], HR-DAPA-6, *Bilježnici Labina*, Domenico Zaton, Oporuke 1681. – 1700., 13. IX. 1692.

⁴ Isto, HR-DAPA-429, *Zbirka matičnih knjiga*, Matična knjiga krštenih Župe Labin [dalje: MKK Labin] 1536. – 1583., 31. I. 1538.

⁵ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga zapisnika sjednica Vijeća labinske komune (1566-1578)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* [dalje: VHARP], sv. 29., Rijeka 1987., str. 123.

5. VI. 1673. 26. IV. 1674. 24. IV. 1724.	Ive (<i>Zuane</i>) Zvana (<i>Zuana</i>) Jure (<i>Iorgius</i>)	Zuane Kiršić (<i>Chirsich</i>) ∞ Jelena Marko Kiršić ∞ Jelena Jure Kiršić (<i>Kirsich</i>) ∞ Domicia	14 2
4. VII. 1673. 19. VII. 1680. 5. XII. 1682.	Dome (<i>Domeniga</i>) Marin (<i>Marino</i>) Mikula (<i>Nicolao</i>)	Grgo Kosić (<i>Cosich</i>) ∞ Zvana Grgo Kos (<i>Cos</i>) ∞ Jelena Grgo Kos ∞ Jelena	1 2
9. VII. 1673. 3. IX. 1673. 24. IV. 1674. 28. IV. 1686.	Jakov (<i>Giacomo</i>) Mikola (<i>Nicolaus</i>) Jelena (<i>Elena</i>) Ivona (<i>Ioanna</i>)	Tone Blašković (<i>Blascovich</i>) ∞ Mare Tone ∞ Matija Blašković Jakov Blašković ∞ Jelena Matthei ∞ Lucia (nije upisano prezime)	179 1
18. VII. 1673. 20. I. 1680. 12. IX. 1771.	Jakov (<i>Giacomo</i>) Mote (<i>Mattio</i>) Jure (<i>Giorgio</i>)	Marko Polčić (<i>Polcich</i>) ∞ Jakomina Mate Polčić ∞ Janja (<i>Agnia</i>) Mate (<i>Polzich</i>) ∞ Marija	29 1
3. IX. 1673. 26. VI. 1685. 4. XII. 1692.	Bortul (<i>Bartolomeo</i>) Ive (<i>Ioannes</i>) Stana	Anton Lazarić (<i>Lazarich</i>) ∞ Matija Jadre Lazarić ∞ Ana Mikula Lazarić (<i>Lazzarich</i>) ∞ Kristina	17 4
14. I. 1674. 17. IX. 1684. 13. II. 1706.	<i>Bastian</i> Matija (<i>Mathia</i>) Matija (<i>Matthia</i>)	Andrej Bučić (<i>Bucich</i>) ∞ Kate Gašpar Bučić ∞ Ivona Ive Bučić ∞ Barbara	8
23. IV. 1674. 11. V. 1690. 20. I. 1770.	Marko (<i>Marco</i>) Ive (<i>Ioannes</i>) Bastian (<i>Sebastianus</i>)	Ivan Slivar (<i>Giuan Sliuar</i>) ∞ Ivana (<i>Giuane</i>) Jure <i>Slivar</i> ∞ Domicia Anton <i>Slivar</i> ∞ Ulika	22 2

16. VIII. 1674. 10. X. 1699. 26. X. 1704.	Zvane (<i>Zuane</i>) Ive (<i>Ioannes</i>) Lucija (<i>Lucia</i>)	Ive Barbić (<i>Barbich</i>) ∞ Katica Jakov Barbić ∞ Domica Marin Barbić ∞ Ulika	24
13. XII. 1674.	Tomaso/Toma	Zvane (<i>Domrauich</i> [?]) ∞ Lucija iz Župe Kršan	1
10. V. 1675. 29. V. 1682. 2. IV. 1750.	Matija (<i>Mattia</i>) Ivona (<i>Iuanna</i>) † Jure (<i>Giorgius</i>)	Zorzi Vojić (<i>Voich</i>) ∞ Lucija Giorgio (<i>Vogich</i>) ∞ Lucija Giorgij (<i>Uoich</i>) ∞ Marija	16 9 2
8. XI. 1676.	Gian Federico	sig. Zuane Jurić (<i>Jurich</i>) ∞ Perina	1
12. XI. 1676. 13. XII. 1682. 22. X. 1693.	Katarina (<i>Catarina</i>) Luce (<i>Lucia</i>) Martin (<i>Martinus</i>)	Jure Miščinić (<i>Miscinich</i>) ∞ Marija Jure Mišinić (<i>Misinich</i>) ∞ Marija Mate (<i>Missinich</i>) ∞ Ulika	8 1 14
20. IV. 1677. 25. XI. 1678. 22. IV. 1680.	Jure (<i>Giorgio</i>) Andrej (<i>Andrea</i>) Mare	Tone, sin Mate Adamića (<i>Adamich</i>) ∞ Ivana, kći župana Tome Licula Marin Adamić ∞ Ivona Tone Adamić ∞ Zvana	48
24. V. 1677. 2. II. 1694. 14. V. 1730.	Jakov (<i>Giacomo</i>) Mate (<i>Matheus</i>) † Anton (<i>Antonius</i>)	Michiel Dubrović (<i>Dubrouich</i>) ∞ Agostina Toma Dubrović ∞ [?] (nije navedena) Miho (<i>Dubracich</i>) ∞ Domica	46 1
5. III. 1678. 28. IX. 1681. 18. [?] I. 1682.	Ulika (<i>Uliua</i>) Miho (<i>Michaël</i>) Tone (<i>Antonio</i>)	Ive Glavić (<i>Glauich</i>) ∞ Franica Jakov Glavić ∞ Marija Šimun Glavić ∞ Marija	27
20. VI. 1678. 29. I. 1679.	Mare Jure (<i>Zorzi</i>)	Zvane Nosković (<i>Noskovich</i>) ∞ Kate, kći Marka Licula Anton Nosković ∞ Mare	79

21. VII. 1678.	Jakov (<i>Giacomo</i>)	Jakov Velčić (<i>Velcich</i>) ∞ Lucija	1
3. X. 1678.	Mate (<i>Mattio</i>)	Mare, kći pok. Antona Cvetana (<i>Cuetan</i>) iz Mošćenica (<i>da</i> <i>Moscenize</i>)	1
2. VIII. 1679.	<i>Francescina</i>	<i>mistro</i> (obrtnik) Zulian Morandi iz Trenta ∞ Agostina	1
9. XII. 1680.	Luce (<i>Lucia</i>)	Marko Pačalat (<i>Pachialat</i>) ∞ Helena	1
12. IV. 1682.	Katica (<i>Cattarina</i>)	Jakov Bradičić (<i>Bradich</i>) s područja Kršana (<i>Territorio</i> <i>Chersano</i>) ∞ Margarita	1
17. VI. 1683.	Giovanni (<i>Ioannes</i>)	Leonardi Vegnuti ∞ Versula	1
6. I. 1684.	Tone (<i>Antonius</i>)	Mathei Vladislović (<i>Vladislouich</i>) ∞ Domica	1
17. IX. 1685.	Mate (<i>Matheus</i>)	Marin Pamić (<i>Pamich</i>) ∞ Marija, kći Mate Medice (<i>Medica</i>) iz Huma na teritoriju pod Venecijom (<i>da Culmo</i> <i>parte Veneta</i>)	1
11. XI. 1685.	<i>Martino</i>	Giovanni Fidel ∞ Lucia	2
15. IX. 1696.	<i>Mattia</i>	Giovanni Fedel ∞ Lucia	1
21. XII. 1685. 19. XII. 1724. 20. VIII. 1738.	Ive (<i>Ioannes</i>) Tonina (<i>Antonia</i>) Martina (<i>Martina</i>)	Jure Lukačić (<i>Lucacich</i>) ∞ Helena Anton Lukačić ∞ Margarita župan Tone Lukačić ∞ Jakomina	14

12. XI. 1686. 29. V. 1698. 18. XI. 1717.	Ulika (<i>Uliua</i>) Jakov (<i>Iacobus</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Mate Celić (<i>Celich</i>) ∞ Margarita Mote Celić ∞ Marija Marin Celić ∞ Tonina	9
13. X. 1689. 11. XI. 1694.	Ive (<i>Ioannes</i>) Martin (<i>Martinus</i>)	Ive Šćurac (<i>Schiuraz</i>) ∞ Marija Ioannis (<i>Schiurak/tz?</i>) ∞ Marija	2
6. I. 1692. 20. I. 1693. 23. XI. 1704.	Gašpar (<i>Gasparus</i>) Bastijan (<i>Sebastianus</i>) Jakov (<i>Jacobus</i>)	Marin Velac (<i>Uelaz</i>) ∞ Ulika Marin Velac ∞ Ulika pok. Jakov Velac ∞ Ulika	7
20. IV. 1692. 8. VIII. 1700. 5. II. 1704.	Grgo (<i>Gregorius</i>) Ive (<i>Joannes</i>) Mote (<i>Matheus</i>)	Frane Stepančić (<i>Stipancich</i>) ∞ Ivona Frane Stepančić ∞ Ivona Frane (<i>Stepancich</i>) ∞ Ivona	4 1
8. VI. 1692. 15. X. 1744. 3. IV. 1740.	Staniša (<i>Stanislaus</i>) Mote (<i>Matheus</i>) † Bastijan (<i>Sebastianus</i>)	Ive Čalović (<i>Zaulouich</i>) ∞ Marija Ive Čalović ∞ Domica Ive (<i>Czaulouich</i>) ∞ Margarita	14 1
17. VIII. 1694. 17. VIII. 1694. 16. XI. 1696.	Dominica Anna Thomas/Tomaso	Osualdi Vigner ∞ Simona Osualdi Vigner ∞ Simona Sualdi Vegner ∞ Simona	2 1
9. I. 1695. 11. III. 1696. 10. XI. 1703.	Tonina (<i>Antoniam</i>) Grgo (<i>Gregorius</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Ive ∞ Barbara (nije upisano prezime) Ive Pačić (<i>Pacich</i>) ∞ Barbara Mikula Pačić ∞ Juština	7

16. X. 1695. 13. I. 1696. 12. V. 1726.	Jodre (<i>Andreas</i>) Domica (<i>Dominica</i>) Stana	Grgo Šterbić (<i>Sterbich</i>) ∞ Lucija Jodre Šterbić ∞ Marija Jodre Šterbić ∞ Margarita	20
3. X. 1678. 13. X. 1690. 19. I. 1696. 18. XII. 1765.	Jakov (<i>Giacomo</i>) Staniša (<i>Stanislaus</i>) Bastijan (<i>Sebastianus</i>) Gašparina (<i>Gasparina</i>)	Staniša Radović (<i>Radouich</i>) ∞ Katica Jure Radović ∞ Stana Anton Radović ∞ Gašparina Staniša Antončić (<i>Antonzich</i>) (Radović) ∞ Madalena	57 1
29. IX. 1697. 11. IX. 1701.	Martina Marija (Maria)	Jure Damijanić (<i>Damianich</i>) ∞ Matija Jure (<i>Domianich</i>) ∞ Matija	2
28. VII. 1697.	Jelena (<i>Elena</i>)	Zvone Šumberac (<i>Sumberaz</i>) ∞ Matija	1
10. XII. 1700. 28. I. 1723. 26. XII. 1765. 1. IV. 1769.	Toma (<i>Tomaso</i>) Domica (<i>Dominica</i>) Ive (<i>Ioannes</i>) Domac (<i>Dominicus</i>)	Miho Zgrinskić/Zgrinčić (<i>Sdrinschi</i>) ∞ Kate Anton (<i>Srinschi</i>) ∞ [?] Mate (<i>Srinzich</i>) ∞ Ivona Mate (<i>Zrinchich</i>) ∞ Marija	1 1 2 1
4. II. 1704. 31. I. 1707. 5. IV. 1712.	Mate (<i>Matheus</i>) Marin (<i>Marinus</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Šimun Runko (<i>Runcho</i>) ∞ Domica Šimun (<i>Runco</i>) ∞ Domica Šimun Runko ∞ Domica	2 1
30. VII. 1707.	Franica (<i>Francesca</i>)	Domac Černjul (<i>Cernul</i>) ∞ Ivona	1
18. X. 1711.	Šimun (<i>Simones</i>)	Grgo Marić (<i>Marich</i>) ∞ Stana	1
8. III. 1724.	Margarita (<i>Margarita</i>)	Martin Carlin ∞ Domenica	1

15. III. 1724.	Marin (<i>Marinus</i>)	Marin Lecić (<i>Lezich</i>) ∞ Margarita Licul	1
3. V. 1725. 14. V. 1727. 20. I. 1747.	Ivona (<i>Joanna</i>) Tone (<i>Antonius</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Frane Lovrečić (<i>Lourecich</i>) ∞ Ivona Mathei Lovrečić ∞ Kate Mattei Lovrečić ∞ Martina	6
6. VI. 1728.	Antonia	Zuane Cataro iz Labina (<i>Albonensis</i>) ∞ Margarita	1
2. XI. 1735.	Mote (<i>Matteus</i>)	Mote Golja (<i>Golgia</i>) ∞ Lucija, kći Frane Blaškovića	1
9. XI. 1735.	Martin (<i>Martinus</i>)	Ive Faraguna ∞ Ivona	1
22. IX. 1749.	Ursula (<i>Ursula</i>)	Antonio ∞ Maria Anna Surin	1
20. VI. 1753. 25. II. 1756. 5. XII. 1759.	Pere (<i>Petrus</i>) Mote (<i>Matthias</i>) Lucija (<i>Lucia</i>)	Tomažo Načinović (<i>Nacinouich</i>) ∞ Marija Tomažo Načinović ∞ [?] Tomažo Načinović ∞ [N.]	4
1. I. 1759.	Marija (<i>Mariam</i>)	Klemento Vrbančić (<i>Urbancich</i>) ∞ Dome	1
25. II. 1761. 15. I. 1764.	Dome (<i>Dominicha</i>) Tonina (<i>Antonia</i>), rođ. 13. 1. 1764.	Domac Rajković (<i>Raicouich</i>) ∞ Martina Domac Rajković ∞ Martina	2
15. III. 1761. 5. VIII. 1762. 11. III. 1764.	Sipe (<i>Iosephus</i>), rođ. 12. 3. 1761. Marin (<i>Marinum</i>) Marija (<i>Maria</i>), rođ. 9. 3. 1764.	Augustin Demetlika (<i>Metlicha</i>) ∞ Matija Augustin Demetlika ∞ Matija Augustin Demetlika ∞ Matija	3
3. IV. 1767.	Jure (<i>Gorgius</i>)	Ive Stanić (<i>Stanich</i>) ∞ Martina	1
31. III. 1770.	Ulika (<i>Oliva</i>)	Jure Žvanja (<i>Svagna</i>) ∞ Domica	1

Bilo je i 12 pari blizanaca ili 1,76%.

Tablica 4. Upisi krštenja blizanaca u Župi Šumber (1673. – 1771.)

Datum krštenja	Ime krštenika	Otac	Majka
30. I. 1705.	Marin (<i>Marinus</i>) Jakov (<i>Jacobus</i>)	Jure Slivar	Domica
1. III. 1709.	Grgo (<i>Gregorius</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Jure Nosković	Matija
19. X. 1712.	Miho (<i>Michaeles</i>) Jadre (<i>Andreas</i>)	Frane Licul	Matija
12. XI. 1724.	Katarina (<i>Catharina</i>) Ivona (<i>Ioanna</i>)	Marin Licul	Lucija
23. I. 1730.	Domica (<i>Dominica</i>) Marija (<i>Maria</i>)	Mate Lovrečić	Lucija
2. IV. 1732.	Ive (<i>Ioannes</i>) Matija (<i>Mathia</i>)	Ive Licul iz Branjevca	Katarina
14. III. 1733.	Domica (<i>Dominica</i>) Margarita	sudac Jure Licul Sopčić	Ivona
10. III. 1735.	Grgo (<i>Gergorius</i>) Ulika (<i>Uliua</i>)	Ivan Šterbić	Margarita
12. XII. 1742.	Bastijan (<i>Sebastianus</i>) Toma (<i>Tomas</i>)	Grgo Dubrović	Jakov
14. X. 1760.	Martin (<i>Martinus</i>) Luka (<i>Luca</i>)	Mate Licul	Iakomina
15. III. 1761.	Ulika (<i>Uliua</i>) Domica (<i>Dominicha</i>)	Martin Dubrović	Filipa

Bilo je 29 ili 2,12% izvanbračne djece: 17 dječaka i 12 djevojčica. Dana 11. rujna 1691. kršten je Proto, a pronađen je ispod baladura/baladora Staniše Blaškovića, dok je 28. rujna 1734. krštena Mihaela, nepoznatih roditelja,

pronađena pred vratima Mihe Licula iz Branjevca. Dvoje djece kasnije je ozakonjeno brakom, a sklopili su ga Ivan Licul i Jakomina te Marko Blašković i Ivona Bučić.

**Tablica 5. Upisi krštenja izvanbračne djece u Župi Šumber
(1673. – 1771.)**

Datum krštenja	Ime krštenika	Otac	Majka
3. X. 1678.	Mate (<i>Mattio</i>)	N. N.	Mare, kći pok. Antona Cvetana iz Mošćenica
16. VIII. 1679.	Miho (<i>Michiel</i>)	Zvane Licul	Jakomina
25. I. 1682.	Marija (<i>Maria</i>)		Lucija, kći Jure Glavića
6. I. 1684.	Tone (<i>Antonius</i>)	Mote Vladislović	Domica
17. IX. 1685.	Mote (<i>Matheus</i>)	Marin Pamić	Marija, kći Mate Medice iz Huma
[?] IX. 1690.	Marija (<i>Maria</i>)	Anton Lukačić	Jelena Bičić
11. IX. 1691.	Proto		
16. X. 1691.	Domica (<i>Dominica</i>)	Jure Lazarić	Marija Glavić
7. X. 1699.	Kvirin (<i>Quirinus</i>)		Lucija Šterbić
4. XI. 1706.	Katarina (<i>Chtarina</i>)		Mihaela, udovica Ive Licula
7. II. 1709.	Matija (<i>Mathia</i>)		Mihaela Licul
23. IV. 1709.	Domica (<i>Dominica</i>)		Matija, kći pok. Ive Licula

3. IV. 1710.	Grgo (<i>Georgius</i>)	Marko Blašković	Ivona Bučić
27. V. 1711.	Tone (<i>Antonius</i>)	Jure Glavić	Matija Licul
30. V. 1712.	Tonina (<i>Antonia</i>)		Jelena, udovica Jodre Adamića
18. X. 1717.	Luka (<i>Lucas</i>)		Marija, udovica Grga Blašovića
4. I. 1724.	Ive (<i>Ioannem</i>)		Domica Polčić
15. III. 1724.	Marin (<i>Marinus</i>)	Marin Lecić	Margarita Licul
7. XI. 1728.	Grgo (<i>Georgius</i>)	Grgo Polčić	Ivona, kći [?] Lukačić
18. VII. 1731.	Domica (<i>Dominica</i>)	Jure Licul	Ivona, udovica Marina Licula
20. VIII. 1732.	Ive (<i>Ioannem</i>)	Ive Mišinić	Margarita Čalović
28. IX. 1734.	Mihaela (<i>Micaela</i>)		
2. XI. 1735.	Mote (<i>Matteus</i>)	Mate Golja	Lucija, kći Frane Blaškovića
16. II. 1738.	Ivan (<i>Ioannem</i>)	Ive Dubrović	Domica, kći Jure Glavića
27. V. 1738.	Tonina (<i>Antonia</i>)	Miho Blašković	Margarita, udovica Jakova Barbića
19. IV. 1739.	Morko (<i>Marcum</i>)		Tonina, kći Jure Polčića
22. I. 1745.	Paula (<i>Paulam</i>)	Staniša Blašković	Katarina Bubić, Kršanka
22. VI. 1748.	Ivona (<i>Ioannam</i>)	Tone Blašković	Marija Pamić
27. V. 1755.	Anton (<i>Antonium</i>)		Marija, udovica Tone Radovića

Prezimana na koja nailazimo u ovoj matici, a egzistirala su i prije, nalaze se u Registru urbarskog poreza gospoštije Lupoglav za godine 1560. – 1562.: *Juan Panitsch* (Ivan Pamić), *Michouikl Waschcouitsch* (Mihovil Blašković), *Franno Wloschcouitsch* (Franjo Blašković), *Jurj Palzitsch* (Jurij Polčić [?]), *Mathia Panitsch* (Matija Pamić), *Michel Sliuar* (Miho Slivar) i *Anthon Radouich* (Anton Radović).⁶

U crkvi Majke Božje od Drena na nadgrobnoj je ploči natpis iz 1542., koji spominje župana Martina Blaškovića (*Il supan Martino Blascovich anno 1542*). Blaškovići se spominju i na području Pićna u urbaru iz 1617. – 1621.: *Domum Michaelis Blascovich* (dom Mihe Blaškovića u Pićnu)⁷, *Haeredum quondam Georgii Blascovich* (nasljednici pok. Jure Blaškovića)⁸. U popisu dobara pićanskog kaptola od 21. siječnja 1648. spominje se *Stefano Blascovich*⁹, a livada Miha Blaškovića (*Michele Blascovich*) graniči s dobrima pićanskog kaptola (1600.)¹⁰.

Polčić: *Martin Poltitz*, *Jacob Paltitz* (1531.), žitelji Lovrana¹¹; na Labińšćini: *Matio Polcich* (1580.)¹²; u Matičnoj knjizi krštenih Župe Labin 8. rujna 1630. upisano je krštenje Marije (*Maria*), kći Mate (*Mattio Polcich*) i Domenige¹³.

⁶ Danilo KLEN, „Urbari i urbarski popisi Lupoglava (1560-1571)“, *VHARP*, sv. 18., Rijeka 1973., str. 25.

⁷ Ivan GRAH, „Urbar pićanske biskupije (1617-1621): povijesni pregled“, *VHARP*, sv. 16., Rijeka 1971., str. 271.

⁸ Isto, str. 275.

⁹ Tullio VORANO, „I beni del capitolo del Pedena nel Sei e Settecento“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* [dalje: *Atti CRS*], vol. XXVII, Trieste – Rovigno 1997., str. 648. i 651.

¹⁰ Isto, str. 651.

¹¹ Janez ŠUMRADA, „Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja“, *VHARP*, sv. 26., Rijeka – Pazin 1983., str. 69.

¹² Miroslav BERTOŠA, „Pučanstvo Labina u Vlačićevo doba prema građi starog kaptolskog arhiva u Labinu“, *VHARP*, sv. 20., Rijeka – Pazin 1975. – 1976., str. 138.

¹³ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1609. – 1645., 8. IX. 1630.

Adamić: na Labinščini se 12. ožujka 1542. krstio Jure (*Georgius*), sin *Mathei Adamich*, upisan u Matičnu knjigu krštenih Župe Labin¹⁴; u spisima labinskog kaptola spominje se Grgo (*Gregorio Adamich*) (K-P 1573.).¹⁵ Kasnije se prezime mijenja u Adam: Agostin Adam, pok. Agostina, njegova sestra Klara (*Clara*), Jakov Mikuljan (*Giacomo Micuglian*) i Lovre Jelčić (*Lorenzo Gielcich*) optuženi su 13. listopada 1658.¹⁶ Na području Barbana u popis stanovnika 1645. ubrajaju se: *Matte, Miho, Mattia, Giure, Grube, Ghergo* i *Catte*¹⁷. U Matičnoj knjizi vjenčanih Župe Pula spominje se 1706. vlč. g. Josip Adamić iz Kršana (*Reverendo Domino Josepho Adamich de Chersano*)¹⁸.

Petar Radović iz Baderne (*Piero Radouich da Mon Paderno*) spominje se na području Bala 1630.¹⁹, a u Novigradu u popisu obitelji navodi se kanonik (*canonico*) *Zuane Radovich* 1685.²⁰

Bučić je prezime s područja Plomina – ono se u Katastiku gorivog drva Fabija da Canala iz 1566. spominje u: zatki/zotki Jure Bučića u kontradi Vinacim (*Nella Xatica di Zorzi Bucich in contrada di Vinacim*); zatki nasljednika pok. Bernarda u kontradi Skanić (*Nella Xatica delli heredi del q. Bernardo Bucich in contrada di Scanich*); zatki supruge pok. Gašpara Bučića u kontradi zvana Doli (*Nella Xatica della moglie del q. Gasparo*

---

¹⁴ Isto, MKK Labin 1536. – 1583., 12. III. 1542.

¹⁵ Miroslav BERTOŠA, „Pučanstvo Labina u Vlačičevo doba“, nav. dj., str. 124.

¹⁶ Tullio VORANO, „Processi criminali ad Albona e Fianona (1659-1666)“, *Atti CRS*, vol. XXVII, Trieste – Rovigno 2012., str. 599.

¹⁷ Lucijan BENKOVIĆ, „Komparativni pregled imena i prezimena prema popisu pučanstva iz 1645. u općinama Barban i Rakalj i popisu stanovništva u općini Barban 2011.“, *Barbanski zapisi: zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“*, sv. 3., Barban 2015., str. 88.

¹⁸ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin 2002., str. 451.

¹⁹ Miroslav BERTOŠA, „Valle d'Istria durante la dominazione veneziana con speciale riguardo alla struttura economica ed etnica del Castello e del suo territorio“, *Atti CRS*, vol. III, Trieste – Rovigno 1972., str. 178.

²⁰ Mirella MALUSÀ, „Elenco delle famiglie di Cittanova desunte dai libri parrocchiali (secoli XVI-XVIII)“, *Atti CRS*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 126.

Bucich in contrada ditta Doli)²¹. Bučića je bilo i na području Pule 1639.²²

Licul: na području Labina se 17. studenoga 1616. krstio Jadre (*Andrea*) Licul, sin Miha iz Šumbera i Stane²³, a 24. veljače 1618. krstio se Mate od Šimuna Licula iz Šumbera i Kristine²⁴. Bilo je to u vrijeme Uskočkog rata između Austrije i Venecije. Na području Labina 29. prosinca 1677. umrlo je dijete Berna[rda] Liculja (*Licugl*), a 1. siječnja 1678. preminula je i njegova supruga Jakomina (*Giacoma*).²⁵ U Župi sv. Martin javlja se više puta oblik Liculj, npr. 6. listopada 1896. kršten je Ive (*Ioannes*), sin Tone Faragune, pok. Marka i njegove supruge Lucije Liculj, pok. Mote; nastanjeni su u Vetvi 92.²⁶

Barbić: u Matičnu knjigu krštenih Župe Labin upisano je krštenje Dorine, kćeri *Mathei Barbicha*, 5. travnja 1540.²⁷ *Zuan Barbich* spominje se u Blagajničkim spisima (BS 1561.)²⁸. Barbić je i nadimak obitelji Griparić, ali i ime sela na Labinšćini u kojem je bilo najviše Griparića. Tako se već 31. kolovoza 1578. pri krštenju Augustina (*Augustinus*), sina *ser Dominici Griparich dicti Barbich*, javlja ovaj nadimak. U Humu spominje se krsni kum Matija Barbić 8. rujna 1618.²⁹

Nosković: na području Labinšćine 9. prosinca 1540. krštena je Marija

²¹ Danilo KLEN, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom“, *VHARP*, sv. 11. – 12., Rijeka 1966. – 1967., str. 64.-65.

²² Slaven BERTOŠA, „Etnička struktura Pule i njezinih sela u prvoj polovici XVII stoljeća“, *Vjesnik istarskog arhiva* [dalje: *VIA*], sv. 6. – 7. (1996. – 1997.), Pazin 2001., str. 258.

²³ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1609. – 1645., 17. XI. 1616.

²⁴ Isto, 24. II. 1618.

²⁵ Isto, *Zbirka matičnih knjiga*, Matična knjiga umrlih Župe Labin [dalje: MKU Labin] 1651. – 1682., 29. XII. 1677.; MKU Labin 1651. – 1682., 1. I. 1678.

²⁶ MATIČNI URED LABIN, MKK Sv. Martin 1879. – 1912., 7. X. 1896.

²⁷ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1536. – 1583., 5. IV. 1540.

²⁸ Miroslav BERTOŠA, „Pučanstvo Labina u Vlačićevo doba“, nav. dj., str. 124.

²⁹ Dražen VLAHOV, *Glagoljski zapisi u knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618 – 1672)*, Pazin 2003., str. 63.

(*Maria*), kći Mate (*Mathei*) Noskovića³⁰, a 20. srpnja 1569. krštena je Katerina, kći Vida (*Viti*) Noskovića.³¹ Pri sastavljanju oporuke Jelene, supruge Luke Vladislovića (*Testamentum Helenę vxoris Lucę Vuladislauich*), 3. ožujka 1543. u kontradi *Vetua*, svjedok je bio Ive Nosković (*Ioanne[s] Noscouich*)³².

Pamić: iz Šumbera bili su: Zvane, oženjen s Matijom, koji su na Labinščini krstili kćer Mariju 11. veljače 1619.; Mikula sa suprugom N., koji su krstili kćer Menigu (*Domeniga*) 4. lipnja 1623.³³ Pamića je bilo i u Župi sv. Martin: 30. rujna 1659. krstio se Jure (*Giorgio*), sin Domca i Zvane³⁴, 1. svibnja 1661. krstio se Jakov (*Giacomo*), sin Jure i Domice³⁵, a 9. studenoga 1668. krstila se Marija (*Maria*), kći Mate i Matije³⁶.

Prezime Kiršić: 1612. krstila se A[...], zakonita kći Jure iz Šumbera (*Zorzi Chirgasich da Sumber*)³⁷.

Šterbić, Labinščina: 3. studenoga 1577. krstila se Martina, kći Petra (*Sterbich*), upisana u Matičnu knjigu krštenih Župe Labin.³⁸ Šterbić je prezime iz Župe sv. Martin, iz sela Čamparovica/Camporovica (*Camparouizza*), a 1708. ondje su živjele tri obitelji: Marin, pok. Marka; Marija, udovica Zvane, pok. Marka; Martin, pok. Frane³⁹.

Prezime Dubrović nalazimo u knjizi labinskog javnog bilježnika te

---

³⁰ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1536. – 1583., 9. XII. 1540.

³¹ Isto, 20. VII. 1569.

³² Zoran LADIĆ - Elvis ORBANIĆ (prir.), *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Pazin 2008., str. 118.-119.

³³ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1609. – 1645., 11. II. 1619.; 4. VI. 1623.

³⁴ Isto, MKK Sv. Martin 1659. – 1712., 30. IX. 1659.

³⁵ Isto, 1. V. 1661.

³⁶ Isto, 9. XI. 1668.

³⁷ Isto, MKK Labin 1609. – 1645., 20. [?] 1612. (list je otrgnut, stavljen na pogrešno mjesto i jako oštećen).

³⁸ Isto, MKK Labin 1536. – 1583., 3. XI. 1577.

³⁹ Tullio VORANO, „Il catastrico di Albona del 1708. (II parte)“, *Atti CRS*, vol. XXXIX, Trieste – Rovigno 2009., str. 476.-477.

doznajemo da je iz Voloskog (*da Volosca*). U upisu od 28. listopada 1683. navodi se Tonina (*Antonia*), supruga Antona (*Antonio*) *Dubrouicha*, pok. Mate (*Mattio*) iz Voloskog, a bila je kći Gržana (*Gersana*) Milevoja, pok. Zvane⁴⁰.

Lazarić: tijekom vizitacije Puljske biskupije na austrijskom i mletačkom području 1658. i 1659., u Kršanu je 27. studenoga 1658. bio župnik Tomažo (*Tomaso Lazarich*)⁴¹. U Matičnoj knjizi krštenih Župe Kršan Lazarići su brojni. Dana 25. lipnja 1717. krstila se Jelena (*Elena*), kći Grga Lazarića zvanog Grudić i njegove supruge N. (*Gregorio Lazarich-Grudich ∞ N.*)⁴²; 21. kolovoza 1719. krstio se Bortul (*Bartolomeo*), sin Gašpara Lazarića Grudića i Antonije⁴³; 7. siječnja 1720. krstio se Anton, sin Marka Lazarića i Mare⁴⁴. Navode se još nadimci Matulić (*Matulich*), Marinčić (*Marincich*) i Grandić (*Grandich*).

Glavić: u dobrima pićanskog kaptola spominje se 4. lipnja 1743. *Giure Glavich Cech ora Giudice* (Jure Glavić Čeh, sada sudac).⁴⁵

Zaulović: 9. kolovoza 1693. sklopili su ženidbeni ugovor pri labinskom javnom bilježniku Zvane, pok. Mate (*Zuane q. Mattio Zaulouich*) s područja Kršana i Zuana, kći pok. Antona Belca (*Antono Belaz*)⁴⁶. U Kršanu kršteni su: 31. svibnja 1735. Ivona (*Giovanna*); Tomažo (Tomaso) 1. listopada 1736. i Grgo (Gregorio) 2. ožujka 1743., djeca Šime Zaulovića i Apolonije.⁴⁷ Krstila se Foška (*Fosca*), rođena 1. svibnja 1744., ali je ubrzo umrla, a njezini su

⁴⁰ DAPA, HR-DAPA-6, *Bilježnici Labina*, Antonio Luciani pok. Zuaneta (1680/1713), 28. X. 1683.

⁴¹ Nina KUDIŠ BURIĆ - Nenad LABUS, *U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom*, Rijeka 2003., str. 142.

⁴² DAPA, HR-DAPA-429, MKK Kršan 1713. – 1748., 25. VI. 1717.

⁴³ Isto, 21. VIII. 1719.

⁴⁴ Na istome mjestu.

⁴⁵ Tullio VORANO, „I beni del capitolo del Pedena nel Sei e Settecento“, nav. dj., str. 660.

⁴⁶ DAPA, HR-DAPA-6, *Bilježnici Labina*, Domenico Zetton (1692/1694), 9. VIII. 1693.

⁴⁷ Isto, HR-DAPA-429, MKK Kršan 1713. – 1748., 31. V. 1735.; 1. X. 1736.; 2. III. 1743.

roditelji bili *Miho Zaulouich* zvan Rogović (*Rogouich*) i Janja (*Agnia*)⁴⁸.

Lukačić: na Labinščini krstila se 31. prosinca 1544. *Ioannę, filię Gregorii Lucacich* (Ivana, kći Grga)⁴⁹. S područja Marčane bio je razbojnik Šime Lukačić (1625.)⁵⁰. Zvane, pok. Tome, zvan Labinjan (*Zuanne Lucacich q. m Tomaso detto Labignan*)⁵¹ i *Zuanne Lucacich q. m Gregorio* uzurpirali su zemljište, a navode se 1771.⁵²

Grgo Kos(ić) bio je doseljenik s Labinščine (Ripende/Repende). Kasnije se na Šumberščinu doseljava Mote Kos-(Nosković) (40), oženjen 25. veljače 1805. s Marijom, udovicom Nosković (34), te Grgo Kos-(Lovrečić) (26), oženjen 2. srpnja 1807. s udovicom Ulikom Lovrečić (27)⁵³. U crkvenim spisima Labina spominje se Mikula/*Nicolaus Cossich* (ID 1493., 1524., BS 1558.)⁵⁴. U Matičnoj knjizi krštenih Župe Labin 27. studenoga 1537. kršten je Tone (*Antonio Cossich*), sin Petra, a [?] ožujka 1572. Jakomina (*Iacoba*), kći Jakova Kosića (*Iacobi Cosich*) zvanog Mogorinčić (*Mogorinich*), pri čemu je kuma bila Ivona (*Ioanna Coss*) zvana Perundić (*Perundich*)⁵⁵.

---

⁴⁸ Isto, 3. V. 1744.

⁴⁹ Zoran LADIĆ - Elvis ORBANIĆ (prir.), *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija*, nav. dj., str. 144.

⁵⁰ Slaven BERTOŠA, „Briganti, assassini e condannati in Istria dall’inizio del Cinquecento alla fine del Settecento“, *Atti CRS*, vol. XXXIX, Trieste – Rovigno 2009., str. 173.

⁵¹ Miroslav BERTOŠA, „Katastik prisvojenih komunalnih dobara u južnoj Istri u drugoj polovici XVIII. stoljeća (I. dio: Marčana)“, *VIA*, sv. 2. – 3. (1992. – 1993.), Pazin 1994., str. 172.-173. i 175.

⁵² Isto, str. 173.

⁵³ DAPA, HR-DAPA-429, *Zbirka matičnih knjiga*, Matična knjiga vjenčanih Župe Šumber [dalje: MKV Šumber] 1784. – 1869., 2. VII. 1807.

⁵⁴ Miroslav BERTOŠA, „Pučanstvo Labina u Vlačićevo doba“, nav. dj., str. 128.

⁵⁵ DAPA, HR-DAPA-429, MKK Labin 1536. – 1583., 27. XI. 1537.; [?] III. 1572.

Tablica 6. Nadimci obitelji Licul

Datum krštenja	Ime krštenika	Ime i prezime oca i majke
1. XII. 1682.	Martino/Martin	Miho Licul detto/zvan Mihočerina (Mihocerina) ∞ Dorka
1. I. 1713. 11. XI. 1756. 5. I. 1767.	Marina † Martinam/Martina Antonius/Anton	Ive Licul Lovrečić (Lourecich) ∞ Ulika Mote Licul Lourecich ∞ Pjerina Mote Lourezich ∞ Pjerina
14. IV. 1725.	Mathia/Matija	Miho Licul Bragnieuaz/Branjevac ∞ Margarita (1x)
25. V. 1725.	Dominica/Dome	Mate Licul de Schiedina/iz Šćedina ∞ Margarita (1x)
5. V. 1726.	Martinus/Martin	Tone Lizzul Zrinski ∞ Katarina (1x)
16. VIII. 1726. 30. XII. 1749. 28. XI. 1753. 20. III. 1754. 4. VIII. 1763. 27. VI. 1766.	Martinus/Martin Antonium/Tone Thomam/Tomaš Mariam/Marija Martinum/Martin Jacobum/Jakov	Ive Licul Giurse/Jurše ∞ Margarita (1x) Anton ∞ Tonina Lizzul alias/odnosno Giurse (1x) Marin Lizzul Giurse ∞ Marija (3x) Anton Lizzul Jurse ∞ Tonina (1x) Marin Giurse ∞ Marija (2x) Marini [?] Jurse ∞ Marija (1x)
29. VII. 1728.	Marinus/Marin	Marin Licul de Catun (iz Katuna) ∞ Lucija (1x)

5. I. 1727. 4. XII. 1753.	Michaelem/Miho Mariam/Marija	Anton Licul dicti/zvan Simenera ∞ Stanislava (1x) Vice Lizzul Simunera ∞ Domica (1x)
14. III. 1733.	Dominica/Dome	sudac Jure Licul Sopcich/Sopčić ∞ Ivona
14. III. 1733.	Margarita	sudac Jure Licul Sopcich/Sopčić ∞ Ivona
2. I. 1738.	Sebastianus/Bastijan	Jakov Lizul Trut ∞ Matija (2x)
24. XI. 1741.	Simonem/Šimun	Tone Lizul Mikulić (Miculich) ∞ [?] (1x)
27. XI. 1742.	Marinus/Marin	Tone Miculich ∞ Margarita (2x)
3. I. 1769.	Antonium/Tone	Giorgij Lizul alias/odnosno Mišeta (Missetta) ∞ Ulika (1x)

Tablica 7. Nadimci obitelji Blašković

16. VI. 1711.	Iacobus/Jakov	Grgo Blascouich dicti Raspa/zvan Rašpa ∞ Marija
6. I. 1728.	Casparus/Gašpar	Ive Blascouich dicti Kirinčić (Kirinich) ∞ Matija
15. I. 1725.	Antonius/Tone	Ive Kirin ∞ Matija

Tablica 8. Nadimak obitelji Nosković

16. XI. 1749.	Martinum/Martin	Jakov ∞ Tonina Nosković alias/ odnosno Katinčić (Cattincich)
---------------	-----------------	---

III. Svećenici i kumovi

Svećenici koji su krstili u šumberskoj župi jesu sljedeći: prvi župnik bio je Anton Licul (*Lizul*); kapelan Jure Rubinić (*Rubinich*) spominje se od 1673., svećenik Martin Licul (*Lizul/Lizzul*) od 1678., župnik od 1680.; Andrija Lukačić (*Lucacich*), svećenik od 1682.; Matija Blašković (*hebdiaconus*); Marin Kos (*Cos*), kapelan 1698.; Anton/Antonio Zulliani, kapelan 1700.; Ivan Krstitelj Dekurelić (*Decurellich*), kapelan 1701.; svećenik Anton Licul (*Lizzul*) 1705.; don Ivan Stepančić (*Stepancich*) 1719.; Rudolphus Antonius Hauch, župnik od 1723.; Matej Licul (*Lizzul*) 1734., monsinjor od 1735., kapelan od 1742., nadsvećenik od 1744.; Giovanni Brigido, nadsvećenik od 1742.; Tomas Radović (*Radouich*) spominje se kao kum 1. travnja 1742.; Andrija Licul (*Andria Lizzul*); Josip Pilepić (*Pillepich*), kapelan 1749.; Anton Mendiković (*Mendicouich*); Anton Ivšić (*Antonius Ifsich*), župnik 1765. Uz župnikovo dopuštenje, krstili su i svećenici iz drugih župa: Martin Gasprotić (*Gasprotich*) iz Pule 4. svibnja 1681.; Dimitrius Dominis iz Dalmacije 2. veljače 1690.; Petar Šuperina iz Lupoglava (*Supperinus de Lupoglau*) 28. listopada 1693. i 8. kolovoza 1694.; Marin Kos (*Cos*) krstio je više puta od 13. travnja 1697.; Ivan Boljević (*Bogliuich*) iz Kršana krstio je više puta od 25. rujna 1701.; Giacomo Luciani (*Luciano*) iz Labina 26. listopada 1704.; Bernard Karlović (*Carlouich*) 2. travnja 1724.; Ivan Šimat (*Simat*) 30. srpnja 1729. i 21. svibnja 1737.; Anton Jušić (*Jussich*) 10. svibnja 1733.; Anton Juršić (*Jursich*) 11. svibnja 1739.; Juraj Ljubičić (*Gliubicich*) 24. listopada 1734. i 7. prosinca 1734.; Ivan Težak (*Tesach*) 17. rujna 1736.; vlč. Vincent Saverio Hauch 19. listopada 1737. i 29. listopada 1750.; Josip Rančić (*Rancich*), župnik Plomina, 23. veljače 1744., 21. kolovoza 1746. i 15. veljače 1749.; Ivan Grah, župnik Krbuna, 22. veljače 1748.; Anton Jurazin (*Giurazini*), zapravo Kiršić, župnik Sv. Nedelje⁵⁶, krstio je u crkvi u Sv. Nedelji 17. veljače 1749., a u Šumberu 7. ožujka 1763. i 19. rujna 1765.; kanonik Juraj Kalčić (*Calcich*) 7. listopada 1755.; Jakov Golja (*Goglia*) 11. studenoga 1755.; kanonik F[...]bosa 1. svibnja 1758.; đakon Francesco Marciol 22. studenoga 1759.; Anton Stepančić (*Stepancich/Stipancich*), župnik Sv. Martina, krstio je 1. ožujka

56 DAPA, HR-DAPA-6, *Bilježnici Labina*, Zuanne Luciani pok. Antonija (1730./1734.), 26. IV. 1732., *Don Antonio Chiriesich detto Jurasin Piouano attuale della Parochia S. Domenica*; 19. X. 1733., *Don Antonio Giurasin Piouano di S. Domenica*.

1761., 27. svibnja 1769. i 6. rujna 1769.; Giovanni Lius 15. ožujka 1761., 15. ožujka 1761. i 21. rujna 1765.; Giovanni Baptista Minio, župnik Kršana, 26. lipnja 1762. i 24. ožujka 1767.; Petar Lukšić (*Luxich* [?]) 25. siječnja 1770.

Što se tiče kumova na krštenju, najprije se u upisima navodi ženska osoba (kuma), koja je dijete dovela u crkvu, a kum bi ga podignuo iznad krstionice; kasnije se nazivaju *patrini* (kumovi). Za kumove sa Šumberščine, kojih je bilo najviše, navodi se samo prvi spomen prezimena, osim ako se ne navodi mjesto ili nadimak obitelji. Na krštenju 1. siječnja 1713. i 22. travnja 1759. nisu upisani kumovi. Bilo je puno kumova s područja Labina (*Territorio Albona, de Terr. Albonae, ex Terr. Albonensi(s)*).

Tablica 9. Kumovi na krštenju u Župi Šumber (1673. – 1771.)

Brosuati: gđa/Dona Maria (1673.)
Zustović/Sustouich: <u>s područja Labinsčine:</u> Tone (1673.)
Celić/Celich: Katarina, kći Jakova (1673.)
Vojić/Vogich: Jure (1673.)
Luković/Lucouich: Kristina, supruga Jure (1673.)
Licul/Lizul/Lizzul: Zvane, sin pok. Toma (1673.); županova supruga [?]/Supagera Matija (1701.); klerik Anton Lizzul (1707.); vlač. Mate Lizul (1734.)
Licul Lovrečić/Lourecich: Mate (1709.)
iz Šćedina: Licul Šćedina/Schiedina: Lovorka, kći Tome (1724.); Miho (1730.); Domica od Mota (1734.); Ana od Mota (1735.); Ana, kći Toma (1738.); Kote, kći Mota (1740.); Miho, pok. Miha (1741.); Jakomina od Moteta (1742.); Ana, kći Tome (1747.); Ulika (1768.); Ive Lizul alias/odnosno Schiedina (1769.)
iz Branjevca/de Bragneuac(z): Ivona od Iva (1725.); župan Jakov (1725.); Margarita, pok. Ive (1728.); Margarita, supruga Iva (1728.); Katarina, supruga Ivana (1736.); Ivan (1739.); Jelena, udovica Iva (1762.); Antica, pok. suca Branjevca (1766.); Marija (Licul) Bragneuaz (1767.)
iz Katuna/de Catun: Domica od Miha (1728.)
Licul Sopčić/Sopcich/Sopsich: Ivona od Jura (1730.); Ivana, supruga Jura (1735.); Ivana, supruga Jura Licula cognominatus/zvanog Sopsich (1744.); Ivona, supruga Marina (1749., 1751.)
Licul Martinacić/Martinacich/Martignacich/Martinazich: Margarita, supruga [?] (1730.); Miho (1749.); Miho (1767.)

<p>Licul Bechio: Katarina, kći Mota; Martinus Bezio (1733.)</p> <p>Licul Mikulić/Miculich: Ivona, supruga Frana (1738.)</p> <p>Licul Zgrinskić/Srinschich/Scrinski/Srinschi: Ivona (1747.); Ive (1748.); Katarina, supruga Iva (1750.)</p> <p>Licul Jurše/Giurse: Marija, supruga Marina (1752.)</p> <p>(Licul) Jurše: Marin Giurse (1759.)</p> <p>Licul Mihovilčić/Mihovilzich: Matija (1766.); Matija od Miha Mihovilcicha dicto Lizul (1768.)</p> <p>(Licul) Fućak: Marin Fuchiac (1767.)</p> <p><u>Pićanka:</u> Marija Licul, supruga Antona (1755.)</p>
<p>Adamić/Adamich: Mote (1673.)</p>
<p>Blašković/Blascouich: Staniša (1673.)</p>
<p>Lazarić/Lazarich: Katarina, supruga Marka (1674.); Marko (1769.)</p> <p><u>Kršanac:</u> Jure (1748.)</p>
<p>Klapčić/Hlapcić/Clapcich: Franica, supruga Mikule (1674.); Tone (1690.); Tone Chlapcich i njegova majka Franica (1694.); Matija (1711.); Ivona Hlapcich (1734.)</p> <p><u>s područja Labinščine:</u> Gašparina, kći pok. Antona (1705.); Matija (1710., 1713.)</p> <p>(Klapčić) Jadrinovac: Franica Giadrinovaz (1768.)</p> <p><u>iz Presvetog Trojstva (Sv. Nedelje)/ex Ter. Santissima Trinitas:</u> Domicca, pok. Iva Glabzicha (1771.)</p>
<p>Nosković/Noscouich: Matija, supruga Jura (1674.)</p> <p>Nosković Katinčić/Chatincich: Tonina kći Jakova (1760.)</p>
<p>Vidas(ić)/Vidasich: <u>s labinskoj područja:</u> Tomažo (1674.); Martin, pok. Mota (1677.); Dome (1699.); Sipe (1763.)</p>
<p>Gasprotić/Gaspartich: Ivana, udovica Augustina (1676.)</p> <p><u>s pićanskoj područja:</u> Ivana, udovica Augustina (1680.)</p>
<p>Benić/Benich: don Grgur Benić, župnik Sutivanca (<i>Santiuanaz</i>) (1676.)</p> <p><u>iz Pićna:</u> Doroteja, supruga Marina (1703.)</p>
<p>Miletić/Miletich/Milletich: <u>s labinskoj područja:</u> Katarina, supruga Jura i sin Jure Miletich (1676.); Uršula, supruga Frana (1690.); Ive (1706.); Marija, kći Mata (1706.); Mote (1717.)</p> <p><u>Labinjanka:</u> Magdalena (1689.)</p> <p><u>iz Sv. Martina/de Sanct Martino:</u> Domicca (1709.)</p>

<p>Gergorić/Gergorich: s labinskog područja: Agostina/Augustina (1710.) (Gergorić) Užepovac/Isepouaz: s labinskog područja: Zvone (1676.) (Gergorić) Užepovac/Usepouaz: Ivona, udovica (8. ožujka 1730.)</p>
<p>Ružić/Rusich: s labinskog područja: Domicca, supruga Mota (1677., 1685.); Martin (1678.); Anton od Tone (1682.); Domicca, udovica Mota Ruscichija (1686.); Dominica, udovica Mota (1686.); Vitorijo (1710.); Tonka, supruga Mota (1732.) <u>Labinjan/Albonensis:</u> Mote (1734.); Marin (1736.) <u>iz Župe sv. Martin Labinski:</u> Tonina supruga Ivata (1740.); Ive (1742.); Grgo (1752.) Domicca od Mote (1695.); Grgo (1760.); Tone (1769.)</p>
<p>Raspolić/Raspolich <u>iz Paza/da Pas:</u> Pjerina, pok. Luke (1677., 1677.)</p>
<p>Pjerina, sluškinja (<i>serua</i>) gospodina/Sig. Zuana Jurića/Jurich (1677.)</p>
<p>Barbić/Barbich: Lucia, kći Ivana (1677.); Katerina, supruga Ivana (1678.)</p>
<p>Mišćinić/Miscinich: Mate (1678.)</p>
<p>de Turri: <u>iz Plomina:</u> Andrea (1678.)</p>
<p>Butarić/Butarich: s područja Labinščine: Meniga, pok. Gašpara (1678.)</p>
<p>Buratti: <u>iz Plomina/da Fianona:</u> sig. Piero (1679.)</p>
<p>Kos/Cos/Kos: s područja Labinščine: Grgo (1679.) <u>iz Labina/de Albona:</u> Tonina, kći Mikule (1706.); Ulika, supruga Martina (1740.) Luce (1711.) (Kos) Filandić/Filandich: Marin (1761.)</p>
<p>Glavić/Glauich: Mate (1679.)</p>
<p>Kiršić/Chirgesich/Chirsich/Chiriasich/Kiriassich: s područja Labinščine: Jelena, supruga Zvana (1679.); Zvane (1689.); Marko (1682.); Domicca (1697.); Marko i Domicca (1698.); Ulika, kći Marka (1699.); Domicca, udovica Frana (1700.); Miho i Domicca (1705.); Gašparina (1707.) Kiršić: <u>iz Sv. Nedelje/da Sancta Dominica:</u> Morko (1710.) Kiršić Jurazin/Jurazini/Giurazin: s područja Labinščine: Gašparina, supruga Miha (1720.); Vice (1724.) (Kiršić) Jurazin/Giurazin: Margarita, kći Miha (1727.); Mihaela, supruga Feličea i Grgo (1729.); Mihaela, supruga Fila (1731.); Margarita Jurazini nominata Chirsich (1737.); Ivona, pok. Fila (1756.) Kiršić/Chirgiasich: Ivona, pok. Fila i Jure, pok. Marka (12. siječnja 1754.)</p>

(Kiršić) Giurazini: <u>Labinjanka</u> : Ivona, pok. Fila (1757.)
Stepančić/Stepancich/Stipancich: <u>s područja Labinščine</u> : Katarina, supruga Mata (1679.); Domicca, kći Šimuna (1685.); Janja, supruga Grga (1709.); Marin (1738.); Bastijan (1741.); Matija, kći Marina (1747.); Katarina, kći Marina (1755.) Franić (1691.); Domicca, kći Martina (1742.); Marin (1761.); Domicca, kći Marina (1761.)
Slivar/Sliuar: Jakov (1680.)
Radović/Radovich: Katarina, supruga Staniše (1680.); Presbiter Tomas Radouich (1742.) (Radović) Antončić/Antonzich: Ive (1766.)
Šimunica/Simuniza: <u>s pićanskog područja</u> : Šimun (1681.)
Čalović/Zaulouich: Ive (1681.)
Lukačić/Lucacich: đakon Andrija Lucacich (1681.)
<u>Lindarac/Lindarensis:</u> [?] (1681.)
Heglić/Heglich: <u>s pićanskog područja</u> : Ivan od Petra (1681.)
Bradičić/Bradicich: <u>s kršanskog područja</u> : Ive (1682.); Matija, supruga Ivana (1685.) <u>Mošćeničan/Moschienicensis:</u> Andrija (1746.)
Ifšić/Ifsich iz Pićna/di Pedina: Pjerina, supruga g. Zvana (1682.) Katarina (1767.); župnik Anton Ifsich (1769.)
Pamić/Pamich: <u>s područja Labinščine</u> : Domicca, supruga Ivana (1683.) Pamich Martinelić/Martinelich: Martin (1739.)
Žarković/Zarhovich: Ivan (1683.) (Načinović) Žarko/Xarco: Plominjan/Flanonensis: Jakov (1734.)
Ralci: <u>Lovranac/Louranensis:</u> g. Benedikt (1683.)
Faraguna: <u>s područja Labinščine</u> : Mote i kći Marija (1684.); Jodre (1689.); Tone (1762.)
Šimat/Simat: Mate (1685.); kapelan Ivan Simat (1731.)
Belušić/Belusich: <u>s Labinščine</u> : Gašpar (1686., 1694., 1695. (2x)); Domicca od Gašpara (1694.); Mote (1694.); Marija, udovica Ivana (1721.) <u>iz Labina:</u> Gašpar (1695., 1700.) <u>Pićanac/Petinensis:</u> Domicca, supruga Antona [?] (1755.)

Velac/Velaz: Jakov (1686.)
Belac/Bellaz: s područja <u>Kršana</u> : Maria, supruga Marka (1686.) s pićanskog područja: Lucija (1766.)
Boljević/Bogliueich: s kršanskog područja: Katarina, kći župana Iva (1687.); Sabina, supruga Ivana (1692.) iz <u>Kršana</u> : Maruša (1707.)
Stojšić/Stosich [?]: s područja <u>Krbuna/ex Terr. Cherbone</u> : Mate (1688.)
Načinović/Nacinovich/Nazinovich: s plominskog područja: Jakovina, udovica Martina (1688.); Tone (1690.); Magdalena (1712.); Toma (1769.) iz <u>Plomina</u> : Tone (1694.) Domica od Iveta (1730.); Toma (1759.); Mote (1765.); Marija i Ive (1770.) s labinskog područja: Margarita (1770.)
Pačić/Pacich: Ivan (1689.)
Mršinić/Mrssinich: Ulika (1690.)
Brezac/Bresaz: s labinskog područja: Grgo (1690., 1694.) s labinskog područja: Jodre (Brezac) Vučić/Vucich (1728., 1730.) Jodre Brescich (1729.) Ivona od Jodra (1762.); Marin (1763.) Ive od Marina (1737.)
Kukurin/Cucurin: iz <u>Pićna</u> : Sebastian (1693., 1696.); Ivona, supruga Jacoma (1696.)
Golja/Goglia/Golia: s labinskog područja: File (1694.); Marin i Franica, brat i sestra (1735.); Ivona od Fila (1750.); Domica, supruga N. (1755.)
Vigner/Vignerius: Osvald (1694.)
Kovačić/Covacich: iz <u>Pićna</u> : Ivan (1694.)
Martinčić/Martincich: iz <u>Labina</u> : Ivona (1694.) Matija, supruga Tomaža (1725.)
Križmanić/Crismanich: iz <u>Pićna</u> : Petar (1694.)
Šterbić/Sterbich: Jodre (1695.)
Adam: iz <u>Labina</u> : Mikula (1698.)
Basanić/Bassanich: s labinskog područja: Grgo (1699., 1706.)
Rošić/Rossich: iz <u>Barbana/de Barbana</u> : Vice (1699.)
Berst: s područja <u>Trsta/ex Triestensis</u> : Franciscus (7. listopada 1699.)

<p>Zuliani: svećenik Anton/Antonio (1700.); Mate (1709.); podđakon Mate (1710. (2x)) <u>s labinskog područja:</u> Menigo (1731.); Marija, supruga Fila (1754.); Lucija (1771.)   Jakomo (1755.); Marija od Fila (1759.); Lucija, supruga Jakoma (1761.)</p>
<p>Bastijančić/Bastiancich: <u>iz Lindara/de Lindaro:</u> Matija, supruga Antona (1701.)</p>
<p>Matejčić/Mateicich: <u>iz Kršana:</u> Lucija (1703.); Tone Mateicich [?] (1706.); Ulika, kći župana Šimuna (1738.); Ive (1743.); Domica, udovica župana Šimuna (1743., 1763.) <u>iz Župe Kršan:</u> Domica (1735.)</p>
<p>Bolanac/Bullanaz/Bulanaz: <u>s labinskog područja:</u> Domica (1703.) i Jodre (1703.); Domica, kći Tona (1729.)</p>
<p>Perčić/Percich: <u>iz Labina:</u> Marija, supruga Paskvala (1703., 1704.)</p>
<p>Dundara/Dundora: <u>iz Plomina:</u> Pere (1703.); Luce, supruga Pera (1710.)</p>
<p>Štemberga(r)/Stembergar/Stemberg: <u>iz Labina:</u> Bortul (1705.)   Blaženka, kći Blaža (1722.)</p>
<p>Hrvatín/Cheruatin: <u>iz Labina:</u> Ana (1705., 1711.)</p>
<p>Marčić/Marcich: <u>s pićanskog područja:</u> Margarita, supruga Vida (1705.); Vid (1707.)</p>
<p>Griparić/Griparich: <u>iz Labina:</u> Maria, supruga Kuzme (1705.) <u>s labinskog područja:</u> Marija, udovica Kuzme (1717.)</p>
<p>Županić/Supanich: <u>iz Labina:</u> Katarina (1705.)</p>
<p>Ladislavić/Ladislouich: Domica (1706.)</p>
<p>Rasper: <u>iz Belaja/de Bellai:</u> Bartholomei (1707.)</p>
<p>Zambareglia/Czambarelia/Zanbareglia: <u>iz Kršana:</u> Mate (1707.) <u>s područja Kršanšćine:</u> Lucija (1712.); Gašpar (1740.); Jakomina, udovica Zambareglia (1762.)   Gašpar (1732.); <u>iz Župe Kršan:</u> Gašpar (1742.)</p>
<p>Medančić/Medancich: <u>iz Sutivanšćine:</u> Jure (1707.); sudac Gašpar (1767.)</p>
<p>Veljak/Vegliac: <u>iz Kršana:</u> Tone (1708.); Kršanac Mate (1757.)</p>
<p>Marčac/Marزاز: <u>iz Pićna:</u> Margarita (1708.)</p>

<p>Šumberac/Sumberaz: Ive od Iva (1729.) (Šumberac) Šote/Sottich/Sotte: <u>iz Labina</u>: Katarina (1708.) Martina, pok. Tone (1766.); Tone (1766., 1767.)</p>
<p>Blažina/Blasinich/Blasina: <u>s labinskog područja</u>: Domicca (1710.); Domac (1712.)</p>
<p>Križanić/Crisanich: <u>iz Plomina</u>: Jakov (1712.)</p>
<p>Bembić/Benbich: Tone (1712.)</p>
<p><u>iz Kranjske/Carniola</u>: Polonia (1720.)</p>
<p>Bakija/Bachia: <u>iz Kršana</u>: Domicca, supruga Mata (1720.); Štefan (1742.); Frane sa suprugom N. N. (1748.); Katarina, supruga župana (1757.); Zaharija Bachigia (1766.); Ive (1767.); Ivana, supruga Zaharije (1770.); Šimun i Matija (1771.)</p>
<p>Kiopich [?]: Gašparina, supruga Miha (1721.)</p>
<p>Carlin: Mate/Matteo (1722.)</p>
<p>Hauch: Dominus Vincent (1724.)</p>
<p>Vozila/Vosila/Vozila/Voxilla: Agata, kći [?] (1725.) <u>s plominskog područja</u>: Agustina, supruga Mota (1737.) <u>Plominjan</u>: Mote (1758.)</p>
<p>Belčić/Belcich: <u>Labinjan</u>: Jadre (1725.)</p>
<p>Grbac/Gerbacz: Lucija, supruga Tome (1725.)</p>
<p>Rančić/Rancich: <u>Plominjanka/Plominka</u>: Uršula, kći Pereta (1726.)</p>
<p>Rajković/Raicovich: <u>Labinjan</u>: Tone (1726.); N. N., kći Toneta (1753.) Tone (1736.)</p>
<p>Juršić/Giurssich/Jurzich: <u>iz Kršana</u>: Marija, kći Tona (1710.) <u>s kršanskog područja</u>: Mate (1770.) <u>Pičanac</u>: sudac Tomaš (1726.)</p>
<p>Stepčić/Stepcich: <u>Plominjanka/Plominjan</u>: Mate (1727.); Štefan (1733.); Ivana, supruga Tona (1734.); Ive (1742., 1749.); Mare, supruga Mota (1751., 1755.); Jakov (1755.) <u>s područja Labinščine</u>: Domicca, kći Tona (1734.) (Stepčić) Plehtar/Plectar: <u>Plominjanka</u>: Ivona, supruga Tona (1739.)</p>

Bičić/Bicich: <u>Labinjan</u> : Lovro (1727.) Mare, kći Iva (1755.)
Vlašić/Vlassich: Margarita, kći Jadra (1729.)
Batelić/Batelich: <u>s labinskog područja</u> : Margarita, kći Pera (1730.)
Roviš/Rouis: <u>Kršanac</u> : Ive (1731.)
Verbanac/Verbanaz: <u>s područja Labinšćine</u> : Matija, kći Domca (1732.)
Masalin/Massalin: <u>s područja Plominšćine</u> : Margarita, supruga Giovannija Baptiste (1732.) Zuane (1758.)
Santaleza: <u>s područja Labinšćine</u> : Ive (1733., 1735.) <u>Labinjani</u> : Matija, kći Iva (1738.); Ivona, kći pok. Iva (1750.)
(Paliska) Vican/Viczan: <u>s područja Labinšćine</u> : Mikula (1732.)
Morović/Morouich: <u>s područja Pićanšćine</u> : Ive (1733.)
Grubišić/Grubissich: <u>Sutivančan/Santivanensis</u> : župan Mate (1733.)
Šivac/Siuaz: Dominus/gospodar Antonius (1733.)
Brozović/Brosouich: Margarita, supruga Martina (1734.)
Lucas/Lucacz: <u>s područja Labinšćine</u> : Simon (1734.)
Gašparinka/Gasparincha: Margarita (1735.); <u>Labinjanka</u> : Mare (1747.)
Franza: <u>Kastavac/Castauanensis</u> : sudac Giuseppe (1735.)
Giorussich [?]: <u>Labinjan</u> : Lovre (1735.)
Vlah: <u>Krbunac</u> : Ive (1735.)
(Juričić) Šikul/Sicul: <u>s područja Labinšćine</u> : Ulika, kći Domca (1736.)
Rau[...]: <u>Mošćeničan</u> : Ivan/Giovanni (1736.)
Mileta: <u>s područja Labinšćine</u> : Franica, udovica Mata (1736.); <u>Labinjan</u> : Marin (1737.)
Valčić/Valcich: <u>Labinjanka/Labinjan</u> : Margarita, supruga Gašpara (1737.); Gašpar (1759.) <u>žitelji Labina</u> : Toni i Mara, supruga Gašpara (1746.)
Težak/Tesach: Lovorka, udovica Antona (1737.)
Butora: Bartolomeo (1738.)
Masenza: <u>Kožljan/Cosluanensis</u> : podđakon Mattio (1738.)

Burul: s područja <u>Kršana</u> : Grgo, sin suca Mate i Margarita, supruga istog suca (1738.) <u>Kršanac</u> : Domac, sin Jura (1749.) iz <u>Župe sv. Martin</u> : Bortul (1770.)
Belčić/Belcich: s područja <u>Kršana</u> : Matija, supruga N. (1738.)
Ipšić/Ipsich: vlč. Anton (1739.)
Bučić: <u>Plominjan/Plominka</u> : Tone i kći Domica (1739.)
(Matošić) Balota/Balotta: s područja <u>Labina</u> : Ulika, supruga Mata (1740.) Martin (1766.)
Brenčić: s područja <u>Labinščine</u> : Franica, supruga Jušta (1741.)
Lučić/Lucich: iz <u>Tupljaka/ex Tupliaco</u> : Lucija, udovica Ivana (1743.)
Uravić/Urauich: iz <u>Župe Kršan</u> : Gašpar i Marija, supruga Franeta (1743.)
Valković: <u>Krbunac</u> : Jakov (1744.)
Salamun: Ivona, supruga suca Iva (1744.)
Verzegnasi: Petris (1744.)
Braiša/Braisa: <u>Pićanci</u> : Jakov i Mandalena, supruga župana Tona (1745.)
Rogović/Rogouich: <u>Kršanka</u> : Mare, supruga Bartola (1745.)
Močinić/Mocinich: <u>Pićanci</u> : Ive i Katarina, supruga Marina (1745.)
Diminić/Dminić/Dminich: <u>Labinjan</u> : Štefan (1746.) <u>Župa Sv. Lovreč</u> : Jakomina, kći pok. Marina (1752.)
Furlan/Furlanich: <u>Labinjanka</u> : Elena, supruga Matije (1746.)
Krištofić: <u>Kršanci</u> Mare, supruga Jura (1746.); Ulika, supruga Gašpara (1749.); Gašpar zvan Vidolja/Vidoglia (1762.)
N. N.: <u>Labinjanka</u> : Lovorka/Lorenza, supruga N. N. (1746.)
Melazo: <u>Labinjan</u> : Francesco (1747.)
Bubić/Bubich: <u>Kršanka</u> : Katarina (1747.); Katarina, kći Frana (1749.)
Iverović/Iuerouich: <u>Labinjan</u> : 17. svibnja 1747.
Rumić/Rumich: <u>Labinjan</u> : Menigo klesar/lapicida (1748.); Angelo (1769.)
Perić/Perich: <u>Plominjan</u> : Ive (1749.)
Prekopac/Prescupaz: Domac (1749.)
Lohgner: Franciscus (1751.)

Gobo/Gobbo: <u>iz Župe sv. Lovreč Labinski:</u> Frane (1752.)
Kmet/Chmet: <u>s područja Žminjštine:</u> Katarina, udovica Grga (1753.)
Koršić/Corsich: presvijetli g. Franciscus, upravitelj (1753.) <u>Trščanin:</u> g. Franciscus (1768.)
Dragonja/Dragonia: <u>Labinjanka:</u> Francesca/Franica (1754.)
Tomić/Thomich: <u>Plominjan:</u> Toma (1757.)
Calluzzi: <u>Barbanac:</u> Pietro (1759.)
Radmila/Radmilla: <u>Labinjanka:</u> Ivona, kći Iva (1760.)
Coppe: <u>iz Sutivanca:</u> Marija, supruga Martina (1761.) <u>s područja Sutivanca:</u> Zuane (1769.) plemeniti g. Domenico Angelo, pok. plemenitog Angela i plemenita gđa Elisabetta, supruga Domenica (1763.)
Barišić/Barisich: <u>Pićanac:</u> Marin (1761.)
Kurelić/Churelich: <u>Pićanci:</u> Ive i Katarina, njegova kći (1761.)
Susmaz: <u>Kastavka:</u> Ana od N. (1763.)
Kokotica/Cocotiza: <u>s područja Labinščine:</u> Matija (1767.)
Kokot/Cocoth: <u>s područja Labinščine:</u> Matija (1769.)
Ilić/Illich: <u>s područja Pićanščine:</u> Domicca (1766. (2x))
Juran: <u>s područja Pićanščine:</u> Marija (1766.)
Belić/Bellich [?]: <u>s područja Pićanščine:</u> Sipe (1766.)
Barilović/Barilouich: <u>s područja Labinščine:</u> Giuseppe/Sipe (26. travnja 1768.)
Sagarizza [?]: <u>iz Župe Dolina/Dolensi kod Trsta:</u> Marija (1769.)

IV. Zaključak

Zahvaljujući matičnim knjigama, dobivamo najvažnije podatke o stanovništvu nekog kraja, obuhvaćajući sve društvene slojeve.

Battezzati a Sumber (1673 – 1771)

Riassunto

Il più antico Libro dei battesimi e deceduti di Sumber è conservato nell'Archivio di Stato di Pisino. Durante il periodo in esame, Sumber era una piccola parrocchia del villaggio nella parte austriaca dell'Istria al confine con Venezia. A quel tempo si battezzavano i neonati. Le iscrizioni sono in italiano o, più spesso, in latino.

UZROCI SMRTI U ŽUPI LABIN OD 1861. DO 1880.

dr. sc. Samanta Paronić

Prodol 37, 52208 Krnica

e-mail: sparonic4@hotmail.com

Izvorni znanstveni rad

Članak se temelji na raščlambi podataka iz matičnih knjiga umrlih Župe Labin koje datiraju iz druge polovine XIX. stoljeća. Razmatra se godišnji i mjesečni raspored umrlih, smrtnost po dobnoj i spolnoj strukturi, s osobitim osvrtom na udio smrtnosti u dojenačkoj dobi. Posebna pozornost posvećuje se uzrocima smrti te povezanosti prirodno-geografskih, društveno-gospodarskih, zdravstvenih i klimatskih obilježja s razinom smrtnosti. Komparativnom analizom zaključci se uspoređuju s rezultatima istraživanja povijesnodemografskih radova o drugim istarskim župama.

Ključne riječi: Labin, XIX. stoljeće, matične knjige umrlih, smrtnost, uzroci smrti

Parole chiave: Albona, XIX secolo, registri parrocchiali dei morti, mortalità, cause di morte

I. Smrtnost

Mortalitet označava negativnu odrednicu prirodnoga i ukupnoga kretanja žiteljstva koja utječe na njegovo smanjivanje. Njegova je stopa određena djelovanjem bioloških (dobna struktura stanovništva), društveno-gospodarskih (razina obrazovanja i životnoga standarda) i zdravstvenih

čimbenika (higijensko-zdravstveni uvjeti, dostupnost hrane, brojnost liječničkoga i drugoga medicinskog osoblja, učinkovitost preventivnih zdravstvenih mjera u suzbijanju pojave i širenja zaraznih bolesti) te je pokazateljem životnoga standarda.¹

Promatrajući stope mortaliteta u europskim zemljama u XIX. stoljeću, ona najniža uočava se na sjeveru i zapadu kontinenta (Švedska, Engleska i Francuska, a djelomično i Njemačka), dok je obratno stanje bilo u južnim i istočnim zemljama. Razlog su niže stope u prvoj skupini zemalja ranije započeti modernizacijski procesi, stoga se u njima vrijednosti kreću između 20 i 25%. U Italiji, pak, dosežu i do 36%, i to u desetljeću od 1811. do 1820., koje je obilježeno krilaticom *fame et peste* zbog stanja oskudice i epidemije tifusa. Stopa mortaliteta ondje opada tek na izmaku XIX. stoljeća, čemu je prethodio proces ujedinjenja države (1861.).²

Prema Jakovu Gelu, u Hrvatskoj je razdoblje tranzicije mortaliteta – prijelaz s visoke (iznad 30%) na nisku stopu (ispod 15%) – obilježeno smanjenjem opće te stope mortaliteta dojenčadi, kao i produženjem ljudskoga vijeka, započelo tek oko 1880.³ U Francuskoj je, pak, prijelaz visokih vrijedosti iz predtranzicijske etape na one niže od 30% započeo u XVIII. stoljeću, a u ostalim zemljama zapadne i sjeverozapadne Europe u prvoj polovini XIX. stoljeća.⁴

U Župi Labin je u razdoblju od 1861. do 1880. ukupno umrlo 1.478 osoba, od čega je muškaraca bilo 774 (52,37%), a žena 700 (47,36%), dok za četiri osobe nije naveden spol (0,27%). Prosječno su godišnje umirale 74 osobe. Najmanje umrlih bilo je 1861., u kojoj ih je upisano 29, a najviše 1868., kada ih je zabilježeno 105. Razmatrajući broj umrlih po petogodištima (Grafikon 1.), najniži se udio zamjećuje u prvome istraženom razdoblju

---

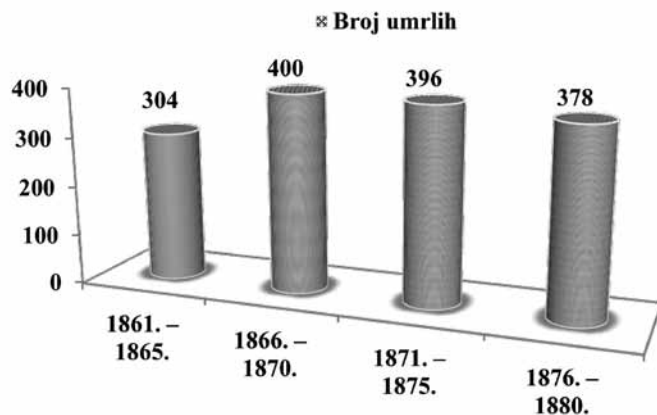
¹ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999., str. 238.-239.

² Ercole SORI, „Malattia e demografia“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina*, a cura di Franco Della Peruta, Torino 1984., str. 542.-543.

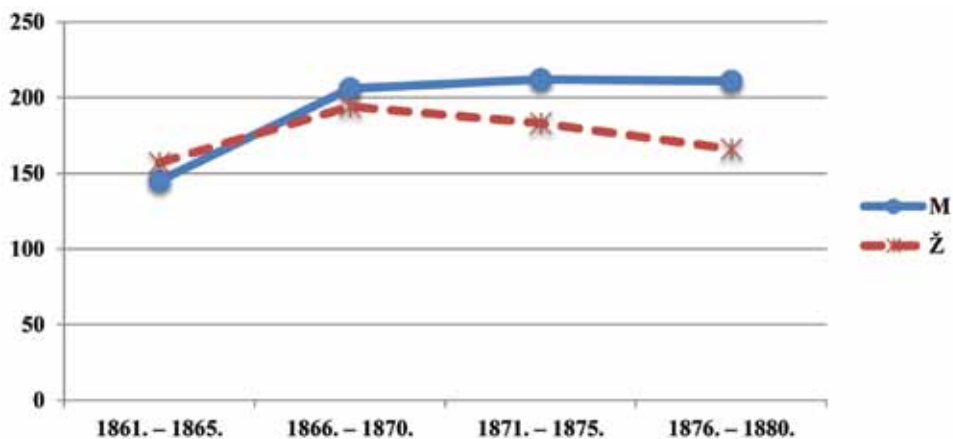
³ Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987., str. 15., 149.

⁴ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb 1982., str. 90.-91.

(1861. – 1865.), dok u idućem desetogodištu doseže najvišu razinu, a potom neznatno opadanje. Spolna struktura (Grafikon 2.) ukazivala je na razlike u omjeru umrlih, koje su najviše razvidne od sredine 60-ih godina pa sve do 80-ih – u tom je periodu preminuo osjetno veći broj muškaraca.

Grafikon 1. Kretanje broja umrlih u Župi Labin (1861. – 1880.)⁵

Grafikon 2. Kretanje broja umrlih po spolu u Župi Labin (1861. – 1880.)⁶

⁵ Izvor: DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: DAPA], HR-DAPA-429, Matične knjige umrlih Župe Labin [dalje: MKU Labin] za razdoblje 1861. – 1880.

⁶ Izvor: isto.

Tablica 1. Godišnja distribucija smrti u Župi Labin (1861. – 1880.)⁷

Godina smrti	Broj umrlih prema spolu			Ukupan broj umrlih
	M	Ž	?	
1861.	11	18		29
1862.	26	26		52
1863.	41	33		74
1864.	27	33	1	61
1865.	40	47	1	88
1866.	40	30		70
1867.	35	36		71
1868.	55	50		105
1869.	27	29		56
1870.	49	49		98
1871.	39	32		71
1872.	44	46	1	91
1873.	48	44		92
1874.	39	31		70
1875.	42	30		72
1876.	35	36	1	72
1877.	49	26		75
1878.	35	46		81
1879.	52	33		85
1880.	40	25		65
Ukupno	774	700	4	1478
Udio (%)	52,37%	47,36%	0,27%	100%

⁷ Izvor: isto.

II. Sezonsko kretanje smrtnosti

Na sezonski je raspored smrtnosti, za razliku od sezonalnosti začeca i vjenčanja, najmanje – u izravnome obliku – utjecao sâm čovjek, a krucijalnu su ulogu imale geografske osobitosti, klimatski uvjeti te društveno-gospodarsko stanje. Klimatski čimbenici uvjetuju zimski vrhunac broja umrlih u sjevernoj i srednjoj Europi, pri čemu oštra klima pogoduje pojavi infekcija dišnih puteva, dok u južноеuropskim zemljama prevladava ljetni vrhunac jer visoka temperatura uzrokuje razne crijevne infekcije. Društveno-gospodarski su, pak, faktori vezani uz proizvodnju hrane te higijenske i zdravstvene uvjete koji ponajviše utječu na nejaku malodobnu djecu, neotpornu na brojne infekcije.⁸

U Župi Labin dominirao je model sezonskoga rasporeda smrtnosti (Grafikon 3.) u kojemu su najviše vrijednosti dosegnute u najhladnijem siječnju, ali i u travnju, dok su najniže zabilježene u lipnju i srpnju. U drugim je istarskim župama (Barban⁹, Buzet¹⁰, Čepić¹¹, Kaštel (Buje)¹², Novigrad¹³,

⁸ Edward A. WRIGLEY – Roger S. SCHOFIELD, *The Population History of England 1571-1871: A Reconstruction*, Cambridge 1981., str. 297.-298.

⁹ Samanta PARONIĆ, *Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga*, doktorska disertacija, Zadar 2018., str. 335.

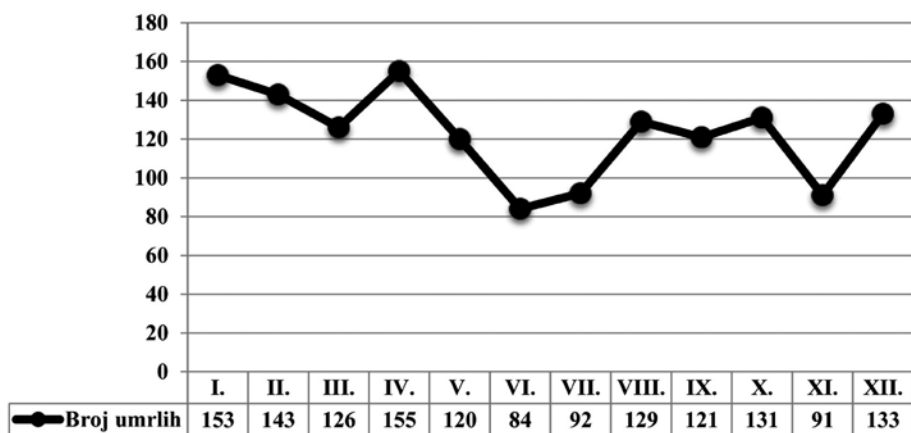
¹⁰ Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 41.-42.; Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 134.

¹¹ Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 99.

¹² Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 137.

¹³ Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 97.

Poreč¹⁴, Pula¹⁵, Savičenta¹⁶, Vrsar¹⁷) ljeti također bilo najmanje umrlih, no što se maksimuma tiče, primjećuju se međulokalne razlikovnosti. U tim je župama viši udio umrlih zabilježen u drugome dijelu godine. Gotovo podjednake vrijednosti razvidne su u Savičenti i Barbanu¹⁸, gdje je neznatno viša razina smrtnosti bila unutar prvih šest mjeseci, što je potvrđeno i u Labinu.

Grafikon 3. Sezonsko kretanje broja umrlih u Župi Labin (1861. – 1880.)¹⁹

¹⁴ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo nel Settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXI, Trieste – Rovigno 1991., str. 176.

¹⁵ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pula 2002., str. 65.-66.

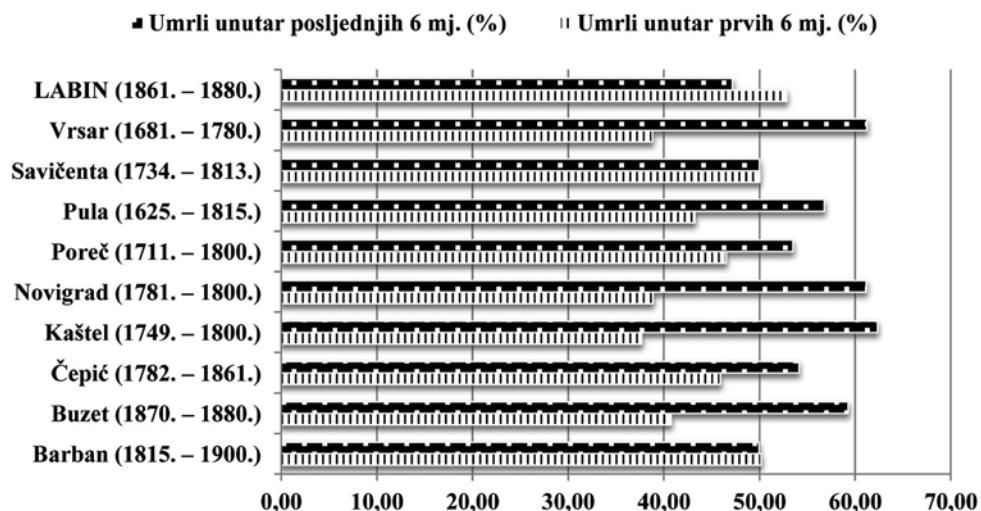
¹⁶ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017., str. 211.

¹⁷ Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XVIII, Trieste – Rovigno 1987. – 1988., str. 117.

¹⁸ Samanta PARONIĆ, *Demografska slika Župe Barban*, nav. dj., str. 194.

¹⁹ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

Grafikon 4. Omjer udjela umrlih u pojedinim istarskim župama u 1. i 2. dijelu godine (XVIII. – XIX. stoljeće)²⁰

²⁰ Izvori: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.; HR-DAPA-429, Matične knjige umrlih župe Barban [dalje: MKU Barban] za razdoblje 1815. – 1900.; Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 134.; Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.; Marino BUDICIN, „L’andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97.; Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 176.; Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 65.-66.; Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 211.; Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 117.

Ljetni vrhunac broja umrlih bio je zastupljen u južnohrvatskim, napose otočnim župama (Betina²¹, Babino Polje²² i Maranovići²³, Blato²⁴ i Pupnat²⁵, Mali i Veli Drvenik te Šolta²⁶), u kojima su najkritičniji mjeseci bili srpanj i kolovoz. U kopnenim se, pak, župama Dalmacije raspodjela umiranja po mjesecima razlikovala u odnosu na ove prijašnje, pokazujući najviše vrijednosti u rujnu (Lisac)²⁷, listopadu (Desne)²⁸ i studenome (Bisko)²⁹. U Konavlima (Župa Pridvorje)³⁰ razdoblja najveće smrtnosti bila su rana jesen i najhladniji zimski mjeseci (prosinao i siječanj), no odstupanje od takvoga

---

²¹ Frane ČIZMIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 164.

²² Neda MIHOVIĆ – Kristina PULJIZEVIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 282.

²³ Silvija BATOŠ – Jasenka MASLEK – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 307.

²⁴ Ivana LAZAREVIĆ – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 234.

²⁵ Julijana ANTIĆ-BRAUTOVIĆ – Aleksandra PITEŠA-OREŠKOVIĆ – Jakov GELO, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 260.

²⁶ Mladen ANDREIS, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 272.-273.

²⁷ Marija GJURAŠIĆ – Minela FULURIJA – Nenad VEKARIĆ, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 356.

²⁸ Inge BEGO-MATIJEVIĆ – Žarko DUGANDŽIĆ – Anđelko AKRAP, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 213.

²⁹ Marinko MARIĆ – Anđelko AKRAP, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska u Cetinskoj krajini (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 188.

³⁰ Niko KAPETANIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik 1998., str. 273., 277.

rasporeda vidljivo je – zbog gradskoga načina života i dominacije pomorske djelatnosti – u Cavtatu³¹, gdje je maksimum umrlih zabilježen u kolovozu, a još su veće devijacije razvidne u Dubrovniku³², u kojemu prevladava zimski model smrtnosti, s vrhuncem u siječnju. Sličnost sa sezonskom raspodjelom umrlih u Dubrovniku pokazuju župe u neretvanskome kraju – Komin³³ i Rogotin³⁴ – bilježeći najviši udio smrtnosti u siječnju, dok su minimalne vrijednosti bile u srpnju.

Zimski vrhunac umrlih karakterističan je i za slavonsko podneblje (u Donjemu Miholjcu³⁵ u prosincu, a u Drenovcima³⁶ u veljači), dok je minimum zabilježen u proljetno-ljetno doba (svibanj i lipanj). U prvome su dijelu godine više razine smrtnosti bile i u sjevernohrvatskim župama – u Brdovcu³⁷ i Kuzmincu³⁸ u siječnju i veljači, a u Ludbregu, Križevcima, Samoboru i Zagrebu u idućim dvama proljetnim mjesecima³⁹, dok se najniže vrijednosti mahom pojavljuju ljeti. Kao jedan od razloga ovakvoj regionalnoj disproporciji glede mjesečnoga rasporeda umiranja navodi se

---

³¹ Isto, str. 277.

³² Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990., str. 148.

³³ Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 379.

³⁴ Ista, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 370.

³⁵ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 108.

³⁶ Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 85.

³⁷ Ante GABRIČEVIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., str. 253.-254.

³⁸ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991., str. 59.

³⁹ Na istome mjestu.

različitost u etapama, a time i učincima tranzicijskoga procesa u pojedinim područjima. Dok se na hrvatskome jugu spomenuti proces ponajprije ogledao u produženju ljudskoga vijeka – usporedno s razvojem medicinskih dostignuća, što je, pak, povlačilo za sobom smanjenje stope mortaliteta unutar najstarije dobne skupine u mjesecima najoštrije zime – on još uvijek nije bio zahvatio i skupinu djece u dobi starijoj od dojenačke koja su najviše umirala u ljetnome periodu. S druge strane, u kontinentalnim predjelima zemlje, nadasve onim istočnim, proces demografske tranzicije još nije bio ni u začecima, stoga je najviši udio smrtnosti bilježila dobna skupina starijih od pedeset godina, što je rezultiralo prevladavanjem zimskoga vrhunca.⁴⁰

III. Smrtnost novorođenčadi i dojenčadi

Mortalitet dojenčadi i male djece relevantan je pokazatelj socioekonomskoga razvoja određene zajednice, ali i zdravstvenoga stanja, upravo zbog njihove izražene osjetljivosti na životne i higijenske uvjete, izrazito slabe otpornosti prilikom borbe s bolestima i epidemijama te s glađu i pothranjenošću. Istraživanje te problematike stoga pridonosi stjecanju potpunijega uvida u demografska kretanja i u raznolike aspekte društvenih prilika u kojima su se djeca odgajala te koje su uvjetovale ranu smrt (oskudica, glad, bolesti, nedostatak zdravstvene zaštite, nizak životni standard).⁴¹ S obzirom na dob, mortalitet dojenčadi dijeli se na: 1. neonatalni, koji obuhvaća novorođenčad umrlu tijekom prvih 28 dana života, a k tomu se dijeli na rani (prvih 6 dana života) i kasni (od 7 do 28 dana života); 2. postneonatalni, koji obuhvaća dojenčad od navršениh 28 dana pa do kraja prve godine života.⁴²

---

⁴⁰ Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 44., 46.

⁴¹ Nikola ANUŠIĆ, „‘Rajna smrt’ – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 38, Zagreb 2006., str. 161.

⁴² Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 259.-260.

Rizik umiranja u dojenačkoj dobi ovisio je ne samo o endogenim uzrocima, odnosno zdravstvenim predispozicijama stečenima rođenjem – kao što su težina ili kongenitalne bolesti – nego i o čitavome nizu egzogenih uzroka koji su povezani s prirodno-geografskim i društvenim značajkama, metodama i tehnikama u vezi s trudnoćom, porodom, prehranom te, dakako, već spomenutim zdravstvenim prilikama.⁴³ Važan utjecaj na smrtnost male djece imaju klimatske promjene koje uvjetuju različite sezonske modele. Zimski klimatski uvjeti, koji nisu pogodovali njihovu preživljavanju, povezani su s odlučujućim faktorima – nemogućnošću prilagodbe i zaštite od hladnoće. Djeca rođena zimi tijekom prvih dana i tjedana života izrazito su podložna infekcijama dišnih puteva, što je vrlo izraženo u zemljama na sjeveru Europe, dok je u ljetnim mjesecima većina smrtnih slučajeva vezana uz crijevne bolesti i to ponajviše u južnim zemljama.⁴⁴

Tijekom vrućega godišnjeg doba rizik umiranja od infekcija probavnoga sustava ovisi o djetetovoj dobi. Ono koje je rođeno u proljeće, a koje je pritom majka dojila, zaštićeno je u idućim, ljetnim mjesecima zbog jačanja imuniteta zahvaljujući majčinu mlijeku, dok nedojeno dijete ima oslabljen imunitet te je time u mnogo većoj mjeri osjetljivije na infekcije, stoga trajanje dojenja utječe na razinu smrtnosti ovisno o tome javlja li se odvajanje od majke već prije ili nakon prve godine života. Nezaobilazan element s time u vezi predstavljaju i gospodarske aktivnosti, o kojima je često ovisio način odgoja djece. Niža stopa mortaliteta u ranoj dobi zabilježena u onim područjima gdje su majke ostajale kod kuće i imale mogućnost dojenja te brige o djetetu.⁴⁵

Stanovit utjecaj na smrtnost novorođenčadi imala je i majčina dob pri porodu, kao i razmak između rođenja prethodnoga djeteta i ponovnoga

---

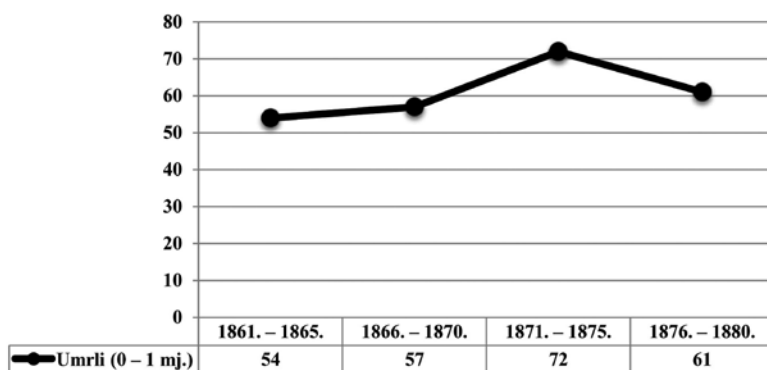
⁴³ Anna Maria GATTI, „La mortalità infantile tra Ottocento e Novecento. La Sardegna nel panorama italiano“, *Quaderni del Dipartimento di Ricerche Economiche e Sociali – Sezione statistica*, Cagliari 2002., str. 1.-3.

⁴⁴ Isto, str. 12.; Fiorenzo ROSSI – Federica TESOLAT, „Analisi della stagionalità in un contesto di alta mortalità infantile. Adria, 1675-1900“, *Popolazione e Storia*, vol. 7, br. 1, Udine 2006., str. 51.

⁴⁵ Marco BRESCHI – Massimo LIVI BACCI, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, *Annales de Démographie Historique*, Paris 1994., str. 172.-174.

začeca. Ako je nova trudnoća nastupila u kratkome razmaku, mogla je prouzročiti pogoršanje majčina zdravlja ili, pak, kongenitalne anomalije u novorođenčeta; taj se učinak ponajviše manifestirao u neonatalnome periodu. Pritom je veći rizik od smrti novorođenoga djeteta ustanovljen ako je ono začeto u razmaku kraćemu od dvije godine u odnosu na rođenje onoga prijašnjega koje je umrlo prije ponovnoga začeca.⁴⁶ Dojenačka smrtnost ovisila je i o načinu prehrane i higijenskim uvjetima.

U Župi Labin udio novorođenčadi u ukupnome broju umrlih iznosio je 16,51%. Pritom su najniže vrijednosti zabilježene u prvome razmotrenom petogodišnjemu razdoblju od 1861. do 1865., a najviše u ranim sedamdesetim godinama XIX. stoljeća te potom slijedi lagan pad (Grafikon 5).

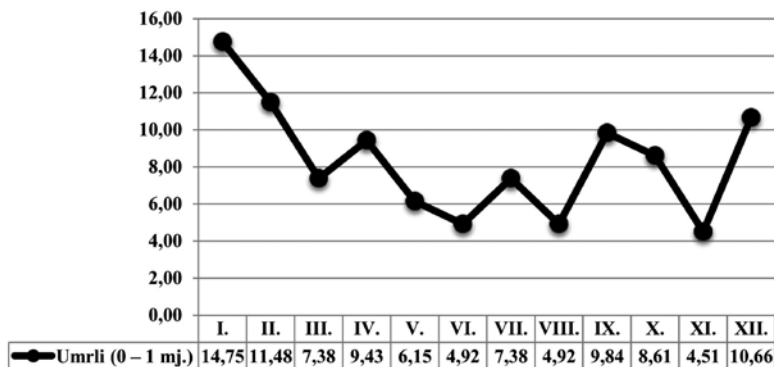
Grafikon 5. Kretanje broja umrle novorođenčadi u Župi Labin (1861. – 1880.)⁴⁷

Što se sezonskoga rasporeda tiče (Grafikon 6.), maksimalne vrijednosti umrle novorođenčadi dosegnute su u siječnju, s drugim vrhuncem u prosincu, a najniže u ljetnim mjesecima. Takvo je sezonsko kretanje smrtnosti potvrđeno i u Barbanu u XIX. stoljeću te u Savičenti u razdoblju

⁴⁶ Renzo DEROSAS, „La mortalità infantile fatta a pezzi: il caso di Venezia a metà Ottocento“, u: *Piccolo è bello. Approcci microanalitici alla ricerca storico-demografica*, a cura di Marco Breschi, Renzo Derosas e Pier Paolo Viazzo, Udine 2003., str. 118., 124.

⁴⁷ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

od 1734. do 1813.⁴⁸, kao i u Poreču⁴⁹ tijekom XVIII. stoljeća.

Grafikon 6. Udio umrle novorođenčadi po mjesecima u Župi Labin (1861. – 1880.)⁵⁰

Promatramo li smrtnost po dobnim skupinama, u labinskoj je župi većinu umrlih činila dojenčad (djeca do prve godine života). Njihov je udio u ukupnome broju umrlih iznosio 33,5%, što predstavlja najvišu vrijednost na razini istarskih župa za koje su provedene ovakve studije. Na temelju Grafikona 7. usporedbom možemo vidjeti kako je viši udio umrle dojenčadi u odnosu na ostale župe zabilježen u gradskim sredinama poput Buzeta⁵¹ i Novigrada⁵². U Kaštelu (Buje)⁵³ iznosio je gotovo 20%, dok je upola manji

⁴⁸ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 212., Grafikon 32.

⁴⁹ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 173.

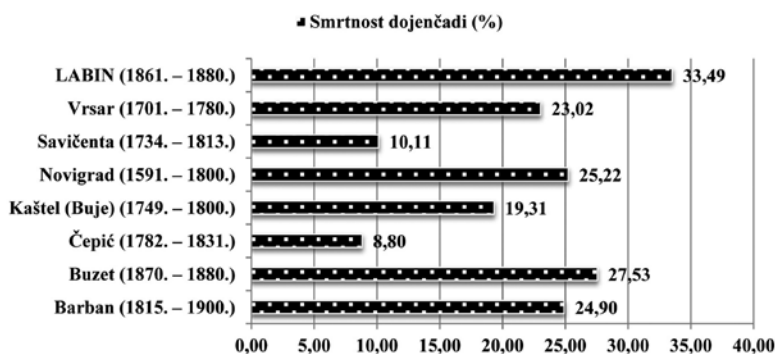
⁵⁰ Izvor: isto.

⁵¹ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁵² Izračunato prema: Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁵³ Izračunato prema: Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.-138.

udio registriran u Savičenti⁵⁴ te daleko najmanji u Čepiću⁵⁵, gdje nije dosegao niti 9%. Međutim, ti podaci ne moraju odražavati stvarno stanje. Mogući je uzrok ovakvim varijacijama nedosljednost duhovne osobe u upisivanju podataka o smrti dojenčadi, odnosno nebilježenje sve mrtvorodne djece ili one koja su umrla prije krštenja.

Grafikon 7. Udio umrle dojenčadi u pojedinim istarskim župama (kraj XVI. – XIX. stoljeće)⁵⁶

S obzirom na spolnu strukturu, muška su djeca (54,14%) u većoj mjeri umirala od one ženske (45,86%) unutar prvih mjesec dana, što ne začuđuje zbog činjenice da su ženska djeca otpornija i vitalnija od muške. Pritom su najniže vrijednosti za oba spola zabilježene u prvome razmotrenom petogodišnjemu razdoblju od 1861. do 1865. Muška je novorođenčad najviše umirala u ranim sedamdesetim godinama XIX. stoljeća, a udio umrle

⁵⁴ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

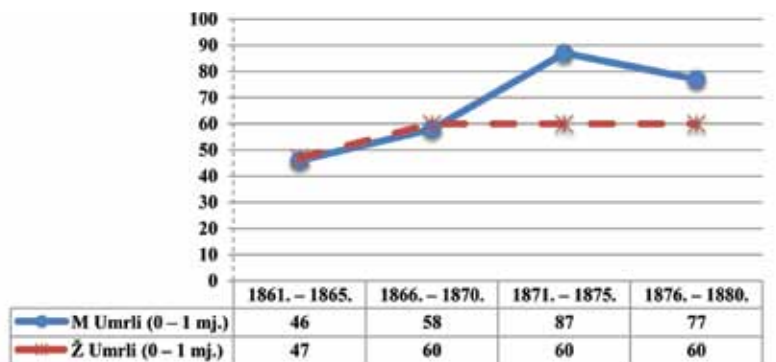
⁵⁵ Ista, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.

⁵⁶ Izvori: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.; HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje 1815. – 1860.; MATIČNI URED PULA [dalje: MU PULA], MKU Barban za razdoblje 1860. – 1900.; izračunato prema: Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.; Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.-138.; Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.; Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.; Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

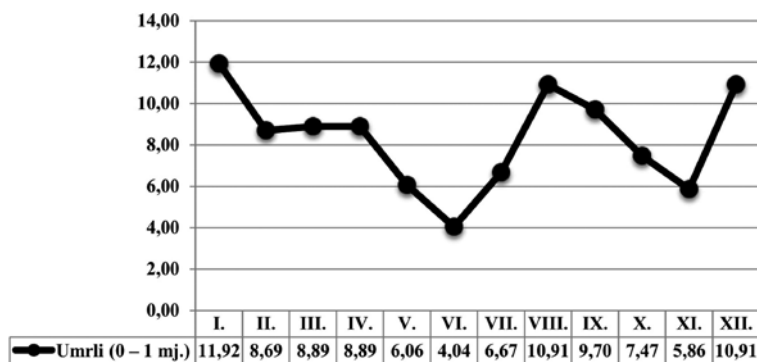

ženske novorođenčadi pokazuje jednake vrijednosti, odnosno stagnaciju od sredine šezdesetih pa do kraja razmotrenoga razdoblja.

Promatramo li sezonski raspored smrtnosti dojenčadi, uočit ćemo tri vrhunca, s najvišim vrijednostima u prosincu, siječnju i kolovozu. Budući da je visok postotak umro nedugo nakon poroda, ovi podaci ne začuđuju jer je već ranije rečeno kako su tek rođena djeca bila neotporna na dišne i crijevne infekcije koje su se javljale upravo u tim mjesecima.

Grafikon 8. Kretanje broja umrle dojenčadi u Župi Labin (1861. – 1880.)⁵⁷

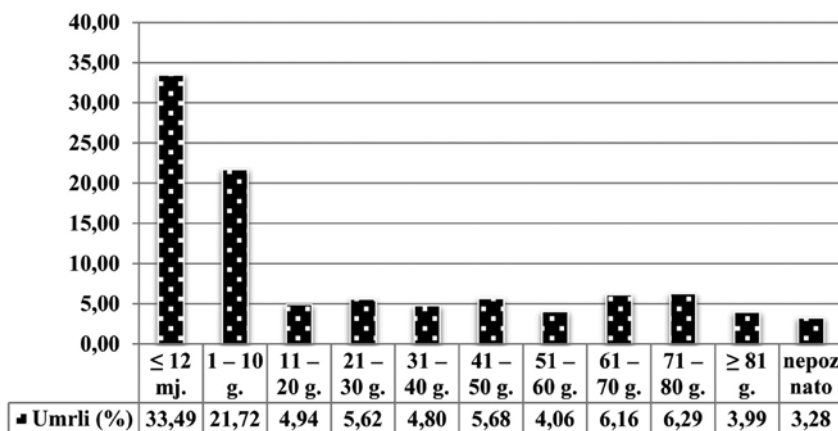
Grafikon 9. Udio umrle dojenčadi po mjesecima u Župi Labin (1861. – 1880.)⁵⁸

⁵⁷ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

⁵⁸ Izvor: isto.

IV. Smrtnost u ostalim dobnim skupinama

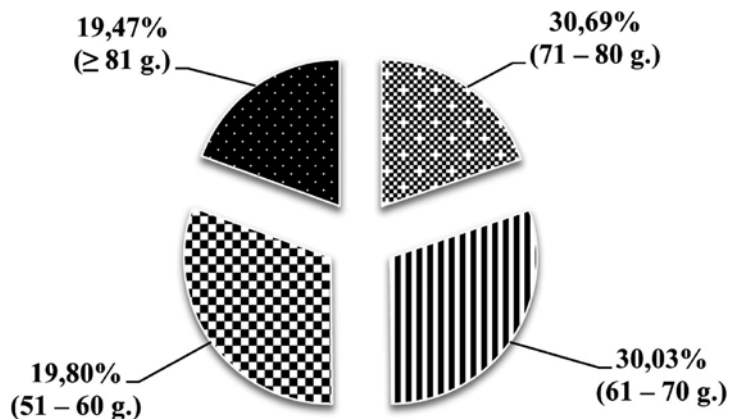
U povijesnodemografskim istraživanjima, pored ukupnoga udjela umrlih, vrlo su važne i razine smrtnosti po pojedinim dobnim skupinama. Iz Grafikona 10. razvidno je kako je udio djece u dobi do 10 godina (izuzevši dojenčad) u ukupnome broju umrlih zauzimao oko petinu, a jednak je udio zabilježen i u onih starijih od 50 godina. U fertilnoj dobi (od 21 do 50 godina) razine smrtnosti bile su vrlo slične po pojedinim dobnim skupinama. Što se starijih kontingenata tiče (Grafikon 11.), najviše ih je umiralo u šezdesetim i sedamdesetim godinama života, dok je gotovo dvostruko manje bilo onih koji su preminuli u dobi iznad 80 godina. Zabilježeno je svega sedmero osoba koje su doživjele 90 i više godina, pri čemu su dugovječnije bile žene. Najstarija žiteljka bila je 96-godišnja Domenika, udovica Dominika Verbanca iz Župe sv. Lucija, a kao uzrok smrti upisana je senilnost.⁵⁹

Grafikon 10. Udio umrlih po dobnim skupinama u Župi Labin (1861. – 1880.)⁶⁰

⁵⁹ DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin 1861. – 1910., 23. XI. 1873.

⁶⁰ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

Grafikon 11. Udio pojedine dobne skupine u ukupnome broju umrlih starijih od 51 g. u Župi Labin (1861. – 1880.)⁶¹

Glede smrtnosti po dobnim skupinama, na temelju Grafikona 12. možemo uočiti sličnosti s ponekim istarskim župama, a ponajviše s Barbanom⁶², gdje je do svoje 10. godine umrla gotovo petina djece. U Čepiću⁶³ je u prvoj dobnom skupini umrla gotovo četvrtina djece, jednako kao i u dobi iznad 50 godina, dok je 70 i više godina doživjelo 5,70% umrlih. Viši udio umrlih u prvome dobnom razredu pokazuju Kaštel (Buje)⁶⁴, Buzet⁶⁵ i Savičenta⁶⁶, gdje je bio malo niži od trećine – pri čemu je u dobi do 4 godine umiralo nešto više od petine. Najveća odstupanja

⁶¹ Izvor: isto.

⁶² Samanta PARONIĆ, *Demografska slika Župe Barban*, nav. dj., str. 207.

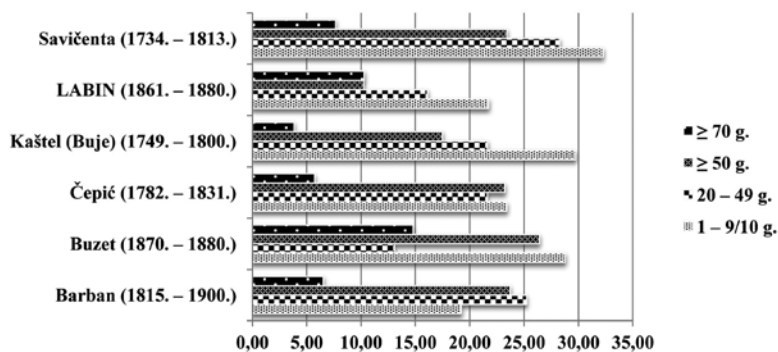
⁶³ Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.

⁶⁴ Izračunato prema: Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.-138.

⁶⁵ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁶⁶ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

od istarskoga prosjeka zamjetna su u Novigradu⁶⁷, u kojemu je vrijednost prelazila 40%. U Vrsaru⁶⁸, Novigradu⁶⁹ i Kaštelu (Buje)⁷⁰ vrlo je malo osoba doseglo duboku starost iznad 70 godina (od 1,89 do 3,82%), za razliku od Buzećana, u kojih je taj udio iznosio oko 15%⁷¹ – ukazujući time na naznake tranzicijskoga procesa, koji se u Buzetu prvenstveno odrazio na porast doživljene dobi u skupini najstarijih osoba – a upola je manji bio u Savičenti⁷² i Barbanu⁷³. U nabrojenim je župama razina smrtnosti u fertilnoj dobi (od 20 do 50 godina) u prosjeku bila ispod petine, s izuzetkom Vrsara, gdje je prelazila 40%⁷⁴.

Grafikon 12. Udio umrlih po dobnim skupinama u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)⁷⁵

⁶⁷ Izračunato prema: Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁶⁸ Izračunato prema: Isti, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

⁶⁹ Izračunato prema: Isti, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁷⁰ Izračunato prema: Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.-138.

⁷¹ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁷² Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

⁷³ Samanta PARONIĆ, *Demografska slika župe Barban*, nav. dj., str. 210.

⁷⁴ Izračunato prema: Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

⁷⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje 1815. – 1860.; MU Pula, MKU Barban

V. Uzroci smrti

Dekretom od 24. listopada 1788., koji čini dopunu Patentu cara Josipa II. o vođenju matičnih knjiga po rubrikama, određeno je uvođenje rubrike o bolesti, odnosno uzroku smrti.⁷⁶ To je vrijedilo za područje Istre koje se nalazilo pod austrijskom vlašću, dok je u mletačkome dijelu, koji je pod habsburšku krunu potpao tek nešto kasnije, rubrika o uzroku smrti uvedena 1815., a u nekim župama i nekoliko godina poslije.⁷⁷ Prilikom upisivanja podataka o pokojniku duhovna je osoba uzrok smrti zapisivala na osnovi liječničke potvrde, no budući da liječnik nije bio uvijek dostupan, nerijetko je to činila na temelju vlastite procjene ili obavijesti dobivenih od najbližih članova pokojnikove obitelji, stoga brojne dijagnoze ukazuju na nepoznavanje bolesti te na navođenje tek pojedinih njihovih naznaka. Prvi Popis naziva bolesti tiskan je 1863.⁷⁸ na talijansko-latinskome i njemačko-latinskome jeziku, a otada dijagnoze postaju preciznije te je olakšano praćenje zdravstvenoga stanja. Međutim, tumačenje ondašnjega nazivlja s današnjega aspekta otežano je jer se neke bolesti, koje su bile zagonetne i samim liječnicima, ne mogu identificirati i interpretirati na temelju tadašnjih višeznačnih opisa.

Budući da je kvaliteta života umnogome ovisila o dostupnoj količini hrane, radnome opterećenju i zdravstvenim uvjetima, uzroci smrti bili

---

za razdoblje 1860. – 1900.; Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.; Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.-138.; Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

⁷⁶ Dražen VLAHOV, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2. – 3., Pazin 1992. – 1993., str. 280.

⁷⁷ Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 14. Zanimljivo je spomenuti da u Rovinju, pak, podatke o uzrocima smrti nalazimo već 1716. Vidjeti: Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ, „Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 2000., str. 355.

⁷⁸ *Index denominationum morborum diversarum conditionum et personarum, artium atque officiorum ad usum inscriptionis in libros parochiales*, Tergesti 1863.

su djelomice posljedica socijalnih prilika u kojima je umrla osoba živjela. Najveći broj žitelja labinske župe umirao je od zaraznih bolesti, na koje je otpadalo oko 35%. Pritom su najviši udio zauzimali tuberkuloza, sifilis i tifus. Potom prema učestalosti slijedi skupina bolesti dišnog sustava (11,30%), među kojima su prevladavali upala pluća, bronhitis i angina. Treću skupinu najčešćih uzroka smrti u labinskoj župi činila je starost, s kojom se može povezati i kronična pothranjenost, oslabljenost i iscrpljenost organizma. Javlja se kao posljedica kriznih godina nestašice, bijede i dugotrajne gladi. Između 5 i 7% u skupinama uzrokâ smrti zauzimale su sljedeće tri kategorije: bolesti mozga i živčanog sustava, među kojima su najzastupljenije bile konvulzije i moždani udar. U ostale dvije kategorije ulazile su gastrointestinalne i kardiovaskularne bolesti.

Oko 2-3% stanovništva umrlo je od bolesti koštano-mišićnoga sustava, pri čemu su najučestaliji bili spazam i paraliza. Potom slijedi kategorija edema — s time u vezi pojavljuje se nemalen broj slučajeva vodene bolesti. S današnjega se stajališta ne može sa sigurnošću tvrditi o kojoj je točno bolesti riječ jer posrijedi može biti niz oboljenja u kojih se zbog disfunkcije pojedinih organa nakuplja tekućina u tkivima i tjelesnim šupljinama. Sličan udio u uzrocima smrti zauzimale su hematološke bolesti poput anemije i hemofilije, kao i komplikacije do kojih je došlo tijekom poroda ili babinja.

Žitelji Labinštine u manjem su broju umirali od bolesti bubrega i mokraćnoga sustava, različitih oblika tumora, ozljeda, autoimunih te bolesti oralne sluznice, gangrene, groznica i bolesti reproduktivnog sustava. U nerazvrstanu skupinu ulaze oni uzroci smrti koji nisu pobliže određeni, a radi se najčešće o vrlo općenitim simptomima čije je značenje nejasno. Tako je u nekim upisima zapisano da su osobe preminule iznenada ili zbog slaba zdravlja.

Tablica 2. Skupine uzroka smrti u Župi Labin (1861. – 1880.)⁷⁹

SKUPINA UZROKA SMRTI	BROJ UMRLIH	UDIO (%)
Autoimune bolesti	4	0,27%
Bolesti bubrega i mokraćnoga sustava	13	0,88%
Bolesti dišnoga sustava	167	11,30%
Bolesti koštano-mišićnoga sustava	53	3,59%
Bolesti mozga i živčanoga sustava	106	7,17%
Bolesti oralne sluznice	4	0,27%
Bolesti reproduktivnoga sustava	1	0,07%
Edemi	34	2,30%
Gangrena	3	0,20%
Gastrointestinalne bolesti	91	6,16%
Groznice	3	0,20%
Hematološke bolesti	32	2,17%
Kardiovaskularne bolesti	69	4,67%
Kongenitalne nepravilnosti	22	1,49%
Metaboličke bolesti	28	1,89%
Nesreće i ubojstva	26	1,76%
Oslabljenost/iscrpljenost organizma	70	4,74%
Ostali/nerazvrstani uzroci smrti	5	0,34%
Ozljede	7	0,47%
(Poslije)porođajne komplikacije	49	3,32%
Starost	125	8,46%
Tumori	13	0,88%
Zarazne bolesti	516	34,91%
Nepoznato	37	2,50%
UKUPNO	1478	100%

⁷⁹ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

VI. Nesreće i ubojstva

U posebnu kategoriju uzroka smrti spadaju nesreće i ubojstva, kojih je ukupno zabilježeno 26 (1,76%). Najveći se broj nesretnih slučajeva odnosi na razne oblike pada. Primjerice, s brijestova je stabla pala 18-godišnja Antonija, kći Ivana Bastijanića iz Župe sv. Lovreč (Labinski), koja je po zanimanju bila sluškinja.⁸⁰ S visoke je, pak, stijene u dobi od 27 godina posrnuo Ivan, sin pok. Antuna Rumića.⁸¹ Zabilježen je i slučaj pada u jamu te posljedična smrt od zadobivenih ozljeda — tako je svoj život završio Antun Čekada, 48-godišnji metalurg iz Župe sv. Nedelja.⁸²

Brojniji su bili smrtni slučajevi uslijed urušavanja i udisanja štetnih plinova u krapanskom rudniku, a zabilježena su i utapanja u lokvama prilikom odlaska po određene količine vode iz njih — koja se koristila u domaćinstvu i za navodnjavanje usjeva — ili za vrijeme napajanja stoke. U lokvi *S. Spirito* na području Presike (*Fratta*) utopila se 29-godišnja Marija, rođ. Čekada, supruga Jurja Faragune.⁸³ Lokve su predstavljale opasnost i za malu djecu pa je tako u jednoj od njih pronađen utopljen i potom izvučen 8-godišnji dječak Antun, sin Franje Blažine.⁸⁴

Mala su djeca često stradavala u kući, nalazeći se u blizini izvora vatre. Prema Jakovu Jelinčiću, smrt od posljedica opekline nastupala je obično u zimskim mjesecima, kada su djeca boravila u kuhinji, grijući se u blizini otvorenoga ognjišta i upadajući u kotao pun vrele vode.⁸⁵ U ranoj dječjoj dobi plamenom su zahvaćeni i od posljedica opekline smrtno nastradali: Antonija Marija Buzećan, koja je preminula nakog svega 11 dana

---

⁸⁰ DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin 1861. — 1910., 20. IX. 1865.

⁸¹ Isto, 29. V. 1877.

⁸² Isto, 19. VIII. 1876.

⁸³ Isto, 20. XI. 1870.

⁸⁴ Isto, 3. II. 1863.

⁸⁵ Jakov Jelinčić, „Dvije matične knjige umrlih Lupoglava (1744.-1935.)“, *Zbornik općine Lupoglav 1999.*, Lupoglav 1999., str. 83.

života⁸⁶, 2-mjesečna Marija, kći Mate Bastijanića⁸⁷, 2-godišnja Marija, kći Josipa Mohorovića⁸⁸, dvoje 3-godišnjaka – Viktorija, kći Antonije Rumić⁸⁹ i Zamarija, sin Zamarije Basanića⁹⁰ – te 4-godišnja Josipa, kći Ignacija Berdaisa, radnika zaposlenoga u rudniku⁹¹.

Upisan je samo jedan smrtni slučaj uslijed udara groma, a riječ je o Dominiku, sinu Dominika Vlačića (zvanoga *Maranco*), koji je na licu mjesta preminuo u dobi od 40 godina.⁹² U jednome je primjeru smrt nastupila nakon slučajne nesreće, a ubilježeno je i ubojstvo kao neprirodan način umiranja, pri čemu je kao žrtva navedena Marija, rođ. Lorenzetti, supruga Ivana Manzonića, no njezina nam dob ostaje nepoznata.⁹³

Tablica 3. Nesreće i ubojstva u Župi Labin (1861. – 1880.)⁹⁴

Uzrok smrti	Broj umrlih	Uzrok smrti	Broj umrlih
<i>Annegò</i>	1	<i>In conseguenza d'una caduta d'un olmo</i>	1
<i>Annegò accidentalmente a Remaz</i>	1	<i>In lacum cadens demersus inde mortuus extractus fuit</i>	1
<i>Annegò nel laghetto di S. Spirito in Fratta</i>	1	<i>Lapso ex alto lapide – occisus obiit</i>	1

⁸⁶ DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin 1861. – 1910., 28. I. 1865.

⁸⁷ Isto, 26. III. 1874.

⁸⁸ Isto, 13. XII. 1873.

⁸⁹ Isto, 17. XII. 1878.

⁹⁰ Isto, 23. IX. 1870.

⁹¹ Isto, 28. I. 1878.

⁹² Isto, 9. VIII. 1869.

⁹³ Isto, 14. IX. 1872.

⁹⁴ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKU Labin za razdoblje 1861. – 1880.

<i>Asfissia per annegamento</i>	1	<i>Obrutus lapidibus fodinis Carpani, mox mortuus est</i>	1
<i>Cadde per inavvertenza d'altri in un foro nella miniera di Carpano e poche ore dopo morì</i>	1	<i>Occisa</i>	1
<i>Cecidit in fossam et ob laesiones reportatus mortuus est</i>	1	<i>Perì nella miniera di carbon fossile in Carpano coperti da una frana</i>	1
<i>Combustione/Combustio</i>	3	<i>Pirico</i>	1
<i>Ferita accidentale al torace</i>	1	<i>Scottature riportate</i>	1
<i>Fodinis Carpani petrae conquassatus, mox obiit</i>	3	<i>Suicidatus per asphisiam acidi carbonici</i>	1
<i>Fulguratus obiit</i>	1	<i>Suicidium per exhalationem carbonum</i>	1
<i>In causa adustionis igne/ Igne adusta</i>	2		
UKUPNO	16		10

VII. Zaključak

Na razinu smrtnosti u pojedinim mjesecima utjecale su prirodno-geografske karakteristike kraja, klimatski i zdravstveno-higijenski uvjeti, kao i socioekonomski čimbenici. U labinskoj su župi najviše vrijednosti dosegnute u zimskome siječnju, kao i u travnju, a najniže u lipnju i srpnju. Ljetni minimum zabilježen je i u drugim istarskim župama, no u vezi s maksimumom uočavaju se interlokalne različitosti, pri čemu su više razine smrtnosti u većini drugih župa u Istri zamjetne u drugome dijelu godine. Zimski vrhunac umrlih, koji je najviše zahvaćao starije osobe i dojenčad, dominirao je i u kontinentalnome hrvatskom području, dok je u južnoprimorskim župama u najhladnijim mjesecima vidljivo opadanje

stope mortaliteta unutar najstarijega dobnog kontingenta pod utjecajem tranzicijskoga procesa, u okviru kojega dolazi do produženja životnoga vijeka.

U Župi Labin u nešto većemu su broju umirali muškarci od žena. Najviši udio smrtnosti zabilježen je u dojenačkoj dobi – dosegnuvši najvišu vrijednost na razini istarskih župa za koje su provedene ovakve studije – a potom u onoj iznad 50 godina.

Budući da se u matice upisivao uzrok smrti, na temelju dijagnoza saznajemo kakva je bila onodobna zdravstvena situacija. Međutim, potrebna je mjera opreza jer su se u većemu broju slučajeva navodili isključivo simptomi. Zbog njihove višeznačnosti i pogrešne procjene duhovne osobe koja ih je zapisala, mogu upućivati na smrt od svakojakih bolesti. Žitelji labinske župe u najvećemu broju umirali su od zaraznih te bolesti dišnoga sustava, kao i kaheksije, do koje dolazi uslijed nemilih godina epidemija, oskudice i gradi. Pored raznih bolesti, ubilježeni su i uzroci smrti koji nisu točno definirani, već upućuju na kojekakve općenite simptome, a zapisani su i smrtni slučajevi zbog raznih oblika nesreća te neprirodnoga načina umiranja.

Premda se u maticama pronalaze nedostaci poput mogućeg neupisivanja sve djece umrle u novorođenačkoj i dojenačkoj dobi, navođenja približne dobi umrlih te nepreciznih uzroka smrti, nedvojbeno je da su raspoloživi podaci pokazateljem društveno-gospodarskoga razvoja i zdravstveno-higijenskih uvjeta lokalne zajednice. Njihovim dovođenjem u vezu omogućuje se stvaranje potpunije slike o promjenama koje su imale odjeka i izvan granica labinske župe.

VIII. Izvori i literatura

VIII. 1. Izvori

DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, HR-DAPA-429, Zbirka matičnih knjiga

Matična knjiga umrlih Župe Labin 1861. – 1910.

Matične knjige umrlih Župe Barban [dalje: MKU Barban] za razdoblje 1815. – 1900.

MATIČNI URED PULA

MKU Barban za razdoblje 1860. – 1900.

Index denominationum morborum diversarum conditionum et personarum, artium atque opificiorum ad usum inscriptionis in libros parochiales, Tergesti 1863.

VIII. 2. Literatura

ALEBIĆ, Tamara – IPŠIĆ, Irena – VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 63.-90.

ANDREIS, Mladen, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 227.-301.

ANTIĆ-BRAUTOVIĆ, Julijana – PITEŠA-OREŠKOVIĆ, Aleksandra – GELO, Jakov, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 243.-266.

ANUŠIĆ, Nikola, „‘Rajna smrt’ – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga*

fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 38, Zagreb 2006., str. 161.-175.

BATOŠ, Silvija – MASLEK, Jasenka – VEKARIĆ, Nenad, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 289.-312.

BEGO-MATIJEVIĆ, Inge – DUGANDŽIĆ, Žarko – AKRAP, Anđelko, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 195.-218.

BERTOŠA, Slaven, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pula 2002.

BRANDIĆ, Marija – GRDIŠA-ASIĆ, Monika – ČIPIN, Ivan, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 91.-114.

BRESCHI, Marco – LIVI BACCI, Massimo, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, *Annales de Démographie Historique*, Paris 1994., str. 169.-185.

BUDICIN, Marino, „Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XVIII, Trieste – Rovigno 1987. – 1988., str. 93.-120.

BUDICIN, Marino, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 75.-120.

ČIZMIĆ, Frane – VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 143.-169.

DEROSAS, Renzo, „La mortalità infantile fatta a pezzi: il caso di Venezia a metà Ottocento“, u: *Piccolo è bello. Approcci microanalitici alla ricerca storico-demografica*, a cura di Marco Breschi, Renzo Derosas e Pier Paolo

Viazzo, Udine 2003., str. 105.-136.

DOBLANOVIĆ, Danijela, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 89.-104.

DOBLANOVIĆ, Danijela, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017.

FATOVIĆ-FERENČIĆ, Stella, „Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 2000., str. 353.-360.

GABRIČEVIĆ, Ante, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., str. 187.-308.

GATTI, Anna Maria, „La mortalità infantile tra Ottocento e Novecento. La Sardegna nel panorama italiano“, *Quaderni del Dipartimento di Ricerche Economiche e Sociali – Sezione statistica*, Cagliari 2002., str. 1.-16.

GELO, Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987.

GJURAŠIĆ, Marija – FULURIJA, Minela – VEKARIĆ, Nenad, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 337.-362.

IVETIC, Egidio, „La popolazione di Parenzo nel Settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXI, Trieste – Rovigno 1991., str. 117.-185.

JELINČIĆ, Jakov, „Dvije matične knjige umrlih Lupoglava (1744.-1935.)“, *Zbornik općine Lupoglav 1999.*, Lupoglav 1999., str. 81.-90.

KAPETANIĆ, Niko – VEKARIĆ, Nenad, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik 1998.

KRALJ-BRASSARD, Rina – OBRADOVIĆ-MOJAŠ, Jelena – BERTOŠA, Miroslav, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“,

Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 115.-142.

KRIVOŠIĆ, Stjepan, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.

KRIVOŠIĆ, Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991.

LAZAREVIĆ, Ivana – VEKARIĆ, Nenad, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 219.-241.

MANIN, Marino, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 117.-145.

MARIĆ, Marinko – AKRAP, Anđelko, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska u Cetinskoj krajini (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 171.-194.

MIHOVIĆ, Neda – PULJIZEVIĆ, Kristina – VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 267.-288.

PARONIĆ, Samanta, *Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga*, doktorska disertacija, Zadar 2018.

ROSSI, Fiorenzo – TESOLAT, Federica, „Analisi della stagionalità in un contesto di alta mortalità infantile. Adria, 1675-1900“, *Popolazione e Storia*, vol. 7, br. 1, Udine 2006., str. 31.-55.

SORI, Ercole, „Malattia e demografia“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina*, a cura di Franco Della Peruta, Torino 1984., str. 540.-589.

ŠUNJIĆ, Maja, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u*

Dubrovniku, sv. 50., Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 365.-384.

ŠUNJIĆ, Maja, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 347.-389.

VEKARIĆ, Nenad – VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 9.-62.

VLAHOV, Dražen, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2. – 3., Pazin 1992. – 1993., str. 277.-309.

VLAHOV, Dražen – JELINČIĆ, Jakov – DOBLANOVIĆ, Danijela, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 11.-28.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb 1982.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999.

WRIGLEY, Edward A. – SCHOFIELD, Roger S., *The Population History of England 1571-1871: A Reconstruction*, Cambridge 1981.

Le cause di morte nella Parrocchia di Albona dal 1861 al 1880

Riassunto

L'articolo si concentra sull'analisi dei dati annotati nei registri parrocchiali dei morti della Parrocchia di Albona della seconda metà del XIX secolo. Si esaminano vari aspetti: la distribuzione annuale e mensile dei morti in relazione all'età e al sesso, con particolare riferimento alla mortalità dei lattanti. Il tasso di mortalità stagionale è influenzato dalle caratteristiche fisiche e ambientali, dai processi storico-sociali, nonché dalle condizioni economiche, sanitarie e climatiche. L'aumento più notevole è stato raggiunto in gennaio e in aprile, mentre i valori minimi vengono registrati in giugno e luglio. Il tasso di mortalità più alto è stato notato nella fascia di età infantile e di quella superiore ai 50 anni. Nei registri parrocchiali vengono riportate le cause di morte e perciò sulla base delle diagnosi possiamo conoscere e comprendere meglio le condizioni sanitarie nel periodo considerato. Gli abitanti della Parrocchia di Albona nella maggior parte morirono dalle malattie infettive e da quelle respiratorie. Oltre alle varie malattie, sono state registrate le cause di morte che non sono chiaramente definite, ma le quali indicano alcuni sintomi generali. Vengono iscritte anche le morti a causa delle varie forme dell'incidente, nonché un esempio di omicidio. Attraverso l'applicazione di un approccio comparativo, le conclusioni si confrontano con i risultati di lavori pubblicati inerenti ai trend demografici di altre parrocchie dell'area istriana.

JOSIP BELUŠIĆ, UČITELJ UČITELJSKE ŠKOLE U KOPRU

Dijana Muškardin, prof.

Srednja škola Mate Blažine, 52220 Labin

e-mail: dijana.muskardin@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

U radu će se, na temelju dostupne arhivske građe, članka iz stranih novina te razgovora s kazivačem, istražiti tko je bio Josip Belušić, profesor Učiteljske škole u Kopru. U 35 godina rada Učiteljsku školu u Kopru završilo je 117 hrvatskih učitelja. Svojim radom postali su nositelji društvenih, kulturnih i preporodnih ideja te su u vrijeme svojeg djelovanja branili prava Hrvata i Slovenaca u Markgrofoviji Istri na korištenje materinskim jezikom. Belušić je u svijetu prepoznat i po svojem izumu. Naime, prema postojećim podacima, patentirao je izum pod nazivom velocimetar, koji je preteča današnjim mjernim uređajima, tahografu i taksimetru. Josip Belušić jedan je od velikih umova izraslih nakon industrijskih revolucija, a djeluje upravo u vrijeme kad se javljaju izumitelji poput Tesle ili Penkale te svakako zaslužuje biti poznat i priznat među stanovnicima njegova rodnog kraja isto onoliko koliko je poznat i priznat u svijetu.

Ključne riječi: Učiteljska škola u Kopru, velocimetar, učitelji, Josip Belušić

Parole chiave: Istituto Magistrale a Capodistria, velocimetro, maestri, Josip Belušić

I. Uvod

Veljačkim patentom 1861. područje Istre postaje dio Austrijskog primorja pod nazivom Markgrofovija Istra. Sjedište Markgrofovije bilo je u Poreču, gdje djeluje i novi zemaljski sabor – Istarski sabor. Istarsko je područje organizirano u šest kotarskih poglavarstava: Kopar, Poreč, Pula, Pazin, Volosko i Mali Lošinj. Kotarska poglavarstva bila su zadužena za poslove redarstva, bogoslovlja, prosvjete, trgovine, poljodjelstva i građevine. Tih 70-ih godina XIX. stoljeća doneseni su brojni zakoni, posebice vezani za školstvo, pa će oni odrediti i temeljne promjene školskog sustava u Austro-Ugarskoj. Već 1869. Državnim zakonom o narodnim školama napušta se sustav iz vremena Marije Terezije, poznatiji kao Felbingerov školski sustav, te se postavljaju temelji za školski ustroj.¹ Kao posljedica novih zakonskih odredaba otvaraju se hrvatske državne pučke škole. Državnim zakonom iz 1868. škole iz crkvenog nadzora prelaze pod onaj državni, odnosno pod Ministarstvo za nastavu i bogoštovlje.² Tada škole dobivaju pravo poučavanja na vlastitom jeziku. Nakon tog zakona slijede još dva državna zakona, čime započinje novo razdoblje u razvoju školstva u Istri. Novi školski zakon iz 1870. zahtijeva proširivanje i sustavnije obrazovanje učitelja.³ Imenovano je i Pokrajinsko školsko vijeće, koje s ciljem edukacije učiteljskog kadra izrađuje i upute za kotarske školske nadzornike. Glavni zadatak kotarskih školskih nadzornika bio je vršenje pedagoško-didaktičkog nadzora.

Iako je Istra postala autonomna pokrajina, Istarski je sabor mogao donositi zakone vezane uz školstvo tek nakon potvrde cara i središnje Vlade u Beču. Tako je i nakon donošenja državnog zakona o narodnim školama u

---

¹ „Opći školski red za njemačke normalne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim zemljama“ iz 1774., poznat kao Felbingerov zakon, prema autoru Ivanu Ignacu Felbingeru (1724. – 1788.). „Državni zakon o narodnim školama“, 14. svibnja 1869.

² „Zakon o odnosu škole i crkve“, *Bollettino delle leggi ed ordinanze per il Litorale austro-illirico*, Trieste 1868., str. 18.

³ „Pokrajinski školski zakon o javnim pučkim školama“, *Bollettino delle leggi ed ordinanze per il Litorale austro-illirico*, Trieste 1870., str. 79.

svibnju 1869., Istra svoju inačicu zakona dobila u ožujku 1870. Pokrajinski školski zakon o javnim pučkim školama govori o utemeljenju, uzdržavanju i pohađanju javnih pučkih škola. Zakon uvodi obvezatno četverogodišnje školovanje, ali i ugrožava postojanje hrvatskih škola. Prema zakonskim odredbama, svećenicima – tada u najvećem broju i jedinim učiteljima – nije dopušteno poučavanje u državnim školama. Promjene, koje omogućuje novi državni zakon iz 1870., vezane su za osnivanje i sustavnije organiziranje nastave i učitelja unutar školskog obrazovnog sustava. Tada će se javiti i pitanje organizacije Pokrajinskog školskog vijeća, uvođenje nadzornika, učiteljskih društava, učiteljskih konferencija te samo uređenje učiteljskog obrazovanja. S druge strane, prema iskazu pokrajinskog školskog nadzornika Antona Klodiča Sabladoskog, jedan od glavnih razloga zbog kojeg djeca ne polaze školu jest nedovoljan broj obrazovnih učitelja.⁴ Primjerice, Sabladoski navodi kako u šk. g. 1866./1867. u Istri postoji svega 100 svjetovnih učitelja i podučavatelja. Razlozi tome, dalje navodi, mogu se tražiti u slabim plaćama i neuređenom društvenom položaju, koji će se promijeniti novim zakonom iz 1870. U početku su postojali tečajevi za učitelje i to od 1852. u Rovinju, Krku, Cresu i Lošinj. Trajali su od tri mjeseca do godine dana. Prema dostupnim podacima, u Istri je nakon donošenja zakona 1870. bilo 138 osnovnih škola, od čega 53 talijanske, 59 hrvatsko-slovenskih i 26 hrvatsko-talijanskih. Tih 138 škola pohađalo je 6.737 učenika, od čega su većina njih Hrvati i Slovenci – njih 5.206.⁵

Prva učiteljska škola u Istri započela je s radom u Rovinju, 11. rujna 1870., a osnivač škole bilo je Ministarstvo prosvjete u Beču. Polazak ovakvih učiteljskih škola bio je slab. Godine 1870. školu u Rovinju polazilo je samo sedmero učenika, a dvoje je dobivalo i stipendiju, ali u drugom polugodištu ostalo ih je svega dvoje. U školi bilo je osmero učitelja koji su predavali na tečaju.⁶ Posljedica malog broja zainteresiranih za pohađanje učiteljske škole u Rovinju bila je zatvaranje škole. Odlukom Ministarstva školstva od

---

⁴ Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958., str. 148.

⁵ Isto, str. 150.

⁶ Božo JAKOVLJEVIĆ, „Učiteljska škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja“, *Annales. Series historia et sociologia*, letnik 6, številka 8, Koper 1996., str. 213.

19. rujna 1872. rovinjska učiteljska škola preseljena je u Koper.⁷

Sl. 1. Učiteljska škola u Koperu

(Izvor: POKRAJINSKI ARHIV KOPER, SI PAK KP 100)

⁷ Mirjana KONTESTABILE ROVIS, „Istarsko školstvo v avstrijskem obdobju in C.-K. moško učiteljsko v Koperu“, u: *Cesarsko-kraljevo moško učiteljsko v Koperu 1875-1909: slovenski oddelek*, urednice Mirjana Kontestabile i Jasna Čebren, Koper 2010., str. 23.

Učiteljska škola u Kopru djelovala je u prostorima nekadašnje i današnje koparske gimnazije, a nekada je ondje bio franjevački samostan (Sl. 1.). Koparsku školu pohađali su slovenski, talijanski i hrvatski učenici. Dobiveno znanje, vidljivo iz programa škole i izvješća Pokrajinskog arhiva u Kopru, bilo je izuzeto široko i obuhvaćalo pedagoška, ekonomska, poljoprivredna i kulturna znanja.⁸ Tako obrazovani učitelji mogli su raditi u raznim strukama, ne samo u školstvu, što kasnije svjedoče i brojni učitelji koji su pohađali Učiteljsku školu u Kopru, a kasnije su se zaposlili na različitim pozicijama. Učiteljska škola u Kopru postala je centar za obuku učiteljskog kadra za područje Istre i to učitelja koji su bili spremni suprotstaviti se nacionalnim sukobima u Istri, pozivajući se na zakonsko pravo kojim „priznaje se načelo jednakosti svih zemaljskih jezika u školi, u uredu i na javnom mjestu...” te na pravo korištenja materinskim jezikom, ujedno se zalažući za otvaranje škola na materinskom jeziku.⁹

Od 1875. postojala su tri odjela: talijanski, slovenski i hrvatski, a iste godine preselile su se u Kopar i učenice iz Učiteljske škole u Trstu te muški razredi iz Gorice. Učiteljsku školu u Kopru pohađale su brojne poznate osobe, a neke su ondje našle i zaposlenje, poput Vjekoslava Spinčića, Viktora Cara Emina, Frana Barbalića, Ernesta Jelušića i Vladimira Nazora. Nakon 35 godina rada, hrvatski odjel Učiteljske škole u Kopru preselit će se u Kastav.

II. Josip Belušić – učenik i učitelj koparskih škola

O Josipu Belušiću ne postoji puno bibliografskih podataka. Ono što se danas može naći na mrežnim stranicama objavljeno je u zborniku Pokrajinskog arhiva u Kopru, a dio je istraživačkog rada učenika i njihove mentorice u šk. g. 2009./2010.¹⁰ Dosadašnja pronađena arhivska

---

⁸ POKRAJINSKI ARHIV KOPER, *Učiteljišče Koper 1872-1923*, SI PAK KP 100.

⁹ „Opći zakon o pravima i dužnostima građana“, *Bollettino delle leggi ed ordinanze per il Litorale austro-illirico*, Trieste 1867., str. 41.

¹⁰ Dijana MUŠKARDIN - Andrea JAKOVLJEVIĆ - Luka PAVLINOVIĆ, „Josip Belušić i Velocimeter“, u: *Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru*, nav. dj., str. 129.

građa i dobivene informacije iz intervjua s kazivačem, potomkom Igorom Belušićem, kazuju da se Josip Belušić rodio 12. ožujka 1847. u Županicima, malom istarskom selu, kilometar udaljenom od Svetog Martina, nedaleko od Labina.¹¹ Istraživanje prapranećaka Igora Belušića započelo je još davne 2001., nakon poziva novinara Valtera Černjula. Tadašnja istraga nije dala puno podataka, osim potvrde da je Josip Belušić zaista njegov rod te su uspjeli doći i u posjed preslike kopije patenta iz Beča koja se koristi u ovom radu.

U to je vrijeme navedeno područje pripadalo Austro-Ugarskoj Monarhiji. Josip Belušić bio je sin Marina i Katarine Ružić (Rusich). Školovao se u Pazinu i Koprnu, a prema postojećim podacima, 1866. Belušić završava VI. razred. Tada je gimnaziju pohađao 161 učenik, od toga 149 Talijana i 12 „Slavena“. Prema službenom popisu i Imeniku iz navedene godine, Josip Belušić bio je posebno pohvaljen za uzorno ponašanje i odličan uspjeh. S tada najboljim uspjehom imao je čast primiti i nagradu. U VIII. razredu bila su 24 učenika. Uvidom u Imenik iz šk. g. 1867./1868., VIII. su razred pohađala 24 učenika. Njegovo vladanje, praćenje nastave i ponašanje ocijenjeno je kao besprijevano. Od predmeta slušao je vjeronauk, latinski, grčki, talijanski i njemački jezik, geografiju, povijest, matematiku i fiziku. Od izbornih predmeta slušao je „slavenski“ jezik i filozofiju. Tijekom školovanja, u Imeniku je zabilježeno da Belušić prima i stipendiju u iznosu od 140 forinti (100 forinti od Provincije, a 40 forinti od Pokrajinskog namjesništva). Za vrijeme školovanja bio je smješten kod udovice Marsić.¹²

Nakon školovanja u Koprnu, završava studij u Beču te se 1875. vraća raditi u Učiteljsku školu kao profesor fizike. Prve je godine bio, prema dostupnoj arhivskoj građi Pokrajinskog muzeja u Koprnu, samac, a kasnije se oženio Trščankom Annom Incontrera, koja je umrla 1904. Za vrijeme boravka u Koprnu rodilo im se osmero djece: Salvator (10. II. 1879.), Maria (31. I. 1880.), Marinus (5. I. 1881.), Theresia (10. VII. 1886.), Anna (6. VI. 1889.),

---

¹¹ Razgovor se 2009. vodio s potomkom Josipa Belušića, Igorom Belušićem, rođenim 1978. u Puli; živi u Županicima pokraj Labina. Josip Belušić bio je stric Igorova oca.

¹² POKRAJINSKI ARHIV KOPER, *Zbirka dokumentov s područja šolstva*, SI PAK KP 355.

Antonius (24. X. 1891.), Petrus (28. XII. 1892.) i Georgius (16. IV. 1896.)¹³ Od osmero djece, dvoje je umrlo pri porodu (Anna i Georgius), a troje kasnije: Salvator 1923. u Bavarskoj, Antonius 1913. na Crnome moru i Marinus 1923. Prema dostupnoj koparskoj građi, ne nalaze se nikakvi podaci za troje djece, kao ni za samog Josipa Belušića, kojemu se u dostupnoj građi rad mogao pratiti do 1905., a onda mu se gubi trag.

Prema pronađenim podacima, pohađao je Višu državnu gimnaziju u Kopru. Gimnazija je imala osam razreda i dijelila istu zgradu s Učiteljskom školom. Iz preslike Imenika za VI. i VIII. razred Više gimnazije u Kopru, utvrđeno je kako su glavni nastavni jezici bili talijanski i njemački, dok su izborni predmeti u višim razredima bili i na „slavenskom“, odnosno ilirskom jeziku.¹⁴ Prema godišnjem nastavnom planu i programu, u svih osam razreda izučavali su se sljedeći obvezni predmeti: vjeronauk, talijanski njemački, latinski i matematika, dok su izborni predmeti bili „slavenski“ jezik, uveden u šk. g. 1867./1868., te crtanje i lijepo pisanje. Godine 1901. u izborne predmete ulazi i tjelesni odgoj.¹⁵

Prema postojećem popisu članova kolektiva Učiteljske škole u Kopru iz 1889., u školi je predavalo 15 nastavnika. Utvrđeno je, prema popisu, kako Belušić poznaje hrvatski, talijanski i njemački jezik te drži predavanja na svim jezicima, a najčešće se služi talijanskim. Službeni jezik Učiteljske škole bio je njemački, ali svjedodžbe su se, osim na njemačkom, izdavale i na odabranim jezicima učenika, ovisno o odjeljenju koje su pohađali.¹⁶ Također, te je godine Belušić u zaduženju imao i razredništvo, o čemu svjedoči i jedna od rijetkih fotografija s maturantima, snimljena u Kopru 1888. (Sl. 2.).

---

¹³ Isto, *Zbirka Matični knjigi Koper*, SI PAK KP 336.

¹⁴ Isto, *Učiteljišče Koper 1872-1923*, SI PAK KP 100.

¹⁵ „Atti dell'I.R. ginnasio superiore di Capodistria“, *Anno scolastico 1865./66.*, Capodistria 1866., str. 48.-64.

¹⁶ Božo JAKOVLJEVIĆ, „Učiteljska škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja“, nav. dj., str. 213.-224.

Sl. 2. Profesor Josip Belušić s maturantima

(Izvor: ZBIRKA POLICIJSKOG MUZEJA U ZAGREBU, *Večernji list*, 19. studenoga 2000., str. 20.)

Predavao je muškom odjelu matematiku, fiziku i tehnički. Iz službenog izvješća Učiteljske škole možemo utvrditi i njegovo zaduženje, koje je bilo 20 sati tjedno. Predavao je u šk. g. 1891./1892. tri predmeta (matematiku, fiziku i tehnički), u II. i III. razredu matematiku je držao na talijanskom jeziku, a fiziku u II. razredu učenja na hrvatskome jeziku, dok je perspektive na I., II. i III. godini učenja držao na njemačkom jeziku.¹⁷ Iste školske godine od I. do IV. godine učenja bilo je upisano 96 budućih učitelja, od čega je slovenski odjel brojio 39, hrvatski odjel 13, a talijanski odjel 44 učenika.¹⁸

¹⁷ POKRAJINSKI ARHIV KOPER, *Učiteljišče Koper 1872-1923*, SI PAK KP 100.

¹⁸ Mirjana KONTESTABILE ROVIS, „Istarsko školstvo v avstrijskem obdobju“, nav. dj., str. 38.

Prateći statističke podatke od otvaranja škole do 1904., vidljivo je da su se i slovenski i talijanski odjel brojčano gotovo jednako popunjavali istim brojem upisanih učenika, dok ih je u hrvatskom odjelu bilo znatno manje. Hrvatski odjel u Kopru ugasit će se preseljenjem i otvaranjem Učiteljske škole u Kastvu 1906.

Prema izvješću Carske i kraljevske akademije u Kopru, Josip Belušić položio je stručni ispit u Trstu pod mentorstvom profesora Franza Makovetza i 1900. dobio zvanje profesora.¹⁹

Prema godišnjem planu i programu Učiteljske škole iz 1900., učenici su sveukupno, što obveznih što izbornih, slušali 19 predmeta, s točno određenim satima po godini učenja.²⁰ Obvezni predmeti mogli su se slušati na jeziku koji je učenik odlučio, iako je, prema planu, i jezik predmeta prema odjeljenjima već bio određen. Od 1875. Učilište je imalo tri odjela: talijansko, slovensko i hrvatsko. Prema godišnjem planu, predmeti vjeronauk, geografija, povijest, matematika s geometrijom, prirodoslovje i filozofija mogli su se slušati na njemačkom, talijanskom, slovenskom ili hrvatskom jeziku. Od ostalih predmeta tu su još bili: pedagogija, jezici, prirodopis, poljodjelstvo, lijepo pisanje, crtanje, violina i tjelovježba. Ti su se predmeti slušali u slovenskom odjelu, primjerice, prve tri godine matematika, povijest i geografija na slovenskom jeziku, a zadnju, četvrtu godinu na njemačkom jeziku ili su na njemačkom jeziku sve četiri godine slušali njemački, crtanje, pisanje i tjelovježbu. Bili su organizirani i dodatni tečajevi jezika, primjerice, za hrvatske učenike tečaj slovenskog i talijanskog jezika, a za slovenske i talijanske učenike hrvatski jezik. Tako su budući učitelji imali prilike naučiti sva tri jezika.²¹ U šk. g. 1891./1892., uz Belušića, radio je i učitelj hrvatskog jezika Fran Franković, koji je predavao hrvatski jezik u hrvatskom odjelu.²² Fran Franković, poznatiji pod

---

¹⁹ Johan MARKELJ, *Bericht der K. K. Lehrerbildungs-Anstalt in Capodistria veröffentlicht am schlusse des schuljares 1899-1900*, Capodistria 1900., str. 72.-89.

²⁰ Mirjana KONTESTABILE ROVIS, „Istarsko školstvo v avstrijskem obdobju“, nav. dj., str. 25.

²¹ Isto, str. 26.

²² POKRAJINSKI ARHIV KOPER, *Učiteljišče Koper 1872-1923*, SI PAK KP 100.

nadimkom „otac hrvatskih učitelja u Istri“, autor je prve istarske hrvatske početnice. Prema istom izvješću, satnica za hrvatski jezik u I., II. i III. razredu bila je četiri sata tjedno. Učiteljsku školu završavalo se polaganjem ispita zrelosti. Kao potvrda prolaska ispita zrelosti dobivala se Svjedodžba zrelosti. Svjedodžba je sadržavala sve predmete završnog razreda upisane na obaveznom njemačkom jeziku, a u drugom stupcu isti predmeti bili su upisani na hrvatskome jeziku.²³

Prema postojećim statističkim podacima, može se odrediti i broj hrvatskih učitelja koji su od 1875. do 1908. završili hrvatsko odjeljenje Učiteljske škole u Kopru. Radi se o 117 hrvatskih učitelja. Među koparske učenike, buduće učitelje, ubrajamo Franju Bafa iz Pićna, dugogodišnjeg učitelja i školskog nadzornika, Franu Barbalića, gimnazijskog nastavnika na Sušaku te kasnije školskog nadzornika, skladatelja Ivana Matetića Ronjgova, promotora istarskog folklor, književnika Viktora Cara Emina, ujedno i tajnika Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, Ernesta Jelušića, prvog predsjednika hrvatsko-slovenskoga učiteljskoga društva Narodna prosvjeta sa sjedištem u Pazinu, Vjekoslav Spinčića, zastupnika u Carevinskom vijeću i predsjednika prosvjetnoga Društva sv. Ćirila i Metoda za Istru, Vladimira Nazora, književnika i učitelja pazinske gimnazije.²⁴ Iz svega navedenog vidljivo je da je Učiteljska škola u Kopru školovala buduće učitelje, nositelje društvenih, kulturnih i preporodnih ideja. Škola je iznjedrila generacije učitelja koji su na prostoru Istre svojim radom opismenjivali i očuvali hrvatske škole.

3. Velocimeter

Velocimeter je naziv za uređaj koji mjeri brzinu, a izumio ga je i patentirao profesor Josip Belušić. Svoj je izum prijavio patentnom uredu u Beču. Prema dvama člancima iz *Naše sloge*, prvo službeno predstavljanje

---

²³ Božo JAKOVLJEVIĆ, „Učiteljska škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja“, nav. dj., str. 214.

²⁴ Isto, str. 216.-218.

izuma građanima i novinarima bilo je 1887.²⁵ Kako bi provjerio rad samog velocimetra, Belušić je izveo pokus tako što je mjerač ugradio u kočiju. Sâm uređaj imao je više funkcija. Osim što je mjerio prijedene kilometre, pokazivao je i koliko se osoba vozilo u kočiji te vrijeme kada je putnik ušao u kočiju i kada je iz nje izašao. Krajem veljače 1889. na relaciji Trst – Sv. Bartok održan je drugi pokus. Četvorica su novinara ujedno bila i putnici koji su sve bilježili. Za trajanja pokusa na navedenoj relaciji kočija se, prema izjavi novinara, više puta zaustavljala te su putnici imali zadatak dva puta izaći iz kočije i isto toliko puta ukrcati se na nju te nastaviti putovanje. Na povratku u Trst slijedilo je očitavanje velocimetra. Uređaj je precizno utvrdio vrijeme polaska iz Trsta te kada, koliko puta i koliko se dugo kočija zaustavljala. Također je izmjereno i koliko je vremena tijekom putovanja kočija bila bez putnika. O oduševljenju novinara svjedoči i dio članka koji predviđa velocimetru odličnu budućnost: „on će se po cijelom svijetu raširiti, a s njim također ime našeg vrlog Istranina, prijatelja i rodoljuba... želeći da mu se trud i trošak stotruko isplati“.²⁶ Uslijedilo je i službeno predstavljanje izuma za povjerenstvo Ministarstva trgovine i industrije.

Posljedica predstavljanja bila je prijava izuma Patentnom uredu u Beču i promjena naziva mjerača brzine. Naziv velocimetar zamijenjen je nazivom *controlare automatico per vettura da nolo*, što u prijevodu znači ‘uređaj za nadzor vozila u najmu’. Na Sl. 3. vidljiva je naslovna stranica originalnog patenta i naziv kojim je profesor Belušić prijavio svoj patent. On je prijavljen 17. rujna 1887. i danas se original čuva u Državnom arhivu u Beču.²⁷ Presliku patenta posjeduje i Policijski muzej u Zagrebu, koji je prilikom postavljanja tematske izložbe *Pazi, brzina!* postavio i svoja saznanja o izumitelju Josipu Belušiću.²⁸ Osim preslike originalnog patenta, na mrežnim stranicama Patentnog ureda SAD-a također se nalazi i prijava

---

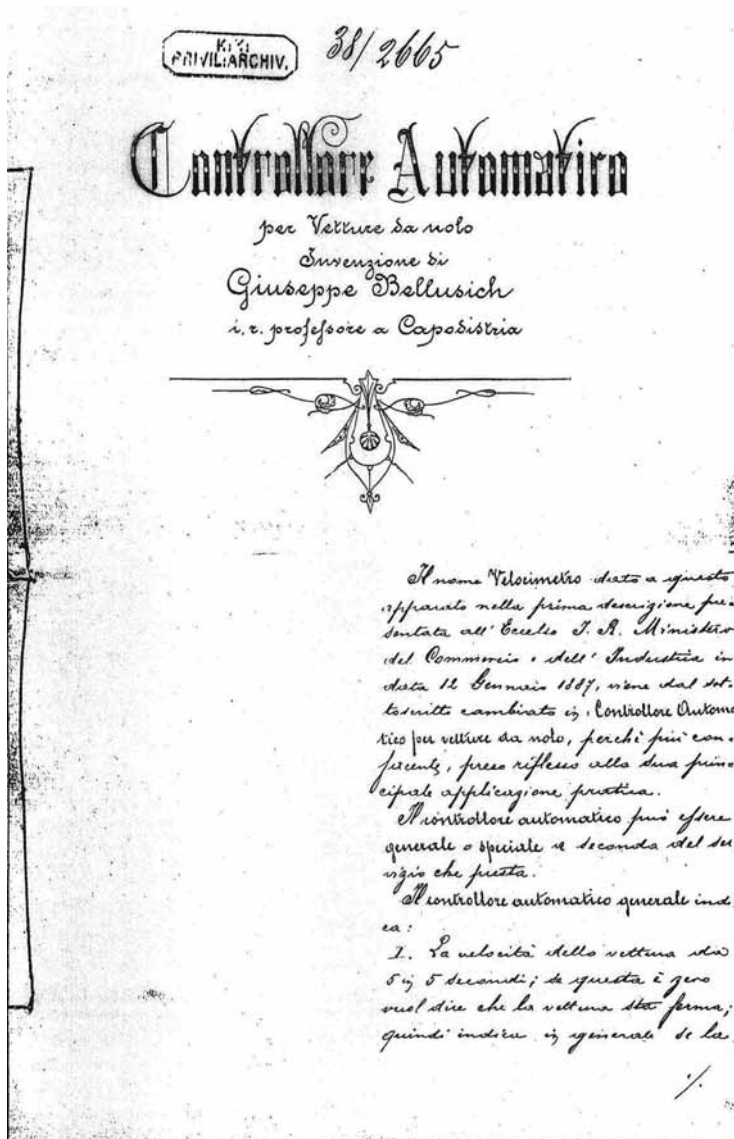
²⁵ „Novi izum“, *Naša sloga*, br. 6, Trst, 7. veljače 1889., str. 3.; „Pokus sa velocimetrom“, *Naša sloga*, br. 9, Trst, 28. veljače 1889., str. 4.

²⁶ Isto, str. 3.

²⁷ ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV, WIEN, naslovna stranica patentne prijave, 1988.

²⁸ Zahvaljujem kazivaču Igoru Belušiću na informacijama i preslici patenta iz Beča.

patenta od 16. prosinca 1890. Sâm popis nudi abecedan pregled postojećih izumitelja upisanih u njihovoj bazi podataka.

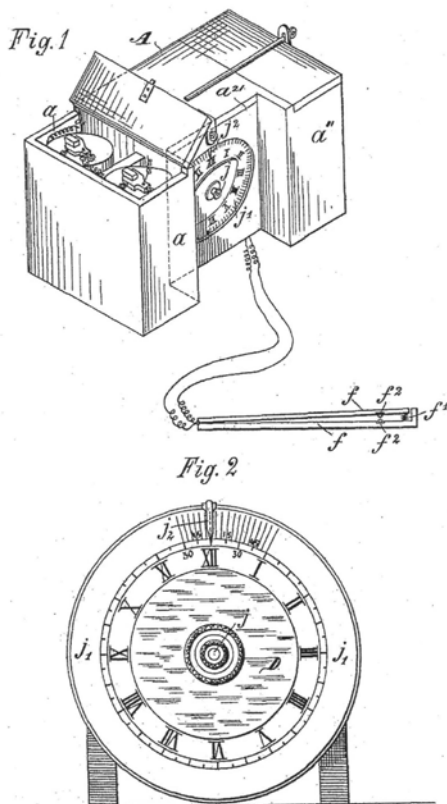

Sl. 3. Preslika naslovne stranice patenta prijavljenog u Beču
(Izvor: ZBIRKA I. BELUŠIĆA. *Österreichisches Staatsarchiv Wien*, K. K.
Privilege Archiv, 38/2665, 17. rujna 1887., str. 1.)

(No Model.)

4 Sheets—Sheet 1.

J. BELLUSSICH.
 AUTOMATIC RECORDING APPARATUS FOR VEHICLES.
 No. 442,849. Patented Dec. 16, 1890.

Witnesses.
J. Thomson Cross
Geo. H. Davis

Inventor:
Josef Bellussich
 per *Lawyer M. B.*
Attorney

THE APPEAL PETER CO. PHOTO LITHO., WASHINGTON, D. C.

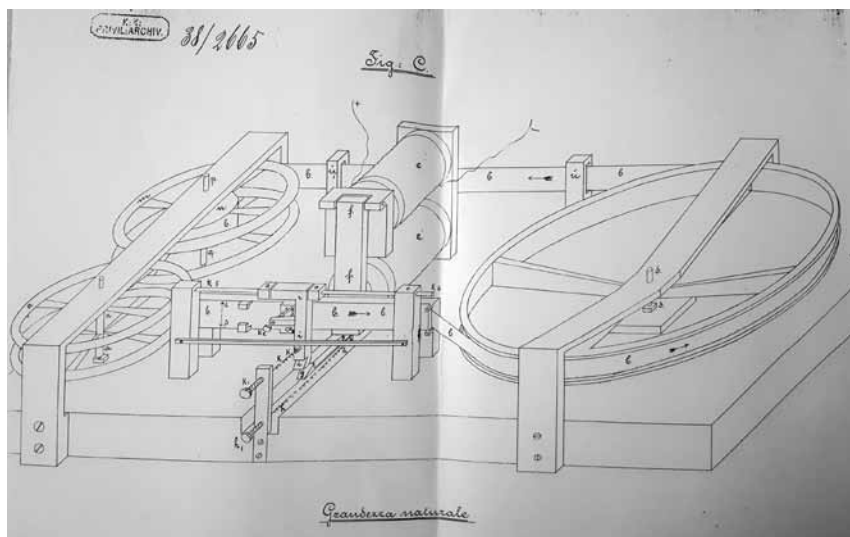
Sl. 4. Preslika američke prijave velocimetra

(Izvor: PATENTNI URED SAD-a,

<https://patents.google.com/patent/US442849>, str. 1.)

Među upisanima, pod brojem patentne prijave 442849 nalazi se i velocimeter profesora Belušića. O prijavi patenta svjedoče svojim potpisom i dvojica svjedoka, Edmund Jussen i Otto Schiffer.²⁹ Patent, kao i sâm original iz Beča, sadrži četiri shematska prikaza mjerača u prirodnoj veličini te opis i specifikaciju rada mjerača (Sl. 4.). Naziv Belušićeva velocimetra na engleskom jeziku bio je *Automatic recording apparatus for vehicles*, u prijevodu 'uređaj za automatsko bilježenje vozila'.

Prema patentnoj prijavi, osim mjerenja brzine, imao je i druge funkcije. Belušićev je uređaj mjerio brzinu vozila, vremensko trajanje vožnje i stajanje vozila, broj prevezenih osoba te vrijeme ulaska i silaska putnika. Prikazivao je i je li u vozilu bio samo vozač i jedna osoba ili je bilo više putnika. Zatim je mjerio sat, minutu i sekundu kada je prvi putnik ušao i točno vrijeme kad je posljednji putnik izašao iz vozila.

Sl. 5. Preslika patentne prijave iz Beča 1887. — crtež tahografa
(Izvor: ZBIRKA I. BELUŠIĆA. *Österreichisches Staatsarchiv Wien*, K. K. Privilege Archiv, 38/2665, 17. rujna 1887., str. 3.)

²⁹ UNITED STATES PATENT OFFICE, *Annual report of the Commissioner of Patents*, Washington 1891., str. 30. i 809. (Izvor: <https://library.si.edu/digital-library/book/annualreportofcol1890unit>).

Iz toga se izvodi zaključak kako je velocimetar bio dvonamjenski: osim što je mjerio brzinu, bio je i tahograf i taksimetar. Bio je klasičan mjerni nadzorni uređaj koji se danas koristi u kamionima, autobusima ili taksi vozilima. Danas još uvijek nije poznato kako je velocimetar Josipa Belušića završio.

4. Velocimetar na izložbi u Parizu

Krajem XIX. stoljeća Pariz je bio kulturno središte svijeta. Najnovija znanstvena i umjetnička dostignuća predstavljala su se na velikim izložbama nazvanima *World's fair*. Takvi svjetski sajmovi održali su se u Parizu 1878., 1889. i 1900. Osim što je izložba predstavljala silu novina, imala je cilj pokazati svu raskoš tadašnjih kolonijalnih sila. Godine 1889., povodom stote godišnjice Francuske revolucije i pada Bastille, održana je *Svjetska izložba* u Parizu.³⁰ Trajala je od 6. svibnja do 31. listopada 1889. i održavala se na prostoru od 0,96 km². Najveća atrakcija izložbe bio je *Eiffelov toranj*, koji je zamijenio ideju gradnje 300 metara visoke giljotine. Toranj je konstruirao inženjer Gustav Eiffel, a služio je kao glavni ulaz u izložbeni prostor. Druga veća građevina bila je *Galerie des machines*, s najvećim interijerom na svijetu, a srušena je 1910.³¹ Izložbu je posjetilo 28 000 000 ljudi, a svoje izume izlagalo je preko 61 722 izumitelja, od čega su 55% činili francuski izumitelji. Od poznatih izlagača bili su tu kompozitor Debussy, Buffalo Bill, Carl Benz i Thomas Edison, koji je svojim izumom omogućio razgledavanje izložbe noću. Njegova električna žarulja s ugljenom osvijetlila je i Eiffelov toranj. Jedna od zanimljivosti svjetske izložbe bile su i trbušne plesačice. Troškovi cijele izložbe iznosili su 41 500 000 franaka, a zarada je bila 49 500 000 franaka.³² Među izumiteljima bio je zapažen i izum profesora Josipa Belušića. U službenom časopisu Francuske, *biltenu* iz 1889., pod

---

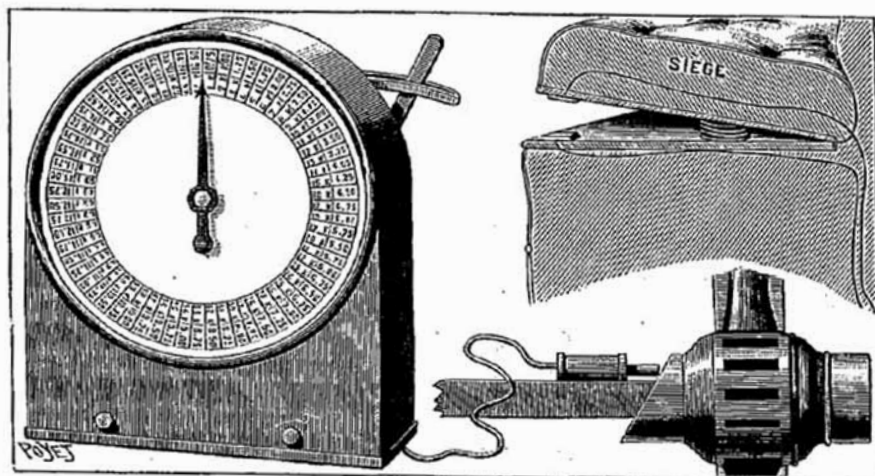
³⁰ Izvor: <http://www.geografija.hr/svijet/eiffelov-toranj-prvih-120-godina>

³¹ Izvor: <https://www.nga.gov/research/library/imagecollections/photographs-of-international-expositions/exposition-universelle-de-1889.html>

³² Izvor: https://www.loc.gov/rr/print/coll/250_paris.html

brojem 197641 nalazi se potvrda kojom je Belušiću dana suglasnost izlaganja na izložbi.³³ Suglasnost je izdana na petnaest godina, a mjesto izlaganja bilo je na Strasburškom bulevaru 23. Da je njegov izum imao uspjeha, svjedoči i pohvala i nagrada diplomom i zlatnom medaljom Francuske akademije. Akademija ga je ujedno proglasila i njezinim počasnim članom.³⁴ Istovremeno je s nagradama grad Pariz raspisao javni natječaj, kojim je trebao riješiti dugogodišnji problem gradskog prijevoza.³⁵ U ono vrijeme građani su se prevozili kočijama. Pokušale su se popraviti usluge u prijevozu putnika, posebice nakon niza dojava građana o lošoj usluzi pariških kočija.

COMPTEURS DES VOITURES DE PLACE. — Système Bellussich.

Sl. 6. Belušićev velocimetar

(Izvor: BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE, *La Science Illustrée*, 30. studenoga 1889., str. 133.)

³³ *Bulletin des lois de la République Française*, sv. 41., Paris 1889., str. 1074.; Izvor: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2141260/f1091.image.r=bellussich>

³⁴ Izvor: <https://www.istrapedia.hr/hrv/2141/belusic-josip/istra-a-z/>

³⁵ „Les compteurs de voitures de place“, *La Science Illustrée*, Paris, 30. studenoga 1889., str. 135.; Izvor: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5738747t/f137.image.r=bellussich?rk=64378;0>

Iz francuskog časopisa *Science Illustrée* saznajemo da se na natječaj javilo 129 izumitelja sa svojim izumima.³⁶ Na Sl. 6. nalazi se slikovni prilog francuskog časopisa s prikazom Belušićeva velocimetra. Neki su izumitelji zbog nezadovoljavanja osnovnih kriterija natječaja odmah bili diskvalificirani. U užem izboru ostala su trojica autora. Bili su to sistemi Belušić, Quinche i Chanffriat. Tri su sistema započela praktičnim pokusima, čime se trebalo dokazati koji je od tih triju sistema najbolji. Da su se pokusi često izvodili, govori nam i članak iz časopisa koji navodi da će se na pariškim ulicama 28. prosinca 1899. izvršiti pokus s kočijama. Časopis *Science Illustrée* također opisuje i sâm tijek pokusa i sve mogućnosti koje su nudili sistemi.³⁷ Od triju izabranih sistema željeli su izabrati najpraktičniji. Sva su tri bila gotovo ista. Mjerila su udaljenost u najjednostavnijem obliku. Pokretanjem stražnjih kotača broj okretaja prelazio je na iglu, koja je okretala broj prijeđenih kilometara. Prednost su imali sistemi Chanffriat i Belušić, koji su imali automatski mjerač. Na koncu pobijedio je sistem profesora Belušića jer je, osim traženih uvjeta i točnosti u brojanju udaljenosti, prebrojavao i broj putnika u kočiji. Broj se putnika brojio tako što je ispod sjedalice bio ugrađen brojčanik, koji se na težinu putnika zaustavljao, a kad bi putnik ustao, brojčanik bi se ponovno pokretao. Nakon višemjesečnih pokusa, velocimetar se pokazao najboljim rješenjem i u lipnju 1890. pariške gradske vlasti službeno su ga proglasile najboljim, a godinu dana kasnije prvih je sto uređaja bilo ugrađeno u pariške kočije.³⁸ U francuskom ilustriranom enciklopedijskom rječniku, koji je izlazio od 1885. do 1891., pod enciklopedijskom natuknicom *compteur* mogu se naći osnovne informacije o Belušićevu velocimetru, natječaju i ugradnji njegova mjerača u kočije.³⁹

Kad je velocimetar postao i financijski isplativ te počeo donositi prihode profesoru Belušiću, počeli su se javljati i prvi problemi. Pronađena

---

³⁶ Na istome mjestu.

³⁷ „Les compteurs de voitures de place“, *La Science Illustrée*, br. 105, Paris, 30. studenoga 1889., str. 133.-135.

³⁸ Isto, str. 133.-135.

³⁹ Izvor: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k37509r/fl19.image.r=Journal%20Universall%20Bellussich?rk=21459;2>

arhivska građa iz Državnog arhiva u Trstu svjedoči o sudskom procesu koji se vodio u razdoblju od 14. prosinca 1897. do 11. rujna 1900. protiv Vita Kamenarovića na Pomorsko-trgovačkom sudu u Trstu.⁴⁰ Sud je, naime, tužio tvrtku „Kamenarović i partneri“ s 10 kruna jer nije posjedovala dozvolu za rad. Prema iskazu, Vito Kamenarović osnovao je tvrtku zajedno s profesorom Josipom Belušićem za potrebe predstavljanja Belušićeva izuma na *Svjetskoj izložbi* u Parizu 1889. Razlog osnivanja tvrtke bio je isključivo radi prezentacije Belušićeva velocimetra u Parizu. Budući da navedena tvrtka nema niti u Trstu niti igdje na prostoru Austrije svoj ured ni zaposlenike, odvjetnik Vita Kamenarovića, Giovanni Martinolovich, predlagao je zatvaranje tvrtke, odnosno sudsko brisanje postojanja tvrtke iz Registra trgovaca. Ujedno odvjetnik umoljava sud za brisanje kazne od 10 kruna jer, kako navodi, industrijsku dozvolu za rad tvrtka ne može ni dobiti kad postoji samo formalno na papiru.⁴¹ Jedino što tvrtka posjeduje jest patent profesora Josipa Belušića. Dosad se jedino u francuskom časopisu *Le figaro* od 22. lipnja 1889. navodi podatak da je, osim profesora Belušića, izumitelj mjerača i Vito Kamenarović.⁴²

Sudski proces, prema postojećoj dokumentaciji, može se pratiti svakih 15 dana, kada se održavala rasprava na Pomorsko-trgovačkom sudu u Trstu. Na svaku odluku suda podnesena je žalba s uvijek istim traženjima, gašenjem tvrtke i produžavanjem roka za plaćanje kazne. Nakon određenog vremena, Kamenarović mijenja svoj iskaz i moli sud da se tvrtka ipak ne ugasi. To doznajemo iz žalbe koju je uložio na odluku suda u Veneciji, gdje sud predlaže brisanje tvrtke iz Registra trgovačkih tvrtki.⁴³ U žalbi navodi kako sud ne može ukinuti tvrtku bez suglasnosti obojice partnera, vlasnika tvrtke. Traži odgodu suda iz razloga što se patent dobro plasirao na izložbi u Parizu i što su počele stizati brojne novčane ponude. Navodi u iskazu

---

⁴⁰ ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE, *Tribunale commerciale e marittimo di Trieste*, Soc. VII. 114/Sez. Nr. III.

⁴¹ Isto, VII. 114/Sez. Nr. III.

⁴² Izvor: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2807990/f2.item.r=bellussich%20kamenarovic>

⁴³ ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE, *Tribunale commerciale e marittimo di Trieste*, Soc. VII. 114/Sez. Nr. III.

kako je i Institut Bancarrio iz Pariza već uplatio novac na račun tvrtke, a postoje i pregovori s jednom tvrtkom u Beču. Smatra da patent ipak predstavlja imovinu tvrtke i da sada potonja posjeduje i određenu novčanu imovinu. Moli sud da nikako ne ugasi tvrtku jer mu je ona dokaz na drugom sudskom sporu, koji se vodio izravno između njega i profesora Belušića. Naime, Kamenarović je istovremeno tužio profesora Belušića zbog povrede ugovora među njima. Odvjetnik Giuseppe Luzzatto iz Trsta predstavljao je profesora Belušića u navedenom sporu te je dao prigovor 8. travnja 1899. na odluku suda oko plaćanja kazne od 25 forinti. U svojoj se izjavi Belušić slaže s odlukom suda o otpisu tvrtke i dodaje kako on kao drugi partner nema pravo potpisa prema ugovoru, već to pravo ima Vito Kamenarović koji vodi tvrtku, ali ako je potrebno, on će biti supotpisatelj odlukom suda.⁴⁴ Vito Kamenarović, prema sudskoj odluci, izgubio je oba sudska spora i trebao platiti sve sudske troškove. Žalbu na ovu odluku mogao je podnijeti sudu u Kopru.

5. Zaključak

Da je izum profesora Josipa Belušića iz Sv. Martina nedaleko od Labina imao odjeka u svijetu, svjedoče i brojni strani znanstveni časopisi koji su pisali o izumu, ali i ugradnja njegova izuma u pariške kočije. Danas nije poznato kako je Belušićev izum završio. Pretpostavka je da je sâm izumitelj trebao uložiti veća novčana sredstva kako bi izum usavršio i predao na tržište. Postoje podaci da je svoj patent prijavio, osim Ministarstvu trgovine i industrije u Beču 1887., i patentnom uredu u SAD-u, u prosincu 1890. Belušić takva sredstva nije imao, o čemu svjedoči i sudski spor oko korištenja patentom na Pomorsko-trgovačkom sudu u Trstu. Iako je djelovao u vrijeme Tesle, Edisona i Penkale, njegov izum i djelovanje u koparskoj školi ne zaslužuju zaborav. Njegov izum postao je djelom svjetske tehničke baštine, a svojim je radom i djelovanjem zadužio svoj zavičaj i Hrvatsku. Koliko je bio uspješan izumitelj, toliko je bio i uspješan profesor, koji je svojim radom napredovao do zvanja docenta te ispratio

---

⁴⁴ Na istome mjestu.

brojne generacije budućih učitelja koparske Učiteljske škole. U 35 godina rada Učiteljsku školu u Kopru završilo je 117 hrvatskih učitelja, od kojih su neki u to vrijeme postali nositelji društvenih, kulturnih i preporodnih ideja. Neki od njih radili su s Josipom Belušićem, poput Frana Frankovića. Svoj je rad u školi započeo 1875. kao profesor fizike i matematike. Iz dostupne arhivske građe utvrđeno je da je nastavu držao na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku, a u zaduženju učitelja svugdje uz njegovo ime pisalo je da je Josip Belušić iz Sv. Martina u Istri, katolik i Hrvat. Njegov rad u školi, prema dostupnoj građi, možemo pratiti do 1905.

Josip Belušić, maestro dell'Istituto Magistrale a Capodistria

Riassunto

Nel presente saggio si cercherà di fare luce, in base al materiale archivistico, alla stampa e alla bibliografia, sulla vita e il lavoro del professore Josip Belušić (Giuseppe Bellussich). Lo scopo di questo saggio è di fare una ricerca e rispondere alla domanda chi è Josip Belušić, professore dell'Istituto Magistrale a Capodistria, nato a San Martino vicino ad Albona in Istria, inventore del dispositivo chiamato velocimetro che è stato il precursore dei odierni dispositivi di misurazione come il tachigrafo e il tassametro.

Sulla sua educazione e operato si trovano testimonianze nei materiali archivistici dell'Archivio Regionale di Capodistria. Ha studiato a Pisino e a Capodistria e dopo aver terminato gli studi a Vienna, nel 1875 ha trovato impiego come professore di fisica e matematica nell'Istituto Magistrale di Capodistria. Teneva lezioni in lingua tedesca, italiana e croata. Durante i 35 anni di attività dell'Istituto Magistrale a Capodistria 117 insegnanti croati hanno conseguito il diploma e alcuni di loro sono diventati portatori di idee sociali, culturali e rinascimentali dell'epoca. L'Istituto Magistrale di Capodistria è diventato vivaio di insegnanti che hanno trovato impiego non

solo nelle scuole, ma grazie alla propria formazione anche in attività varie e in questo modo hanno potuto difendere il diritto dei croati e sloveni di usare la lingua materna.

Che l'invenzione del professore Josip Belušić di San Martino vicino ad Albona ha avuto grande risonanza nel mondo è testimoniato anche dagli articoli di numerose riviste scientifiche straniere dell'epoca, le quali hanno scritto dell'invenzione e il fatto che il velocimetro è stato installato sui carri di Parigi.

Oggi non si ha conoscenza di come sia stata completata l'invenzione di Belušić. L'ipotesi è che l'inventore stesso abbia dovuto investire cospicui mezzi finanziari per perfezionare l'invenzione e metterla sul mercato. In base ai dati che si hanno a disposizione si sa che nel 1887 ha depositato il brevetto al Ministero del Commercio e dell'Industria di Vienna e anche all'Ufficio Brevetti degli Stati Uniti nel dicembre del 1890.

Belušić non aveva tali risorse economiche come testimonia la disputa giudiziaria per l'uso del brevetto presso il Tribunale marittimo di Trieste.

Sebbene il suo operato avveniva ai tempi di grandi inventori come Tesla, Edison e Penkala, la sua invenzione e il suo lavoro all'Istituto Magistrale di Capodistria non meritano di essere dimenticati. La sua invenzione è diventata parte del patrimonio tecnico mondiale e lui ha, con il proprio lavoro e operato, indebitato il proprio luogo natio e la Croazia.

MATTEO GIULIO BARTOLI – LABINSKI LINGVIST SVJETSKOGA GLASA

Alan Žic-Teklin, novinar i publicist

direktor izdavačke kuće PANDORA GONG j.d.o.o. Rijeka
Šetalište 13. divizije 54, 51000 Rijeka
e-mail: pandoragong@yahoo.com

Stručni rad

U radu donosi se pregled najznačajnijih dostignuća lingvisti Mattea Bartolija, čije je djelo mnogo poznatije u inozemstvu nego u rodnom Labinu i Hrvatskoj. Domaćoj javnosti njegovo se djelo cjelovito predstavilo tek nedavno u monografiji autora Alana Žica-Teklina: Tako je govorio Burbur. Izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski (2017.) te u dopunjenom i proširenom izdanju Tako su govorili Dalmatinci i Boduli. Burbur se vraća kući (2018.).

Ključne riječi: Matteo Giulio Bartoli, dalmatski jezik

Ključne besede: Matteo Giulio Bartoli, dalmatščina

Sl. 1. Matteo Giulio Bartoli

Matteo Giulio Bartoli (Labin, 22. XI. 1873. – Torino, 23. I. 1946.) jedan je od onih velikana na kojeg bi se mogla primijeniti sintagma da „nitko nije prorok u vlastitoj domovini“. Rad i djelo ovog diljem svijeta poznatog Labinjana u njegovu rodnom Labinu nedovoljno je poznat. Udžbenik za osnovne škole o njegovu radu ukratko navodi sljedeće: „Godine 1898. umro je Antonio Udina Burbur na otoku Krku, na obali Istre (...) i njegovom smrću izumro je dalmatski jezik; bio je njegov posljednji živi govornik. Antonio Udina Burbur naučio je dalmatski jezik slušajući ga od svojih roditelja. Lingvist Matteo Giulio Bartoli (1873. – 1946.) intervjuirao ga je 1897. te zapisao događaje iz njegova života i života njegovih ljudi, anegdote, pjesme, popise riječi i fraza itd., što je produbilo saznanja o tom jeziku.“

Navedeni citat nije, nažalost, iz nekog hrvatskog udžbenika, u kojima ni o Bartoliju ni o dalmatskom jeziku nema ni riječi, već iz udžbenika za osnovne škole u Peruu, te nastavlja: „Odgovorite na pitanja:

- Djeluje li ti ta činjenica kao veliki gubitak? Obrazloži svoj odgovor!
- Da, jer ne samo da se gubi jezično već i kulturno bogatstvo!
- Vjeruješ li da se to isto događa i u nekom dijelu naše zemlje? Zašto?
- Da, u džunglama naše zemlje jer ljudi žele govoriti španjolski, a ne

vlastiti materinski jezik, i to zato da bi im bila dostupna blagodat poput obrazovanja. Tako se gase jezici koji su blisko povezani s domorodačkom kulturom.“

Godine 1906. tiskano je na njemačkom jeziku Bartolijevo kapitalno djelo *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania (Dalmatski: ostaci jednog starog romanskog jezika koji se govorio od Krka do Dubrovnika i njegova pripadnost apeninsko-balkanskom ambijentu)*¹, koje kao nijedno prije i nakon njega ulazi u bit dalmatskog jezika. Temelji se na Bartolijevim razgovorima s posljednjim govornikom veljotskog (dalmatskog) jezika, Antoniom Udinom Burburom, na otoku Krku. Dalmatski jezik nastao je iz vulgarnog latinskog nakon propasti Rimskog Carstva te je srodan ostalim romanskim jezicima.

Djelo je prošireno izdanje diplomskog rada Mattea Bartolija, koji je obranio na Sveučilištu u Beču 1898. Kada je stotinjak godina nakon nastanka konačno odlučeno da se djelo tiska i na talijanskom jeziku, pod naslovom *Il Dalmatico: resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica*, urednik Aldo Duro neugodno se iznenadio: u arhivima bečkog sveučilišta od originalnog Bartolijeva diplomskog rada (napisanog na talijanskom) nije našao ni traga. Nije mu, dakle, preostalo ništa drugo nego da Bartolijev diplomski rad (napisan na talijanskom jeziku), preveden na njemački (u monografiji *Das Dalmatische...*), dade ponovno prevesti na talijanski. Dakle, na jezik na kojem je prvotno bio napisan, što je vrlo bizaran slučaj, rijetko viđen u povijesti prevođenja.

U predgovoru (prvog) njemačkog izdanja, posvećenog roditeljima, Matteo Bartoli ne skriva razočaranje da je djelo tiskano na njemačkom, umjesto na talijanskom: „(...) Pritom je bečka Akademija prihvatila prijedlog slavnog profesora da me se pošalje u druge dalmatinske gradove kako bih dopunio i završio svoja istraživanja te je potom odlučeno kako će se taj rad objaviti u ovoj zbirci *Schriften*, ali na njemačkom jeziku. Bio sam

---

¹ Matteo BARTOLI, *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania*, Wien 1906.

razočaran takvom iznenadnom i neopozivom odlukom, ali su me nagovorili sljedećim uvjerenjem: ako jedan rad o lingvističkoj situaciji u Dalmaciji bude napisan na jednom od dvaju jezika koji se govore na tom području, dakle na talijanskom ili hrvatskom, u nekih mogao bi probuditi sumnju kako je taj rad pristran, odnosno privržen jednom ili drugom narodu pa je stoga pametnije i uvjerljivije ako djelo bude pisano na nekom trećem jeziku.“

Bartoli je zaslužan i za danas uvriježen naziv samog jezika, „dalmatski jezik“. Zadnji govornici zvali su taj jezik „veclisun“. U različitim fazama svojeg znanstvenog stvaranja Bartoli razvija temu naziva jezika. Proširivši svoja istraživanja na područje cijele Dalmacije, ispravno zaključuje da je naziv „veljotski“ — kako ga je „krstio“ lingvist Graziadio Isaia Ascoli (Gorica, 1829. — Milano, 1907.) u djelu *Saggi ladini* — previše ograničen na otok Krk (talijanski: Krk = Veglia) i da u svojem nazivu ne obuhvaća cjelovit teritorij na kojem se jezik govorio, odnosno Kvarner i Dalmaciju. Zato za naziv jezika uvodi novi termin, „dalmatski“ jezik, dok se za njegove lokalne varijante koristi izrazom „veglioto“ za krčku varijantu te „raguseo“ za dubrovački dijalekt, na hrvatski preveden kao „raguzejski“. Bartoli je svoj prvi rad o toj temi 1897. naslovio *Nuovi contributi allo studio del dialetto veglioto (Novi prilozi proučavanju veljotskog dijalekta)*; potom 1899. — 1900. govori o „Altromanisch Dalmatiens“ (staroromanskom dalmatinskom), 1900. odlučuje se za naziv „neolatino indigeno di Dalmazia“ (neolatinski nastao u Dalmaciji) i tek 1906. upotrebljava naziv „Das Dalmatische“ (dalmatski).

I. Sukob s lingvistima

Već na samom početku karijere, još u studentskim danima, Bartoli se upleće u sukob koji je početkom XX. stoljeća zapanjio znanstvenu javnost. U svojim djelima obrušava se na rad cijenjenog rovinjskog lingvističara Antonija Ivea (Rovinj, 13. VIII. 1851. — Graz, 9. I. 1937.), redovitog profesora na Sveučilištu u Grazu.

Sl. 2. Antonio Ive

Starijeg kolegu Ivea u *Das Damatische* Bartoli optužuje najgorom mogućom optužbom za svakog znanstvenika – da ne razumije sadržaj na kojem radi: „Ima onih koji će pohvaliti Iveovu rijetkorječivost jer nije preveo materijale koje je prikupio. Ipak, pogrešni prijevodi pojedinačnih riječi (prikazanih prema abecednom redu) i druge indicije pokazuju da nije preveo svoj veljotski jednostavno zato što ga nije dobro razumio (...). Treba stvarno biti potpuno bez sluha ako riječ **leua** prevodiš kao imperfekt (...). Da takav način nema nikakve vrijednosti, već, dapače, upravo radi štetu znanosti, to shvaća tko god ima imalo smisla za znanost“. Bartoli nadalje citira jednu rečenicu veljotskog, koju je navodno Ive čuo u razgovoru dviju starica, i nastavlja paljbu: „Ni ovo ni druga lingvistička svjedočanstva o toj starici ne pojavljuju se u sljedećim Iveovim djelima. Je li zaista u tim okolnostima čuo tu rečenicu? I ako jest, zašto Ive, u situaciji nedostatka

osoba koje su govorile veljotski, nije intervjuirao tu gospođu, koja je bila u stanju ispričati tako lijepe stvari, niti ju je podrobnije predstavio makar samo s jednom jedinom riječju (...)? Autor kaže: 'U više posjeta Krku dolazio sam tražiti nove izvore, usmene ili pisane, o ovom dragocjenom jeziku'. Tijekom tih 'više posjeta', kada je barem Udina Burbur još bio na životu, spasio je za nas (samo) dva lista 'o ovom dragocjenom jeziku' [podcrtao Bartoli]!"

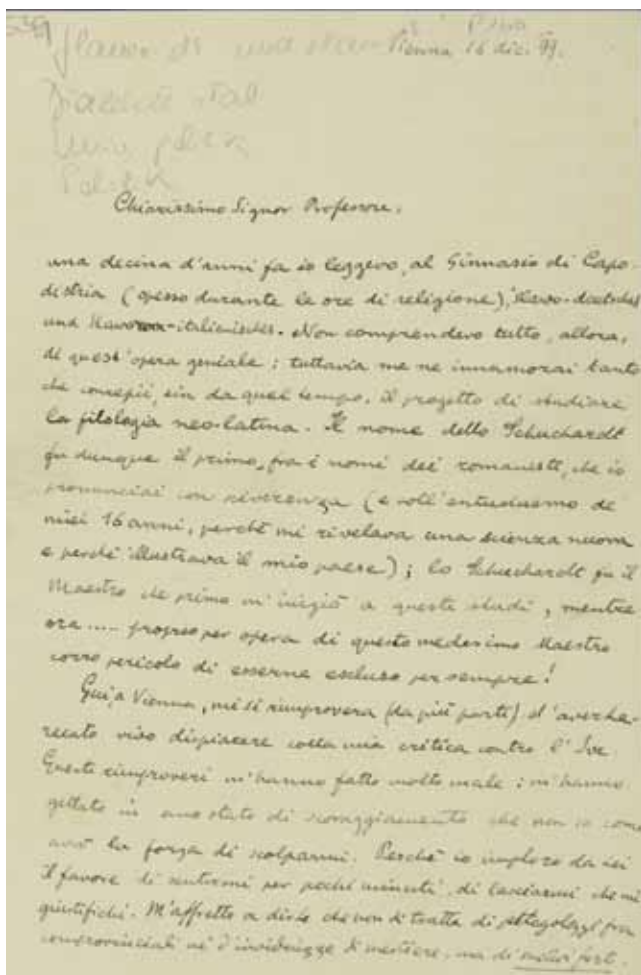
Nigdje, međutim, Bartoli javno ne navodi uzrok početka sukoba s Iveom. Prvi se put taj uzrok predstavlja u knjizi *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli*, pronalaskom Bartolijeve privatne korespondencije s lingvistom Hugom Schuchardtom (Gotha, 4. II. 1842. – Graz, 21. IV. 1927.) u Arhivu Hugo Schuchardt u Grazu. U djelu *Das Dalmatische* Bartoli navodi tek maglovitu natuknicu, čak i ne spominjući izrijeком Ivea, insinuirajući da ga je netko krivo informirao o Burburovoj navodnoj smrti. U svojem pismu Schuchardt Bartoli bez dlake na jeziku otkriva karte i opisuje ono što javno (u knjizi) ipak nije naveo. Schuchardt je bio neprikosnoveni autoritet svojega doba te su dugo trajali pregovori o preseljenju iz Njemačke u Austriju i preuzimanju Katedre za romanistiku u Grazu. Kasnije je upravo Schuchardt predložio i uspio ustoličiti Antonija Ivea na romanistici u Grazu. Tim više se Bartolijev potez doima kao reakcija očajnika koji više nema što izgubiti, moleći svojeg idola da stane na njegovu stranu.

Bartolijev položaj u znanstvenim krugovima bio je tada više nego klimav, vlastitom krivnjom, jer se drznuo (već u svojem prvijencu) udarati na autoritete poput Ivea. Iako je tražio podršku na sve strane, Bartolija u sukobu nije podržao ni jedan od lingvista koji su na ovaj ili onaj način bili upleteni u priču.

Nešto kasnije Bartoli se sukobio i s kolegom Clementom Merlom te je time već na početku karijere u tadašnjim znanstvenim krugovima odavao dojam svadljivog mladića kojeg je bolje izbjegavati. Nije nam poznato što je Schuchardt odgovorio na Bartolijevo moljakanje, ali, sudeći prema korespondenciji s drugim profesorima (iz tog razdoblja), nema nikakve sumnje da je dušom i srcem stao na stranu Antonija Ivea.

Ovako piše Bartoli Schuchardt 16. prosinca 1899.: „Ovdje u Beču spočitava mi se (s više strana) da ste bili vrlo nezadovoljni mojom

kritikom prema Iveu. Ti su me prijekori vrlo pogodili: bacili su me u jedno obeshrabrujuće stanje iz kojeg ne znam hoću li imati snage izvući se. Stoga Vas preklinjem za uslugu da me saslušate samo nekoliko minuta, da mi dopustite da se opravdam. Da Vam odmah uvodno kažem kako se ne radi o ogovaranjima u bečkim krugovima, niti o sitnim profesionalnim zavistima, nego o snažnim motivima. Dakle, *audiatur et altera pars*².

Sl. 3. Bartolijevo pismo Schuchardtu

² „Neka se čuje i druga strana“.

Do prije tri godine nisam poznao Ivea, osim po glasini. Ta je glasina bila, i još je uvijek, ne baš naklonjena njemu ovdje u Julijskoj Veneciji i u Trentinu (ali, da se razumijemo, nije bila o njemu kao znanstveniku, kojeg svi slijepo štiju, poput nekog nepoznatog božanstva, nego o njemu kao osobi, za kojeg svi kažu da je prijetvoran i zloban³). Ipak, malo zbog mojeg buntovnog duha, malo zbog onog da 'nitko nije prorok u vlastitoj domovini', Ivea sam više puta branio, prvenstveno među studentima. (Ako treba, mogao bih navesti imena i u kojim okolnostima). Nisam imao nikakvih predrasuda prema njemu.

Prije tri godine, prolazeći kroz Graz (na povratku iz Pariza), posjetio sam ga prvi put. Primio me je srdačno, s mnogo pažnje, rekavši mi da ga posjetim još koji put. Tako sam i učinio tijekom te školske godine (1896./1897.). Razgovarali smo, naravno, o našim dijalektima te sam više puta imao priliku pitati ga ima li načina da spasimo još ponešto od jasnog veljotskog dijalekta. Više od jednog puta dobio sam odgovor (od njega, koji je malo prije toga bio u Krku, ne znam na kojem od putovanja u Rijeku ili iz Rijeke) da je Udina, zadnji govornik veljotskog, već neko vrijeme mrtav!!! I to još nije sve. Vrlo je vjerojatno da Ive nije prevario (znanstveno) samo mene, već i druge (znam, na primjer, za Altona, koji mi je to rekao) te time doveo do toga da je znanost zauvijek izgubila prava pravcata blaga: Udina (s drugim starcima) u međuvremenu je zaboravio zauvijek mnoga vrijedna znanja. Ne radi se, dakle, o nekakvom ogovaranju mene osobno, nego o najvećem zločinu koji se može počinuti: *crimen laesae scientiae*⁴.

No, to – kao što rekoh – nije sve. Pošao sam na Krk jer mi je pala na pamet sretna ideja da ne povjerujem Iveu (nego njegovim 'neprijateljima'): pronašao sam Udinu živog i nakon što sam od njega prikupio materijale u najmanje oštećenom stanju (što je bilo moguće s pomoću specijalne metode, koju ću Vam opisati detaljno u završnom radu), pokušao sam napisati diplomski rad, za koji mi je kasnije Akademija ukazala čast povjerivši mi zaduženje koje Vam je poznato. I što se tada dogodilo?

³ Izgleda da je Ive zaista trpio objede gdje god je djelovao. U Državnom arhivu u Rijeci čuva se Iveovo privatno pismo Tomasu Lucianiju iz prosinca 1883., u kojem se žali da učenici njegove gimnazije dijele letke protiv njega s uvredama, pa čak i prijetnjama. Kao razlog navodi da su ljuti jer je od njih zahtijevao da više uče svoj jezik.

⁴ „Zločin uvrede znanosti“.

Ive je saznao za to moje zaduženje i – sudeći prema ovom što ću Vam sada napisati – nije mu uopće bilo drago: proširio je glasinu među studentima u Grazu i u nas u provinciji (ako treba, mogu navesti imena) da sam se prodao Slavenima iz Balkanske komisije te da svrstavam Istru u Balkan i slične stvari. Vi poznajete Istrane, ali ne dovoljno da možete zamisliti stupanj indignacije prema tim optužbama (...). Čuo sam jeku toga posvuda: ovdje u Beču, za vrijeme praznika, u Istri, u Trstu, svugdje. Jedan gospodin u Trstu jedva mi je uzvratilo pozdrav jer navodno želim ‘pokazati da smo mi Slaveni!’ Dobrano sam se namučio objašnjavati kako stvari stoje: izgubljeno vrijeme. ‘Balkan-Komisija’ za njih je jedna vrsta panslavenske propagande u korist Rusije. Naravno, Ive je vrlo dobro znao da, premda uvrštavam Krk u Balkan, ne znači da uvrštavam i Istru jer Krk nije Istra (...).

Te su dvije činjenice u meni suštinski preokrenule predodžbu koju sam bio stvorio o Iveu kao osobi (kojeg sam prije smatrao, ponavljam, nepravedno oklevetanog). Nakon tog iskustva počeo sam u potpunosti vjerovati *vox populi* da je Ive prijetvoran i zloban.

Reputacija koju je stekao te atmosfera koja je protiv njega vladala u austrijskim znanstvenim krugovima vjerojatno su utjecale na Bartolija da prihvati posao izvan domovine, Austro-Ugarske. Zapečativši si karijeru već na početku, prihvatio je posao nositelja Katedre u Torinu (Italija), i to u dobi od samo 34 godine! Ondje je predavao romanistiku do kraja karijere.

II. Otkrivanje metoda za izučavanje izumirućih jezika

Veličina Bartolijeva djela nije samo u otkrivanju gramatike i vokabulara dalmatskog jezika. Razlog zbog kojega o Bartolijevu djelu uče studenti lingvistike diljem svijeta jest taj što je on bio prvi lingvist koji je postavio temelje izučavanja svih jezika koji su u završnoj fazi pred izumiranjem. U doba kad se Bartoli susreo s posljednjim govornikom veljotskog, lingvistika je bila u povojima i metode proučavanja izumirućih jezika nisu postojale. Tu je Bartoli pokazao svoju kreativnost i genijalnost znanstvenika te načine pristupanja problemu, koji se još i danas koriste.

Ne imajući drugog informatora o dalmatskom jeziku, Bartolijevo konačno razočaranje nad svojim subjektom bilo je sigurno vrlo veliko. Burbur je daleko od idealnoga govornika, dapače, teško da ga je bilo koji lingvist uopće uzeo u obzir kao informatora o nekom jeziku.

Ako pokušamo sažeti u jednoj rečenici, posljednji govornik tisućugodišnjeg jezika bio je nagluhi krezubi starčić, koji je govorio mnoge jezike i koji veljotski nije govorio četrdesetak⁵ godina.

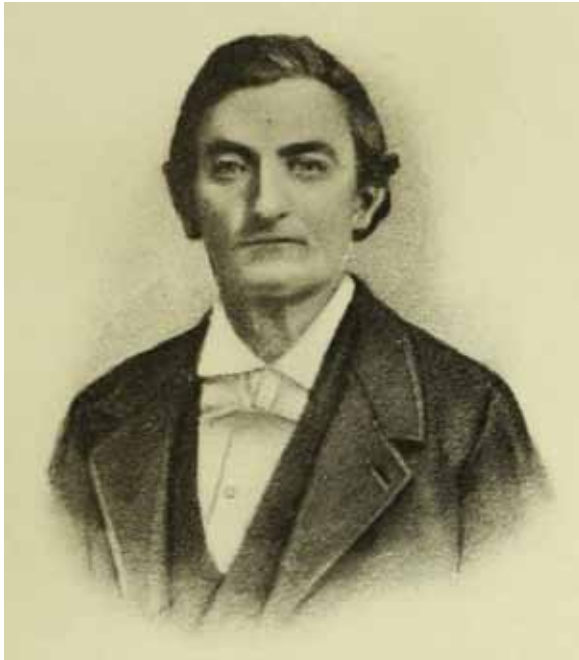
Već pri pripremi samog putovanja na Krk, prije negoli je uopće upoznao Burbura, Bartoli je u Labinu smišljao taktike kako tretirati pedeset godina starijeg Burbura. „(...) Iznaći način da obeshrabrim Udinu da ne ‘izmišlja’. Jer, nisam ga smio baš obeshrabriti. Ako se nekome naredi: ‘Pazi kako govoriš’, neki, upravo zbog treme, ne uspijevaju govoriti jasno i ispravno. Udina svakako nije bio tip kojeg će se tako lako prestrašiti. Zato sam mu odmah rekao, bez prijetnji, ali s odlučnošću: ‘Stvari koje ćete mi Vi govoriti mogu sve provjeriti jer su tiskane u ovim knjigama.’ Nadam se da sam tako uspio držati Udinu daleko od bilo kakve proizvoljne izmišljotine.“

Da je Bartoli poput nekog detektiva imao razloga sumnjati u poneku Burburovu rečenicu, svjedoči i činjenica da je, pored obiteljskog nadimka Burbur, imao još jedan: „Spaka“, što bi značilo ‘onaj koji malo izmišlja’, ‘hvalisavac’, ‘razmetljivac’. Bartoli se raspitao među stanovnicima Krka i izgleda da nije našao neki valjan razlog zašto su ga tako zvali, osim možda zavisti sumješšana jer je bio jedini kojeg su po Krku tražili učeni ljudi, lingvisti i povjesničari te ga vjerojatno počastili kakvim ručkom u gostionici. Izazivao je pozornost naizgled važnih ljudi, čavrljao s njima na nekom čudnom jeziku pa mu je neki zlobnik nepravedno prišio podrugljiv nadimak. Bartoli o tome kaže doslovce: „Javno mišljenje u Krku nije, međutim, potvrdilo taj nadimak, koji se možda može objasniti činjenicom da se Udini, s njegovim ‘nerazumljivim slengom’, kojim se ponekad dičio pred svojim sugrađanima, nije vjerovalo.“

---

⁵ Bartoli navodi dvadeset godina, što nakon istraživanja krčkih matičnih knjiga s podacima o datumima smrti zadnjih osam izvornih govornika (s izuzetkom Burbura) možemo sa sigurnošću odbaciti.

Sl. 4. Antonio Udina Burbur

Iz prijašnjih objava Bartoli je s lakoćom zaključio da je psihološki profil Burbura takav da treba biti izuzetno oprezan pri intervjuiranju jer prijeti opasnost da izmisli riječ koju ne zna: „(...) izgleda da je Udina prijašnjim istraživačima, a neki su bili manje lukavi, prenio neke sumnjive riječi (naravno, ne u potpunosti zlonamjerno).“ Kada je jednom prilikom Bartoli pitao Burbura kako to da sad tvrdi da ne zna određenu riječ, a bio ju je rekao prije nekoliko godina jednom drugom ispitivaču, Burbur mu je iskreno odgovorio: „**Ju ai det joina monouta⁶... fuars ke me la ju kavut del kup**“ („Rekao sam jednu glupost (vulgarno)... možda sam to iskopao iz glave/izmislio“).

Da bi uopće mogao kvalitetno „izvući“ iz svojeg jedinog objekta proučavanja stare dalmatske riječi i strukturu jezika, Bartoli je najprije

---

⁶ Veljotski *monouta*, kao i venecijanski te čakavski *monada* znači ‘glupost’, ‘bedastoću’, a dolazi od vulgarnog izraza *mona* za ženski spolni organ.

morao smisliti kako eliminirati ili umanjiti gore opisane negativne karakteristike Burburove jezične kompetencije. Lingvistika je tada bila u povojima i znanstvene metode za proučavanje „posljednjega govornika“ nisu postojale. Trebalo ih je izumiti: „(...) moglo bi se reći, tijekom prvog razgovora, da je zbog duge šutnje popustilo njegovo znanje. Štoviše, i gore: govorio je baš mnogo, već od prvog njegova jutarnjeg posjeta, ali ono što je izgovarao daleko od toga da je bio veljotski; bilo bi preciznije reći da se radilo o venecijanskom dijalektu zamaskiranom u veljotski i s izgovorom bez ikakve dosljednosti. Stoga nisam tražio da govori odmah na veljotskom; radije sam ga zamolio da mi najprije govori pojedinačne riječi, nazive mjesta i lokaliteta. Priznajem da takav način postupanja općenito treba izbjegavati: riječi koje dolaze izgovorene pojedinačno su, pogotovo za fonetičara, manje korisne i upotrebljive od povezanih riječi, umetnutih u konverzaciju. U nekim se slučajevima ipak treba zadovoljiti pojedinačnim riječima. U mojem je slučaju to bilo upravo, ako se ne varam, nužno. Prva metoda koja se u sličnim slučajevima vjerojatno treba primijeniti, a što sam i sâm slijedio, jest ona da se pokaže i pita: kako se zove ovaj predmet? Kako se zove radnja koju upravo obavljam? Svejedno, i takvi su pokušaji, što je prirodno, ponekad predodređeni za neuspjeh. No, moj Udina smjesta je shvaćao, iznenađujuće dobro, čak i u slučajevima u kojima je pokazivanje bilo vrlo nejasno. Ipak je ponekad bilo neophodno poslužiti se prijevodom. Naravno da je prijevod uvijek varljiv, pogotovo u slučaju Udine. Ako sam tražio prijevod talijanske riječi **guarda** (pogledaj), mogao sam biti siguran da će mi Udina (umjesto da prevede riječ) pokloniti neku fonetsku ‘veljotizaciju’: **guorda**. Stoga sam, da odagnam tu prikrivenu sugestiju, upotrebljavao kao posrednika hrvatski jezik: **pogledaj**. U tom je slučaju njegova ‘veljotizacija’, naravno, bila nemoguća ili bar teže izvediva: odgovor je bio jedan lijepi veljotski **kapta**. Kada mu, pak, nisam našao hrvatsku riječ, tada sam se obraćao nekoj gospodi službenicima, koji su ručali u svratištu (i koji su nas s velikim interesom slušali kako govorimo taj čudan jezik); govorio sam im na njemačkom riječ koja me je zanimala, oni su je prevodili na hrvatski, a Udina je onda uzvraćao veljotskim.“

Koliko god je Bartoli svojim metodama pokazao veliku inventivnost, dapače, i lukavost izuzetno inteligentnog znanstvenika, učinci nisu uvijek bili pozitivni. „Ali ta jezična konfuzija tipično austrougarska (germansko-slavensko-romanska) imala je ne baš stimulirajući efekt na mozak jadnoga

starčića. Ponekad mi se, razumljivo, činio konfuzan od svega toga, ili bar nije bio neopterećen i smiren u onoj mjeri kakvu sam priželjkivao. U tim slučajevima ostajao mi je samo jedan izlaz: staviti jedan prikladan upitnik, što će se u ovoj knjizi primijetiti kao 'sumnja' ili 'manje sigurno' stavljeno između zagrada. Neke sam riječi pitao izravno na talijanskom, ali sam ih uvijek naznačio upitnikom ondje gdje su mi se činile 'veljotizirane' ili sumnjive zbog drugih motiva. S druge strane, neke sam riječi pridobio potpuno spontano, a da ništa nisam pokazao prstom ili se pritom služio drugim jezikom.“

Bartoli samog sebe (između redaka) opravdava da je tijekom mjesec dana boravka na Krku počinio istu grešku kao i njegov kolega Ive dvadesetak godina prije. Ono što je ostalo zabilježeno od njihovih razgovora s Burburom nije baš previše opsežno. „Tek posljednjih dana, kada sam smatrao da se Udini sjećanje veljotskog jezika osvježilo i okrijepilo, potaknuo sam ga da mi ispriča nešto povezano. Naravno, ni u tom slučaju nisam mu mogao dati slobodne ruke. Općenito sam mu morao davati 'inspiraciju' u vezi s nekom temom. Činilo mi se osobito prikladnim čuti nešto o njegovu mladenačkom razdoblju. U starim sjećanjima na njegovu mladost i riječi bi trebale biti starije (više veljotske) nego u ne tako davnim iskustvima. O njima trebao bih ga ispitivati tek naknadno, nakon što se usavršio, s namjerom da i ovdje pridobijem jezik što je moguće više 'antički'. Od izuzetne je važnosti činjenica da je, kad sam ga ispitivao o njegovoj prvoj ljubavi (koja mu je očito ostavila snažna sjećanja), govorio sa sigurnošću i živošću te izgovorio prvi put dragocjenu riječ **ninapta** (zaručnica).“

Jedino čime Bartoli nije raspolagao, a bilo je već tada dostupno, jest fonograf, aparat koji je mogao reproducirati zvuk, u ono vrijeme tehnička novotarija, koju je 1877. izumio Thomas Alva Edison. Ističe da bi lingvistika napredovala da je posjedovao taj aparat i potajno snimao Burbura. „No, to su idealne situacije. Imao sam pred sobom jezik pred izumiranjem i nisam mogao aplicirati slične metode. Radilo se o jednom slučaju anomalije ili, bolje rečeno, hitnoći.“

Manje od godinu dana nakon prvog intervjua 1897., Burbur pogiba u eksploziji cestarske mine. Budući da na cijelom svijetu više nije postojala niti jedna jedina osoba koja je bila u stanju govoriti dalmatski nakon 1898., Bartoliju je preostalo samo još ispitati nekolicinu ljudi, koji dalmatski nisu

znali govoriti, ali su zapamtili pokoju riječ, molitvu ili pjesmicu. Na Krku je pronašao više od trideset osoba koje naziva „epigoni“, dajući ispravno mišljenje da bi to bio dovoljan broj za kvalitetnu analizu, ali ipak nije bilo tako jer: „Ono što su mi mogli isporučiti bilo je vrlo malo. Epigoni ne znaju ‘govoriti’. Samo su u stanju sjetiti se, odnosno ponoviti ono malo što im je ostalo u sjećanju zbog ovog ili onog motiva. Općenito uzevši, treba imati pred očima da oni ne razumiju ono što govore.“

Svoje su si mjesto u povijesti lingvistike neki pokušavali osigurati i na nepošten način. Tako je orguljaš Velčić nakon Burburove smrti također trebao biti informator jer je i on bio u kontaktu s Burburom, ali je uslijedilo razočaranje. „Bilo kako bilo, čini mi se da su neke riječi bile izvučene *in bona fide* iz već objavljenih materijala. Na moje pitanje Velčić mi je odgovorio da je proučavao veljotski već nekoliko godina prije...“

Dok je Velčić barem priznao da o njegovu „poznavanju“ veljotskog svjedoči ustvari recikliran već objavljen tekst, bilo je i manje iskrenih i još manje dobronamjernih „informatora“. Dolazak (tri puta) bečkog profesora među siromašno krčko pučanstvo imao je kao negativnu nuspojavu da su se neki polakomili pa su se pojavili i posrednici koji su Bartoliju predstavljali ili obećavali predstaviti razne (lažne) „poznavatelje“ veljotskog, naravno, ne besplatno. „Postojala je opasnost da se neki puste indoktrinirati od raznih „poznavatelja“, željnih primanja naknade za trud. Gospodin Tribusson saznao je za jedan takav slučaj. Ukazao mi je ljubazno na njega prije negoli sam se uputio k tom čovjeku, koji je bio vrlo mlad i zato smatran nepouzdanim.“

Zaključak svih tih ispitivanja bio je taj da je, nažalost, Burbur još za života govorio istinu: bio je jedini govornik veljotskog jezika koji je njime zauvijek izumro. Dok je još bio živ, nije uspio prenijeti taj jezik na buduća pokoljenja, premda je imao brojnu djecu i unuke. Dvoje njegove djece, sina Oliva i kćer Giovannu (udovicu Vassilich), Bartoli je intervjuirao. Oboje su znali čitati i pisati, a indikativno je da je 52-godišnji Olivo, osim talijanskog, govorio i furlanski, hrvatski te njemački, koji je naučio u vojsci. Dakle, bio je poput Burbura poliglot, a opet nikad nije naučio veljotski. Najdulja rečenica koju je znao izustiti na veljotskom bila je ona koju je zapamtio kad mu je djed, Burburov otac, prijetio: „**Jamna buzauru, no ti bule serar la puarte? Te dure jo pel čol!**“ („Dušo prevrtljiva, nećeš zatvoriti vrata? Dat

ću ti ja po guzi!“)

Njegova sestra govorila je samo talijanski, a na veljotskom znala je tri rečenice. Bartoli, ne bez doze razočaranja, konstatira da su njihova sjećanja o veljotskom mnogo skromnija (i banalnija, ako smijemo primijetiti) nego što bi se to očekivalo od djece posljednjega govornika, a čak i ono malo što su znali nisu naučili od oca, nego od djeda!

III. Bartoli kao lik u romanima

Sl. 5. Naslovnica romana *O profesor de vegliota* (*Profesor veljotskog*)

Izumiranje veljotskog jezika tema je vrlo poznata u inozemstvu, kao paradigma i upozorenje što se može dogoditi modernim manjinskim jezicima. Aktualizirali su je brojni umjetnici u Španjolskoj, koja ima više jezičnih manjina. Neki od tih jezika, poput galješkog, baskijskog i katalonskog, imaju status službenih jezika (u upravi, školstvu itd.) u nekim španjolskim provincijama. Ne iznenađuje stoga da je Bartoli ušao i u španjolsku književnost, i to kao lik u romanima! Dvojica španjolskih pisaca bave se temom veljotskog jezika. Prvi je **Manuel Veiga Taboada** (1960.), novinar i pisac na manjinskom galješkom jeziku, doktor političkih znanosti i sociologije. Godine 2008. objavljuje roman *O profesor de vegliota (Profesor veljotskog)*.

U tom romanu aktualizira problem manjinskih jezika u Španjolskoj. Galicija postaje poligon jezične kontrole u kojoj politička presija ostavlja mjesto samo za „istočnjački jezik“ (misli se na španjolski), getoizirajući i proganjajući rijetke govornike veljotskog jezika (odnosi se na galješki jezik). Glavni protagonist, profesor veljotskog, nakon što je shvatio da ga prisluškuju i s namjerom da ne dovede u opasnost svoju suprugu i kćer, kreće na zanimljivo putovanje vlakom. Vraća se u Pueblu, svoj rodni grad, gdje želi sakriti dva spisa koja je uspio spasiti nakon posljednjeg napada na svoje računalo, u kojem je pohranio vlastita istraživanja o veljotskom, jeziku koji je svojevremeno imao svoje zlatne trenutke, ali sada nepovratno nestaje. Putuje u posebnom vlaku zvanom „čupapragove“, koji se putovanjem ujedno koristi za uklanjanje pragova na pruži kojom ide, uništavajući je zauvijek. Metaforički vlak-jezik simbolizira izumiranje jezika, a sporo i monotono putovanje omogućit će profesoru veljotskog da se udubi u ličnosti i razmišljanja svojih suputnika u vagonu te da ujedno portretira svoj životni put tijekom pustih pejzaža kojima polako prolaze. Što radi osoba na tom vlaku? Zašto je nepovjerljiv prema suputnicima? Zašto su u vlaku čudni predmeti poput knjiga na veljotskom, požutjelih i prašnjavih? „Protagonist, udaljen od svojeg ureda, svoje kćeri, supruge i zemlje, usmjerava nas na Burbura, zadnjega govornika veljotskog jezika (...), ostaju mu samo riječi, koje nosi sa sobom u dvama spisima.“⁷

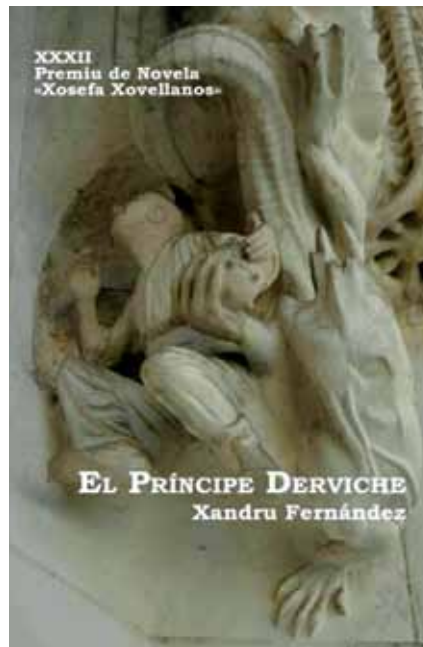
„Profesor veljotskog jedna je melankonična i užasna metafora

---

⁷ Leonardo FERNÁNDEZ CAMPOS, *Do abandono*, Vigo, 25. kolovoza 2008.

sistematične destrukcije i razgradnje jednog društva, induciranog suicida njegova jezika, a time i osude na izginuće jedne nacije, koja se, bez jezičnih korijena na kojima počiva, na kraju pretvara u duha, u dušu *Santa Compañã*⁸ u sjećanju onih koji će nas naslijediti.“⁹

Drugi roman u kojemu jednu od glavnih uloga ima lik Burbura, a pojavljuje se i Bartoli (bez izričitog navođenja imena i prezimena), napisao je Xandru Fernández (1970.), asturijski pisac i profesor filozofije na Sveučilištu u Oviedu. Roman nosi naslov *El príncipe derviche* (*Princ derviš*), za koji je 2011. dobio nagradu *Xosefa Xovellanos*.

Sl. 6. Naslovnica romana *El príncipe derviche* (*Princ derviš*)

⁸ *Santa Compañã* u mitologiji Galicije i Asturije poznata je legenda o procesiji pokojnika (duša), koja počinje u ponoć, a zatim se posjećuju kuće u kojima je nedavno bilo smrtnih slučajeva. Duše hodaju u crnim kabanicama, bose i s upaljenom svijećom. Vodi ih živa osoba, muškarac ili žena, ovisno o tome je li zaštitnik župe svetac ili svetica, a sljedeći se dan ne sjeća događaja.

⁹ Armando REQUEIXO, „Apocalypse vegliota“, *Faro de Vigo*, „Faro da Cultura“, br. 249, 22. svibnja 2008.

Autor je boravio na Krku tražeći inspiraciju za svoj roman, čija se radnja i događa na tom otoku: „(...) Postojao je jedan otok, koliko sam shvatio. Bio sam upravo ja taj koji je zaključio da se radilo o jednom od onih dalmatinskih otoka koje oplakuje Jadransko more, koji su mijenjali gospodara svakih pedeset godina i gdje stanovnici nisu dobro znali kojim su zakonima podložni. No, postojale su kontradikcije koje su me ispunjavale sumnjom. Jedna od njih bila je u vezi s klimom: bilo je teško zamisliti da na Jadranu ima toliko zime kao što je to on ispričao. Baltik je bio druga opcija, ali Baltik je predaleko od Italije. Otok o kojemu je riječ u ovoj priči blizu je Italije, čak je moguće da je pripadao Italiji ili jednoj od talijanskih državnica u prošlim vremenima. To su bile moje nedoumice, koje, kao što se vidi, nisu mnoge (...).

(...) Ako su govorili, Mauro je bio taj koji je sve rekao, gotovo sve jer je Burbur malo i slabo govorio, jedva da je imao zube i sve što je izlazilo iz usta bili su nerazumljivi zvukovi koji u bili u međusobnom neskladu bilo kojeg jezika. Osim toga, nikad se nije ni znalo kojim je jezikom govorio. Poznao je mnoge jezike. Poznao je i jezik koji više nitko ne govori, koji samo on zna govoriti – kako se kaže, izumrli jezik. Burbur ga je naučio od roditelja, ali otkako su umrli, nije bilo nikog s kime bi komunicirao na tom jeziku.

(...) Prije nekoliko mjeseci došao je brodom jedan talijanski znanstvenik. Želio je prikupiti riječi onog jezika koji je samo Burbur poznao, ispitivao je Burbura i sve zapisivao, ali nije bio baš siguran da je sve to išemu služilo. Izgleda da je to bio jezik kojim se na otoku govorilo od pamtivijeka, u jednoj epohi od koje nije ostalo ni sjećanje.

Je li moguće da je taj posjetitelj bio još jedan lovac na mrtve riječi (...)?“

IV. Posljednje godine života: nostalgija za Istrom

Zbog karijere Bartoli je gotovo cijelog svojeg života izbivao iz rodne Istre. Živeći, radeći i primajući plaću u fašističkoj Italiji, nije se isticao u politici, nije si zaprljao ruke fašističkom ideologijom. U Torinu ga je zatekla kapitulacija Italije 1943. i novi vjetrovi koji su puhali s ove strane Jadrana – njegova rodna Istra bila je od 1945. pod vlašću socijalističke Jugoslavije. To mu je slomilo srce te je od tuge i nostalgije umro, kako možemo razabrati iz članka Giacoma Devota, povodom stogodišnjice njegova rođenja. Naime, talijanski list *Corriere della Sera* objavio je (22. kolovoza 1973., dakle nedugo prije godišnjice njegova rođenja) članak navedenog autora pod naslovom „Adio Matteu Bartoliju u Labinu“¹⁰, iz kojeg prenosimo neke dijelove: „U Labinu, na istočnoj obali Istre, rodio se 22. studenoga 1873. Mateo Bartoli, koji je bio slavan znanstvenik lingvist. Bio je primjer osobe pošteđene životnih muka. Njegova je karijera bila linearna. Studirao je u Beču, a potom je bio lektor talijanskog jezika u Strasbourgu. Postao je sveučilišni profesor u prvom desetljeću XX. stoljeća, u Torinu, odakle se više nije pomaknuo i gdje će ga se, sigurno, prije kraja ove godine, prigodno prisjetiti.

(...) U oblicima diftonga pronalazimo na jadranskoj obali, recimo od *Pescare do Brindisija*, grubu alteraciju naglašenih vokala, koja je svojstvena unutrašnjim provincijama od *Abruzza do Puglie*. No, u njegovo vrijeme ta se interpretacija činila provokativnom i nije se prihvaćala; presudna za to bila je ‘sjevernjačka’ interpretacija, koja se pozivala na više furlanske analogije. Neslaganja su prerasla u oštro neprijateljstvo između Bartolija i također cijenjenog *Clementa Merla*. No, račun je platio samo Bartoli, koji se smatrao isključenim i koji je ostao isključen iz tradicionalnih akademskih časti te nikada nije postao dio talijanske Akademije znanosti.

Prve godine njegova znanstvenog života bile su, između ostalog, mirne i ispočetka ne previše stimulativne, niti kreativne.

(...) U dvadesetim godinama XX. stoljeća izdao je pri Furlanskom

---

¹⁰ Bio mi je dostupan reprint članka iz časopisa *Arena di Pola*, koji ga je opremio vrlo atraktivnim starim fotografijama Labina.

filološkom društvu *Lingvistički atlas Italije*, kolosalno djelo predodređeno da nadvisi, gotovo kao neka vrsta patriotske dužnosti, *Talijansko-švicarski dijalektalni atlas*, kojim je početkom tog desetljeća dana Talijanima prva mogućnost proučavanja dijalektalnog blaga nacije.

(...) Bio je prelijep čovjek, s glatkom bradom, pogleda prodornog, nezamjenjivog. Bio je senzibilan čovjek, plemenita duša. Kad su ga pozvali u Goricu na komemoraciju stote obljetnice rođenja Graziadija Ascolija, govorio je u kazalištu vrlo dobro; zahvaljujući njegovim shematskim govorničkim sposobnostima, dali su mu možda dvije tisuće onodobnih lira. Ostao je zbunjen, zapanjen.

(...) Umro je u siječnju 1946., kao da njegovo biće nije moglo podnijeti nestanak one suštinske sigurnosti da njegova zemlja nije više njegova. Mnogo godina kasnije otišao sam pohoditi Labin i gledao ono more koje je postalo strano. Zaustavio sam se nekoliko sati kasnije u Puli i čuo u jednoj zajednici još jedanput onaj venecijanski izgovor, koji je različit od tršćanskog, istarski, koji nas toliko očarava. I shvatio da 'zbogom' može biti jednako 'slomljenom srcu' i da se od 'slomljenog srca' može i umrijeti.“

Godine 2000., prilikom tiskanja talijanskog izdanja *Il Dalmatico* (Bartoli), izdavač je kao dodatak u obliku posebne knjige od 72 stranice tiskao i ponovljeno izdanje *L'antico dialetto di Veglia* Antonija Ivea iz 1886. Tim su činom ta dvojica velikih autora simbolički pomirena nakon smrti.

V. Literatura

BARTOLI, Matteo, *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania*, Wien 1906.

BARTOLI, Matteo, *Il Dalmatico: resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica*, Roma 2000.

CUBICH, Giambattista, *Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia/ compilate dal dottor Giambattista Cubich*, Trieste 1874.

Dalmacija – hrvatska ruža svjetova, priredili i uredili Marin Kuzmić i Ante Mekinić, Split 2011.

FERNÁNDEZ CAMPOS, Leonardo, *Do abandono*, Vigo, 25. kolovoza 2008.

IVE, Antonio, *L'antico dialetto di Veglia*, Roma 2000.

MILČETIĆ, Ivan, „Vlaški i stari romanski jezik na Krku“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. IX., br. 1, Zagreb 1904., str. 1.-22.

MULJAČIĆ, Žarko, „Contributi alla biografia di Antonio Udina Burbur“, u: *Studi linguistici in onore di Roberto Gusmani*, Alessandria 2005.

MULJAČIĆ, Žarko, „O nekim nedostacima i o jednoj krupnoj netočnosti u Bartolijevoj monografiji *Das Dalmatische*“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, sv. 14., Zagreb 2008., str. 325.-337.

REQUEIXO, Armando, „Apocalipse vegliota“, *Faro de Vigo*, „Faro da Cultura“, br. 249, 22. svibnja 2008.

SPICIJARIĆ, Nina, „Pristup Giacoma Scottija, Žarka Muljačića i Petra Strčića, veljotski/vegliotto/veclisun romanskomu krčkomu govoru i njegovu ‘posljednjem govorniku’“, *Rijeka*, god. XIV., br. 2, Rijeka 2009., str. 195.-205.

STRČIĆ, Petar, „Otok Krk u doba ‘posljednjega’ dalmatofona A. U. Burbura (XIX. st.)“, *Folia onomastica Croatica*, br. 7, Zagreb 1998., str. 237.-266.

VULETIĆ, Nikola, „Dalmatski jezik i njegovi ostaci u hrvatskom. Morski jezični znak“, *Vijenac*, br. 373, Zagreb, 19. lipnja 2008. (<http://www.matica.hr/vijenac/373/morski-jezicni-znak-22242/>)

ŽIC-TEKLIN, Alan, *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli. Burbur se vraća kući*, Rijeka 2018.

Matteo Giulio Bartoli – labinski lingvist svetovnega glasa

Povzetek

Znameniti labinski lingvist Matteo Bartoli, zapisal se je v zgodovino lingvistike s svojim briljantnim delom *Das dalmatische* v katerem opravi temeljito analizo dalmatščine, jezika v terminalni fazi pred izumrtjem, saj ga je v času, ko ga je Bartoli izučeval, govoril samo še en govorec, Antonio Udina Burbur iz mesta Krka. Domači javnosti je Bartolijevo delo predstavljeno v monografiji avtorja Alana Žica-Teklina: *Tako je govorio Burbur. Izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski* (Krk 2017.), ter dopoljnene izdaje *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli. Burbur se vraća kući* (Rijeka 2018.). Bartoli se pri preučevanju dalmatščine že na začetku kariere zaplete v spopad z takrat najbolj uveljavljenimi avstrijskimi lingvisti, ter sprejme povabilo torinske univerze, kjer do konca karijere drži katedro romanistike. Danes so njegove znanstvene metode, kako iz zadnjih govorcev pridobiti čimbolj izvirno in izvirno verzijo izumirajočih jezikov, del izpitnih predmetov pri romanistiki in antropologiji na mnogih svetovnih univerzah.

KRAPAN, AUSTROUGAGARSKI BISER LABINŠTINE

Eva Melegi Matković, mag. hist.

Osnovna škola Vladimira Nazora, PŠ Karojba

Karojba 35, 53423 Karojba

e-mail: eva33@net.hr

Pregledni rad

U radu se opisuje razvoj rudarstva u mjestu Krapan nedaleko od Labina i današnjeg naselja Raša. Kronološki se prikazuju različite privredne grane koje su obilježile toponim Krapan. Prvi spomen naselja datira se u kasnosrednjovjekovno doba, kada se u pisanim izvorima spominje kao labinska luka te ribolovno područje. Daljnji se razvoj rudarstva i naselja u radu organizira po etapama izmjene političke vlasti u Istri. Najveći dio posvećen je razdoblju Druge austrijske vladavine, kada naselje doživljava vrhunac. Tada se grade brojne zgrade za stanovanje rudara, željeznička infrastruktura te mnoge pomoćne zgrade. Tridesetih godina XX. stoljeća nova, talijanska vlast potencira izgradnju rudarskog naselja Raša, čijom će izgradnjom Krapan „pasti u zaborav“.

Ključne riječi: Krapan, rudarstvo, ugljen

Keywords: Krapan/Carpano, mine, coal

I. Opće karakteristike

Krapan je malo rudarsko naselje, smješteno na krajnjem sjeveroistočnom dijelu raške kotline, 4 km sjeveroistočno od Raše (37 m

nadmorske visine). Prema popisu stanovništva iz 2001., naselje je brojilo 204 stanovnika¹, dok se popisom iz 2011. broj smanjio na 150.²

Sl. 1. Krapan na karti Istre

(Izvor: <https://www.google.com/maps/place/Krapan/@44.8108227,11.6458816,7.57z/data=!4m5!3m4!1s0x47634943301073c9:0xe32951da62456fd1!8m2!3d45.0871554!4d14.0958118>, pristup 12. ožujka 2019.)

¹ <https://www.istrapedia.hr/hrv/1408/krapan/istra-a-z/> (pristup 21. svibnja 2019.).

² <https://actacroatica.com/hr/location/krapan/> (pristup 5. srpnja 2019.).

Krapan se nalazi u Općini Raša, u Istarskoj županiji, a prostire se na površini³ od 0,76 km². U prvim desetljećima XX. stoljeća isušuje se Krapansko jezero, čemu dugujemo današnji izgled okolice Krapna i raške kotline. Područje današnjega gradića Raše bilo je dotad prekriveno jezerom.

Sl. 2. Morfološka evolucija doline i ušća rijeke Raše

(Izvor: Čedomir BENAC, „Geomorfološka evolucija riječnih dolina i ušća na istarskom poluotoku“, *Hrvatske vode*, god. 25., br. 100, Zagreb 2016., str. 77.)

³ <https://actacroatica.com/hr/location/krapan/> (pristup 16. listopada 2019.).

II. Ime

U brojnim povijesnim izvorima toponim Krapan nalazimo u talijanskom obliku *Carpano*. Tako se u Knjigama daća iz razdoblja mletačke vlasti spominje poseban porez zvan *Dazio della Peschiera di Carpano*.⁴ Toponime koji u sebi sadrže osnovu na *carp*, kao *Carpano*, često nalazimo na područjima gdje se nalaze šume graba.⁵

Petar Skok u svojem djelu *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima* zastupa mišljenje da je toponim Krapan (autor konkretno spominje otok Krapanj) „...grčkoga porijekla. Kod Grka u južnoj Italiji dolaze imena mjesta Kropane kod Bove, Kropani u provinciji Catanzaro s istom metatezom kao Krapan. To je grčka riječ kopranon ‘blato’...“⁶

Nijedan od dvaju navedenih navoda ne može potvrditi korijen nastanka toponima *Carpano*. Prvi se može povezati sa šumama graba koje su prisutne na tom području, a drugi s eventualnim muljevitim, blatnjavim tлом na području Krapanskog jezera.

Toponim Krapan spominje se i u labinskom Statutu iz XIV. stoljeća, o čemu svjedoči novinski članak u novinama *L'Istria* (koje je pokrenuo tršćanski povjesničar Pietro Kandler) iz 1848. Autor u članku „Dell'Agro antico Albonese“ navodi da je Statut definirao granice labinske komune, u čijem se kontekstu spominje kapelica sv. Zaharije i Krapan kao labinska luka.⁷

---

⁴ Tajana UJČIĆ, „Sumarni inventar fonda općine Labin iz razdoblja mletačke uprave (1420 – 1797)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 8. – 10., Pazin 2002., str. 185.

⁵ Mario ALINEI, Francesco BENOZZO, *Dizionario etimologico-semanticò dei cognomi italiani*, Savona 2017., str. 135.

⁶ Petar SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*, Zagreb 1950., str. 155.

⁷ Pietro KANDLER, „Dell'agro antico Albonese“, *L'Istria*, god. III., br. 68 – 69, Trst, 2. prosinca 1848., str. 6.

Quand' ecco venire in nostro soccorso lo statuto di Albona favoritoci dal diligentissimo T. Luciani, statuto ordinato dal Patriarca di Aquileja Bertrando nella prima metà del secolo XIV. Parlando della confinazione di Albona dice = *Tota insula Communis Albonae incipiendo a portu Rabac versus et usque ad Castrum Albonae et quo durat vallis molendinorum et de Castro Albonae usque pratum magnum et de prato magno per valles usque ad Ecclesiam S. Zacchariae et quousque durat usque ad portum Crapine et postea quo circuit mare insulas comunis predicti usque ad portus predictos.*

Sl. 3. Krapan u novinskom članku „Dell'Agro antico Albonese“

(Izvor: Pietro KANDLER, „Dell'Agro antico Albonese“, *L'Istria*, god. III., br. 68 – 69, Trst, 2. prosinca 1848., str. 6.)

III. Predrudarske privredne grane

Na obali nekadašnjeg Krapanskog jezera nalazila se kapelica sv. Zaharije, čiji spomen nalazimo i 1580. u Knjizi privilegija labinske komune (regeste svih dokumenata od 1325. do 1719.), gdje stoji: *Valier odobrava na molbu labinskih sudaca da se poljske kapele Sv. Maura (Moro) i Sv. Zakarije priključe župi labinskoj.*⁸

Godine 1650. spominje se da neki Ghersan Milevoj, pok. Ivana daje jamstvo za Giacomina Dragognu⁹, pok. Franje, koji je dobio u zakup luku i ribolovno područje Krapan.¹⁰

⁸ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune (regesta svih dokumenata od 1325. do 1719.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* [dalje: *VHARP*], sv. 27., Pazin – Rijeka 1986., str. 174.

⁹ Obitelj Dragogna spada u znamenite labinske obitelji koja vuče svoje podrijetlo s otoka Paga. U razdoblju mletačke uprave doseljava se u Labin. Lodovico je 1654. ušao u Općinsko vijeće. Umire 1689. V. Herman STEMBERGER, *Labinska povijesna kronika. Povijesne skice Kožljaka – Čepića – Kršana – Šumbera*, Labin 1983., str. 67.

¹⁰ Jakov JELINČIĆ, „Regesti druge knjige zapisnika sjednica vijeća Labinske komune (1648 – 1656) i zapisnika sjednica Labinskog kolegija za žito (1639 – 1656)“, *VHARP*, sv. 30., Pazin 1988., str. 264.

Ribolovno područje Krapan česta je tema sjednica Vijeća labinske komune, na kojima se spominju odredbe kao što su:

- *...Ghersan Milevoj pok. Ivana daje jamstvo za Giacoma Dragognu pok. Francesca koji je dobio u zakup luku i ribolovno područje Krapan...*
- *...Daje se u zakup luka i ribolov u Krapnu na 3 godine za 105 dukata godišnje Giacomu Dragogni pok. Francesca ...*¹¹
- *...Budući da zakupnici ribolova u Krapnu skuplje prodaju ribu, donose se stroge odredbe o zakupu, o vremenu kada je ribolov dozvoljen, o cijenama i dr...*¹²
- *Putem javnog nadmetanja daju se u zakup Nadalu Manzoniju pok. Cosme, na tri godine, za 120 dukata godišnje, luke i pravo na ribolov u Krapnu (1652.).*¹³

Sl. 4. Krapanska luka, korografska karta iz druge austrijske katastarske izmjere

(Izvor: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/collezione.htm?iColl=10653096&&viewMode=gallery&numPage=2>, pristup 6. ožujka 2019.)

¹¹ Isto, str. 260.

¹² Na istome mjestu.

¹³ Na istome mjestu.

Slične odredbe česta su tema sjednica, što daje naslutiti da je ribolovna aktivnost u mletačkom razdoblju bila značajna i u ranijim razdobljima. Za ribolovno područje plaćao se poseban porez zvan *Dazio della Peschiera di Carpano*.¹⁴

Značajna je već spomenuta kapelica sv. Zaharije, koju navodi i Bartolomeo Giorgini, labinski apotekar i povjesničar, u svojem djelu *Memorie storiche della terra e territorio d'Albona*, napisanom 1731.¹⁵ Navodi da u uvalama Krapna zimi ima mnogo kamenica, datulja, školjaka (bagarke širokozjale) i drugih morskih plodova.¹⁶

Sl. 5. Ribolov na Krapanskom jezeru

(Izvor: Rinaldo RACOVAZ, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*, Raša 2016., str. 28.)

¹⁴ Tajana UJČIĆ, „Sumarni inventar fonda općine Labin“, nav. dj., str. 185.

¹⁵ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi: četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Istarski ugljenokopi Tupljak, Tupljak 1997., str. 16.

¹⁶ Bartolomeo GIORGINI, *Memorie storiche della terra e territorio d'Albona*, Mathias Flacius, Labin 2010., str. 41.

Godine 1848. u novinama *L'Istria* spominje se Krapan kao jedna od dviju luka Labinštine u članku „Dell'Agro antico Albonese“ autora Pietra Kandlera, koji definira granice labinske komune.¹⁷

Imperciocchè dal Carpano (che era uno dei due porti della città di Albona) fino al Lago d'Arsa, il fiumicello di questo nome e la vallata segnano confine naturale, anzi pongono fortissimi ostacoli perchè v'abbia facile comunanza fra le terre di qua e di là; dal Lago d'Arsa al mare la via è breve segnata da valle aperta, i monti segnano il rimanente.

Sl. 6. Krapan u novinskom članku „Dell'Agro antico Albonese“

(Izvor: Pietro KANDLER, „Dell'Agro antico Albonese“, *L'Istria*, god. III., br. 68 – 69, Trst, 2. prosinca 1848., str. 7.)

IV. Pojava rudarstva

Počeci su rudarenja na ovim prostorima nepoznanica. Prema legendi, jedan je pastir, kako bi se u hladnoj zimskoj noći spasio od promrzlina, od tršća i grana zapalio vatru na prostoru između današnjeg Labina i Raše. Nakon što je granje izgorjelo, vatra je i dalje nastavila gorjeti. Gorio je zapravo fosilni ugljen.¹⁸

Godine 1626. na prvi poznati spomen rudarenja gospodin Filippo Veranzi od Vijeća desetorice dobiva u koncesiju rudnike minerala i smole u pribrežju sv. Zaharije, podno ceste za Krapan.¹⁹

Tijekom mletačke uprave postoji više zapisa o rudarenju u Krapnu, među kojima je važno istaknuti koncesiju Lodovicu Dragogni (1654.) za „rudnik tvrde smole koji se nalazi u pribrežju Sv. Zaharije podno ceste za

¹⁷ Pietro KANDLER, „Dell'Agro antico Albonese“, nav. dj., str. 7.

¹⁸ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Pula 2011., str. 34.-35.

¹⁹ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. str. 16.

Krapan“ (pretpostavlja se da je ta smola služila za premazivanje čamaca). „...Antica famiglia proveniente dall'isola di Pago, presente ad Albona ancor prima dell'amministrazione veneta (1420). Nel 1654 Gasparo Dragogna, notaio pubblico entra a far parte del Consiglio comunale. Egli ottenne dal Consiglio dei Dieci l'investitura della miniera di Pegola Nera nella Costiera di San Zaccaria sopra Carpano. L'amico di Tomaso era Giovanni Dragogna...“²⁰.

Bartolomeo Giorgini u već spomenutom djelu *Povijesni pregled Labina i okolice* navodi da je uz obalu sv. Zaharije prije mnogo godina otkriven rudnik smole za premazivanje brodova. Dalje spominje da je za vađenje te smole 1720. pozvan stručnjak iz Venecije, čija je zadaća bila utvrditi isplativost radova. Naposljetku je ustanovljeno da je smola manje vrijedna nego što je na početku izgledalo te se odustalo od njezina vađenja.²¹ Nekoliko godina kasnije mletačko Poglavarstvo za rudnike gospodi Santu Marchionu, Lorenzu Scatoleru, Agostinu Dalla Belli te Zuanu Palischi zakonskim odredbama jamči neometanu djelatnost.²²

Značajan interes vlasti *Serenissime* vidljiv je 1754., kada Poglavarstvo za rudnike traži od labinskog podestata informacije o količini ugljena te isporuku 1.000 libara (cca 477 kg) kako bi ga ispitalo. Nepristupačnost terena nije omogućavala prijevoz te količine ugljena – brodovi nisu mogli pristati do Krapna pa je utovar obavljen u Rapcu (do kojeg su po strmovitom terenu ugljen nosile žene!). Tražena količina nije isporučena, već tek petina.²³

U ovom je razdoblju rudarenje za Labinštinu tek sporedna djelatnost, pored stočarstva, ratarstva, obrta, trgovine i ribarstva.²⁴

---

²⁰ Isti, „Il carteggio Luciani-Millevoi“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XLIII, Rovigno 2013., str. 610. Autor spominje da se dolazak obitelji Dragogna u Labin dogodio prije mletačke uprave 1420.

²¹ Bartolomeo GIORGINI, *Memorie*, nav. dj., str. 43.

²² Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 17.

²³ Na istome mjestu.

²⁴ Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labin tragom vjekova*, Labin 1999., str. 44.

Interes za ugljen očit je u dopisu mletačkog Poglavarstva iz 1756., u kojem se spominje gospodin Francesco Marin Badoer, koji je tada imao investituru nad rudnikom. Pored gospodina Badoera, poznato je da je 1776. koncesiju nad rudnikom imala mletačka obitelj Nani.²⁵

Autor T. Vorano godinu 1785. smatra vjerojatnim početkom ustaljene rudarske proizvodnje, odnosno kontinuiranog djelovanja rudnika na Labinštini otada pa sve do 1999. Te godine prvi veliki kupac krapanskog ugljena postaje šećerana u Rijeci, kojoj je ugljen bio prijeko potreban za pogon strojeva. U idućim desetljećima rudarska aktivnost raste, spominje se upravitelj Francesco Merigo te do 1801. broj radnika u rudniku iznosi 40 - ak.²⁶

Krajem XVIII. stoljeća Europu, kao i Istru, potresaju temeljite promjene, prouzročene osvajačkim ratovima francuskog državnika Napoleona Bonaparte. On je 1797. osvojio Mletačku Republiku, čime su svi njezini posjedi, ugovorom Francuske i Austrije, došli pod austrijsku vlast.²⁷

V. Prva austrijska uprava

Prva austrijska uprava ne donosi značajnije promjene u ustrojstvu rudnika. Riječka šećerana mijenja naziv u *Cesarea Regia Privilegiata Compagnia di Trieste e Fiume* (C.-kr. povlašteno društvo u Trstu i Rijeci).

Dana 21. rujna 1801. za upravitelja rudnika biva postavljen gospodin Lorenzo Forlani. U talijanskom gradu Trevisu osniva se *Direzione Montanistica* (Rudarska direkcija), u čiju nadležnost, od polovine 1803., potpadaju i rudnici u Krapnu.²⁸

---

²⁵ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 18.

²⁶ Isto, str. 19.

²⁷ Na istome mjestu.

²⁸ Isto, str. 24.

Ribarstvo je, unatoč pojavi rudarstva, još uvijek značajna privredna grana, o čemu svjedoči novinski članak Tomasa Lucianija „Quadro esponente le condizioni di Albona e sue dipendenze, compilato nel 1802“, gdje autor spominje porez iz 1802.: *obblighi annessi alla peschiera di Carpano*.²⁹

Cap. XIII.

Rendite Erariali annue devolute un tempo agli ex-podestà, ed alla carica di Raspo, nonchè altri pubblici diritti inveterati e recenti.

IN NATURA.	}	Moggia 200 frumento al prezzo medio di L. 25 il moggio, fanno	L. 5,000
		Moggia 150 avena al prezzo medio di L. 12	1,800
		Moggia 200 vino al prezzo medio di L. 20	4,000
		Sopra ogni mandra L. 2:10	1,200
		Ritratti dal formaggio a S. Elena	200
		Da S. Giovanni in Coronaschizza	252
		Bolletta in soldo al fu podestà	100
		Per affitto del prato Fianona	360
		Per affitto del molin Novi	631
		Funti sei cera nel giorno della Purificazione	21
		Pegli obblighi annessi alla peschiera di Carpano	72
		Per le lingue del macello	150
		Decime del clero che si pagavano all'ex-carica di Raspo.	63
		Devolute all'ex-podestà per la visita annua al castello di Fianona	60
		Dai due uffici e dalla Speditura in Capodistria	6,000

NB. Il moggio di grano in Albona equivale a trentadue cinquantanovesimi dello staio veneto.
 Il moggio di vino importa trentaquattro cinquantiesimi della barila veneta.
 Li prezzi delle derrate, dell'affittanze, nonchè le sportole degli uffici ed altre delle indicate Dazioni sono variabili.
 Il risultato di rendite erariali si deve unire alle 263,600
 del difetto che risulta al termine del Capitolo II per costituire il passivo.

Albona — 1802.

Sl. 7. Godišnji porez na korištenje ribolovnim područjem Krapan

(Izvor: Tomaso LUCIANI, „Quadro esponente le condizioni di Albona e sue dipendenze, compilato nel 1802“, *L'Istria*, god. I., br. 68 – 69., Trst, 17. listopada 1846., str. 8.)

²⁹ Tomaso LUCIANI, „Quadro esponente le condizioni di Albona e sue dipendenze, compilato nel 1802“, *L'Istria*, god. I., br. 68 – 69, Trst, 17. listopada 1846., str. 8.

VI. Francuska uprava

Francuska vlast u Istri, kao posljedica mirovnog ugovora u Požunu, započela je 1805. Tada su bivši mletački posjedi u Istri prešli u sastav Napoleonove Kraljevine Italije, a 1810. osnovana je Istarska pokrajina, čije je središte bio grad Trst, koja kasnije ulazi u sastav Ilirskih pokrajina sa sjedištem u Ljubljani.³⁰

N A P O L E O N E ,

Per la grazia di Dio e per le Costituzioni, Imperatore de' Francesi e Re d' Italia :

EUGENIO NAPOLEONE di Francia, Vice-Re d' Italia, Principe di Venezia, Arcicancelliere di Stato dell' Impero Francese, a tutti quelli che vedranno le presenti, salute :

Visti gli Articoli 7 e 9 del Decreto di S. M. 12 gennaio 1807, sulle contribuzioni dell' Istria ;
Sopra rapporto del Ministro delle Finanze,

Noi, in virtù dell' Autorità che Ci è stata delegata dall' Altissimo ed Augustissimo Imperatore e Re NAPOLEONE I, Nostro onoratissimo Padre e grazioso Sovrano, abbiamo decretato ed ordinato quanto segue:

Art. I.

È permessa l' esportazione del Carbon fossile dall' Istria per l' estero a tutto luglio 1807.

II.

Sortendo dall' Istria, il Carbon fossile sarà sottoposto al pagamento di un Dazio del due per cento del suo valore .

III.

Il Ministro delle Finanze è incaricato dell' esecuzione del presente Decreto, che sarà pubblicato ed inserito nel Bollettino delle Leggi.

Dato in Milano li 6 aprile 1807.

EUGENIO NAPOLEONE.

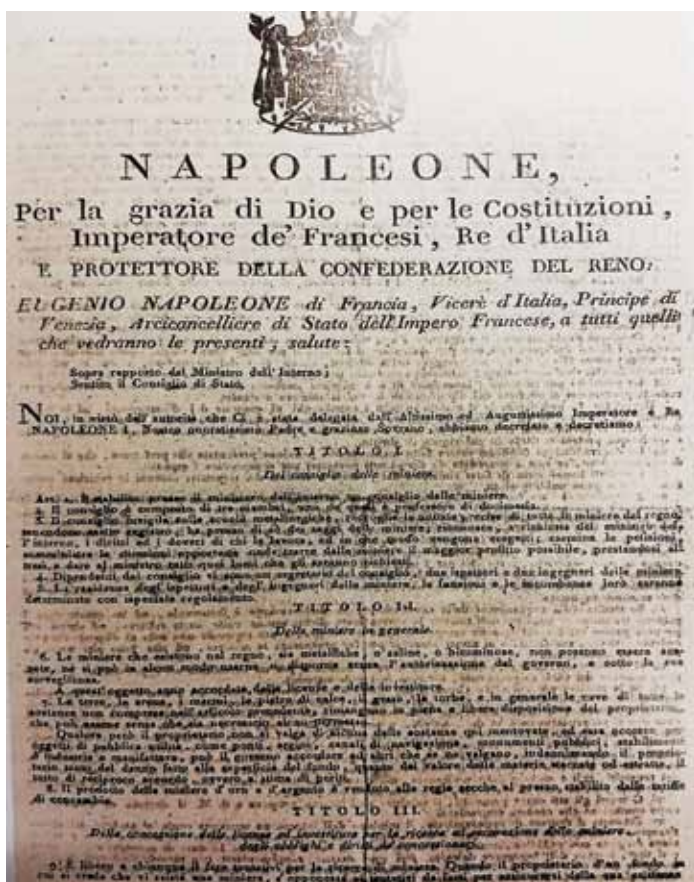
Sl. 8. Dekret o izvozu ugljena iz Krapna za god. 1807.

(Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Istarski_ugljenokopi, pristup 18. ožujka 2019.)

³⁰ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 25.

Tijekom francuske uprave valja istaknuti dva dekreta Napoleona Eugènea, potkralja Italije, iz 1807. i 1808. Prvim je dekretom dopušten izvoz kamenog ugljena iz Istre do kraja srpnja 1807., uz plaćanje poreza od 2% njegove vrijednosti.³¹ Drugi je dekret zapravo rudarski zakon. Također, ustanovljeno je Rudarsko vijeće, koje je nadgledalo rad rudnika i raznih poslova vezanih uz njega.³²

Sl. 9. Rudarski zakon Napoleona Eugènea iz 1808.

(Izvor: Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi: četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Tupiljak 1997., str. 27.)

³¹ Na istome mjestu.

³² Na istome mjestu.

VII. Druga austrijska uprava – uspon rudarstva

Godine 1813. započinje razdoblje kada rudnik u Krapnu, kao i samo naselje, doživljava svoj procvat. Te su godine Ilirske pokrajine vraćene Austriji. Stalna rudarska djelatnost na Labinštini započela je 1830-ih, u trima rudnicima u Krapnu, u vlasništvu dioničarskog društva *Adriatische Steinkohlen-Gewerkschaft in Dalmatien und Istrien (Jadranski rudnici kamenog ugljena u Dalmaciji i Istri)*.³³ Tada krapanski rudnici prelaze u ruke te tvrtke. U tom dioničarskom društvu najveći dioničar bio je bečki bankar Salomon M. Rotschild.

Vlasništvo bečkog bankara Rotschilda potvrđuje i ulomak iz knjige *Handbuch über den montanistischen Staatsbeamten-Gewerken und gewerkschaftliche Beamtenstand des österreichischen Kaiserstates für das Jahr 1848. (Priručnik o rudarskim državnim službenicima i sindikalnom statusu Austrijskog Carstva za godinu 1848.)*, autora Johanna Baptista Krausa, tiskane u Beču.

Jamska karta iz 1830. potvrđuje postojanje triju potkopa u Krapnu: *Porta vecchia* (Stari rov), *Porta nuova* (Novi rov) i *Salamon*.³⁴

Nagli skok u proizvodnji zabilježen je tijekom druge polovine XIX. stoljeća, kada se povećava broj kupaca krapanskog ugljena, među kojima valja izdvojiti šećerane u Gorici, Udinama, Trevisu i Veneciji, tvornice sumpora, plinare, tvornicu sapuna i svijeća u Miri, solane Burana, riječku tvornicu papira i ljevaonicu metala te brojne parnjače i brodove. Tada je rukovoditelj bio Franz Souczek.³⁵

Značajan poticaj razvoju rudarstva bila je brončana medalja, koju rudnik 1863. dobiva na *Izložbi privrede i poljoprivrede* u Trstu.³⁶

---

³³ Isto, str. 31.

³⁴ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 31.

³⁵ Isto, str. 32.

³⁶ Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labin tragom vjekova*, nav. dj., str. 44.

Ilirien.

53

c. Auf Blei.

Rafael u. Karlsstollen im Laibacher Kreise des Hrn. Karl Hufnagel k. k. Gubernial-Konzipisten in Laibach.

d. Auf Eisen.

Im Laibacher Kreise werden 73 Lehen auf Eisenerze von den Eigenthümern selbst betrieben.

e. Auf Steinkohlen.

Im Laibacher Kreise.

Sagor, u. Schemnig I der Hrn. Arnstein u. Eskelö in Wien, u. Brentano in Triest. Betriebsleiter Hr. Thomas Marks.

In Unterkrain, oder im Neuhäutler Kreise.

Oberdorf, des Hrn. Franz Ritter von Raschberg in Neudegg, Tratten, des Hrn. Jos. Obermann in Gottschee.

— — des Hrn. Johann Röthl in Gottschee.

Im Gouvernement von Triest.

Im Istrien Kreise.

A. Steinkohlenbergbau.

Der k. k. aussch. priv. **adriatischen Steinkohlen-Hauptgewerkschaft** v. Istrien und Dalmazien.

Administration in Wien.

Herr S. M. Freiherr von Rothschild; Herr Leopold von Wertheimlein und Hr. Moriz Goldschmidt.

Johann u. Ferdinandsstollen im Gebirge Jozet u. Jakob. u. Peterstollen im Gebirge Carpano bei Schitazza.

Buchhalter Hr. Karl Apperle. Obersteiger in Carpano Herr Anton Koloschka. Magazindr. Hr. Josef Humanelli.

Mali-ert, des Hrn. Anton Mistetich in Albona.

Ponta-Ubas, des Hrn. Peter Coppe in Albona.

B. Alaun und Vitriolwerk.

Sovignaco, des Herrn Josef Diem. Sequester Herr Mauro Tosoni. Technischer Inspizient Hr. Anton Deperis.

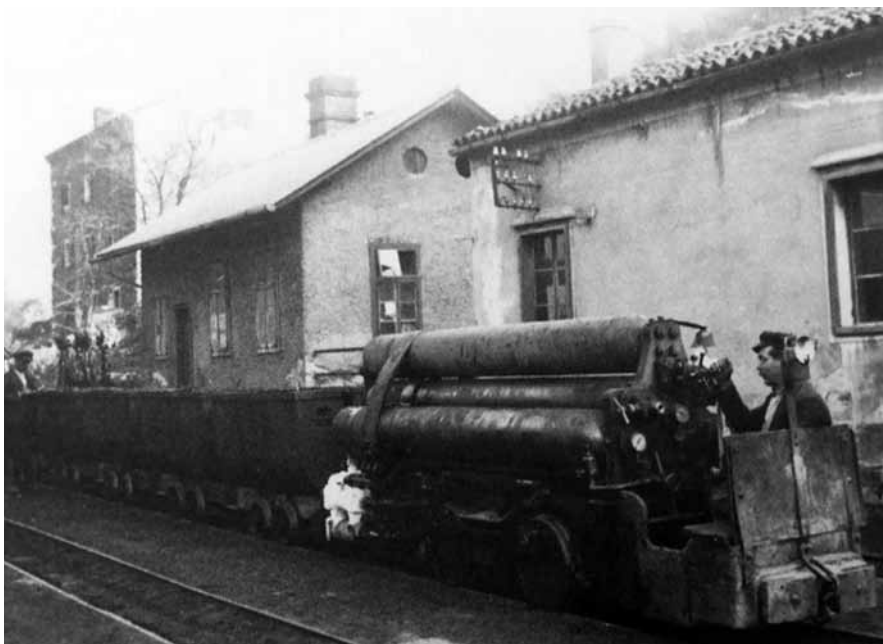
Sl. 10. Spomen Krapna u Handbuch über den montanistischen Staatsbeamten-Gewerken und gewerkschaftliche Beamtenstand des österreichischen Kaiserstates für das Jahr 1848.

(Priručnik o rudarskim državnim službenicima i sindikalnom statusu Austrijskog Carstva za godinu 1848.)

(Izvor: Johann Baptist KRAUS, *Handbuch über den montanistischen Staatsbeamten-Gewerken und gewerkschaftliche Beamtenstand des österreichischen Kaiserstates für das Jahr 1848.*, Wien 1848., str. 53.)

Zabilježeno je da se 1856. prijevoz ugljena do luke u Raškom zaljevu obavljao konjskom zapregom.³⁷

Sedamdesetih godina XIX. stoljeća gradi se pruga do Štalija na ušću rijeke Raše. Vagone natovarene ugljenom i tada su vukli konji. U tu je svrhu 1875. sagrađena nova konjušnica u Krapnu. Nekoliko godina kasnije uvedena je na toj relaciji parna lokomotiva.³⁸

Sl. 11. Željeznica u Krapnu

(Izvor: Rinaldo RACOVAZ, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*, Raša 2016., str. 17.)

U razdoblju od 1888. do 1889. napušta se utovar u luci Štalije (zbog previše plitkog dna) te se luka seli u Bršicu.³⁹

---

³⁷ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 37.

³⁸ Na istome mjestu.

³⁹ Isto, str. 39.

Sl. 12. Luka Bršica u Raškom zaljevu

(Izvor: <https://www.istrien-live.com/forum/showthread.php?t=14096>, pristup 10. ožujka 2019.)

Godine 1879. na Vinežu rudarsko društvo *Wolfseg-Traunthal* otvara rudarsko okno.⁴⁰

Početak osamdesetih godina XIX. stoljeća novi vlasnik krapanskog rudnika postaje *Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft* (Trbovljansko rudokopno društvo) sa sjedištem u Beču.⁴¹

Godine 1899. na čelu krapanskog rudnika nalazi se Johann Ruprecht, tajnik je Casmiro Grohwalski, a spominje se da je za zdravstvenu skrb rudara bio zadužen njihov poseban liječnik, dr. Giovanni Furlani.⁴²

⁴⁰ Isto, str. 43.

⁴¹ Isto, str. 32.-33.

⁴² Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labín tragom vjekova*, nav. dj., str. 18.

Sl. 13. Izlaz iz rudnika u Krapnu

(Izvor: Marijano MILEVOJ, *Un saluto d'Albona*, Labin 1997., str. 6.)

Sl. 14. Fotografija Krapna

(Izvor: <https://labinska-republika.blogspot.com/search?q=krapan>, pristup 5. travnja 2019.)

Završetkom Prvoga svjetskog rata Istra potpada pod talijansku upravu. Nova vlast provodi intenzivnu industrijalizaciju s naglaskom na razvoj rudarstva. Smjena vlasti u Istri dovela je do promjene vlasničkih odnosa u rudniku.

Novi vlasnik Anonimno rudarsko društvo Raša (*Arsa*) ulaže znatna sredstva u modernizaciju rudnika, primjenjuju se nove tehnologije te se gradi termoelektrana *Vlaška* u Raškoj dolini. Proizvodnja ugljena 1929. dostiže rekordan broj od 193.000 tona. U iduće tri godine proizvodnja ugljena udvostručila se, a broj radnika dosegnuo je 1071.⁴³

VIII. Radništvo

Tridesetih godina XIX. stoljeća Labinština se intenzivno razvija. Ovamo dolaze brojni doseljenici iz raznih dijelova Austro-Ugarske u potrazi za poslom. Zabilježeno je da je sredinom stoljeća stotinjak rudara proizvodilo 5.040 tona ugljena godišnje.

Krajem sedamdesetih godina XIX. stoljeća rudnik Krapan se širi, broj zaposlenih dostiže broj od 500 rudara.⁴⁴ U rudniku bili su zaposleni domaći radnici, ali i oni iz Italije, Slovenije, Austrije, Češke i Poljske.⁴⁵ Od radnih mjesta spominju se: predradnici, nadzornici, poslovođe, natkopači, kopači, bušači, vozači i obrtnici. Dobna granica za rad u jami bila je 14 godina. Mladi i žene radili su na površini. Rad se odvijao u smjenama po 12 sati.

U tom razdoblju rudarske nesreće nisu rijetkost. Rudari su radili u vrlo iscrpljujućim uvjetima — 12-satne smjene i niska plaća, što je nagovještavalo izbijanje štrajka.⁴⁶ Štrajkovima iz 1876. i 1878. započinje

---

⁴³ Isto, str. 44.

⁴⁴ Isto, str. 33.

⁴⁵ Isto, str. 34.

⁴⁶ Isto, str. 33.

razdoblje borbe rudara za njihov bolji položaj.⁴⁷

Prvi veliki štrajk rudara na Labinštini izbio je 14. ožujka 1883., kada su 32 rudara s područja Belluna obustavila rad (štrajkašima su se ubrzo priključili i ostali radnici). Povećanjem nadnice rudari su nastavili s radom.⁴⁸

Godine 1863. spominje se prva bratovština u Krapnu koja je imala bolesničku i mirovinsku blagajnu. U slučaju bolesti, nesreće i umirovljenja ona je pomagala rudare. Godine 1865. spominje se rudarski liječnik, a 1872. rudnička bolnica u Brdu blizu Labina.

Uprava rudnika je u razdoblju od 1873. do 1875. izgradila nekoliko zgrada za stanovanje rudara, pored Okna *Franc Josef* i *Salamon*. Obje su bile dvokatnice za tri do šest obitelji, a na svakoj etaži nalazila su se dva stana. Svaki je stan imao kuhinju, dvije sobe, zajednički zahod i kupaonicu.

Sl. 15. Krapan, *Pozzo Franz*

(Izvor: Rinaldo RACOVAZ, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*, Raša 2016., str. 15.)

---

⁴⁷ Isto, str. 44.

⁴⁸ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 34.

Godine 1879. tadašnji upravitelj rudnika Josef Hofmann pokrenuo je osnivanje škole u Krapnu te navodi da za školovanjem na ovom području potrebu ima dvadesetak djece. Otvorenje škole realizirano je krajem stoljeća, kada je otvorena škola na njemačkom i hrvatskom jeziku.⁴⁹ Koncem stoljeća broj zaposlenih iznosi oko 1.000.⁵⁰

**Sl. 16. Reprezentativna zgrada Villa Pinka u Krapnu
(stradala u požaru)**

(Izvor: Rinaldo RACOVAZ, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*,
Raša 2016., str. 17.)

---

⁴⁹ Isto, str. 36.-37.

⁵⁰ Isto, str. 41.

Sl. 17. Radničke kuće u Krapnu pri potkopu *Carlotta*

(Izvor: Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi: četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Tupljak 1997., str. 69.)

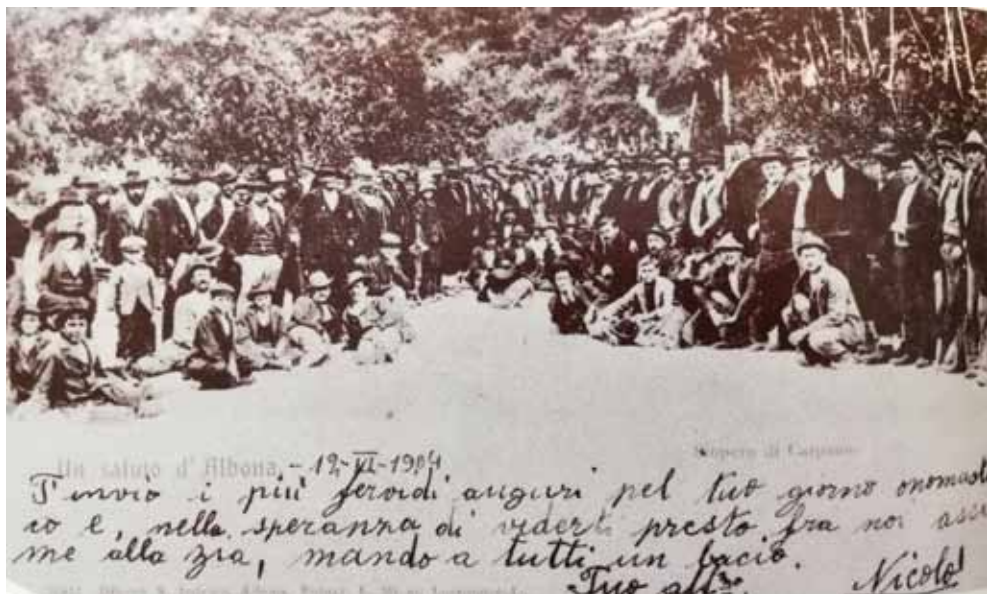
Štrajkovanje u Krapnu. Od nekoliko dana natrag, u rudokopu kamićenog uglja u Krapnu kraj Labina, strajkuju rudari. Traže povišenje dnevnice, koja je doista tamo vrlo niska i umanjenje broja sati radnje. Jučer su započeli dogovori sa rudarskim sarjetnikom i poglavicom štrajkujućih radnika, glede zahtjeva ovih posljednjih.

Sl. 18. Štrajk rudara u Krapnu 1900. (članak iz novina *Naša sloga*)

(Izvor: „Štrajkovanje u Krapnu“, *Naša sloga*, god. XXXI., br. 13, Pula, 29. ožujka 1900., str. 3.)

Sâm početak XX. stoljeća obilježen je radničkim nemirima i štrajkovima. Tako je 1900. zabilježena pobuna rudara koji traže povišenje dnevnice te smanjenje broja radnih sati.⁵¹

Iz tog razdoblja valja izdvojiti štrajk rudara iz 1902., čiji je vođa bio znameniti grof Giuseppe Lazzarini, član jedne od najuglednijih i najbogatijih labinskih obitelji.⁵²

Sl. 19. Štrajk rudara u Krapnu 1902.

(Izvor: Marijano MILEVOJ, *Un saluto d'Albona*, Labin 1997., str. 3.)

Nakon štrajka 1902. dolazi do povremenih odraza nezadovoljstva, kao 1906., kada ponovno rudari štrajkom nastoje poboljšati radne uvjete.⁵³ Godine 1915. dogodila se velika rudarska nesreća u Krapnu kada su sedmorica rudara izgubila život.⁵⁴

⁵¹ „Štrajkovanje u Krapnu“, *Naša sloga*, god. XXXI., br. 13, Pula, 29. ožujka 1900., str. 3.

⁵² Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labin tragom vjekova*, nav. dj., str. 45.

⁵³ „Pazinski kotar“, *Naša sloga*, god. XXXIX., br. 28, Pula, 12. srpnja 1906., str. 3.

⁵⁴ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 41.

Iz Krapana nam pišu, da je ravnateljstvo tamošnjeg rudokopa prihvatilo sve uvjete, što ih staviše radnici, te da ima nade, da će sada štrajk prestati.

P. S. U zadnji čas doznajemo, da su se pogodjanja između odaslanika radnika i između ravnateljstva razbila te da će usljed toga i nadalje radnici štrajkovati.

Sl. 20. Članak o štrajku u Krapnu iz 1906. iz novina *Naša sloga*
(Izvor: „Pazinski kotar“, *Naša sloga*, god. XXXIX., br. 28, Pula,
12. srpnja 1906., str. 3.)

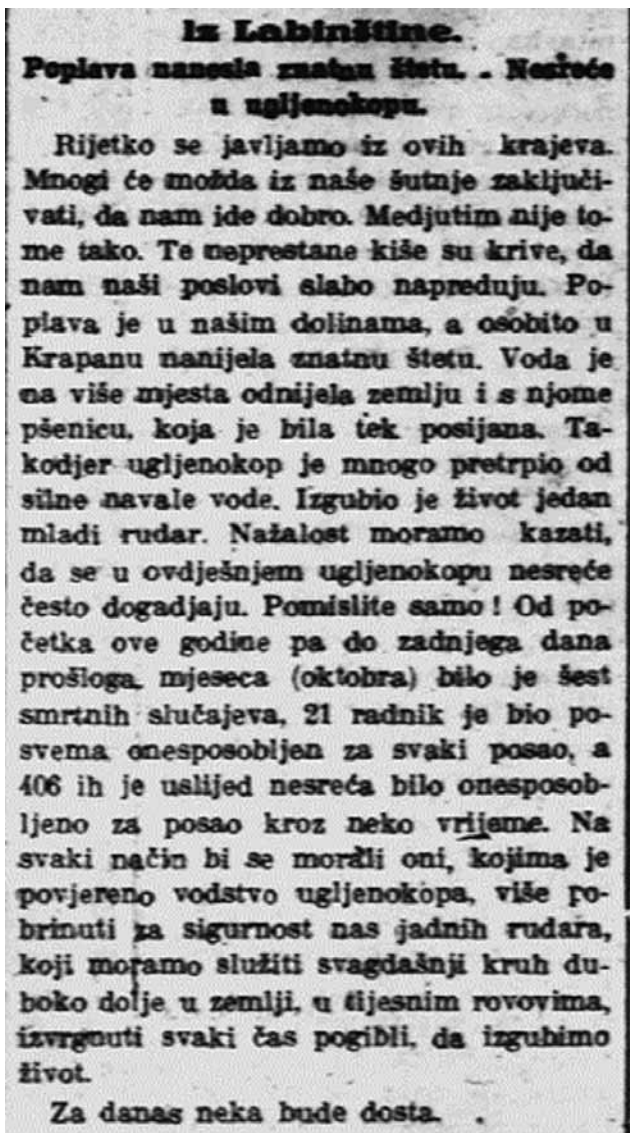

Sl. 21. Kapela sv. Barbare u Krapnu

(Izvor: https://www.google.com/search?q=krapan+kapela+sv+barbare&sxsrf=ACYBGNS67gIyRQDjEkE4XbwnSha5inlKUg:1571497045060&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjVo4vZyqjlAhVppIsKHRwbDuEQ_AUIEigB&biw=1222&bih=582#imgrc=3uiQsHN6LvQS1M: pristup 22. ožujka 2019.)

U Krapnu je 1905. podignuta kapela sv. Barbare, u kojoj će se obavljati vjenčanja i drugi obredi sve do izgradnje Raše 1937., kada Krapan polako pada u drugi plan.

Sl. 22. Vijest o poplavi u Krapnu iz 1926.

(Izvor: „Što je novo po Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXVII., br. 48, Krk, 25. studenoga 1926., str. 3.)

Intenzivna industrijalizacija, talijanizacija te često represivne mjere prema radnicima rezultirale su najvećim štrajkom rudara na ovim prostorima, kada je stvorena Labinska republika. Nemiri započinju 2. ožujka 1921., prilikom čega dolazi do oružanih sukoba. Rudnik je okupiran te se namjera rudara da sami postanu vlasnici rudnika izjalovila 8. travnja iste godine, kada je pobuna ugušena.⁵⁵

Otvorenu podršku rudarima i štrajku pružila je znamenita labinska učiteljica, spisateljica te aktivistica za ljudska prava Giuseppina Martinuzzi.⁵⁶ Godine 1926. rudnik u Krapnu zahvatila je velika elementarna nepogoda. Došlo je do velike poplave u rudniku te je jedan rudar izgubio život.⁵⁷

Početak tridesetih godina XX. stoljeća isušuje se jezero u Krapanskoj vali te se regulira korito rijeke Raše.⁵⁸ Nedaleko od Krapna 1936. započinje gradnja rudarskog gradića Raše. Tada Krapan polako pada u drugi plan te se ondje napušta rudokopna djelatnost.

IX. *Reichtümer im Erdinnern Istrien's*

Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres tjednik je koji je služio turističkoj promociji istočnojadranske obale. Izlazio je na njemačkom jeziku, a sjedište se nalazilo u Opatiji. Novine su izlazile u razdoblju od 1906. do 1907.

Glavna svrha lista bila je informiranje potencijalnih gostiju iz Monarhije i inozemstva o prirodnim, kulturnim i turističko-lječilišnim

---

⁵⁵ Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labin tragom vjekova*, nav. dj., str. 46.

⁵⁶ <http://slobodnifilozofski.com/2018/09/klasna-borba-ne-klasna-suradnja.html> (pristup 10. ožujka 2019.).

⁵⁷ „Što je novo po Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXVII., br. 48, Krk, 25. studenoga 1926., str. 3.

⁵⁸ Marijano MILEVOJ - Eduard STRENJA, *Labin tragom vjekova*, nav. dj., str. 19.

sadržajima Istre i Dalmacije. Objavljivali su se prilozi o povijesti, privredi, etnografiji, turističko-lječilišnim mogućnostima i prirodnim ljepotama Istre i Dalmacije te o kulturi i sportu, uz brojne reklamne oglase.⁵⁹

Sl. 23. Naslovnica tjednika *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*

(Izvor: *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*, br. 15, Opatija, 15. prosinca 1906., str. 1.)

„Reichtümer im Erdinnern Istrien’s“ članak je novinara Carla Baxe koji izlazi u spomenutim novinama, čija je tema Krapan. U samom uvodu autor čitatelje upoznaje s tadašnjim vlasnicima rudnika (tada Trbovljansko rudokopno društvo).

U članku autor opisuje svoje putovanje do Krapna — navodi da su krenuli konjem ujutro u 8 sati iz Pazina, uz Čepičko jezero, preko Šumbera, Svete Nedelje i Vineža do Krapna. Stigavši na odredište (oko podneva), navodi da su ih lijepo ugostili i dočekali lokalni dužnosnici.

⁵⁹ *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*, br. 15, Opatija, 15. prosinca 1906., str. 1.

Sl. 24. Reichtümer im Erdinnern Istrien's

(Izvor: „Reichtümer im Erdinnern Istrien's“, *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*, br. 15, Opatija, 15. prosinca 1906., str. 2.)

Der Arsafluss selbst wird reguliert, d. h. sein Beet vertieft, so dass in nicht allzuferner Zeit der Cepich-See (lago d'Arsa) verschwinden dürfte. „Touristen die ihn nicht erreichten — noch ist es Zeit ihn zu sehen“. Aus Triest, Pola oder aus Fiume ist es ein Tagesausflug. Aus ersteren zwei Städten per Bahn nach Pisino, sodann mittelst Wagen nach Cepich, aus Fiume-Abbazia mit dem täglichen Dampfer nach Fianona, sodann eine interessante Fusspartie zum See. Um nach Albona-Carpano zu gelangen, fährt man mit dem Dampfer bis Rabaz oder mit der Bahn gleichfalls nach Pisino.

Sl. 24. Ulomak iz članka „Reichtümer im Erdinnern Istrien's“

(Izvor: „Reichtümer im Erdinnern Istrien's“, *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*, br. 15, Opatija, 15. prosinca 1906., str. 3.)

Pogledali su upravnu zgradu s vrtovima, razne radionice, željezničku stanicu te školu za djecu rudara. Autor navodi da vagoni služe za prijevoz ugljena (koji naziva podzemnim blagom) kroz *Val di Carpano*, koju autor opisuje kao divlji romantični kanjon, a zatim uz obalu Raškog zaljeva do Štalija (ukupno oko 7 km), gdje ugljen čeka na otpremu brodovima. „...Ova vožnja uz Raški kanal jednostavno je divna...“, u jednom dijelu teksta navodi autor. Nadalje ističe da će nedaleko od ušća rijeke Raše biti izgrađen novi željezni most, koji će predstavljati najkraću vezu između gradova Vodnjan – Barban – Krapan – Labin. Preporučuje svim turistima da posjete rijeku Rašu i Čepičko jezero: „...Touristen die ihn nicht erreichten – noch ist es Zeit ihn zu sehen...“.

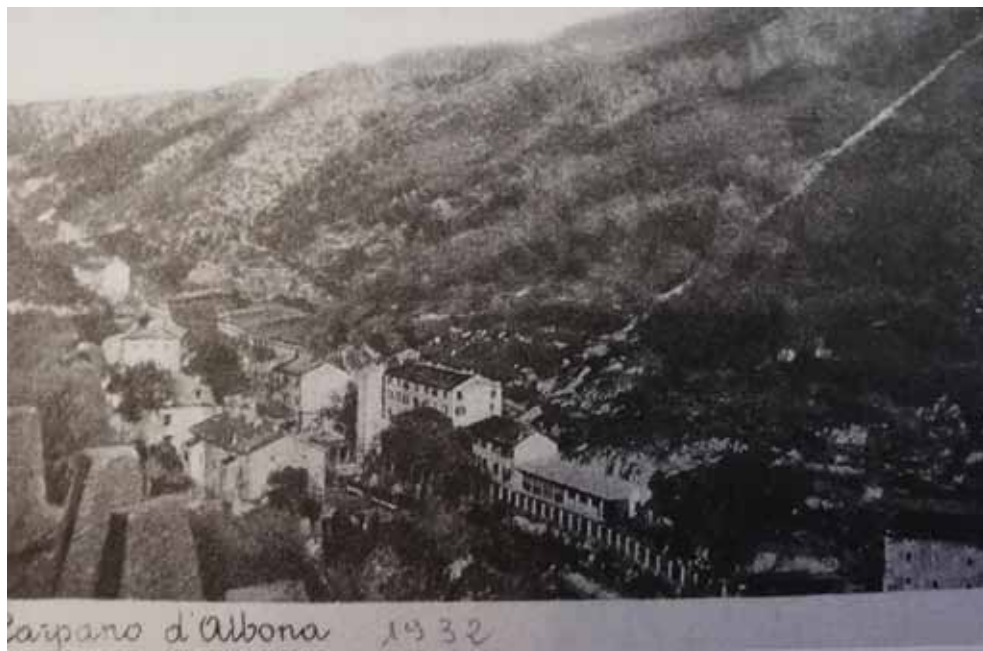
Onima iz Trsta i Pule preporučuje vlak do Pazina pa samostalnim angažmanom (pješice ili konjem) do Krapna. Putnicima iz Rijeke preporučuje uzeti parobrod iz Opatije do Plomina pa dalje samostalnim angažmanom do odredišta.

Posljednji odlomci članka posvećeni su rudniku. Autor spominje upotrebu benzinskih motora, načine miniranja i osvjetljavanja (uljanicama) te navodi da je temperatura u rudniku 15 °C. Članak završava rudarskim pozdravom: „Glück auf!“ („Sretno!“).⁶⁰

Početak XX. stoljeća predstavlja razdoblje začetka turizma na ovim prostorima. U spomenutim novinama turistička odredišta u Istri, koja se u najvećoj mjeri spominju, u prvom su redu Opatija i Pula. Članak ukazuje na tadašnje značenje Krapna i njegove ondašnje potencijalne predispozicije za razvoj turizma. Slijedom okolnosti (ponajviše izgradnjom Raše), naselje gubi važnost te danas biva, u velikoj mjeri, devastirano.

---

⁶⁰ „Reichtümer im Erdinnern Istrien's“, *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera*, nav. dj., str. 2.-3.

Sl. 25. Krapan 1932.

(Izvor: Rinaldo RACOVAZ, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*, Raša 2016., str. 15.)

X. Izvori i literatura

X. 1. Izvori

KANDLER, Pietro, „Dell'agro antico Albonese“, *L'Istria*, god. III., br. 68 – 69, Trst, 2. prosinca 1848., str. 6.-7.

KANDLER, Pietro, „Quadro esponente le condizioni di Albona e sue dipendenze, compilato nel 1802“, *L'Istria*, god. I., br. 68 – 69, Trst, 17. listopada 1846., str. 8.

KRAUS, Johann Baptist, *Handbuch über den montanistischen Staatsbeamten-, Gewerken- und gewerkschaftl. Beamten-Stand des österreichischen Kaiserstaates für das Jahr 1848.*, Wien 1849.

„Pazinski kotar“, *Naša sloga*, god. XXXIX., br. 28, Pula, 12. srpnja 1906., str. 3.

„Reichtümer im Erdinnern Istrien's“, *Kur- und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera illustrierte Wochenschrift zur Förderung des Fremdenverkehrs in den Kur- und Badeorten an der Küste des adriatischen Meeres*, br. 15, Opatija, 15. prosinca 1906., str. 1.-3.

„Što je novo po Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXVII., br. 48, Krk, 25. studenoga 1926., str. 3.

„Štrajkovanje u Krapnu“, *Naša sloga*, god. XXXI., br. 13, Pula, 29. ožujka 1900., str. 3.

X. 2. Literatura

ALINEI, Mario, BENOZZO, Francesco, *Dizionario etimologico-semantic dei cognomi italiani*, Savona 2017.

BENAC, Čedomir, „Geomorfološka evolucija riječnih dolina i ušća na istarskom poluotoku“, *Hrvatske vode*, god. 25., br. 100, Zagreb 2016., str. 71.-80.

GIORGINI, Bartolomeo, *Povijesni pregled Labina i okolice*, Labin 2010.

JELINČIĆ, Jakov, „Knjiga privilegija Labinske komune (regesta svih dokumenata od 1325. do 1719.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 27., Pazin – Rijeka 1986., str. 149.-204.

JELINČIĆ, Jakov, „Regesti druge knjige zapisnika sjednica vijeća Labinske komune (1648 – 1656) i zapisnika sjednica Labinskog kolegija za žito (1639 – 1656), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 30., Pazin 1988., str. 257.-298.

MATOŠEVIĆ, Andrea, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Pula 2011.

MILEVOJ, Marijano, *Un saluto d'Albona*, Labin 1997.

MILEVOJ, Marijano - STRENJA, Eduard, *Labin tragom vjekova*, Labin 1999.

RACOVAZ, Rinaldo, *Raša: remek-djelo graditeljstva moderne*, Zajednica Talijana „Giuseppina Martinuzzi“ Labin, Raša 2016.

SKOK, Petar, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*, Zagreb 1950.

STEMBERGER, Herman, *Labinska povijesna kronika. Povijesne skice Kožljaka – Čepića – Kršana – Šumbera*, Narodni muzej Labin, Labin 1983.

UJČIĆ, Tajana, „Sumarni inventar fonda općine Labin iz razdoblja mletačke uprave (1420 – 1797)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 8. – 10., Pazin 2002., str. 175.-199.

VORANO, Tullio, „Il carteggio Luciani-Millevoi“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XLIII, Rovigno 2013., str. 587.-630.

VORANO, Tullio, *Istarski ugljenokopi: četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Istarski ugljenokopi Tupljak, Tupljak 1997.

X. 3. Mrežne stranice

<http://www.catasti.archivodistatotrieste.it/Divenire/collezione.htm?idColl=10653096&&viewMode=gallery&numPage=2> (pristup 6. ožujka 2019.)

<http://slobodnifilozofski.com/2018/09/klasna-borba-ne-klasna-suradnja.html> (pristup 10. ožujka 2019.)

<https://www.istrien-live.com/forum/showthread.php?t=14096> (pristup 10. ožujka 2019.)

<https://www.google.com/maps/place/Krapan/@44.8108227,11.6458816,7.57z/data=!4m5!3m4!1s0x47634943301073c9:0xe32951da62456fd1!8m2!3d45.0871554!4d14.0958118> (pristup 12. ožujka 2019.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Istarski_ugljenokopi (pristup 18. ožujka 2019.)

https://www.google.com/search?q=krapan+kapela+sv+barbare&sxsrf=ACYBGNS67gIyRQDjEkE4XbwnSha5inlKUg:1571497045060&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjVo4vZyqjlAhVppIsKHRwbDuEQ_AUIEigB&biw=1222&bih=582#imgsrc=3uiQsHN6LvQS1M: (pristup 22. ožujka 2019.)

<https://labinska-republika.blogspot.com/search?q=krapan> (pristup 5. travnja 2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/1408/krapan/istra-a-z/> (pristup 21. svibnja 2019.)

<https://actacroatica.com/hr/location/krapan/> (pristup 5. srpnja 2019.)

<https://actacroatica.com/hr/location/krapan/> (pristup 16. listopada 2019.)

Historical development of mining settlement Krapan in Istria

Summary

The mining settlement Krapan is located on the eastern coast of Istrian peninsula, near the city of Labin and the small town of Arsia. The first mention of Krapan dates in the late Middle Ages. In that time the settlement was tied to fishing and also it was Labin's port. The very first mention of mining in that area dates in 17th century when the Venetian authorities starts to show interest in hard resin mining. From that time till the Second Austrian rule in Istria mining was developing very slowly. The 19th century is the period of very intense mining development and also the time of settlement construction. Intensifying of coal mining is a result of its importance for that area. Because of that Krapan is being modernized as well as the new technologies were introduced in mining. As a result of that more and more people were coming in Krapan looking for a job or as visitors (tourists). The era of Krapan's development was interrupted in 1930's when the construction of new miner's town called Arsia begins. From that time on settlement in Krapan as well as the mine are falling into oblivion. The number of inhabitants begins to decline and beautiful Austrian buildings are left to ruin.

PJESNIČKO STVARALAŠTVO MALVINE MILETA

mr. sc. Vanesa Begić, univ. spec. phil.

Budicinova 18, 52100 Pula

e-mail: vanesabegic@hotmail.com

Pregledni rad

Malvina Mileta (Labin, 1955.) labinska je pjesnikinja koja ponajviše piše labinjonom cakavicom. Objavila je knjigu Zad naš porton, što je i njezin pjesnički prvijenac pisan tim govorom. Autorica je prvog romana ikada pisanog labinjonom cakavicom, koji je naslovljen Crni snih. Poznata je i po svojem haiku stvaralaštvu, za što je dobila brojne nagrade i priznanja u zemlji i inozemstvu. Više puta bila je proglašena jednom od najaktivnijih haiku autora iz Hrvatske. Najintenzivnije se bavila književnim stvaralaštvom u razdoblju od 2005. do 2010. Njezine su pjesme prisutne u raznim antologijama Verši na šterni.

Ključne riječi: Malvina Mileta, pjesništvo, labinjonomski, cakavica

Parole chiave: Malvina Mileta, poesia, albanese, dialetto specifico albanese

I. Biobibliografski opus Malvine Mileta

Labinska autorica Malvina Mileta, rođ. Poldrugo (1955.) objavila je dvije knjige, pjesničku zbirku *Zad naš porton* (2007.) i roman *Crni snih* (2008.). Oba njezina djela pisana su labinskom cakavicom, jezičnim registrom kojim se ova

autorica služi u svakodnevnome životu, kao i najčešće u svojem književnom stvaralaštvu.

Svoja lirska, prozna i dramska djela, osim na čakavici, piše i na čakavštini te hrvatskome književnom standardu. Dugi niz godina sudjeluje na labinskom poetskom susretu za revalorizaciju labinskoga čakavskog dijalekta *Ca je ča*, gdje je nagrađivana za poetska ostvarenja *Besedi za stolen*, *Kanat Oče naša*, *Raspelo i Vetar*.

Na susretu čakavskih pjesnika *Verši na šterni* u Vižinadi 2007. osvojila je prvu nagradu prosudbenoga povjerenstva za pjesmu *Paucina zad vrotu*. Pored pjesništva na dijalektu, uspješna je u stvaranju haiku poezije, a svoje najbolje je radove objavila u zborniku *Iris* i *Rene Matoušek*, kao i u *Kloštarskom zborniku*, zbornicima susreta *Verši na šterni* te u časopisu *Književno pero*, u izdanju Hrvatskog književnog društva iz Rijeke, čija je članica.

Književni rad Malvine Mileta poznat je i izvan granica Hrvatske, a osobit međunarodni uspjeh postigla je objavljivanjem pjesama u zborniku internacionalnoga natjecanja poezije književnoga kluba „Miroslav Mika Antić“. Njezini uraci *Lanterna* te *Nedovršena knjiga* objavljeni su u časopisu za književnost i kulturu u Subotici. Među brojnim nacionalnim i međunarodnim uspjesima zapažen je onaj postignut u Indiji u Vojvodini, gdje su njezini radovi izabrani za zbornik, a sve to u konkurenciji od nekoliko stotina autora.

Nositeljica je Plave povelje za pjesništvo na međunarodnom festivalu poezije i pjesnika *Zlatni pesnički prsten* u Subotici. Dobitnica je nagrade za haiku poeziju u Japanu (*Kusamakura*), a radove je objavljivala i na *Yamadera Basho Haiku Contestu*, kao i u Kini, Australiji, Rumunjskoj, Bugarskoj, Kanadi i drugdje, u sastavu raznih tiskanih i mrežnih antologija.

Crni snih roman je o njezinu životu. Autobiografsko pismo na 112 stranica govori o odrastanju djevojčice sredinom šezdesetih godina u rudarskoj obitelji Poldrugo na Vinežu. To je sredina u kojoj djeca nose „škarpete“ i „maje na škulje“, igraju „pike“, a umjesto bajke za laku noć slušaju očeve priče iz rudnika. Na obzoru tog mikrokozmosa, Rabac, Pazin i Zagreb čine se jednako daleko. Upravo je to polazište za ovu sasvim osobnu naraciju i stvaranje jednog sasvim drukčijeg romana o zavičaju, proživljenog, u neposrednoj *ich formi*, baziranog na izravnoj naraciji događanja i događaja iz neposredne blizine.

Autorica opisuje i naizgled jednostavne stvari, koje u ovom kontekstu poprimaju i dokumentarističku vrijednost: kakvih su se običaja držali, što su jeli za Uskrs, a što za Božić. Među likovima je ovoga romana i poznati pjesnik, književnik, novinar i kantautor Daniel Načinović. „On je uvijek imao puno knjiga i često nam je prepričavao ono što je u njima pročitao. Kada je poslije otišao u Pazin, mi nismo imali pojma gdje je to“¹, kazala je Mileta.

Roman *Crni snih* Malvine Mileta prvo je djelo takve vrste napisano na labinskoj čakavici. Ovo je autobiografska priča o djevojčici kojoj je otac poginuo u rudniku i posvećena je svoj rudarskoj djeci. To je i svojevrsna kronika ovoga kraja, dokumentaristički pokušaj dočaravanja određene zbilje i vremensko-prostorne odrednice koja u takvom stanju više ne postoji.

Upravo je zbog toga i ovo djelo važno jer kada je riječ o valorizaciji raznih dijalekata i mjesnih govora, to se prije svega čini pjesničkim uracima, a proza je puno slabije zastupljena. U Istri gotovo da i nema romana pisanih dijalektom, odnosno mjesnim govorima, osim pokojeg primjera, poput, primjerice, pulskog autora Vladimira Gagliardija, koji piše čakavicom i istrovenetskim dijalektom.

„Književnim radom bavim se od osnovne škole. U šestom razredu dobila sam novčanu nagradu za koju sam kupila cipele“², istaknula je Mileta u jednom intervjuu na počecima svojega stvaralaštva. Budući da je učestalo gostovala u školama i vrtićima, prije svega po Labinštini, više je puta istaknuta upravo ta odgojna komponenta o marljivom radu kao putu do uspjeha te o važnosti čitanja i pisanja već od školskih dana, posebice u sastavu zavičajne nastave.

U svojem književnom djelu ova autorica predstavlja i svoj zavičaj, zorno prikazujući da je od njezinih početaka standard s vremenom ipak porastao: Vinež je dobio kino, potom su stigli i prvi televizori, a mjesto je postalo poznato i po rodilištu. Ipak, put autobusom u Rabac ostao je podvig. Čak ni u turističkim publikacijama i brošurama o ovome kraju ne postoji toliko podataka iz prve ruke, zornih i slikovitih o tom dijelu Labinštine, kao što je to preneseno zahvaljujući uracima Malvine Mileta.

---

¹ Malvina Mileta prilikom promocije knjige, 1. srpnja 2007., kazivanje autorice, citat.

² Na istome mjestu.

Autorica je prednost dala riječima kojima se koristila u svojem obiteljskom domu pa odatle i riječ „snih“, s naslova njezina proznog prvijenca, a ne „sneh“, kako bi to većina Labinjana rekla. Mileta se ne koristi terminom „ljubov“, već „amor“.

„Netko će reći da je to talijanska riječ, ali to je razumljivo jer su moji roditelji pohađali talijansku školu. Bila sam usmjerena na istraživanje svojeg jezičnog blaga, cakavice. Katkada je riječ trebalo samo iščeprkati, a katkada pričekati dan-dva da se sama odnekud pojavi“, otkriva Malvina Mileta.

Posebno je poznata po svojem haiku stvaralaštvu, a nakon Borisa Domagoja Biletića i *Labinjona* Robija Selana, zajedno s Marijom Pogorilić iz Rovinjskog Sela, Marijom Maretić iz Žminja, Dejanom Pavlinovićem i Đermanom Vitasovićem iz Pule kreirala je svojevrstnu haiku družinu, koja je održavala pjesničke susrete po Istri te slala svoje haiku uratke na natječaje diljem svijeta.

Potom su se toj družini pridružili i brojni drugi haiku autori te su utemeljeni i razni natječaji – i u Istri – za valorizaciju čakavske riječi, no ona je bila jedan od pionira u tom pothvatu kada je haiku, posebice za autore koji su stvarali dijalektom, bio još prilično egzotičan kao pjesnički žanr.

Mileta je osvojila treću nagradu na međunarodnom natječaju za haiku pjesmu *Kusamakuru*, koji se svake godine održava u japanskom gradu Kumamotu. Riječ je o jednom od najjačih natječaja za ovu vrstu pjesništva, na koji pristiže više od milijun radova. Potom su njezine pjesme osvanule na internetskim stranicama s rezultatima natječaja provedenog u povodu smrti američkog pjesnika Williama G. Higginsona, a njezin se dijalektalni uradak našao u zborniku književnog kruga u Subotici, i to popraćen fotografijom Rapca, čime je ponovno došlo do simbioze egzotičnog i zavičajnog, a time je pojačana i lokalna komponenta njezina djelovanja izvan granica užega zavičaja.

Iako je svoj spisateljski put započela kao autorica na čakavskom izričaju, sama ističe da se najbolje osjeća i izražava pišući haiku uratke, kao iznimno važne segmente njezina stvaralaštva. Kreirala je i haiku uratke na svojoj labinjanskoj cakavici te tako uvelike pridonijela revalorizaciji ovoga dijalekta, ali i njezinoj prezentaciji u svjetskim okvirima u sastavu haiku natječaja.

„Za mene je haiku kao eliksir života, on ima snagu koja blagoslivlja i umiruje čovjeka. Ljepota je haikua u njegovoj istinitosti i neposrednosti. Haiku pjesme najčešće su priroda i čovjek u njoj pa mi je i najmanja vlat trave zanimljiva i doživljam je kao osobnu i posebnu, ima dušu koju vidim na svoj način i tako napišem stih. Nikad nisam ni sanjala da bih mogla zavoljeti tu vrstu poezije. U potpunjuje me i svijet oko mene ima posebnu draž – ptice, cvijeće, nebo moji su prijatelji, moj haiku“³, veli Malvina Mileta.

Kada je Olja Savičević Ivančević 2010. boravila u pazinskoj Kući za pisce, Malvina Mileta prevela je nekoliko njezinih pjesama na labinjonski.

„To me posebno razveselilo, jer mi pjesme puno bolje zvuči na labinskom govoru nego na hrvatskom standardu, što treba zahvaliti daru prevoditeljice“, kazala je tom prilikom Savičević Ivančević⁴.

Iako Mileta nije puno pisala, što se količine objavljenih djela tiče, važna je prije svega iz razloga što nema puno autora koji pišu labinjonskom čakavicom.

Ovdje treba spomenuti Daniela Načinovića i Zdenku Višković Vukić kao bardove takvoga stvaralaštva, one koji su se među prvima počeli koristiti tim izričajem za književno stvaralaštvo, te nekolicinu autora poput Masima Vladića, Sandra Goba i Morin Kudić Hukić. Dakako, tu je posljednjih godina i Elis Lovrić, koja je posebno veličala tu čakavicu, dajući joj veliko značenje i muzikalnost, ali ona je prije svega važna u glazbenom smislu.

---

³ Haiku susret u Gradskoj knjižnici Pula, 29. siječnja 2011., kazivanje autorice.

⁴ Davor ŠIŠOVIĆ, „Olja Savičević Ivančević gošća pazinske Kuće za pisce“, *Glas Istre*, god. XL., br. 27, Pula, 29. siječnja 2010., str. 38.

II. *Zad naš porton*

„Da netko sebe prepozna u mojim stihovima, ova knjiga će ispuniti svoju svrhu“⁵, sažela je Malvina Mileta svoj spisateljski kredo na promociji svojeg pjesničkog prvijenca *Zad naš porton*.

Knjiga poezije na 80-ak stranica pisanih na labinskoj cakavici prenosi dio zaboravljenog svijeta Labinščine/Labinštine, prožetog ruralnom tradicijom i modernim industrijskim nasljeđem, viđenim kroz osobnu i obiteljsku prizmu autorice.

Dan-danas, kada se sve više govori o očuvanju dijalektalne baštine, kada sve više dijalekata i mjesnih govora uslijed raznih procesa globalizacije izumire, itekako je važno pjesničko nastojanje ove autorice da očuva labinjonsku cakavicu, posebice u pisanom obliku.

Premda nema mnogo autora koji pišu labinjonskom cakavicom, ona je jedna od rijetkih koja se od samih početaka svojega stvaralaštva koristi tim izričajem, i to u onom obliku u kojem se njime koristila kod kuće, sa svojom obitelji, bez modernizacije, iako nalazimo i neke talijanizme u njezinim stihovima, ali na način na koji su se koristili tijekom povijesti.

„Možemo reći da smo mi u Labinu privilegirani jer svake godine izlazi po jedna knjiga poezije. Ovo je izdanje tim vrednije sjetimo li se da se stalno govori o gubljenju cakavice, čijem će očuvanju ova knjiga sigurno pridonijeti“, rekao je urednik Sandro Gobo na promociji knjige, dodavši da je jedna pjesma iz zbirke pobijedila na pjesničkom susretu *Verši na šterni* u Vižinadi.

Kao što je vidljivo čitajući autoričine stihove, Vinež doista u sebi ima nešto poetsko, sirovo, pastozno i to se osjeća i u Malvininoj knjizi, koja također oslikava taj mikrokozmos Vineža koji je opisivao i Daniel Načinović, a koji je više puta istaknuo da je ova cakavska knjiga svojevrstan spomenik trajniji od kamena. Ilustracije za ovu knjigu pjesama, Miletin prvijenac, izradila je slikarica Gordana Vodopivec Šumberac.

---

⁵ Robi SELAN, „Predstavljen prvijenac Malvine Mileta“, *Glas Istre*, god. XXXVIII., br. 177, Pula, 3. srpnja 2007., str. 36.

*Spodoba dešperana
na baladore stoji
i vetar z ruku farmuje.
Med prsti vlos drhti
ka od one noći je zosto.
Arija hladi, ma sejno boli.*

Tako Mileta piše u pjesmi *Mojski vjetar*, gdje je vidljiv svojevrsan pesimizam, solilokvij s dušom, gdje zaključuje svoj poetski tijek mislima *Odor mojskega vetra / stišnjen va ruke zostuje*.

Vjetar kao metafora, kao evokacija na reminiscencije prisutan je i u istoimenoj pjesmi *Vetar*, koja je višestruko nagrađivana.

*Tepli sunce
ščurci sopo
kako da sopela cuješ.
Pot tece, krh na žuljah cedi
zvoni kosa
kako da kampanili zvone.
Kamik od muki govori
da još mi je malo ostalo.*

I ovdje je vidljiv svojevrsan lirski pesimizam, gdje personificirani „kamik“/kamen ukazuje na određeno autoričino stanje duše. Stih je slobodan, bez rime, a ponegdje je djelomično i hermetičan. Upravo u toj svojoj

zatvorenosti mikrosvjetovi autoričinih misli postaju makrosvjetovi. Stihovi, pesimizmu unatoč, donose raznolik spektar emocija i subjektivne pjesničke ljepote, a sve to usredotočeno na autoričin rodni kraj i milje kao polazište njezina stvaralaštva. „Poetski fluid nadolazi iz pitanja, a gotovo je nespojiv s odgovorima i deklaracijama. Pjesnik se čudi, dakle je njegov odnos prema pojavama i osobama upitan“.⁶

Ima tu ponešto, premda u manjoj mjeri, bukoličkih trenutaka, no njezino je pjesništvo više usredotočeno na urbani moment Vineža, na njegove ljude, sjećanja, na pokušaj da se djelić te memorije sačuva i za buduće generacije.

To je pjesništvo daleko od postmodernističkih strujanja, blisko intimnim fenomenima duše, iskonsko pjesništvo, gdje su centripetalne sile, odnosno lajtmotivi rodni kraj, ognjište i emocije bez dodatne pjesničke razrade, a gdje svejedno autorica nikada nije u svojim pjesničkim razmišljanjima nedostatna ili suvišna.

Labinska je cakavica, veli ova autorica, „podosta komplicirana, jer koliko god mislite da poznajete taj jezik jer je vaš, on je jako kompliciran. Pogotovo zato jer među nekoliko mogućnosti treba izabrati onu riječ ili izraz koji će razumjeti i čitatelji koji nisu s Labinštine. Zato sam priložila rječnik u koji sam stavila riječi koje možda ni svi Labinjani ne razumiju“⁷, objasnila je autorica nakanu da svoj prvijenac napiše upravo labinjonskim, da očuva ovo izražajno sredstvo, kojim se, posebice u pisanom obliku, dan-danas služi sve manje govornika.

Brojni utjecaji drugih jezičnih registara, prije svega čakavice, ali i hrvatskog književnog standarda, svakodnevno osiromašuju izvornu labinjonsku cakavicu i njezin fond riječi.

Prema lingvističkim izvorima, labinski govori spadaju u sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt i jedan od autohtonih istarskih dijalekata čakavskoga narječja hrvatskoga jezika.

Tek se posljednjih godina govori o (re)valorizaciji i očuvanju ovoga

---

⁶ Vlatko PAVLETIĆ, *Kako razumjeti poeziju*, Zagreb 1995., str. 158.

⁷ Na istome mjestu.

dijalekta i o njegovoj važnosti te se održavaju prigodni pjesnički natječaji za promidžbu toga govora.

Što se tiče same povijesne dimenzije ovoga govora, prije velikih migracija, na kraju XV. i početkom XVI. stoljeća predmigracijski ekavski čakavski govori prostirali su se na cijelom istarskom prostoru, na najsjevernijem dijelu Hrvatskoga primorja do Bakra te na Cresu i sjevernološinskom području. Nakon migracija područje ekavskih govora u Istri suženo je na njezin središnji i sjeveroistočni dio.

Područje labinske skupine govora pripada središnjemu istarskomu poddijalektu toga dijalekta, kao što je istaknula i lingvistkinja Silvana Vranić⁸.

Prostire se duž istočne obale Istarskoga poluotoka, počevši od Zagorja kao najsjevernijega punkta, a pripadaju mu svi obalni govori sve do Koromačna kao najjužnije točke. Jugozapadna granica teče od poluotoka Ubaša do ušća rijeke Raše u istoimenom zaljevu. Na zapadu su krajnja labinska naselja smještena nad Raškom dragom: Kunj, Moli i Veli Turini, Marići, Paradiš, Vela i Mola Čamporovica i Frkalonci, zaseoci Svetoga Martina te Ružići, a na sjeveru krajnji labinski govori Kraj Drage, Jurazina i Eržišća.

Labinski se govori svojim značajkama mogu klasificirati u tipove i skupine govora. Premda za takvu klasifikaciju nebitan, najčešće se kao tipičan izdvaja čakavizam različita tipa i intenziteta, svojstven nizu govora, odnosno promjena glasa *č* u *c*, a često i *š* u *s* te *ž* u *z* i slično⁹.

Mileta, za razliku od Daniela Načinovića, koji teži lingvističkim eksperimentima i svojevrsnim višejezičnim akrobacijama u maniri rane faze poznatog talijanskog pjesnika Alda Palazzeschija, donosi čakavski labinski dijalekt u iskonskom, primarnom obliku, bez moderniziranja, „spajanja“, odnosno miješanja s drugim dijalektima i mjesnim govorima ili, pak, njegovim „pretvaranjem“ u egzotičan ili moderniji govor, što je prisutno u dijelu autora koji se služe labinjonom čakavicom (Lovrić, Kudić Hukić i dr.). Upravo predstavljanje izvornosti jezika, odnosno ovoga dijalekta u primarnome obliku

⁸ Silvana VRANIĆ, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Rijeka 2005., str. 54.

⁹ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3191/srednjocakavski-ili-ikavsko-ekavski-cakavski-dijalekt/istra-a-z/> (pristup 1. lipnja 2019.).

značajno je u Milete.

Pjesnički je izraz jednostavan, gdje donosi razne tematske i interesne sfere iz domene svoje bliske okoline i svjetonazora. Autorica polazi od osobnih i neposrednih zapažanja. Iako ponekad ne možemo naći zadovoljavajuće objašnjenje na području simboličnog, već nerijetko samo u oniričkim sferama, to se može shvatiti i kao pjesnička transpozicija procesa (ne)zaboravljanja, u ovome slučaju djetinjstva. Prisutne su i verbalne kristalizacije nekih od preokupacija autorice. Opisi pejzaža u njezinim su pjesmama ostvareni nizanjem plastičnih slika, kao što je vidljivo u gore navedenim stihovima, neizravno oslikovljenjem dojma, ali Mileta to nerijetko čini i izravno, izražavajući najtananije osobno raspoloženje ili osjećanje.

Budući da ovdje nema višeznačnosti metafora i aluzivnih dopaski, niti mnogosmislenih stihova, pjesništvo je jednostavno, koliko god to stihovi mogu biti, no oslanja se na sugestivnost i slikovitost. Neki su od uradaka narativnijeg karaktera, drugi striktno lirski, s naglašenom evokativnom snagom solilokvija i intimističke introspekcije te bliski temama iz svakodnevice. Simbolizacija, u smislu riječi koje evociraju djetinjstvo, zadržava nas na ključnim stihovima, gdje u biti nije uvijek zastupljena nereferencijalna po(r)uka.

Pjesničke slike prisutne u ovome opusu naglašeno su akustične ne samo zbog egzotičnog čakavskog dijalekta i njegove uporabe već i po sadržaju. Dok je njezin roman personifikacija „kove“, gdje je „kova“ i metafora i metonimija, pjesnički su motivi u ovoj zbirci raznoliki, ali tematski vezani prije svega za zavičajnost i njezinu snagu.

Mileta je u nekim stihovima, uvjetno rečeno, epska, u drugima čisto i striktno lirska, nadahnuta i romantičnija. Vidljiva je i terapijska funkcija poezije, koja se sve više spominje i analizira u poetskom i analitičkom smislu.

Što se pak, tiče, njezinih haiku uradaka, jedan je od onih s najviše pohvala diljem svijeta sljedeći:

Crvena mašna

na slamnatom šeširu

zori pšenica.

I ovdje, doduše, zbog razloga diktiranih strukturo i obilježjima trostihha 5 – 7 – 5 haiku uradaka, dolazi do izražaja hermetičnost misli ove autrice, prisutna i u ostatku stvaralaštva, ne samo u vezi s haiku pjesništvom.

La produzione letteraria della poetessa Malvina Mileta

Riassunto

In questo lavoro tento di riassumere l'opus poetico di Malvina Mileta, poetessa albonese che scrive nella variante del dialetto ciacavo albonese che in croato si chiama *čakavica*.

Mileta ha pubblicato due libri, un libro di poesia intitolato *Zad naš porton* nel 2007, mentre l'anno seguente ha scritto un libro in prosa, pure nel suo dialetto albonese, intitolato *Crni snih*. In questo libro in prosa narra della sua infanzia a Vines, località vicino ad Albona, dove vivevano le famiglie di minatori, sempre raccontando di questo mondo povero e difficile e delle piccolezze che li rendevano felici nei momenti non facili della crescita e dell'infanzia. Il libro rappresenta un omaggio a tutti i figli e figlie dei minatori, come anche a tutti i minatori e alle loro famiglie e ai sacrifici che dovevano fare quotidianamente.

Mileta è autrice di un impressivo corpus di poesie haiku, ed è vincitrice di diversi premi in patria e all'estero, essendo tra le prime autrici in Istria che si sono cimentate in questo genere, e questo con un abbastanza grande successo. I premi a questa autrice, per diversi anni mentre era attiva, giungevano da ogni dove, dal Giappone all'Australia, alla Germania.

Nei lavori haiku univa la componente dialettale a questo genere alquanto esotico, promovendo la tradizione entro contesti più vasti. Con i suoi lavori haiku è presente in varie antologie, come anche con i suoi lavori in dialetto albonese. Anche se negli ultimi anni non è attiva, per molto tempo era presente nelle scuole con i suoi lavori, lavorando con i più giovani e partecipava a tutte le più rilevanti manifestazioni poetiche in Istria e non solo.

In questo particolare dialetto albanese, che ha nel proprio linguaggio anche diverse parole italiane, oppure derivanti dall'italiano, scrivono alcuni autori assai validi, da Daniel Načinović e Zdenka Višković Vukić, poeti *par excellence* in generale e non soltanto riguardo a questo genere, fino a Morin Kudić Hukić, Masimo Vladić ed altri, e pure la famosa cantautrice Elis Lovrić opera nell'albanese.

Mileta non ha un grande opus poetico, ma è rilevante soprattutto per l'uso di questo codice linguistico importante al giorno d'oggi, quando molte lingue, parlate locali e regionali vanno scomparendo. Lei usa questo linguaggio nella sua forma primaria, fresca, originale, senza "rinfrescarlo", ma sempre rendendolo attuale e originale allo stesso tempo.

In conclusione, si tratta di una valida autrice, anche se oggi non è più tanto attiva, ma che pur sempre ha dato un importante contributo alla salvaguardia e alla promozione di questa parlata arcaica albanese, mantenendola viva nella forma originale, senza abbellimenti ed arricchimenti linguistici o stilistici.

FRESKE PIĆANSKE BISKUPIJE (Prvi dio)

Kristijan Žgaljardić, univ. bac. hist.

Floričići 49, 52332 Pićan

email: kristijanzglaljardic@gmail.com

Pregledni rad

Rad o freskama Pićanske biskupije (I. dio) donosi mnogo informacija o razvoju fresko slikarstva na području biskupije i središnje Istre. Na početku navodi se povijest biskupije u srednjem vijeku, čime se pokušava dati kratak uvod u područje na kojem su nastajale freske. Shodno tome, slijedi poglavlje u kojem se obrađuju arhitektura i sakralna baština Pićanske biskupije. Što se tiče crkava koje se opisuju u ovome radu, one se nalaze na sjevernom dijelu nekadašnje biskupije i kao takve svrstavaju se u jednu cjelinu. Opisuju se crkve sv. Elizeja i Roka u Draguču, sv. Vida u Pazu, Svih Svetih u Gradinju i sv. Marije kod Lokve u Gologorici. Rad donosi ikonografsku analizu fresaka, no donose se i zaključci o društveno-ekonomskoj slici biskupije i središnje Istre onog vremena, koju možemo protumačiti na temelju tih povijesnih izvora. Freske su nastajale u više razdoblja te su kao takve zanimljive jer nam donose brojne informacije o mentalitetu ljudi toga vremena, kao i o načinu izražavanja njihove pobožnosti. Drugi, odnosno južni dio biskupije ne zaostaje za sjevernim dijelom po kvaliteti fresaka, a obuhvaća crkve sv. Katarine u Lindaru, sv. Majke Božje na Placu u Gračišću i sv. Mihovila u Pićnu, koje će se, kao i ta mjesta, pobliže objasniti u drugom dijelu rada.

Ključne riječi: Pićanska biskupija, freske i fresko slikarstvo, kršćanska ikonografija, društvena povijest

Keywords: Diocese od Pićan, frescos and fresco painting, Christian iconography, social history

I. Uvod

Područje povijesne Pićanske biskupije nije teritorijalno veliko i ako usporedimo ovu biskupiju s ostalim biskupijama svijeta, možemo je smatrati prilično siromašnom. Njezin teritorij mijenjao se tijekom povijesti te su sva mjesta koja će se u ovom radu navesti u jednom trenutku bila dio te biskupije, a danas čine dio Pićanskog dekanata. Jedna od najvećih ostavština na tom području jesu, dakako, freske. Ljudi su stoljećima tražili jedinstven način kako Bibliju približiti običnome čovjeku. Pored biskupskih halja, crteža križeva u crkvama ili dvorovima, puk često nije vidio ništa obojeno i nacrtano. Zato su majstori diljem Europe slikali freske, obojivši time crkve približavajući Bibliju srednjovjekovnom puku.

U ovome radu nastojat ću prikazati i objasniti freske četiriju mjesta: Draguća, Paza, Gradinja i Gologorice. Pažnju će se ponajprije posvetiti prošlosti tih mjesta, zatim prelazimo na glagoljašku ostavštinu, koja nam otkriva ne samo riječi pojedinih ljudi već i slavenski element koji je stoljećima prisutan na prostoru Pićanske biskupije. Freske ovih mjesta nastajale su u različitim vremenskim periodima te su one izvrstan izvor za proučavanje slike društva i način života ljudi različitih vremenskih i povijesnih perioda koji nam, ako ih sve promotrimo zajedno, daju jedinstvenu sliku promjena i kontinuuuma ljudi jednog kraja. Upravo će se zato u radu obratiti pozornost ne samo na ikonografiju fresaka već i na pobožnost čovjeka onog vremena, na arhitekturu koja je bila aktualna, kao i na događaje koji su posredovali stvaranju određenih scena s likovima tog razdoblja.

II. Srednjovjekovna Pićanska biskupija i fresko slikarstvo

II. 1. Povijest Pićanske biskupije i njezino mjesto u podijeljenoj Istri

Tijekom svoje povijesti Istra je bila poprište raznih sukoba, utjecaja brojnih vladara, kultura i naroda. Svi su oni u Istri ostavili svoj pečat. No,

najveći je pečat svoje prisutnosti iza sebe ostavilo Sveto Rimsko Carstvo, čije je glavno središte na našem poluotoku bilo u Pazinu (Sl. 1.), te Mletačka Republika, koja je svojeg rašporskog kapetana imala u Buzetu (Sl. 2.). Oni su bili ti koji su najviše utjecali na razvoj političkih, ekonomskih i kulturnih okolnosti Istre, pa tako i Pićanske biskupije, te čije su posljedice i danas vidljive.¹

Kako bismo bolje razumjeli gdje su i kada na prostoru Pićanske biskupije nastajale freske, moramo nešto reći i o samoj povijesti najmanje biskupije na svijetu. Nastanak biskupije veže se uz sveca Nicefora, koji je, prema legendi, bio prvi biskup Pićna iz VI. stoljeća.² Od tada pa do IX. stoljeća imamo jako malo podataka o samoj biskupiji, no kako se tijekom tog perioda spominju pojedini biskupi iz Pićna, možemo pretpostaviti da je biskupija postojala i kako-tako funkcionirala u ranom srednjem vijeku. Kasnije imamo sve više podataka o biskupiji i znamo kako se prostirala na velikom dijelu središnje Istre. Bila je podložna akvilejskom patrijarhu te je često u X., XI. i XII. stoljeću bila potpora patrijarsima u njihovoj nakani da imaju učinkovitu crkvenu vlast nad ovim prostorima. Istra, a tako i Pićanska biskupija, uživaju stanje određene stabilnosti do sredine XIII. stoljeća jer su do tada moćni markgrofovi, kao što su bili Ulrik I.³ i Ulrik II.⁴ iz obitelji Weimar-Orlamünde, te grofovi Gorički upravljali njome, uz veliku carevu podršku. Situacija se postupno mijenja, ponajprije s pogoršanjem odnosa između Ulrika II. i cara, što je donekle utjecalo

---

¹ Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., str. 288.-289.; *Istarska enciklopedija*, urednici Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 627.-628.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice od srednjeg vijeka do 1918. godine“, *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 46.-47., 49.-51.

² Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002., str. 7.-8., 15.-19.; Dario ALBERI, *Istria. Storia, arte, cultura*, Trieste 1997., str. 974.-975.

³ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 896.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.

⁴ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 895.; Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 135.-139.

na odluku da istoimeni markgrof dade velike posjede u Istri akvilejskom patrijarhu. Tijekom idućih desetljeća uz patrijarhe uzdizala se i obitelj Gorički koja je vladala Istrom do 1374. Za vrijeme njihove vladavine dolazi do razdiobe Istarskog poluotoka između Mlečana i SRC.⁵ Upravo u periodu od XII. stoljeća, počinju polako nastajati i prve freske na području Pićanske biskupije, koje svoj razvojni put imaju sve do XVI. stoljeća, kada se Istra konačno podijelila između Mletačke Republike i Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti.⁶

S pomoću tih fresaka možemo spoznati koji su problemi mučili čovjeka na prostoru biskupije i nadasve pratiti kako se društveno-politička situacija mijenjala te kojih su sve ideja u pojedinom periodu ljudi bili poklonici.

Sl. 1. Pazin – habsburški grad

(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁵ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 12.-20.; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007., str. 78.-102.; Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 97.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 975.-978.

⁶ Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., 170.-171., 288.-289., 364.-365.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 7., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 627.-628., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 628.-629.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.; Miroslav BERTOŠA, „Prašina‘ povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, glavni urednik Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 10.-11.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 978.-990.

Sl. 2. Buzet — mletački grad
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

**Sl. 3. Karta Pićanske biskupije
krajem XV. stoljeća**
(Dario ALBERI, *Istria. Storia, arte,
cultura*, Trieste 1997., str. 982.)

**Sl. 4. Ulica pićanskoga
grada**
(fotografirao Kristijan Žgaljardić,
listopad 2019.)

II. 2. Crkvena baština srednjovjekovne Pićanske biskupije

U srednjem vijeku brojne su crkve bile oslikane diljem Starog kontinenta, pa tako i na prostoru Pićanske biskupije, što isprva ne bismo pomislili zato što nije ostalo mnogo sačuvanih „fresko objekata“. Crkvene freske na području biskupije sačuvane su pretežito u malim, jednobrodnim ladanjskim zdanjima. Razdoblje nastajanja fresaka koje su ostale sačuvane do danas u Pićanskoj biskupiji traje od XII. do XVI. stoljeća.⁷

Kako bismo bolje razumjeli freske upoznat ćemo se s određenim tipovima crkava koje susrećemo na području biskupije. Prvu grupu crkava koje možemo navesti čine jednobrodne crkvice s jednom polukružnom apsidom, kojoj je masa izbočena iz perimetra crkvene lađe. Primjer takve arhitekture jest crkva sv. Mihovila u Pićnu (Sl. 5.). Drugoj grupi pripadaju crkve koje su najkarakterističnije za istarsko područje: one s jednom, dvjema ili trima polukružnim apsidama, koje su učahurene u zatvoreni prizmatični blok crkvena tijela. Ovakav tip crkava primjetan je u predromanici, no zamah doživljava u vrijeme romanike i gotike te jedan od najzanimljivijih primjera takve gradnje vidimo na crkvi sv. Elizeja u Draguču (Sl. 6.).⁸

Pored apsidnih crkvice, koje su arhitektonskom konstrukcijom slične crkvi sv. Elizeja, na području biskupije postoji i crkvice s dvjema učahurenim apsidama, ona sv. Vida u Pazu, čije su apside u kasnijem periodu zatrpane.⁹

---

⁷ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 11.-16.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Andre MOHORVIČIĆA na str. 113.-115., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117., natuknica Đure BASLERA na str. 117.-118.

⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 12.-17.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117., natuknica Ane DEANOVIĆ na str. 356.-357.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, urednik Anđelko Budarina, Zagreb 2006., natuknica Anđelka BADURINE na str. 147.

⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 14.-16.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Andre MOHORVIČIĆA na str. 113.-115.

Sl. 5. Crkvice sv. Mihovila u Pićnu
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Sl. 6. Crkvice sv. Elizeja u Draguču
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Graditelji crkava na prostoru biskupije zaokruživali su rad u crkvicama tako što bi na kraju izgradili i postavili tabulat. Većina crkava imala je tabulat koje je bio drvene konstrukcije, koja se nalazila ispod krovišta te odozgo zatvarala crkveni prostor i to u visini gornjeg brida učahurene apside. Tako su definirane granice crkvenog interijera te je takva konstrukcija izjednačila visinu svih zidova. Fresko majstori tada bi na svježem vapnu slikali najbitnije scene i likove iz Biblije (tehnika *buon fresco*), dok bi kasnije, kako se vapno sušilo, slikali ostale scene koje su bile manje važne (tehnika *al secco*) te bi na koncu oslikali bordure.¹⁰

Osim u romanici, freske su se stvarale i u gotici i ranoj renesansi, a najbolji primjer toga jesu freske u crkvici sv. Roka u Draguču. Ondje je majstor freske slikao i na bačvastom svodu te nam se vrlo lako može činiti da je imao više prostora nego majstor u crkvi sv. Elizeja (naravno da to nije slučaj, već je stil slikanja bio drugačiji). Također, valja spomenuti i fenomen koji se javlja u Istri u kasnom srednjem vijeku na zapadnome zidu, a to je kolo sreće, koje je iznimno rijetko i vidimo ga jedino u Bermu i Hrastovlju, te *imago pietatis*¹¹, što primjećujemo u Draguču. Apside i fresko slikarstvo polako se počinju napuštati pojavom barokne umjetnosti, koja će više pozornosti posvetiti oltarima i kićenosti negoli zidnim slikarijama.¹²

---

¹⁰ Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, Split 2002., str. 26.

¹¹ *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 291.-292.

¹² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 25.-30., 45.-69.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117., natuknica Ane DEANOVIĆ na str. 356.-357., 613.-615.

III. Freske Draguća

III. 1. Srednjovjekovna povijest Draguća

Nedaleko od Pazina, na cesti koja vodi prema Buzetu, uzdiže se Draguć. Prošlost gradića mnogo je veća od razdoblja srednjeg vijeka, što nam potvrđuju arheološki nalazi na mjestu Stari Draguć, koje datira u brončano doba, kao i dokazi o nastavku života u rimsko doba.¹³

Kasnije se Draguć spominje u darovnici grofa Ulrika II. koji je 1102. darovao mjesto akvilejskom patrijarhu. Srednjovjekovni Draguć izgledao je drugačije nego danas. Imao je i kaštel koji je nadzirao okolna brda i tada dio Motovunske šume, koji danas više ne postoji jer je na njegovu mjestu jezero.¹⁴

Tijekom razvijenog srednjeg vijeka vlast nad Dragućom imali su patrijarsi i grofovi Gorički. Smrcu Alberta IV. gradić je potpao pod vlast Habsburgovaca 1374., koji su ga držali sve do 1535. Shodno goričkoj i habsburškoj vlasti, gradić je bio pod crkvenom vlašću biskupa iz Pićna sve dok se nisu uspostavile granice između SRCNJNI i Venecije 1535., kada gradić potpada pod Tršćansku biskupiju i Republiku Veneciju koja ga je držala do 1797.¹⁵

---

¹³ Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Gradinska naselja. Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb 2008., str. 15.-18., 65.-67.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 185.-187.; Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, glavni urednik Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 11., 14., 18.

¹⁴ Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 288.-289.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 185.-187.; Katarina HORVAT-LEVAJ, „Draguć kao primjer karakterističnih razvojnih oblika naselja nastalih uz kaštele“, *Cerovljanski zbornik*, nav. dj., str. 179.-186.

¹⁵ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 185.-187., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 627.-628.; Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 10.-11.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.

Sl. 7. Draguč

(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

III. 2. Freske sv. Elizeja

Ta se romanička grobljanska crkvice nalazi na samom ulazu u mjesto Draguč. Podignuta je tijekom XII. i XIII. stoljeća te predstavlja malu četvrtastu građevinu s polukružnom upisanom apsidom. Izvana je neožbukana i ono što je posebno izdvaja od ostalih crkvice u okolnom području jest kolorizam fasade. Gradila se od dviju vrsta kamena, tamnijeg i svjetlijeg pješčenjaka, naizmjenično sлагanog u pravilne vodoravne nizove, po čemu podsjeća na minijaturnu kopiju toskanskih romaničkih crkvice.¹⁶ Titular crkvice sv. Elizeja¹⁷ također je zanimljiv zato što u Istri

---

¹⁶ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike Istarskog poluotoka*, Pula 2017., str. 7.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015., str. 63.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Ane DEANOVIĆ na str. 356.-357.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3, Zagreb 1964., str. 50.-54.

¹⁷ *Praktični biblijski leksikon*, urednik Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997., natuknica Gertrude HERRGOTT na str. 78.-79.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 245.-246.

nema mnogo crkava kojima je on titular. Naime, Elizej je bio starozavjetni prorok, učenik proroka Ilije, te nije toliko uobičajeno da se starozavjetne proroke uzima za titulare na ovom području.¹⁸

Sl. 8. Crkva sv. Elizeja u Draguču
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Uđemo li u crkvicu, pred nama se otvara svijet razvijenog srednjeg vijeka. Vidimo pregršt fresaka, od kojih nam svaka govori svoju priču i na jednostavan način otkriva Sveto pismo. Današnji crkveni strop izgleda drugačije nego nekada zato što nema tabulata, koji se vjerojatno nalazio na mjestu današnjih greda. Ako pogledamo prema apsidi, primjećujemo kameni spomenik iz rimskog razdoblja, koji je okrenut naopako te je služio

¹⁸ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 7.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 63.; *Istarske freske – Gli affreschi Istriani*, urednik Miodrag Kalčić, Pula 2006., str. 24.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982., str. 132.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike u crkvama Sv. Elizej u Draguču, Sv. Marija od Lokve u Gologorici i sv. Vid u Pazuu“, *Cerovljanski zbornik*, nav. dj., str. 224.-225.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, nav. dj., str. 70.

kao mali oltar.¹⁹ Branko Fučić u svojoj knjizi *Iz Istarske spomeničke baštine* navodi: „Što se tiče tehnološkog postupka ove slikarije izvedene su na tankom sloju bijele, poput štuka čvrste, porozne žbuke (vapno i punilo). Malen je i jednostavan izbor njihovih pigmenata (okerno, crveno, zeleno i crno). Pigmenti su intenzivni, upotrebljivi su u čistom stanju i vezani organskim ljepilom“.²⁰

Freske pripadaju razdoblju XIII. stoljeća te nam otkrivaju mnogo detalja o ondašnjem društvu. Na istočnom zidu crkve nalaze se apsida i trijumfalni luk (Sl. 9.). U apsidi nalazi se Isus Krist koji sjedi na prijestolju, a do njega su njegova majka Marija i sv. Ivan Evangelist. Ovaj prikaz bizantski je motiv koji se naziva *Deisis*²¹, što znači kako Isus sjedi na prijestolju i blagoslivlja svojom desnicom ljude, pokazujući time svoju božansku milost, a sjedeći na prijestolju podsjeća sve prisutne kako je on sin Božji. Bogorodica u ovom prikazu stoji u *maforiju*²², a sv. Ivan kao Kristov najomiljeniji učenik stoji do njega. Na trijumfalnom luku nalazi se scena navještenja Bogorodičina od strane arkandela Gabrijela. Arkandeo pristupa Bogorodici na lijevom dijelu trijumfalnog luka i, što je zanimljivo, on ne stoji, već kroči k Mariji²³, a ona stoji svečano i ozbiljno u crvenoj halji i maforiju. Ona prima vijest da je začela po Duhu Svetomu, no tu spoznaju prima tako da u rukama drži preslicu s koje visi vuna. Takva vrsta navještenja i Marijin položaj apokrifni je motiv iz Jakovljeva protoevanđelja²⁴, koji je prisutan ponajviše na Istoku, no nalazimo ga i u Istri u humskoj crkvi te ovdje u ovoj crkvi. Fučić smatra kako u dragućkom navještenju ima motiv koji odlučno govori za XIII. stoljeće, a to je cvijet kao ikonografski

---

¹⁹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 7.

²⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 91.-93.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 132.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 16.-17.

²¹ Radovan IVANČEVIĆ, *Leksikon ikonografije*, nav. dj., str. 223.-224.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 54.; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14252> (pristup 17. listopada 2019.).

²² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 92.

²³ Isto, str. 94.

²⁴ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003., str. 450.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Eleonore BECK na str. 141.-142.

motiv.²⁵ To je inovacija zapadne ikonografije, nastale u razdoblju razvijenog srednjeg vijeka. Naime, Nazaret na hebrejskom znači 'cvijet', a kao znak, prema tome, locira navještenje u gradu Nazaretu. Isus kao cvijet (primjer ljepote i dobrote) rodio se od cvijeta (mlade, drage i dobre) Bogorodice u gradu koji na hebrejskom znači 'cvijet', odnosno Nazaret u vrijeme kada cvijeće počinje rasti i kada se svijet budi, tj. u proljeće, 25. ožujka, kada se slavi blagdan navještenja Marijina (Sl. 9.)²⁶

Sl. 9. Apsida crkvice sv. Elizeja u Draguču
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Južni zid prikazuje prve scene iz Kristova života, ali i izgled pojedinih pripadnika društva u XIII. stoljeću. Prva scena koju valja spomenuti jest Kristovo rođenje. Ono je prikazano na tipičan bizantski način i potpuno je

²⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 95.-96.

²⁶ Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, Zagreb 1963., str. 26.; Isti, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 92.-96.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Žarka DOMJANA na str. 452.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Rudolfa PESCHA na str. 223.-224.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 51.-55., natuknica Branka FUČIĆA na str. 223.-224.; Rosana RATKOVIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 225.-226.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 71.-73.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 54.-57.

drugačija scena od prikaza Poklonstva kraljeva i bijega u Egipat. Marija je prikazana kako rada na ovalnoj slamnjači, koja je koso komponirana pred špiljom. Desno od špilje prikazane su životinje i jasje u koje je položen Isus. Lijevo od Marije nalazi se lik anđela koji adorira.²⁷

Iduća je scena najveća u crkvi, a prikazuje Poklonstvo kraljeva. Poklonstvo je vrlo jasno: pred novorođenog Isusa i njegovu majku stižu trojica kraljeva – Baltazar, Melkior i Gašpar – koji malenome Isusu donose tri dara – zlato, tamjan i smirnu. Ako поближе promotrimo ovu scenu, primjećujemo neke doista zanimljive stvari. Prvo što vidimo jest kralj koji kleči pred Bogorodicom i Isusom – nema krune i plašta poput druge dvojice. Daje svoj dar klečeći na objema nogama i dižući obje ruke. Ono što autor ovdje pokušava prikazati, prema Fučiću, osim poklonstva jest i prisega vazalnosti.²⁸ Naime, Isus je kralj nad kraljevima, a trojica su kraljeva ustvari plemići onoga vremena koji imaju čast biti njegovi vazali. Druga dvojica imaju pomalo različite tunike: prvi ima tuniku zeleno-crvene kombinacije, dok drugi ima bijelu tuniku, na kojoj vidimo crvene trake i zelenkaste točkice na njima. Ako uzmemo u obzir vrijeme nastajanja ovih fresaka, dolazimo do zaključka kako se nedvojbeno radi o viteštvu, no također možemo pretpostaviti (kao što je to učinio Fučić) kako se na ovoj sceni prikazuju križarski vitezovi.

Naime, tih su se godina križari žestoko borili u Palestini. Nemojmo smetnuti s uma kako su to godine kada je pala Akra (1291.), posljednje veliko križarsko uporište, i kada se diljem Europe propagiralo oslobođenje Kristova groba. To je stoljeće neprijeporno stoljeće križarskih pohoda i ideje križarenja prisutne su na mnogim mjestima pa je vrlo lako moguće da je i u Draguću bilo križara. Možemo pretpostaviti kako je možda netko od mještana bio ili je još u pohodu pa mu je u čast izrađena ovakva slikarija ili su, pak, ovim putem išli križari koji su nekako pomogli lokalnom stanovništvu te su im

---

²⁷ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 97.; Isti, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 57.

²⁸ Isti, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 97.-99.; Isti, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 58.-60.; Miroslav BRANDT, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1995., str. 207.-218.

se potonji ovako željeli odužiti (Sl. 10.).²⁹

Sl. 10. Prikaz Poklonstva kraljeva u crkvi sv. Elizeja

(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Bijeg u Egipat posljednja je scena na gornjem djelu južnog zida, kao i posljednja scena u ovome ciklusu fresaka koja se tiče Kristove mladosti. Ova scena nije u potpunosti prikazana na dragućkim freskama, kao što je to slučaj, primjerice, s freskama u Bermu, ali zato sâm bijeg u Egipat jest. Najzanimljivije je u ovoj sceni to da muškarac koji se nalazi uz Bogorodicu nije sv. Josip, već anđeo ili apokrifni Jakov, koji goni životinju.³⁰

Ispod navedenih scena u prostoru koji je bordurom³¹ odijeljen od gornjih scena nalazi se prikaz srednjovjekovnog viteza. Taj dio zida zove se

²⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 97.-99., *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 92.-96., natuknica Branka FUČIĆA na str. 496.-498.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 227.-228.

³⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 99.-100.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 227.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 60.

³¹ Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, nav. dj., str. 26.

valerij³². Autor nam daje prikaz onodobnog konjanika koji, spreman za boj, juriša na protivnika, u ovom slučaju zmaja, koji se krije u dijelu trijumfalnog luka, pri samome dnu. Konjanik je odjeven u srednjovjekovnu vojnu odoru, ima veliki štit raščetvoren na crvena i bijela polja. Također, nosi heraldičke oznake svojega gospodara i zajedno s jahačem juriša na protivnika. Osim što primjećujemo hrabrost vojnika koji se bori protiv zla, možda možemo i primijetiti križarskog viteza koji je u službi nekog feudalnoga gospodara otišao u borbu u daleku Palestinu (Sl. 11.).³³

Sl. 11. Prikaz viteza u crkvi sv. Elizeja
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Sjeverni zid crkve rezerviran je za Kristovu muku. Scene kreću od posljednje večere, Judina poljupca, raspeća i, konačno, polaganja u grob. Posljednja večera prikazana je tako da se Krist nalazi u središtu, a oko njega su apostoli. Ono što je najzanimljivije na ovom prikazu Judina je pričest, dakle osoba koja je izdala Isusa dolazi ipak k njemu na pričest i blagoslov. Iduća scena na kojoj se Krista uhićuje posebno je interesantna zbog mnogostrukih informacija koje nam ova slikarija daje. Prvo što

³² Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 6.

³³ Isti, *Zidne slike*, nav. dj., str. 8.

primjećujemo jest kako Juda poljupcem izdaje Krista, potom Kristovo uhićenje i sukob sv. Petra s vojnicima. Kasnije, od XIV. i XV. stoljeća ovaj se prizor prikazuje na više scena pa tako imamo zasebne scene, izdaje Krista, njegova uhićenja i sukoba apostola s vojnicima. Juda dolazi s vojnicima, koje je autor u ovom izdanju prikazao kao vojnike onodobnog vremena; dapače, pretpostavlja se da su to bili prikazi križara koji su pohodili Svetu zemlju nakon Drugog križarskog pohoda (1147. – 1149.)³⁴. Prepoznamo verižnjače, zašiljenje kacige, srednjovjekovne nogavice i sl. Juda dolazi u iskoraku, ljubi Krista i pokazuje vojnicima da je to čovjek kojeg treba uhititi i jedan vojnik, dok ga Juda izdaje, već lovi Kristovu ruku i pokušava je vezati s drugom. Na lijevom dijelu vidimo kako se dižu mačevi, što nije toliko učestalo u ikonografiji toga vremena, a može nas navesti na prikaz borbe sv. Petra s vojnicima. Imajući na umu kako je kasnija ikonografija ovu scenu podijelila na više njih, možemo se istinski diviti umijeću dragućkog majstora, koji je sve te scene tako vješto sabrao u jednu (Sl. 12.)³⁵

Sl. 12. Prikaz posljednje večere, Judina poljupca i Kristove smrti na sjevernom zidu

(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

³⁴ Ivo GOLDSTEIN – Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2008., str. 251.-253.

³⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 100.-103.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 132.-135.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 381.-382.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 60.-63.

Scena koja slijedi prikazuje raspeće Isusa Krista. Krist se uvija od boli na križu, a ispod križa stoje mu majka i učenik Ivan Evanđelist. Vidimo kako su mu dlanovi otvoreni i poluobješeni, praktički pred umorom. Njegovo je lice pognuto, umorno i gledajući ovu sliku, možemo čak i sada osjetiti Kristovu muku dok je patio na križu. Ovakva scena Kristova kraja, gdje se on savija od boli, karakteristična je za gotičko razdoblje te se taj motiv zove „umirući Krist“. Također, primjere umirućeg Krista imamo i u X. stoljeću, u razdoblju Otonske renesanse. Valja također spomenuti kako postoje i prikazi „Krista kralja“, gdje se Krist ne uvija od boli, već stoji uspravno, naravno, pribijen na križ, ali ne dopušta smrti da ga pobijedi. Takav je motiv najviše prisutan u XI. i XII. stoljeću, no primjećuje se i ranije na pojedinim dijelovima Starog kontinenta.³⁶ Polaganje u grob posljednja je scena ciklusa, izuzimajući zapadni zid, koji će se kasnije objasniti.

Sl. 13. Prikaz Kristova raspeća i polaganja u grob

(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019)

³⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 105.-106.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 75.-76.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 66.-67.

Nakon raspeća, Krista u grob polažu Josip iz Arimateje³⁷ i Nikodem³⁸, dok kraj njega stoje Marija Bogorodica i sv. Ivan. Ova scena zanimljiva je zato što se prikaz polaganja Krista radio na tipično zapadnjački način. U istočnoj ikonografiji, kada je Krist skinut s križa, položili su ga u špilju, kako i stoji u Bibliji, no zapadna ikonografija prikazuje polaganje Krista tako što ga poliježu u sarkofag. Međutim, taj sarkofag ne stoji u zemlji ili na podu, već povišeno, kako bi Krista svi mogli vidjeti i spoznati koliko je muku pretrpio za kršćanski svijet (Sl. 13.).³⁹

Posljednja scena u ovome ciklusu nalazi se na zapadnome zidu te ona prikazuje raj i pakao. U ovaj su ciklus fresaka uključeni i motivi koji se tako često i ne vide po ostalim naslikanim crkvama Pićanske biskupije, a to je u ovom slučaju Abrahamovo krilo.⁴⁰ Prikazuju se trojica starozavjetnih patrijarha – Abraham, Izak i Jakov – koja u svojim krilima drže duše ljudi koji su činili dobro na ovome svijetu te onih koji su najviše zaslužili Božju milost. S druge, pak, strane nalazi se opomena čovjeku, tako jednostavno predočena, da je jasna i nama koji živimo čak 700 godina kasnije. Scena pakla prikazana je tako da u sredini imamo veliki kotao i demone oko njega, koji plešu i raduju se što će mučiti i vječnim plamenom uništavati duše oni koji su onamo dospjeli (Sl. 14.).⁴¹

³⁷ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *siječanj – lipanj*, Zagreb 1998., str. 237.-238.

³⁸ *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gottfrieda HAIRZENBERGERA na str. 241.-242.

³⁹ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 63.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 105.-109.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 499.-500.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 226.-227.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 65.-70.

⁴⁰ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 8.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 63.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 116.-117.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 74.-75.

⁴¹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 8.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 63.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Liselotte MATTERN na str. 301.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 73.-77.

Sl. 14. Prikaz raja i pakla na zapadnom zidu
(fotografirao Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

III. 3. Freske sv. Roka

Za razliku od prijašnjeg trinaestostoljetnog sv. Elizeja, ova zavjetna crkvice nastala je znatno kasnije, odnosno na samom početku XVI. stoljeća, upravo na razmeđu srednjeg i ranog novog vijeka. Podignuta je u čast sv. Roku⁴², zaštitniku od bolesti. Nalazi se na drugoj strani Draguča te je ona zavjetna crkvice koju su žitelji podignuli u vremenu kada je tim područjem harala kuga. Vjerovalo se kako podizanje crkve ili kapele svecima zaštitnicima od bolesti ispred naselja onemogućava ulazak bolesti u mjesto. Crkvice sv. Roka jednobrodna je, pravokutnog tlocrta, bez istaknute apside. Na preslici nalazi se zvono iz XVI. stoljeća, a ispred crkvice nalazi se lopica⁴³ skladnih dimenzija, koja je posebna po tome što je njezino krovništvo u istoj visini kao ono same kapele. Izrađena je 1569., o čemu nam svjedoči

⁴² Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 325.-327.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, II. dio: *srpanj – prosinac*, Zagreb 1998., str. 185.-188.

⁴³ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 6.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 336.

i glagoljski napis. Iznutra ima lagano zašiljen bačvasti svod te je to jedina mala značajka koja nas upućuje na gotičku arhitekturu.⁴⁴

Sl. 15. Crkvice sv. Roka u Draguču

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Freske u crkvi sv. Roka djelo su lokalnog majstora Antona iz Padove⁴⁵, no kada se kaže Padova, ne misli se na mjesto Padovu u Italiji, već na malo selo nedaleko od Draguča, odnosno današnju Kašćergu. Scena ima prilično mnogo te je najimpresivnija i najveća ona koja prikazuje Poklonstvo kraljeva.⁴⁶

Kada otvorimo vrata, prvo što primjećujemo mali je bačvasti

⁴⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 13., 335.-340.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 13.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 76.

⁴⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 333.-336., 356.-362.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 30.

⁴⁶ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 335.-336.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 13.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 76.-78.

svod, a na samom kraju crkve nalazi se oltar. Na istočnom zidu nalaze se svakojaki prikazi raznih svetaca, no najviše nam, dakako, u oko padaju trojica zaštitnika od bolesti, koji se nalaze u samom srcu zida. U sredini nalazi se titular crkve sv. Roka, dok se njemu zdesna nalazi sv. Fabijan⁴⁷, a slijeva sv. Sebastijan⁴⁸. Pokazujući rane sv. Roka i sv. Sebastijana, koje su crne i krvave, možemo samo zamisliti koliko je pogubna bolest bila. Lijevo i desno od središnje slikarije i oltarića nalaze se četvorica svetaca: sv. Blaž⁴⁹, sv. Andrija⁵⁰ sv. Antun Opat⁵¹ i sv. Elizej. Ovi se sveci nalaze uz glavni oltar ponajviše zato što su zaštitnici zemljoradnika i stočara. Njima su se usrdno za zagovor okretali brojni stanovnici Draguća, koji su često patili zbog zemljoradničkih tegoba i kojima su životi itekako ovisili o zemlji.

Iznad svetaca nalazi se dojmljiv prikaz navještenja Djevici Mariji. Slikarija navještenja zauzima gornju polovicu zida. Prvo što uočavamo na glavnoj slici jesu krajolik i kuća. Iza oblaka pojavljuje se Bog Otac, koji blagoslivlja Bogorodicu i u obliku riječi upućuje joj maloga Isusa. Naravno, ova scena ne bi bila moguća bez arkandela Gabrijele, koji s druge strane stoji i navješćuje Mariji sretnu vijest. Marija stoji lijevo od Boga Oca te dostojanstveno i skrušeno prima vijest o začecu. Zanimljivo je i to da se ispod Marijine moleće klupice nalazi natpis: „Anunciata da Fiorenza“, otvarajući nam pitanja: je li možda Anton bio u Firenci te se ondje dodatno obrazovao ili je pak, u Firenci pronašao inspiraciju za slikanje ove freske.⁵² Lijevo i

---

⁴⁷ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 123.

⁴⁸ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 333.-334.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., Zagreb 1998., str. 57.-58.

⁴⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 79.-80.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 95.

⁵⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 52.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 539.-546.

⁵¹ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 50.-51.

⁵² Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 341.-348.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 14.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Antona GRABNERA-HAIDERA na str. 233.-234.

desno od istočnog zida, odnosno na sjevernom i južnom zidu naslikani su brojni sveci, čije je štovanje bilo uobičajeno u brojnim ruralnim sredinama. Počevši od sjevernog zida, sveci slijede ovim redom: sv. Jeronim⁵³, sv. Ambrozije⁵⁴, sv. Augustin⁵⁵, sv. Apolonija⁵⁶ i sv. Petar⁵⁷ (Sl. 16.).

Sl. 16. Južni zid crkvice sv. Roka

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁵³ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., 197.-199.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 338.-342.

⁵⁴ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 47.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 564.-568.

⁵⁵ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 62.-63.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 243.-248.

⁵⁶ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 124.-125.

⁵⁷ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 307.-309.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 629.-631.

S druge, južne strane, nalaze se sveci: sv. Grgur, papa⁵⁸, prorok Danijel⁵⁹, sv. Pavao⁶⁰ i sv. Lucija⁶¹. Ovi sveci često se prikazuju u brojnim crkvama, a ideju oko toga zašto su oni ovdje valja potražiti u krajoliku i vremenu oko sebe. Uzimajući svece kao što su sv. Lucija, koja oči drži na plitici, sv. Apolonija, koja kliješta za vađenje zuba drži u ruci, ili sv. Antuna Opata, koji je u srednjem vijeku bio najomiljeniji svetac seoskih sredina, dolazimo do zaključka koje su tegobe morile onodobno društvo. Sveta Lucija zaštitnica je slijepaca, vida i svega vezanog uz oči, a znamo koliko su sljepoća i loš vid otežavali život ljudima onog vremena. Sveta Apolonija zaštitnica je svega vezanog uz zube pa, znajući to, možemo samo pomisliti kolike su strašne bolove ljudi prije trpjeli zbog zubobolje, bolesnih i istrošenih zubi, koji su najbolji simbol njihove oskudne prehrane. I, na koncu, sv. Antun Opat koji je simbol seljačkog rada, muke i težine života.⁶²

Južni zid, osim svetaca, prikazuje i Kristovu mladost. Tako prva scena prikazuje Kristovo rođenje (Sl. 17.). Iznad malog Isusa na nebu se, uza zvijezdu koja pokazuje na mjesto Kristova rođenja u Betlehemu, nalaze i anđeli. Primjećujemo kako se Mariji zdesna nalazi slamnati krov, što nam govori o rođenju koje se odvijalo u štatici. Prikazuje se da se kralj svih kraljeva rodio kao običan čovjek s onim što je (seoskom) čovjeku najvažnije, a to su životinje. Oko Isusa nalaze se Josip i Marija, koji se mole i dostojanstveno stoje uz malog Mesiju. Poslije rođenja Kristova slijedi bijeg u Egipat. Autor na ovoj slici prikazuje šarolik krajolik, pun planina i poljana, a ispred Svete obitelji stavlja seljaka koji ih vodi. Na posljednjoj sceni južnog zida, koja je vezana uz Kristovu mladost, prikaz je Kristova dolaska u hram. Židovske su žene nakon 40 dana od poroda, prema židovskim običajima,

---

⁵⁸ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 150.-152.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 215.-219.

⁵⁹ *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 223.-224.

⁶⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 304.-306.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 629.-631.

⁶¹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 248.-250.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 584.-585.

⁶² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 345.-348.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 14.

odlazile u hram prinijeti malu žrtvu Bogu. Tako učini i Sveta obitelj te joj u trenutku ulaza u hram pristupi jedan starac, kojem je Bog obećao da neće umrijeti dok ne vidi Spasitelja. Na ovom prikazu u sredini slikarije vidimo razne arhitektonske objekte, kule i gradić. Starac Šimun prikazan je kao veliki sijedi bradati čovjek, kojemu je lice staro i sretno jer u rukama drži Isusa. Starcu Šimunu slijeva nalazi se košarica s dvjema golubicama. One simboliziraju Krista i siromašne, govoreći time kako je Isus došao za sve i kako su i siromašni dobrodošli u njegov dom (Sl. 18).⁶³

Sl. 17. Rođenje malog Isusa
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studenj 2019.)

Sl. 18. Prvi Isusov dolazak u hram
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studenj 2019.)

Ako želimo pravilno slijediti tijek fresaka, moramo se osvrnuti na najveću scenu u ovom ciklusu. Poklonstvo kraljeva nalazi se na sjevernom zidu i očarava nas brojem likova i silinom boja (Sl. 19.).

⁶³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.-349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 142.

Sl. 19. Poklonstvo kraljeva

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Ovo je unikatno djelo i ne prikazuje samo Poklonstvo kraljeva već i društvo onog vremena, plemiće, konjanike itd. Kako u crkvi sv. Elizeja imamo Poklonstvo kraljeva s križarima – plemićima onog vremena, tako i ovdje vidimo dvorjane talijanskih dvorova XVI. stoljeća. Čitava scena obiluje s mnogo uzdignutih površina, bregova s cvijećem i prikazom gradića na vrhu. Počevši slijeva nadesno, vidimo Heroda kako pozdravlja kraljeve koji su se uputili malome Kristu, nesvjesni toga što će Herod ubrzo učiniti. Iza Heroda stoji kula koja simbolizira grad u kojem je on vladao, odnosno Jeruzalem, a sâm Herod izgleda poput kakvog vladara *Serenissime* ili Lombardskog Vojvodstva. Nalazi se na konju kojeg za uzde vuče paž, odjeven u raskošnu odoru. Njemu nasuprot nalazi se jedan od kraljeva koji odlazi Kristu – primjećujemo kako je odjeven u raskošnu tuniku i kako mu se oko struka vidi opasač od zlata, što nije neuobičajeno za ono vrijeme jer se time pokazuje status u društvu. Dakako da opasač nije od čistog zlata, no ima mnogo zlatnih zrnaca i bogato je ukrašen. Odmaknemo li se od posljednjeg kralja koji pozdravlja Heroda, ispred sebe imamo mnoštvo ljudi koji su pratnja trojice kraljeva. Pored paževa, prikazuju se i osedlani konji i konjanici. Konj koji svakako zauzima najviše pozornosti jest onaj koji se nalazi ispred posljednjeg kralja. Primjećujemo kako ponosno stoji kao da ga je jahao najbolji konjanik na svijetu te vidimo kako je lijepo osedlan i da se iznad njegove glave vijori zastava tipična za

konjaničku gardu. U daljini, na vrhu brda, nalazi se utvrđen grad koji nam odaje važnost jako dobre strateške pozicije. Malo desno od samoga grada stoji zvijezda koja je vodila kraljeve na njihovu putu ka Kristu. Bogorodica i mali Krist sjede na prijestolju točno ispod zvijezde te njima ususret dolaze kraljevi i čitava svita. Vidimo kako se klanjaju u tipičnom redosljedju za ranonovovjekovnu Europu. Prvi koji dolazi onaj je s najviše počasti i on kleči na jednom koljenu, dok ostali ne kleče, već se blago naklanjaju, pokazujući time poštovanje prema Isusu i Bogorodici. Svi su odjeveni u predivno ruho onodobnih dvorova i jasno je kako autor ovo Poklonstvo stavlja u kontekst XVI. stoljeća. Jasno se vidi tko ima primat u društvu i tko, prema onodobnoj hijerarhiji, ima pravo prvi pristupiti.⁶⁴

Iznad Poklonstva kraljeva nalaze se scene krštenja Kristova u Jordanu, napastovanje vruga dok je Krist bio 40 dana u pustinji i prikaz sv. Margarete. Kristovo krštenje u Jordanu zanimljiv je prikaz, ponajprije zbog veličine rijeke Jordan. Autor je toliko toga želio prikazati da je potpuno smetnuo s uma da je Jordan rijeka, a ne potok. Krist je gol do pasa i skrušeno se moli u Jordanu. Iznad njega stoji golubica Duha Svetoga koja blagoslivlja čin Ivana Krstitelja. Sveti Ivan Krstitelj stoji lijevo od Krista, držeći križ i vrč vode iznad Kristove glave, pokazujući time koliko je krštenje bitno, kako ono znači pranje od starog i primanje novoga. Desno od Krista stoji anđeo, odjeven u ljudsku odjeću, koji blagoslivlja čin krštenja i njegova prisutnost daje dodatan osjećaj svetosti ovog čina (Sl. 20.).⁶⁵

Iskušanje Kristovo iduća je scena. Prije nego što je Krist ušao u Jeruzalem, odlučio se povući u pustinju na 40 dana. Ondje ga je vrug iskušavao, nadajući se da će Isus pokleknuti. Promotrimo li ovaj prikaz, vidimo kako se iza Krista nalaze kula i velika vrata. Ta građevina simbolizira Jeruzalem, u koji je na koncu Krist i ušao. Krista vrlo jednostavno prepoznajemo po tome što mu se iza glave nalazi aureola sa znakom

---

⁶⁴ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.-349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 140.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 92.-96.

⁶⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Annemarie OHLER na str. 180.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 393.-395.

križa. Vraga je autor prikazao u ljudskom obličju i ako pobliže pogledamo kako izgleda, primjećujemo rogove na njegovoj glavi. Vraga se običavalo prikazivati kao kakvu spodobu, koja se često oblači u ljudsku odjeću i ima nakaradno lice. Freske u crkvi sv. Roka nisu izuzetak jer ako pogledamo sliku Kristova iskušenja, jasno vidimo kako ga je meštar Anton iz Padove nastojao nakaradno prikazati. Vrag pokušava namamiti Krista nudeći mu mnogo hrane i bogatstva no, Krist je rekao kako je ljubav Božja njegova hrana te kako vlast na zemlji i na nebu pripada samo Bogu. Pored Krista i vraga, u pozadini primjećujemo razno bilje i drveće, a na brdašću iznad te scene vidimo crkvicu sa zvonikom. Možemo pretpostaviti kako je autor želio prikazati upravo ovu crkvicu u kojoj je slikao (Sl. 21.).⁶⁶

Sl. 20. Krštenje Kristovo

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 21. Iskušenje Kristovo

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

⁶⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gottfrieda HIERZENBERGERA na str. 186.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 450.

Posljednja velika scena na sjevernome zidu prikaz je sv. Margarete mučenice iz III. stoljeća. Potjecala je iz poganske obitelji, a njezin je otac bio svećenik u rimskom hramu. Kao vrlo mala prigrlila je kršćansku vjeru i zbog toga biva protjerana. U nju se, kad je imala oko 16 godina, zaljubio jedan rimski moćnik. Želio se oženiti s njome, no ona se nije željela udati za njega i, uz to, nije se htjela odreći kršćanske vjere. Zbog svega toga bila je uhićena, mučena i ubijena. Slikar nam prikazuje sveticu kako stoji u sredini prikaza, odjevenu vrlo jednostavno u halju i plašt, a ruke su joj sklopljene u znak molitve. Desno od nje nalazi se anđeo, koji moli zajedno s njom i za nju. Margareta je svojim mučeništvom zasigurno zadivila mnoge, no pravi razlog zbog kojeg je ona ovdje može ležati u tome što je zaštitnica trudnica i poroda. Ako uzmemo u obzir razdoblja prije XX. stoljeća, znamo kako je porod bio vrlo rizičan i opasan jer se život vrlo lako mogao izgubiti. Upravo zato moramo ovu sveticu gledati s velikim poštovanjem jer u njoj primjećujemo silnu muku koju majke moraju podnositi kako bi na svijet donijele djetesce. Znajući koliko je porod rizičan, možemo samo zamisliti koliko je trudnica dolazilo ovamo i usrdno se molilo za zagovor sv. Margareti.⁶⁷

Gornji dio južnog zida rezerviran je za Kristovo suđenje pred Poncijem Pilatom i Herodom te „*Ex voto* protiv kuge“⁶⁸. Iznad rođenja Kristova nalazi se prikaz razornosti kuge i molitva svetaca protiv nje. Velika skupina ljudi leži mrtva u sredini, prikazani su svi staleži onodobnog društva, od najbogatijeg pa do najsiromašnijeg. Lako uočavamo papu, kralja, kardinala, plemiće, trgovce, radnike i još mnoge pripadnike najrazličitijih zanimanja, zvanja i položaja. Zato vidimo kako pored mnoštva mrtvacu stoje zagovornici protiv kuge, sv. Sebastijan i sv. Rok. Oni pokazuju svoje atribute smrti i mučeništva pa tako sv. Rok u klečećem molitvenom položaju pokazuje ranu na svojoj nozi, a sv. Sebastijan u poluklečećem položaju, sav pogođen strijelama, moli Boga za prestanak te strašne bolesti. Zajedno s njima moli i anđeo, koji je Bogu zdesna, dajući time dodatnu svetost i moć ovom

---

⁶⁷ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 263.-264.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 353.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 14.

⁶⁸ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 68.

prikazu. Bog koji se nalazi iznad svetaca, sjedi na oblacima i, gledajući njihovu molitvu, stavlja mač u korice (ili vadi mač iz korica⁶⁹), pokazujući time kako je crnoj bolesti došao kraj (Sl. 22.).⁷⁰

Sl. 22. Molitva zaštitnika od kuge da se bolest zaustavi

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Na posljednjim dvama prikazima nalaze se suđenja Kristu od strane Heroda i Poncija Pilata. Gledajući ove prikaze, vrlo jednostavno možemo zaključiti kako su oni gotovo isti. Jedina razlika vidljiva oku jest ta da Krista u prvoj sceni dovode, a u drugoj odvođe. No, ako poznamo Kristov život i pratimo redoslijed fresaka, znamo da se radi o suđenju pred dvojicom vlastodržaca u Palestini. Prva scena prikazuje suđenje Kristovo pred Herodom (Sl. 23.). Herod sjedi na prijestolju, odjeven u kraljevsku halju s velikom krunom na glavi. Pored njega stoji vrhovni židovski svećenik

⁶⁹ Gledajući prikaz Boga, primjećujemo kako vadi, odnosno sprema mač u korice. Ovaj prikaz možemo protumačiti na način da Bog sprema mač u korice, pokazujući time kako je haranju bolesti došao kraj. S druge strane, može se protumačiti kako Bog vadi mač iz korica s ciljem da se bori protiv te bolesti, koju je Sotona poslao na zemlju.

⁷⁰ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 344.-345.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Anđelka BADURINE na str. 252.-253.

(Kaifa). Nakon što je Krist uhićen, vojnici ga dovode pred židovske poglavare, kako vjerske tako i svjetovne. Prostor i ljudi koji okružuju Krista imaju štih kasnog XV. i ranog XVI. stoljeća. Vojnici izgledaju impresivno s tunikama na sebi, doista nezaobilaznim šeširima i oružjem, koje otkriva kasni srednji vijek. Krist je, pak, odjeven dosta jednostavno, u samo jednoj halji i sa svezanim rukama. Židovski poglavari sjede jedan pored drugoga na prijestolju, osuđujući Krista na smrtnu kaznu. Vrhovni svećenik Židova trga svoje ruho, ljutit zbog odgovora koje Krist daje jer ne može odmah provesti svoju volju, već se mora savjetovati i s Pilatom. Gledajući ovu slikariju, dobiva se dojam dramatičnosti i uznemirenosti. Mnoštvo ljudi stoji iza Krista, što vojnika, što svjedoka, koji su nakanili ubiti ga. Scena nakon ove gotovo je ista, samo što ovdje Krist stoji pred Pilatom (Sl. 24.).

Sl. 23. Krist pred Herodom

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 24. Krist pred Pilatom

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Pilat je bio rimski prokurator u Judeji. On je na koncu donio odluku da se Krista razapne. Autor ponovno prikazuje mnogo likova koji izgledaju jednako kao i na prethodnoj sceni, pokazujući kako se sve brzo odvijalo i

koliko je brzo Krist osuđen i ubijen.⁷¹

Kristovu muku vidimo prikazanu na još dvjema scenama, a to su *imago pietatis* i prikaz Veronikina rupca. Autor fresaka nije naslikao klasičan prikaz raspeća Kristova, već Veronikin rubac kao znak muke i žrtve Kristove. Scena se nalazi na sjevernom zidu i prilično je mala s obzirom na ostale slikarije, no to ne znači kako je njezina poruka manje vrijedna. Scena prikazuje rubac, na čijoj se sredini nalazi prikaz glave Isusa Krista. Ta glava sva je okrvavljena, a ispod nje nalazi se kalež u koji se ta krv ulijeva, dajući nam jasnu poruku kako je Krist otkupio naše grijehе. Upravo se zato iznad kaleža nalazi znak euharistije, znak vječnog života. Lubanje pored kaleža označuju dvojicu koja su umrla uz Krista (Sl. 25.).⁷²

Sl. 25. Veronikin rubac

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁷¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.-353.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 14.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 381.-382., 616.

⁷² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 353.

Posljednja etapa ovih fresaka završava na zapadnom zidu, gdje se nalazi *imago pietatis* (Sl. 26.). Značenje ovog izraza jednostavno je i govori nam o tome da suosjećamo s boli koju je Krist za nas podnio. U ovom prizoru prvo što nam upada u oči jesu Krist i ljudi oko njega. U samom središtu slike nalazi se umrli Isus. Prikazan je gol do pasa, s krunom od trnja. Iznad Krista nalaze se atributi njegova mučeništva, križ na kojem je razapet, Longinovo koplje kojim je proboden i octena spužva, koja mu je dana da iz nje pije. Kristu, pak, slijeva i zdesna nalaze se sv. Ivan Evangelist i tri sv. Marije. U donjem desnom i lijevom kutu prikaza izviru anđeli, koji gledaju prema Kristu, oplakuju ga i mole se za njega.⁷³

Iznad izlaznih vrata nalazi se posljednja zanimljivost ove crkvice, a to je glagoljski natpis. Na njemu piše doista mnogo informacija, a jedna od njih govori da je freske naslikao meštar Anton iz Padove. U mnogim crkvicama diljem Istre autori su se znali potpisati i reći još ponešto o svojem vremenu. Srećom za nas, isto je učinio majstor Anton. Natpis nam odaje kako su pojedine freske nastale u rujnu 1529., dok je Draguč još uvijek bio dijelom Pazinske knežije i Pićanske biskupije. Kazuje se kako je freske napravio majstor Anton, uz podršku mnogih dobrih muževa gradića Draguča. Saznajemo kako je župan bio Juri Štripin, podžupan Fabijan te ostali župani Križman Kurelić i Križman Krivić, dok je pop bio Andrej Prašić. Drugi dio natpisa kazuje kako je ostatak nastao nakon 1535. kada je Draguč već potpao pod vlast Mletačke Republike.⁷⁴

---

⁷³ Isto, str. 353.-356.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 14.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 291.-292.

⁷⁴ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 137.-142.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 291.-292., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 414.; Alojz ŠTOKOVIĆ, „U Draguču se govori i piše hrvatski“, nav. dj., str. 113.-116.

Sl. 26. *Imago pietatis*

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

IV. Freske Paza

IV. 1. Srednjovjekovna povijest Paza

Istočnije od Draguća nalazi se Paz, mjesto koje se prvi put spominje u XII. stoljeću. To je područje u XI. stoljeću bilo pod vlašću obitelji Weimar-Orlamünde, a njihov posljednji pripadnik, Ulrik II., daruje to područje akvilejskom patrijarhu. Paz je bio poznat po snažnom kaštelu, koji je nadzirao okolno područje. Također se spominje i u Istarskome razvodu, u kojem se navodi kako je bio mala gospoštija kojom vlada plemić.⁷⁵

⁷⁵ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 1.-2.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, Zagreb 1997., str. 20.; Isti, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 1., nav. dj., str. 286.-288.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.-47.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 969.-970.

Sl. 27. Kaštel u Pazu

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeneni 2019.)

Sl. 28. Paz

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeneni 2019.)

Godine 1374., smrću Alberta IV. Paz je pripao Habsburgovcima, koji su mjesto dali u zakup obitelji Walderstein.⁷⁶ Oni su gospodarili Pazom kada su nastale znamenite freske u crkvi sv. Vida i kada je kaštel u Pazu bio na vrhuncu. U tom periodu srednjeg vijeka crkvenu vlast nad ovim krajem imali su pićanski i pulski biskup, da bi tijekom XV. i XVI. stoljeća, kada se konačno utvrdila granica između Austrije i Mletačke Republike, to mjesto pripalo Pulskoj biskupiji, dok se danas Paz nalazi u sastavu Pićanskog dekanata.⁷⁷

⁷⁶ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 627.-628., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 895.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 972.-973.

⁷⁷ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.-47.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 970.-973.

IV. 2. Freske sv. Vida

Sl. 29. Crkva sv. Vida u Pazu
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 30. Prikaz Bogorodice na prijestolju (fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Crkva sv. Vida građevina je nastala u kasnom srednjem vijeku. Jednostavna je crkvena, koja je prvotno imala dvije polukružne apside sa zašiljenim gotičkim svodom, učahurenim u zatvoreni prizmatični blok crkvena tijela. Ispred ulaza u crkvicu nalazi se lopica kasnijeg datuma. Prozori koje vidimo na crkvi pripadaju razdoblju baroka, dok se na njezinu pročelju nalazi zvonik na preslici s četirima otvorima za zvono (od kojih je samo jedno aktivno).⁷⁸

Odškrinemo li gotička vrata, primjećujemo tri mala oltara posvećena Bogorodici, sv. Vidu i Presvetome Trojstvu. Na južnom zidu nalazi

⁷⁸ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 27.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 75.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363.

se grobnica i epitaf Barbare Walderstein iz 1570.⁷⁹ Freske po kojima je ova crkva poznata nalaze se na njezinu južnom zidu i to na mjestima nekadašnjih polukružnih apsida. Ove freske naslikao je znameniti majstor Albert iz Konstanza⁸⁰. Freske su sačuvane jedino na istočnom zidu i to zato što se ti zidovi nisu trebali prenamijeniti ili uništiti zbog transformacije crkve tijekom vremena, već su samo premazani vapnom, koje je sredinom XX. stoljeća otpalo te su 1960. freske restaurirane.⁸¹

Ove odvojene slikarije prikazuju nam Bogorodicu s Djetetom slijeva i Prijestolje milosti zdesna. Lijeva slikarija prikazuje Bogorodicu koja sjedi na prijestolju te u naručju drži gologa maloga Isusa. Mariji se s lijeve strane nalazi sv. Antun Pustinjak, a s desne sv. Vid⁸². Željko Bistrović u svojoj knjizi *Zidne slike Istarskog poluotoka* o Bogorođičinu prijestolju navodi sljedeće: „Složenost prijestolja naglašena je mrežom ukrasa, u obliku prozorskih otvora, tornjićima na stranicama te lučnim završetkom u obliku obrnute sime, orijentalnim motivom prihvaćenim u venecijanskoj gotici“.⁸³ Marija koja sjedi na prijestolju prikazana je ozbiljno i dostojanstveno, no opet meka i blaga lica. Veo koji nosi na svojoj glavi lomi se u igri nabora, oblikujući dojmljiv volumen, a ako pogledamo njezine halje, primjećujemo kako je odjevena u boje kraljevstva (crvena), božanstvenosti (plava) te mira i dobrote (bijela). Sveci koji se nalaze s njezine desne i lijeve strane jesu, kako je ranije navedeno, sv. Antun Pustinjak (vjerojatno najomiljeniji svetac ruralne Europe), kojeg vrlo lako možemo prepoznati po njegovu malom zvončiću, dok se Bogorodici zdesna nalazi sv. Vid. Odjeven u najbolje

---

⁷⁹ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 895.; <https://www.cerovlje.hr/hr/mjesni-odbori/paz> (pristup 18. studenoga 2019.).

⁸⁰ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 75.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Đurdice KRIŽMAN-ZORIĆ na str. 7.-8.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363.-369., 378.-380.; Branko FUČIĆ, *Majstor Albert iz Konstanza*, Rijeka 2000., str. 11.-15.

⁸¹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 27.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 23.

⁸² Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 377.-388.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 566.-568.

⁸³ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 29.

plemićko ruho koje mu je majstor Albert mogao dati, sv. Vid u svojoj ljevici drži palminu granu, svoj atribut, a desnom se rukom drži za svoj zlatni opasač. Autor je tim prikazom naslikao ne samo sveca već i plemića onodobnog vremena.⁸⁴

Ispod prijestolja Bogorodičina nalazi se još jedna zanimljivost – impresivna bordura majstora Alberta, odnosno glagoljski natpis (Sl. 19.), na kojem piše: „Let Gospodnjih 1461. i bi ta figura pisana va vrime gospodina Jurija Pazara i njegova kapelana Andrija iz Bužana. To dela mojstar Albert miseca oktombra i v to vrime bese župan Vitko“. Dakle, dok je Pazom upravljao plemić Juraj Pazarski i dok mu je kapelan bio Andrija iz Bužana, a župan Vitko, 1461. majstor Albert iz Konstanza naslikao je ove freske. Činjenica kako se autor, koji nije bio s ovih prostora, potpisuje glagoljicom svjedoči nam o važnosti glagoljice i glagoljaštva u XV. stoljeću. To nam ujedno pokazuje koliko je jak bio hrvatsko-slavenski element na ovom području.⁸⁵

Sl. 31. Glagoljski natpis u crkvi sv. Vida
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁸⁴ Na istome mjestu; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 75.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 366.-368.; Isti, *Majstor Albert*, nav. dj., str. 11.; Rosana RATKOVIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 231.

⁸⁵ Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 365.-366.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363., 368.; Isti, *Majstor Albert*, nav. dj., str. 10.; Isti, *Terra incognita*, nav. dj., str. 23., 157.-174.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 276.-277.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 14.-15.

Desno od apside, na kojoj je prikazana Bogorodica sa svecima, na novoj apsidi nalazi se ikonografski prikaz *Prijestolje milosti (Gnadenstuhl)*⁸⁶. Albert je to naslikao tako da Bog Otac sjedi na prijestolju te objema rukama drži razapetog sina dok nad njima leti golubica Duha Svetoga. Bog Otac je na ovoj slikariji prikazan ozbiljno, veličanstveno i snažno jer pridržava težak Kristov križ. Odjeven je u kraljevsko crvenu i božansko plavu halju poput Djevice Marije. Gledajući lice Boga Oca, primjećujemo kako su boje njegove brade i lica vrlo žive, gotovo i dodirljive. Autor ovog djela ostavio je svoj „štih“ na ovim slikama tako što je tankim kistom ocrtavao lica Svetog Trojstva – stvarao je kovrče na kosi i bradi te je grafički sjenčao obline svojih likova, stoga mu se zidne slike doimaju kao veliki kolorirani crteži.⁸⁷

Sl. 32. Prikaz fresaka crkvice sv. Vida u Paznu
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁸⁶ *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 269.

⁸⁷ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 29.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 75.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 368.-369.; Isti, *Majstor Albert*, nav. dj., str. 11.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Anđelka BADURINE na str. 515.-516.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 232.

V. Freske Gradinja

Gradinje, za razliku od prijašnjih mjesta, nije toliko veliko; zapravo je skup više sela razasutih po okolnim brdima, koje spaja jedinstvena crkvice Svih Svetih. Samo mjesto naseljeno je još u ranom srednjem vijeku, a spominje se prvi put 1102. u darovnici Ulrika II. akvilejskom patrijarhu. Mjesto je također bilo poznato po kuli koja se ondje nalazila i koja je pružala utočište svima koji su se sklanjali od rata. Za razliku od dvaju prijašnjih mjesta, Gradinje je uvijek bilo dio Pićanske biskupije i ostalo njezinim dijelom sve do ukinuća 1788.⁸⁸

Sl. 33. Crkvice Svih Svetih kod Gradinja
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁸⁸ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 1.-4.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 628.-629.; Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 10., 14., 17.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 940.-943.

Crkva Svih Svetih zanimljiva je iz više razloga, a jedan je od njih svakako njezina nadogradnja. Prošćemo li se oko crkvice, možemo primijetiti koliko je bila manja u svojem originalnom izdanju i koliko je proširena tijekom stoljeća. Crkva je jednobrodna, s upisanom apsidom iz razdoblja romanike. Kasnije se dodaje lopica s kamenim stupovima i zvonik na preslici s dvama otvorima koji, za razliku od onih u Pazu, imaju sva zvona. Uđemo li u samu crkvicu, primjećujemo kako je dodana sakristija, barokni oltar te klupe za sjedenje.⁸⁹

Sl. 34. Unutrašnjost crkve Svih Svetih

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Sl. 35. Prikaz mlađeg sloja fresaka

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁸⁹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 23.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 77.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., Zagreb 1982., str. 167.

Sl. 36. Prikaz starijeg sloja fresaka

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Crkvice je iznutra jednobrodna i jednostavna izgleda, a ako uperimo pogled prema oltaru, vidimo kako se iza njega u apsidi nalaze freske. U apsidi postoje dva sloja fresaka – onaj koji je nastao u XIII. stoljeću i onaj s druge polovice XV. stoljeća. Prvo što primjećujemo jesu prikazi pape Siksta i noge Isusa Krista. Taj je prikaz nastao u XV. stoljeću, o čemu nam svjedoče glagoljski grafiti na papinskoj odjeći. Međutim, ne bi valjalo interpretaciju ovih fresaka započeti tim prikazom, već onim starijim, koji se nalazi ispod petnaestostoljetnih fresaka. Starije slikarije (Sl. 36.) nastale su, kako je prije navedeno, u XIII. stoljeću te ih to svrstava među najstarije na području Pićanske biskupije, iako u pravom smislu nisu freske jer je taj prikaz napravljen na sloju gustog vapnenog mlijeka, koje je tanko naneseo na prosušenu žbuku. Prikazuju se apostoli – možda nisu toliko visoke umjetničke kvalitete kao, primjerice, u Pazu ili Draguču, no svoj su posao zasigurno dobro obavljali. Uzimajući u obzir kako ovaj kraj nije bio toliko bogat i kako seljaku srednjeg vijeka nije trebalo mnogo, ove su freske ustvari bile izvanredno djelo za takva čovjeka jer su mu jednostavno pokazivale kako su izgledali biblijski likovi i što su činili u pojedinim scenama.⁹⁰

⁹⁰ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 24.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 77.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 30.

Freske koje su nastale u XV. stoljeću mnogo su kvalitetnije umjetničke izrade, za razliku od slikarija starijeg datuma. Scena koja se prikazuje na ovim freskama jest *Deisis*. Unatoč tome što su freske prilično oštećene, možemo zaključiti kako je Isus Krist osoba koja se nalazi u sredini apside. Iako mu ne vidimo lice i dobar dio tijela, koji je s vremenom izbljedio, njegova je specifična aureola ostala sačuvana te po tome možemo zaključiti o kome je riječ.⁹¹ Krist sjedi na prijestolju te biva okružen s dvojicom svetaca: sv. Lovrom⁹² i, što je pomalo začuđujuće, sv. Sikstom, papom⁹³. Sveti Lovro nije prikazan uobičajeno i nema, što je pomalo čudno, svoj atribut (roštilj na kojem je ispečen). Da nema natpisa koji nam govori tko su ti sveti, bilo bi doista teško odgonetnuti o kome se konkretno radi. Štovanje sv. Lovre dosta je često u Istri, no štovanje sv. Siksta, pape, baš i ne, što se najbolje vidi po velikom broju crkava koje su posvećene sv. Lovri, a sv. Sikstu samo dvije. Starost ovih fresaka pomaže nam odrediti i glagoljski natpis, a posebno potpis popa Ambrožića iz Boljuna 1526., što nam govori kako su freske morale nastati ranije. Freske su djelo gotičkog majstora, što vidimo po gotičkoj ornamentici i ikonografiji prisutnoj na slikarijama, no tonsko modeliranje i prostorna uvjerljivost likova bliži su razdoblju renesanse.⁹⁴

⁹¹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 24.

⁹² Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 245.-248.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 162.-164.

⁹³ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 339.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 152.-153.; Prikaz ovog pape možemo protumačiti tako što se u trenutku nastajanja ovih fresaka na papinskom tronu nalazio Sikst IV., koji je bio renesansni papa i osoba zaslužna za stvaranje sikstinske kapele. Moguće je da je slikar bio zapanjen papinim doprinosom u umjetnosti pa mu se na neki način želio odužiti ili je, pak, pićanski biskup bio poklonik tog pape pa je njemu u čast dao naslikati istoimenog papu na freskama u Gradinju.

⁹⁴ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 24.-25.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 77.

VI. Freske Gologorice

VI. 1. Srednjovjekovna povijest Gologorice

Sl. 37. Gologorica

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Gologorica je mjesto koje je, za razliku od triju prethodno navedenih mjesta, najbliže Pićnu te se, poput Gradinja, uvijek vezivalo za Pićansku biskupiju.⁹⁵ Sama povijest gradića mnogo je starija od srednjega vijeka što nam potvrđuju arheološki nalazi iz brončanog doba te kasniji rimski.⁹⁶ Slijedom povijesnih okolnosti mjesto je postalo urbanije i sjedište feuda, o čemu nam svjedoči kupoprodajni ugovor znamenitog plemića Konrada iz 1102. Kasnije Gologorica dobiva i zidine, što je čini malim gradom. Kao što je već nekoliko puta navedeno u tekstu, 1374. umire Albert IV. te mjesto

⁹⁵ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA na str. 589.

⁹⁶ Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Gradinska naselja*, nav. dj., str. 15.-18., 66.-67.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 267.-268.; Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 14., 17.

tada pripadne Habsburgovcima u čijem je vlasništvu ostalo do 1918.⁹⁷ Također, valja spomenuti i hrvatsko-glagoljaški element koji se vezuje uz ovo mjesto. Naime, sâm naziv svjedoči o ranoj prisutnosti slavenskog žiteljstva, a glagoljaški grafiti, napose oni u crkvi sv. Marije kod Lokve, pokazuju nam koliko je glagoljica bila zastupljena u mjestu⁹⁸.

Sl. 38. Crkvice sv. Marije kod Lokve
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Gologorica se također spominje u Istarskome razvodu jer se o njoj raspravljalo, ali i zato što je jedan od pisara i sastavljača Istarskog razvoda

⁹⁷ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 267.-268.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, *Pićanska biskupija i Pićanština*, nav. dj., str. 23.-26.

⁹⁸ Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana*, nav. dj., str. 66.-68.; Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 365.-366.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 267.-268.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 1., nav. dj., str. 55.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.-47.; Dario ALBERI, *Istria*, nav. dj., str. 961.-964.

bio pop Mikula iz Gologorice koji se služio glagoljicom svjedočeći nam na taj način o njezinoj važnosti na području Knežije. On pored sporova i rješenja navedenima u Razvodu, govori o važnosti lokava u onodobnom životu, što nam pomaže shvatiti zašto crkva u nazivu ima i dio kod Lokve.⁹⁹

VI. 2. Freske u crkvi sv. Marije kod Lokve

Crkvice se nalazi malo izvan stare jezgre Gologorice, na malenom uzvišenju iznad samog mjesta. Naziv crkvice sv. Marije kod Lokve kazuje nam koliko su lokve bile važne u srednjovjekovno i novovjekovno doba u Istri. Važnost lokava primjetna je ne samo u raznim toponimima poput ove crkvice već i u statutima raznih gradova diljem Istre, koji strogo nalažu njihovo čuvanje i čišćenje.¹⁰⁰

Crkvice sv. Marije nastala je u razvijenom srednjem vijeku te je originalno pripadala skupini crkvice s upisanom apsidom. Vrlo je jednostavnog četvrtastog oblika, a pročelje je vertikalno, zaključeno preslicom¹⁰¹ s jednim otvorom za zvono. Iznad ulaza primjećuje se godina 1740. te, shodno tome, možemo zaključiti kako je preslica tada i dodana.¹⁰² Unutar crkve najprije se primjećuje drveni barokni oltar, koji je nastao sredinom XVII. stoljeća. Nalazi se na istočnom zidu i ako se približimo, primjećujemo kako se na njegovu mjestu nekada nalazila apsida, koja je uslijed transformacije crkve popunjena. Taj oltar rad je nepoznatog pučkog

⁹⁹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 3.; Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 365.-366.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 267.-268., natuknica Josipa BRATULIĆA na str. 332.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 27., 157.-174.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 159.-160.; Miroslav BERTOŠA, „Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 11.-12.

¹⁰⁰ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 28.-29.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 161.

¹⁰¹ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.

¹⁰² Isti, *Zidne slike*, nav. dj., str. 19.; Marija MIRKOVIĆ, „Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora u Pićanskoj biskupiji“, *Pićanska biskupija i Pićanština*, nav. dj., str. 220.

majstora, no zbog izgleda oltara možemo zaključiti kako potonji nije najbolje umjetničke kvalitete.¹⁰³

Od svih zidova u toj crkvi samo na sjevernome zidu sačuvale su se freske i to scena Poklonstva kraljeva. Freske su na ostalim dijelovima zida nestale tijekom povijesti, no ovo Poklonstvo, bivajući na sjevernom zidu, koji je u izvornom obliku bio bez prozora te nije doživljavao intervencije, ostalo je donekle sačuvano. Za ovo se Poklonstvo nekada mislilo da je najstarije u Istri, no poznati freskolog Branko Fučić u svojoj monografiji datirao ga je u kraj XIV. stoljeća, što je stoljeće kasnije od dragućkih fresaka u crkvi sv. Elizeja.¹⁰⁴

Sl. 39. Poklonstvo kraljeva u crkvi sv. Marije kod Lokve

(fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

¹⁰³ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 19.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 28.-29.; Marija MIRKOVIĆ, „Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora“, nav. dj., str. 220.

¹⁰⁴ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 19.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 60.-63.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 228.

Željko Bistrović u svojem djelu *Zidne slike Istarskog poluotoka* o ovoj crkvi kazuje ovako: „Prozračnost prikaza postignuta je kolorizmom u kojem pretežu pastelni tonovi ružičastog inkarnata i krajolika, pastelna plavkasto – zelena boja te žuti i crveni okeri, s minimalnom pojavom crnog pigmenta. Lica svetaca tonski su modelirana što je u kontradikciji s plošnom kompozicijom ostatka slike i jedva naznačenom perspektivom.“¹⁰⁵

Nepoznati autor ovih fresaka ostavio je iza sebe zanimljivo djelo, iako freske nisu najbolje umjetničke kvalitete. Primjećuje se mnogo orijentalnih motiva, poput deva i palmi, koje slikar spaja s gotičkom modom europskih dvorova. Ovakav način slikanja formira se pod furlanskim stilskim utjecajem, prožetim djelovanjem Vitalea da Bologna. Poklonstvo je zanimljivo zbog lica Svete obitelji, napose sv. Josipa i kralja s druge strane, koji nosi dar malenome Isusu. Iza Svete obitelji nalazi se kućica i nekakvo utvrđenje na brdovitome terenu, prožetom vegetacijom. Po čitavom Poklonstvu također je vidljivo i mnogo glagoljskih grafita, koje su žitelji Gologorice utisnuli u zid. Najviše se grafita nalazi u haljama kralja, koji stoji u redu kako bi Isusu predao poklon, a ono što pljeni pozornost jest potpis izvjesne Agate iz 1482., što nam potvrđuje da su postojale pismene žene na ovome području u tom razdoblju. Još je jedan glagoljski grafit zanimljiv, a to je onaj popa Antona iz Rijeke, koji je ostavio potpis i godinu 1416. te nam ovo govori kako su freske morale nastati prije te godine.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike*, nav. dj., str. 20.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.

¹⁰⁶ Isti, *Zidne slike*, nav. dj., str. 19.-20.; Isti, *Šareni trag*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 60.-64.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 161.-163.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 496.-498.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike“, nav. dj., str. 229.-230.

Sl. 40. Prikaz sv. Josipa
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 41. Prikaz kralja Baltazara
(fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

VII. Umjesto zaključka

Pisati zaključak o temi koja nije dovršena nepravедно je i loše, stoga valja samo napomenuti kako će se rad o freskama Pićanske biskupije nastaviti na novom znanstvenom skupu 2021. i kako će se tada iznijeti potpuni zaključak. Freske svojom ljepotom očaravaju mnoge ljude, pa tako i mene, daju jasne, ali i složene poruke te u svakome tko ih promatra bude znatiželju i divljenje. Iako nisam povjesničar umjetnosti, drznuo sam se pisati o toj temi nadajući se kako će onaj tko bude čitao ovaj rad pronaći dašak prošlosti, koji sam ja pronašao i pokušao prenijeti u brojne riječi napisane u ovome radu.

Želio bih zahvaliti onima koji su mi pomogli pri pisanju ovog rada, napose povjesničarki umjetnosti mr. sc. Sunčici Mustač, koja mi je pomogla u boljem razumijevanju fresaka, profesoru dr. sc. Slavenu Bertoši, koji me je potaknuo na istraživanje o njima, te kolegama Ivanu Brljeviću, Josipu Lučiću i Katarini Šprem.

VIII. Literatura

ALBERI, Dario, *Istria. Storia, arte, cultura*, Trieste 1997.

ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *siječanj – lipanj*, Zagreb 1998.

ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, II. dio: *srpanj – prosinac*, Zagreb 1998.

BERTOŠA, Miroslav, „Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, glavni urednik Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 8.-28.

BISTROVIĆ, Željko, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015.

BISTROVIĆ, Željko, *Zidne slike Istarskog poluotoka*, Pula 2017.

BRANDT, Miroslav, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1995.

BUDAK, Neven – RAUKAR, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Klara, *Gradinska naselja. Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb 2008.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Klara, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, glavni urednik Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 9.-21.

Enciklopedija likovnih umjetnosti, sv. 4.: *Portr – Ž*, glavni redaktor Andre Mohorovičić, Zagreb 1966.

FUČIĆ, Branko, *Istarske freske*, Zagreb 1963.

FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 1., Zagreb 2006.

FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., Zagreb 2007.

FUČIĆ, Branko, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3, Zagreb 1964., str. 50.-85.

FUČIĆ, Branko, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.

FUČIĆ, Branko, *Majstor Albert iz Konstanza*, Rijeka 2000.

FUČIĆ, Branko, *Terra incognita*, Zagreb 1997.

GOLDSTEIN, Ivo – GRGIN, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2008.

GORYS, Erhard, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003.

HORVAT-LEVAJ, Katarina, „Draguć kao primjer karakterističnih razvojnih oblika naselja nastalih uz kaštele“, *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 179.-197.

Istarska enciklopedija, urednici Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005.

Istarske freske – Gli affreschi Istriani, urednik Miodrag Kalčić, Pula 2006.

LABINJAN, Galiano, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice od srednjeg vijeka do 1918. godine“, *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 45.-59.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, urednik Anđelko Badurina, Zagreb 2006.

LEVAK, Maurizio, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007.

MIRKOVIĆ, Marija, „Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora u Pićanskoj biskupiji“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, glavni urednik Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 209.-229.

ORBANIĆ, Elvis, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002.

PERASOVIĆ, Mateo, *Slikarski pojmovnik*, Split 2002.

Praktični biblijski leksikon, urednik Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997.

RATKOVČIĆ, Rosana, „Srednjovjekovne zidne slike u crkvama Sv. Elizej u Draguču, Sv. Marija od Lokve u Gologorici i sv. Vid u Pazu“, *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 223.-235.

SNOJ, Viktor, „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, glavni urednik Armando Debeljuh, Pula 1994.

SOKOL, Vladimir, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, glavni urednik Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 21.-41.

VIII. 1. Mrežne stranice

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14252> (pristup 17. listopada 2019.)

<https://www.cerovlje.hr/hr/mjesni-odbori/paz> (pristup 18. studenoga 2019.)

Frescoes of Pićan Diocese

(Part one)

Summary

The work on the frescoes of the Diocese of Pićan (part I), provides a wealth of information on the development of fresco painting in the diocese and central Istria. The history of the Diocese in the Middle Ages is given at the beginning, in an attempt to give a brief introduction to the area where the frescoes originated. Accordingly, the following chapter deals with the architecture and sacral heritage of the Diocese of Pićan. The churches described in this paper are located in the northern part of the former diocese, and as such I have decided to group them together. The paper describes the churches of St. Elizej and St. Rok in Draguč, St. Vid in Paz, Svi Sveti in Gradinje and St. Marija kod Lokve in Gologorica. The work brings an iconographic analysis of the frescoes, but also draws conclusions about the socio - economic state of the diocese and central Istria at that time. The frescoes were created in several periods and are interesting since they reveal a wealth of information about the mentality of the people and of their piety. The southern part of the diocese does not lag behind the northern part in the quality of the frescoes and contains the churches of St. Katarina in Lindar, St. Marija Božja na Placu in Gračišće and St. Mihovil in Pićan. These churches and as well as these places will be explained in more detail in the second part of the "Frescoes of the Diocese of Pićan".

ZABORAVLJENE CRKVE I KAPELE NA LABINŠTINI

Mladen Bastijanić

Vinež 330 f, 52220 Labin

e-mail: bastijanicmladen@gmail.com

Stručni rad

Cilj je ovog rada prikazati kulturno-povijesnu sakralnu baštinu. Navest će se kapele, crkvice, samostani i opatije koje su postojale na Labinštini, a koje su nestale, koje su zaboravljene ili im prijete zaborav te crkve koje su danas u lošem stanju, upućujući na neophodnu obnovu i spomen.

Gljučne riječi: Crkve, kapele, samostani, opatije

Keywords: churches, chapels, monasteries, abbeys

I. Uvod

Smjernice rada i nit vodilja bili su sljedeći izvori:

1. narodna predaja
2. Franciskanski katastar s početka XIX. stoljeća
3. stare karte iz doba Venecije i Austro-Ugarske Monarhije
4. zapisi Fabija da Canala iz 1566. u „Katastiku gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom“

5. Knjiga privilegija labinske komune (zapisi nakon doba predaje Labina Veneciji 1420.)

6. Istarski razvod (XIII. – XIV. stoljeće).

Iz kombinacije ovih izvora stvorena je zanimljiva skupina informacija koja će za svaku crkvu, kapelu ili samostan biti posebno naznačena.

II. Crkve koje se spominju u narodu, a nema ih označenih na kartama

1. Sv. Duniš – Dunišnica (Donišnica) – područje je dobilo ime po nekadašnjoj crkvi (?) (narodna predaja).

Sl. 1. Sv. Duniš i Sv. Kuzma

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

2. Sv. Petar — Rogočana (Labin) — crkva je porušena krajem XVI. stoljeća, nema tragova (nova građevina).

Slika 2. Sv. Petar

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

3. Sv. Josip — Koromačno — crkva je izgrađena oko 1930., a prenamijenjena je za Društveni dom poslije Drugog svjetskog rata te je tada srušen dio pripadajućeg zvonika.

III. Crkve koje se ne spominju u narodu, a zabilježene su na kartama

1. Sv. Kuzma (i Damjan?) – Most Raša (zapis u „Katastiku gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom“ Fabija da Canala iz 1566.) – danas dijelovi nadozidanog ruševnog nekadašnjeg stambenog objekta (v. Sl. 3.). Nalazi se blizu današnje tvornice *Murexin* – Most Raša.

Slika 3. Sv. Kuzma (i Damjan?) – današnji izgled

2. Sv. Zaharija – Krapan – nema tragova, osim temelja pripadajućeg mlina na Krapanskom potoku. Crkva se nalazila s druge strane kanala Krapanskog potoka od lokacije sadašnje crkve sv. Barbare.

Sl. 4. Sv. Zaharija

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

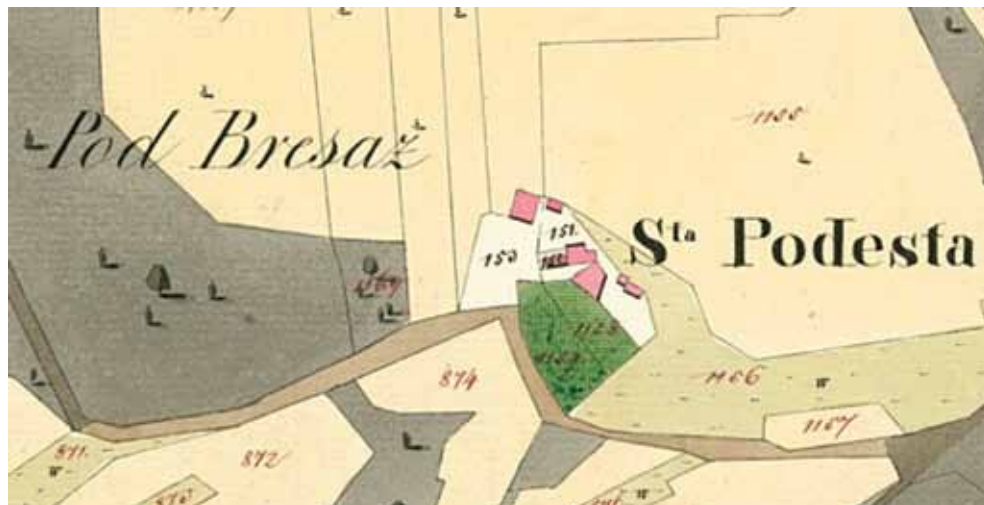
3. Crkva i samostan sv. Podesta — Runki (Pićan) — danas predstavlja kompleks zgrada.

Slika 5. Crkva i samostan sv. Podesta — današnji izgled

(Izvor: PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ)

Slika 6. Crkva i samostan sv. Podesta

(Izvor: <http://www.catasti.archiviostatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

4. Sv. Nedela (Nedila) — Most Pićan — nema tragova.

Sl. 7. Sv. Nedela

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey.htm>)

5. Sv. Mihael – Plomin – dva objekta koja su potpuno porušena, a preko njih je danas izgrađena državna cesta D 66 (Jadranska magistrala).

Sl. 8. Sv. Mihael i Sv. Barbara

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

Sl. 9. Sv. Mihael – današnji izgled

(Izvor: PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ)

8. Sv. Matej — Plomin (Prodol — Plomin Luka) — po toj je crkvi nazvana vodosprema (rezervoar za vodu) za potrebe TE Plomin (v. Sl. 10.).

9. Sv. Pavao — u današnjim Santalezima — nema tragova.

10. Sv. Vid — Podlabin — danas nema tragova, a crkva je pripadala samostanu sv. Franje u Podlabinu.

Sl. 12. Sv. Vid — Podlabin

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

11. Nepoznato (Sv. Marko, Sv. Dominik ili Sv. Jakov?) — Labin (Fortica) — nema tragova, sada je dio gradskih zidina.

**Sl. 13. Crkva nepoznatog imena (Sv. Marko, Sv. Dominik ili Sv. Jakov?)
— Labin (Fortica)**

(Izvor: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

12. Nepoznato (Sv. Marko, Sv. Dominik ili Sv. Jakov?) — ispod gradskih zidina (hrpa kamenja)

Sl. 14. Nepoznato (Sv. Marko, Sv. Dominik ili Sv. Jakov?) — ispod gradskih zidina

(Izvor: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

13. Sv. Sergije — Labin — kapela na nekadašnjem groblju u Labinu, a danas je na tome mjestu zgrada Grada Labina (nekad Općine Labin).

Sl. 15. Sv. Sergije

(Izvor: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

14. Sv. Dominik — Rogočana (Labin)

Sl. 16. Sv. Dominik, Sv. Mauro, Sv. Mihael, Sv. Antun, Sv. Hadrijan, Sv. Katarina i Sv. Helena

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

15. Sv. Blaž – Knapići (Koromačno) – crkva je potpuno porušena („gromaca“/ gromača = hrpa kamenja).

Sl. 17. Sv. Blaž, Sv. Jerolim i Sv. Juraj (na karti Sv. Antun)

16. Sv. Križ (Kočur – Sv. Martin) – temelj crkve nalazi se iznad temelja neke građevine.

Sl. 18. Sv. Križ (Kočur)

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

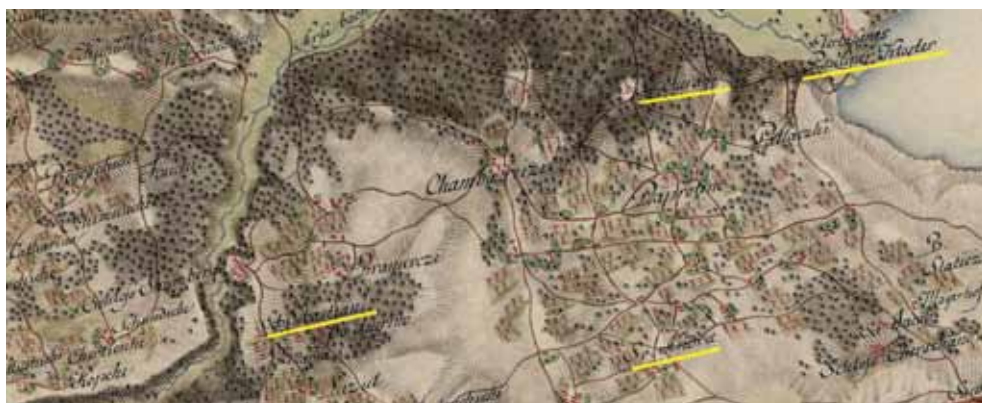
IV. Crkve čijih tragova više nema ili su samo dijelovi zidina, a spominju se u narodu i zabilježene su na kartama

Sl. 19. Sv. Augustin

(Izvor: Karta rijeke Raše s projektom melioracije iz 1771., DRŽAVNI ARHIV U RIJECI, 1, k. 150)

2. Sv. Sebastijan – Šumber – ostali su tragovi i hrpa kamenja.

Sl. 20. Sv. Sebastijan, Sv. Andra, Sv. Juraj i pavlinski samostan – Čepić jezero

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century>)

3. Sv. Petar i Sv. Saba (opatija) — Šumber — segmenti i naznake građevina, zbog čega je potrebno temeljito arheološko istraživanje. Opatija sv. Petra spominje se u Istarskom razvodu. U privilegijima labinske komune iz 1548. spominju se kao mletački posjedi Sv. Petar i Sv. Saba, a u istim se privilegijima navodi kao mjesto sudovanja između Kožljaka i Labina, i to 2. srpnja 1363. Mišljenja sam da su se opatija sv. Petra, a kasnije i opatija sv. Sabe, protezale na dvama susjednim brdima, tj. na prostoru prikazanom na karti. Prema toj opatiji, Labin tradicionalno slavi Petrovu jer je to područje s opatijom nekad pripadalo Labinu.

Sl. 21. Sv. Petar — današnje mjesto
(Izvor: PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ)

Sl. 22. Sv. Petar

(Izvor: <http://www.catasti.archivodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

4. Sv. Jadrij (Sv. Duh) — Jesenovik — dijelovi zidina. U narodu ostala je predaja o Sv. Jadriji, a na kartama ucrtan je Sv. Duh.

Sl. 23. Sv. Duh i Sv. Martin

5. Sv. Martin — Jesenovik — bez krova, ruševna crkva, dijelovi zidina (v. Sl. 23.).

6. Sv. Barbara — Plomin — bez krova, dva su objekta u ruševnom stanju (v. Sl. 8.).

7. Sv. Marija, pavlinski samostan — Klavar (Plomin Luka) — potpuno porušen, sada deponij ugljena (v. Sl. 11., Mansini).

8. Sv. Andra (Sv. Andrea) — Veljaki — Vlašići — Kršan (v. Sl. 20.)

9. Sv. Juraj — Kostadini — Frankoli — Kršan (v. Sl. 20.)

10. Sv. Ambroz (na kartama prikazan i kao Sv. Antun) — Polverica (Ripenda) — nema tragova, potpuno je porušena crkva (oborinski kanal i cesta) (v. Sl. 12.).

11. Sv. Franjo — franjevački samostan u Podlabinu — potpuno je porušen, ostao je samo dio temelja ogradnog zida (v. Sl. 12.).

12. Sv. Hadrijan — Principi (Rabac) — bez krova, ruševna crkva (v. Sl. 16.).

Sl. 24. Sv. Hadrijan danas

(Izvor: PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ)

13. Sv. Helena – Presika (Labin) – crkva je porušena (v. Sl. 16.).

14. Sv. Katarina – Labin – crkva je potpuno porušena, nema tragova (danas kompleks stambenih zgrada, v. Sl. 16.).

15. Sv. Mihael – bez krova, ruševna crkva (danas spremište, v. Sl. 16.).

16. Sv. Antun – Labin (Lovronci) – crkva je potpuno porušena (danas zgrada, v. Sl. 16.).

17. Sv. Mauro – Labin (Presika) – bez krova, ruševna crkva (v. Sl. 16.).

18. Sv. Mihael – Labin – bez krova, ruševna crkva (v. Sl. 16.).

19. Sv. Fabijan – Junac (č) – Dirindin (Dirindin = stari naziv napuštenog zaseoka) – crkva je potpuno porušena, bez temelja. Narodna predaja govori da se u drugoj polovini XX. stoljeća kamenje crkvice odvozilo u Rabac kao građevinski materijal za zidove.

Sl. 25. Sv. Fabijan, Sv. Sebastijan i Sv. Juraj

(Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>)

20. Sv. Sebastijan (Baštijon) – Škrokoni – dio se krova urušio. Narodna predaja govori da se Nikola Cicuta (kapetan ratnog broda iz Krka 1512.) zavjetovao sv. Sebastijanu u toj crkvi i da su njegovi potomci dobili prezime Bastijanić-Cicuta (Čikuta, Čekuta, Cekuta, Cikuta) (v. Sl. 25.).

21. Sv. Juraj – Krojnica (Prtlog) – bez krova, ruševna crkva (v. Sl. 25.).

22. Sv. Martin – Cerovica – bez krova, dijelovi zidina.

V. Crkve koje su zabilježene na kartama, a danas su prenamijenjene u stambene prostore

1. Kloštar – Čepić Polje – nekadašnji pavlinski samostan, a danas stambena zgrada (v. Sl. 20.).

2. Sv. Lezija – Santalezi – hospicij i samostan, a danas stambene zgrade.

Sl. 28. Sv. Lezija na Franciskanskom katastru

(Izvor: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>)

Sl. 29. Sv. Lezija danas

(Izvor: PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ)

VI. Izvori i literatura

VI. 1. Izvori

DRŽAVNI ARHIV U RIJECI

PRIVATNA ARHIVA ELZE BASTIJANIĆ

VI. 2. Literatura

KLEN, Danilo, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom, sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 11. – 12., Rijeka 1966. – 1967., str. 5.-88.

VI. 3. Mrežne stranice

<http://www.catasti.archivodistatotrieste.it/Divenire/index.htm>

<https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>

<https://mapire.eu/en/map/europe-18century>

Forgotten churches and chapels in Labin area

Summary

The aim of this paper is to present cultural and historical heritage. This paper will refer to chapels, churches, monasteries and abbeys that existed in Labin, and that are missing, forgotten or near to be forgotten and the churches that are in bad condition and need to be renovated and properly remembered.

TRGOVI KAO SREDIŠTA DRUŠTVENE INTERAKCIJE STANOVNIKA LABINŠTINE

Anja Šumberac, mag. turism. cult.

Udruga Alfa Albona, Kalić 2, 52220 Labin

e-mail: sumberac.anja@yahoo.com

Pregledni rad

Gradski su trgovi u povijesti označavali središta društvenih zbivanja lokalnog stanovništva. Za vrijeme slavlja, svetkovina, neformalnih druženja, ali i prosvjeda ili izvršavanja kazni zločincima – svi su putevi vodili na gradski trg – žarište zbivanja, gdje su se iz prve ruke mogle saznati najnovije informacije. Koja je današnja uloga gradskih trgova, jesu li oni postali sami sebi svrha ili ipak i dalje obavljaju neke od prethodno navedenih uloga?

Ključne riječi: gradski trg, lokalno stanovništvo, povijesno značenje

Keywords: city square, local population, historical significance

I. Uvod

Poznata je uzrečica da su ljudi društvena bića. Čovjek je od pamtivijeka tražio sigurno i pouzdano mjesto unutar svojega staništa za sebe i svoje najmilije. U prapovijesno doba, dok je još živio u spiljama, mjesto okupljanja bilo je ognjište: „U prapovijesnom razdoblju starijeg kamenog doba (paleolit) čovjek-nomad je lutajući pošumljenim proplancima u lovu na divljač nalazio za svoj sigurniji boravak prirodno zaštićene zaklone u

pećinama i spiljama. Čovjek je u to pradavno doba u takvom prirodnom zaklonu-nastambi oko ognjišta, koje mu je pružalo mogućnost života i sigurniju obranu od zvjeradi, razvio život obiteljske, odnosno rodske zajednice.¹ Danas to mjesto „razvitka obiteljske zajednice“ predstavlja dnevni boravak kućanstva – prostorija u kojoj provodimo svoje slobodno vrijeme s obitelji i prijateljima, informiramo se o najnovijim događajima putem društvenih mreža, televizije ili radija. Prenesemo li taj princip izvan zidova ljudskog doma na lokalnu razinu, to mjesto zasigurno predstavlja, ili su u povijesti predstavljali, gradski trgovi.

Prema *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*, trg predstavlja slobodan gradski prostor okružen građevinama; mjesto je okupljanja i sastajanja ljudi, ali i središnje mjesto trgovanja, koje ima svoju arhitektonsko-estetsku, odnosno urbanističku namjenu. Također je najčešće prometno čvorište.²

Povijesno sagledavajući, trgovi su oduvijek bili središte gradova, mjesta gdje su smještene sve najvažnije administrativne i javne ustanove, ali i religijske građevine. Grčka *agora* predstavlja jezgru budućeg naselja, središte *polisa* – na njima se svetkuje i slavi, moli, trguje, prinosi žrtve bogovima, sudi i donosi odluke.³ Rimljani su u svim svojim gradovima osigurali jednostavan dolazak do središnjeg gradskog trga, *forum*a, glavnom ulicom *decumanus*. Zanimljivo je kako su veća naselja imala više trgova, a na svakom od njih trgovalo se samo određenom robom.⁴ U kasnijim će razdobljima trgovi izgubiti svrhu javnog sastajanja – u baroku oni služe kako bi se naglasila monumentalnost određene građevine.

„Dokle god je pješak vladao ulicama, u konfiguraciji trga prevladavale su arhitektonsko-estetske tendencije, a otkad su na ulice stupila motorna vozila trg postaje urbanistički problem koji mora biti u prvom redu što

---

¹ Andre MOHORVIČIĆ, *Utvrdeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Rijeka 1997., str. 23.

² *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 6: *Perfekt – Sindhi*, urednici Marko Kostrenčić i Miroslav Krleža, Zagreb 1969., str. 448.

³ Isto, sv. 1: *A – Castelnuovo*, str. 38.

⁴ Isto, sv. 2: *Castello – Firenzuola*, str. 420.

povoljnije riješen u prilog nesmetanog odvijanja prometa.“⁵

U idućim poglavljima, odnosno na konkretnim primjerima, vidjet ćemo kako je ista sudbina snašla i trgovce ovoga kraja — što je više motornih vozila, to je manje pješaka i društvenog života općenito.

Trgovi su u radu poredani geografski, počevši od glavnoga gradskog trga u Starom gradu Labinu pa sve do trga u Plominu, a ne kronološki.

II. Trgovi

II. 1. Titov trg

Logično je i pravedno rad započeti najvažnijim i najznačajnijim trgovom u povijesti i sadašnjici Labina i okolice, ali i ovog dijela Istre. Iako kronološki ne bi spadao na početak rada, zbog svoje veličine i važnosti ipak je zauzeo ovo cijenjeno mjesto. Riječ je o trgu koji je na određeni način obilježio sve dosadašnje generacije Labinštine: svjedočio je stvaranju novih ljubavi, obiteljskim idilama, poslovnim susretima, javnim okupljanjima, ali i sudskim presudama.

Sredinom XVI. stoljeća Labin je počeo širiti svoje dosadašnje konture grada. U idućim se desetljećima polako počinje nazirati oblik budućega glavnog trga. Poznato je da je za vladavine Mletačke Republike Labin doživio proširenje i drastičan urbanistički napredak „(...) kada je podignut od ‘kaštela’ na rang Terra izgrađene su: gradska palača (sud) kao novo sjedište mletačkog podestata, loža na trgu, fontik (skladište žita, današnje Malo kazalište), gradska vrata sv. Flora, okrugli bastion, pomična vrata i kula na mjestu bivše kuće Calioni.“⁶ Također, početkom XVII. stoljeća počele su se graditi i prve kuće na današnjem trgu i uz njegov obod, a točku na „i“ stavila je reprezentativna zgrada municipija 1900., u kojoj će,

---

⁵ Isto, sv. 6, nav. dj., str. 448.

⁶ Herman STEMBERGER, *Labinska povijesna kronika*, Labin 1983., str. 52.

osim gradske uprave, poslovali i talijanska škola te trgovina.

Što se tiče naziva, današnji Titov trg svoj naziv nosi od završetka Drugog svjetskog rata, odnosno od početka vladavine Jugoslavije. Zanimljiva je činjenica kako cijenjeni jugoslavenski državnik, usprkos tome što je Labin posjetio u više navrata⁷, nikada nije nogom kročio na trg koji nosi njegovo ime. Svi njegovi posjeti bazirali su se na obilaženju modernijeg dijela grada – Podlabina.

Između dvaju svjetskih ratova trg je nosio prikladno ime talijanskog vladara – Piazza Vittorio Emanuele III.

Najpoznatiji i najdugovječniji naziv zasigurno je Crć, odnosno Črć, poznat kao narodni naziv za gradski trg još od davnih vremena: „(...) već se u gradskom statutu iz godine 1341. spominje ‘Cercing breg’. Riječ ‘Cercing’ je keltsko-galskog porijekla, a Kelti su, znamo, osnivači Labina, i označava nešto što pripada crkvi. Cercing breg je vjerojatno značilo brijeg kraj ili iznad crkve.“⁸ Na mjestu današnje zgrade Općine nalazile su se crkve sv. Sergeja i sv. Marinele te gradsko groblje prije premještanja na današnju lokaciju. Također, za vrijeme Venecije i Austrije trg je bio poznat kao Piazza Borgo.

Zasigurno je najrepresentativniji dio trga, uz zgradu municipija, gradska loža. Sagrađena je 1550., a u njoj se „sastajalo općinsko vijeće, tu se sudovalo, tu su održavane javne dražbe uz zvukove zvona i bubnja, tu su čitane razne obavijesti i naredbe stanovništvu na talijanski i hrvatski jezik kako bi svi mogli razumijeti.“⁹ Kao što je već napomenuto, ostale zgrade na obodu trga počele su se podizati nešto kasnije, a u to vrijeme nije bilo ni gostionica ni kavana izvan gradskih zidina te je stoga ona bila omiljeno okupljalište građana za razgovore, razmjenu novosti, kartanje ili kockanje. Od Hermana Stembergera također saznajemo kako se nakon pada Mlečana

---

⁷ Marijan MILEVOJ, *Labinade: 86 priča iz prošlosti Labinsćine*, Labin 2003., str. 164., navodi kako je Tito Labin posjetio čak osam puta.

⁸ Herman STEMBERGER, *Labinska povijesna kronika*, nav. dj., str. 52.

⁹ Isto, str. 38.

loža koristila kao pokrivena tržnica i ribarnica.¹⁰

„Ova je loža obnovljena 1662. i popločana kamenim pločama jer su prethodni pod seljaci silnim plesom pretvorili u prah. Plesalo se naime svake nedjelje i u sajmenim danima.“¹¹

Nakon što se mnogo godina koristio jedino njezin trijem, i to kao lapidarij, 2018. otvoren je hotel i *lounge bar* prigodnog naziva *La Loggia*.

Jedan od događaja koji i danas okuplja velik broj građana Labinštine, ali i stanovnike Istre, a vuče korijene iz davnina, jest Petrova. Na najpoznatiji sajmeni dan, kada se obilježava dan sv. Petra, 29. lipnja, trgovci iz venecijanskog dijela Istre, Rijeke, Kranjske i ostalih susjednih regija nudili su svoju robu na prostoru trga. Međutim, „tradicija održavanja sajma za Petrovu zamrla je nakon Drugog svjetskog rata“.¹² Ta je tradicija, u ponešto drugačijem ruhu, obnovljena posljednjih tridesetak godina – ne kao sajmeni dan, već kao jedna od najvećih pučkih fešti na ovom području.

Vikendom je trg služio kao glavna gradska šetnica – šetalo se satima s jednog na drugi kraj trga, što je bila idealna prilika za razmjenu novih informacija, tračanje, ali i udvaranje. Na trgu su se svojevremeno mogle jesti i „najbolje kremšnite na Labinšćine“, ali i kupiti voće i povrće lokalnih proizvođača na štandovima „spoda torjona“.¹³

Na starim crtežima glavnog trga, primjerice, u Hermana Stembergera¹⁴, nailazimo na ružu vjetrova koja se ističe na popločanom trgu, međutim, danas je ona poprilično oronula i vidljiva samo pažljivom oku u moru raznih rekvizita koji „krase“ trg.

---

¹⁰ Isto, str. 39.

¹¹ Isto, str. 38.

¹² Marijan MILEVOJ, *Labin tragom vjekova*, Labin 1999., str. 15.

¹³ Informacije dobivene iz razgovora s kazivačicom Marijom Zuliani (rod. 1932.) (razgovarala autorica u rujnu 2019.).

¹⁴ Herman STEMBERGER, *Labinska povijesna kronika*, nav. dj., str. 54., fotografija 22.

Danas je velik dio trga dan u koncesiju – dio tvrtki koja naplaćuje parkiranje, a dio gostionicama i restoranima koji se njime koriste, ponajviše tijekom ljetnih mjeseci, za proširivanje svojih kapaciteta.

O ovom trgu dalo bi se pisati još mnogo radova, što zbog njegove važnosti i veličine, što zbog količine literature u kojima se navodi, no ostavljeno je prostora za neke buduće radove i za trgove koji slijede.

Sl. 1. Današnji izgled Trga
(fotografirala Anja Šumberac)

II. 2. Piazza San Marco

Piazza San Marco dio je šetališta San Marco i jedan od mladih trgova na Labinštini, a najmlađi je u starogradskoj jezgri. Naime, trg je nastao 30-ih godina prošlog stoljeća, kada je na južnom dijelu grada podignut potporni zid. Tako su žitelji starogradske jezgre dobili bolju funkcionalnu i prometnu povezanost.

Iako se obrisi zida počinju nazirati već početkom XX. stoljeća, „bit će da se intenzivnije nastavilo završetkom rata i dolaskom Italije“¹⁵. Zbog tadašnjih otežanih uvjeta rada i nepostojanja moderne tehnologije koja bi taj proces ubrzala, gradnja je završena tek 30-ih godina „zbog skupoće i vrlo opsežnog posla, budući da je trebalo nasipati ogromne količine zemlje i kamena, gradio se u dugim etapama, s prekidima i usporedno iz pravca Fortice i Crća“.¹⁶ Godine 1937. trg dobiva svoj konačan oblik postavljenjem fontane, i dan-danas jedine na Labinštini. Nije slučajno da je fontana krasila trg upravo tada – naime, te je godine Labin konačno dobio svoj vodovod, što je olakšalo život mnogim ženama koje su vodu svakodnevno nosile u brentama s obližnjeg izvora. Nažalost, voda iz fontane odavno je prestala teći, a danas je pune jedino jesenska lišća ili poneki otpad bezobraznih prolaznika.

Poznato je da se za gradnju zida koristio kvalitetan kamen iz radionica tada vrlo cijenjenih kamenoklesara u obližnjoj Presiki, a ponor između zgrada i zida, odnosno sadašnji prostor trga nasipavao se velikim količinama raznih materijala. Zid je obnovljen 2003. zbog stvaranja „trbuha“ i opasnosti od kompletnog urušavanja, što bi prouzročilo ogromne financijske štete, ali i onemogućilo prometnu povezanost s istočnim i sjevernim dijelom grada.

Danas je prostor trga u zimskim mjesecima gotovo potpuno pust, u duhu sa starogradskom jezgrom. Za vrijeme turističke sezone živi punim plućima, kada na terasama nekoliko ugostiteljskih objekata domaći i strani gosti uživaju u ljetnom povjetarcu i veličanstvenom pogledu na Rabac.

---

¹⁵ Izvor: <https://labinska-republika.blogspot.com/search?q=san+marco> (pristup 27. rujna 2019.).

¹⁶ Marijan MILEVOJ, *Labinade*, nav. dj., str. 81.

**Sl. 2. Vjenčana fotografija Marije i Giuseppea Zulianija
21. listopada 1950., u pozadini vidljiva fontana
(PRIVATNA ARHIVA OBITELJI ZULIANI)**

II. 3. Stari trg

Stari trg ili Piazzetta del Teatro nalazi se na usponu od vrata sv. Flora prema crkvi, odnosno ispred poznatog Circola, a na njemu se spajaju sve glavne gradske ulice. Ovaj je trg do proširenja grada na trenutne dimenzije bio glavni gradski trg: „u dvjesto godina vladavine Oglejskih patrijarha (XIV. i XV. stoljeće), broj kuća i stanovnika se u Labinu podvostručio.

Gradić se proširio prema jugu i jugozapadu, tako da je sa svojim zidinama obuhvatio čitavu takozvanu 'Krožeru' i kuće iznad stare cisterne. Gradska su se vrata tada nalazila na piazzetti (današnji Beogradski trg) između kuća Scampicchio i Krašovec¹⁷.

Da je bio glavni trg, pokazuje i uvid u institucije koje su se ondje nalazile – „dominantno mjesto zauzima nekadašnja gradska vijećnica u kojoj je danas Općinski sud, na čijem se pročelju nalazi jedan od pet lavova Svetog Marka, zaštitnog znaka moći Venecije, u drevnoj Alvoni.“¹⁸

Najprepoznatljiviji motiv na Starom trgu zasigurno je zgrada Teatrina ili Circola, a za vrijeme vladavine Austrije i Italije trg je nosio upravo taj naziv – Piazzetta del Teatro. Ovaj će dio grada i dugo nakon gubitka statusa glavnog trga ostati središte kulturnog i društvenog života Labinjana, zapravo sve do otvorenja nove moderne kinodvorane 1938.¹⁹

Ponad Teatrina nalazi se još jedan prepoznatljiv dio starog grada – gradski sat, radi kojeg turisti nerijetko Teatrino poistovjećuju s crkvom. Do sredine XIX. stoljeća na tom je mjestu bio fontik.

Već je navedeno da je loža na današnjem glavnom gradskom trgu izgrađena 1550., a do tada je njezinu funkciju obavljala stara loža na Starom trgu, smještena pored zgrade Teatrina: „kako je gradić rastao s obje strane puta, koji od stolne crkve vodi prema malom trgu, podignuta je na ovom prvom loggia (lodja), koja je 1550. godine zamijenjena većom na trgu.“²⁰

Stari trg bio je značajan i zbog izricanja javnih presuda: „načelniku općine su do godine 1556. stajala uz bok dva suca, koje je biralo vijeće. Oni su izricali presude javno (coram publico) dva puta sedmično pod starom lodjom, koja se nalazila na piaceti.“²¹ Također, „od 1420. do otprilike 1550.

---

¹⁷ Milovan-Mony MARIĆ, *Labin kroz stoljeća*, Pula 1953., str. 49.

¹⁸ Izvor: <https://labinska-republika.blogspot.com/2012/04/labin-stari-trg-ili-piazzetta-del.html> (pristup 1. rujna 2019.).

¹⁹ Izvor: na istome mjestu.

²⁰ Milovan-Mony MARIĆ, *Labin kroz stoljeća*, nav. dj., str. 49.

²¹ Isto, str. 27.

godine, Labin se smatrao zatvorenim područjem, koje nije imalo pravo na viši sud. U to vrijeme su se svi sporovi rješavali pod malom lodžom na piaceti.“²²

Zanimljivo je kako su se na tom trgu nekad nalazile ljekarna, brijačka i staklarska radionica, a danas je u ljetnim mjesecima dom suvenirnice te atelje jedne labinske umjetnice. Jedan je od rijetkih trgova na čijim pločama ne nalazimo oznake parkirnih mjesta automobila ili stolove i stolice obližnjih gostionica. Zbog neprometovanja motornih vozila ulicama starogradske jezgre, Stari trg i dalje živi u svoj svojoj ljepoti!

Sl. 3. Današnji izgled Starog trga

(fotografirala Anja Šumberac)

---

²² Isto, str. 32.

II. 4. Pozzo Littorio

Najmlađi trg u ovom radu, a i na Labinštini, jest Trg labinskih rudara u Podlabinu. Pomalo je diskutabilno je li Raša najmlađi grad u Istri jer je Podlabin izgrađen nekoliko godina kasnije. Međutim, kako se Podlabin spojio s ostalim dijelovima Labina te nije samostalan grad, tu titulu nosi Raša. Glavni projektant novoga grada bio je vrhunski talijanski arhitekt Eugenio Montuori iz Rima. U projektiranju vidljiv je talijanski racionalizam u graditeljstvu, moć novog poretka, a gradnja se temeljila na tradiciji ovog kraja.²³ Zbog neslavnog završetka fašističkog režima i Mussolinijeva pada, Pozzo Littorio d'Arsia nije dobio priliku daljnjeg razvitka kao što je to bilo planirano — gradnja bolnice, otvaranje novih rudnika i širenje grada na ostale dijelove periferije. Spletom okolnosti, izgubio je svoju samostalnost, jednostavno se stopio s Labinom i postao njegovim sastavnim dijelom.

Službena inauguracija novoga rudarskoga grada pod nazivom Pozzo Littorio d'Arsia bila je 28. listopada 1942., „u slavu i spomen na dan pohoda Benita Mussolinija i njegovih fašista na Rim“²⁴ dvadeset godina ranije. Podlabin nije izgrađen brzinom kojom je izgrađena Raša, već je gradnja počela nekoliko godina ranije, „a već 1938. godine dovršen je rudnik s dijelom upravnih i gospodarskih zgrada da bi potom uslijedila etapna gradnja novog rudarskog grada“.²⁵

Podlabin se nije pretjerano razlikovao od ostalih „fašističkih“ gradova koji su izgrađeni na teritoriju tadašnje Italije, a gradili su se po uzoru na rimske vojne utvrde, s pravilno postavljenim ulicama koje su se „slijevale“ na trg, položen periferno u odnosu na stambene kuće. Trgom je dominirala kamena kula s balkonom za govornike, sjedište fašističke stranke, poznata kao *Casa del Fascio*. Na nju se naslanjala dvokatnica u obliku slova „L“, ispod koje je prolaz s trgovinama (*cooperativa operaio*) te lukovima u obliku tradicionalnih istarskih volti, zvana *Casa Ceve*. Pod kutom od devedeset

---

²³ Izvor: <https://labinska-republika.blogspot.com/2012/02/pozzo-littorio-najmlai-grad-u-istri.html> (pristup 10. listopada 2019.).

²⁴ Marijan MILEVOJ, *Labinski album: priča koja nema kraja...*, Labin 2007., str. 97.

²⁵ Na istome mjestu.

stupnjeva s kulom se spajala druga duga katnica ravna krova, koja je činila okosnicu istočnog ulaza u samo središte Podlabina. U njoj su se nakon rata izmijenili razni sadržaji; u jednom njezinu dijelu bile su i školske učionice, u drugom radnički magazin, prvi salon automobila, klub mladih itd.

Drugi dio trga zatvarala je duga poslovno-stambena dvokatnica, također ravna krova, posljednja u nizu „kazarmona“, zatim školska zgrada s ulazom, odnosno prizemnica s ravnim krovom, dijelom smještena sučelice kuli i spomenutoj dugoj katnici. Na nju naslonio se trijem s kamenim rubovima, kroz koji se prolazilo do crkve sv. Franje Asiškog. Upravo je njime crkva velikog kamenog pročelja s odvojenim zvonikom bila fizički odijeljena od glavnog trga i tako manje uočljiva, ne dovodeći time u pitanje prestiž kule i ideologije koju je predstavljala.

Sl. 4. Današnji izgled Trga labinskih rudara
(fotografirala Anja Šumberac)

Trg, kao i sâm grad, vrlo je brzo izgubio na svojoj izvornosti gradnjom i nesavjesnom nadogradnjom postojećih objekata radi potrebe preseljenja većine administrativnih poslovanja iz teže dostupne starogradske jezgre u novi grad – banka, pošta i škola vrlo su se brzo uklopile unutar gabarita Podlabina.

Danas je najuočljiviji i najdominantniji dio trga svakako parkiralište, koje se prostire svom njegovom površinom, a živi ponajviše u jutarnjim satima zbog posjeta lokalnog stanovništva tržnici ili za vrijeme sajmenog dana, kada se umjesto automobila ondje nalaze štandovi s raznim vrstama proizvoda.

II. 5. Trg Gustavo Pulitzer Finali

Iako se Raša danas diči epitetom najmlađega grada u Istri, to se ne odnosi i na Trg Gustavo Pulitzer Finali. Ova je tema obrazložena u prijašnjem poglavlju. „Odluka o gradnji novog, modernog rudarskog grada u samom produžetku Krapna, povijesnog središta rudarenja na Labinšćini, gdje je desetljećima Uprava rudnika, velika radionica s pratećim sadržajima, donesena je potkraj 1935. godine²⁶, a gradnja je počela u travnju 1936.

„Projektiranje rudarskog naselja, jednog od 12 novih, modernih gradova koji su trebali oslikavati svekoliku moć i premoć fašističkog režima i obnovitelja Rimskog carstva²⁷, povjereno je talijanskom arhitektu Gustavu Pulitzeru Finaliju, čije ime danas ponosno nosi.

„Glavni trg i središte društvenog, administrativnog i političkog života grada našao se u gornjem dijelu mjesta, uz samu državnu cestu.²⁸ „Središte grada se sastojalo zapravo od većeg i manjeg trga, koji su međusobno bili povezani trijumfalnim vratima, koja su trebala podsjećati na dravno

---

²⁶ Isti, *Raša moje mladosti. Raša sa starih razglednica*, Labin 2007., str. 25.

²⁷ Na istome mjestu.

²⁸ Isto, str. 26.

Rimsko Carstvo i njegove obnovitelje.²⁹

Raški Trg Impero sadržavao je sve što u definiciji pravi trg mora sadržavati – kinodvoranu, društveni dom, hotel s restoranom i barom, municipij, trgovinu i poštu te u to vrijeme neizbježnu zgradu fašističkih okupljanja, a trgovom tada, kao i danas, dominira crkva sv. Barbare, neobičnog, ali simboličnog oblika – prevrnutog rudarskog vagona. U to je vrijeme prepoznatljiv element trga bila i skulptura rudara-ratnika, koja je bila smještena ispred zgrade fašističke stranke, a srušena je i uništena 1947.

Sl. 5. Današnji izgled Trga Gustavo Pulitzer Finali
(fotografirala Anja Šumberac)

Iako vrlo moderan, jednostavan, prostran i čist, raški trg, poštujući tadašnje trendove u arhitekturi, nije izgrađen po mjeri i potrebi svojih stanovnika, a također nije izgrađen u središtu grada, kao što je to većinom

---

²⁹ Isto, str. 27.

bio slučaj. „Raški trg sa svojim dubokim sjenama unutar volti nije trg po mjeri čovjeka, iznikao iz višestoljetnog odmjeravanja stanja i potreba, nije trg stanovnika grada koji su ga izmjerili svojim koracima, već je to prostor negatifa, praznine u središtu volumena koji ga svojim gabaritima oivičuju, flankiraju i definiraju.“³⁰

U današnje je vrijeme trg slika grada – pomalo zaboravljen i pust. Raša ne nudi svojim sugrađanima gotovo nikakav sadržaj radi kojeg bi se okupljali na trgu. Za konzumaciju društvenih sadržaja, kulture ili zabave jednostavnije je otići do obližnjeg Labina ili čak dalje.

II. 6. Krvova placa

Iako ne obavlja funkciju trga jer na njoj nema nikakvih obilježja pravog trga, takozvanu Krvovu placu u ovom ćemo dijelu spomenuti kao simbol jednog od najvažnijih trenutaka labinske povijesti XX. stoljeća – početka Labinske republike.

Upravo je s ovog mjesta 2. ožujka 1921. mnoštvo okupljenih nezadovoljnih rudara krenulo u svoj marš prema boljoj budućnosti: „Labinska republika nastala je u srcu Vineža nedaleko okna. Odatle su obespravljani rudari – 2. ožujka 1921. godine – predvođeni svojim sindikalnim vođom Giovannijem Pipanom, krenuli prema Labinu!“³¹

Nažalost, danas Krvova placa „živi“ samo jednom godišnje, na obljetnicu osnivanja Labinske republike, kada se na zgradu podignutu nedaleko od nekadašnjeg ulaza u rudnik, uz nekoliko prigodnih riječi predstavnika lokalne vlasti i udruga, polaže vijenac. Ostalih 364 dana u godini prazan je prostor, posut makadamom, kojemu su vjerni jedino kupci obližnje male trgovine, koji upravo ovdje provode svoja popodneva.

---

³⁰ Valušek, u: Isto, str. 28.

³¹ Isti, *Kartulini z Labińšćini*, Labin 1993., str. 48.

Sl. 6. Današnji izgled Krvove place

(fotografirala Anja Šumberac)

II. 7. Trg Sveta Nedelja u Nedešćini

Nedešćina je primjer mjesta gdje trg i glavna ulica imaju neraskidivu sponu te dijele podjednaku važnost u kreiranju društvenog sadržaja za svoje žitelje. Naime, općepoznato je kako je Nedešćina bila glavno prometno središte pri odlasku u kontinentalni dio Istre ili na zapadnu obalu. Zapravo je to bilo tako sve do izgradnje „zaobilazne“ ceste Labin – Vozilici. Glavna ulica i trg također su odradili glavnu ulogu prilikom održavanja središnje „fešte“, obilježavanja dana Općine „na šesnajs otobra“, poznatog kao veliki sajmeni dan, kada su žitelji cijele Labinštine dolazili na sajam. Ovo mjesto opravdava svoj naziv jer je najživlje bilo „nakon nedjeljne mise, kada stariji svraćaju u oštarije, kavanu ili kupuju tršćanski dnevnik ‘Il Piccolo’, a mlađi se šecu ulicom koja se proteže od trga do špine, odnosno zgrade škole, u

čijim klupama i danas sjede osnovnoškolci“.³²

Iako je najjednostavnije i najpristupačnije na trg doći glavnom ulicom, koristi se i uska cesta uz crkvu Svetog Trojstva, pri čemu ni „grebanje“ po zidu crkve ne predstavlja rijetkost.

Sl. 7. Današnji izgled Trga Sveta Nedelja
(fotografirala Anja Šumberac)

Proučavajući raznu literaturu prilikom pripremanja ovoga rada, naišla sam na podatke kako je Sveta Nedelja dugo „bila druga po veličini i značenju na Labinsčini, odmah poslije općinskog središta Labina“³³, što se lako može zaključiti po broju ugostiteljskih objekata, trgovina, škola na talijanskom i hrvatskom jeziku, koje je svojevremeno posjedovala: „u jednom je trenutku imala čak devet gostionica, zatim razne trgovine, pekare, mlinove i druge sadržaje, a vodu i javnu špinu, kao i većina drugih mjesta na Labinsčini,

³² Isti, *Labinski album*, nav. dj., str. 126.

³³ Isto, str. 125.

dobiva 1937. godine“.³⁴ Važnost u prometnoj sferi dade se zaključiti i iz podatka kako je na trgu 1926. podignuta „kuća obitelji Martinčić sa stanom na katu te trgovinom u prizemlju i benzinskom postajom“.

Sveta Nedelja Labinska počela se intenzivnije razvijati početkom XX. stoljeća. Nailazimo na podatak kako je 1912. obitelj Šćira otvorila hotel *Unione* na trgu. „Sjedište Općine je desetak godina bilo u iznajmljenim prostorima na samom trgu Svete Nedelje uz župnu crkvu“, a od 2003. „nalazi se u novouređenim prostorima uz osnovnu školu“.³⁵ Danas trg slijedi moderne trendove te je posljednjih nekoliko desetljeća prenamijenjen u parkiralište.

II. 8. Piazza del Municipio

Nažalost, podatke o plominskom trgu bilo je gotovo nemoguće naći. Zapravo se u ni jednoj literaturi ne spominje neophodno riječ „trg“, niti njegova uloga ili lokacija. Veća se važnost daje institucijama koje su na tom trgu (bile) smještene. Tako, primjerice, Marijan Milevoj opisuje ulogu gradske lože podignute 1650. „kao simbol važnosti Plomina“, a koja „postaje središte i žarište života grada, gdje se trguje, veseli, sudi, kažnjava i održavaju pučke veselice.“³⁶

Također, spominju se i uloga te lokacija municipija: „općinska administracija će se 1937. godine useliti u novu zgradu, podignutu na mjestu venecijanske lože, dotad srcu grada.“³⁷ Upravo taj municipij navodi Mario Gerbini pri opisu održavanja pučkih fešti i tržnice, odnosno sajma u Plominu te naglašava kako je središte trgovine bio upravo Trg municipija

---

³⁴ Isto, str. 126.

³⁵ Sergije JELENIĆ, *Sveta Nedelja Labinska*, Pazin – Sveta Nedelja – Nedeščina 2018., str. 21.

³⁶ Marijan MILEVOJ, *S ove strane Učke: Plomin, Kršan, Čepić, Sušnjeвица, Kožljak, Brdo*, Labin 2014., str. 10.

³⁷ Isto, str. 10.-11.

– Piazza del Municipio.³⁸ Također, Gerbini u svojem djelu opisuje kako se za vrijeme održavanja pučkih fešti, odnosno obljetnica svetaca zaštitnika grada, grad počeo pripremati nekoliko dana unaprijed, a ulice i trgove tim se povodom temeljito čistilo. Sveukupno su se godišnje održavale tri *fiere* – 19. ožujka na dan sv. Josipa, 23. travnja u spomen na sv. Jurja, a prve nedjelje u listopadu obilježavala se Gospa, *Madonna*.³⁹ Potonja je danas poznata kao Bela nedeja.

Također, Gerbini ističe još jedan zanimljiv događaj, koji se datira u proljeće 1944., kada se na javnom trgu spalila velika količina dokumentacije, pohranjena u municipiju, a sve iz razloga što je bila pisana isključivo na talijanskom jeziku. Ovo je bio velik gubitak za stanovništvo jer se radilo o analitičkim i katastarskim aktima te podacima stanovnika Plomina.⁴⁰

Sl. 8. Današnji izgled Trga municipija

(fotografirala Anja Šumberac)

³⁸ Mario GERBINI, *Fianona d'Istria: vicende del suo passato*, Trieste 1973., str. 141. Vlastiti prijevod s talijanskog.

³⁹ Na istome mjestu.

⁴⁰ Isto, str. 170.

Ulogu trga u Plominu donekle je nosila i luka Plomin: „(...) život grada bio je neraskidivo vezan uz njegovu luku, zvanu Porat, na koju su oni, kao i na svoju dugu pomorsku tradiciju i danas vrlo ponosni.“⁴¹

Danas je i ovaj trg podlegao modernizaciji te ga umjesto ljudi „krase“ automobili malobrojnih stanovnika ili novootvorene *pizzerije* u prenamijenjenoj zgradi municipija.

III. Zaključak

Iz ovog rada vidljivo je kako su neki trgovi u povijesti Labinštine nosili veći teret, a neki manji. Neki su bili važniji i popularniji od drugih. Te karakteristike ponajviše proizlaze iz broja stanovnika koji su nastanjivali to područje, ali ovise i o administrativnoj ulozi te razini samostalnosti grada tijekom povijesti. Logično je da se najveći broj ljudi okupljao na starogradskom trgu jer je ondje živio najveći broj stanovnika do početka razvijanja donjeg dijela grada. Taj fenomen ostao je prisutan do dana današnjeg, kada se za vrijeme održavanja pučkih fešti okuplja velik broj kako lokalnog stanovništva tako i turista te posjetitelja iz ostalih dijelova regije.

Iz rada je također vidljivo kako gotovo svi trgovi u današnje vrijeme žive istu sudbinu – najvećim dijelom služe kao parkirna mjesta i terase obližnjih gostionica i restorana. Tek ponekad obavljaju svoju osnovnu funkciju – služe kao mjesta susreta, rasprava, druženja i smijeha, stvaranja uspomena. Mjesta gdje se ljudi sastaju, ali i rastaju. Mjesta gdje se kuju planovi, vode rasprave, donose zaključci. Mjesta gdje se sretne draga osoba nakon mnogo godina. Mjesta kojih se rado prisjećamo i kojima se još radije vraćamo.

Važno je napomenuti kako u našem kraju trgovi nisu (bili) jedina mjesta susreta ljudi, već su tu funkciju djelomično obavljale i luke i njihove

---

⁴¹ Marijan MILEVOJ, *S ove strane Učke*, nav. dj., str. 11.

rive. Primjerice, više informacija nalazimo o plominskoj luci nego o njegovu trgu.

Neusporedivo je promatrati ulogu u društvu i stanje trgova nekad i sad – zbog procesa deruralizacije i urbanizacije te razvoja moderne tehnologije, odnosno povećanja broja automobila, bilo je neizbježno da će se i funkcija trgova mijenjati u skladu s tim promjenama i trendovima. Zapravo, ako na ovu činjenicu gledamo optimistično, možemo reći kako se na trgovima i dalje trguje – naplatom parkiranja – te da se i dalje ljudi družu na kavama obližnjih gostionica.

IV. Literatura

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 1: *A – Castelnau*, redaktori Marko Kostrenčić i Miroslav Krleža, Zagreb 1969.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 2: *Castelo – Firenzuola*, redaktori Marko Kostrenčić i Miroslav Krleža, Zagreb 1969.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 6: *Perfekt – Sindhi*, redaktori Marko Kostrenčić i Miroslav Krleža, Zagreb 1969.

GERBINI, Mario, *Fianona d'Istria: vicende del suo passato*, Trieste 1973.

JELENIĆ, Sergije, *Sveta Nedelja Labinska*, Pazin – Sveta Nedelja – Nedešćina 2018.

MARIĆ, Milovan-Mony, *Labin kroz stoljeća*, Pula 1953.

MILEVOJ, Marijan, *Kartulini z Labinsćini*, Labin 1993.

MILEVOJ, Marijan, *Labin tragom vjekova*, Labin 1999.

MILEVOJ, Marijan, *Labinade: 86 priča iz prošlosti Labinsćine*, Labin 2003.

MILEVOJ, Marijan, *Labinski album: priča koja nema kraja...*, Labin 2007.

MILEVOJ, Marijan, *Raša moje mladosti. Raša sa starih razglednica*, Labin 2007.

MILEVOJ, Marijan, *S ove strane Učke: Plomin, Kršan, Čepić, Sušnjevica, Kožljak, Brdo*, Labin 2014.

MOHOROVIČIĆ, Andre, *Utvrdeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Rijeka 1997.

STEMBERGER, Herman, *Labinska povijesna kronika*, Labin 1983.

V. 1. Mrežne stranice

<https://labinska-republika.blogspot.com/2012/04/labin-stari-trg-ili-piazzetta-del.html> (pristup 1. rujna 2019.)

<https://labinska-republika.blogspot.com/search?q=san+marco> (pristup 27. rujna 2019.)

<https://labinska-republika.blogspot.com/2012/02/pozzo-littorio-najmlai-grad-u-istri.html> (pristup 10. listopada 2019.)

Squares – centers of social interaction of the inhabitants of Labin

Summary

In this article there is a list of squares in Labin and the area around. There is an obvious difference between their role in history and today. The main purpose of squares in history, when they were built, was to have an open area surrounded by buildings in a village, town or city where people could interact, gather, meet each other, trade, decide about various issues and so on. Together with development of car industry and modern time, the purpose of the city squares changed – most of them became, and still are, parking lots and nearby bars and restaurants use it as an open terrace. Actually, considering this fact, we could say that people still do the trade at the city squares – with selling the parking tickets and still interact during coffee time at the bar terrace. The main conclusion is: let's use them as they are and remember them as they were.

O NEKOLIKO STARIH ZVONA NA LABINŠTINI

dr. sc. Tatjana Bradara, muzejska savjetnica

Arheološki muzej Istre

Carrarina 3, 52100 Pula

e-mail: tatjana.bradara@ami-pula.hr

Izvorni znanstveni rad

U radu se predstavljaju rezultati terenskog istraživanja brončanih zvona na Labinštini, tj. iz Plomina, Kožljaka i Ripende. Obraduju se četiri zvona povijesno-umjetničke vrijednosti, nastala u razdoblju XV. i XVI. stoljeća, te se donose svi poznati i dostupni podaci o njima (ime majstora, majstorski znak, godina lijevanja). Dva su zvona do sada bila nepoznata i neobjavljena.

Ključne riječi: zvona, Labinština, Plomin, Kožljak, Ripenda, *Iohannes*, glagoljica

Parole chiave: campane, territorio d'Albona, Fianona, Cosliacco, Ripenda, *Iohannes*, caratteri glagolitici

I. Uvodni dio

U fokusu nekih novijih objavljenih tekstova autorice ovog rada, kao i drugih autora, jest revalorizacija istarskih zvona – značajne, ali umnogome zanemarene grade. Kako autorica u tim tekstovima naglašava, njezina je namjera obznaniti trenutno poznate i dostupne podatke, uz fotopriložbe i/ili crteže o zvonima, te ih tako zabilježiti i sačuvati od zaborava. Ovaj

tekst nastavak je istraživanja čiji je cilj predstaviti prvenstveno nepoznata i neobjavljena zvana povijesno-umjetničke vrijednosti, ali i ona već poznata i objavljena, no promatrana u nekom drugom kontekstu. Stoga se u njemu nećemo osvrutati na povijesni razvitak zvona, tehnologije proizvodnje, autore koji su se bavili i koji se bave ovom tematikom te već objavljenim tekstovima.¹

Za područje Labinštine ne postoji popis sačuvanih starih zvona iz kojeg bismo mogli saznati u kojem su vremenu izlivena, koji su ih majstori radili, jesu li bila ukrašena i gdje se čuvaju. Poznat je podatak da je zvono majstora Dane, koje se danas čuva u Narodnome muzeju Slovenije u Ljubljani, najvjerojatnije pripadalo crkvi svete Lucije u Skitači² (Sl. 1., 2.).

---

¹ Ovdje se donosi samo osnovna novija literatura u kojoj se mogu pronaći svi navedeni podaci. Željko BISTROVIĆ, „Venecijanski zvonoljevači i njihova zvana u Istri i na Kvarneru u srednjem i ranom novom vijeku / Venetian Bellfounders and their Bells in Istria and Kvarner in the Medieval and Early Modern Periods“, *Istra u novom vijeku / Istria in the Modern Period*, urednica Tatjana Bradara, Monografije i katalogi / Monographs and Catalogues, Arheološki muzej Istre, sv. 30., Pula 2017., str. 25.-48.; Tatjana BRADARA, „Zvono crkve svetog Tome u Puli / La campana della chiesa di San Tommaso a Pola / The belfry of the church of St Thomas in Pula“, *Crkva i zvono svetog Tome u Puli / La chiesa e la campana di San Tommaso a Pola / The bell tower and church of St Thomas in Pula*, urednici Tatjana Bradara i Željko Ujčić, Monografije i katalogi / Monografie e cataloghi / Monographs and catalogues, Arheološki muzej Istre, sv. 31., Pula 2018., str. 138.-203.; Ista, „Zvona iz Arheološkog muzeja Istre u Puli / The bells from the Archaeological museum of Istria in Pula“, *Histria archaeologica*, vol. 48 (2017.), Pula 2018., str. 119.-150.; Ista, „Stara zvana iz Gologorice / Old bells from Gologorica“, *Histria archaeologica*, vol. 49 (2018.), Pula (u tisku).

² Da je zvono iz Narodnog muzeja Slovenije u Ljubljani najvjerojatnije pripadalo crkvi svete Lucije u Skitači, prvi navodi Bistrovic. Željko BISTROVIĆ, „Venecijanski zvonoljevači“, nav. dj., str. 38. Gnirs zvono datira oko 1400. god. Natpis: MA(G)ISTER DANE ME FECIT. Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken. Als ein Katalog der Kirchenglocken in osterreichischen Kustenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beitragen zur Geschichte der Gusmeister*, Wien 1917., str. 164.-165., Abb. 242. Zvono u prvu polovinu XIV. stoljeća datira Matjaž AMBROŽIČ, „Zvonarstvo na slovenskem“, *Acta ecclesiastica Slovenia*, vol. 15, Ljubljana 1993., str. 55.-56.

Sl. 1. Narodni muzej Slovenije u Ljubljani, zvono majstora Dane
(fotografirala Tatjana Bradara)

Abb. 242. Meisterinschrift des Glockengießers Dane.

Sl. 2. Natpis na zvonu majstora Dane

(Izvor: Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken. Als ein Katalog der Kirchenglocken in osterreichischen Kustenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beitragen zur Geschichte der Gusmeister*, Wien 1917., str. 165., Abb. 242.)

Ovaj rad istražuje dva nepoznata zvona, kao i dva zvona o kojima postoje tek uzgredna saznanja jer su u dosad objavljenim tekstovima samo usputno spomenuta bez fotografija, detaljnijeg opisa ili su obrađena kroz prizmu glagoljskih natpisa.³ Niti jedno od ovih zvona ne pronalazimo u tekstovima Antona Gnirsa i Carla Somede de Marca, koji su popisali zvona povijesno-umjetničke vrijednosti rekvivirana za vrijeme Prvoga, odnosno Drugoga svjetskog rata.⁴ Stoga možemo pretpostaviti da su ostala u službi kulta ili su možda bila skrivena kako bi izbjegla uništenje.⁵

---

³ Na pomoći i susretljivosti prilikom istraživanja za potrebe pisanja ovog rada zahvaljuje se vlč. Dragi Petroviću i vlč. Aleksandru Petroviću iz Plomina, vlč. Nikoli Radiću iz Malinske (Krk), vlč. Matjažu Ambrožiču iz Breznice (Slovenija), vlč. Matiji Rašpici iz Lovrana, Neviju Bučiću i Nadi Janjić iz Plomina, Vedranu Kosu iz Narodnog muzeja u Labinu, Nataši Nefat iz Konzervatorskog ureda u Puli, Željku Bistroviću iz Konzervatorskog ureda u Rijeci, Maji Zidarić iz Muzeja grada Pazina, Darku Knezu iz Narodnog muzeja Slovenije u Ljubljani, Liljani Kovačić iz Dubrovačkih muzeja u Dubrovniku te Francu Steneru iz Milja.

⁴ Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj.; Isti, *Alte und Neue Kirchenglocken. Mit Beiträgen zur Geschichte des Glockengusses und seiner Meister in den Gebieten nördlich wie südlich des Ostalpenlandes und an der Adria*, Karlsbad – Leipzig 1924.; Carlo SOMEDA DE MARCO, *Campane antiche della Venezia Giulia*, Udine 1961.

⁵ Monsignor Costantini 1919. navodi oko 57 zvona s područja Labinštine, donoseći isključivo mjesto, broj zvona i njihovu težinu. Giovanni COSTANTINI, *L'opera di soccorso per le chiese rovinare dalla guerra. Statistica delle campane asportate dalle Provincie Venete dai Germanici e dagli Austro-Ungarici, o distrutte nella zona di guerra*, Venezia 1919., str. 49.-52. U detaljnijim kataloškim opisima rekviviranih zvona Gnirs je popisao njih oko 44, a Someda de Marco oko 6. Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 15.-16., 21., 37., 40., 42.-43., 58.-60., 79.-80., 84., 88., 91., 116., 144.-145., 159.-162., 164.-167., 179.; Isti, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1924.), nav. dj., str. 23., 52.-53.; Carlo SOMEDA DE MARCO, *Campane antiche*, nav. dj., str. 14., 27.-29., 52.-53., 150.

II. Katalog

II. 1. Plomin: crkva svetog Jurja

Brončano zvono visine 30,2 cm s krunom, promjera otvora 22,5 cm (Sl. 3., 4.). Kruna je sastavljena od triju ručki, od kojih je središnja blago povišena. Odlomljena je i pričvršćena s četiri željezne matice (Sl. 5.). Na tijelu zvona nalazi se majstorski znak *Iohannesa*, visine 8,7 cm, sastavljen od triju linija sa zajedničkim ishodištem, koje završavaju u obliku križa (Sl. 6.). Klatno nedostaje.

Sl. 3. i 4. Plomin, zvono majstora *Iohannesa*
(fotografirala Tatjana Bradara)

Sl. 5. Plomin, kruna zvona majstora *Iohannesa*
(fotografirala Tatjana Bradara)

Kao i za mnoga druga zvona, pa tako i za ona majstora *Iohannesa*, na području Istre nije učinjeno temeljito istraživanje koje bi uključivalo pregled svih sačuvanih starih zvona. Ovdje se donose rezultati pregleda dostupne literature i terenskog obilaska autorice, koje je rezultiralo dokumentiranjem zvona koja se mogu pripisati navedenom majstoru.

Istarska zvona u najvećem broju lijevala su se u Veneciji, u radionici obitelji Campanato, kojoj je pripadao i majstor *Iohannes*. Prema datiranim zvonima, djelovao je od 1439. do 1475.⁶ Osim u Plominu, njegova zvona

⁶ Marialuisa BOTTAZZI, „Fonditori di campane: dalla bottega medievale alla produzione industriale nell’ambiente artistico del rinascimento veneziano“, u: *L’industria artistica del bronzo del rinascimento a Venezia e nell’Italia settentrionale*, urednici Matteo Ceriana i Victoria Avery, Verona 2008., str. 372.; Tatjana BRADARA, „Zvono crkve svetog Tome u Puli“, nav. dj., str. 176.-177. Možda se istome majstoru može pripisati i zvono koje spominje Schiavuzzi u tekstu o zvonima s pulskog teritorija. Navodi zvono s crkve svete Marije iz Kostanjice kod Valture, koje na sebi ima godinu + MCCCCLV te donosi znak sličan onomu majstora *Iohannesa*. Bernardo SCHIAVUZZI, „Leggende e sigle sopra vecchie campane del territorio di Pola“, *Pagine Istriane*, anno V, N/1, 2-9, Pola 1907., str. 4.

sačuvana su te datirana godinom i majstorskim znakom u crkvi svetog Jurja u Oprtlju (1466.), crkvi svetog Jakova u Bačvi (1462.), kao i godinom, znakom i figuralnim prikazom u crkvi svetog Ivana u Lovranu (1473.).⁷ Sačuvano je i zvono s majstorskim znakom s grobljanske crkve u Svetom Lovreču Pazenatičkom.⁸ S bratom Salvatorom izlio je zvono za crkvu svetog Ivana Krstitelja u Baški na otoku Krku.⁹

Iz literature poznata su i sljedeća zvona: ona koja na tijelu imaju figuralni prikaz i/ili natpis te su datirana godinom, imenom majstora i majstorskim znakom – iz 1440. iz crkve svetih Petra i Pavla u Trvižu (+ MCCCCXXX • IOVANES • ME FECIT • IN • VENECIAS •); iz 1449. iz župne crkve u Roču (+ MCCCCXLVIII + IOVANES DE FRANCESCO ME FECIT IN VENECIAS); iz 1459. iz crkve svetog Andrije apostola u Mošćenicama (+ MCCCCLVIII • MENTEM SANTAM • SPONTANEAM • ONOREM • DEO • ET • PATRI • LIBERACIOM • IOVANES • ME • FECIT).¹⁰ Godinom i majstorskim znakom datirana su iz crkve svetog Križa u Milju (1441.) i kapele svetog Kuzme u Martinšćici na Cresu (1443.)¹¹ te s grobljanske crkve svetog Franje u gradu Rabu (1475.)¹². Zvona s majstorskim znakom poznata su iz crkve svetih Kuzme i Damjana u Labinu i crkve svetog Basa u Koprju;¹³ zvono s figuralnim prikazom i imenom majstora iz riječkog

⁷ Carlo SOMEDA DE MARCO, *Campane antiche*, nav. dj., str. 19.-21., figg. 11-13; Tatjana BRADARA, „Zvono crkve svetog Tome u Puli“, nav. dj., str. 176.-177.; Ista, „Stara zvona iz Gologorice“, nav. dj. (u tisku).

⁸ Carlo SOMEDA DE MARCO, *Campane antiche*, nav. dj., str. 11.-13., fig. 1. Zvono se čuva u zbirci zvona u Muzeju grada Pazina (inv. br. MGP 1987).

⁹ Damir VIŠKANIC, „Bašćanska zvona i njihovi ljevači“, u: *900. godina Bašćanske ploče (1100.-2000.)*, *Krčki zbornik*, sv. 42., Posebno izdanje 36, Krk 2000., str. 194., 198.; Tatjana BRADARA, „Zvono crkve svetog Tome u Puli“, nav. dj., str. 180.-182.

¹⁰ Anton GNIRS, *Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, XVIII. Jahrgang, Neue Folge, Wien 1892., str. 187., fig. 6.; Isti, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 150.-151., 182.-183., abb. 222., 263., 264.; Carlo SOMEDA DE MARCO, *Campane antiche*, nav. dj., str. 17.-20., figg. 9-10.

¹¹ Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 98., 111.

¹² Nikola RADIC, „Rapska zvona“, *Rapski zbornik*, sv. II., Rab 2012., str. 502.

¹³ Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 16., 33.

kaštela, a kasnije u gradskom tornju (+ JOHANES * LUCAS + MARCUS * MATEUS * / ME FECIT * MAGISTER + JOHANES *)¹⁴ te zvono s natpisom koje je pripadalo crkvi Sant'Angelo u Veneciji iz 1460. (+ IHS MCCCCLX IOVANES DE FRANCHIVS ME FECIT IN VENETIAS)¹⁵.

Sl. 6. Plomin, znak majstora *Iohannesa*
(fotografirala Tatjana Bradara)

¹⁴ Riccardo GIGANTE, „Le antiche campane di Fiume“, *Fiume-Rivista*, anno III, II. semestre 1925, Fiume 1926., str. 16.-20.; Željko BISTROVIĆ, „Venecijanski zvonoljevači“, nav. dj., str. 35., 45., sl. 9.

¹⁵ Emmanuele Antonio CICOGNA, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. 3., Venezia 1830., str. 186.

Iz Dalmacije poznata su zvona s majstorskim znakom i godinom 1439. iz župne crkve u Blatu na Korčuli (MCCCCXXXVIII **) te zvona iz crkvene zbirke u Trogiru iz 1461. (+ MCCCCLXI), crkve svetog Marka u Dućama pokraj Omiša iz 1466. i crkve Gospe Čarskog polja na otoku Korčuli iz 1467. (+ IHS • MCCCCLXVII).¹⁶

Radovan Ivančević 1963. bilježi postojanje plominskog zvona, no bez atribuiranja majstoru *Iohannesu*. U tekstu o župnoj crkvi u Oprtlju spominje i dva zvona koja se nalaze u zvoniku s godinama 1454. i 1466. Na mlađem zvonu opisuje znak zvonoljevača, koji je sličan onom na „zvonu odloženom na tavanu župne crkve sv. Jurja u Plominu“.¹⁷ Željko Bistrović navedeno zvono datira u XIV. stoljeće.¹⁸

II. 2. Plomin: župna crkva Blažene Djevice Marije

Malo brončano zvono visine 18,6 cm, s ušicom za vješanje, promjera otvora 12,3 cm (Sl. 7., 8.). Ispod ramena nalazi se dekorativna traka s dvjema plitko istaknutim linijama, širine 0,7 cm, koja se ponavlja i iznad udarnog vijenca. Na tijelu je zvona reljefno slovo A dimenzija 5 x 4 cm (Sl. 9.). Klatno je dužine 14,2 cm. Udarni vijenac malo je oštećen. Zvono je neobjavljeno.

Nije poznato je li zvono pripadalo crkvi ili je odnekud doneseno. Prema stilskim karakteristikama, najvjerojatnije je izliveno u XV. stoljeću.

---

¹⁶ Frane BULIĆ, „Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci“, *Sveta Cecilija*, god. XIV., sv. IV. (lipanj – srpanj – kolovoz), Split 1920., str. 71.-74.; Cvito FISKOVIĆ, „Nekoliko starih zvona dalmatinskih crkava“, *Arti Musices*, vol. 15, br. 2, Zagreb 1984., str. 118., 123.-125., sl. 5., sl. 7., sl. 8.

¹⁷ Radovan IVANČEVIĆ, „Župna crkva sv. Jurja u Oprtlju“, *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, vol. 4., Zagreb 1963., str. 24., bilj. 14. Fotografija zvona, u: Tatjana BRADARA, „Zvono crkve svetog Tome u Puli“, nav. dj., str. 177.

¹⁸ Željko BISTROVIĆ, „Venecijanski zvonoljevači“, nav. dj., str. 41.-42., 44.

Sl. 7. i 8. Plomin, malo brončano zvono
(fotografirala Tatjana Bradara)

Sl. 9. Plomin, malo brončano zvono, detalj
(fotografirala Tatjana Bradara)

II. 3. Kožljak: crkva svetog Hadrijana

Brončano zvono visine je 53,5 cm s krunom, promjera otvora 38 cm (Sl. 10.). Kruna je sastavljena od središnjeg izdignutog luka s prstenom i sa šest nižih ručki (Sl. 11.). Na tijelu zvona nalazi se slovo A, iznad kojeg se izdiže okomita linija i dvije poprečne, visine 6 cm (Sl. 12.). Ispod ramena dekorativna traka s dvjema plitko istaknutim linijama, širine je 3,5 cm. Iznad udarnog vijenca u dekorativnoj traci širine 4,5 cm nalazi se natpis, tj. godina na latinici i glagoljici + MCCCCXX + ČUI (na glagoljici) (Sl. 13.). Klatno je odvojeno od zvona i dužine je 35 cm (Sl. 14.).

Sl. 10. Kožljak, zvono
crkve svetog Hadrijana
(fotografirala Tatjana Bradara)

Sl. 11. Kožljak, kruna zvona
crkve svetog Hadrijana
(fotografirala Tatjana Bradara)

Zvono se prvotno nalazilo u preslici crkve svetog Hadrijana u starom gradu Kožljaku. Od 2009. smješteno je u plominskoj župnoj crkvi Blažene Djevice Marije. Fotografiju natpisa na zvonu (ne i zvono) prvi put objavljuje Branko Fučić 1982. u popisu glagoljskih natpisa, dok je natpis otkrio Berislav Valušek 1979.¹⁹ Zvono spominje i Bistrović u radu o venecijanskim zvonoljevačima.²⁰

Sl. 12. Kožljak, zvono crkve svetog Hadrijana, majstorski znak
(fotografirala Tatjana Bradara)

¹⁹ Branko FUČIĆ, „Glagoljski natpisi“, *Djela JAZU*, sv. 57., Zagreb 1982., str. 220., Sl. 357. Osim kožljačkog zvana s glagoljskim natpisom, poznata su i sljedeća: iz župne crkve Marijina Uznesenja u Buzetu (1541.), crkve Presvetog Trojstva u Brestu pod Žbevnicom (1541.), crkve svetog Jakova u Kršanu (1541./1542.), crkve svetog Petra i Pavla u Gologorici (1573.), crkve svetog Tome na Črnome gradu (1573.), crkve svetog Viktora u Kastvu (XVI. stoljeće) te izvan Istre crkve svetog Trojstva na Grobniku (1334.). Isto, str. 104., 111., 171., 210., 225., 303.; Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 29., 84., Abb. 26., 120.; Isti, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1924.), nav. dj., str. 44.-45., Abb. 39.; Tatjana BRADARA, „Stara zvana iz Gologorice“, nav. dj. (u tisku). Od navedenih zvana ne zna se samo sudbina onih iz Bresta pod Žbevnicom te s Grobnika, dok su ostala sačuvana i pripadaju navedenim crkvama.

²⁰ Željko BISTROVIĆ, „Venecijanski zvonoljevači“, nav. dj., str. 44.

**Sl. 13. Kožljak, zvono crkve svetog Hadrijana,
natpis glagoljicom (ČUI=1420.)**

(fotografirala Tatjana Bradara)

Slično slovo A kao na ovom zvonu nalazi se i na onom iz plominske župne crkve, s razlikom što iznad nema znak.²¹ Trenutnim stanjem istraživanja ne može se točno odrediti kojem zvonoljevaču aktivnom oko 1420. može pripadati slovo i znak. Monogram A, osim majstorskog znaka (imena majstora), možda predstavlja sveca zaštitnika.²²

Sl. 14. Kožljak, klatno zvona crkve svetog Hadrijana

(fotografirala Tatjana Bradara)

²¹ U Muzeju za umjetnost i obrt čuva se zvono iz 1486., nepoznatog majstora, s crkve Blažene Djevice Marije u Triblju, koje također na tijelu ima slovo A povezano s križem iznad i s lijeve strane znakom. Željko BISTROVIĆ, „Rekvizicija zvona“ i „Zvona“, u: *Zaboravljeni rat 1914. – 1918.*, urednica Tea Rosić, Crikvenica 2015., str. 163.

²² Fučić je mišljenja da patronicij sveti Hadrijan, „nepoznat u Istri, je kontaminacija pučkog naziva 'Jadrij' za ime Andrija“. Branko FUČIĆ, „Glagoljski natpisi“, nav. dj., str. 220. Na tom tragu, ako monogram A ne označava ljevaoca kojeg trenutnim istraživanjem ne možemo identificirati, možda ga možemo povezati sa svetim Andrijom apostolom kao patronom crkve u Kožljaku. U tom slučaju onda bi i manje zvono moglo pripadati navedenoj crkvi.

II. 4. Ripenda: crkva svetog Nikole

Brončano zvono nalazi se u preslici grobljanske crkve svetog Nikole na Ripendi (Sl. 15.).²³ Kruna je sastavljena od središnjeg izdignutog luka s prstenom i sa šest nižih koljenastih ručki. Na ramenu vide se dvije željezne matice. Zvono je s dekorativnim trakama, obrubljenim plitkim istaknutim linijama, podijeljeno na polja.

Sl. 15. Ripenda, zvono crkve svetog Nikole
(fotografirala Tatjana Bradara)

²³ Budući da se iz tehničkih razloga nije uspjelo uzeti dimenzije zvona, ovdje se samo obrađuju ikonografski prikazi na njemu.

Ispod ramena, u široj traci, nalazi se medaljon s natpisom IDP (iznad slova je *titulus*, a ispod slova nalazi se biljni ukras) (Sl. 16.). Slijedi godina MCCCCCXVIII (Sl. 17.), a nakon toga ikonografski prikaz Veronikina rupca, tj. u četvrtastom polju s vodoravnim linijama, koje asociraju na rubac prikaz je Kristove glave s aureolom²⁴ (Sl. 18.). U istoj traci nalazi se i medaljon sa zrakastom krunom, čije su zrake vijugavo izvedene, a unutar se nalazi monogram I. H. S. (Sl. 19.). Zvono je neobjavljeno.

Sl. 16. Ripenda, zvono crkve svetog Nikole, inicijali IDP
(fotografirala Tatjana Bradara)

Prema Gnirsu, inicijali IDP najvjerojatnije se odnose na majstora iz obitelji De Polis, koji je, prema istarskim zvonima, djelovao od 1519. do 1521.²⁵ Ambrožić ga smatra zvonoljevačem iz Udina.²⁶ U Vittorio Venetu (Cenedi) danas je aktivna radionica De Poli. Iz dokumenata poznato je da

---

²⁴ Ljiljana MOKROVIĆ, „*Volto Santo* u hrvatskim glagoljskim misalima i njegovi ikonografski izvori“, *Slovo*, sv. 63., Zagreb 2013., str. 83.-140.

²⁵ Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 217.

²⁶ Matjaž AMBROŽIČ, „Zvonarstvo na slovenskem“, nav. dj., str. 143.-144.

je osnovana 1453., a imala je radionice u Veneciji i Udinama. Venecijanska radionica bila je smještena u *Calle dei Fabbri*; osim zvona, proizvodila je mužare i topove te radila i u XVIII. stoljeću.²⁷ U Dokumentacijskom odjelu Arheološkog muzeja Istre u Puli čuva se pismo od 9. veljače 1906., pošiljatelja Carla Bossija iz ljevaonice De Poli iz Vittorija Veneta. U njemu, između ostalog, piše da je venecijanska obitelj De Polis predak obitelji De Poli.²⁸

Sl. 17. Ripenda, zvono crkve svetog Nikole, godina 1519.

(fotografirala Tatjana Bradara)

Sl. 18. Ripenda, zvono crkve svetog Nikole, Veronikin rubac

(fotografirala Tatjana Bradara)

²⁷ <http://www.fonderiadepoli.it/index/storia/> (pristup 17. studenoga 2018.)

²⁸ ARHEOLOŠKI MUZEJ ISTRE, *Dokumentacija iz Arhive Museo Civico*; Tatjana BRADARA, „Zvona iz Arheološkog muzeja“, nav. dj., str. 122.

Osim sačuvanog zvona s Ripende, u literaturi pronalazimo zvono navedenog majstora iz Kostanjice pokraj Vulture. Zvono je na sebi imalo godinu lijevanja MCCCCXXI, reljefni prikaz Krista, monogram I. H. S. te inicijale IDP.²⁹ Sljedeće je zvono iz Gnrsova popisa rekviriranih zvona. Pripadalo je crkvi svetog Trojstva u Svetoj Nedjelji (Vižinada) i imalo je gotovo identične reljefne prikaze kao i ono s Ripende, ali bez godine lijevanja.³⁰

Sl. 19. Ripenda, zvono crkve svetog Nikole, monogram I. H. S.
(fotografirala Tatjana Bradara)

Branko Fučić prilikom obilaska labinskog kotara 1949. spominje crkvu svetog Nikole, ali ne i zvono.³¹ Crkvu je zabilježio i apostolski vizitator Agostino Valier, koji u vizitaciji grada Labina 1580. spominje i ruševnu crkvu svetog Nikole na Ripendi.³² Je li zvono pripadalo starijoj crkvi ili je odnekud doneseno, ostaje nepoznanica.

²⁹ Bernardo SCHIAVUZZI, „Leggende e sigle“, nav. dj., str. 5.; Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 217.

³⁰ Anton GNIRS, *Alte und Neue Kirchenglocken* (1917.), nav. dj., str. 163.-164., Abb. 240., 241.; Franco STENER, „Due nuove campane per la chiesa della SS. Trinità di S. Domenica di Visinada“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XCVIII della Raccolta (XLVI della Nuova Serie), Trieste 1998., str. 527.-532.

³¹ Branko FUČIĆ, „Izveštaj o putu po Istri 1949. godine (Labinski kotar i Kras)“, *Ljetopis JAZU*, sv. 57., Zagreb 1953., str. 103.

³² ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 86. Visitatio Ecclesiae Polensis*, fol. 240v.

Su alcune vecchie campane dell'Albonese

Riassunto

Questo saggio tratta di quattro campane che non troviamo nei testi di Anton Gnirs e Carlo Someda de Marco che hanno elencato le campane di valore storico-artistico requisite durante le due guerre mondiali. Possiamo supporre perciò che siano rimaste a servizio del culto, oppure siano state nascoste per evitare la loro distruzione.

Nella chiesa di S. Giorgio di Fianona è custodita la campana del maestro *Iohannes* appartenente alla famosa famiglia di fonditori di campane — Campanato. Secondo le date sulle campane, il maestro *Iohannes* ha operato dal 1439 fino al 1475. Sulla campana di Fianona si trova il marchio del maestro composto da tre linee che partono da un punto comune terminando a forma di croce. Oltre che a Fianona, le sue campane in Istria sono conservate nella chiesa di S. Giorgio a Portole (1466), nella chiesa di S. Giacomo a Mondellebotte (1462), e nella chiesa di San Giovanni a Laurana (1473). Inoltre, a Fianona, nella chiesa della Beata Vergine Maria sono custodite due campane. La più piccola, che reca sul corpo la lettera A, stilisticamente si potrebbe datare nel XV secolo. La seconda campana apparteneva alla chiesa di S. Adriano di Cosliacco (dal 2009 a Fianona), e venne fusa nel 1420. Sul corpo si trova la lettera A, sopra la quale si innalza verticalmente una linea con altre due perpendicolari. C'è anche l'anno scritto in latino e in glagolitico + MCCCCXX + ČUI (in glagolitico). La quarta campana è quella della chiesa di S. Nicola di Ripenda. È decorata con una raffigurazione iconografica del velo della Veronica, un medaglione con corona raggiante e il monogramma IHS ed il medaglione con scritta IDP e l'anno MCCCCXVIII. Si suppone che gli iniziali IDP stiano probabilmente a indicare il maestro della famiglia De Polis, le cui botteghe sono documentate a Venezia e Udine.

HODOČASNIČKE MEDALJICE IZ NARODNOG MUZEJA U LABINU

Ondina Krnjak, prof.

Valdebečki put 53, 52100 Pula

e-mail: ondina.krnjak@pu.t-com.hr

Izvorni znanstveni rad

U ovome se radu na temelju hodočasničkih medaljica razmatra poseban segment vjerskoga života stanovnika Labina i Labinštine. Riječ je o hodočasničkoj aktivnosti, koja se nastoji rekonstruirati na osnovi građe sačuvane u Narodnome muzeju Labin. Uz kataloški opis medaljica, koje sadrže prikaze Bogorodice Trsatske i Bogorodice Loretske, ukratko se opisuju i svetišta na Trsatu i u Loretu. Spominje se i sv. Antun Padovanski, omiljeni svetac velikog dijela vjernika katoličkog svijeta, koji se nalazi na naličju jedne od medaljica. Usporedbom s dosad obrađenom istovrsnom građom moguće je tvrditi da su medaljice slične, odnosno gotovo identične s onima iz mnogih dijelova Istre i Hrvatske, posebno krajeva uz more, kao i susjednih zapadnoeuropskih i srednjoeuropskih kulturno-povijesnih sredina XVII. i XVIII. stoljeća.

Ključne riječi: Istra, Labin, Narodni muzej Labin, hodočasničke medaljice, XVII./XVIII. stoljeće

Parole chiave: Istria, Albona, Museo popolare Albona, medagliette devozionali dei pellegrini, XVII/XVIII secolo

I. Uvodni dio

Narodni muzej u Labinu skrbi se o mnogobrojnim zbirkaama kulturno-povijesnog značenja. U okviru te građe pronašle su mjesto i male nabožne medaljice. U muzejsku čuvaonicu pristigle su na razne načine, kao rezultat arheoloških istraživanja ili slučajnog površinskog nalaza. No, ima i onih čiju su važnost prepoznali slučajni nalaznici i darovali matičnoj muzejskoj ustanovi.

II. Nabožne medaljice

Općenito, nabožne su medaljice privjesci manjeg formata i različitih oblika: okruglog, ovalnog, srcolikog, poligonalnog, višelatičnog i drugog. Ukrašene su reljefno s obiju strana, a najčešće sadrže prikaze s likom Isusa, Bogorodice i svetaca, Presvetog oltarnog sakramenta te ukazanja (čudotvornih prikaza) i čudotvornih predmeta (svetih slika ili skulptura), što ih povezuje s hodočasničkim mjestima. Nadalje, na njima mogu se očitati i prikazi s likovima blaženih i slugu Božjih, kao i bratovština. Postoje i spomen-medaljice pojedinih papa, medaljice jubilarnih svetih godina i ostalih najvažnijih religioznih manifestacija te one koje sadrže prizore iz Novog zavjeta. Uz mnoge prikaze nalaze se i natpisi. U našem kraju najčešći su na latinskom i talijanskom jeziku.

Uglavnom su slabije kvalitete, izrađene od neplemenitih, jeftinih materijala poput bronce, bakra, aluminijske i sl., a iznimno od srebra i zlata. Za najveći dio medaljica nije poznato mjesto njihove izrade. Međutim, u Istri se na nekim primjercima nalazi natpis ROMA, što upućuje na rimsku kovnicu, a najčešće su te medaljice kvalitetnije izrade.¹ No, postoji i mogućnost da su medaljice istog natpisa proizvedene i drugdje, gdje se

---

¹ Ivan MIRNIK, „Trsatske medaljice“, *Dometi*, god. 25., br. 11/12, Rijeka 1992., str. 501.; Ana AZINović-BEBEK, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb 2012., str. 52.

koristio isti kalup. U stručnoj literaturi poznate su i druge kovnice, koje su djelovale u nama također nedalekim područjima, kao što su, primjerice, područje današnje Austrije i Njemačke, a koje su većinom opskrbljivale njemačko govorno područje. Proizvode tih radionica moguće je naći u većem broju na području sjeverozapadne Hrvatske.² U Istri je medaljica s natpisom na njemačkom jeziku nađena u Ližnjanu kod Pule.³ Vrlo velik broj nabožnih medaljica prosječne i slabije fakture upućuje na mogućnost postojanja obrtničkih radionica u blizini hodočasničkih destinacija (kod samoukih seoskih izrađivača) ili čak u okviru samih samostana.

Vjernici su do medaljica dolazili na različite načine. Dobivali su ih u vlastitoj župi od biskupa⁴, misionara ili župnika, no bile su dostupne i na sajmenim danima uz crkve i u drugim vjerskim prigodama. Zanimljiv je i podatak koji donosi Candussi, koji govori da je medaljice na području pokrajine Furlanije, a posebice u Karniji, prodavao putujući trgovac, tzv. *cramars* (od njem. riječi *kramer* – prodavač galanterije, trgovac, preprodavač). Taj su posao obavljali isključivo muškarci (bilo ih je moguće sresti sve do kraja Drugoga svjetskog rata), koji su u proljeće na leđima nosili neku vrstu ormarića s puno pretinaca, a bio je pričvršćen na kožne remene koji su se prebacivali preko ramena. U njima su nosili za prodaju: igle, konac, igle za pletenje, škare i ostale sitne neophodne predmete za svakodnevni život. Tu su svoje mjesto imale i nabožne medaljice, križići, krunice i svete sličice. Međutim, vjernici koji su odlazili na sveta mjesta kupovali su sami uspomenu u mjestu hodočašća, a mogli su je i kupiti kao poklon članu obitelji ili dragoj osobi.⁵

---

² Ana AZINOVIĆ-BEBEK, *Novovjekovni nabožni predmeti*, nav. dj., str. 52.-53.

³ Ondina KRNJAK, „Grobni prilozi iz crkvice Majke Božje od Kuj kod Ližnjana“, *Ližnjanski zbornik*, Knjižnica Acta 3, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1997., str. 73., br. 2.

⁴ Josip Ante SOLDO, „Vijesti iz biskupskih vizitacija Kninske krajine tijekom XVIII. stoljeća“, *Kninski zbornik*, urednici Stjepan Antoljak, Trpimir Macan i Dragutin Pavličević, Zagreb 1993., str. 149.; Ondina KRNJAK, „Svetačke medaljice iz Brkača kod Motovuna“, *Histria archaeologica*, vol. 35 (2004.), Pula 2006., str. 114., bilj. 7.

⁵ Aldo CANDUSSIO, „Medagliette e crocifissi devozionali di epoca rinascimentale rinvenuti nel territorio Friulano“, *Quaderni Friulani di Archeologia*, vol. III, Udine 1993., str. 15.

Pretpostavlja se da je potreba za posjedovanjem i nošenjem medaljica proizlazila (i proizlazi) ne samo iz poštovanja prema pojedinom svecu već i iz želje da ga taj sveti lik štiti, da ga drži pored sebe u svakoj životnoj situaciji i u teškim trenucima pruži utjehu i nadu.

Medaljice se najčešće vješalo na krunice, ali su se nosile i oko vrata (na uzici, vrpci i sl.).⁶ U nekim su krajevima bile neizostavan inventar male djece, u kojih bi se pričvrstile na pelene.⁷ Bacale su se i u zemlju za vrijeme oranja, prije sjetve. Ovisno o kraju, njihova je primjena bila i mnogo šira.⁸ Kao izraz duboke pobožnosti, ni nakon smrti nisu se odvajale od preminulog. Stoga prilikom arheoloških istraživanja, gdje su zastupljeni i novovjekovni slojevi, posebice na prostorima raznih groblja, oko crkava, nalaze se i predmeti te vrste.

III. O hodočašću kao izrazu pobožnosti – religiozna putovanja

Hodočašće (lat. *peregrinatio*), kao izraz pobožnosti, predstavlja putovanje u vjersko središte, redovito pješice. Odredišta na koja se putovalo, a i putuje se, obično su sveta mjesta Isusova života, rodna mjesta ili mjesta umiranja utemeljitelja religije ili svetih zaštitnika, kao i Gospinih ukazanja.⁹ Osnovne su značajke tih religioznih putovanja pokora, čudesa i

⁶ Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie lauretane*, Loreto 1977., str. 9.

⁷ Gianclaudio DE ANGELINI, „Superstizioni Rovignesi“, *Dizionario Enciclopedico Rovignese-Italiano* (<http://www.istrianet.org/istria/linguistics/istrioto/superstizione.htm>, pristup 9. siječnja 2006.); Ada NUCITA, „La religione fra superstizione e magia nel tallone d'Italia“ (<http://www.bpp.it/Apulia/html/archivio/1985/IV/art/R85IV013.html>, pristup 9. siječnja 2006.); Ivan MIRNIK, „Hrvatske svetačke medaljice i hodočasničke medaljice iz Numizmatičke zbirke u Zagrebu“, u: *Hagiologija – kultovi u kontekstu*, urednici Ana Marinković i Trpimir Vedriš, Zagreb 2008., str. 169.-170.

⁸ Aldo CANDUSSIO, „Medagliette e crocifissi“, nav. dj., str. 145.-146.

⁹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Hodo%C4%8Da%C5%A1%C4%87e> (pristup 10. listopada 2019.).

oprosti.¹⁰

Hodočašće u kršćanstvu ima svoju dugu tradiciju – kao pojam susreće se već u Starom i Novom zavjetu, odnosno kasnoantičkom i ranokršćanskom razdoblju. U razvijenom srednjem vijeku postupno se mijenja, da bi u kasnom srednjem vijeku i prvim stoljećima novoga vijeka poprimilo šire poimanje.¹¹ Posebice su posjećena bila sveta odredišta u vrijeme brojnih i snažnih epidemija koje su harale europskim prostorima u kasnom srednjem vijeku, kao i u prvim stoljećima novoga vijeka.¹²

Sl. 1. Prikaz hodočasnika (s oznakama hodočasničkih destinacija na šeširu), na ikonografskom motivu *Ples smrti*, isječak freskoslikarije iz Berma, crkva sv. Marije na Škrilinah, Vincent iz Kastva, 1474.

(fotografirao Alfio Klarić)

¹⁰ Josip KOLANOVIĆ, „Prilog povijesti šibenskih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku“, *Croatica Christiana Periodica*, god. VI., br. 9, Zagreb 1982., str. 14.-15.; Nikola Mate ROŠČIĆ, „Hrvatsko hodočašćenje u Loreto“, *Croatica Christiana Periodica*, god. VII., br. 11, Zagreb 1983., str. 89.

¹¹ Josip KOLANOVIĆ, „Prilog povijesti šibenskih hodočasnika“, nav. dj., str. 13.-14.

¹² Željko DUGAC, „Sveti zaštitnici“, *Hrvatska revija: časopis Matice hrvatske*, god. III., Zagreb 2003., str. 131.-133.

Hodočasnici su znakove svojih hodočasničkih putovanja često isticali na odjevnim predmetima (lat. *signa super vestes*), posebice na šeširu širokih oboda i ogrtaču.¹³ Tome svjedoče i mnogi prikazi na zidnim slikarijama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.¹⁴

Znak da je hodočasnik posjetio Svetu zemlju (Kristov grob) bila je jedna ili više palminih grana. Posjet Santiagu de Composteli u Galiciji (smatralo se da se ondje nalaze posmrtni ostaci sv. Jakova, zaštitnika hodočasnika) bio je označen školjkom (jakobova kapica), dok je hodočasnik koji je posjetio Rim (mjesto martirija sv. Petra i Pavla) kao obilježje nosio privjesak s atributom sv. Veronike (Veronikin rubac) ili prekrizene ključeve sv. Petra.¹⁵

Lijepi prikaz hodočasnika imamo i na proslavljenoj fresci *Ples smrti* u Bermu, gdje hodočasnik u posmrtnoj povorci na kapi nosi prekrizene ključeve sv. Petra i vjerojatno privjesak s atributom sv. Veronike (Sl. 1.).

IV. Hodočasničke destinacije

Svetišta velikog značenja (lat. *peregrinationes maiores*) bila su Jeruzalem, Rim i Santiago de Compostela te ostala hodočasnička svetišta međunarodnog karaktera (lat. *peregrinationes minores*): Assisi, Mariazell, Aachen, Loreto, Recanati, crkva sv. Nikole u Bariju, samostan sv. Katarine na Sinaju i dr. Međutim, pojedini stručnjaci pri podjeli imaju druge kriterije; dijele ih na međunarodne destinacije i one regionalnog karaktera – uvjetno etničke (primjerice, danas u Hrvatskoj: Ilok, Trsat, Marija Bistrica, Sinj) te lokalne¹⁶.

---

¹³ Bonita CLERI, „Segni di viaggio“, *Linguae et Rivista di lingue e culture moderne*, Urbino 2002., str. 53.; Ana AZINOVIĆ-BEBEK, *Novovjekovni nabožni predmeti*, nav. dj., str. 52.-53.

¹⁴ Bonita CLERI, „Segni di viaggio“, nav. dj., str. 54.

¹⁵ Isto, str. 53.

¹⁶ Zoran LADIĆ, „Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune“, *Histria*, sv. 5., Pula 2015., str. 26.-27.

Manja marijanska povijesna svetišta u Istri u koja se također u prošlosti hodočastilo, a postoje još i danas, jesu: Eufrazijeva bazilika u Poreču, Gospa od Božjeg Polja kod Vižinade, sv. Marija na Škrilinah kod Berma, Majka Božja od Milosti u Šijani (Pula), Majka Božja od Zdravlja u Hreljićima, Gospa od Mora u Puli, Majka Božja od Milosrđa u Bujama i Poklon na Učki.

U Istri postoje i druga marijanska svetišta, užeg značenja, koja su pohodili vjernici iz njihove neposredne okolice, a to su Gospa Karmelska na Boljunskom polju, sv. Marija Snježna u Čepiću, Majka Božja od Drena u Šumberu, Gospa od Milosti (od Pohodenja) u Pazinu te Gospa od Milosti u Rovinju.¹⁷

S obzirom na to da su putovanja u udaljenija svetišta kao što su Jeruzalem, Santiago de Compostela i Rim iziskivala veće financijske izdatke i nemale fizičke napore, iz naših se prostora najčešće odlazilo u bliža, ali najznačajnija hodočasnička odredišta u Europi, kao što su Loreto, Trsat, Assisi, Padova i drugi.

O hodočašćenju vjernika (kao pojavi tzv. pučke pobožnosti) s područja Istre pisala je etnologinja Jelka Radauš Ribarić¹⁸, koja je velik dio svojeg radnog vijeka posvetila istraživanjima pučkog tradicijskog izričaja toga kraja. Povodom obilježavanja 700. obljetnice svetišta Majke Božje Trsatske u Franjevačkom samostanu na Trsatu (Rijeka) 1990., održala je predavanje o temi „Tradicijsko štovanje Majke Božje Trsatske i hodočašćenja k njoj iz Istre“. U tom kontekstu spomenula je i medaljice, kao spomen na učinjeno hodočašće i činjenicu da tijekom svojih sustavnih istraživanja na području gotovo cijele Istre u narodu nije našla niti jedan primjerak.¹⁹

Ipak, već u to vrijeme dvije su bile izložene u Zbirci sakralne umjetnosti u Vodnjanu. Jedna (izlivena u vosku svijetle boje i umetnuta

---

¹⁷ Josip ŠAJINA, „Marijanska svetišta u Istri“, *Acta Bullearium*, vol. I, Buje 1999., str. 43.-50.; Ante CRNICA, „Svetišta Majke Božje u Istri“, *Istarska Danica: kolendar za prestupnu godinu 1952.*, Pula 1951., str. 69.-75.

¹⁸ Jelka RADAUŠ RIBARIĆ, „Tradicijsko štovanje Majke Božje Trsatske i hodočašćenja k njoj iz Istre“, *Dometi*, god. 24., sv. 1/2/3, Rijeka 1991., str. 162.-169.

¹⁹ Isto, str. 166.

u okvir kao medaljon) s Bogorodicom Trsatskom i jedna srebrna s Bogorodicom Loretskom u srebrnom filigranski obrađenom okviru.²⁰ U zbirci nabožnih medaljica koje su danas sastavni dio građe Novovjekovne zbirke Arheološkog muzeja Istre u Puli čuva se više od stotinu primjeraka, među kojima i oni hodočasničkog karaktera.

V. Pretpostavke o nekim hodočasničkim destinacijama stanovnika Labina i Labinštine

U ovome radu predstaviti će se tri medaljice koje se čuvaju u Narodnome muzeju Labin, a čija je provenijencija poznata i koje do danas nisu bile objavljene. Medaljice su pronađene u Čepiću, Jasenoviku i Labinu.

Pretpostavlja se da su stigle u ove krajeve kao uspomena na izvršeno hodočašće, ali mogle su biti i dar nekoga tko je posjetio određeno svetište. Nadalje, vjerniku je medaljicu, kao što je već rečeno, mogao dodijeliti župnik (misionar, biskup) ili ju je mogao kupiti kod putujućeg trgovca u nemogućnosti da i sâm hodočasti u omiljeno svetište. Tu dvojbu neće biti moguće riješiti, no nepobitno je da su tim hodočasničkim destinacijama bili posebno privrženi i da su u određenom svetom liku tražili utjehu i milost.

---

²⁰ Autorica ovoga teksta obradila je tematsku cjelinu devocionalija stalnog postava Zbirke sakralne umjetnosti župne crkve sv. Blaža u Vodnjanu 1989. te poznaje građu koja se ovdje spominje.

V. 1. Hodočasničke medaljice iz Čepića, Jasenovika i Labina

Sl. 2. i 3. Bogorodica Trsatska (lice) i Prijenos nazaretske kuće (naličje)
(fotografirala Tatjana Bradara)

Opis: ovalna medaljica, s okomito postavljenom ušicom i jednom karičicom; na licu i naličju nalazi se tekst, uokvirena tankom profilacijom.

Lice: u središnjem polju dopojasni lik Gospe Trsatske s Djetetom u naručju.

Lijevo i desno, uz rub, nalazi se tekst: EFFIG. B. V. MAR. TERSACTENS.

U odsječku četiri retka: SVB CVRA PP. FF. / STRIC. OBSER/ MISSA-AB VRB/V.A. 1362.

Tekst u potpunosti glasi: EFFIG[ies] B[eate] V[irginis] MAR[iae] TERSACTENS[is].

U odsječku: SVB CVRA PP[atrum] FF[ranziscanorum] STRIC[tioris] OBSER[vantiae] MISSA AB VRB[ano] V. A° 1362.

Naličje: u središnjem polju dvojica anđela u oblacima prenose sv. Nazaretsku kućicu, na čijem krovu sjedi Bogorodica s malim Isusom.

Uz gornji rub, lijevo i desno, nalazi se tekst: S. DOMVS NAZARETHO.

U odsječku natpis u trima recima: TRANSL. TER/SACT. AN./1291.²¹

Mjesto nalaza: Čepić, u okviru Kloštra.

Vrijeme izrade: prva polovina XVIII. stoljeća.

Veličina: visina 35 mm, s ušicom 46 mm, širina 31 mm.

Analogije: Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie lauretane*, Loreto 1977., str. 56., br. 73, Tavv. 13, Raccolta B, br. 73, Tavv. 14, Raccolta B, br. 73; Ondina KRNJAK, „Prilog istraživanju tradicije štovanja Majke Božje Trsatske – Loretske i hodočašćenja k njoj iz Istre (neka svjedočanstva iz Marčane)“, *Marčanski zbornik*, Knjižnica Acta I, glavni urednik Goran Filipi, Pula 1994., str. 33.; Julijan DOBRINIĆ, „Tipologija trsatskih zavjetnih medaljica“, *Numizmatičke vijesti*, god. 43., br. 1 (54), Zagreb 2001., str. 199.-200.; ISTI, *Riječke i trsatske zavjetne medalje, medaljice i medaljoni*, Rijeka 2001., str. 72.-73.; Darko KNEZ, *Svetinjice iz zbirke Narodnoga muzeja Slovenije*, Ljubljana 2001., str. 86., br. 104; Ivan MIRNIK, „Trsatske medaljice“, *Dometi*, god. 25., br. 11/12, Rijeka 1992., str. 500., kat. br. 2, str. 502., br. 2.

Sl. 4. Crkva Gospe Trsatske na Trsatu, Rijeka
(fotografirala Ondina Krnjak)

²¹ Tekst na medaljici, koji je zbog istrošenosti bilo teško iščitati, rekonstruiran je zahvaljujući analognoj građi.

Trsatsko svetište (Sl. 4.) temelji se na legendi o „prijenosu Svete kuće“ iz Nazareta (u kojoj se zbilo Navještenje i u kojoj je živjela Sveta obitelj) na Trsat. Prema predaji, povijest ovog svetišta počinje prijenosom Bogorodičine kuće iz Nazareta 10. svibnja 1291. na Trsat, gdje se Sveta kuća nalazila do 10. prosinca 1294., kada je prenesena u talijansko mjesto Loreto nedaleko od Ancone (pokrajina Marche). Na mjestu njezina kratkotrajnog boravka na Trsatu ubrzo je podignuta spomen-crkva. Nju su dali sazidati knezovi Frankopani, gospodari Trsata.²² Godine 1362. crkva je opremljena slikom (drvenom ikonom) Gospe Trsatske (Sl. 5.), koju je, prema predaji, naslikao sv. Luka, a papa Urban V. darovao ju je hrvatskim hodočasniciima i od tada postaje predmetom čašćenja.²³

Sl. 5. Čudotvorna ikona Gospe Trsatske

(Izvor: www.trsat-svetiste.com, pristup 20. rujna 2019.)

²² Lujo MARGETIĆ, „Počeci proštenništva i Franjevačkog samostana na Trsatu“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XIV., br. 25, Zagreb 1990., str. 67.; Julijan DOBRINIĆ, *Riječke i trsatske zavjetne medalje, medaljice i medaljoni*, Rijeka 2001., str. 31.-33.; Lujo MARGETIĆ, „Loreto i Trsat“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVI., br. 49, Zagreb 2002., str. 87.

²³ Lujo MARGETIĆ, „Počeci proštenništva“, nav. dj., str. 67.

Na temelju pisanih izvora doznaje se da se prvi put o hodočašću na Trsatu govori u pismu pape Martina V. od 23. srpnja 1420.²⁴ Međutim, iz teksta moguće je zaključiti da je to svetište postojalo i ranije.²⁵

Prema tradiciji, štovanje Majke Božje Trsatske zahvaća područje cijelog Hrvatskog primorja, Kvarnerskih i sjevernodalmatinskih otoka, Istre, Gorskog kotara i jugozapadnog dijela Slovenije. U samome svetištu bilo je uobičajeno paljenje svijeća, obavljanje ispovijedi, plaćanje svete mise u znak zahvalnosti za dobivenu milost ili utjehu, kupovanje devocionalija, svetih slika i sličica te nešto manje medaljica. Sve se to nosilo kući za uspomenu na hodočašće i kao dar ukućanima.²⁶

Prema rezultatima istraživanja etnologinje Radauš Ribarić, poticaj je s vremenom ostao uvijek isti, dok se način hodočašćenja prilagođavao vremenu. Imajući to u vidu, hodočašćenja iz Istre na Trsat moguće je pratiti u trima vremenskim razdobljima:

1. Do kraja Prvoga svjetskog rata, kada se od mjesta boravka do Trsata pješaćilo, odnosno nakon izgradnje željezničke pruge 1875. išlo se dijelom željeznicom, a u primorska mjesta i brodom. Dio puta često se obavljao pješice.

Sl. 6. Poklon na Učki

(Izvor: <https://www.glas-koncila.hr/ucke-do-kraljice-jadrana-planinski-prijevoj-dobio-ime-po-hodocasnickoj-gesti/>, pristup 20. rujna 2019.)

²⁴ Isto, str. 68.-69.; Isti, „Loreto i Trsat“, nav. dj., str. 119.

²⁵ Isti, „Loreto i Trsat“, nav. dj., str. 119.

²⁶ Jelka RADAUŠ RIBARIĆ, „Tradicija štovanja Majke Božje Trsatske“, nav. dj., str. 163.

Na Poklonu (Sl. 6.), koji se nalazio uz stazu koja je vodila prema Trsatu, vjernici bi nakratko stali kako bi se poklonili Majci Božjoj Trsatskoj i predahnuli.

2. Između dvaju ratova (1920. – 1945.), kada je iz političkih razloga ponekad bio otežan put vjericima iz Istre na Trsat (granica na Rječini između Kraljevine Italije i Jugoslavije), manje uporni dolazili su samo do Poklona na Učki i ondje se molili Gospi Trsatskoj. Tijekom tridesetih godina XX. stoljeća pored sela Mala Učka podignuta je kapelica u kojoj se časti Bogorodica Trsatska.
3. Nakon Drugoga svjetskog rata, bez obzira na političke okolnosti, tradicija se nastavlja. Na Trsat počinju dolaziti pojedinci, da bi se s vremenom posjeti sve većeg broja vjernika povećavali, često u obliku grupa. Put do svetišta prevaljuje se različitim prijevoznim sredstvima, dok je pješaćenje postupno zamrlo.

Međutim, uza sve izloženo, potrebno je naglasiti da hodočasnici iz južne Istre i naselja blizu istočne obale Poluotoka (ovdje spadaju i Labin te dio njegove okolice) nisu cijeli put do Trsata prevaljivali pješice, već bi polazili iz gradske luke ili spuštali se do neke najbliže lučice (Koromačno, Rabac, Plomin) u koju je pristajao linijski parobrod te bi se njime prevezli prema Rijeci. No, često bi se iskricali već u Lovranu ili Opatiji, odakle bi „za pokoru“ nastavili pješice prema cilju.²⁷

Majci Božjoj Trsatskoj najčešće se hodočastilo (i još se uvijek hodočasti) za Veliku ili Malu Gospu.

***

Sljedeće dvije medaljice odnose se na svetište u Loretu, kojemu su bili privrženi mnogi vjernici naših krajeva.

---

²⁷ Isto, str. 163.-164.

V. 2. Medaljica s prikazom Bogorodice Loretske i sv. Antuna Padovanskog

Sl. 7. Bogorodica Loretska (lice) i sv. Antun Padovanski s malim Isusom (naličje)

(fotografirala Tatjana Bradara)

Opis: okrugla medaljica s okomito postavljenom ušicom; bez natpisa, rub je istaknut profilacijom.

Lice: u središnjem polju stoji lik Bogorodice Loretske s Djetetom u naručju. Odjevena je u zvonoliki plašt (dalmatiku), a lijevo i desno od nje nalazi se po jedan viseći svijećnjak. Ispod svijećnjaka lebdi po jedan anđeo. Tipičan ikonografski prikaz Bogorodice Loretske.

Naličje: stojeći lik sv. Antuna Padovanskog s malim Isusom na desnoj ruci, dok u lijevoj drži ljiljanovu granu. Tipičan ikonografski prikaz tog sveca.

Mjesto nalaza: Jasenovik, u blizini crkve sv. Kvirina.

Vrijeme izrade: XVII./XVIII. stoljeće.

Veličina: promjer 19 mm, visina s ušicom 26 mm.

Analogije: Darko KNEZ, *Svetinjice iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*,

Ljubljana 2001., str. 81., br. 94; Ondina KRNJAK, „Svetačke medaljice iz Brkača kod Motovuna“, *Histria archaeologica*, vol. 35 (2004.), Pula 2006., str. 129.-130., br. 2, 3, 4; Ista, *Svetačke medaljice, pobožna znamenja žiteljica samostana sv. Teodora u Puli / Le medagliette devozionali, insegne religiose delle abitanti il convento di S. Teodoro a Pola*, Katalog AMI, br. 81, Pula 2010., str. 49., br. 34, str. 50.-51., br. 37; Ana AZINOVIC-BEBEK, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb 2012., T. 40/553, str. 189., T. 40/553.

V. 3. Medaljica s prikazom Bogorodice Loretske i sveca (sv. Franjo Asiški ili sv. Petar?)

Sl. 8. i 9. Bogorodica Loretska (lice) i svetac — sv. Franjo Asiški ili sv. Petar? (naličje)

(fotografirala Tatjana Bradara)

Opis: osmerokutna medaljica s okomito postavljenom i djelomično odlomljenom ušicom, sekundarno bušena. Zbog istrošenosti i oštećenja, natpis na licu nije moguće iščitati, dok se na naličju ne može utvrditi postojanje natpisa.

Lice: u središnjem dijelu stoji lik Bogorodice s Djetetom u lijevom naručju. Oko njih šire se zrake. Odjevena je u zvonoliki plašt (dalmatiku). Česti ikonografski prikaz Bogorodice Loretske. Uokolo se nalazi nečitki natpis.

Naličje: svetac, s vidljivim svetokrugom iznad glave. Zbog istrošenosti nisu vidljive konture i atributi pa je teško definirati sveca. Pretpostavka: sv. Franjo Asiški ili sv. Petar (s knjigom u ruci).

Mjesto nalaza: Labin, uz crkvu sv. Marije Magdalene.

Vrijeme izrade: XVII./XVIII. stoljeće.

Veličina: visina 28 mm, s ušicom 35 mm, širina 24 mm.

Analogije: Ana AZINOVIĆ-BEBEK, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb 2012., T. 40/572, str. 192., T. 40/572; T. 41/581, str. 193., T. 41/581.

Sl. 10. Marijansko svetište u Loretu

(Izvor: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Loreto>, pristup 20. rujna 2019.)

Svetište u Loretu (Sl. 10.) imalo je isto ishodište kao i ono na Trsatu. Legenda koju prenose pisani izvori govori da su anđeli zbog muslimanske opasnosti u XIII. stoljeću prenijeli Svetu kuću iz Nazareta u Loreto. Taj je događaj u XVI. stoljeću fiksiran i datumom – 10. prosinca 1294. Pritom je Trsat kod Rijeke 1291. bio međustanica toga prijenosa.

Kult je najprije imao lokalni karakter, potom talijanski, a od XVI. stoljeća nadalje postaje općim, međunarodnim. Širenje kulta i hodočašćenje u Loreto poprimilo je posebice snažne razmjere nakon papinskog odobrenja i proglašavanja prijenosa Svete kuće blagdanom (10. prosinca).²⁸

Sl. 11. Bogorodica Loretska

(Izvor: https://www.guanciarossa.it/leviedellafede/loreto_la_madonna_nera.htm, pristup 24. listopada 2019.)

²⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, urednik Anđelko Badurina, Zagreb 1979., natuknica Branka FUČIĆA na str. 384.

Glavni predmet čašćenja (uz Svetu kuću) u loretskom svetištu postao je kip Bogorodice s Djetetom u naručju (Sl. 11.), visine 93 cm, koji je bio obojen plavom i crvenom bojom te zlatnim konturama uz nabore. Inkarnat Bogorodice i Djeteta s vremenom je potamnio (vjerojatno od dima svijeća koje su sagorijevale u svetištu ili pigmenata na bazi olova, koji su bili sastavni dio boje) pa se vjerojatno od tada prikazuju tamnih lica (*La Madonna Nera di Loreto*).²⁹

Pojava štovanja Djevice Loretske među stanovništvom s područja Hrvatske javlja se već u XV. stoljeću, često u obliku hodočašća vjernika u Loreto. U novije vrijeme znak je povezanosti s Loretom tzv. hrvatska kapela u velikoj bazilici loretskog svetišta, zadužbina J. J. Strossmayera.³⁰

Velik dio medaljica, čak četvrtina onih s ikonografskim motivom Bogorodice Loretske na licu, na naličju sadrži lik sv. Antuna s Djetetom.³¹

Sv. Antun Padovanski (o. 1195. – 1231.) bio je franjevac i jedan od omiljenih svetaca ovoga područja. Glavni je zaštitnik Padove, gdje je umro. Mnoga čuda koja su nastala još za njegova života, a posebice nakon smrti, donijela su mu naziv taumaturga i pridonijela širenju njegova kulta. Pomoćnik je općenito za zdravlje. Slavi se 13. lipnja.

Obično se prikazuje u habitu svojega reda, dok u rukama drži svetačke atribute: ljiljan, procvjetali križ, ribu, knjige i plamen (plameno srce). Ikonografski motiv sv. Antuna s Djetetom počinje se prikazivati od vremena renesanse nadalje.³²

---

²⁹ Skulptura koja se danas časti nastala je 1922. Izrađena je od cedrova drva koje je raslo u Vatikanskim vrtovima, u: Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie*, nav. dj., str. 9.

³⁰ Nikola Mate ROŠČIĆ, „Hrvatsko hodočašćenje u Loreto“, nav. dj., str. 91.; Giuseppe SANTARELLI, „Štovanje Majke Božje Loretske te prisuće Hrvata“, *Dometi*, god. 25., br. 11/12, Rijeka 1992., str. 59., 71.

³¹ Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie*, nav. dj., str. 70.

³² *Leksikon ikonografje, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 119.-120.; Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie*, nav. dj., str. 70.-71.

Grimaldi smatra da se brojnost prikaza sv. Antuna Padovanskog na loretskim medaljicama, nastalima u razdoblju od XVI. do XX. stoljeća, može pripisati pučkoj pobožnosti prema tom svecu, ali i činjenici da su u prošlosti ta dva svetišta (Loreto i Padova) bila povezana.³³

VI. Zaključak

Iako malobrojne, hodočasničke medaljice iz Narodnog muzeja Labin predstavljaju zanimljivu povijesnu i vjersku komponentu. Ikonografski motivi koji su na njima prikazani pružaju mogućnost rekonstrukcije i utvrđivanja itinerara i hodočasničkih mjesta koja su posjećivali ili samo poštovali i častili stanovnici Labina i Labinštine u proteklim stoljećima.

Da su Trsat i posebice Loreto bili omiljene hodočasničke destinacije istarskog čovjeka potvrđuju mnoge medaljice, koje su do sada pronađene na više različitih lokaliteta s područja Istre. Stoga se može pretpostaviti da je, bez obzira na malen broj sačuvanih primjeraka, i stanovništvo ovoga područja bilo neposredno ili posredno uključeno u tu pojavu.

Ovim medaljicama, kao i svima ostalima, bez obzira na vještinu kojom su izrađene i ikonografski sadržaj, važno je pripisati snažnu duhovnu dimenziju. Doba kada su vjernici čuvali uza se medaljice kao dragocjenost bilo je prožeto mnogim prijetnjama: glađu, bolesti i smrti (učestale epidemije kuge, velikih boginja, kolere i dr.) te ostalim nevoljama koje su im otežavale egzistenciju (ratovi, nepravde, razbojništva i sl.). One su predstavljale sponu sa Svevišnjim te bile jedina opipljiva nada i predmet zaštite koji su mogli imati.

Stoga svaki novi nalaz, pa tako i ove tri medaljice, iziskuje pozornost i uvažavanje jer su potonje mnogima bile možda jedina istinska vrednota koju su brižno čuvali za života i odnosili sa sobom na drugi svijet, a nama su ostale kao dio tradicije i važno svjedočanstvo vjerske sastavnice njihova života. Sukladno s time, njihova je kulturološka vrijednost

---

³³ Floriano GRIMALDI, *Mostra di medaglie*, nav. dj., str. 70.

neprijeporna te bi trebale biti prepoznate, čuvane i razmatrane kao doprinos multidisciplinarnom pristupu prilikom proučavanja slojevitosti življenja na prostoru Labina i Labinštine. Usporedbom s dosad obrađenom istovrsnom građom, moguće je tvrditi da su slične, čak identične, građi iz mnogih dijelova Istre i Hrvatske, posebice krajeva uz more, kao i susjednih zapadnoeuropskih i srednjoeuropskih kulturno-povijesnih sredina XVII. i XVIII. stoljeća.

VII. Literatura

AZINOVIĆ-BEBEK, Ana, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb 2012.

CANDUSSIO, Aldo, „Medagliette e crocifissi devozionali di epoca rinascimentale rinvenuti nel territorio Friulano“, *Quaderni Friulani di Archeologia*, vol. III, Udine 1993., str. 145.-149.

CLERI, Bonita, „Segni di viaggio“, *Linguae et Rivista di lingue e culture moderne*, Urbino 2002., str. 51.-58.

CRNICA, Ante, „Svetišta Majke Božje u Istri“, *Istarska Danica: kolendar za prestupnu godinu 1952.*, Pula 1951., str. 69.-75.

DOBRINIĆ, Julijan, *Riječke i trsatske zavjetne medalje, medaljice i medaljoni*, Rijeka 2001.

DOBRINIĆ, Julijan, „Tipologija trsatskih zavjetnih medaljica“, *Numizmatičke vijesti*, god. 43., br. 1 (54), Zagreb 2001., str. 194.-201.

DUGAC, Željko, „Sveti zaštitnici“, *Hrvatska revija: časopis Matice hrvatske*, god. III., Zagreb 2003., str. 131.-133.

GRIMALDI, Floriano, *Mostra di medaglie lauretane*, Loreto 1977.

KNEZ, Darko, *Svetinjice iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*, Ljubljana 2001.

KOLANOVIĆ, Josip, „Prilog povijesti šibenskih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku“, *Croatica Christiana Periodica*, god. VI., br. 9, Zagreb 1982., str. 13.-36.

KRNJAK, Ondina, „Grobni prilozi iz crkvice Majke Božje od Kuj kod Ližnjana“, *Ližnjanski zbornik*, Knjižnica Acta 3, glavni urednik Josip Šiklič, Pazin 1997., str. 71.-78.

KRNJAK, Ondina, „Prilog istraživanju tradicije štovanja Majke Božje Trsatske – Loretske i hodočašćenja k njoj iz Istre (neka svjedočanstva iz Marčane)“, *Marčanski zbornik*, Knjižnica Acta I, glavni urednik Goran Filipi, Pula 1994., str. 31.-35.

KRNJAK, Ondina, „Svetačke medaljice iz Brkača kod Motovuna“, *Histria archaeologica*, vol. 35 (2004.), Pula 2006., str. 111.-143.

KRNJAK, Ondina, *Svetačke medaljice, pobožna znamenja žiteljica samostana sv. Teodora u Puli / Le medagliette devozionali, insegne religiose delle abitanti il convento di S. Teodoro a Pola*, Katalog AMI, br. 81, Pula 2010.

LADIĆ, Zoran, „Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune“, *Histria*, sv. 5., Pula 2015., str. 15.-41.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, urednik Anđelko Badurina, Zagreb 1979.

MARGETIĆ, Lujo, „Loreto i Trsat“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVI., br. 49, Zagreb 2002., str. 77.-125.

MARGETIĆ, Lujo, „Počeci proštenništva i Franjevačkog samostana na Trsatu“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XIV., br. 25, Zagreb 1990., str. 66.-77.

MIRNIK, Ivan, „Hrvatske svetačke medaljice i hodočasničke medaljice iz Numizmatičke zbirke u Zagrebu“, u: *Hagiologija – kultovi u kontekstu*, urednici Ana Marinković i Trpimir Vedriš, Zagreb 2008., str. 169.-179.

MIRNIK, Ivan, „Trsatske medaljice“, *Dometi*, god. 25., br. 11/12, Rijeka 1992., str. 501.-506.

RADAUŠ RIBARIĆ, Jelka, „Tradicija šovanja Majke Božje Trsatske i hodočašćenja k njoj iz Istre“, *Dometi*, god. 24., sv. 1/2/3, Rijeka 1991., str. 162.-169.

ROŠČIĆ, Nikola Mate, „Hrvatsko hodočašćenje u Loreto“, *Croatica Christiana Periodica*, god. VII., br. 11, Zagreb 1983., str. 88.-96.

SANTARELLI, Giuseppe, „Štovanje Majke Božje Loretske te prisuće Hrvata“, *Dometi*, god. 25., br. 11/12, Rijeka 1992., str. 59.-76.

SOLDO, Josip Ante, „Vijesti iz biskupskih vizitacija Kninske krajine tijekom XVIII. stoljeća“, *Kninski zbornik*, urednici Stjepan Antoljak, Trpimir Macan i Dragutin Pavličević, Zagreb 1993., str. 146.-168.

ŠAJINA, Josip, „Marijanska svetišta u Istri“, *Acta Bullearium*, vol. I, Buje 1999., str. 43.-50.

VII. 1. Mrežne stranice

DE ANGELINI, Gianclaudio, „Superstizioni Rovignesi“, *Dizionario Enciclopedico Rovignese-Italiano* (<http://www.istriamet.org/istria/linguistics/istrioto/superstizione.htm>, pristup 9. siječnja 2006.)

NUCITA, Ada, „La religione fra superstizione e magia nel tallone d'Italia“ (<http://www.bpp.it/Apulia/html/archivio/1985/IV/art/R85IV013.html>, pristup 9. siječnja 2006.)

www.trsat-svetiste.com (pristup 20. rujna 2019.)

<https://www.glas-koncila.hr/ucke-do-kraljice-jadrana-planinski-prijevoj-dobio-ime-po-hodocasnickoj-gesti/> (pristup 20. rujna 2019.)

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Loreto> (pristup 20. rujna 2019.)

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Hodo%C4%8Da%C5%A1%C4%87e> (pristup 10. listopada 2019.)

https://www.guanciarossa.it/leviedellafede/loreto_la_madonna_nera.htm (pristup 24. listopada 2019.)

Le medagliette devozionali dei pellegrini presso il Museo popolare di Albona

Riassunto

L'intenzione di questo contributo è mettere in rilievo le piccole medagliette devozionali alle quali sino a qualche decennio fa non si dava molta importanza, sia per la loro numerosa produzione a matrice nei tempi passati, che per le loro ridotte dimensioni e per lo scarso valore del materiale con il quale venivano eseguite. Oggi sempre più apprezzate e considerate, vengono poste alla pari di altre fonti storiche nello studio di tutti gli aspetti della religiosità popolare in un dato ambiente.

Nella parte introduttiva vengono fatti brevi cenni sulle medagliette devozionali in generale, sul pellegrinaggio quale fenomeno religioso e sugli itinerari di pellegrinaggio. Segue la presentazione delle tre medagliette di pellegrini che vengono custodite presso il Museo popolare di Albona.

Mediante la medaglietta con la rappresentazione della Madonna di Tersatto (sul dritto) e la Santa Casa di Nazareth mentre viene trasportata dagli angeli (sul rovescio), si descrive brevemente la storia di questo santuario ed i percorsi viari maggiormente usati dai fedeli di tutta l'Istria, inclusa Albona ed i suoi dintorni.

Segue l'analisi delle due medagliette con la raffigurazione del caratteristico motivo iconografico della Madonna di Loreto, quindi anche questo santuario viene sommariamente descritto.

Loreto era nel passato il luogo prediletto di pellegrinaggio della popolazione devota sulla sponda orientale dell'Adriatico, non solo per il fatto che dal XVI secolo era diventato il santuario di fama internazionale, bensì anche per la ragione che Tersatto e Loreto erano legati dalla stessa leggenda (o fatto storico?). La leggenda vuole che La Santa Casa di Nazareth fosse tralata nel 1291 a Tersatto, e dopo tre anni e sette mesi fu trasportata a Loreto. I fedeli, tristi per la perdita della Santa Casa che aveva dimorato a Tersatto per più di tre anni, hanno continuato a manifestare la loro devozione mariana presso il Santuario della Santa Casa a Loreto.

Molto spesso, il 25% delle volte, sul rovescio delle medagliette che raffigurano la Madonna di Loreto si trova l'immagine di S. Antonio di Padova, dovuta alla devozione di un gran numero di fedeli, ma anche per i rapporti esistenti dei due santuari (Loreto e Padova) nel passato.

BAJOSLOVLJE SREDIŠNJE ISTRE U FUNKCIJI KREIRANJA NOVIH KULTURNO-TURISTIČKIH PROIZVODA

doc. dr. sc. Mladen Rajko

Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju
Splitska 1, 23000 Zadar
e-mail: mrajko@unizd.hr

Elis Baćac, mag. turism. cult., mag. educ. philol. croat.

Općina Pićan
Pićan 40, 52332 Pićan
e-mail: elis.bacac@pican.hr

Izvorni znanstveni rad

Cilj je ovoga rada potkrijepiti hipotezu da bajoslovlje središnje Istre ima potencijal kreiranja novih kulturno-turističkih proizvoda. Kulturno-turistička ponuda Istre koncentrirana je u najvećoj mjeri na obali. Kako bi se turiste privuklo u središnju Istru, treba ih upoznati s izvornim i autentičnim, u skladu s motom turističke zajednice područja. Ovaj rad objašnjava kako turiste u središnju Istru pridobiti i zaokupiti im pozornost upoznavanjem s onim skrivenim i prostom oku nevidljivim. Iz tog se razloga sve češće istarske mitološke predaje koriste u turističke svrhe te postaju motiv dolaska. U samom srcu Istre smješten je i gradić Pićan, koji se brendira kao gradić legendi skoro petnaest godina i koji je u okviru programa suradnje Interreg Slovenija – Hrvatska projekt „Živa coprnija – živa štrigarija“ iznjedrio brojne nove kulturno-turističke produkte, koji su okosnica priče o nadnaravnim bićima i pojavama.

Ključne riječi: storytelling, „industrija iskustva“, istarsko bajoslovlje, projekt „Živa coprnija – živa štrigarija“, usmena književnost, interpretacijski centar

Keywords: storytelling, “experience industry”, mythology of Istria, project “Živa coprnija – živa štrigarija”, oral literature, interpretation center

I. Uvod

Koristeći se multidisciplinarnim pristupom, autori u radu pokušavaju odgovoriti na pitanje do kuda sežu granice kulturnog turizma te koliko se u tom kontekstu može iskoristiti potencijal nematerijalne kulturne baštine da bi se stvorila priča koja bi se mogla kulturno-turistički valorizirati. Usmene su priče one koje će to povijesno i etnološko bogatstvo vremenski pretočiti iz povijesti u sadašnjost, a sadržajno u formu da ono postane upotrebljivo za korištenje u kulturno-turističkom kontekstu. Pritom je itekako važno ne upasti u zamku turistifikacije i folklorizacije izvorne kulturne baštine. Autori u radu imaju cilj potaknuti potrebu da se ovaj dragocjeni element bajoslovne baštine značajnije kulturno i turistički valorizira, čime se pruža mogućnost za oblikovanje novih i originalnih turističkih proizvoda, poput tematskih ruta. Autori svoju tezu obrazlažu na primjeru Istre, kao razvijene turističke regije u klasičnom smislu, ali s ogromnim potencijalom za razvoj selektivnih oblika turizma, zasnovanog prije svega na kulturnom i kulturološkom bogatstvu. Ono se očituje u raznim elementima (ne)-materijalne tradicijske kulturne baštine, pri čemu se u ovom radu daje naglasak na bajoslovlje i projekt Interreg Slovenija – Hrvatska „Živa coprnija – živa štrigarija“.

Nakon dijela o modernom turizmu kao „industriji iskustva“, slijedi poglavlje koje opisuje važnost priče kao dio turističkog proizvoda. Nakon toga u radu se objašnjava pojam istarskoga bajoslovlja te se opisuju žanrovi koji tematiziraju nadnaravna bića i pojave u Istri, likovi i teme. U radu se autori bave i transferom usmenih priča u kulturno-turističke proizvode te prikazuju taj transfer na primjerima iz Istre. S obzirom na to da istarski gradić Pićan ima status gradića legendi, autori u tekstu opisuju njegov

status te projekte koji čine njegov brend, poput *LegendFesta*. Sve je to pridonijelo tome da Pićan povuče značajna financijska sredstva iz programa suradnje Interreg Slovenija – Hrvatska na projektu „Živa coprnija – živa štrigarija“. Projekt je to koji je educirao velik broj osoba o pričama koje tematiziraju nadnaravno u Istri i o tome kako priče mogu postati pogodne za valorizaciju i njihovo prezentiranje u kulturno-turističkoj ponudi. Ovaj je projekt privukao velik broj ljudi koji su se uključili u provedbu projekta kao sudionici aktivnosti ili kao pružatelji usluga. Prije zaključka rad upotpunjujemo statistikom broja sudionika prema provedenim projektnim aktivnostima. Autori u radu postavljaju hipotezu da bajoslovlje središnje Istre ima potencijal kreiranja novih kulturno-turističkih proizvoda, što dokazuju primjerima iz prakse.

II. Moderni turizam kao „industrija iskustva“

Suvremeni je turizam globalni fenomen u kojem se događaju konstantne promjene. Turizam se od klasičnog koncepta „industrije zadovoljstva“ okreće prema konceptu „industrije iskustva“. Jedan je od najnovijih motiva turističkih putovanja i potreba za bijegom od realnosti, maštanjem, „mentalnim i duhovnim putovanjima u druge svjetove“, a artikulira se kao potreba za doživljajem mističnog, fantastičnog, određenog straha od nepoznatog i drugih mogućih svjetova i bića. Gotovo sve vrste turizma imaju određen ritualni oblik u smislu da turisti odlaskom na putovanje izlaze iz svoje „komforne zone“ i počinju se ponašati različito, suprotno ili obratno od svakodnevnog života. Postoje razni primjeri „slobodnijeg i liberalnijeg“ ponašanja turista, upotrebe opojnih sredstava ili opojnih droga za stvaranje izmijenjenog stanja svijesti, korištenja glazbom i plesom, pjesmama i napjevima radi kreiranja raznih imaginarnih svjetova mašte, a sve to s ciljem „ulaska“ turista u poseban „imaginarni“ svijet u kojem se tog trenutka osjećaju opuštenije i bolje. Jednom kada putovanje završi, odnosno kad se „ritual provede“, stvari se vraćaju u normalu, osim što su subjekti obreda (turisti) izmijenjeni, obično uzdignuti do novih i viših spoznaja. Istraživanja pokazuju da turisti nakon turističkih iskustava i povratka u svakodnevnicu, doživljavaju „novo stanje svijesti“

novim turističkim iskustvom, kao i postturističko iskustvo, koje donosi i određen marketinški učinak u obliku prenošenja svojih dojmova rodbini i prijateljima (marketinški alat značajan u promociji turističke destinacije).

Vodeći računa o dugoročno održivom razvoju turizma u Istarskoj županiji, potrebno je primijeniti multidisciplinarni pristup u istraživanju jer se samo tako sveobuhvatnost turizma na Istarskom poluotoku može istražiti na relevantan način. Turizam se središnje Istre godinama zanemarivao zbog vezivanja turističke ponude Istarske županije isključivo uz sunce i more te obalna područja, dok se upravo ruralni prostor u posljednjih nekoliko godina etablirao kao prostor velikog turističkog potencijala, koji dugoročno otvara jednu novu turističku nišu, koja se na tržištu sve više povećava, a to je ruralni turizam s bogatom ponudom agroturizama i ostalih oblika selektivnog turizma.

U traženju odgovora na alternativne načine korištenja odmora u turizmu, shvaćenom kao „ekonomija iskustva“, treba imati u vidu i način života suvremenog čovjeka u postmodernizmu, iz čega proizlaze i globalni marketinški trendovi postmodernističkog društva, koji predstavljaju temelj za ovakva promišljanja. Dokaz je tome činjenica da se upravo u dijelu nematerijalne kulturne baštine, koji pripada njezinim manje istraženim segmentima (predaje i legende), počeo graditi specifičan selektivni oblik turizma.

III. Priča kao dio turističkog proizvoda

Svjetski poznati sociolog Jensen predviđa potpuni zaokret u promišljanju novih strategija u turizmu, pa tako i onih razvojnih za turističke destinacije, a to je da će one biti utemeljene na priči. Radi se o tzv. *Blue Ocean* strategiji, pri čemu se *Story Power* pojavljuje kao ključan turistički potencijal.¹ Dimenziji aktivnog upravljanja kvalitetom proizvoda ruralnog turizma treba dodati i „emotivnu komponentu“, koju

---

¹ Ralf JENSEN, „Dream Society & Storytelling, the notes from the touristic forum ‘Istra – zeleni Mediteran’“, presentation, Poreč, 5. prosinca 2007.

Jensen obrazlaže pojmom *Storytelling*. Jensen smatra da su dvije osnovne dimenzije turističkog proizvoda prvotno bile proizvod i cijena, da bi im se kasnije dodala dimenzija kvalitete, kao i najnovija *story-priča*, shvaćena u najširem smislu riječi kao „emotivna komponenta“ turističkog proizvoda. Tako se nekadašnja agresivna borba na turističkom tržištu na temelju proizvoda i cijene (tzv. *Red Ocean Strategy*) zamjenjuje „mekšom“ borbom na tržištu, pri čemu je pobjednik onaj koji nudi „bolju priču“ turističkim proizvodom, odnosno onaj koji u turistički proizvod uspješnije ugradi ranije spomenutu „emotivnu komponentu“, kojom će se turistu ponuditi neponovljivo i jedinstveno iskustvo (tzv. *Blue Ocean Strategy*). Klasičan turistički proizvod, koji se ranije prodavao prema formuli: $cost + service = price$, odsada treba prodavati kao: $cost + service + story = price$. Tako se u turistički proizvod implementira duhovnost, spiritualnost i tradiciju kao kategorije koje su u skladu s gore prikazanim konceptom turizma kao rituala te najnovijim suvremenim trendovima na turističkom tržištu.

Važno je tu priču ispričati na licu mjesta, u samoj turističkoj destinaciji, gdje je ona i nastala, vrlo slično kreiranju scenarija u filmskoj industriji. Dobitna formula za primamljiv i kvalitetan proizvod turističke destinacije i moto za njezin daljnji razvoj postaje: „Add a story to a destination!“, što je i formula koju Jensen preporučuje za Istru. Preslika li se Jensenova teorija na područje istraživanja ovoga rada, a to su kulturno-turistički proizvodi središnje Istre koji se temelje na bajoslovlju, može se zaključiti da se kao vrijedan resurs, na kojem treba temeljiti koncept *storytellinga* u ruralnom prostoru, pojavljuju autentičnost, tradicijske vrijednosti kraja te kulturno-povijesna baština kroz koju se te tradicijske vrijednosti najočitiije reflektiraju. Prikladnom turističkom valorizacijom tih vrijednosti može se dobiti ta, toliko potrebna, „dodana vrijednost“ turističkog proizvoda. To je u današnjim uvjetima realno moguće prije svega tako da se u ruralnom prostoru organiziraju kulturne i zabavne manifestacije kao svojevrsan *storytelling* tog prostora.

Priče o fantastičnim bićima i čudnovatim događajima postoje otkako postoji i duhovni čovjekov život. Prirodne sile, prirodni zakoni, nepoznati i neshvatljivi nekadašnjem stupnju čovjekova znanja, nepogode, klimatske prilike, nebeske pojave, bolesti i ozdravljenja, sigurnost i snaga, sve su to kategorije o kojima je negdašnji čovjek razmišljao kao o

fizičkim entitetima koji čovjekov život i ljudsku zajednicu mogu ili ugroziti ili obraniti, ovisno o tome kakav se odnos s njima uspostavlja. Pojavom organiziranih religijskih sustava, koji su se uvijek htjeli nametnuti kao jedino moguće i ispravno tumačenje svih pojava u životu i svijetu, ipak je za običan puk ostalo dosta „nepokrivenih“ područja, koje su se onda u ljudskoj svakodnevicu popunjavali vjеровanjima u fantastična nadnaravna bića izvan religijskih sustava. S vremenom su priče, legende, predaje ili, kako ih u Istri zajedničkim nazivom nazivaju – „storije ili štorice“, o fantastičnim bićima postale, s jedne strane, nevjerovatno bogat korpus usmene narodne književnosti, ali su, s druge strane, te „štorice“ postale elementima pučke pedagogije, poučnog i odgojnog sredstva, bilo da je riječ o moralnim poukama koje iz njih proizlaze, bilo da se radi o pukim mjerama opreza. Sasvim nov život fantastična bića i legende iz istarskih pučkih predaja doživljavaju u umjetničkoj percepciji novijega doba, kada se književnom, likovnom, teatarskom i nekom drugom umjetničkom obradom tradicijskih pučkih predaja ispostavlja da takva bića i priče o njima nipošto ne pripadaju dalekoj prošlosti, već su izuzetno podatni za zadovoljavanje znatiželje, žudnje za znanjem ili želje za zabavom današnjeg obrazovanog čovjeka, a to je prvi korak prema sagledavanju ove teme kao novog oblika turističke ponude.

IV. Termin istarsko bajoslovlje

Ljudi su društvena bića koja ne mogu bez komunikacije, priča i pripovijedanja. Pripovjedačke situacije i sâm proces pripovijedanja pružaju užitak, što je uvjet za egzistenciju folklornoga djela i preduvjet za postojanje grupe koja djelo prima i odobrava. Usmene priče prikupljaju i zapisuju etnolozi i folkloristi od pripovjedača, koji priču pamte te čuvaju od zaborava. Termin usmena priča označava zajednički naziv za pripovijetke, predaje, legende i ostale usmene narativne vrste i to da su se priče prenosile usmeno, što je njihov prvotni i temeljni načinu postojanja i širenja².

---

² Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Usmene pripovijetke i predaje*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1997., str. 15.

Jednako širok pojam kao što je i usmena priča jest i termin bajoslovlje, koji obuhvaća mitove, legende, povijesne pripovijetke i priče u najširem smislu te riječi, kojima je zajedničko to da tematiziraju nadnaravni lik/likove ili nadnaravno zbivanje/zbivanja. Najveću pozornost u Istri „uživa“ žanr mitoloških predaja zbog svoje zanimljive i napete fabule te pripovjedača, koji sa slušateljima dijele pričanja koja se temelje na vjerovanju u istinitost onoga o čemu kazuju. Kompozicijski su jednoepizodne i stilski jednostavne, s temeljnom funkcijom objašnjavanja. Najčešći su likovi štrige, more, vile, krsnik, vukodlak i drugi. Mitološke predaje tematiziraju susret dvaju svjetova, ovog poznatog, svakodnevnog i čovjeku bliskog te onog drugog, nepoznatog, dalekog, čudesnog. Iako im je nekada funkcija bila životna, koja je proizlazila iz prirodnih nenamjernih kazivačkih situacija (primarno objašnjavanje, upozoravanje, pouka), danas im je funkcija umjetnička, koja je potrebna ljudima radi prisnijeg odnosa sa zavičajem i njegovim osebjnostima te održavanja emotivnog odnosa kazivača prema predajama jer ih one povezuju s rodnim krajem, djetinjstvom i onim što više nije dio njihovih uvjerenja³. Legende nisu isto što i mitološke predaje, iako se u široj legendi često ne razlikuju te je termin legenda češće u upotrebi od predaja. Legenda je jednostavan književni oblik koji donosi životna iskustva likova koji imaju nadnaravne moći te su najčešće svetački likovi. Legenda je dobila značenje povijesti koja nije istinita u povijesnome smislu, gdje se djelatnost vrline neke osobe potvrđuje čudom⁴. „U nešto širem smislu o legendama se govori i kada se misli na sve književne vrste u kojima je zahvaćen opis ponašanja nekih pojedinaca koji služe kao uzor za stanoviti način života.“⁵ Likovi legendi imaju neobične životne sudbine te je naglasak na prikazu važnih događaja likova, prepunih čudesnih susreta i zbivanja, počevši od njihova djetinjstva nadalje. Iako se priče u kojima su sveci glavni likovi rijetko prepričavaju, i dalje se češće u općoj upotrebi čuje za pojam legenda od pojma mitološka predaja.

Mitološke predaje u Istri počele su se zapisivati tek u XIX. stoljeću.

---

³ Ista, *Priče i pričanje: stoljeća hrvatske usmene proze*, Zagreb 1997., str. 23.

⁴ Andre JOLLES, *Jednostavni oblici*, Zagreb 2000., str. 39., 60.

⁵ Milivoj SOLAR, *Teorija književnosti*, Zagreb 1994., str. 209.

Prvi ih je bilježio Jakov Volčić, nakon njega Ernest Jelušić Štrkov, Josip Ribarić, Stjepan Žiža, Jozef Ptašinski te Ivo Jardas. Zaposlenici i suradnici Instituta za narodnu umjetnost 1952. započinju prikupljati takve priče modernim pristupima doslovnog fiksiranja riječi kazivača na papir, što predstavlja prekretnicu u očuvanju narodnih priča Istre, zapisivanjem. U djelima *Istarske narodne priče*⁶ i *Zakopano zlato*⁷ Maja Bošković-Stulli, osim studija o istarskim narodnim pričama, objavljuje predaje, bajke, pripovijetke i legende koje je prikupila na terenu. U današnje je vrijeme najpoznatija zbirka literariziranih mitoloških predaja *Štorice od štrig i štrigun*, koju je u dvama izdanjima objavio Drago Orlić. Doktorski rad Eveline Rudan Kapec, naslova *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, predstavio je demonološke predaje na području Istre, prikupljene u razdoblju od 2000. do 2003., objavljene u djelu *Vile s Učke* 2016.

V. Interes za istarsko bajoslovlje u kulturno-turističkoj ponudi

U posljednjih se petnaestak godina na razini Istarske županije dogodio izniman interes za likove demonoloških predaja, koji je iz godine u godinu rastao. Radi se ovdje o tekstovima, medijskim predstavljajima, filmovima, izložbama, a u ovome ćemo poglavlju izdvojiti najvažnije. Radi se o projektima poput *Festivala fantastične književnosti*, koji se od 2001. održava u Pazinu i otvara prostor za predavačke, spisateljske i druge realizacije predajnih likova. Zalaganjem Borisa Perića i Davora Šišovića, vampirska tematika postaje prisutna u novinama (*Glas Istre*, *Jutarnji list*), medijima te na blogovima. U Pićnu se održava *LegendFest*⁸ od 2005., kao festival koji predstavlja legende, mitove i narodne priče čitave istarske regije. Na TV Istri pokrenuta je emisija *LegendFest*, koja se prikazivala jednom tjedno, o temi vjerovanja u bića natprirodnih moći i natprirodne

---

⁶ Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Istarske narodne priče*, Zagreb 1959.

⁷ Ista, *Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre*, Pula 1986.

⁸ Izvor: <http://legendfest.hr/legendfest/> (pristup 25. rujna 2019.).

pojave. Na inicijativu Upravnoga odjela za turizam pokrenut je 2012. projekt *Istra Inspirit*, danas projekt Istarske razvojne turističke agencije (IRTA d. o. o.) i Turističke zajednice Istre. Radi se o doživljajnome projektu koji oživljava istarsku povijest i kulturu. Spomenimo njihove doživljaje naslova povezanog uz bajoslovlje: mitska bića Istre (Pula), legenda o trnoplesarima (Pićan), vještica Mare (Savičenta). Udruga „Spod Učke“, pod pokroviteljstvom Istarske županije, snimila je 2017. dokumentarno-igrani film *Je letrika ubila štrige*, koji je nastao višegodišnjim snimanjem na lokacijama čitave Istre, gdje su kazivači govorili svojim mjesnim govorima. Nakon što je film postigao velik uspjeh, snimljen je 2018. dokumentarni film *Medežije kontra štrigarije*. Dramski pedagog i glumac Istarskoga narodnoga kazališta Aleksandar Bančić pripremio je 2017. monodramu o temi priča koje su se pripovijedale na temelju predložka — djela Milice Kranjčić *Libar od polnoći*.

VI. Interpretacijski centri

Svi se navedeni programi, manifestacije i projekti održavaju jednom godišnje, a gradovi u Istri koji teže tome da književni i kulturni turizam postanu motiv dolaska u destinaciju tijekom čitave godine, trebaju svakoga dana u godini promovirati istarsku bajoslovnu baštinu. Za mnoge je to velik izazov koji se teško premošćuje, no postoje i oni koji svojim primjerom daju model kako tijekom čitave godine predstavljati bajoslovnu baštinu područja posjetiteljima.

Primjer je dobre prakse u Istri Općina Svetvinčenat, koja u okviru poznatog srednjovjekovnog festivala u kolovozu prezentira razdoblje nastanka njihove najpoznatije povijesne predaje o vještici Mare. Međutim, povijesna udruga „Kaštel“ Svetvinčenat tijekom čitave godine održava brojne aktivnosti, koje publici reprezentiraju razdoblje srednjega vijeka kostimima, suvenirima i uprizorenjima, a u Savičenti postoji i interpretacijski centar, koji tijekom cijele godine prezentira priču o mjesnoj vještici. Interpretacijski su centri vrlo pogodan način da se bajoslovna baština područja prezentira svakoga dana čitave godine.

U Pićnu se *LegendFest* odvija već četrnaest godina zaredom, a zahvaljujući njemu, puno je ljudi naučilo i saznalo o malom i slabo poznatome mjestu Pićnu te se dolaskom *LegendFesta* Općina Pićan počela brendirati kao gradić legendi, kako je brendira njezina matična Turistička zajednica središnje Istre. Stoga na ulazu u mjesto stoje ploče *Dobrodošli u Pićan gradić legendi* i *Dobrodošli u Pićan – gradić svetoga Nicefora*, uz koji je vezana najpoznatija pićanska legenda o trnoplesarima. Pićan je, u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje iz Zagreba, postao domaćin stručnog skupa o legendama i predajama u nastavi te u Pićan dolaze učenici iz čitave Istre kada u školi obrađuju temu istarskih legendi. Težnja je ove Općine postojanje cjelogodišnjih projekata koji posjetitelju, kada god se zatekne u Pićnu, predstavljaju ovaj dio nematerijalne baštine u obliku priča. Općina je rješenje našla u centru za očuvanje tradicije bajoslovlja – Legend kući na mjestu ruševine u općinskome vlasništvu kraj vidikovca svete Helene, za koji je izradila idejno arhitektonsko rješenje i pribavila građevinsku dozvolu. Izazov za Općinu pojavio se u činjenici da je i ostatak središnje Istre jednako razmišljao. Tako se istovremeno priprema i Centar istarskih legendi u sklopu projekta *KulTourSpirit*, Operativnog programa Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020. u pazinskom Kaštelu. U istome tome Kaštelu jedna će soba novoga stalnoga postava Etnografskoga muzeja Istre također biti posvećena temi vjerovanja u Istri. Kako bi svaki centar bio jedinstven i drugačiji u postavu i predstavljanju teme te kako bi centri bili umreženi, predstavnici Općine Pićan, Grada Pazina i Etnografskoga muzeja Istre nalaze se na sastancima i intenzivno komuniciraju od srpnja 2017.

VII. Projekt „Živa coprnija – živa štrigarija“

Kao nagradu za dugogodišnje zalaganje za izgradnju brenda gradića legendi, koji je Pićan počeo stvarati od 2005., kada započinje festival *LegendFest*, Općina Pićan povukla je značajna financijska sredstva iz programa suradnje Interreg Slovenija – Hrvatska projekta „Živa coprnija – živa štrigarija“. Provođenje projektnih aktivnosti započelo je 1. kolovoza 2017., a posljednje aktivnosti Općina Pićan realizirat će 30. studenoga 2019. u suradnji s partnerima iz Hrvatske i Slovenije: Razvojno-informacijskim

centrom Slovenska Bistrica (kao vodećim partnerom), izdavačkom kućom Beletrina, Slovenskom akademijom znanosti i umjetnosti, Etnografskim muzejom Istre i Valom kulture. Cilj je projekta aktivno njegovanje bajoslovne baštine razvojem nekih novih kulturno-turističkih proizvoda kao što su:

1. ruta *Putovima Žive štrigarije od Pohorja do Istre*
2. slikovnica *Priče Pohorja i Istre*
3. digitalni vodič *Živa štrigarija na dlanu*
4. festival *Štrigarija uživo*
5. suveniri *Živa štrigarija za uspomenu.*

Općina Pićan, kao projektni partner, ponajviše je usmjerena na aktivnosti koje uključuju lokalnu zajednicu kao onu koja te aktivnosti svojom vizijom i angažmanom kreira i realizira. Stoga su aktivnosti Općine Pićan bile: organizacija više radionica za lokalnu zajednicu, radionice za predstavnike susjednih lokalnih samouprava i gradova, radionice za ciljane skupine, koje projekt prepoznaje, poput škole u mjestu, turističkih djelatnika i slično. Projekt je uključio i lokalne izrađivače suvenira, stoga su se javljali na javni natječaj za odabir suvenira projekta te sudjelovali na konzultativnoj radionici za izrađivače suvenira. Lokalna se zajednica u velikom broju uključila i u organizaciju festivala *Štrigarija uživo*, s obzirom na bogato iskustvo organizacije festivala *LegendFest* u četrnaest godina postojanja. Štand projekta „Živa štrigarija“ postao je i dio svake manifestacije Općine, gdje se lokalna zajednica i posjetitelji informiraju o novostima projekta. O projektu je Općina informirala velik broj ljudi na četverodnevnom međunarodnome sajmu turizma *Promohotel*. Osim na štandu, lokalna zajednica izražava zadovoljstvo čestom prisutnošću projekta i mjesta u medijima, za što su predviđena značajnija financijska sredstva budžeta. Posebno su zadovoljni prisutnošću u medijskim objavama u novinama i časopisima na nacionalnoj razini i u specijaliziranim turističkim časopisima, gdje se vijesti iz Općine rijetko pojavljuju.

Priče projekta iz područja središnje Istre, koje su bile temelj za sve kulturno-turističke produkte projekta, a koje su se našle u knjizi i ruti projekta, prikupljene su terenskim istraživanjem po čitavoj istarskoj

unutrašnjosti te su kasnije literarizirane i ilustrirane. U ovome ih radu nije moguće sve nabrojiti ni prepričati. Kao poticaj za čitanje, slijede pitanja na koja priče iz knjige odgovaraju: Što radi stijena vila graditeljica pulske Arene na pićanskome slapu Sopotu; Koja je kletva s početaka Pićanske biskupije Pićance obilježila do dana današnjega; Zašto su se među pričama najčešće zapisivale i kazivačima najpoznatije bile one o štrigama; Gdje su se ujutro našli oni koji su noću stali na *slabu štofnju* pokraj žminjske crkve Svetomore; Zašto su nerotkinje čavle zabijale u fuge crkve svete Marije na Placu u Gračišću; Za koje su probleme stanovnici Istre odlazili krsniku i kojim su još drugim pomagačima odlazili? Iako smo htjeli uključiti Juru Granda, poznatog vampira iz Kringe, neslaganje tamošnje lokalne zajednice u tome nas je razuvjerilo. Suradnja s lokalnom zajednicom i poštovanje njihove volje u tome kako se izvana žele predstaviti i kako se identificiraju s usmenim pričama svojega područja bili su od samoga početka ključni pri odabiru lokacija koje se trebalo uključiti u rutu, aplikacije i knjige projekta. Kao predstavnika vampira u Istri uključili smo vampira iz Lindara jer su se stanovnici Lindara s time slagali. U Pićnu je lokalna zajednica vrlo senzibilizirana za mitološke predaje i legende, stoga su nam dali izbor da u velikom korpusu građe, koju su nam pripovijedanjem prenijeli, sami izaberemo priče koje će biti dio rute, digitalne aplikacije i knjige.

Statistika nastala prebrojavanjem broja sudionika na svakoj dosad održanoj aktivnosti namijenjenoj posjetiteljima pokazuje da je Općina Pićan u projekt uključila oko sedamsto osoba, što iz lokalne zajednice, što iz šire regije. Podaci su dobiveni prebrojavanjem popisa prisutnosti za svaku navedenu aktivnost projekta. Iz svega navedenoga može se zaključiti da se ljudi rado uključuju u projektne aktivnosti edukativnoga karaktera koje su za njih besplatne te u one iz kojih mogu imati financijske koristi pružanjem svojih usluga. Sljedeća tablica prikazuje broj sudionika koji su bili na radionicama u vezi s projektom „Živa coprnija – Živa štrigarija“ ili koji su posjetili štand projekta na raznim manifestacijama.

Tablica 1. Broj sudionika na radionicama i posjetitelja štanda projekta „Živa coprnija – živa štrigarija“

Radionica/ manifestacija	I. razdoblje	II. razdoblje	III. razdoblje	IV. razdoblje	UKUPNO
Predstavnici lokalne zajednice	47				47
Predstavnici susjednih lokalnih zajednica	15	9			24
Konferencija za novinare	16				16
Štand Živa štrigarija – LEGENDFEST (29. VII. 2018.)		97			97
Štand Živa štrigarija – MANIFESTACIJA SVETA KATARINA (23. – 24. XI. 2018.)			163		163
Radionica – IZRAĐIVAČI SUVENIRA			21		21
Štand Živa štrigarija – PETIVINA I DAN PIČANACA (1. VI. 2019.)				40	40
Štand Živa štrigarija – PROMO HOTEL (20. – 23. II. 2019.)				156	156
Radionica za ciljane skupine – TURISTIČKI DJELATNICI				44	44
Radionica za ciljane skupine – UČENICI				40	40
UKUPNO	78	106	184	280	648

Projekt „Živa coprnija – živa štrigarija“ podijeljen je na pet razdoblja u kojima se realizirao veći broj radionica te se štandom sudjelovalo na manifestacijama. Prva četiri razdoblja trajala su po šest, a peto razdoblje četiri mjeseca. Projekt je, kao što je već navedeno, započeo 1. kolovoza 2017., a završava 30. studenoga 2019. Iz tablice vidljivo je da je broj sudionika rastao u razdobljima provedbe projekta te je najmanje sudionika bilo u prvome razdoblju, a najviše u tekućem (četvrtome) razdoblju projekta. To je zato što je kvalitetna marketinška promocija projekta utjecala na uključivanje sve većeg broja dionika tijekom razdoblja. Najviše sudionika bilo je na štandovima „Žive coprnije – žive štrigarije“ na manifestacijama *Sveta Katarina* i *LegendFest* jer taj festival svake godine posjeti više tisuća sudionika. Na štandu su se sudionici informirali o trenutnim aktivnostima, razgledali produkte koji su tada bili izrađeni, slušali priče koje su dio bogate istarske bajoslovne baštine i ponešto saznali o načinima uključivanja u projekt. Štand „Štrigarije“ bio je vrlo dobro posjećen i na ovogodišnjem međunarodnom sajmu turizma *Promohotel* u Poreču, gdje su ga posjetili brojni djelatnici iz sektora turizma i oni koji su zainteresirani za to područje. Projekt je realizirao veći broj edukativno-kreativnih radionica. Najposjećenije među njima bile su one za lokalnu zajednicu i za turističke djelatnike. S obzirom na gotovo sedamsto uključenih dionika u, ovdje spomenutih, tek onim najvažnijim aktivnostima, može se zaključiti da je projekt dobro prihvaćen u Istri.

VIII. Mogućnosti kreiranja novih kulturno-turističkih proizvoda

Bajoslovna baština predstavlja neiscrpan i neiskorišten turistički potencijal, kojim se može zadovoljiti i najskrivnije želje turista, kao što su želja za nečim novim, strahom, uzbudljivošću, pustolovinom i maštom. Postavlja se pitanje kako iskoristiti taj potencijal. Originalnih i kvalitetnih zamisli o tome ima napretek, međutim, konkretnih i ekonomski isplativih projekata koji bi mogli dugoročno opstati vrlo malo. Problem je posebice nedostatna provedbena infrastruktura. Potrebne mjere i aktivnosti za učinkovitiju turističku valorizaciju bajoslovlja u središnjoj Istri mogu biti sljedeće:

Uređenje materijalne osnove za interpretaciju legendi i priča neophodno je za stvaranje prepoznatljivosti mjesta na kojima se događala ta radnja u prošlosti. Važno je da mjesto vezano uz neku legendu ili priču, kamo se želi dovesti turiste da bi im se ta legenda interpretirala, mora imati vizualne komponente vezane uz tu legendu, fantastična bića ili priču. Primjerice, pučke legende ne poznaju opis fizičkog izgleda štrige, štriguna ili krsnika, ali zato likovni umjetnici mogu dočarati kako bi oni mogli izgledati pa se ti prikazi mogu postavljati na interpretacijske ploče, u parkove, na pročelja zgrada ili druga mjesta, gdje će poslužiti kao korisna i poticajna informacija, koja budi želju i radoznalost za daljnja upoznavanja i istraživanja.

Edukacija turističkih poduzetnika, vodiča, domicilnog stanovništva i potencijalnih gostiju o bogatom spektru istarskog bajoslovlja i o njegovu potencijalu za obogaćivanje turističkog proizvoda u duhu novih svjetskih turističkih trendova.

Živa tradicija ono je što bajoslovlje u središnjoj Istri čini ne samo dijelom povijesti nego i svakodnevice današnjega doba, dijelom regionalnog i nacionalnog duhovnog bogatstva. Da bi nematerijalna baština bila zaštićena, valja imati mehanizme održavanja te baštine kao žive tradicije. Zato, uz svu materijalnu potkrepu i promidžbeni materijal o turističkoj ponudi koja se temelji na legendama o fantastičnim bićima, treba također imati žive i aktivne pripovjedače tih legendi i priča.

Promidžba ovakvih sadržaja i oblika turističke ponude, koja goste vodi u svijet bajoslovlja, treba biti povezana s drugim oblicima promidžbe u turističkom sustavu. Premda ova tema već i samom naznakom privlači pozornost, ipak je potrebno izvršiti još neke promidžbene aktivnosti, pogotovo glede e-marketinga.

Na temelju dobivenih spoznaja, a s ciljem bolje turističke valorizacije bajoslovlja u središnjoj Istri, autori predlažu:

- bolju povezanost s turističkim i javnim sektorom
- ispitati koji je optimalan organizacijski oblik koji bi se bavio kreiranjem ovakvog turističkog proizvoda

- posjetiti destinacije koje su već valorizirale svoje bajoslovlje i na pozitivnim iskustvima takvih modela izraditi vlastiti model
- i dalje održavati vezu s medijima kao svojevrsnom prijelaznom fazom između legendi i priča te njihove turističke valorizacije
- povezati se s filmskom industrijom, koja može implementirati bajoslovna bića u filmsku kulturu
- organizirati godišnji simpozij o temi „Kako turistički valorizirati bajoslovlje središnje Istre?“
- sustavno uključiti strukovne škole, fakultete i Institut za turizam na razini regije u istraživanje ove materije
- pojačati marketinške aktivnosti i povezati se sa specijaliziranim turističkim agencijama u svijetu, koje se bave organizacijom tematskih turističkih putovanja
- pojačati aktivnosti e-marketinga.

IX. Zaključak

Suvremeni je turist dinamičan, educiran, zahtjevan te osim sunca i mora, želi doživljaj. Stoga mu, osim prirodnih resursa i smještaja, treba ponuditi i dodatnu kulturnu ponudu. Konačnu odluku o tome kako će provesti svoj godišnji odmor turist će donijeti sâm, ali izbor mora postojati. Izbor koji turistički djelatnici i stručnjaci smišljaju i realiziraju treba biti originalan i iz postojećih resursa koje naša bogata kulturna baština pruža. Jedan je od mogućih izbora ponuditi turistu da otkrije one skrivene i tajanstvene dijelove Istre u obliku priča o nečemu nadnaravnom i neobjašnjivom. Postoje gradići u Istri u kojima legende postaju primaran motiv dolaska u destinaciju i koje teže pronaći načine kako svoju ponudu predstaviti turistima tijekom cijele godine, a ne samo održavanjem jednogodišnjih afirmiranih manifestacija. To su gradići poput Savičente u Istri, koje smo se tek dotaknuli, te Pićna kojemu smo se detaljnije posvetili u ovome radu. Općina je to koja je sjaj svojega brenda gradića legendi još više pojačala

programom suradnje Interreg Slovenija – Hrvatska projekta „Živa coprnija – živa štrigarija“. Za lokalnu zajednicu, koju čini tek 1.800 stanovnika, prisutnost ovoga europskoga fonda donijela je velik broj aktivnosti koje se na ovome području provode tijekom čitave godine te time i interes da članovi zajednice vlastitu ponudu uključe u projekt (smještaj, ugostiteljske objekte, vlastite proizvode...) i ponude svoje znanje i usluge (honorarnim primanjima iz proračuna projekta). Također, u lokalnoj se zajednici još više pobudila svijest da pripovjedačke prakse treba još učestalije njegovati, a priče zapisivati. Stoga možemo zaključiti da projekt „Živa coprnija – živa štrigarija“ pozitivno utječe na lokalnu zajednicu s dvaju aspekata: gospodarskog i kulturološkog.

Uzimajući u obzir istraženu literaturu, primjere dobre prakse i iskustva stečena radom na projektu „Živa coprnija – živa štrigarija“, može se konstatirati da su autori tijekom istraživanja potvrdili hipotezu da bajoslovlje središnje Istre ima potencijal kreiranja novih kulturno-turističkih proizvoda. Ovdje opisan primjer Općine Pićan i turističke valorizacije bajoslovlja mogao bi svojim iskustvima poslužiti ne samo kao temelj za daljnji razvoj ovog koncepta u Istri već i kao model za druge destinacije u svijetu, koje – kao i Istra – zbog bogatstva svoje kulturne baštine ne moraju izmišljati nove ideje, već temelje za njih imaju u svojoj bogatoj baštini – te ideje samo treba preformulirati tako da se omogući korištenje njima u tzv. „turističkom ritualu“. U Europi je, čini se, razvojno najdalje stigla Rumunjska, koja je već razvila i specifična putovanja – paket aranžmane zasnovane na životu i „djelovanju“ dviju povijesnih ličnosti, čiji se mitski karakter još istražuje – Vlada Tepesa, poznatijeg kao Vlada Drakule, te povijesne ličnosti Petre Tome, *strigoia* koji je živio u mjestu Marotinu, također u Rumunjskoj.

Turizam danas postaje „kulturalni laboratorij“, pri čemu i turistički konzumenti i kreatori turističkog proizvoda eksperimentiraju s novim aspektima identiteta, socijalnim vezama, vezama s prirodom, krajem koji posjećuju, ljudima, baštinom, pričama i atmosferom kraja. Gledajući u budućnost, može se pretpostaviti da će se i dalje u turista pojavljivati, barem kao sekundarni, „skriven“ i kultur(al)ni motiv, artikuliran znatiželjom, željom za upoznavanjem novih krajeva i novih ljudi, za viđenjem nečeg još neviđenog i osjećanjem nečeg što još nisu osjetili.

X. Literatura

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Istarske narodne priče*, Zagreb 1959.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Priče i pričanje: stoljeća hrvatske usmene proze*, Zagreb 1997.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1997.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre*, Pula 1986.

JENSEN, Ralf, „Dream Society & Storytelling, the notes from the touristic forum ‘Istra – zeleni Mediteran’“, presentation, Poreč, 5. prosinca 2007.

JOLLES, Andre, *Jednostavni oblici*, Zagreb 2000.

KRAJNOVIĆ, Aleksandra, GORTAN-CARLIN, Ivana Paula, RAJKO, Mladen, „Storytelling u turizmu – priča kao turistički proizvod“, *Accounting and Management – A&M Računovodstvo i menadžment – RiM, 20th International Scientific and Professional Conference – 20. međunarodna znanstvena i stručna konferencija – Proceedings from the International Scientific and Professional Conference – Zbornik radova s međunarodne znanstvene i stručne konferencije. Svezak I. – znanstveni radovi*, urednica Durđica Jurić, Pula 2019., str. 67.-86.

RAJKO, Mladen, „Fantastic Creatures and Their Valorisation in Tourism: Example of Istria“, *4th International Conference „An Enterprise Odyssey: Tourism – Governance and Entrepreneurship“*. *Conference Proceedings*, urednice Lovorka Galetić i Nevenka Čavlek, Zagreb 2008.

SOLAR, Milivoj, *Teorija književnosti*, Zagreb 1994.

X. 1. Mrežna stranica

<http://legendfest.hr/legendfest/> (pristup 25. rujna 2019.)

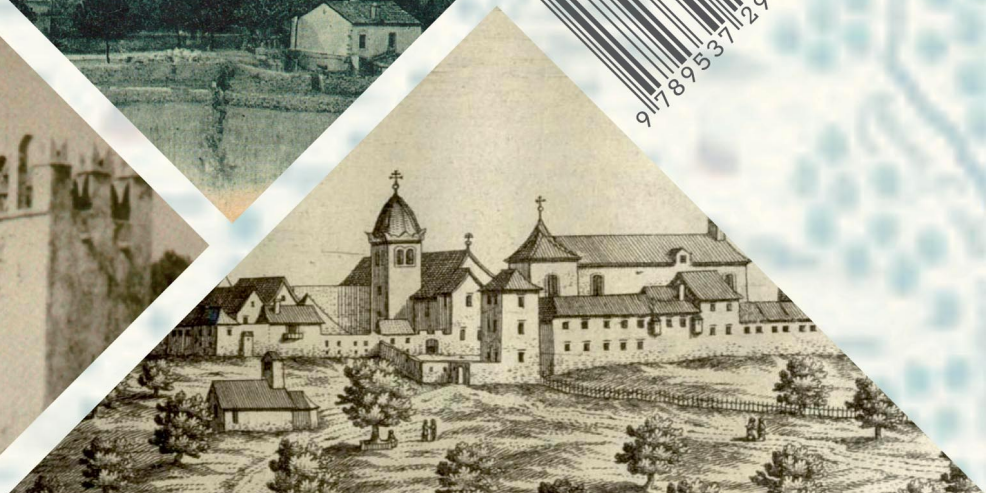
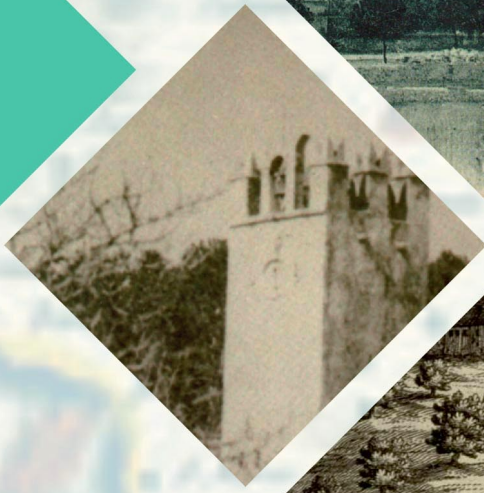
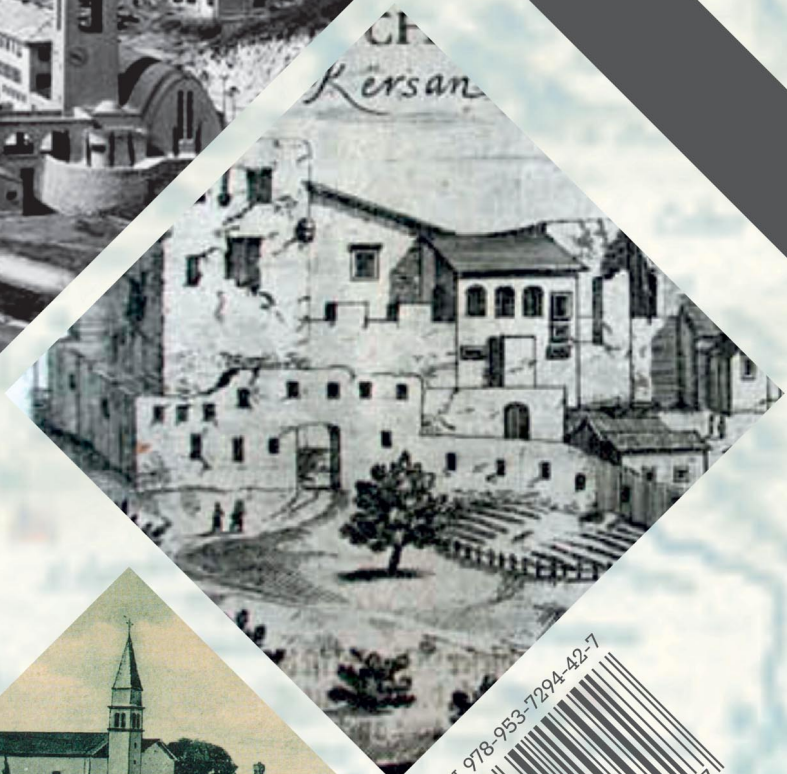
Central Istrian Mythology in Function of Creation of New Cultural and Touristic Products

Summary

The aim of this paper is to substantiate the hypothesis that the mythology of central Istria has the potential to create new cultural and tourist products. Istria's cultural and tourist offer is concentrated mostly on the coast. In order to attract tourists' attention to central Istria the tourist offer should consist of new and unexpected experiences. For this reason, Istrian mythological traditions are used for tourist purposes and become reason of their visit. The town of Pićan is located in the heart of Istria, which is branded as a town of legends. Through the cooperation program Interreg Slovenia – Croatia, the project “Živa coprnija – živa štrigarija” has introduced a number of new cultural and tourist products based on stories about supernatural beings and traditions.

ISBN 978-953-7294-42-7

ISBN 978-953-7294-42-7

9789537129442